

تەفسیری نامی قرئانی پروژ

دانراوی: مه لاهه بدولکه ریمی موده پرپیس
ئاماده کردنی: موحه ممه د عه لی قه ره داغی

سه ره رشتی چاپی نوێ: ره ئووف مه حموودی

۱

۲

۳

۴

۵

۶

نه فیر عنام

قرآن پیروز

مهلا
عبدالکهریمی موده پریس
انتشارات کردستان

مهلا
عبدالکهریمی موده پریس
انتشارات کردستان

مهلا
عبدالکهریمی موده پریس
انتشارات کردستان

مهلا
عبدالکهریمی موده پریس
انتشارات کردستان

مهلا
عبدالکهریمی موده پریس
انتشارات کردستان

مهلا
عبدالکهریمی موده پریس
انتشارات کردستان

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تەفسیری نامی

بۆ قورئانی پیرۆز

سرشناسه	:	مدرس، عبدالکریم، ۱۹۰۵ - ۲۰۰۵ م. Mudarris, Abd al - karim
عنوان و نام پدیدآور	:	ده‌قی ته‌فسیری نامی/داناوای عبدالکریمی موده‌رریس.
مشخصات نشر	:	سنندج: انتشارات کردستان، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	:	۶ ج.
شابک	:	دوره: 9649800363؛ ج. ۱: 9649800370؛ ج. ۲: 9649800387؛ ج. ۳: 9649800394؛ ج. ۴: 9649800400؛ ج. ۵: 9649800417؛ ج. ۶: 9649800424
وضعیت فهرست نویسی	:	فیفا
یادداشت	:	کردی.
عنوان دیگر	:	ته‌فسیری نامی بوقورثانی پیروز.
موضوع	:	تفاسیر اهل سنت -- قرن ۱۴ ق.
رده بندی کنگره	:	۱۲۸۶ ت۹۳۸ م/۹۸ BP
رده بندی دیویی	:	۱۷۹/۳۹۷
شماره کتابشناسی ملی	:	۷۳۵۶۱۱۱

تەفسیری نامی

بۆ قورئانی پیرۆز

نووسینی:

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەپرەس

بەرگی یەكەم

(بەقەرە)

بلاوکردنەوێ کوردستان

سنه

ئەم نۆسخە لە سەر ئیزنی بەرپۆز «محمەدی مەلا کەریم» لە چاپ دراوه
و مافی لە چاپ دانەوێ ئەم نۆسخە پارێزراوه بۆ بڵاوکردنەوێ کوردستان

انتشارات کوردستان
Kurdistan Publication

سنه - پاساژی عیززەتی - تەلەفۆن - ۲۲۶۵۳۸۲

تەفسیری نامی

✓ ناوی کتێب (نام کتاب):	تەفسیری نامی (بەرگی یەكەم)
✓ دالراوی (تالیف):	مەلا عەبدولکەریمی مودەپرێس
✓ کەرەتی چاپ (نوبت چاپ):	یەكەم (اول): ۱۳۸۹
✓ ژمارە ی چاپکراو (تیراژ):	۳۰۰۰ دەورە ی شەش بەرگی (دورە ی شش جلدی)
✓ ژمارە ی لاپەرەو قەوارە (تعداد صفحه و قطع):	۵۶۰ صفحە ی وزیر ی (شش جلد ۳۳۶۰ صفحە)
✓ بڵاوکەرەو (ناشر):	بڵاوکردنەوێ کوردستان (انتشارات کوردستان)

نرخه دهوره ی شەش بەرگی: شابک دورە: ۳ - ۳۶ - ۹۸۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸
شابک ج ۱: ۰ - ۳۷ - ۹۸۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸
۶۲,۰۰۰ تمەنه

پيشه كى چاپى نوى

مامۇستا مەلە بەدولكەرىمى مودەرىس

مەلەوانى دەرياي وشە و مەعانى، شۆرەسوارى گۆرەپانى نوكتەزانى، خەلۋەكىشى
حوجرەى وانه زانان، دەروون پىر لە سۆزى "سەناو سكاللا" بە بەيانان، زاهىدى
سەر بەرماللى تەكىە و خانەقا، لە فەنا گوزەشتوو و گەيشتوو بە ھەوارگەى بەقا،
شەمى بەشەرم و ھەيا ھەلگىرساوى سەرتاقان، چىراى رۆشنگەرى مالان لە دەلاقان،
"شەمامەى بىندار"ى نىو بىستانى ھۆنەران، "وہنەوشەى نازدار"ى سەرچاۋە و جۆباران،
لە "باخچەى گولان"دا بولبولى ھەزار ئەلحانە، لە دوانگەى "وتارى ئايىنى"دا وتەبىژىكى
خۆشخوانە، شىعرى "شەۋجەرەى دلدار"ى نىو دىۋەخانە، پەخشانى "لىمۆى
مەزەدار"ى نىو باخانە، "رېگەى رەھبەر"ى بە "چلچىراى ئىسلام" و "نوورى قورئان"
رووناك كىردوۋە، سەناى رەھبەر و يارانى رەھبەرى بە دل و دەروونى پاك كىردوۋە،
لە بازارى مەى فرۇشاندا پىاللەى لە دەستى "ئالووسى" و "زەھاۋى" سەندوۋە، لە
بەزمى بادە نۆشاندا مەزەى "ئاۋى ھەيات"ى لە سىنە سووتاوانى تەرىقەت چەشتوۋە،
قسەى بە پىز و وتەى بە ھىزى لە "ئالى" و "مەھوى" و "مەۋلەۋى" بە خەلات
بىردوۋە، "دوۋ رېشتە"ى ھىزى بەرز و سۆزى سەد تەرزى لە ناسك خەيالان و

ده‌روون عه‌بدالان وه‌رگرتووه، "نامه‌ى بۇندار" و "پىرۆز"ى بۇ "به‌ختيار"ى و "هۆشيار"ى
 گه‌له‌كه‌ى نووسى تا زارى تىنوويان له "سه‌رچاوه‌ى ئايىن" تىراو بكات، "شه‌ريعه‌تى
 ئىسلام" و "ته‌فسىرى نامى" دانا تا باخى بىروايان پاراو بكات، تو بووى به "بارانى
 ره‌حمه‌ت" و جوامىترانه باريت به سه‌رمانا، تا درختى ئيمان ريشه‌ى بىروا و چىروى
 هيو بىرويتى له ناخمانا، خواى گه‌وره به‌زه‌بى خوى به لىزمه و به تاوى "به‌هار"
 بىرژىتته سه‌ر "گولزار"ى گولكوى پىرۆزت، و "رىگه‌ى به‌هه‌شت" ت بۇ رووناك
 بكات به "نوور و نه‌جات" ت بدا له په‌ژاره و بتخاته نىو شادى و سرور.

كۆپلەيەك لە ژيانى مامۇستا

ئەم زاتە لە ھىچ يەك لە نووسراۋە كانىدا بە راشكاۋى شوينى لە دايكبوۋنى خۆى نەنووسىۋە، بەلام ھەندى سەرچاۋە جەخت لەسەر ئەۋە ئەنن كە لە كوردستانى رۆژھەلات و لە دەڧەرى شارى مەريوان لە دايك بوۋە، جا بۇ ئەۋەى كورتەيەك لە ژيانى ئەم زانا بلىمەتەمان بۇ روون بېيتەۋە ئەچىنە خزمەت كىتپە دەسنووسەكەى خۆى (رۆژگارى ژيان) و گولژىرىكى ناراستە ئەكەين.

ناۋى عەبدولكەرىمى^۲ كورپى موخەممەدى كورپى فەتتاحتى كورپى سلىمانى كورپى موستەفاى كورپى موخەممەد خەجى و لە ھۆزى قازىيە. فەتتاح (ۋاتە: باپىرى مامۇستا) لەگەل عەزىزى برايا و زەرىفەى خوشكيا لە دەۋروبەرى سالى ۱۸۵۸ زايىنى چۈنەتە دىي "تەكيە" سەر بە ناحىيەى "خورمال"، كە مولكى شىخ بەھائەددىنى كورپى شىخ عوسمانى "تەۋىلە" بوۋە، لەۋى بە عىنۋانى جووتيار بەسەر زەۋى و زارەكەى شىخەۋە ئىشى كردوۋە، خىزانىشى لەگەل بەخىڧوكردىنى مندالەكانى خۆى شىرىشى داۋە بە شىخ حىسامەددىنى كورپى شىخ بەھائەددىن و مەحرەمىيەتى شىرى لە نىۋانىاندا دروست بوۋە، لە سالى (۱۸۷۸ ز) باۋكى مامۇستا (ۋاتە موخەممەد) لە "تەكيە" لە دايك ئەبى و دۋاى چەند سالى فەتتاح (باپىرى مامۇستا) فەۋت ئەكا و خىزانى شوۋ ئەكاتەۋە بە عەزىزى ھىۋەرى و پاش چەند سالى ئەگويزنەۋە بۇ دىي

۱. بۇ ئەم بابەتەش بىروانە "رۆژگارى ژيان" ۋە ھەروەھا پەراۋىزى كىتپى "سەدەيەك تەمەنى نوورين"

لاپەرەى ۲۳.

۲. ۋە دوۋ نازناۋى سەرەكى ھەيە، يەكەم: مودەپرېس يا مودەپرېسى بيارە، دوۋەم «نامى». كە ئەمەيان زياتر نازناۋى ئەدەبىيەتى و زۆرتر لە كىتپە كوردىيەكان و ھۆنراۋە كانىدا كەلكى لى ۋەرگرتۋە.

"رہشان" لہ لای "پینجیوین" و پاشان لہ ویشہ وہ نہ گوینہ وہ بۆ دئی "بہ ییلہ" ی سہر بہ شاری مہریوان.

موحه مہد (باوکی مامؤستا) لہ سائی (۱۸۹۷ ز) ژئیکی «خانم» ناوی لہ عہ شیرہ تی "سوورہ جۆبی" کہ لہ نزیکی "شانہ دہری" دا دانیشتون ہیناوه. سہرہ نجام لہ بہ ہاری سائی (۱۹۰۳ ز) دا چوار سال دوی لہ دایکبوونی نامینہ ی خوشکی، مامؤستا پئی ناوہ تہ دنیاوہ و سائی دوی تہو رابعہ ی خوشکیشی لہ دایک بووہ، باوکی پیاوئیکی خویندہ وار و سالح و خزمہ تگوزاری تہ ہلی عیلم و موریدی شیخ عہ لائہ ددین و دؤست و موحیبی مامؤستا حاجی سہید حہ سہنی "چۆر" بووہ، لہ سہر رہ غبہ تی بہ تہ ہلی عیلم لہ چوار پینج سالیڈا مامؤستا و بہر خویندن تہنی و لہ لای مامؤستا مہلا "عہ بدولواحید" مہلای ئاویی دہست بہ خویندن قورئان دہکات، ژیری و بیرتیژی و زہ کاوہ تی مامؤستا ہر لہ منالیہ وہ سہرنجی ہہ موانی راکیشاوہ، و ہک خۆی تہ فہرموی: «تا سوورہ تی زومہرم خویند پاشان تہوہندہ بہرچاوم کرایہ وہ لہوہ و ژوور گوئیان لی گرتم». پاش خہ تمی قورئان باوکی شادیانہ ی بۆ تہنی و مہراسیمی پلاوخورانی بۆ تہ گیرئ. پاشان باوکی، مامؤستا و دوو خوشکہ کہیی بہ مندالی بہ جی دیلئ و مالآوایی لہ دنیا دہکات، و ہک مامؤستا تہ فہرموی: «مہرحوومی باوکم لہ پیش و ہفاتیا بہ چہند رۆژئ رۆشت بۆ تہ عزییہ ی یہ کی لہ دؤستان، لہو سہرہ وہ کہ ہاتبۆوہ بہ عاساکہ ی^۱ خہ تیکی لہ ژیر دارگوژیکا کیشابوو، فہرموو بووی: تہ گہر من لہم رۆژانا مردم لہ ژیر تہم دارا لہ سہر حاستی تہم خہ تہ بمیژئن. تہو رۆژہ بۆ شہوہ کہی و ہسیہ تی کرد بۆمان کہ لہ پاش خۆی تہرکی خویندن نہ کہم،

۱. لہوانہ یہ داریک بووی بہ دہسیہ وہ چۆن ریبوار بۆ یاریدہدانی لہ رۆشتندا کہ لکی لی و ہر تہ گری، چونکہ باوکی لہ و تہ مہندہ تہوہندہ پیر نہ بووہ تا عاسا ہلگری.

بە ھەر ۋەزىئەتتە بىيى ھەردەۋام بىكەم، دائىمەن ئەلاقەمان بە شىخى "ئەلئەددىن" ۋە بىيى، ھەرواقەرى دا كە كاغەز ۋە قەلەم ۋە دەۋات بۆ مەن بىيىنى ۋە بىنۋىسەم نە كا خۇي بىمى ۋە پەكەم بىكەۋى. دايكەم لەم قىسانە زۆر زۆر بۈ بەلەم ئىمە قامى ئەۋەمان نەبۈ، بە خواستى خودا لە ۋە رۇژانا پاش كېرىنى كاغەز ۋە قەلەم بۆ مەن لە بەھارى ۱۹۰۷ ۋە ڧاتى كەرد. رىمە اللە ۋە طاب ثراۋ.

پاش ۋە ڧاتى باۋكى لەسەر ۋە سىيەتەكەي باۋكى ۋە بە كۆشى دايكى بەردەۋام دەبى لەسەر خۇيئەنەكەي ۋە لە لاي مەلا مۇھەممەدى كۆرى شىخ قەدر كىتەپە ۋە كوردىيە كان - ۋەك: ئىسماعىل نامە ۋە سەنگىراش ۋە... كە لە ۋە سەردەمەدا بۆ چاۋرۋونى مىندالان خۇيئەنەۋان - دەخۇيئەن، پاشان شىخ ئەلئەددىن ئەم مەلا مۇھەممەد دەكەتە مۇدەپپىسى خۇي لە دىيى "دوۋرۇ" ۋە مامۇستاش ئەگۈيىتەۋە بۆ دىيى "بەيئە" ۋە دواتر دەچىتە دىيى "ئەسراۋا" ۋە پاشانىش دەپۋاتە دىيى "كانى سانان" ۋە لەۋيىشەۋە دەگۈيىتەۋە بۆ دىيى "سەردۇش" ۋە لە لاي مەلا سەلىمانى كۆرى ڧەقى عوسمان تەسرىڧى زەنجانى تەۋاۋ دەكەت ۋە دەست بە خۇيئەنە ۋە ۋاملى جورجانى دەكەت، دۋاي ماۋەيەك لەۋيىش دەگۈيىتەۋە بۆ دىيى "بالك" بۆ لاي مەلا مەمۇدى جانۇرۋى لەۋى كىتەپى ۋە ۋاملى ۋە سەدۇللەي بچۈك ئەخۇيئەن، پاشان كە مەلا ۋە بىدۇلۋاحىدى كۆرى مەلا ۋە بىدۇسەمەد ئەبى بە مەلايى "گۈيىزە كۆيىرە" لە بەر دۇستايەتى قەدىمى دەچىتە گۈيىزە كۆيىرە^۱ ۋە لەۋى كىتەپە كانى «ئۈنمۈۋەج» تا باسى ڧىعل ۋە «ئىزھار» ۋە «تەسرىڧى مەلەلى» ۋە دوۋ نامىلەكەي «ۋەزە ۋە ئىستىعارە» ۋە ھەندىك لە «جامى»

۱. خۇيئەنە مامۇستا لەم ھەمۇ دىيەي دەۋرۋەرى شارى مەريۋان ئەۋەمان بۆ رۋون ئەكەتەۋە كە مامۇستا لە دەڧەرى ئەم شاردە لە دايكەۋە، ۋە بەم رۋيشتى دۋايىيەي بۆ دىيى گۈيىزە كۆيىرەش ئەۋ بىرە كە دەلەين لەم دىيە لە دايكە بۈۋە بى ھىز ئەكەت.

ئه‌خوينى، له‌م ماوه‌دا (واته: له‌ سالى ۱۹۱۵) داىكى - كه‌ ته‌نيا پالېشت و خه‌م‌خۆرى
ئه‌بى - مالاوايى له‌ دنيا ئه‌كات و جاريكى تر نازى ماموستا ده‌شيوى، به‌لام وه‌سيه‌تى
باوك و دوعاى داىك و وره‌ى پۆلايينى ماموستا ده‌بنه‌ هۆى پشت گه‌رمى بۆى و
هه‌يچ شتيك ناتوانيت بپيته‌ له‌مپه‌ر له‌ دريژه نه‌دان به‌ خويندنى.

دواى ئاسايى بوونه‌وه‌ى بارودۆخى ده‌روونى، هه‌ردوو خۆشكه‌ه‌ى ده‌باته‌ لاى
پوورى (خوشكى داىكى) و خۆى ئه‌چيته‌وه‌ بۆ "كانى سانان" بۆ لاى مه‌لا شه‌ريف
و دريژه به‌ خويندنى كتيبى «جامى» ئه‌دات و پاش ماوه‌يه‌ك ئه‌گويزيته‌وه‌ بۆ دىي
"ده‌ره‌تفى" له‌وئى جامى ته‌واو ئه‌كات و ده‌ست به‌ خويندنى «سيووتى» ئه‌كات و
پاشان ده‌چيته‌وه‌ بۆ دىي "گويزه‌كويزه"، به‌لام له‌به‌ر گرانى و نه‌بوونى كه‌ به‌ هۆى
شه‌رى جيهانى يه‌كه‌مه‌وه‌ كه‌ ئه‌م ناوچه‌يه‌ى داگرتبوو، دلى له‌ رۆژه‌لاتى كوردستان
هه‌لته‌كه‌نرى و له‌گه‌ل مه‌لا عه‌بدولله‌تيفى بانه‌يى و مه‌لا حه‌سنى باليكه‌ده‌رى به‌ره‌و
شارى سليمانى ئه‌كه‌ونه‌ رى، دواى تووشبوونى هه‌ندى ده‌رديسه‌رى ده‌گه‌نه‌ شارى
سليمانى و له‌ مزگه‌وتى «مه‌لا عه‌زىزى باليكه‌ده‌رى» دا دائه‌مزرين، (ماموستا هه‌م
له‌لاى مه‌لا عه‌زىز له‌و مزگه‌وته‌دا و هه‌م له‌لاى مه‌لا عه‌بدولله‌تيف له‌ مزگه‌وتى شىخ
موحه‌مه‌دى به‌رزنجه‌ كتيبى سيووتى به‌ شه‌رحى ئه‌بووتالبه‌وه‌ ئه‌خوينى)، پاش
پينج شه‌ش مانگى له‌به‌ر بى‌رزقى به‌هۆى بى‌بارانى و ئالۆزى بارودۆخ له‌به‌ر شه‌رى
جيهانى له‌وئى هه‌لته‌كترين و دى به‌ دى ئه‌كه‌ونه‌ رى بۆ په‌يداكردى حوجره‌يه‌ك
بۆ خويندن، به‌ "چنگيان" و "شوكى" و "به‌رزنجه‌" و "مورىاس" و "ته‌په‌كه‌ل" و
"هه‌له‌بجه‌" و عه‌بابه‌يلى و "به‌لخه‌" و "ته‌ويله‌" تيئه‌په‌رن تا سه‌ره‌نجام روو ئه‌كه‌نه‌وه‌
رۆژه‌لاتى كوردستان، به‌ برينى رىي دوور و شاخه‌ به‌رزه‌كانى «ته‌ته‌» و «كه‌مانجه‌ر»
ئه‌گه‌نه‌ خانه‌قاى شىخ عه‌لانه‌ددىن له‌ "دووړۆ" كه‌ موده‌پيسى ئه‌و كاته‌ى «سه‌يد

حوسەین تائیربوغەیی» ئەبى، وه دوورپۇ لەو كاتەدا پىر بووه لە فەقى و تەلەبە و لەوئى دائەمەزرىن، وهك خۆى ئەفەرموئ: «كە گەيشتىنە ئەوئى تەماشامان كرد مەدرەسە پىرە لە تەلەبە هاتن بە دەممانەوه و ئىكراميان گرتىن، بە خزمەتى شىخ گەيشتىن و زیارەتمان كرد، ئەوئىش بەخىر هاتنى لى كردىن، بە خزمەتى سەید حوسەینی مودەپرېس گەيشتىن. بە كورتى ئەوەندە دلمان خۆش بوو ئازارى سەفەرەكەمان نەما».

بە ھەر حال مامۇستا لە دوورپۇ نىشتەجئ ئەبى و ئەپرا دوو خوشكەكەى لە مالى پوورى دىنئىتە لای خۆى و ھەر لەوئى بە شوویان ئەدا. وه لە زستانی ئەو سالى ئەدا (۱۹۱۶ و ۱۹۱۷ز) گرانی و قاتى روو ئەكاتە ئەو ناوچەى و مامۇستا باسى سەخواوت و دەھندەى بئوئىنەى ھەزەرەتى شىخ لەم زستانەدا بە درىژى ئەكات. لەم سالى ئەدا مەلا سەید موھەممەدى كورپى سەید ئەمین گىزملی ئەبىتە مودەپرېسى دوورپۇ و مامۇستا لەسەر خوئىندەكەى بەردەوام دەبىت و كىتیبەكانى «رىسالەى ئادابى مەنزومە» و «عیسامەددىن» و «ئىستیعارە» و «رەشدىیە» و «فەننارى» و «عەبدوللا یەزدى» لە زانستى لۆژىك (منطق) و «گەلەنبەوى ئاداب» و «شەرح مەنھەج» و «تەشریحولئەفلاك» و «رىسالەى حسیبى فارسى» ئەخوئىتت.

مامۇستا لەم ماوہەى كە لە دوورپۇدا بووه لەگەل ھەول و تىكۆشانى زۆرى بۇ كۆكردنەوہى عىلم و زانیارى، چەندىن سەفەرى كردووه و رووداوى سەیرى بینوہ كە بوونەتە تەجرەبە و ئەزموونىكى كاریگەر لە ژيانى زانستى مامۇستادا، یەكئ لەو رووداوانەى كە لێرەدا بۇ نمونە ئامازەى پىندەكەین ئەمەىە كە جارىكیان لە دوورپۇ بەرئ ئەكەوئ بۇ دەرەتفئ بۇ كرىنى كىتبى «گەلەنبەوى شەرح»، لەو سەرەوہ كە ئەگەر پتەوہ ئەبىتە میوانى موھەممەد سالى بەگى كورپى فەتاح بەگ لە دى «تەرخاناوا»ى

مهریوان که زور ریزی ماموستا نه گری و سوتند نه خوا له ماموستا که نه بی سوارۍ نه سپه که ی بیټ خوی به پیاده له پیشیه وه بر واه کوو ماموستا نه فرموی: «زور حه ولم دا چارم نه بوو، «بالفعل» له گه لیدا هاتمه وه تا ماله وه و شهو له سهر بانی حه مه سه عید به گی برایا نوستم، له بهر به بیانا بهم دهنگه خه برم بووه وه یه کی نه یوت: (إن أول ما خلق الله نور) «مع العلم» که چاوم کرده وه نه کهس دیاربوو نه بانگیش درابوو، نه م رووداوه زور دلۍ رووناک کرده وه، وه یه حالی ئینشیرا حه وه هه ستام نوټری سبه ینیم کرد».

خولاسه، پاش نه وهی که شیخ عه لانه ددین ته شریف نه باته بیاره و دوورپو به جی دلی ماموستاش له گه ل سید فهرج عه ربه تی براده ریا نه که ونه ری و نه چنه بیاره، به لام له و کاته دا به هوۍ فه وتی موده پرسی بیاره وه (مه لا عه بدولقادر)، بیاره بی فقهی نه بیټ، ماموستا و سید فهرج له سهر پیشنیاری شیخ نه چنه عه بابه یلی و ماوه یه که له وی دانه نیشن، به لام به هوۍ باش نه بوونی بارودوخی خویندنیان نه گه پینه وه بو روژ هه لاتۍ کوردستان و ماموستا نه چیتته وه بو دی دوورپو و دریژه به خویندنه که ی نه دات و پاش ته واه کردنی کتیبی «گه له نبه وی بورهان» نه گوټزیتته وه بو دی "بالک" بولای ماموستا مه حمودی جوانرویی و کتیبی «فهرانیزی مه نزووم» ی شیخ مه عرووفی نو دی و هه ندیک له «شهرح عه قاید» ی ته فتازانی نه خوینیت، پاشان که بیاره فقهی و مه لا رووی تیته کهن، ماموستاش خولیای بیاره نه که ویتته وه سهری و نه چیتته نه وی و له خزمه تی مه لا نه حمه دی ره شدا کتیبی «عه قیده ی مه رزییه» ی مه وله وی و هه ندیک له «موته ووهل» نه خوینتی، پاشان نه چیتته سلیمانی و به خزمه تی شیخ عومه ر ئینولقه ره داغی له خانه قای مه ولانا خالد نه گا و شیخ عومه ر میهره بانی زوری له گه ل ده کا و به فقهی خوی وه ریته گری، بو ماوه ی سی سال له خزمه تیدا

دەمىننېتەو، لەم ماوھىيەى كە لە خزمەتى شىخ عومەردا ئەبى ئاسۆيەكى تر لە زانست لە بەرچاويدا دەكرىتەو، و ھاوكات خەرىكى دەرس خويندن و دەرس وتنەو و نووسين و رافە كردن دەبىت. وە چەندىن كىتیبى بەنرخى وەك: «موختەسەرى تەفتازانى»، «أقصى الأماني»، «رياضيات»، «رسالة الحساب»ى بەھائەددىنى عامىلى، «اسطرلاب»، «ربعى مجيب»، «تقريب المرام شرح تهذيب الكلام»، «جمع الجوامع»، «تحفه» و «شەرحى لارى» ئەخوينىت، خويندننى ئەم ھەموو كىتیبە لە خزمەتى ئەم مامۇستا ناودارانەدا مامۇستای نامى ئەكاتە مەلايەكى نموونەى بە تەواو مانا مەلا، پاشان لە سالى (۱۹۲۴ز) لە سەر دەستى شىخ عومەر ئىجازەى مەلايەتى وەرئەگرئ و ئەبى بە مەلا و مودەپىسى دىي «نیرگسەجار»، پاش چوار سال مانەو لە دىي نیرگسەجار شىخ عەلانەددىن داواى لى ئەكات كە بىت بە مودەپىسى «دوورۆ» و بە تەمايە مودەپىسى دوورۆ بىننېتە بيارە، بەلام مودەپىسى دوورۆ لەبەر چەند ھۆيەك بۆى رىك ناكەوى بىتە بيارە، سەرەنجام مامۇستا لە مانگى موخەرەمى ۱۳۴۷ ك - ۱۹۲۸ز، دەبىتە مودەپىسى خانەقا و مەدرەسەى بيارە و لە ھەموو شوپىتەكەو ھەقى و تەلەبە رووى تىنەكەن و رەونەقىكى باش ئەدا بەو حوجرەو مەدرەسەى، وە ھۆى قەرەبالغى ئەم مەدرەسەى شە چەند شىتەك بوو وەك مامۇستا ئەفەرەمۆ:

«يەكەم: بيارە شوپىتەكى موقەددەس و پىرۆز بوو خەلك بە ئومىدى بەرەكەت و بەختيارى روويان ئەكرەدە ئەو شوپنە، بە تايبەتى كە مەحاسىنى شەرىفەى حەزەرە عليه السلام چەند تالە مووى رىشى موبارەكى پىغەمبەر عليه السلام لە بيارەدا حازر بوون.

دووەم: شىخى بيارە بە پەپرەوى لە ئەسلافى خۆى زۆر رەغبەتى لە خزمەتكردى تەلەبەدا ھەبوو، بە چاوى حورمەت تەماشای ئەكردن.

سېھەم: لە لوتفى خواو شۆرەتى كۆشش و سەعىى من لەگەل تەلەبەدا بە ولاتەكەدا بلاو بوو بوو، بەراوردیان كرد كە ھەقى لەلاى من زۆر ئىستيفادە ئەكات.

چواره‌م: ته‌له‌به‌كان غالبه‌ن مه‌نسوى شىخى بياره بوون، زور تالبى نه‌وه بوون كه له نزىكى شىخدا دانىشن، چاويان له شىخه‌وه بى.

پىنجهم: شوٲنى بياره زور شوٲنىكى خوش و ئاودار و باغ‌داره، به تاىبه‌تى بو هاوين و به‌هار و چهن مانگى له پاىز وه‌كوو به‌هه‌شتى سه‌ر عه‌زه.

شه‌شم: له‌به‌ر نه‌وه كه هه‌موو نه‌سبابى گوزه‌رانى فه‌قىكان ته‌نيا له مالى شىخه‌وه بوو، ئازاد بوون له هه‌لدان بو گوزه‌رانى ژيانى خويان.

هه‌وته‌م: بياره به‌نسىبه‌تى باقى شوٲنه‌كانى كوردستانه‌وه زور شوٲنىكى ئىجتىماعى بوو، هه‌ميشه گه‌لى له عوله‌ما و ئوده‌با و موته‌سه‌وويفىن و پياوى مه‌شرب به‌رزى تىابوو.

جا مه‌علوومه شوٲنى وه‌ها هه‌ميشه خه‌لك تالبى نه‌بى^١.

به‌لى ماموستا له ته‌مه‌نى ٢٥ سالىدا ده‌بىته موده‌پىس و وانه‌بىژى نه‌م مه‌دره‌سه گه‌وره‌يه كه له‌و سه‌رده‌مه‌دا گه‌وره‌ترىن و بروا پى‌كراوترىن پىگه و مه‌له‌ندى زانسته ئاىنىيه‌كانى كوردستان بووه و ته‌واوى زانىارىيه ئىسلاميه‌كانى به چاكترىن شىوه تىا وتراوه‌ته‌وه، وه له زور شوٲنى كوردستان ته‌نانه‌ت نه‌ته‌وه‌كانى ترى دراوسىنى كوردستان وه‌ك فارس و تورك و عه‌ره‌ب روويان تىكردوووه و به‌هه‌رى ئاىنى و زانستىيان بردوووه.

ماموستا له ماوه‌ى ٢٣ سال مانه‌وه‌ى له بياره‌دا به‌بى ماندوو بوون خه‌رىكى وانه‌بىژى و نووسىن بووه له‌م ماوه‌يه‌دا ده‌يان ماموستاى چاك و زانا له سه‌رده‌ستى نه‌و ئىجازه‌ى مه‌لايه‌تىيان وه‌رگرتوووه، له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ده‌يان كتىبى نووسىوه و چهندين په‌راو و په‌راويز و رافه‌ى له‌سه‌ر كتىبه زانستيه‌كان كردوووه، پاش خه‌ركردنه‌وه‌ى خه‌رمانىك

لە زانستی عەقلى و نەقلى لە برۋارى ۱۹۵۱ى زايىنى مەدرەسەى بيارە بەجى دىلى و دىتە سلىمانى و لە مزگەوتى "حاجى حان" دادەمەزرى و ماوەى چوار سال حوجرە و مەدرەسە و ئىجازەدان بە فەقى و مەلای بەردەوام ئەبى پاشان لە سالى ۱۹۵۵ لە سلىمانىيە و ئەگۆزىتە وە بۆ تەكەى شىخ جەمىلى تالەبانى لە كەركوك و ماوەى پىنج سالىش لەوى خەرىكى تەدرىس و نووسىن و ئىجازەدان بە فقىيان دەبن، لەم ماوەىەى كە لە تەكەى شىخ جەمىلدا دەبن بە ھۆى ھەبوونى دەرەفەت و سەرسووك بوونى دەتوانى چەندىن كىتبى بەنرخى وەك شەرىعەتى ئىسلام و «الوسيلة في شرح الفضيلة» و چەند كىتبى تر دابنى و پىشكەش بە گەلەكەى بكات، پاشان لە سالى ۱۹۶۰ دەچىتە بەغدا و لە مزگەوتى «جامع احمدى» بە ناوى پىش نوئ و وتەبىز، وە لە مەدرەسەى شىخ عەبدولقادرى گەيلانى بە ناوى وانەبىز دائەمەزرى، پاشان لە سالى ۱۹۶۴ مزگەوتى «جامع احمدى» بەجى دىلى و دەبىتە وانەبىز و پىش نوئى مزگەوتى شىخ عەبدولقادرى گەيلانى و تا وەفاتى فەرموو لەو شوئە پىروژەدا ماوە و بەرەكاتى ئەنفاسى كەرىمەى رۆحى شىخ عەبدولقادرى گەيلانى ھىمنى بەخشى رۆح و دەروونى مامۇستا بوو، بۆيە بەو شەوق و زەوقە و بەردەوام ھەر خەرىكى نووسىن و دەرس وتەنە و خەزمەت بە موسولمانان بوو.

بەلى مامۇستا چرايەكى پرشنگدار بوو كە زۆر مەرفى خواپىندا و توانيان كەلكى لى وەرگرن، ئەم زاتە تايبەت بە گەل و نەتە وە و ھۆزىك نەبوو - ھەرچەند گەلى كورد زۆرترىن كەلكيان لى وەرگرت - بەلكوو پەيوەندى بە ھەموو نەتە وەى ئىسلامى بوو، بۆيە لە زۆرىك لە ولاتە عەرەبى و ئىسلامىيەكانە وە ئەھاتنە بەغدا و چۆكى شاگردىيان لە خەزمەتدا دادەدا و بەھرەيان لى دەبرد.

پاشان دواى تىپە كردنى ۱۰۲ سال تەمەنى پر بەرەكەت و نوورىن و پىشخستنى ئەو ھەموو سەدەقەى جارىيە (كە ئىنشائەللا تا قىامەت جارىيە) لە شەوى ۲۹ لە

سەر ۳۰ى ۸ / ۲۰۰۵ى زايىنى دلّه پاكه‌كه‌ى له لىدان وه‌ستا و نه‌فسى مومته‌ئىنه‌ى بو‌هوزوورى خوا و شوئىنى هه‌ميشه‌ى گه‌رايه‌وه و هه‌ديسى پىغه‌مبه‌ر ^(پىغه‌مبه‌ر) «خىركم من طال عمره و حسن عمله» داگرى حالى بوو، خودا به‌ميه‌ره‌بانى خوى له‌برى هه‌موو موسولمانىك جه‌زاي خىرى بداته‌وه و به‌لوتفى خوى جىگه‌ى پرېكاته‌وه، آمىن يا ارحم الراحمين.

تلك المنازل والآثار والطلل	مخبرات بأن القوم قد رحلوا
ساروا وقد بعدت عنا منازلهم	فالآن لا عوض ولا بدل
فسرت شرقاً وغرباً في تطلبهم	و كلما جئت ربعاً قيل لي رحلوا
فحين أيقنت أن الوصل منقطع	و أنه ليس لي في وصلهم أمل
رجعت والعين عبرة والفؤاد شجي	و الحزن بي نازل والصبر مرتحل

هه‌ندىك له‌سيفاتى ماموستا:

له‌ناو هه‌موو خسله‌ته‌به‌نرخه‌كانى ماموستادا وه‌فادارى و به‌ئه‌مه‌كبوونى له‌هه‌موويان بالآى به‌رزتره، ئه‌وه‌ته‌له‌كتىبه‌كانىدا ئه‌بينىن كه‌هه‌ر كه‌سىك بچووكتريىن خزمه‌تى بىن كردبىن وه‌فاى له‌بىر ناچى و ناوى خىرى لى ئه‌بات، به‌تايه‌ت له‌دوو بنه‌ماله‌ى قه‌ره‌داغى و خانه‌دانى شىخانى بياره، وه‌له‌ناو ئه‌م دوو بنه‌ماله‌يشه‌دا به‌تايه‌ت شىخ عومه‌ر ناسراو به‌ئىبنولقه‌ره‌داغى و شىخ عه‌لانه‌ددىنى بياره، كه‌به‌راستى له‌دوو رسته‌ى عىلم و عىرفاندا كاردانه‌وه‌ى ئه‌م دوو گه‌وره‌پياوه‌ى له‌سهر دياره، چونكه‌ئه‌م دوو گه‌وره‌پياوه‌ ماموستاي زاهىر و باتىنى بوون. هه‌روه‌ها شىخ جه‌مىل و بنه‌ماله‌كه‌ى كه‌ئهو ماوه‌يه‌له‌ته‌كه‌يه‌تاله‌بانى له‌شارى كه‌ركووكدابووه‌رئىزو حورمه‌تيان لى‌گرتوووه‌ئهميش ئه‌فه‌رمى: هه‌تا مردن فه‌راموشيان ناكه‌م.

شەرم و ھەيائى بەرز يەككىكى تر لہ خسلہ تەكانى مامۇستايە، شەرم و ھەيائە لہ كردار و گوشتار و دەست و پىنووسدا، قەت نەبىسراوہ كە مامۇستا بە كردهوہ، يان بە زمان، يان بە پىنووس دلى موسولمانىك، يان ھاوزمانىكى رەنجاندېئى، وە تا دوايىن كاتى ژيانى يەك رەنگ و يەك فېكر و يەك مەرام بەس ئامانجى خىزمەت بە نەتەوہ كەي و ئايىن و بىرو باورپەكەي بوو، وەك عەرەب دەللىن: «ظَلَّ رَاهِبًا فِي مِحْرَابٍ فَكَّرَهُ حَتَّى لَبَّى نِدَاءَ رَبِّهِ».

سەبر و خۇگىرى و رەزا بە قەزا خسلە تىكى تىرى ئاشكراي مامۇستايە، ئەوہ تە لەگەل ئەو ھەموو چەرمەسەرى و ئاوارەيى و بىخانە و لانەيى و فەقر و نەدارىيەدا لە وچان ناكەوئ و تا زمانى تەرە پىنووسىشى تەر و پاراو دەبى و بو كىردنەوہى زۆرىك لە گرئ كۆپرەكانى ژيانى پشت بە خوا دەبەستى و عىزەت و رىزى خوى بو ھىچ گىرڧتىك ناخاتە مەترسىيەوہ و دراو گەردنى بەرزى بىن خوار ناكات.

نووسراوہ لہ چاپدراوہ کان و دہ سنووسہ کانی ماموستا:

عہرہ بیہ چاپکراوہ کان:

۱. إرشاد الأنام إلى أركان الإسلام. ۲. إرشاد الناسك إلى المناسك. ۳. إسناد الأعلام. ۴. إعلام بالغيب و إلهام بلاريب. ۵. الأنوار القدسية في أحوال الشخصية. ۶. الفرائد الجديدة (۲ بهرگ). ۷. القصيدة الوردية في سيرة خير البرية. ۸. الوردية العنبرية في سيرة خير البرية. ۹. الوسيلة في شرح الفضلية. ۱۰. جواهر الفتاوى (۳ بهرگ). ۱۱. جواهر الكلام في عقايد أهل الإسلام. ۱۲. خلاصة جواهر الكلام. ۱۳. رسائل الرحمة في المنطق و الحكمة. ۱۴. رسائل العرفان. ۱۵. صفوة اللآلي. ۱۶. علماؤنا في خدمة العلم و الدين. ۱۷. مواهب الرحمن في تفسير القرآن (۷ بهرگ). ۱۸. نور الإسلام. ۱۹. نور الإيمان. ۲۰. البركات الأحدية في شرح الصمدية. دہ سنووسہ عہرہ بیہ کان:

۱. أقصى الأماني في علم المعاني. ۲. الجوهر النضيد في علم التجويد. ۳. المناجاة عند قاضي الحاجات. ۴. بدر العلاء في شرح المقولات. ۵. قصيدة. ۶. قصيدة وسيلة النجاة. ۷. قصيدة وسيلة الهدى. ۸. منظومة بيان كاليان. ۹. منظومة جواهر الكلام. ۱۰. خلاصة منظومة جواهر الكلام في عقيدة الإسلام. ۱۱. منظومة فرقة الناجية. ۱۲. العلمان في العلمين. ۱۳. العقد الذهب في جيد الأدب. ۱۴. خلاصة التبيان. ۱۵. الصرف الواضح. ۱۶. كشف الغامض من أحكام الحائض.

چاپکراوہ کوردیہ کان:

۱. باخچه ی گولان. ۲. بارانی رحمت. ۳. بهار و گولزار. ۴. بنہ مالہ ی زانیاران. ۵. شہرحی تہ سرفی زہنجانی. ۶. سہ ناو سکالا. ۷. حہ جنامہ (بہ شیوہ ی دہ سنووس لہ چاپ دراوہ). ۸. دو ورشتہ. ۹. دیوانی فہ قی قادری ہمہ و ہند. ۱۰. دیوانی مہ حوی.

۱۱. دیوانی نالی. ۱۲. دیوانی مەولەوی. ۱۳. ریڭگای بەهەشت. ۱۴. ریڭگە ی رەهبەر. ۱۵. سەرچاوەی ئایین (شەش پەرتۆکی جیا جیا: ۱. ئیمان و ئیسلام. ۲. ئەساسی سەعادەت. ۳. ئاوی حەیات. ۴. چلچرای ئیسلام. ۵. نوور و نەجات. ۶. ئیقبال نامە). ۱۶. نووری ئیسلام. ۱۷. شەریعەتی ئیسلام (چوار بەرگ). ۱۸. شەوچەرە ی دڵدار. ۱۹. شەرحی عەقیدە ی مەرزییە. ۲۰. نووری قورئان. ۲۱. لە پەنای رەهبەر. ۲۲. وتاری ئایینی. ۲۳. مەولوودنامە و میعراجنامە. ۲۴. مەکتووباتی کاک ئەحمەتی شیخ (چوار بەرگ). ۲۵. نامە ی بەختیار. ۲۶. یاد ی مەردان (دوو بەرگ). ۲۷. شەرحی فەتحولقەریب. ۲۸. بەدیع و عەرووزی نامی. ۲۹. قەسیدە ی «نور الصباح». ۳۰. تەفسیری نامی (حەوت بەرگ). ۳۱. خولاسە ی تەفسیری نامی (سێ بەرگ) دەسنووسە کوردییە کان:

۱. بەهارستانی مەولانای جامی. ۲. رۆژگاری ژیان. ۳. لیمۆی مەزەدار. ۴. سۆسەنی کۆسار. ۵. نامە ی حەقیقەت. ۶. وەنەوشە ی نازدار. ۷. پەپرەوان (باسی خەلیفەکان و کۆرەکانی شیخ عوسمانی تەویڵە ئەکات). ۸. باخچە ی مەعریفەت. ۹. شەمامە ی بێندار. ۱۰. شەرحی دیوانی سالم. ۱۱. شەرحی دیوانی بێسارانی. ۱۲. باوەشینی دڵ بە چەند بەستە ی گۆل. ۱۳. کەرەماتی حەرزەتی زیائەددین.

چاپکراوە فارسییە کان:

۱. شمشیر کاری بر نسیم رستگاری. ۲. فوائد الفوائد.

دەسنووسە فارسییە کان:

۱. شهاب سما در رجم جن جان نما. ۲. فیوضات خدای ذی من. ۳. گلزار حکمت در رباعیات فارسی. ۴. هۆنراوە یەکی فارسی لە عیلمی تەجویددا. ۵. راهِ رحمت حق (شیعری فارسی).

ئەوۋە گرنگ نىيە كە بە ھۆى پالېشتى نەتەوۋەيەك تاكە كەسك يان بىنەمالەيەك
 ناودار بىيىت و رىيى بوورزانەوۋەى بۆ ھەموار بىكرىت، موھىم ئەوۋەيە تاكە كەسك يان
 بىنەمالەيەك بىيىتە ھۆكارى بوورزانەوۋەى فەرھەنگ و يىدار كىردنەوۋەى نەتەوۋەيەك، كە
 نووسىن و دانانى ئەم ھەموو كىتپە لە لايەنى مامۇستا عەبدولكەرىم و چەندەھى
 كىتپى تر لە لايەنى كورپەكانىيەوۋە تۋانىويانە تا رادەيەك ئەم راستىيە بىسەلمىنن و
 جۆگەيەك بىخەنە سەر رووبارى كىلتوورى نەتەوۋەكەمان كە بەو ھىوايە چىنى دۋاى
 مامۇستا بىتۋانن ئەم رووبارە بگەيەنن بە دەريا.

تەفسىرى نامى:

تەفسىرى نامى يەكەمىن تەفسىرىكە كە بە زمانى سادە و ساكارى كوردى نووسراو و تەواوى تايبەتمەندىيەكانى تەفسىرى لە خۇگرتووه، وەك: ھۆى ھاتنەخوارەوھى ئايەكان و ناسىخ و مەنسوخ و ھىنانى ھەدىس و ئەسەر و شەرح و راقھى ئايەتەكانى ئەھكامى فېقھ و چەندىن بابەتى كەلامى و فېقھى، ئوسولى فېقھى، مەنتىقى، بەلاغى، مېژووى و...، وە جگە لەمانە لە زۆرشوينا بە ھۆنراوھى جوان و بە مانا تام و چىژىكى تايبەتى پى بەخشىو، كە ئەمانە ھەموو ھۆكارن بۆ بەسەرداھەبوونى ئەم تەفسىرە بەسەر ھەموو تەفسىرە كوردىيەكان و بگەرە بەسەر زۆرىك لەو تەفسىرانەى كە لەم چەرخەدا بە زمانەكانى تر نووسراون، چونكە توانىويەتى وەلامى ئەو گومان و رەخنەيانە بە بەلگەى سەلمىتراو بداتەوھ كە لەسەر ھەندى ئايەت يان ھەندى بابەتى قورئانى و تراون، وە شىوازى دارشتنى رستەكانى بە شىوھەك سادە و رەوانە كە ئەتوانى ھەموو چىن و توژىكى تىنو و بەسەرچاھى ئاوى ھەياتى كەلامى خودا تىراو بكات، ئىنجا ئەم ھەموو تايبەتمەندىيانە و پىتويستى برايانى ھاوزمانمان بەم تەفسىرە بە نرخە بوونە ھۆكارى ئەوھ كە بلاوكردنەوھى كوردستان لە سەر ئىزن و رىدانى كەتبى و نووسراو لە لايەن بنەمالەى مامۇستا، ھەلسى بە چاپكردنەوھى دووبارەى ئەم تەفسىرە بە شىوھەكى ناوازە كە ئەم تايبەتمەندىيانەى خوارەوھى لە خۆى گرتووه:

۱. پىتچنى نوئى و نووسىنەوھى لەسەر رىنووسى باوى باورپى كراوى ئەمپۆ، بەم شىوھ كە: ئەو وشانەى كە بە رىنووسى عەرەبى نووسراوون گوردراون بە رىنووسى كوردى، ھەروھە ئەو وشە عەرەبىيانەى كە پىتى عەرەبىيان تىدا بووھ وەك (ث، ذ،

ص، ض، ط، ظ) یان خراونه ته ناو جووت که وانه وه، یان به پیتی کوردی (س، ز، ت) نو و س راونه ته وه.

۲. له هه ندئ شویندا که به پتویست زانرابی به نیمزای "بلا و کړدنه وهی کوردستان"

بو زیاتر روون کړدنه وهی بابۀ تیک هه ندئ په راویز نو و س راون،

۳. له نو و سینه وه و دانانی قورثانه که دا له خه تی عوسمان تاها که لکمان وه رگرتوه،

چونکه هم بی هله یه و هم شاره زایی به م شیوه خه ته زورتره.

۴. دهره یتان و نو و سینی ژماره ی ثایه ت و نیوی سووره تی نه و نایه تانه ی که

ماموستا بو نمونه و میسال هیتاونه ته وه.

۵. دانانی شیوه کانی ﷺ و ﷺ و ﷺ و... له جیی (د. خ) و (ر. خ)

و...

۶. نه و په پری هه ول و کوششمان نه وه بووه که ده قاوده ق نه وهی ماموستا نو و سیویه تی

لیره دا له بهر چاوی بگرین و بینو و سینه وه، نه گهریش وشه یه ک یا رسته یه ک به پتویست

زانرا ییت که زیاد بکریت، خراوه ته نیو که وانی گوشه داره وه ([] وه بچوو کترین

گورپانکاریه ک نه گهر کرابی له په راویزدا ناماژه به و ده سکاریه کراوه.

له بیرری ناکه یین زه حمه ت و ته لاشی ماموستا و نو و سه ری به رزی کورد جه نابی

ماموستا موحه ممه د عه لی قهره داغی - خوا ته مهن دریژی بکات بو خزمه تی زیاتر به

گه ل و نه ته وه که ی - که ده ورپکی به رچاوی له ناماده بوون و له چاپدانی تهفسیری

نامی (چاپه که ی به غذا) دا بووه و زه حمه تی زوری تیاکیشاوه هیوای سه رکه و تنی بو

نه خوازین. وه له ناماده بوونی هم چاپه شدا کومه لیک له ماموستایان و برایان زه حمه تیان

کیشاوه که جیی خو یه تی ناویان لی به یین و ده ست خوشانه یان پی بلین، که بریتین

له به ریزان:

۱. مامۆستا مه لا عه بدوللا فاتیحی (که رجۆیی - سنه).

۲. کاک سیروان ره حمانی (سه لاس و باوه جانی).

۳. مامۆستا مه لا سدیق فاتیحی (که رجۆیی - سنه).

۴. مامۆستا مه لا ناسیح فه تتاحی (نژمارى - مه رىوان).

که ئەم برايانه و هه ندى به پىزى تر له خوێندنه وهى چه ندين جار و هه له گریدا زه حمه تى زۆريان کيشاوه، سه ره به رزى و سه رکه و تنيان له خواى گه و ره ئاواته خوازين، وه له هه موو خوینه ريکی به پىز و خوشه ويست داواکارين که منه ت بنیته سه رشانمان و هه له چاپيه کانی ئەم کتیبه مان به دیاری بۆ بنیتر، تا ئینشائه لالا له داهاتوودا بتوانين به پاک و خاوینى له چاپی بدهینه وه و دلی ئیوه و رۆحی پىروزی مامۆستا له خۆمان رازى بکه ين.

به سپاسه وه - بلا و کردنه وهى کوردستان

(ره ئووف مه حموودى)

سنه - ۱۳۸۹ ک ه - ۲۰۱۰ ز.

ئه ی ساحب گوftar له سه رای غه بیی	به «أنا عند ظن عبدي بي»
تۆمارى عومرم نه پروانم پيیدا	قوسوورى زۆره و خير كه مه تيیدا
هه رچه ن له م وه زعه زۆر هه راسانم	ئومیده وارى عه فو و ئيحيانم
سا حوسنى زه ننم به حق بيته جى	زۆر خوشه خودا له به نده خوش بى
بم به خشه به شای هه موو نه بيا	به سه فای قه لبى مه ولای ئه سفيا
حه ل بکه به خير گشت موشکيلاتم	بۆم ئاسان بکه ريگه ی نه جاتم
تسه و فيقم بده بۆ ئيستيقامه ت	له سه ر ته ريقي سيدق و سه لامه ت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ﴾

ته‌فسیری نامی ده‌لیلی دینه	کلیلی ده‌رگای پیروزی ژینه
رینوما‌ی ژیره له‌گه‌لی کوردان	بو‌قامی مه‌عنای ئایاتی قورئان

پیشه‌کی نووسەر

پاش ستایشی په‌روه‌ردگار و دروودی بی‌ژماره بو‌گیانی ره‌هه‌بری نازار و بو‌گیانی خانه‌نشینان و خویش‌ان و یاران و په‌یره‌وانی.

ماوه‌یه‌کی زۆره له‌ دل‌مایه که خزمه‌تی به قورئانی پیروز بکه‌م که خزمه‌تیش بی به هاو‌نیشتمانانم و له‌ سه‌ر زمانی خو‌هان دار‌ژری تا عام و خاس سوودی لی‌وه‌ربگرن.

له‌ حه‌مدی خواوه له‌ مانگی ده‌ی سالی هه‌زار و نۆسه‌د و حه‌فتا و حه‌وتی میلادییه‌وه له‌ سه‌ر نه‌وه‌ی له‌ دل‌ما بوو موه‌فه‌ق بووم و خودا به‌ میهره‌بانی خو‌ی یارمه‌تی دام به‌ ساغی له‌ش و ئاسایشی دل و دووری له‌و شتانه که به‌رانگاری خزمه‌ت نه‌بن و، ده‌ستم کرد به‌ نووسینی ئهم ته‌فسیره که لی‌ره‌دا پیشکه‌شی نه‌که‌م.

وه من ئەم کاره گه وره دهست پي کرد به ئومېده واري ريژه نې پيرۆزي به سه ر
دلما نهك به زانياري خو ما بنازم؛ چونكي عولوومي قورئان دهرياي بي پايانه و بو
ئيمه پتويستي به زانيني عولوومي عه ره بيه و، عيلمى ته فسير و، فيقه و، هه دي سي
شهريف هه يه، وه كوو پتويستي هه يه به ئيلماميكي مونسب به ته واريخي عالمي
جيهان له ئيسلامي و غه يره ئيسلام. وه زور به ي دافيعم بو ئەم ته فسيره ئەمه بوو
پياوه عالمه ته فسير زانه كان زور كه من، وه نه گه ر يه كه يه كه يي بين مه جالي نووسين
و چاپكردني ئەم جوړه كتيبه يان نيه و، نه وه نده يش حالى بووم كه زور نزيكه كه ساني
دهس بكه ن به ته فسيري قورئان كه نه سبابي ئيشه كه يان ته واو نه يي.

جا دهستم كرد به م كاره موباره كه و چهند ته فسيري جيا جيام حازر كرد، وه كوو
ته فسيري «ابن كثير» و ته فسيري «كشاف» و «ئيمامي رازي» و «بيضاوي» و «قرطبي»
و «خازن» و «بغوي» و «روح المعاني» و «روح البيان» و «جلالين» و حاشيه ي
«جمل» و «صاوي» و «منار» و «في ظلال القرآن» و «جواهر المعاني» مه شهوور به
«طنطاوي» و غه يري نه وانه يش.

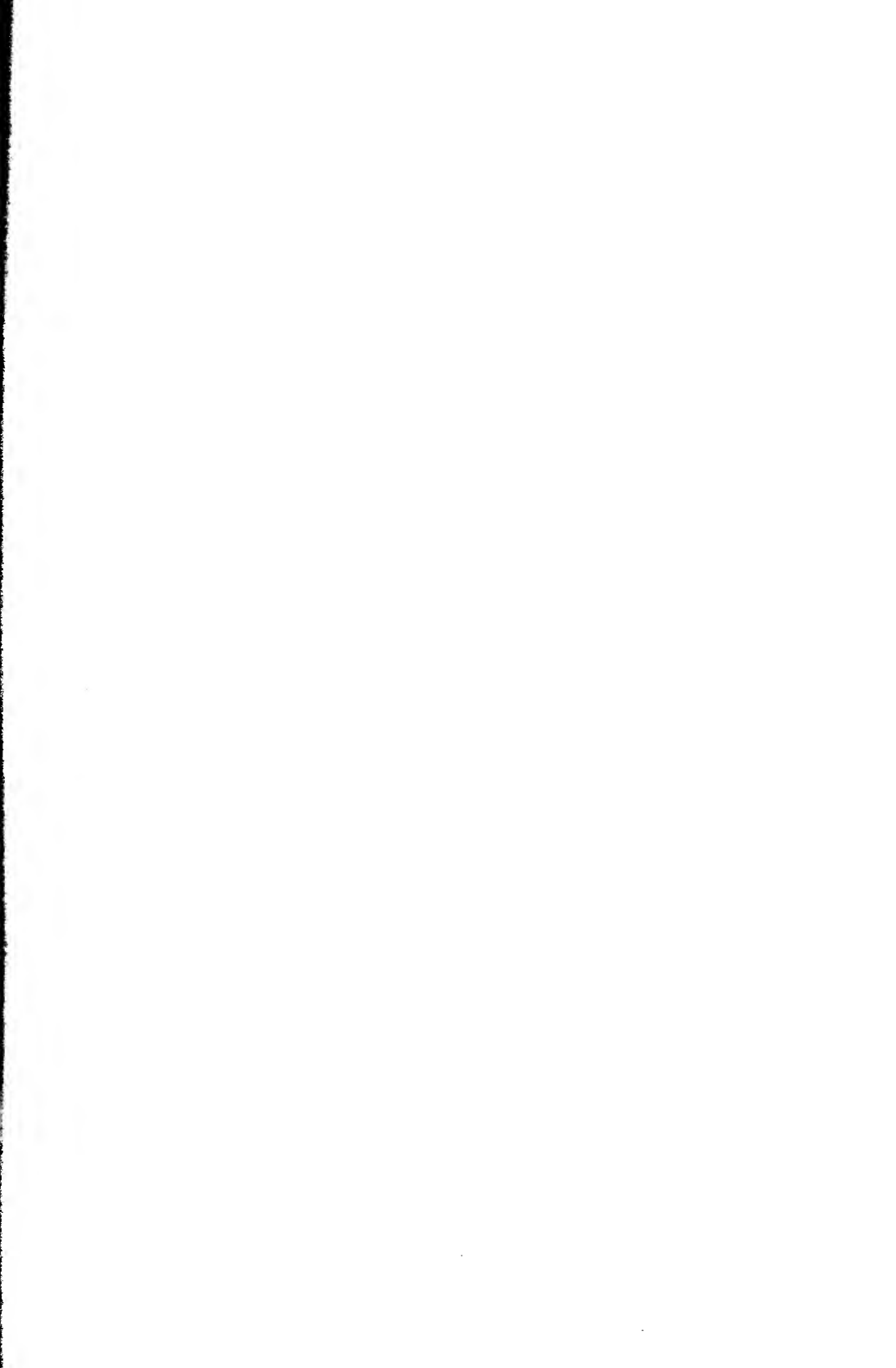
وه له م ته فسيره دا كه نووسيومه ته ماشاي چهن شتم كردوه:

۱. له دارشتني كتيبه كه دا ئيعتيدالم گرتووه ته بهر: نه زور كورت و نه زور دريژ.
۲. له هه ر ئايه تيكددا نه حكامي شه رعي بي له سه ر ياساي مه زه به بي ئيمامي
شافيعي رحمه الله به يانم كردوون؛ چونكي هاو نيشتمانه كانم له سه ر ئەم مه زه به ن.
۳. له باسي نازل بووني ئايه ته كاندا هه رچي له هه دي سي سه حيحدا بي به زوري
نووسيومه.

۴. له هه ر شوينيكا ئيشكالي هه بي به مواتاله عه ي نه و ته فسيرانه وه گه راوم بو
حه لي نه و ئيشكاله به قه ي ته وانا ي خو م و نه وه ي بو م كراوه بو لا بردني ئيشكاله كه
كردوومه و نووسيومه.

ئىتر زۆر موحتاج و نيازمندم به دوعاى هموو براده ريكي ئىسلامى بۆ ئه وه
كه به ميه ره بانى خوداى ته عالا له دنيا دا موه فقه بم و له قيامه تيشدا خودا لىمان
خوش بىي.

عبدالكريم محمد مدرس

وته بهك

مامۆستا مه لا عهبدولكهريمى مودهپرپس گهلى لايهنى كتيبخانهى كوردى دهوله مه ند كردوو ته وه و، به به رهه مى به نرخ و جوان زۆر كه لى و بۆشايى پر كردوو ته وه. نه مه تىكرا. به تايه تيش خزمه تىكى زۆرى موسولمانانى گهلى كوردى كردوو و، زۆر سه رچاوهى روونى بى گرئ و ئاسانى به زمانى خويان پيشكهش كردون.

قورئانى پىرۆز كه يه كه م سه رچاوهى نايىنى ئىسلامه و موسولمانان هه مىشه له خزمه تىدا ده ژىن تا ئىسته ته فسيريكى ته واوى به زمانى كوردى نه خراوه ته به رده ستى موسولمانانى گهلى كورد. هه ر وه ها كتيبخانهى كوردى تا ئىسته جىگهى نه م سه رچاوه گرنگ و گه وهى به بۆشى ماوه ته وه. نه م كارهى مامۆستاي مودهپرپس به هاناي نه م دوو لايه نه گرنگه وه دىت.

مامۆستاي مودهپرپس داواى لى كردم نووسينه وه و سه ره رشتى چاپى نه م ته فسيره بگره نه ستۆ. هه رچه ند نه مه كاريكى گران و گه وهيه، نه متوانى سه ريپچى له فه رمانى مامۆستا بكه م و شانم دايه بهر. له خوا نه خوازم تيا سه ركه وتوو بىن.

موحه ممه د عه لى قه ره داغى

سووره تی فاتحه

له مه ککه دا ها تووه ته خواره وه و جهوت ئایه ته

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

هه ر به پیروزی ناوی ئه و خودا وه که میهره بانه له گه ل هه موو گیانله به رانا ده ست
ئه که م به م ئیشه که مه به ستمه بیکه م.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

هه موو ستایش و سوپاسی شیای ئه و خوایه ئافه ریننده و پهروه ردگاری هه موو
شتیکه له وانه ی پهیدا بوون و پهیدا ده بن.

﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

ئه و خوایه که میهره بانه.

﴿مَلِكٍ يَوْمَ الدِّينِ﴾

دارای هه موو تو له و پاداشیکه له پاشه روژا.

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

ئه ی پهروه ردگاری میهره بانی دارا! بهنده یی هه ر بو تو ئه که ی.

﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِثُ﴾

وه هه ر له تو داوای یارمه تی ئه که ی.

﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

ئەى خودا! شارەزاييمان بکە بۆ ريگەى راست.

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾

بۆ ريگەى ئەو کەسانە کە بە ميهرهبانى خۆت ھۆى ئاسايشى نەبراوت پىنداوان.

﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

ئەوانەى کە جياوازن لەو کەسانە کە رقت لى گرتوون لە بەر بير و باوەرى نابار و کردەوہى ناپەسەند. وە ئەوانەى ريگای راستيان ون کردووە.

«آمین»

خودايە ئەم پارانەوہمان بە ميهرهبانى لى وەربگرە.

سوورەتى مەككەيى و سوورەتى مەدينەيى:

ئەھلى تەفسير لەسەر ئەو بريارەن ھەر ئايەتى لە پيش كۆچکردنى ھەزرەت ﷺ لە شارى مەككەوہ بۆ شارى مەدينە ھاتبىتە خواروہ ئەوہ بە مەككەيى ئەناسرى. وە ھەر سوورەتى لە پاش كۆچ ھاتبىتە خواروہ ئەوہ بە مەدينەيى ئەناسرى. لەسەر ئەم بريارە «سوورەتى فاتیحە» بە مەككەيى ئەناسرى.

ھۆى ھاتنە خواروہى سوورەتى فاتیحە:

كۆمەلى زاناكان لەسەر ئەوہن ئەم سوورەتە پيرۆزە لە پاش پينج ئايەتى ئەوہولى سوورەتى «علق» ھاتووەتە خواروہ.

بۆ روون کردنەوہى ئەم باسە: ھەزرەت ﷺ چەن سالى لە پيش ئەوہدا کە بىي بە پىغەمبەرى خودا لە مانگى رەمەزانا ئەپۆيشتە ئەشكەوتى حىرا، کە دوو فەرسەخ

لە شاری مەككەووە دوورە، لەویدا خەریکی بیر کردنەووە ئەبوو لەویدا كە ئەم جیهانە پێویستە پەرەردگاریکی زانا و تەوانای بێی و پێویستە ئادەمیزاد بپەرستن و بۆ هیچ شتیکی دەستكار مل كەچ نەبن و پێویستە ئادەمیزاد ئایینیکی راستیان بێی بە جۆری ھۆی ئاسایشی گشتی بێ و كەس لە ناز و نیازی خۆی بێ بەش نەكا و پێویستە دادگایی بێی كە لە رۆژی خۆیدا ھەركەسێ بگەيەنێ بە تۆلەي خۆی.

ئەم ھەزە تا تەمەنی چل سالی دەوامی كرد. لەو سالدە لە ئەووەلی مانگی «ربیع الأول» ھو، كە مەشھوورە بە مانگی مەولود، خودای گەورە خەلاتی كرد بە پێغەمبەریتی، بەلام ھەر خەوی راست و رەوانی ئەبینی بە جۆری ھەرچی لە خەودا ئەدی لە رۆژا بە ساغی ئەھاتە پیش چاوی.

بەم شیوە شەش مانگ مایەووە كە مانگی رەمەزان ھات بە یاسای پێشوو تەشریفی رۆیشتەووە بۆ ئەشكەوتی حیرا و لە سەر شیوەي پێشووی خۆی كاتی رائەبوارد. تا شەوی ھەژدەي رەمەزان. جا بە فرمانی خواي تەعالا جویرەئیلی ئەمین ھاتەخوارەووە بۆ سەری و ھەزرتی ﷺ وشارد بە سنگیەووە جا بەری دا و فەرمووی: بخوینە! ھەزرت ﷺ لە ھەلاما فەرمووی: خویندەوار نیم. بۆ جاری دووھەم، وشاردیەووە بە خۆیەووە و بەری داووە و فەرمووی: بخوینە! ئەویش دووبارە فەرمووی: خویندەوار نیم. بۆ جاری سێھەم وشاردیەووە بە خۆیەووە و فەرمووی:

﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ① خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ② اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ③﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ④ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ⑤﴾. [سوورەتی عەلەق].

یانی، فرماننامەي خواي گەورە بخوینەرەووە بە یارمەتی و پیرۆزی ناوی ئەو پەرەردگارە تەوانای زانایە كە ھەموو شتیکی دروست كردووە و ئەم ئادەمیزادە خاوەن زانست و ھۆش و ھونەرەي لە تۆكێ خوینی بێمایە و بێگیان و بێنرخ دروست كردووە.

ئایەتی خۆی خۆت بخوینەرەو و باوەرت وایی که خودای تو گەلی خواوەن دەست و پایە و هەرچی بوئ ئەیکا. خۆیەکی وایە ئادەمیزادی فیری زانست و پیشە نایاب و بەسوود کردوو بە هۆی نیشاندانی نووسین بە قەلەم (خامە) وە و ئادەمیزادی فیری ئەو شتە بەکارانە کردوو که ئەگەر ئەو فیری نەکردایەن قەت نەیانئەزانی و پیش ئامادەکردنی هۆی زانست و فیر بوون بۆیان، نەیانزانوو.

پاش ئەمە حەزرت ﷺ بە مووچرکە ی لەشەو لە ئەشکەوتە که دەرچوو گەپایەو بۆ مالهو و بە حەزرتی خەدیجە ی خیزانی ﷺ فرموو: دام پۆشە! ئەویش دای پۆشی. پاش ئەو که دلی هیمن بوو وە هەستا و کارەساتی ئەشکەوتی حیرای بۆ خەدیجە گێرپایەو و فرموو: ترسم لە خۆم پەیدا کردوو نازانم چیم بە سەر دئ؟ خەدیجە لە وەلاما عەرزى کرد: نە، نە، مەترسە و مۆژدە بئ لیت. بە خودا قەسەم! خوا هەرگیز تو رسوا ناکات. تو ئینسانیکى لە گەل خزم و خویشانا میهرەبانی و وتەت راستە و باری نازاری خەلک ئەخەیتە سەرشانی خۆت و میوانداری ئەکە ی و هەرکەس لی قەوماو بیت یارمەتی ئەدەیت.

پاش ئەمە خەدیجە فرموو: با برۆین بۆ لای «وەرەقە ی کۆری نەوفەل» ی ئامۆزام - که پیریکی ژیر و خواوەن فام و ناگاداری ئایینی نەسارا بوو - روشتن بۆ لای و حەزرت ﷺ کارەساتی خۆی بۆ گێرپایەو، ئەویش لە وەلاما فرموو: مۆژدە بئ ئەو ی لەو ئەشکەوتەدا هاتوو تە لات ئەو فریشتە پیروزیە که هاتوو بۆ لای حەزرتی موسا و حەزرتی عیسا و تو ئەگە ی بە پایە یەکی بەرز. خۆزگە لەو کاتەدا تو ئەم پەيامی خودا بەسەر خەلکا ئەخوینیتەو و ئەوانیش نازارت ئەدەن و لە مەککە دەرت ئەکەن من بمامایە هەتا یارمەتی یەکی باشم بدایتایە!

حەزرت ﷺ فرموو: بۆچی خزمانی من نازارم ئەدەن و لە مەککە دەرم ئەکەن؟ وەرەقە وتی: بەلێ، هیچ کەسێ لە پیغەمبەران نەبوو که بیت ئامۆزگاری

گەلی دەورووبەری خۆی بکا و نازار و مەینەت لەوانەووە نەبینی. ئەمە یاسای ئادەمیزادە لەگەڵ پیڤەمبەرانا.

پاش ئەمە وەرەقە فەرمووی بە حەزەرەت ﷺ: ئەمجارە کە بانگی ئەو فریشتەیت بیست خۆت رابگرە و چی ئەلێت بە دلێکی ئارامووە وەری بگرە. پاش ئەمە بە چەن رۆژی حەزەرەت ﷺ لە دەرەووە بوو جوهرەئیل بانگی کرد: یا موحەممەد! ئەمیش وەلامی داوەو فەرمووی: «لَبَّيْكَ». جوهرەئیل فەرمووی: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ». تا ئاخیری سوورەتی فاتیحە بە سەردا خوێندەووە. بینا لەسەر ئەمە ئەووەڵ سوورەتی پاش پێنج ئایەتە کە ی سوورەتی «علق» ھاتبیتە خوارەووە سوورەتی فاتیحە. وە لە رێوایەتی ترا ئەلێت: سوورەتی فاتیحە لە کاتی فەرز بوونی نوێژا ھاتووەتە خوارەووە.

بە ھەر حال ئەوێ کە لە لای زانایانی دین باوەر پێ کراوە ئەمە یە کە سوورەتی فاتیحە لە شاری مەککە ی موکەررەمەدا ھاتووەتە خوارەووە و رێوایەتی یە کە م بەھێزترە.

ژمارە ی ئایاتی سوورەتی فاتیحە:

ئەم سوورەتە ھەوت ئایەتە و لە سەر بیری قورئان زانانی مەککە و کووفە و زۆربە ی عالمانی حەجاز، یە کەم ئایەتی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» و ئیمامی شافعی لەسەر ئەمە یە بە چەن دەلیل:

یە کەم: «أُمُّ سَلَمَةَ» رێوایەت ئەکا کە حەزەرەت ﷺ فاتیحە ی خوێندووە و «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» ی بە ئایەتێک لەم سوورەتە ژماردووە.

دووەم: ئەبووھورەیرە رێوایەتی کردووە لە حەزەرەتەووە ﷺ کە فەرموویەتی: فاتیحە ھەوت ئایەتە، یە کە میان «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ».

سیهه م: ئه بوو بوره یده ﷺ له باوکیه وه ریوایه ت ئه کا که چه زره ت ﷺ فره موویه: پیت ئه لیم که ئایه تی هه یه له پاش چه زره تی سوله یمانی کوری چه زره تی داوود خودا نه یناردوو ه بۆ که س بۆ من نه بی؟ عه رزم کرد: به لئی. فره مووی: که نویت ده ست پێ کرد چی ئه خویتی؟ عه رزم کرد: «بسم الله الرحمن الرحيم» فره مووی: ئه و ئایه ته ئه مه یه.

چواره م: ئیمام جه عفه ری سادق له باوکیه وه ریوایه تی کردوو ه ئه ویش له جابیری کوری عه بدوللاوه ﷺ فره موویه: چه زره ت ﷺ فره موویه که ده ست کرد به نویت چی ئه خویتی عه رزم کرد: «الحمد لله رب العالمین». فره مووی: بلئی «بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمین».

حوکمی ئه م سووره ته له نویتا:

مه زه بهی ئیمامی شافعی ﷺ له سه ر ئه مه یه فره زه له سه ر هه موو نویت که ری ئه م سووره تی فاتحه بخویتی له هه موو رکاتیکا، به چاودیری چه رفه کان و مه خره جیان و گیراوه یان. مه گه ر یه کئی له پیشه وا دوا که وتبی ئه وه هه رچه ن فریا بکه وئ ببخویتی باشه و ئه گه ر فریاش نه که وئ هیچی لی بخویتی هه ر باشه و مادام له گه ل پیشه وادا رکوع ببا رکاته که یشی بۆ حسیب ئه کری.

مانای هه ندی که لیمه ی فاتحه:

«حمد»: ستایش و سوپاس «رب»: ئافه رینه ده، دروست که ر، پهروه ردگار، پنگه یینه ری هه رشتی به و مایه و پایه بۆی بریار دراوه. «عالمین»: جه معی عاله مه و مانای هه موو نه وعی له مه خلوقاتی خوا: گیاندار و بی گیان، هۆشیار و بی هۆش که خویان پێ

ئەناسرى و ئەبن بە رەھنومای بیری ئینسان بۆ خوا دۆزینەوہ. «مالك»: دارا و خاوەن کار. «دين»: پاداش و تۆلەى کردەوہ و بیر و باوەر. «نعبد»: عیبادەت یانی: فەرمان بەرى و، مل کەچ کردن و، رام بوون بۆ خودای تەعالا. «نستعين»: عەون: یارمەتى دانە لە لایەنى خوداوە بۆ بەندە لە ھەموو ئیش و کاریکا. «اهدنا»: ھیدایەت: شارەزاکردنە بە رینگەى راست و گەیاندنە بە نیازى باش چ بە ھۆى تەمى و تەربییەتى پىغەمبەرانەوہ یا مامۆستایانى خوداناس و مەردانى راست و دڵ رووناك یا بیر کردنەوہى ئادەمیزاد بە ھۆشى خۆى.

بەرزتر لە مانە ئەمە یە کە خودای تەعالا بە مېھرەبانى رووناكى دڵ و سینە گوشاردى بدا بە بەندەى خۆى و ئەگەر ئەم رووناکییە لە لایەنى خوداوە نەین ھیچ شتى سوودی نابێ.

﴿الصرّاط المستقیم﴾: رینگەى راست، مەبەست ئایینی ئیسلام و ھەموو بیر و کردەوہیەکی راست و بە سوودە. ﴿الذین أنعمت علیهم﴾: مەبەست ئەو کەسانە یە خودای گەورە ناز و نېعمەتى خۆى پێ داون لە پىغەمبەرەکان و باوەرکردوان بە راست و راستى و گیان بازانی راست لە رینگەى راستیدا و ھەموو ئادەمیزادى کە راست و راسال بن. ﴿المغضوب علیهم﴾: ئەوانەن کە خودا رقى لى گرتوون بە ھۆى بیری نابار و کردەوہى ناپەسەندەوہ. ﴿الضالین﴾: ئەوانەن کە رینگەى راستیان ون کردووە. ھەر چەند ئەم دوو سیفەتە لە شانى جوولەکە و گاورا ھاتوونەتە خواوە بەلام ھەموو ئادەمیزادىکى رى و ن کردوو و خاوەن بیری نابار و کردەوہى ناپەسەندى بەرئەکەوئ.

«آمین» وتنى سوننەتە و لە قورئان نییە. مانای وەرگرتنى ئەم نزا و پارانەوہیە کە

رابوو ران.

پوختە ی مانای ئەم سوورەتە:

هەر بە پیرۆزی ناوی خودای پەروەردگاری میهرەبانەو دەست بەم مەبەستە ئەکەم، هەرچی ستایش و سوپاسە بۆ ئەو خودایە کە پەروەردگاری هەموو شتیکە، ئەو پەروەردگارە کە میهرەبانە لە گەڵ گیانلەبەرانا، ئەو پەروەردگارە کە خواوەن کارە لە رۆژی تۆلە و پاداشا. پەروەردگارا! هەر بۆ تۆ بەندەیی ئەکەین و هەر لە تۆ داوای یارمەتی ئەکەین. پەروەردگارا! شارەزاییمان بکەو بمانخە سەر رینگە ی راست: رینگە ی ئەو کە سانه کە ناز و نيعمهتت پێ داون، نەك ئەوانە ی کە رقت لێ گرتوون یا رینگە یان ون کردوو. پەروەردگارا! ئەم نزا و لالەمان رەوا بکە بە میهرەبانی خۆت.

سورة البقرة، مدنية و هي مائتان و ست و ثمانون آية.
[سورته تی به قهره، له مه دینه هاتوو هه ته خواره وه و "۲۸۶" ئایه ته]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿الْم ۱﴾

«اللَّهُ أعلم». به س خودا مانای ئەم وشه ئەزانێ.

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ﴾

ئەو کتیبە بە زرە بە سوودە کە بە قەلەمی قودرەت لە «لوح المحفوظ» دا نووسراوە
و دەست کراوە بە ئاردنی بۆ پیغەمبەری خودا ﷺ.

﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾

هۆی گومان و دلپەریشانی تیا نییه بۆ ئەو کەسە بە دلێکی زانای ئارامە وه بیرى
لێ بکاتە وه.

﴿هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ۲﴾

هۆی شارەزایی و ریگەناسی ئەو کەسانە یە کە ئەیانە وێ لە نافەرمانی خودا لادەن.

﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾

ئهوانه یش ئه و کهسانه که باوهریان ههیه به وهی په نهانه و له پیش چاوا نییه و به ناشکرا نازانری و باوهر پی کردنی هوی ئه وهیه ئاده میزاد به موسولمان بناسری، وه کوو پهروه ردگاری گشتی و فریشته و فرمانی خودا و پیغه مبه رهکانی و روژی پاشه پروژ و به ههشت و دوزه خ و...

﴿وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ﴾

وه ئهوانه ی که نوێژه کان به ساغی به جی دینن.

﴿وَمِمَّا رَزَقْنَهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾﴾

وه ئهوانه که حهقی خودا له مالی خویانا دهر ئه کهن بۆ خاوهن حهقه کان و بیجگه له ویش له رزق و روژی خویان به شی خه لک ئه دهن.

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ﴾

وه ئهوانه ی که باوهریان ههیه به و کتیبه نیراوه ته خواره وه بۆ لای تۆ.

﴿وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾

وه به و کتیبانه که نیراونه ته خوار ی بۆ لای پیغه مبه رانی پیش زه مان ی تۆ.

﴿وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾﴾

وه ئهوانه ی یه قین و باوهری ساغیان ههیه به روژی پاشه پروژ.

﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ﴾

ههر ئه و کهسانه که دامه زراون له سه ر پایه ی تیگه یشتن و پیگه یشتن له لای خوای خویانه وه.

﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

وہ ھەر ئەوانەن کە لە ھۆی ئازاری پاشەپوژ رزگار بوون و بە مایەى خۆشەویستی خودا گەشتوون.

کاتی ھاتنە خوارەوہی ئەم سوورەتە:

بە تیکرایی بیری زانایانی قورئان لە سەر ئەمەییە کە ئەم سوورەتە یەكەم سوورەتیکە لە پاش کۆچکردنی ھەزەرەت ﷺ لە مەكکەوہ بۆ شاری مەدینە لە شاری مەدینەدا ھاتووہتە خوارەوہ. تەنھا ئایەتی دووسەد و ھەشتا و یەكەم لە خاکی «منا»دا لە سەفەری ھەجی وەداعدا نازل بووہ. ئەمەیش لەسەر ئەوہی لەمەوپیش نووسیمان مەنعی ئەوہ ناکا کە بە ئایەتی مەدینەیی بناسرێت.

وہ فەرموویانە: پێنج ئایەتی ئەووەلی ئەم سوورەتە لە شانی موسوڵمانان و، دوو ئایەتی پاش ئەوان لە شانی کافرە سەرکێشەکان و، سیازدە ئایەتی پاش ئەوان لە شانی کافرە دووڕووہکان ھاتوونەتە خوارەوہ.

مانای کەلیمەکان:

«الم» ئەم کەلیمە و وێنەکانی وەکوو «الم» و «المص» و غەیری ئەوانە لەوانە کە ھەر خودای تەعالا مەعنایان ئەزانێ و ئەو ھەزەرەتی پێغەمبەری تینگەیان دووہ و بەس.

روون کردنەوہی ئەم باسە:

ئایەتی قورئان ئەوہی ھۆی بیر و باوەر و کردەوہی موسوڵمانان بێ، یا باسی سەرگوزەشتەى ئادەمیزادی پیشینان بێ، یا لە مۆژدەى موسوڵمانان و ترساندنێ کافران

و تاوانبارانا بی و وینه‌ی ئه‌مانه، هه‌مووی به رووناکی له لایه‌نی هه‌زره‌ته‌وه (ﷺ) مانایان به‌یان کراوه و ئه‌گهر ناکۆکی له لایه‌نی زانایانه‌وه هه‌بی له مانایانا له به‌ر ئه‌وه‌یه ئه‌و فهرمووده‌ی هه‌زره‌ته‌یان به‌ ساغی پی‌نه‌گه‌یشته‌وه، یا خود بازی که‌لیمه‌ی چهن مانا هه‌لته‌گرئ یا له‌به‌ر چهن هۆی تره...

وه ئه‌وه‌ی له وینه‌ی «الم» بی، یا ئه‌و ئایه‌تانه‌ی که ماناکانیان له‌وانه بی بۆ زاتی خودا ده‌س نه‌دا به «موت‌ه‌شابه‌هات» ئه‌ناسرین وه‌ك خودا خۆی وا ناوی بردوون. له‌بابه‌تی ئه‌مانه‌وه دوو بیر هه‌یه: بیرى پیشینان ئه‌مه‌یه که باوه‌رمان هه‌یه راست و ریکن به‌لام لیان ناکۆلینه‌وه و هه‌واله‌ی زانستی خودایان ئه‌که‌ین. مه‌به‌ستی ههر شتی بووبی خۆی ئه‌زانئ.

وه بیرى زانایانی دواپی ئه‌مه‌یه: له‌سه‌ر رووناکی ئایه‌ته رووناکه‌که‌نه‌وه مانای باشیان بۆ ئه‌دۆزینه‌وه له به‌ر ئه‌وه خودا ره‌وای دیتوو به زانایانی دین له شتی نادیارى بکۆلنه‌وه تا مانای ده‌رئه‌که‌وئ.

وه ئه‌و ئایه‌تانه‌ی که باسی دروست کردنی ئه‌رز و ئاسمان و رۆژ و مانگ و ئه‌ستیره و هاتوچۆ و سوورانه‌وه‌ی ئه‌مانه ئه‌که‌ن هه‌زرت (ﷺ) له‌به‌ر چهنده‌ هۆیه‌ك بۆی باس نه‌کردووین.

یه‌که‌م: له‌و سه‌رده‌مه‌دا به سوودترینی ئیشی ئیسلام ئه‌وه بووه که ته‌مینی ئاده‌میزاد بکریت بۆ خوداناسین و روو کردنه بیر و باوه‌ری راست و ره‌وشتی جوان و کرده‌وه‌ی په‌سه‌ند و به‌جی هینانی ئه‌و ئادابه که خودا برپاری داوه موسوڵمانان بیانکه‌ن.

دووهم: له‌به‌ر به‌ربه‌ره‌کانی کردنی دۆژمنانی ئایین مه‌یدان نه‌بووه باس له‌م شتانه بکه‌ن؛ چونکه سیازده سال پاش ئه‌وه که پیغه‌مبه‌ر بوو به پیغه‌مبه‌ر ههر له شاری مه‌که‌که‌دا موسوڵمانان له ژیر ئازار و ستیزه‌ی کافره‌کانا په‌نه‌ان و له ولات ده‌رچوو

بوون. وه ده سالی دواپی که له مه ککه وه کۆچی کرد بۆ مه دینه ههر ئه وهنده فریا کهوتن که ده ور و بهری خۆیان له کافر پاک بکه نه وه و ئه و ئادابانه که پتویستی ئیسلامن نشان بدرین.

سیههم: ئاده میزادی ئه و رۆژه نه خوینده وار و بی ئاگا بوون له کاره ساتی عیلمی و فهنی و تیگه شتن له م زانسته دژوارانه پتویستی به خویندنی گه لی ئه وزاعی کیمیایی و فیزیایی و هه ندسه و حیسابات و ئه حوالی ماده ی موجودات هه یه.

چواره م: زانستی ئه مانه شتی نییه که له پیش هه موو شتیکا پتویستی ژیا نی ئاده میزاد بی، به لکو و ئه مانه ئه وزاعی کن که له گه ل به رزه و به وون و گۆرانی چه رخی خوینده واری ئاده میزادا ده رئه که ون و ده رکه وتوو که له پاشه پۆزا ئاده میزاد به قه د ته وانی خۆی هه و ل ئه دا و ئه یان زانی.

که وایی پتویستی ئاده میزادی ژیر ئه وه یه هه و ل بدا بخوینتی و به گوێره ی رۆژ و چه رخ ده رگای زانست له خۆی بکاته وه؛ چونکی ئایینی ئیسلام وه کو و هه موو ئایینیکی راست ریگه ی داوه ئاده میزاد له باره ی زانسته وه خۆی پی بگه یه نی.

﴿ذلك الكتاب﴾: ئیشاره ته به و کتیه به رزه که خودای ته عالا به ته وانی خۆی له «لوح المحفوظ» دا نووسیویه تی و به چه ن جار له ماوه ی (۲۳) سالā به گوێره ی پتویست به فریشته ی به رزی باره گای خۆیدا که له دینی ئیسلاما ناوی جو به رئه یله ناردوو به تی بۆ لای پیغه مبه ر ﷺ. وه غه یری زاتی خوا که س په یوه ندی به و کتیه نه بووه نه به د ل و نه به زمان و نه به نووسین.

﴿لا ريب فيه﴾ ره یب: به مانا دوودلی و گومان و په ریشان خاترییه و، مه به ست له م وتاره ئه مه یه ئه و که سه ی به دلی خا وینه وه بیر بکاته وه له حا لی ئه م پیغه مبه ره که نه خوینده وار بووه و نه له گه ل خوینده وارانیشا بووه و بیر له م قورئانه بکاته وه

كە وتاریكە بە مەغز و مانا و شیوهی له شیوهی وتاری ئادهمیزاد ناچی و باسی میژووی پیشینان و گەلی کارەساتی داهاتوو ئەکا و، پارچەکانی هاوڕێی راستی و ساغییە و زیاده‌پەوی و دەرچوون له هۆشی ئادهمیزادی ژیر نییە و باسی گەلی ئەوزاعی عەرز و ئاسمان و دەریا و کەشتی و کشتوکال و زەوی و بەسەرەهاتی زەوی ئەکا و، بە جاری ئادهمیزاد بۆ دڵپاکی و دڵسۆزی و بیر و باوەری چاك و کردەوهی پاك بانگ ئەکا و... یەکی کەمی بیر له مانا یکاتەوه ئەزانێ ئەم وتارە نه وتاری موحەممەد و نه وتاری باقی ئادهمیزاده و بەس له لایەنی پەرورەدگارەوه هاتووێته خوارەوه بۆ تەمینی ئادهمیزاد و نیشانەدانی ریگەیی راست.

﴿لِّلْمُتَّقِينَ﴾: له «تقوی» وەرگیراوه، بە مانا خۆپاراستنە. مەبەست له تەقوا له دینی ئیسلاما بە رووناکی سێ شتە:

یەكەم: خۆپاراستن لهو بیر و باوەرە پەستە نابارانە كە ئادهمیزاد بۆ خۆدانه‌ناسی و بت پەرستی و پال دان بە شتی بێ مایە و بێ شوعوور و بێ هۆشەوه رانه‌كیشی. یانی خۆ پاراستن له كافریتی بە هەموو شیوه‌یین.

وه خۆپاراستنیش لهو بیر و باوەرە كە دوورە له شیوهی ئەوهی پیغەمبەری خودا و هاوڕێکانی لەسەری رابوردوون. بە کورتی خۆپاراستن له «بدعة» (بیری نابار دامەزراندن).

دووهم: خۆپاراستن لهو کردەوه ناپەسەندانه و لهو تاوانبارییانه كە ئینسان ئەکا بە ئادهمیزادێکی نارێکی ناباری زیان‌كار بۆ كۆمەڵی موسولمانان، وه‌كوو خوێن‌ریژی و داوین‌پییسی و دەست و زمان‌پییسی و وێنە‌ی ئەمانە. یانی خۆپاراستن له تاوانباری. سێهەم: خۆپاراستن له هەرشتی بێ‌سوود و براوه‌ بێ و، هەمیشە دلی لای خودا بێ بە مەعنای كەلیمە. ئەمەیش مەعنای وا نییە كە ئیش و کاری ژیا‌نی نه‌بێ و

خۆی بکا بە کتوی! بەلکوو مەعنای وایە لە گەڵ بەجێ هێنانی پتووستی ژینی پیاوانە، مەرد بێ و روو لە پیرۆزیی نەبراوە بێ. بە کورتی یەكەم ئادەمی چەرخێ خۆی بێ. بە بەشی یەكەم ئادەمیزاد لە کافری دەردەچێ و ئەبێ بە موسوڵمان، ھەروەھا ئەبێ بە موسوڵمانێکی پەپرە و یکەری پیغەمبەری نازار. بە دووھەم ئەبێ بە موسوڵمانێکی راست (عادل) و راساڵ. بە سێھەم ئەبێ بە موسوڵمانێکی نایاب و ناودار. ئەمانە ھەموو وان لە ناو موسوڵمانیدا، یانی ئینسانێ موسوڵمانی ساغ بێ ھەموو ئەم بەشانەی ھەیە. وە پایە نییە لە ئیسلامییەت بەرزتر بێ، ئەگەرچی لە ناو خەڵکا یەكێ ئەمانەی ھەبێ بە وەلی (دۆستی خودا) ناو ئەبرێ. شیخ عەبدورپەرھیمی مەولەوی رحمەتہ اللہ علیہ بۆ ئیشارەت بەم سێ بەشە ی تەقوا لە تاریفی وەلی دا دەفەرموێ:

وەلی: شەخسێکە «عاریفەن بیللاھ» «ما أمکن» بە زات بە سیفات ئاگاھ
 بیکێشی بە سەنگ ھەر سێ تەقوادا بە ترازووی شەرع مووین لا نادا
 «یؤمنون» لە مەعنای «ئیمان» دا سێ را ھەییە:

[رای] یەكەم: رای زانیانی ھەدیس، بە بیری ئەوان ئیمان سێ شتە؛ (۱) باوەرکردن بە دڵ بەوہی کە پیغەمبەر صلی اللہ علیہ وسلم لە لای خوداوہ وەری گرتووە و گەیانددوویە بە ئیمە. (۲) ئیقرار بە زمان و وتنی «أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمداً رسول الله». (۳) بەجێ هێنانی ئەوہی کە واجباتی موسوڵمانە و لادان لەو کردەوانە کە لە ئیسلاما ناپەرەوان.

رای دووھەم: ئیمان، بریتیە لە باوەرێ دڵ و ئیقرار بە زمان بۆ ئەو کەسە تەوانای بێ، ئەم ئیقرارە بە زمان بلێت، وا ئەبێ چاو پۆشی لەم ئیقرارە ئەکری بۆ ئەو کەسانە کە ناوێرن ئەم ئیقرارە بە ناشکرا دەرپرێ.

رای سیههه: ئیمان، ته نیا بریتییه له باوه‌پ به دَل، ئیتر کرده وه داخلِی ئیمان نییه و ئیقراریش پتویسته بۆ رابواردنی فه‌رمانی ئیسلام به سهر موسولمانه که دا. ده‌لیلی ئەم رایه ئەمه‌یه له گهلئ ئایات و حه‌دیسنا ناوی تاوانبار به موسولمان براوه. ئەگەر کرده وه داخلِی ئیمان بوايئ ئەبوايه هه‌رکه‌سی واجبئ ته‌رك بکا، یا تاوانئ بکا به کافر ناو بیری. که‌وابئ کرده وه روکنی ئیمان نییه. هه‌رچه‌ن له‌گهل ئیمانی کاملدا کرده وه هه‌یه. وه ئەو ئایه‌ت و حه‌دیسانه که تاوانباران به کافر ناوئەبه‌ن بۆ که‌سانئک ئەچنه وه که تاوان کردنه که‌یان به ره‌وا بزائن. یاخود مه‌عنايان وایه که ئەو کرده‌وانه له شتویهی کافرا‌نه. یاخود بۆ سه‌رزهنش و لۆمه‌ی تاوانباران وا به توندی هاتوون. وه‌کوو ئیمامی نه‌وه‌وی له شه‌رحی «موسلیم» دا فه‌رموویه‌تی و گهلئ له زانایانی دین په‌سه‌ندیان کردووه. به‌لام لی‌ره‌دا نوخته‌یئ هه‌یه پتویسته بزانیئ ئەوه‌یش ئەمه‌یه: هه‌رچه‌ن ئیمان به باوه‌پ دَل، ته‌فسیر کراوه ئەم باوه‌په به بی ته‌سلیم و رام بوونی دَل کافی نییه؛ چونکی گهلئ له کیتابییه‌کان زانیویانه به گوێره‌ی ئەو نیشانانه‌ی له کتییی خویانا وه‌ریان گرتووه که حه‌زرت ﷺ پتغه‌مبه‌ری خوايه. که‌چی خودا به کافر ناویان ئەبا، له به‌ر ئەوه‌ی به‌رابه‌ر به حه‌زرت ﷺ عه‌ناد و سه‌رکیشیان کردووه.

له‌به‌ر ئەمه ئیمان بریتییه له: ته‌سدیق و باوه‌پ دَل له‌گهل رام بوونی دَل بۆ فه‌رمانبه‌ری پتغه‌مبه‌ر ﷺ «إمام الحرمین» ئەم نوخته‌ی ده‌رب‌ریوه. مه‌لا سه‌عدی ته‌فتازانی‌ش له شه‌رحی مه‌قاسیدا به‌یانی کردووه. که‌وابئ ئەو که‌سانه که ته‌نیا ناوی ته‌سدیقیان بردووه له به‌ر ئەوه‌یه که به زۆری ته‌سدیقی دَل ئەبی به هۆی ته‌سلیم و فه‌رمانبه‌رداری‌ش به تایبه‌تی که ئیقرار به زمانیش له‌گهل‌یا شه‌رته.

ئیمان باوه‌په به شه‌رتی ته‌سلیم یانی دَل‌رامی بۆ خاوه‌ن تالیم
دَل که سه‌رکیش بوو خاوه‌ن کیش نییه کیش له‌گهل ریشا کهم و بیش نییه

«بالغیب» غەیب: بریتییە لەو شتانە کە هەستیانی پێ نەکرێ و بە ناشکرا عەقل پێیان نەگا؛ وەکوو زاتی خودای تەعالا و، فریشتە و، هەموو ئەو شتە پەنامەکیانە کە پیغەمبەر ﷺ باسی کردوون.

بەم بەیانە غەیب، روژی قیامەتیش ئەگریتەو، بەلام بۆیە لە نایەتی دوایدا ناوی ئیمان بە روژی قیامەت براوە لەبەر زیاده ئیعتیباری باوەڕ بە پاشەپۆڕ. لە واقیعا باوەڕ بە روژی پاشەپۆڕ ئەبێ بە هۆی تیکۆشین لە کردەوێ باشا و ئەبێ بە پارێزەری ئادەمیزاد لە کردەوێ ناپەوا و ئەگەر حسییی ئەو روژه ئەبێ ئەنجامی بۆ فەرمانی خودای تەعالا و فەرمانبەرداری نامینی بەلکوو جیایی لە میانە نادەمیزاد و باقی گیانلەبەرانا هەلنەگیرێ.

بیداری:

هۆی ئەو کە خودای تەعالا لەم شوێنەدا باسی باوەڕکردنی بە باقی یاسای ئیسلام نەکردووە، وەکوو روژوو و حج و... ئەوێ کە لە کاتی هاتنە خوارەوێ ئەم نایەتانەدا ئەو یاسایانە دانەمەزراون. یا لە بەر ئەوێ کە سێ کە باوەڕ بە پیغەمبەر ﷺ بکا لە باسی بوونی خودا و فریشتە و ئایینی ئیسلاما، باوەڕ ئەکا بە هەر شتێ غەیری ئەوانەیش کە حەزەرەت ﷺ بفرمویت.

پوختە ی مەعنای ئەم نایەتانە:

ئەو کتییە بەرزە خاوەن پایە و مایە کە سوود بەخشە بۆ عەالم گومان و دوو دلێی تیا نییە بۆ ئەوانە بە هۆشی روشنەو بە ئینساف لێی ئەکۆلنەو. ئەو کتییە هۆی تیگە یشتن و پتگە یشتنە بۆ ئەوانە ی ئەیانەوێ خۆیان لە نازار و ناباری ئەم چەرخی و روژی دوا یی پارێزن.

ئەو پارێزگارانە کە باوەریان بەو شتە پەنامەکیانە ھەیە کە پێغەمبەر ناوی بردوون، ئەوانە ی کە نوێژەکان بە ساغی بەجی دێنن و لەو داراییە کە ھەیانە بەشی خەلکی ئەدەن، بەو یاسا کە فەرمانیان پێ دراوە.

ئەوانە ی باوەریان ھەیە بەم کتیبە ھاتوو تە خوارووە بۆ تۆ و ئەو کتیبانە ی ھاتوو تە خوارووە بۆ پێغەمبەران ی پیش تۆ و باوەریان بە روژی دوایی ھەیە کە روژی تۆلە و جەزایە و کاتی زیندوو بوونەو ی نوێیە.

ئەوانە کە ئەم شیوە رابوردوو یانە ھەیە ئەوانەن لەسەر پایە ی شارەزایی بۆ حەق دامەزراون و پێگە یشتوون و ئەوانەن کە بە مایە ی رزگاری نەبراو ە گە یشتوون.

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

ئەو کەسانە کە مانیان گرتوو ە لەسەر ئینکار و سەرکێشی لە پاش ئامۆزگاری زۆر.

﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ﴾

یەكسانە بۆ ئەوان - لە بێ سوودیدا - بیان ترستی بە ئازاری قیامەت، یان نەیان

ترستی.

﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾

باوەر بەو ئایەتانە ناکەن تۆ بە سەریانان ئەخوێنتەو ە.

﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾

بەرابەر بە سەرکێشی و دل رەقی ئەوان خوای عالەم رقی لێ گرتوون و دلی لە بیر و باوەری رووناك دوور خستوو تەو ە و ھەستی بیستیانی پەك خستوو ە لەو پەند و ئامۆزگاری بە سوود و ەربگرن. و ەکوو چۆن فەرماندەری دادگا ەرگای خانووی ئادەمیزادی دەستبادی سەرسەری مۆر ئەکا و ئە ی گێریتەو ە لە دەست بردن بۆ ناو مالی خۆی.

﴿وَعَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ عَشْرَةٌ﴾

هەروا ئەو ئادەمیزادە سەرکیشانە پەردەى خۆ کوێرکردن سەر چاوى داپۆشیون.

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

وہ سەرەپای ئەمانەیش لە پاشەپۆژا نازاریکی ناباری گەورەیان بۆ بریار دراو،
لە سەر ئەووە کە سەرمايەى ھۆش و ھەستى خۆيانيان زايە کردووہ و بەرابەر بە
پێغەمبەرى خواوہن پایە سەرکیشى و بەربەرەکانیان دەربربوہ.

کاتى ھاتنە خوارەوہى ئەم ئايە تانە:

گەلى لە زانايانى دين فەرموويانە ئەم ئايە تانە دەر بارەى «ئەبوو جەھل» و شويىن
کەوتوانى ھاتوونە تە خوارەوہ. يانى پاش ئەوہى ھەزرت ﷺ لە شارى مەككەوہ
کوچى کرد بۆ شارى مەدينە گەلى بىرى لە موسولمان بوونى ئەوانە ئەکرەوہ و
ئەيوست روو بکەنە ريگەى راست بەلکوو بە ھۆى ئەوانىشەوہ خەلکە کە موسولمان
بين و، لە رکەى ئەوان لە سەر ئىنکار و سەرکیشى دل مەند بوو. خودايش بۆ دلخۆشى
دانەوہى ھەزرت ﷺ و بۆ تەمايپىنى لە ئيمانى ئەوانا ئەم ئايە تانەى ناردە خوارەوہ.
وہ ھەندى لە زانايان فەرموويانە: ئەم ئايە تانە لە شانى گەلى لە جوولەکەى شارى
مەدينە و دەور و بەرى ھاتوونە تە خوارەوہ، کە ھەزرت ﷺ گەلى نامۆژگارى
کردن و سوودى نەبوو.

لە تەماشاکردنى مەعنايانەوہ بۆمان دەرئەکەوئ، ھەرچەن لە شانى ئەوانا ھاتبن،
ھەموو کافرێکى سەرکیشى دل ڕەق و بى شەرم ئەگرەوہ.

مه عنای هه ندی له که لیمه کان:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾؛ کوفر: به رابه ری ئیمان، وه کوو چۆن ئیمان و باوه ته سلیم و مل که چیه کوفریش ئینکار و عه ناد و سه رکیشی و مل بادانه. «ختم الله»؛ خه تم: مۆرکردنه و خاته مۆره. «قلوبهم»؛ قه لب: دله و مه به ست خودی نه و پارچه گوشته نییه، به لکوو مه به ست هیزکی خودا کردی وایه که نه بی به هوی هوشیاری و زانستی گه لی شت و له م ئایه ته دا «ته مسیل» هه یه و خودای ته عالا شیوه ی دل و گوێچکه ی ساغی نه و کافرا نه و ئیمکانی سوود لی وه رگرتیان به بیر و باوه پی به سوود و گوئی راگرتنی بۆ په ندی به مایه ی والی ورده وه بوونیان نیشانه کانی وجودی خودای عالم و راستی پیغه مبه ر ده ربخا و زایه کردیان بۆ هه موو نه م شته باشانه وینه دار کردوه به شیوه یی وه ربگیری له ئاده میزادیکی خاوه ن خانووی پر له نازو نیعمه ت و پاره ی نه ختی ره واج که بۆ نه وه بشتین گه لی سوودیان لی وه ربگیری، له گه ل نه وه یشدا کابرا به هوی خه رجی بی جینگه و مامه له ی زیان کردوه وه نه وه به ش و باره له خوی بکا و فه رمان داری دادگا فه رمان بدا ده رگای خانووه که ی مۆر بکه ن بۆ نه وه که هیه چ شتیکی لی ده رنه کرئ و هیه چیش نه پرا ته سه ری.

پوخته ی مه عنایان:

نه ی پیغه مبه ری نازار بزانه نه و ئاده میزاده به دنیهاده سه رکیشه نه وه نده چه قاوه سوو بوون نامۆزگارییان بکه ی یا نه که ی و بیان ترستی به نازاردان له لایه نی خۆمه وه یا نه، بۆ نه وان یه کسانه و قه ت ئیمان نا هینن.

جا له به ر نه م به دنیهادی و سه رکیشی نه وانه خوا دلی نه وانی مۆر کردوه و گوێچکه یانی مۆر کردوه، خیریان تی ناچی و سوودیان پی وه ر ناگیریت. هه روا

لەسەر چاویان پەردەى خۆکوێر کردن هەیه و بە باشى تەماشای نیشانەى خێر ناکەن و سەرەپای ئەمەیش لە پاشەپۆژا ئازاریکی گەورەیان هەیه.

تەمى نەژنەوا پەندە بۆ مردوو بى سوودە پەندى دل مردووى بەدخوو
چاوى نەبىنى پانایى شارى بوونى بى سوودە چاوى بى یا دوو

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِاللّٰهِ وَيَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

لە ئادەمیزادە کەسانى ئەلین: باوەرمان بە خوا و رۆژى دواى هەیه.

﴿وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ ٨

کەچى باوەرپشيان نیه و ئەم وتارە بەس بە زمان ئەلین، بە شیوەى دوورپووی و لە دلا باوەریان نیه.

﴿يُخٰدِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

ئەیانەوى بەم شیوە خوا و پێغه مبهرى خوا و باقى موسولمانان بخەلەتین.

﴿وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ ٩

وە لە واقیعا ئەمانە فیل لە گەل خویان ئەکەن و زیانى ئەم شیوە هەر بۆ خویان ئەگەر پێتەو بەلام نافامن.

﴿فِي قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ﴾

وە هۆى ئەم شیوە ناپە وایانە ئەمەیه نەخۆشى دوودلی و دوورپووی و لە دلیانا.

﴿فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا﴾

وە بە هۆى بەجى هینانى ئەم دوورپووییه وە خواى تەعالا نەخۆشییه کەى دەروونى

زیاد کردوون.

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

وه له پاشه پوژیشا نازاریکی گه وره ی ناباری نه پراوه یان هه یه به هو ی ده و امیان له سهر درو کردن له گه ل خوا و به نده کانی خوادا.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾

وه کاتی له لایه نی ئاموژگارانی خودا ناسی حه ق په رسته وه پێیان بوتری: ئیفساد له عه رزا مه کهن، درو و دوور وویی مه کهن، ناشووب هه ل مه گیرستین...

﴿قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾

له وه لاما نه ئین: ئیمه ئیشمان هه ر ریک خستنی دلی خه لکه له گه ل یه کا و له بهر زه مانه سازی، هاتوچو ی کۆمه لی غه یری موسو لمانه کان نه که ین.

﴿أَلَا﴾

ناگادار بن.

﴿إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

ئه مانه ئیشیان هه یچ نییه ئیلا دل خراپکردنی خه لک نه بن له گه ل یه کا و ئه یانه و ی به سهر موسو لمانه کانا زال بین، به لام به بیر و باوه پری خو یان وایه ئه م کرده وه باشه و شوعووریان نییه و نازانن کرده وه که یان دنیا ویران ئه کا و ئایینی پاک به رباد ئه کا.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ﴾

وه کاتی له په ناوه که دوور بن له موسو لمانه کان پێیان بوتری له لایه نی ئاموژگار یکی پاکه وه: ئیمان بین و باوه پری ساغ وهر بگرن به دینی ئیسلام وه کوو موسو لمانه ساغه کان و له م هات و شووته بکه ون.

﴿قَالُوا نُؤْمِنُ كَمَا ءَامَنَ السُّفَهَاءُ﴾

له وه لاما ئەلەین ئیمە چۆن وهك ئەم بێ دەماخانە باوەر بەم یاسایە ئەكەین؟!

﴿أَلَا﴾

ناگادار بن.

﴿إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ﴾

هەر ئەمانەن بێ دەماخ كە بەرابەر بە یاسای خودا ناسی و حەق پەرستی و هیمنی
له گەڵ ئادەمیزادا ناشووب ئەگیرن.

﴿وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾﴾

بەلام له بەر هەواپەرستی خوێان نازان كە بێ دەماخن و گیرۆدە ی نەزانینی
دووسەرە بوون و وا ئەزانن دینی ئیسلام خراپە و نازان ئەم زانستیانە لەسەر راستی
نییە.

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا﴾

وا بە دوورپووییه وه خوویان گرتووه هەر كاتێ بگەن بە خاوەن باوەرە راستەكان
و موسولمانە ساغەكان، بۆ خەڵە تاندنیان، ئەلەین: ئیمەش باوەرمان بەم ئایینی ئیسلامە
هەیه.

﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ﴾

وه كاتێ ئەچنەوه بۆ لای هاوڕێ شەیتان خووهكانیان.

﴿قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ﴾

بۆ دلدانەوه ی ئەوان ئەلەین: ئیمە بە بیر و باوەر لەگەڵ ئیوه داین.

﴿إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ﴾ (۱۴)

کاتی لای موسولمانه کان دان به ئیماننا بتینن گالته یان پین نه که یین و نه یان خاوینین.

﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِرَبِّهِمْ﴾

جا نه که ر نازانن خوا له گه ل نه مانا چی نه کا؟ بزائن به راستی به توولی زه مان خوا نیشی له گه ل نه مانه دا نه کا وه کوو نیشی که سئی که گالته به که سئی بکا.

﴿وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ (۱۵)

نیشه که نه مه یه که له ژینی دنیا دا هتیزیان نه داتی له سهر هوی له پئی لادانیان و به حالی سهر گهر دانی و سهر لی شیواوی نه یان هیلیته وه تا پاشه پوژ و له ویش فهران نه دا بانگیان نه که ن بو ده رگای به ههشت کاتی نزیك بوونه وه فهران نه دا - بو سووک کردنیان - ده رگاکیان له سهر قه پات نه که ن و به داخی دلوه نه یان گپنه وه بو دوزه خ و نازار نه درین.

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى﴾

نه مه یش پاداشی نه وه یه نه م کومه له نامه رده بی هوشه نه و شوعوور و هوشه خودا داوه ی خویانه و نه و هه له جوانه ی ناموژگاری پیغه مبه ریانه به وه رگرتنی گومرایی و سهر لی شیواوی گۆرییه وه.

﴿فَمَا رِيحَتِ بِجَحَرَتِهِمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ (۱۶)

که سانیکیش خوویان وا بی نال و گۆری وا بکه ن و پاپایی به ناموژگاری ژیران بکه ن قهت له و نال و ویره دا سوود ناکه ن و له بهر نه ژنه وایش شاره زای مامه له ی به سوود نابن و له پاش ماوه یه کیش هوشیان به په رده ی بیرى نابار و توژی کرده وه ی ناپه سه ند دانه پوشری.

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾

حالی ئەمانە وەکوو حالی کەسانێ وایە کە ئاگرێ بەکەنەو.

﴿فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ﴾

وہ لە کاتیکە دەور و بەری ئەو کەسانە ی رووناك کردەو.

﴿ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ﴾

خودای تەعالا ئەو رووناکییەیان ون بەکاو نەیهێلێ.

﴿وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾ ﴿٧﴾ ﴿صُمُّ بِكُمْ عُمًى فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ ﴿١٨﴾

وہ ئەو کەسانە بەھۆی ئەو تاریکییەکی رەشی شەوێزەنگەو بە جوړی هیچ شتی نەبین. ئەم دووڕوانە مادەم ھەق نابین وەکوو کەر وان. مادام ھەق بە زمانیان نابێ وەکوو لال وانە و ناروان بۆ نیشانی بوونی خودا و راستیی ئیسلام وەکوو کوێرن و مادام لەسەر ئەم حالە بھێننەو قەت ناگەرێنەو بۆ سەر ئیمان و باوەر بە پیغەمبەر ﷺ.

﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ﴾

یاخود حالیان وەکوو حالی کەسانێ وایە رەھێلە و بارانیکی توندیان بەسەرایی لە ئاسمانەو و ئەو بارانە تاریکی شەو و تاریکی ھەور و تاریکی ھێرشێ بارانەکە ی تیا گرد بێتەو و ھەورەگرمە و چەخماخەیشی لە پالا بێ.

﴿يَجْعَلُونَ أَصْبَعَهُمْ فِيٓءَاذَانِهِم مِّنَ الصَّوَاعِقِ﴾

وہ ئەو کەسانە حالیان وایی لە ترسی ھەورە تریشقە پەنجەیان بئاخن بە گۆیان.

﴿حَذَرَ الْمَوْتِ﴾

لە بیمی مردن بە ھۆی تریشقەو.

﴿وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ ۱۹

له گهل نه وهدا خوا به تهوانایی خوی دهوړه ی کافرانی گرتووه و له دهستی خودا رزگار نابن.

﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَرَهُمْ﴾

برووسکه که ی نه وونده به هیز بن نزیک بن هیزی چاویان بفرینن.

﴿كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ﴾

هرچه ند نهو برووسکه رووناکي بخاته ناووه به هو ی نهو رووناکیه وه چه ند ههنگاونک به رندا نه پوښ.

﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾

وه کاتئ تاریکی داږگرتن نه ووستن له شوینئ خو یانا.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَرِهِمْ﴾

وه نه گهر خوا خواستی هه بن هیزی گو یچکه و رووناکي چاویان وه ربگری پاریزی نه وان بن سوود نه بن.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ۲۰

چونکي خوا توانای به سهر هه موو شتیکا هیه.

بزانن: له ته مسیلی یه که ما شیوه یی وه ربگری: گهلئ، کومه لئ خواخوایان بن نایینی نیسلام ده رکه وئ بو نه وه سوودی هه ردوو دنیای لی وه رگرن و هه ر خو یان بین به هو ی ناو میدی خو یان له و نایینه رووناکه و بکه ونه ناو تاریکستانی بن باوهری و سهر لی شیواوی و سهر گه ردانییه وه، نه مه ته شبیه کراوه به شیوه یی وه ربگری له گهلئ خو یان ناگری بکه نه وه و پاش نه وه که ده ورو به ریان رووناک بکاته وه کوتوپر

ئاگرەكەيان بكوژتتەوۋە و بەرچاويان بە جورئ تاريك بئى سەر دەرەنەكەن و سەرگەردان داکەون.

وہ لہ تەمسىلى دووہما شتوہىن وەر بگىرىئ لہ گەلى شەپۇلى ئايىنى ئىسلام بىت بە سەريانا و لہ ناو ياساكانى ئىسلاما بە ھۆى بە دىبرى ھەندى كەسەوۋە گەلى گومان و رەخنى تيا پەيدا بىن و ناھەموارى و ھەرەشە و دلدارى موزدەى تيا بىن و بەرابەرى ھەرەشەكان بىزارى دەر بېرن و دليان بە موزدەكان خۇش بىن، تەشبيھ كراوہ بە شتوہىن وەرئەگىرىت لہ گەلى رەھىللە و خورپەمىن بە سەريانا ببارى و ئەو رەھىللەىە تىكەلى تاريكى ھەور و زورى بارانەكە و رەشى ھەور بىن و ھەورەگرمە و برووسكەيشى تيا بىن و ئەم گەلە لہ بىمى ھەورە تىشقە سەر پەنجە بکەن بە گوچكەيانا و كاتى برووسكەىن دەرکەوى بە رووناكى ئەوۋە برۇن بە ريگەدا و كاتى برووسكەكە كوژاىوۋە لہ شوتىن خويانا راوہستىن و سەرگەردان بىن.

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ﴾

ئەى ئادەمىزاد بەندەىى و فەرمان بەرى بەجى بىنن بۇ پەرۋەردگارى خۇتان و بە تەنيا و تەواناى بزائن.

﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

ئەو پەرۋەردگارەى كە تەواناىى خۇى دەر خستوۋە بەوۋە كە ئتوۋە و باوك و باپىرە و دايك و داپىرەى ئتوۋەى دروست كرددوۋە.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (۲۱)

ئومىد ھەىە بە ھۆى ئەم بەندەىى و فەرمان بەرىيەوۋە خۇتان بپارىزن لہ نارەزايى ئەو خودايە.

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا﴾

ئهو پهروه دگاره که عهرزی کردوو به رایخ بۆ ئیوه تا به سه ریوه بژین و ژیواری خۆتان پهیدا بکهن.

﴿وَالسَّمَاءِ بِنَاءٍ﴾

وه ناسمانی پر نهخش و نیگاری به راسه رتانا دروست کردوو وه کوو سه رمیچی خانوویی که چهن گولۆبی روناکی پیوه قایم کرابی بۆ روناکی خانووه که، که ئه و گولۆپانه بریتین له رۆژ و مانگ و باقی ئه ستیره کان.

﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾

وه له ئاسمانه وه به هیزی تهوانایی خۆی ئاوی بارانی به سه را باراندوون.

﴿فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ﴾

وه به هۆی ئه و بارانه وه که رژاندوویه تی به سه ر عه رزا و به هۆی ئه و سه رچاوه و جۆبار و رووباره وه که له وه وه پهیدا بوون هه ندی به ش و باره و ناز و نیعمه تی بۆ ئیوه ده رکردوو بۆ ئه وه ببی به رزق و رۆزی بۆتان، وه به رگ و پۆشاک و خوارده مه نی پاک ی لێ وه ربگرن.

﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا﴾

مادام خوا ئه م هه موو تهوانایی خۆیه له بۆ ئیوه ده رخستوو و ئه م هه مووه ناز و نیعمه ته ی داناوه بۆتان که هه رکه س کۆششی بکا به قه ی شانی خۆی وه ده ست نه خا، ئیتر شه رم بکه ن و هاوشان و هاو وینه بۆ ئه و پهروه دگاره بی وینه بریار مه ده ن.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

وه ل حال، ئیوه زانان و به زانستی پاك و خاوین له گومانی نهخۆشی نه زانن که ئه م پهروه دگاره ته نیا و تهوانا بینا و زانایه و پیوستی به هیچ شتی نییه و هه موو شتی پیوستی به و هه یه.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ﴾

یانی ئەوەی بناغەیی باوەڕی موسولمان بێ، باوەڕ بە پەرورەدگاری تەنیا و تەوانا و باوەڕ بە پیڤەمبەری خودا، وە بە ھۆی کارەساتە پیشووەکانەو خوداتان بۆ دەرکەوتوو کە ھەبە و تەوانایە، ئیستە پتوستان ئەوێ بەزانن کە موحمەد ﷺ فرستادەیی خودایە، ئەمەیش بۆ ئیو دەرئەکەوێ بەوێ بزائن ئەم کتیبە کە ئیتە خواریوە بۆی کتیبی خودایە؛ چونکی ئادەمیزادی ھۆشیار کە تەماشای خوو و رەوشتی پیڤەمبەری کرد و تەماشای کتیبەکەیشی کرد کە ئادەمیزاد بانگ ئەکا بۆ خوداناسین و باوەڕ بە تۆلەیی کردەو و بۆ رەوشتی چاک و کردەوێ پاک باوەڕ ئەکا ئەو پیڤەمبەرە راستە و پایەیی بالاوێ و کتیبەکەیشی وتاری خواوێ.

و ئەگەر ھەر بۆتان ساغ نابیتەو و دوودلن لەویدا کە وتاری خودا بێ، نازان خۆتان ئامادە بکەن و سوورەتی، کە بریتیە لە چەن ئایەتی، لە وێنەیی ئەم کتیبە بێنن، لە لای ھەرکەسێکەو بێ وە لە ھەر شوێنێکا بێ کە خۆتان پەسەندی ئەکەن.

﴿وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ﴾

و ئەوانەیی کە بە یارمەتیدەری خۆتان ئەزانن کە لە کاتی کارەساتا حازر ئەبن بە لاتانەو بانگیان بکەن بۆ یارمەتی. یا ئەوانەیی کە بە زانا و ھۆشیاری ئەزانن و شایەتیتان بۆ ئەدا لەسەر ھاو وێنەیی ئەوێ ئەوێ ھیننە پیشەو بانگیان بکەن با شایەتیتان بۆ بدەن.

﴿مَنْ دُونِ اللَّهِ﴾

بەلام غەیری زاتی خودا، چونکی ئەو نە یارمەتیتان ئەدا لەسەر ئەم مەبەستە و نە شایەتیتان بۆ ئەدا کە ئەو ھاو وێنە راستە.

﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

ئه گهر ئیوه راست ئه کهن له وهدا ئهم قورئانه وتاری ئاده میزاده و ئه توانن به رانه رکیتی له گه لا بکهن.

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾

ئه گهر نه تان توانی وینهی سووره تی بینن - وه بیش زانن قهت ناتوانن بی هینن - ده ئیتر روو بکه نه راستی و ئینساف بدهن و باوه ر بکهن به وه که ئهم کتیبه که لامی غه بی (په نامه کی) یه و له لایه نی پهروه دگاره وه به فریشته ی هیمنه ره وانه کراوه بو پیغه مبه ر و، به هوی ئهم باوه ره وه خۆتان بپاریزن له سه رکیشی که هوی عه زاب و ئازاره به ناگری دۆزه خ ئه و ناگره به هیزه که سووته مه نییه که ی له دۆزه خا ئاده میزادی ناپاکی به دخووی سه رکیش و به ردی گوگردی ئاماده بو هه لگیرسانه. یا به ردی کانی ئه و ئالتوون و زیویه که ئیوه ی بی بایی بوون. یا ئه و به رده دهس تاشانه یه که ئاره زووی پر و پوچ بو ی کردوون به بت و ئه ی په ربستن.

﴿أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

ئه و ناگره به هیزه ئاماده کراوه بو بی و ره بی ئینسافه سه رکیشه کان؛ چونکه بیر و باوه ری ناباری پایه دار هوی ئازاره به ناگری سووزه نده ی به رده وام.

رووناك كردنه وهی ئهم ئایه ته:

ئاده میزاد وردیته وه ئه زانی ئه وه ی بناغه ی ئایینی ئیسلامه باوه ره به پهروه دگاری ته وانا و به پیغه مبه ری خودا. له بهر ئهمه ئینسان که باوه ری وا بوو خودایه یکی ته وانا هه یه دان ئه نی به وهدا ئه توانی پیغه مبه ریکی پایه به رز هه لگیر ئی له ناو ئاده میزادا و

بی‌کا به ره‌ه‌به‌ر بۆیان. وه کاتئ باوه‌ری کرد به‌وه ئه‌و ئاده‌میزاده که داوای ره‌ه‌به‌ری ئه‌کا، راست ئه‌کا ئه‌م‌جار هه‌رچی ئه‌و فه‌رمانی پێ‌بدا ئه‌که‌وێته دووی. له‌م شوێنه‌دا له‌ ئایه‌ته‌ پێشووه‌کانا پێنج ده‌لیلی هینایه‌وه‌ له‌ سه‌ر بوونی په‌روه‌ردگاری گه‌وره‌.

[ده‌لیلی] یه‌که‌م: دروست کردنی نه‌فسی ئاده‌میزاد که یه‌که‌م ده‌لیلی رووناکه‌ بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌؛ چونکی ئینسان که وردبووه‌وه‌ له‌ خۆیا، له‌ په‌یکه‌ریا، له‌ ئه‌زا و هه‌ستیا، له‌ نه‌جزای په‌نامه‌کیا، له‌و هیزانه‌دا که وا له‌ سه‌ر و ده‌ماخ و چاو و گوێچکه‌ و باقی هه‌سته‌کانا، وه‌ وردبووه‌وه‌ له‌ هیزی په‌نامه‌کی مه‌عه‌ده‌ و ته‌حلیلاتیا، وه‌ وردبووه‌وه‌ له‌ هیزی دڵ و زانست و بیر کردنه‌وه‌یا. وه‌ بیرى کرده‌وه‌ له‌ قابیلیاتی خۆیا که ئه‌شئ بۆ ئه‌وه‌ بگاته‌ پایه‌ی فریشته‌ به‌ بیر و باوه‌ری پاڤ و، کائینات داگیر بکا به‌ پێشه‌ و فه‌ننی به‌سوود. هه‌روا ئه‌شئ بۆ ئه‌وه‌ ببی به‌ دێو له‌ بیر و باوه‌ری لار و کرده‌وه‌ی نابارا. ئه‌و که‌سه‌ که‌ بیر بکاته‌وه‌ له‌مانه‌دا بێجگه‌ له‌ باقی ئه‌حوالیا وه‌کوو: ساغی و نه‌خۆشی و شادی و غه‌مباری و به‌رزى و نزمی پایه‌دا. بریار ئه‌دا که‌ خودایێکی په‌روه‌ردگاری زانا و ته‌وانای هه‌یه‌ ئه‌م نه‌وعه‌ ته‌سه‌رپوه‌ ئه‌کا له‌ودا...

ده‌لیلی دووه‌م: دروستکردنی پێشینی؛ ئه‌مه‌یش له‌ لایه‌نی دروستکردنه‌وه‌ ده‌لیلیکه‌ وه‌کوو ده‌لیلی یه‌که‌م هه‌روا گه‌لئ شتی تری تیا هه‌یه‌. مه‌سه‌لا: ئینسان وردبێته‌وه‌ ئه‌م پێشینانه‌ گه‌لئ خوو و ره‌ه‌شتیان بووه‌ ئیسته‌ له‌ نه‌ته‌وه‌که‌یا نا نییه‌. وه‌ ئه‌و پێشینانه‌ پایه‌ به‌رز بوون و ئه‌مان دانه‌ویون. وه‌ یا خود ئه‌وان بێ‌پایه‌ بوون و ئه‌مان به‌ هۆی ئه‌سبابێکه‌وه‌، که‌ به‌س به‌ خودا ئه‌کړئ، به‌رز بوونه‌ته‌وه‌؛ کوپه‌ شوان ئه‌بێ به‌ پاشا، وه‌کوو نه‌زان ئه‌بێ به‌ زانا، وه‌ خانه‌دانی زانست ئه‌بن به‌ ماوای نه‌زانی و نه‌فامی. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا هه‌موو که‌سێ هه‌وڵ ئه‌دا بۆ به‌رزبوونه‌وه‌ی خۆی پاش

وردبوونهوه له مانە باوەر ئەکا بەوه که خودایی ههیه له سەر ئەساسی خواستی خۆی
هۆی ئەم شتانه رێک ئەخا و ئادهمیزاد ئەخاته سەر کۆشش بۆ ئەوهی که ئەو ئەیهوئ
جئ به جئ ببئ.

دهلیلی سیههم: ئەم عەرزهیه که خوای تەعالا دروستی کردووهوه و کردوویهتی
به دراوسێی ده‌ریای ده‌وره‌ ده‌ر، وه‌ رووی عەرزی به‌رزکردووه‌ ته‌وه‌ به‌ سەر ده‌ریادا بۆ
ئەوه‌ی هه‌مووی به‌ ئاو دانه‌پۆشرئ و ببئ به‌ ماوا‌ی ژیا‌نی گه‌لئ گیانه‌به‌ری خاکی.
وه‌ ئەم عەرزه‌ی به‌ش‌به‌ش کردووه‌ به‌ گوێره‌ی خواستی خۆی گه‌لئگی سارا‌ی وشکه‌
و گه‌لئگی ده‌شتی به‌راوه‌، وه‌ هه‌ندئکی کێوانی به‌رز و به‌ باره‌ن، وه‌ هه‌ندئ شوێنی
کانی ئالتوون و زیو و نه‌وت و خوئ و ئاسن و گوگرد و قورقوشم و باقی کانه‌کانه‌.
وه‌ له‌ گه‌لئ شوێنی داری باره‌دار و گوئ و گوئزاری داناوه‌، وه‌ گه‌لئ شوێنی رووت
و قووت و بئ سووده‌، وه‌ گه‌لئ کات ئەم عەرزه‌ جوانه‌ له‌ به‌ر بئ بارانی وشک ئەکاته‌وه‌
وه‌ کوو له‌شی مردوو، وه‌ گه‌لئ کات به‌ هۆی بارانه‌وه‌ ئە‌ی‌ رازینیتته‌وه‌ و چه‌ن نه‌وع
شتی به‌ سوودی لئ ده‌ر ئەکا. هه‌روا له‌ سەر خواستی خۆی هه‌ندئ ولاتی خستوه‌ ته‌
مه‌نئقه‌ی ئیستیوائیه‌وه‌ به‌ غایه‌ت گه‌رمه‌ وه‌ هه‌ندئکی وا له‌ مه‌نئقه‌ی باکووری، یا
وه‌ شتییه‌وه‌ زۆر سارده‌. وه‌ گه‌لئکی له‌ ناوه‌نجی ئەمانه‌ن وه‌ میانه‌ن. وه‌ به‌ پێی ئەمانه‌
رنگ و شێوه‌ی گیانه‌به‌ره‌کانی گوێپوه‌. ئەمانه‌ هه‌موو ئینسان وردی بکاته‌وه‌ ئەتوانئ
پایه‌ی هێزی په‌روه‌ردگاری پئ بدۆزیتته‌وه‌.

ده‌لیلی چواره‌م: ئەمه‌یه‌ که‌ ئاسمانی دروست کردووه‌ به‌ چه‌ن پایه‌ له‌ به‌رز‌ی و
نزمی و، هه‌ر ئاسمانئ له‌م ئاسمانانه‌ی به‌ تایبه‌تی جیا کردووه‌ ته‌وه‌ به‌ گه‌لئ ئاسار.
وه‌ ئەم رۆژ و مانگ و ئەستیره‌ی زۆری ره‌نگامه‌ی تیا سه‌رگه‌ردان کردووه‌. هه‌ر
یه‌کن له‌ سه‌ر میحوه‌رئ ئەسوورپته‌وه‌، وه‌ له‌و رۆژه‌وه‌ دروستی کردوون تا ئیسته‌

بە سانیە و کەمتر لە سانیە ئەندازەی هاتوچۆیان نەگۆڕیوە و هەر کام لە مانە خەتیکە
لە دائیرەی خۆیا وەرگرتوو. وە روژی کردوو بە خەزمەتکاری دار و گیا و ئادەمیزاد.
وە کردوو بە هۆی نەش و نما و بە پایەگەشتیان. وە مانگی کردوو بە چرای
شەو بوو و شوینە روژی لێ ئاوا ئەبێ و ئەم ئەستێرانەی کردوو بە نیشانەی ئەوزاعی
عالم لە: گەرما و سەرما و هاتنی کاتی کشتوکال. وە بە نیشانەی رینگە دۆزینەو
لە سارای پاناوەر و دەریای بێ ئەم پەر و ئەو پەر، بە نەوعی تا ئینسان لێیان بکوڵێتەو
زیاتر سەرسام ئەبێ.

[دەلێلی] پێنجەم: ئەمە یەخودا بە خواستی خۆی لە ئاسمانەو باران ئەبارێنێ
بەسەر عەرزا و بە هۆی قابیلیەتی عەرزهو چەن نەوع لە داری بەردار و بێ بەر، وە
هەزاران نەوع لە گیای خواردەمەنی، وە هەزاران بەش لەو زەراعتە کە سوودی بوو
ژایانی گیاندار هەیه و بە کاری بەرگ و پۆشاک دیت دروستی کردوو.

خودای تەعالا لە قورئانی پیرۆزا بەم شێوە رەھنموونی ئادەمیزاد ئەکا بوو دۆزینەو
پەروردگار کە شێوەییکی ئاسان و بەرچاوییە و نایەوێ ئینسان بکەوێتە ناو فەلسەفەی
دوور و درێژووە کە عەقڵی هەموو کەس پێی ناگا.

وە بە شێوەی فەلسەفە ئەگەر ئەم کائیناتە بکەین بە دەلیل لەسەر بوونی زاتی
پەروردگاری «واجب الوجود» ئەلێین: ئەوەی هەبێ یا «واجب الوجود» و بوونی
پتووستی بە خاریجی نییە، وە یا «ممکن الوجود»، بەم مەعنايە بوون و نەبوونی
یەکسانە و خوا بە خواستی خۆی بوونی یا نەبوونی بریار ئەدا.

لەسەر ئەم شێوە ئەم ئەجزای کائیناتە یا هەمووی بە «واجب الوجود» دانەنرێ،
یا هەمووی بە مومکین حسیب ئەکرێ، یا بەشیکی بە «واجب الوجود» و بەشیکی
بە مومکین. ناتوانین بڵێین هەمووی «واجب الوجود»؛ چونکی بە بەراورد دەرکەوتوو

ئه وهی دهستی پئی نه گا داماو و رامی هیزه و نامادهیه بۆ گۆراندن و هه لسووراندن. وه نایشتوانین بڵتین به شیککی واجب وه به شیککی مومکینه؛ چونکی هه موو نه جزاکان له ته رکیب و پیکهاتن له ماده وه کوو یه کن، شتیککی وا به ته رکیب پیک بئی نابئی «واجب الوجود» بئی.

بیجگه له مه هه موو عهرز و ئاسمان و رۆژ و مانگ و نه ستیره کان ههر یه کئی بۆ نیشی رام بوون، نه و شتهیش که موسه خهر و رام بئی بۆ هیز خزمه تکاره و خزمه تکراره. نییه و دروست کراوه و دروست کهر نییه. که وایی ئهم کائیناته هه مووی مومکینه. وه ههر یه کی به خواستی خوا بریار دراوه بۆ هه لسووران و به جی هینانی نیشی.

پاش ئه وه خودای تهعالا ده لیلی له سه ر وجوودی خۆی هیناوه، ده لیلی له سه ر پیغه مبه رایه تی پیغه مبه ریش هیناوه؛ ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ...﴾ الآية. به کورتی ئهم ده ليله بریتیه له مه پیغه مبه ری خودا (محمد المصطفی) ﷺ که لامیکی له لایه که له لایه نی هه موو ئاده میزاده وه وینه ی ده ست ناکه وی، وه ههر که سی وایی خۆی پیغه مبه ری خودایه و که لامه کیش که لامی خودایه.

جا بۆ نیسباتی موقه ددیمه ی یه کهم خودا بانگ نه کا له هه موو نه و که سانه که باوه ریان نییه نه و که لامه که لامی خودا بئی بۆ نه وه به ههر هۆیی نه توانن بین سووره تی ده ربخه ن که هاو وینه بئی بۆ ئهم که لامه که هاتووه ته خواره وه بۆ سه ر پیغه مبه ری خودا. وه بۆ خه به ردان به عاجز بوونیان له م کاره به جومه لی ﴿وَلَنْ تَفْعَلُوا﴾ ناگاداری کردوونه ته وه تا ئه مهیش ببی به موعجیزه یی تر بۆ قورئانی گه وهره.

بۆ ده ربڕینی ئهم باسه: له رۆژیکه وه قورئان هاتووه ته خواره وه دوژمنانی دینی ئیسلام ویستوویانه موعاره زه ی قورئان بکه ن «مع أنه» به کهس نه کراوه نه گه رنا له دنیا دا فاش نه بوو وه باس نه کرا. جا پاش ئه وه که زانیمان قورئان موعاره زه ی نه کراوه

ئەلەین: حال لە دوو بەدەر نییە: یا قورئان قابیلە موعارەزە بکری و خودا نەبەشتوو و مەیدانی نەداو بە دوژمنان موعارەزە بکەن. وە یا خود ھەر پایە بەرزترە لەو موعارەزە بکری و موعارەزە ناکری. ئەگەر باری یەكەم ئەو دەرکەوت کە خودا ئەوەی ئیسباتی گەورەیی و پایە بەرز قورئان بکا بۆ ئەو بێ بە موعجیزەییکی عالەمی. وەکو ئەو کە بەھیزیکی پەنامەکی خودای تەعالا دەم و زمانی ئادەمیزاد بگری ئەو کە وتاریکی عادەتی بە دەمیانا بێت.

وە ئەگەر باری دوو ئەو دوبارە عینی مەبەستی ئیمە یە کە قورئان لە تەوانای ئادەمیزاد دەرچوو و کەلامیکی غەیبی قودسی وەھایە کە چاری ناکری و وێنە لە کەسەو دەرنەچێ.

جا ئەو کەسانە کە بێر و باوەریان لەسەر ئەم باری دوو ئەو ئەو لە ھۆی ئەم بەرز پایە قورئانەدا چەن شتیکیان دەربریو:

یەكەم: ئوسلووب و شیوەی خاریجە لە ئوسلووب و شیوەی کەلامی ئادەمیزاد؛ کەلامی کە خاریجی ئوسلووبی تەبیعیەتی ئادەمی بێ لە ئادەمیو دەر نەچێ. دوو: گەلێ کارەساتی غەیبی دەربریو کە بە راستی ھاتوونەتە جی و عەقڵی کەسێش ناگا بە کارەساتی غەیبیەدا.

سێھەم: گەلێ ئەسراری کائیناتی سەماوی و عەرزى تیا بە کە تا ئێستە ئادەمیزاد بە تەواوی تێی نەگەشتوو و پێی نەگەشتوو.

چوارەم: ئەم کەلامە بەس لە تەوحید و ئەحکام و ئەخلاق و وەعد و وەعید و گیرانەو بەسەرھاتی ئادەمیزادی لەمەوپێش، وە بانگ کردنی ئادەمیزاد بۆ ئەندیشەى پاك و کردەوێ چاك و رەوشتى رووناك ئەدوێ. ئەم باسانەش بۆ ئەو ناشین کە ئەو کەلامە باسیان ئەکا زۆر بەرز بڕوا و پایەدار بێ کەچی ئەم قورئانە زۆر پایە بەرزە.

پینجهم: هه رکه سنی کهلامی به رزی هه بی به هوی موباله غه و زیاده رپه وی و خیلانی واقعیه وه کهلامه کهی پایه ی پهیدا کردووه، کهچی قورئان به بی موباله غه و زیاده رپه وی و خیلانی واقعیه پایه ی به رزه.

شه شه: هه ریه کئی له ناودارانی شیعر و ئه دهب به تایه تی له بابه تیکه وه به رز بووه؛ وه کوو: بابه تی عه شقبازی، یا شیربازی، یا تاریف کردنی که سنی، یا ده رپرینی ئامۆژگاری. به لام ئهم کهلامه له گه لئی باس ئه دوئی و له هه موو باسه کانا پایه ی به رزی موعجیزه ی هه یه.

حه وه تم: ئاده میزاد کاتی ئه توانی له باسی بدوئی یا خویندییی به ده رز، وه یا خود له ده می خه لکی بیستی، یا شتی بی له پایه ی بیرى خویا بی. به لام ئه و قورئانه باسی غه بییات ئه کا و، باسی رۆژ و مانگ و ئه ستیره و ده ریا و هه وا و گۆرانی ئه وزاعیان ئه کا و، باسی گه لئی شتی وا ئه کا له پایه ی عه قلی ئینسان به ده ره. که وابی ئه بی ئهم کهلامه کهلامی خودا بی.

هه شه تم: قورئان خاوه نی سۆزیکى نه فسی وه هه یه که رۆح و دلی گوینگر رام ئه کا. ئوه هم: ئهم کهلامه له دارشتنی به نده کانی به نه وعی دارای چاودیری حالئ ئه وانه یه قسه یان له گه لدا ئه کا، وه ئه وه نده ی نوکته ی به لاغیه ی و ئه ده بی تیایه ئینسانی زانا له پاش زانستی فه نی به لاغیه له م کهلامه دا سه راسیمه ئه بی، وه عه قل سه ری بۆ شۆر ئه کاته وه و بۆی رام ئه بی.

ده هه م: ئه و یاسایه که قورئان ریکى ئه خا بۆ دین و بۆ دنیا، وه ئه و ئه حکامانه باسیان ئه کا له هوی ئیجتیماعیات و سیاسه و ئیداره وه، وه ئه و رینگه یه نیشانی ئه دا بۆ دامه زراندنی ده وله تیکى ئیسلامی وه کوو راویژ و دادی کۆمه لایه تی و موعامه له و موناکه حه و میرات و غه یری ئه مانه یش. به قه تعی جی به جی نابئ مه گه ر به هوی

مەجلیسیکی دامەزراو لە کۆمەڵی خوێندەواری دنیا دیدە و پێگە یشتووی چەر خەو،
وە قەتەن بۆ تاقە کەسێ قایل نییە ئەم یاسا دا بەمەرزین. کە وایی ئەم کەلامە کەلامی
خودایە، وە ئەو کەسەیش ئەم کەلامی بۆ هاتوو پێغەمبەری خودایە ﷺ.

باسیکی عیلمی لە ئایەتی ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ﴾ (الآية).

کەلیمە «من مثله» یا بەسراوە بە جوملە «فأتوا» وە، یاخود سیفەتە لە بۆ «سورة».
وە لە هەردوو بارە کە یا زەمیری «مثله» یا ئەگەر پێتە وە بۆ «عبد»، یا بۆ «ما نزلنا» ئەمە
چوار بار:

مەعنای باری یە کەم: ئەگەر وان لە گومانان لەم کەلامەدا ناردوو مانەتە خوارە وە بۆ
سەر بەندە خۆمان. بۆم بینن لە وێنە ئەم عەبدە وە تاقە سوورەتیک.
مەعنای باری دووهم: ئەگەر وان لە گومانان لەم کەلاما، بینن لە وێنە ئەو کە
ناردوو مانەتە خوارە وە بە تاقە سوورەتیک.

مەعنای باری سێهەم: ئەگەر وان لە گومانان لەم کەلاما، تاقە سوورەتیکم بۆ بینن
لە وێنە ئەم عەبدە وە.

مەعنای باری چوارەم: ئەگەر وان لە گومانان لەم کەلاما، تاقە سوورەتیکم بۆ بینن
لە وێنە ئەم کەلامە کە ناردوو مانەتە خوارە وە.

جا ئەو بارە کە «من مثله» تێدا بەسراوین بە جوملە «فأتوا» وە زەمیرە کە ی برۆا
بۆ «ما نزلنا» ئەو ئەگەر پێتە وێنە ئەم کەلامە هەیه لە واقیعا، بەلام ئێوە ناتوانن
بیهێنن بۆ دەر خستنی بەرەبەرکی. لە گەڵ ئەوە یشتا لە واقیعا وێنە نییە، کە وایی ئەم
بارە باش نییە. سیرپی ئەمەیش ئەمەیه کە تەعجیز بە ئیعتیباری «ما أتى به» ئەبێ
نەك بە ئیعتیباری «ما أتى منه» وە کوو تەفتازانی لە شەرحی تەلخیسدا فەرموویەتی.

به لām سئی باره کهی تری ئەم عەییەیان تیا نییه «مع العلم» لەم بارانەیشا زەمیری «من مثله» بۆ «ما نزلنا» برۆاتەو به هیزتره لهو به برۆاتەو بۆ «عبد»؛ چونکی ئەگەر برۆاتەو بۆ «عبد» ئەو ئەگەیی نییە وێنە کهی له ئینسانیکێ نه خویندەواری وه کوو ئەم پیغەمبەرەو دهست ناکهوئ، به لām قابیلە له خویندەوارەو دهست بکهوئ. «مع العلم» له چەن ئایەتی قورئانا هەیه که وێنە ی قورئان له ئینس و جینەو دهست ناکهوئ.

﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ﴾

ئە ی رههبری ئادهمیزاد موژده بده بهوانە ی ئیمانیا ن هەیه به فرمودە ی تو و کردەو ی باش ئە کەن که له پاشه روژا چەن بههشتیان هەیه. یه کهم سیفه تی ئەو بههشتانه ئەمهیه:

﴿تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾

له ژیری داره بهیه کچوو هکانیا نا جوگه ی ئاوی ساف رهوان ئەبی. وه دووهم سیفه تیا ن ئەمهیه:

﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا﴾

هه رکاتی میوه یان بۆ بی لهو بههشتانه وه.

﴿قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾

ئەلین: ئەم میوه ئەو میوهیه لهمه و پیش له دنیا دا پیمان ئەدرا. یاخود ئەم میوه ئەو میوهیه که جاری پیشوو لهم بههشته دا بۆمان هینرا.

﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَبِهًا﴾

وه هوی ئەم قسه شیانه ئەوهیه که ئەو میوانه بۆیا ن دینن له وێنە یکن. ریوایه ت کراوه لهو کاته دا ئەم قسه یه ئەکەن ئەو فریشته یه که میوه که یان بۆ دینی ئەلێت: بخۆن رهنگیا ن یه کیکه به لām تامیا ن جیا یه.

﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ﴾

وہ لەو بەھەشتانەدا ھەر یەكێ چەن ھاوسەرێکی وای ھە یە کە بە دەستی تەوانایی خودا پاک کراونەتەوہ لە بەدسروشتی وە بەدپەروشتی وە لەو عوزری شەرعییە کە بە سەر ژنانا دیت.

﴿وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

وہ لە گەڵ ئەم ھەموو ناز و نێعمەتەیشا لەو بەھەشتەدا ئەمیننەوہ ھەتا ھەتایە. کاتی خودای تەعالا دوورپووەکانی وێنەدار کرد بە وێنە رابوردووکان کە لەوانا ناوی ھەورەگرمە و برووسکە ی برد کافرەکان رەخنەیان گرت وتیان: چۆن زاتی خودا بەو گەورەییە ناوی ئەم شتە سووکانە ئەینێ؟ خودای تەعالا لە رەدیانا ئەمە ی نارد:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيٰ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا﴾

بە راستی خودا باکی نییە لەو ناوی وێنە یێن بەینێ بۆ روونکردنەوہ ی مەبەستی خۆی. خوا ھ ئەو وێنە یە مێشولە یێ بێ، یا شتیکی زلتر لە مێشولە.

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

جا ئەو کەسانە کە خواوەن ئیمانن و بیر و باوەریان رووناکە ئەزانن ئەو وێنە کارییە ئیشیکی راست و بەسوودە و لە خوداوە یە و مەبەست رووناک کردنەوہ ی حەقیقەتە لە لای ئادەمیزاد.

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا﴾

وہ ئەوانە ییش کە کافر و بێ ئیمانن و بیر و باوەریان تاریکە بە ئیستینکارەوہ ئەلێن: ئەوە خواستی خودا چییە بەم وێنە و وێنە کارییە و مەبەستی چییە؟

﴿يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا﴾

جا به هوی ئەو وینه کارییه وه خوا گهلێ کهس گومرا ئەکا که بیر و باوه‌ریان تاریکه وه نایانه‌وی دلیان رووناك بکه‌نه‌وه، وه گهلێ کهسیش شاره‌زا ئەکا بو حه‌قیقه‌ت و ریگه‌ی راست و مه‌به‌ستی خوی.

﴿وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ (٢٦)

وه گومرا ناکا مه‌گه‌ر ئەو که‌سانه له فه‌رمانی په‌روه‌ردگار ده‌رچوون.

﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ﴾

ئەو فاسقانه که ئەو عه‌هد و په‌یمانه‌ی خودا له‌گه‌ل ئەوان و پێشینانی ئەوانا کردوویه‌تی به هوی پینغه‌مبه‌ریان‌ه‌وه وه ئەو کتێبه‌ی که خودا ناردوویه‌تی بۆیان هه‌لی ئەوه‌شیننه‌وه و ره‌فتاری پێ ناکه‌ن له پاش دامه‌زرانی ئەو په‌یمانه.

﴿وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ﴾

وه هه‌رچی خودا فه‌رمانی داوه به به‌جێ هێنان و چاودیری کردنی، ئەه‌ی بڕن و تێکی ئەده‌ن.

﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾

وه له عه‌رزا ئیفساد ئەکه‌ن، دلی ئاده‌میزاد له خودا ناسین دوور ئەخه‌نه‌وه و دلیان ده‌رباره‌ی یه‌کتر خراب ئەکه‌ن، وه به‌رابه‌ر به ئارامی و ئاسایشی ئاده‌میزاد ئاشووب ئەنینه‌وه و شو‌رش به‌رپا ئەکه‌ن و فه‌رمانی خودا ئەگۆرن به ئاره‌زووی نه‌فسی خو‌یان.

﴿أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ (٢٧)

ئەو فاسقانه که ئەمه شیوه‌یانه هه‌ر ئەوانن زیان‌کردووی راستی له‌م جیهانه‌دا و له جیهانی دوا‌یدا.

روون کردنەوێ ئێم ئایە تانە:

﴿لَا يَسْتَحْيٰ﴾: لەسەر رێوایەتی ئینووعەباس عليه السلام کاتێ ئایەتی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبُ مِثْلِ فَاسْتَمِعُوا لَهُ﴾^۱ لە سوورەتی حەجدا نازل بوو، وە خودا تانە ی دا لە بێ کافرەکان، وە لە پاشان عیبادهتی بتهکانی وینەدار بە خانووی «جَالْجَالُوكَه» کرد، جوولە کەکان وتیان: مێش و جَالْجَالُوكَه قەدری ئێوەیان نییە خوا باسیان بکا و بیان کا بە «مُشَبَّه»! وە لەسەر رێوایەتیکی تر دووڕوووەکان تانەیان دا لە «ضَرْبُ الْمِثْلِ» بە ئاگری کراوە و بە تاریکی هەور و هەورەگرە و برووسکە لە ئایەتی: ﴿مِثْلَهُمْ كَمِثْلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ وە لە ئایەتی: ﴿أَوْ كَصِيبٍ مِنَ السَّمَاءِ﴾!

وە لەسەر هەندێ رێوایەتی تر ئێم تانەدانە لە لایەنی کافرەکانی قورەیشەو بوو، جا خودا بۆ بەتال کردنەوێ تانەکانیان ئێم ئایە تانە ی ناردە خواریوە.

﴿لَا يَسْتَحْيٰ﴾؛ حەیا: بریتییە لە گۆران و شکانی نەفس لە بێمی شتی کە بە شوورەیی بژمێرێ، بە کوردی شەرم کردن. بەلام کە نەیسبەت لە خودا بدرێ ئێبێ ئێم مانا نەگیرێ. بەلکوو شتی کە لەمە پەیدا ئێبێ وەکوو تەرکی ئێو نیشە شوورەییە «مەسەلا». «أمثال»: جەمعی «مثل»، مەسەل بریتییە لە وتاری دەلالەت بکا لەسەر شیوەیی بووبێ بە «مُشَبَّه» بۆ شیوەییکی تر وە بەکار بهێنرێ لە «مُشَبَّه» کەدا وەکوو «فِي الصَّيْفِ ضَيَعَتِ اللَّبَنُ»، کە وەختی خۆی بەکار هینراوە لە ژینکی بەرەللا کراوا، وە پاش ئێوە بەکار ئێهینرێ لە نیشاناندانی شیوەی کەسێ کە لەو ژنە و شیوەی بچی. وە ئێمەسال لە رۆژیکەو ئێمەمیزاد بوو لە ناو هەموو کۆمەڵێکدا بەکار هینراون، وە بۆ پەند و ئامۆژگاری ئێمەمیزاد گەلێ بەسوودن.

«عهد الله»: په یمانی خودا له گه ل ناده میزادا سیانه؛

یه کم: په یمانی که له گه ل پیغه مبه رانا کردوویه تی بو گه یاندنی فرمانی نهو به ناده میزاد.

دووه: په یمانی له گه ل زانایانی دینا کردوویه تی بو نهو ټایین ون نه کهن له ناده میزاد و به راستی، بن گوراندن، نشانی بدن و فرمان بدن به ووی ره وایه، وه هرچی نارې وایه به قهی ده سلاّت بچن به گزیا، به ده ست یا به زمان یا به دل، وه خویشیان له سهر فرمانی خودا خوگر و دامه زراو بن.

سپه میان: په یمانی که به هوی عقل و هوشه وه له گه لیا کراره؛ چونکی مادام خوا عقلی دا به ناده میزاد مانای وایه هه تا نه توانن له هوی کاره ساتی دین و دنیا دا عقل به کار بینن وه راویژ به ژیران بکهن وه نهو نشانانه که خودای تهوانایان پی نه دوزریته وه ته ماشای بکهن. هه روا نهو نشانانه که وابه سوودن بو باوه په ره هبه رانی عالم به کار بهیترین بو نهو که ریگهی راست ون نه کهن وه دووری بکهن له بیر و باوه ری زیان دهر وه له ره وشتی ناپه سهند وه له کرده ووی خراپ.

«فاسق»: به مانا له فرمان دهر چوو، جار جار نهوتری بو کافر؛ چونکی له باوه په خودا و باوه په پیغه مبه ر دهر چوو.

وه جار جار نهوتری بو موسولمانی تاوانبار له بهر ته رکي واجبات، نهو هی پیویسته بیکا. وه کردنی ئیشی حهرام، نهو هی که نارې وایه.

پاش نهو خوی گه وره باسی حالی کافره کانی کرد، نه مجار به شیوه ی ئیلتیفات رووی کرده هه موویان و فهرمووی:

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (۲۸)

ئەفەر مویت، بە چ حالئى به چ روویەكەو بەرەبەر بە پەرورەدگاری عالم ئىنکار و بى باوەرى ئەكەن؟ لەگەڵ ئەو دا كە خۆتان ئەزانن لەمەوبەر تۆمىكى بى گيان بوون لە لاى باوك و داىكەو، وە خودا گيانى كرد بە بەرتانا، وە لە پاشى هاتنى ئاكامتان ئەتان مەرىنئى، وە لە پاش مردنەكەيش، لە پاشەپۆژا، زىندووتان ئەكاتەو وەكوو لە دنیا دا، جا پاش ئەو ئەگەر پێنەو بۆ لاى خودا وە ئەو حسیبى بىر و باوەر و كردهوتان لەگەڵ ئەكا وە ھەر یەكئى حەوالەى شوینى خۆى ئەكا بۆ وەرگرتنى پاداشى چاكە یا خراپە.

روونكر دنەوہى ئەم ئایەتە:

مەبەست لەم ئایەتە ئەمەيە: كە ئادەمیزاد چوار شت وا لە رینگەيا؛
یەكەم: دروست كردنى ئەو وەل جارى كە لە لاى باوك و داىكيا تۆمىكى بى گيان بوو.

دووەم: لە پاش ماوەى خوا گيانى بە بەرا كردوو وە دەرى كردوو بۆ دنیا، وە بە گوێرەى ئەو شیوە بۆى رىكەوتوو ژیاو تا كاتى ئاكام.
سێھەم: گيان كىشان وە بۆ گۆرناردن.

چوارەم: زىندوو كردنەوہى رۆژى رەستاخیز كە بە دروست كردنىكى رەسا وەكوو لە دنیا دا، بەلكوو باشتەر، دروست ئەكرێتەو، ئەمجار پاداشى بىر و باوەر و كردهوہى ژيانى دەست ئەكەوئى. ئەم شتە سىانیان دیارین بۆ ھەموو كەس. وە ھەر كەسى ھۆش و شوعوورى ساغى بى ئەزانئى ئەو پەرورەدگارە ئەو سئ شتەى پى كرا ئىشى چوارەمىشى پى ئەكریت؛ چونكى بە عەقل ئەزانئى ئەو سئ كارەساتەى لە خۆو نەبوو، وە لە ھىزىكى بى شوعوور و نەزان و نەفامىش نەبوو، بەلكوو لە ھىزىكى

نه برپاوهی زانا و تهواناوه روویان داوه. دهی ئه و خاوهن هیزه ی ئهوانه ی کردووه
 نهشتوانی دووباره زیندووی بکاتهوه، وه به پاداشی خوی بگات.

ئیمام فهخری رازی ئهفهرمویت: هه ندی کهس وتووینا: له م ئایه تهوه ده رته کهوی
 که زیندووبوونه وهی گۆر نییه؛ چونکی خودای تهعلا دوو زیندوو کردنه وهی باس
 کردووه بۆ ئاده میزاد. یه کهم بۆ ژینی دنیا، دووهم بۆ ژینی پاشه پۆژ. وه وهلامی ئهم
 شوبهه ئه مه یه: پتووست نییه هه موو مه بهستی له هه موو ئایه تیکا هه بی. مادام دهلیلی
 خاریجی هه یه بۆ زیندووبوونه وهی گۆر باس نه کردنی له م شوینه دا زیانی نییه. یانی
 گه لێ فهرمووده ی پیغه مبه ر ^{سنت} زیندووبوونه وهی گۆر ئه گه یه نن، وه باسی خووشی
 و ناخووشی گۆر له گه لێ فهرمووده یا دیاره. ئه مه یش بۆ ئیساتی ئهم مه بهسته به سه.
 من ئه لیم: له سه ر ورده کاری زانایانی دین زیندووبوونه وهی پاش گیان ده رچوون
 وه پیش هاتنی رۆژی قیامت زیندووبوونه وهی «به رزه خ» ییه، وه ئه وه یش بریتیه له
 په یوه ندی رۆح به مردووه وه و وه رگرتنی خووشی و ناخووشی وه کوو ئینسانی نوستوو
 خه و ئه بینن وه له خه وه که یا وا ئه زانی مه سه لا که له گه ل دوستانیا له باخیکا یا له
 خانویکا به خووشی رائه بو پیرئ، وه یاخود له ژیر دهستی دوژمنیکدا داماو وه ئازار
 ئه درئ وه زه جر و داخ ئه کری. له گه ل ئه وه شدا ئه و که سانه وان له لای نووستوو که
 هیچ جموجوولی یا نیشانه ی شین و شادی لێوه نایین.

به کورتی زیندووبوونه وهی به رزه خ نهوعیککی تایبه تیه وه جیا یه له زیندووبوونه وهی
 راسته قینه ی رۆژی قیامت.

وه زاهیری ئایه تی: «أغرقوا فأدخلوا ناراً» که له باسی کۆمه لێ «فیرعه ون» دایه
 ئه مه یش هه ر له پاش ئه وه له ده ریای «نیل» دا خنکان خودا خستیه ئاگره وه. دیاره

ئەو ئاگرەش ئاگری رۆژی قیامت نییە. کە وای ئەبێ ئاگری ئازاردانی ماوەی بەرزەخ بێ. هەروا ئایەتی: ﴿النار يعرضون عليها غدواً وعشياً و يوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب﴾^۱ دەری ئەخا.

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾

هەر ئەو پەروەردگاره کە ئێوەی دروست کردوو هەرچی بەش و بارە و ناز و نیعمەتی عەرزه هەمووی بۆ ئێوە دروست کردوو، تا هەرکەسێ بەقەی شانی خۆی لە زانست و پیشە و سنەت و کردەوه و کۆششی خۆی سوودی لێ وەرگیری لەسەر یاسای ئایینی خودایی.

﴿ثُمَّ أَسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾

پاش ئەوه کە عەرزێ دروست کرد، خواستی رووی کرد بۆ دروست کردنی ئاسمان و دروستی کردن بە حەوت ئاسمان کە درێژەیی شیوه و نیشانەیان هەموو حەوالەیی عیلمی خودایە.

﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

ئەو خودایە کە ئەمانەیی کردوو هەر ئەوه بە هەموو شتێ زانایە و ئەتوانی لەسەر زانست و خواستی خۆی ئەنواعی شت دروست بکا.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾

ئەو رەهەبەری خوێشەویست! باسی ئەو وتارانە بکە بۆ ئادەمیزاد لەو کاتەدا کە خودا فەرمووی بە فریشتەکان ئەمەوی لە عەرزا جێ نشینی دابینم کە هەموو ئیشیکی چاک و خراپی بێ بکری.

﴿قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾

فریشته کان عهرزی باره گای خودایان کرد: پهروه ردگار! سیر و کاکله ی چیه تو له
عهرزا گه لئ دروست نه که ی که چاکه و خراپه یان پئ بکری و هه لکه وئ لیان هندی
که سی وا که یفساد بکا له عهرزا [و] کرده وئ ناره واکا و خوینی بی تاوان بریژی؟!

﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ﴾

وه ل حال، ئیمه گه لیکین به ده وام ئاماده ین بو ته سییحی زاتی تو بو به یانی گه وری
و پاک ی تو له عهیب و نه قس له گه ل سوپاس و ستایشا.

﴿وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾

وه هه می شه نه فسی خو مان پاک نه که ی نه وه له تاوان له بهر خاتری تو وه له بهر
ره زای تو.

﴿قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (۳۰)

خودا له وه لامانا فه رمووی: من گه لئ ئه سراری وا ئه زانم ئیوه نایزان و گه لئ
حیکمه ت هه یه له دروست کردنی ئاده میزادا. جا بو ده بر پنی گه وری و پایه ی ئاده میزاد
خودای ته عالا حه زره تی ئاده می دروست کرد، وه حازری کرد له ناو فریشته کانا.

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾

وه به ئیلهام (خسته ناو دله وه) وه یا به دروست کردنی عیلم و زانستی ناچاری
و بی حه ول و کوشش، ناوی هه موو ئه و شتانه که له عهرزا یا له ئاسمانا بوون یاخود
له پاشا په یدا ئه بن نیشانی ئاده می دا.

﴿ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَكَةِ﴾

پاش ئه مه وینه ی خاوه نه کانی رانواند به سهر ئاده م و فریشته کانا.

﴿فَقَالَ أَنِثُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾﴾

فەرمووی بە فریشتەکان: خەبەردارم بکەن لە ناوی ئەو شتانە کە وێنەیان حازرە لە لاتان، ئەگەر راست ئەکەن کە خۆتان بە کاری جێگیری دین!

﴿قَالُوا سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾

﴿٣٢﴾

فریشتەکان عەرزیان کرد: پەروەردگارا! تۆ دووری لە کاری بێ حیکمەت، وە ئیمە ناگامان لە هیچ نییە مەگەر ئەوەی کە تۆ نیشانە داوین، هەر تۆ خۆت زانای بە هەموو شتێ، وە هەر تۆ خواوەن حیکمەتی لە هەر کاریکا ئەیکە وە کەس رایە ی ناکەوێ قسە ی تیا بکا.

﴿قَالَ يَتَّادُمُ أَنِثُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ﴾

جا خودا بۆ دەربرینی پایە ی حەزرەتی ئادەم فەرمووی: ئە ی ئادەم ناوی ئەو خواوەن وێنانە بلێ بە فریشتەکان.

﴿فَلَمَّا أَنبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ﴾

کاتی ئادەم خەبەری دا بە فریشتەکان.

﴿قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

خودا فەرمووی پێیان: پێم نەوتن کە من هەموو شتێکی پەنامەکی لە ئاسمان و عەرزا ئەزانم؟

﴿وَأَعْلَمُ مَا بُدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْفُونُ ﴿٣٣﴾﴾

وە ئەوە ی ئێوە دەری ئەبرن و ئەوە ی ش دەری نابرن من ئەیزانم؟

ئهوهی پئویسته له م شوینه دا بزانیته:

یه کهم: وه کوو خودا ئاده میزادی دروست کردوو له خاک ههروا فریشته و پهریشی دروست کردوو. فریشته: جیسمی له تیف و ناسکن، وه به چاو نابینرین، مه گهر به شیوهی خاریجی عادهت. وه ئهم گرۆه نیر و مییان نییه. وه به نه ته وایه تی پهیدا نابن، به لکوو بهس به فهرمانی خودا پهیدا نه بن. وه هه موو بی تاوان و بی گوناخن، وه له فهرمانی خوای تهعالا دهر ناچن.

وه پهری (جن) ئهوانیش ههر جیسمیان له تیفه، وه له ئاگر دروست کراون، به لام ئهوان نیرو مییان ههیه، وه به نه ته وایه تی پهیدا نه بن، وه تاوانبار و بی تاوانیان ههیه وه کوو ئاده میزاد. ئه مانیش به شیوهی خاریج له عادهت نه بی که دهر نه که ون بۆ پیغه مبه ران و ره هبه ران، بۆ کهس دهر ناکه ون. وه فریشته و پهری ئه توانن خۆیان بنوینن به چهن شیوه و قهواره، به لام فریشته له شیوهی شتی پاکا دهر نه که ون، وه پهری به شیوهی پاک و پیس خۆیان دهر نه خهن.

دووهم: ئهم باسه باسی نیعمه تیکی گه وره ی خودایه له سه ر ئاده میزاد که ئه وانی هه لێژاردوو بۆ جێدار ی خۆی، وه باوکی ئه وانی کردوو به مامۆستا بۆ فریشته کان، وه فهرمانی داوه به فریشته ته عزیمی بکه ن و دان بئین به پایه به رزییا.

سێههم: ئهم باسه باسیکی غه ییی وه ئیشاره تیکه به بناغه ی دروست کردنی ئاده میزاد. وه باسی ئه وه ی نه کردوو ئه و فریشتانه خودا قسه ی له گه لا کردوون هه موو فریشته کانن، یا فریشته نزیکه کانی باره گای خۆی. ههروا ناوی ئه وه ی نه بردوو ئهم وتاره به شیوه ی وه حی و ئیلهام بووه بۆ یه که یه که ی فریشته کان، وه یاخود ئه مری کردوو هازر بین له شویتیکا و به وینه ی وتاری له گه ل مووسا - کلیم الله - دا قسه ی

لەگەڵ کردوون. - «بناء علیه» - ئەم ئەوزاوە هەمووی حەوالە ی عیلمی خودایە و ئیمە مەجالێ قسەمان نییە تیایا.

چوارەم: ئەم وتار و قسە یە لەگەڵ فریشتەکان هەر بۆ ئەوە بوو کە پایە ی حەزەرەتی ئادەم عليه السلام دەربخا لە لای فریشتەکان. وە فەرمان بدا بە گەورە تەماشای بکەن. ئیتر بۆ ئەوە نەبوو کە خودا راویژ بکا لەگەڵ فریشتەکانا؛ چونکی خودا بالایە لەم خەیاڵاتە و خۆی چی بویت ئەیکا، وە کەس لە ئیشی ئەودا مەیدانی قسە و باسی نییە.

پنجەم: ئەم پرسیارە کە فریشتەکان کردیان لە رووی رەخنەگرتنەو نەبوو لە خودا، وە یا خود لە سەر ئەساسی خراپە وتنی ئادەمیزاد نەبوو؛ چونکی ناوبردنی گروهي بە خراپە لە پیش دروستکردنیا مەعقوول نییە. بەلکوو پرسیار بوو لە سیر و حیکمەتی دروست کردنیان لە پاش ئەوە حالی بوون کە ئادەم و ئادەمیزاد ئەکرین بە «خليفة الله» لە عەرزا. لەسەر ئەم ئەساسە کە خەلیفە بە مانا جێدار و جێگر و نوامیندە یە، وە گوروهي پایە ی جێدارییان بێ پێویستە دارای زانست و خواست و تەوانایی بن و گویا و شنەوا و بینا بن، وە لە سیفەتی خواستەو شەهوەت و ئارەزووبازی پەیدا ئەبێ، وە لە سیفەتی تەوانایی غەزەب و رک گرتن دەر ئەچێ، وە کەسی دارای ئارەزووبازی ئالۆزی بێ گەلی ئیشی ناپەرەوای لی دەرئەکەوێ. ئیتر ئەوەیان تەماشای نەکرد کە قابیلە بە عیلم و عقل ئەم سیفەتی ئارەزووبازی و ئالۆزییە بێتە سەرباری میانه کاری. هەروا تەماشای ئەوەیان نەکرد هەرچەن ئەم گوروهە شتی ناپەرەویان لێوە دەرئەکەوێ گەلی رەهەبر و رەهنوای خواوەن پایە و مایەیشیان لە ناوا ئەبێ وە لەگەڵ بوونی ئەم زاتە بەرزانه تەماشای پەستی هەندێ ئەفراد ناکرێت.

بە هەر حال پرسیارە کەیان داوای دەرخستنی حیکمەت بوو، وە خودایش بەو زانست و ماریفەتە دای بە حەزەرەتی ئادەم عليه السلام دەری خست لە فریشتەکان کە ئەم گوروهە خواوەن پایەن و گەلی حیکمەت لە دروستکردنیا نا هەیە.

وه له رووی راستیا خودا ویستی حه زره تی ئاده م و نه ته وه ی دروست بکا و جیهان به پیروزی ره هبه ران به تایبه تی پیروزی فخری عالم عزیز موشه رره ف بکا، نه گهرنا ئاده م به بن ئیلهام و نیشاندان له لایه نی خودا وه نه و ناوانه ی نه ده زانی. وه نه گهر خودا بیویستای و ه کوو ته علمی ئه وی کرد ته علمی فریشته کانیشی نه کرد، وه نه و پایه که دهستی نه و که وت دهستی نه مانیش نه که وت. «فله الحکم والأمر». شه شه م: له سهر زاهیری ئایه ته که نه بی لوغات ته وقیفی بن، یانی: هه موو زمانی له لایه نی خودای ته علاوه نیشان دراو ن به ئاده م. وه نه مه بیر زوره ی زانایانی ئوسووله.

وه هه ندئ له زانایان نه ئین: زمانه کان له دهسکار و دانانی ئاده م خو به تی و مانای ته علمی ئاده م نه مه یه که خودا هیزیکی قودسی له دلی ئاده ما دروست کردوه و دلی رووناك کردوه ته وه بو نه وه بو هه موو شتی ناوی دابنی.

هه ندئ تر له زانایان نه ئین ناوی ئه شیا دوو به شه؛ یه که م: نه وه ی که زور پیویست بن بو به کاره ینان، نه م به شه ی موباشه ره ته ن خودا نیشانی ئاده می داوه. دووه م: نه وانه ی که زور پیویست نین. نه م به شه ی دانراوی ئاده م و نه ته وه ی ئاده مه له سهر پیویستی خو یان.

وه له سهر نه م مانایه نه بی نه و عوموموه له ئایه ته که دا عوموموی عورفی لی بگیری ت. له گه ل نه وه دا که نه م دوو بیره دوورن له زاهیری ئایه ته که وه.

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾

باسی نه و کاره ساته بکه رووی دا له و کاته دا که پایه ی قهر و خو شه ویستی ئاده م ده رپری ده رفه تمان دا به فریشته کان سوجه ی حورمه ت به ن له ماموستای زاناتان! (ئاده م).

﴿فَسَجِدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾

ئهوانیش هه موو سو جده یان بۆ برد مه گهر شه یتان.

﴿أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾

ئهو سه ریچی کرد له فرمانه که مان، وه خۆی به زلتر زانی له ئادهم، وه به هۆی
ئه م سه رکیشیه وه له باری فرمان به ری و ئیمان وه بۆ باری کافریتی و ناهه رمانی.

﴿وَقُلْنَا يٰۤأَدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾

پاش ئه وه شه یتان سه ریچی کرد له فرمانی ئیمه و دوژمنایه تی خۆی ده بری
له گه ل ئادهم، فرمانمان دا به ئادهم پیمان وت: خۆت و هاوسه رت (حه ووا) له
به هه شتا سه قام گیر بین.

﴿وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا﴾

وه له خوارده مه نی خۆشی به هه شت بخۆن تیر و ته سه ل له هه ر شو پتیکا دلخوازانه.

﴿وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ﴾

به س نزیکه ئه م داری گه نه مه که ون، وه له دانه که ی مه خۆن.

﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾

ئه گه رنا ئه بن به وانه ی که سه میان له خۆیان کردووه.

﴿فَازْلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾

که شه یتان به مه ی زانی به ده ست و برد و توویره ی خسته ناو دلی ئادهم و
هاوسه ره که یه وه، وه له به ری ئه و داره ی پچ خواردن، وه ئه مه بوو به هۆی ئه وه که
ئادهم و هاوسه ره که ی گیرۆده بین.

﴿فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾

وه ئادهم و چه ووی ده رکرد له به ههشت وه له و نازو نيعمهت و ئاسایشه که تیايا به ئارامی ئه ژيان.

روونکردنه وهی ئهم ئایه تانه:

یه کهم: هه موو زانا یانی دین له سه ر ئه وه ن ئهم سو جده یه که فه رمان درا به فریشته کان بییه ن له ئاده م سو جده ی قه در گرتن و حورمهت بووه نه ک سو جده ی عیبادهت و بهنده یی. وه ئه و نه وعه سو جده له هه موو ئایینه قه دیمه کانا رابوردووه.

دووهم: بیرى زۆربه ی ئه هلی سوننهت و جه ماعهت له سه ر ئه وه یه که پیغه مبه رانی ئاده میزاد له فریشته گه و ره ترن له بهر چه ند هۆین؛ یه کهم: ئاده م زانتر بووه له فریشته کان و زانا له نه زان گه و ره تره. دووهم: ئاده م بوو به مامۆستای فریشته کان وه مامۆستا له شاگرد قه درى به رزتره. سیهه م: خودای ته عالا فه رمانی به فریشته دا سو جده بییه ن له ئاده م، وه ئاشکرایه ئه وانه ی سو جده ی ئیحتیرام ئه به ن له که سی له و که سه پایه یان که مته ر. چه واره م: خودای ته عالا ئاده می کرد به خه لیفه ی خو ی، وه فریشته ی نه کرد به خه لیفه، وه پایه ی خه لافهت پایه یه کی به رزتره له پایه ی غه ی ره خه لیفه. پینجه م: عیباده تی ئاده می گرانتره له عیبادهت کردنی فریشته؛ چونکه ئاده می گیرۆده ی ئاره زووی نه فسه وه سیفاتی وایه مانعی عیباده تن، وه ریگه ی وه سه وه سه ی شه ی تان له سه ر ئاده می هه یه، وه فریشته نه ئاره زووی نه فس وه نه باقی سیفاتی مانیه وه نه ریگه ی وه سه وه سه ی شه ی تان له سه ر یان هه یه. شه شه م: خودا فه رموویه تی: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾؛ ئهم ئایه ته نیشان ئه دا که ئهم زاتانه

لە عالەم گەورەترن وە عالەم «ما سوی اللہ» یە فریشتەیش ئەگریتەو. حەوتەم: خودا لە شانی حەزەرەتی موحەممەد ﷺ فەرموویەتی: ﴿وما أرسلناک إلا رحمة للعالمین﴾^۱ وە لەسەر قسە ی پیشوو دەرئەکەوێ کە حەزەرەت ﷺ هۆی رەحمەت بوو. بۆ فریشتەیش وە ئەوانیش لەو رەحمەتە سوودیان وەرگرتوو.

سێهەم: زۆربە ی زانایان بیریان لەسەر ئەو یە «ابلیس» فریشتە نەبوو، بەلکەو لە گورۆهی جینە، وەکوو سەریحی ئایەت ئەلئیت: ﴿کان من الجن ففسق عن أمر رب﴾^۲، وە فەرمانی سوجدە بردن لەبەر ئەو بۆ ئەویش بوو چونکی لە ناو فریشتەکانا بوو. وە ئەگەر فریشتە بوای سەریکیشی نەدەکرد؛ چونکی خودا لە شانی فریشتەکانا فەرموویەتی: ﴿لا یعصون اللہ ما أمرهم ویفعلون ما یؤمرون﴾^۳، وە لە ئایەتیکێ ترا بە زمانی ئیبلیسەو ئەلئیت: ﴿خلقتنی من نار و خلقتہ من طین﴾^۴، وە فریشتە لە نوور دروست کراون ئەک لە ناگەر.

چوارەم: «شجرة» لە ئایەتە کەدا لە سەر تاقیقی گەلی زانایان گای گەنم بوو، وە ھەر گایێ ساقی ببێ لە زمانی عەرەبا بە شەجەرە ناو ئەبرێ. عەلاوێ دوور نییە گای گەنم لە بەھەشتا بەرز و گەورە بووبێ بە نەوعی کە ناو ببرێ بە «شجرة». پێنجەم: وەسوەسە ی شەیتان بۆ دلی ئادەم و حەووا لە دەری بەھەشتەو بوو؛ چونکی پاش ئەو شەیتان سەریکیشی کرد لە سوجدە بردن بۆ ئادەم لە بەھەشت دەرکرا. بەلام لەسەر ئەو ھێزە خودا داوێ بە شەیتان ئەتوانی لە ھەر شوێنیکەو ئارەزوو بکا وەسوەسە بگەییێ بە ھەرکەسێ ئارەزوو بکا. بەلام ھەندێ زانایان

۱. الأنبياء؛ ۱۰۷.

۲. الکھف؛ ۵۰.

۳. التحريم؛ ۶.

۴. الأعراف؛ ۱۲.

فرموویانه: شہیتان رویشتووه ته بههشت وه له بههشتا دلی ئادهم و حهوای تیکداوه، وه ئه و دهرکردنه ی پیشوویه له سهر ئه ساسی ئه وه بووه به حورمه ته وه نه ماوه له بههشتا؛ به لام ئه مه مانع نییه له هاتوچوی بی حورمه تانه ی بو ئه و شوینه که زوو به حورمه ته وه تیایا بووه وه زاهیری ئایه تی: ﴿قُلْنَا اهْبِطُوا﴾ - به جمع - بو ئه م بیره مونسبه و پیوستی به ته ئویل نییه.

ئه گهر یه کئی بلئی: به زاهیری ئایه تی: ﴿إِنْ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ نابئی شہیتان بتوانی زالی بیی به سهر زاتیکا که وینه ی ئادهم بی! وه لامی ئه مه یه: مه به ست له و سولتان و زالی بوونه گومراکردنی عهبدی به نه وعیکه له نایین دهریکا نه ک زالی بوون به سهر خه یالات خستنه ناو دل وه ئه مه بو هه موو ئاده میزادی مومکینه.

شه شم: بیرى زانایانی دین زۆریه ی له سهر ئه وه یه که پیغه مبه ران مه عسوومن؛ به م مانا له پاش پیغه مبه رایه تی نابئی تاوانی گه وره و ناباریان لی دهرکه وئی نه به عه مد و مه به ست، نه سه هو، هه روا نابئی تاوانی بچووکیشیان به عه مدی لی په یدا بیی.

ئه گهر یه کئی بلئیت: ئه ی چۆن حه زره تی ئادهم ﷺ بی فرمانی خودای کرد؟ وه لامی ئه مه یه: حه زره تی ئادهم له و کاته دا نه کرا بوو به پیغه مبه ر، وه بههشت شوینی ته شریع و ته کلیف نییه، وه ئه و ئه مر و نه هیه که خودا کردی له ئادهم ئه مر و نه هی ته شریعی نه بووه به لکوو ئه مر و نه هی ته ئیدی و ئیرشادی بوون و ئایه تی: ﴿وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾^۱ مانای دهرچوونه له فرمانی ته ئیدی و ئیرشادی. زیاد له مه یش خواردنی ئادهم له و داره له سهر فراموش کردنی فرمان بوو، وه کوو خودا فرموویه تی: ﴿فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا﴾^۲

۱. الحجر؛ ۴۲.

۲. طه؛ ۱۲۱.

۳. طه؛ ۱۱۵.

«بناء علیه» ھەر شتی لەم بابەتە نەیسبەت لە ھەر پێغەمبەرێی درابی یا نەیسبەتە کە ی
لەسەر نەقلی راست نییە، وە یا لە پیش زەمانی پێغەمبەریدا بوو، وە یا خود ئەو
شتە سەغیرە سەھوی بوو، ئەک کە بیرە وە نە سەغیرە عەمدییە.

حەوتەم: ئەو جەننەتە کە خودای تەعالا حەزرەتی ئادەمی لە گەڵ حەووادا تیا
دانائەو ئەو بەھەشتە یە کە مەشھوورە لە ناو موسولمانا و خودا تاریدی کردوو لە
قورئانا بەو شیوێ گۆشادە بە قەی ئاسمان و عەرز، وە بە مەزھەبی ئەھلی سوننەت
و جەماعەت لە گەڵ دروست کردنی دنیا دا دروست کراوە، وە ئێستە ھەیە. ھەر وەھا
دۆزەخ ھەم دروست کراوە و ئێستە ھەیە.

وێکۆو لە «سەحیحی بوخاری» شەریفدا رێوایەت ئەکا لە کیتابی مەواقیتی سەلاتا
لە «ئەنەس» ھو - خۆی لێ رازی بێ - کە ئەفەرموی: بەھەشت و جەھەننم نیشانم
دران ئێستە لە تەنیشتی ئەو دیوارەو. «الحديث» وە دەلیل لەسەر ئەمە چەن شتی کە:
یە کەم: وشە «الجنة» لە عورفی عامی موسولمانان لە کاتی ھاتنە خوارەو ی
قورئانا وە لە پیش پەیدا بوونی ئەھلی بیدعەدا وێکۆو «موعتەزێلە» و «ئەبو موسلیم
ئەسفەھانی» و غەیری ئەمانە. ئەو بەھەشتە مەعلوومە دیارییە تانی کە وادە دراوە
موسولمانی تی بچێ لە پاشەپۆژا.

دووھەم: لە پیش ناو بردنی «الجنة» باسی بەھەشتی «دار الثواب» کراوە، وە بە
ئوسوولی عیلمی ئەم جەننەتە ییش ھەر یارۆی پێشووە.

سێھەم: زاھیری ئاسار دەلالەت لەسەر ئەو ئەکا کە مەبەست ئەو بەھەشتە بێ.
چوارەم: ئەو نەزاعە کە لە ئەحادیسی سەحیحەدا رێوایەت کراوە کە واقع بوو
لە بەینی موسا و ئادەمدا (علیھما السلام) کە عەرزی کردوو: بۆچی بە حیلە ی
ئیبلیس کارێکی وات کرد لە بەھەشت دەرچی؟ وە ئەو ییش جوابی داوە تەو.

پینجه م: ئەو نیشانانە که له قورئانا له سووره تی «تاها» دا به یان کراوه که خودا پیتی فەرموو: ﴿إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ﴾ (۱۷۸) وَإِنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ﴾ (۱۷۹) ۱

واته به راستی بۆ تۆ ههیه ئەی ئادەم که برسی نەبی له بههشتا وه رووت نەبی له بهرگ و پۆشاک وه تینوو نەبی تیایا وه گەرما ی روژ لیت نەدا؛ چونکی له باخه کانی دنیادا هەر باخێ بێ وه له هەر ئیقلمی له ئیقلمه کانا هه لکه وێ ئەوانه نییه که ئەم ته عریفانه ی تیا بێته جێ؛ چونکی حەزره تی ئادەم مادام له دنیادا بێ وه له سەر عەرزا له هەر باخیکا بێ له سەر سیفه تی نه ته وه که ی خۆی برسی و تینوو ئەبی وه رووت و قووت ئەکه وێ، وه گەرما ی روژ لیتی ئەدا. له واقیعا ئینسان له هەر مه نتیقه یه کدا هه بێ گەر مه یا سارده یا موعته دیله، له گەر می روژ ناپاریژری. وه ئەگەر وه سیله ی ئاسایش نەبی زۆر پەڕیشان ئەبی، وه ئەگەر شوینی ئاده میزاد بههشت نەبی هەر تووشی تینویتی و برسیتی و گەرما ئەبی. وه ئەگەر فەرزه ن بلیین ئەو باخه میوه ی زۆری تیا بووه بۆ خوارده مەنی، وه ئاوی زۆری تیا بووه. به لام چاره ی گەرما به چی ئەکرێ؟ که وابێ مه به ست لهو باخه هەر بههشت بووه. که عاله میکی سەر به خۆیه وه گەرما و سەرما و برسیتی و تینویتی تیدا نییه، وه تاوی هه تاوی تیا نییه؛ چونکی به هیزی تهوانایی خودا رووناك ئەبیته وه، وه به لگه ی ئەمهیش ئەو ئایه ته یه که ئەفەرمویت: ﴿فَكَلَا مِنْهَا رِغْدًا حَيْثُ شِئْتُمَا﴾؛ بخۆن له بههشتا خواردنیکی بێ نازار، یانی بێ ئیحتیاج به ههول وه به سەرناو چوون له هەر شوینی مه یلتان ههیه. وه له فزی «رغد» ژینی بێ نازاره.

شه شم: ئەوه که خودا فەرموو یه تی: ﴿فَبَدَّتْ لَهَا سَوَاتِمُهَا وَطَفَقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ رَقِّ الْجَنَّةِ﴾ ۲؛ واته پاش خواردنی گەنم عه و ره تیان ده رکه وت، یانی ئەو بهرگه له

بەریانا بوو لە پیشا نەما، وە بە پەلە گەلاداری بەهەشتیان ئەدا بەسەر شوینی عەورەتیانا. ئەمە مانای وایە هەتا بێ فەرمانی خوایان نەکردبوو لەشیان لە پۆشاکیکی ساف و جواندا بوو، وە خواردەمەنیان بە بێ یاسای عەدەتی دەرئەچوو، بە عارەق و غەیری عەرەق وە لە پاش نافەرمانییەکیان عەورەتیان دەرکەوت وە ئەو غیلافە نەما وە پێوستیان بە سەرئاو پەیدا کرد. وە دیارییە ئەم وەزەعە کە خواردن بە عارەق دەرێجی لە دنیا دا نییە وە هەر لە بەهەشتی پاكا دێتە جێ.

لێرەدا ئەبوو موسلیمی ئەسفەهانی و هاوێرەکانی چەن شوبهەیان دەربرپووە: یەكەم: ئەگەر ئادەم بەرزکرا بۆیە تەو بەهەشت خودا لە قورئانا باسی ئەکرد! جوابی ئەمە ئەوێ: ئەم خاوەن شوبهە یە هیچ دەلیلیکی بە دەستەوێ نییە کە ئادەم لە سەر عەرزا دروست کراو، بەلکۆو لە زاهیری بازێ ریاوێ تا دەرئەکەوێ کە فریشتەکان بە ئەمری خودا میقداری گلێان لە ئیقلمەکانی سەر عەرز وەرگرت و بردیان بۆ بەهەشت وە بە ئاوی جۆگە «تەسنیم» شیلایان ئەوجا خودا بە تەوانایی خۆی هەیکەلی ئادەمی دروست کرد وە گیانی کرد بە بەردا، وە کوو لە ئایەتا ئەفەرمویت: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾^۱. کە وای ئادەم هەر لە بەهەشتا دروست کراو. زیاد لەمەیش بەرزکردنەوێ ئادەم بۆ ئاسمان وە یا هێنانە خوارەوێ لە ماوێهەکی زۆر کەمدا بوو، وە ئەگەر دەلیل قودرەتی خودا بێ بۆ کەس فەرقي نییە.

دوووەم: بەهەشت داری تەکلیف نییە چۆن ئەبێ خودا لە بەهەشتی ئاسمانا تەکلیف و ئەمر و نەهی بکا لە ئادەم؟ جوابی ئەمە ئەوێ: عالمە گەورەکان ئەلێن: ئەو فەرمانی خودای تەعالایە بۆ حەزەرەتی ئادەم فەرمانی ئیرشادی و رێنۆمایی بوو ئەک تەکلیف.

وہ زیاد لەوہ لە پاش تەواو بوونی ئەم عالەمی جیہانە «دار التکلیف» نییە، ئەگەرنا ئیستە ئەگەر بە یاسای «خرق العادە» کەسێ بگاتە بەهەشت ئەوہ لەسەر حاڵی موکەللەفی خۆی ئەمینی و ئەمە مەعلووم و دیارییە.

سینهم: ئەمە یە ئەگەر بەهەشتی «دار الخلد» بوابێ چۆن حەزرەتی ئادەم (ع) داوای شەجەرە ی خولدی ئەکرد؟ یا چلۆن ئیبلیس بەو تەمایە ئەی خەڵە تاند؟ جوابی ئەم شوبهە ئەوہ یە: ئەی ئەگەر باخی سەر عەرز بوابێ و ماوہ یێ تیا بمایە تەوہ و حاڵی ببوایە کە ئەوزاعی عەرز ھەمیشە ئەگۆرێ چۆن باوہ پری بەوہ ئەکرد کە لە عەرزا ئادەمی خالید ئەبێ و ئەمینیتەوہ ھەتا ھەتایە؟ زیاد لەوہ ئینسان لە ئەوہ ئلی دروست کردنیا چۆن ئەزانێ خولوود لە بەھەشتا ھەیە و خولوود لە عەرزا مومکین نابێ؟

چوارەم: کەسێ بیری تە بەھەشتەوہ دەرناچێ تا ئەبەد چۆن قاییلە ئادەم دەر یکرێ لە بەھەشتی خولوود؟ جوابی ئەمە یە: خولوود بۆ ئەوانە یە کە لە پاش حسیبی قیامەت ئەخریتە بەھەشتەوہ نەک بۆ ئەوانە کە لەم عالەمەدا ئەرۆنە ناویەوہ.

پینجەم: چۆن قاییلە شەیتان پر و اتە بەھەشتی کە جینگە ی کەرامەت و تەقدیسە؟ جوابە کە ی ئەمە یە: شەیتان جیا کراوہ تەوہ لەو یاسا؛ چونکی لە پاش ئەوہ خودا تەردی کرد عەرز ی کرد: مۆلە تەم بەدە بۆ گومرا کردنی ئینسان! ئەویش فەر مووی: ﴿إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ﴾ (٣٧) إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾. 'جا لە سەر ئەو مۆلە تە سە لاجیہ تی ھاتو چۆی بۆ ھەموو شویتێ و بۆ ناوی ھەموو دَلِّیک ھەیە. وە لاکین «عباد اللہ» بە ئیخلاص زیانی یێ ناگا.

شەشەم: ئەمە یە ئەم وەزعی سەرکەوتنی ئادەمە و ھاتنەخوارەوی مەعقوول نییە،
کە وایی با بلیین ئەو جەننەتە باخچیکە لە دنیا دا.

جوابی ئەمە ئەو یە: ئەگەر مەبەست لە مەعقوول مەعقوول بە عەقڵی عادەتی
«عوام الناس» گەلێ شتی وا ھە یە لە جیھانا مەعقوول نییە؛ کورە ی روژ کە نزیک ی
روبعە ملیۆنێک قاتی عەرزە مەگەر خودا بزانی لە کە یەوە تا کە ی ھە یە و ئەبێ و
ئەسووتنی! ئەم ھەموو ئەوزاعی پەنامەکییە کە لە ئەسراری ئەسیر و بەرقدا ھە یە
ھیچی بە عەقڵی عەوامدا ناچێ. ھەروا ھاتوچۆی فریشتە لە ئاسمانەوہ بو عەرز بو
لای پیغەمبەرەن، وە غەیری ئەمانەیش گەلێ سەری لێی سوپماوہ. وە ھەموویشی
راستن. وە ئەگەر مەبەست لە مەعقوول مەعقوول بە عەقڵی رووناکی ئینسانانە یە
وہ لە گەل باوەر کردن بە خودای تەوانا دا یە ئەو ئەم جۆرە شتانە قابیلی ئەوہ نین کە
ئینسان سەری سوپمینی لەوانە دا. ئەگەر نا ئیشی زۆر دەرئەچێ لە میزانی عەقڵی
عەوام، بۆ یە لێرە دا نووسیومە:

بە ھەشتیکی وا تیا یا بـمـینـی	بـنـ نان و ئاوی لە ویا نەبینی
پۆشاک ی دا یـم ھەر لە بەرا بـی	بـی روژ پـرتەوی لە راسە را بـی
بـین پـیم بـلـین: کە لەم سەر عەرزا یە؟	ئەگەر لە نزمی یا لە بەرزایە
دەوری ھەردوو قوتب: جەنوب و شیمال	تاریکستانە ھەتا نیوہی سـال
ئەو ئیقلىمانەیش نزیك لەوانە	ھەمووی ساردە سیر ھەمووی کویتان
ئەمینی عەرزی یەك ھەتا پـەنجـا	ئەوہی بو سوکنای ئادەم ئەگونجا
وینە ی ئەفریقا و ئاسیای خۆمان	دوورن لەو وەسفە لەم شویتا کران
ئیتیر بو قورئان ھەلگێرینەوہ؟	با جیگە ی ئادەم ھەلبرینەوہ
کائینات ھەمووی نیسبەت بە خودا	وا لە ناو قەبزە ی قودرەتی ئەودا
چی ئەبـن ئادەم لە بەھەشتا بـی	شەیتانی ش بو خوی ھەر لە گەشتا بـن؟!

ههرچی که دوور بی له بیرى مادی ته ئویلی بکهی بۆ یاروی عادی
لازم دئ قورئان کهلامی ئه و بی دین و ئایینیش ته رزیکى نه و بی
برا پیت ئه لیم به سیدق و ئیخلاص: قه سهم به و خودای بوی نه کهی سو پاس
ئم خه یالاته هه موو ئه وه امن هه موو بۆ ته فره ی گه لی عه و امن
خه واس به مانا زانیاری ته و او قودره تی خودا دیتته به رچاو
ناکه ویتته دووی تاویلی قورئان مه گهر ناچار بی له هیزی بورهان
خودام به حه قه و قورئان ئیمامه له بۆ ئهم دینه ناوی ئیسلامه
هه رچۆن پیغه مبه ر به یانی داوه مه عناکه ی حه قه و راسته و ته و او

﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُم لِبَعْضٍ عَذَابٌ﴾

پاش ئهم کاره ساته وتمان به ئادم و هاوسه ره که ی و ئیبلیس: داپه رن له به هه شتی
به رزی به رین بۆ سه ر عهرزی پر له مه ینه ت به دوژمنایه تی له گه ل ئیبلیس و له
ناو خۆتانا. وه یاخود وتم به ئادم و هاوسه ره که ی داپه رن خۆتان و ئه و نه ته وه یه
پیتانه له گه ل ئهم حاله دا که له ناو خۆتانا دوژمنی یه کترن؛ چونکی دوژمنه که تان
هه میسه ئاشووب ئه نیتته وه له ناوتانا.

﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾

وه بۆ ئیوه دامه زران و رابواردن هه یه تا کاتی ده سگای دنیا هه لئه پینچین.

﴿فَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَتٍ﴾

کاتی ئادم به خۆی زانی که تووش بووه رووی کرده باره گای ره حمه تی خودا
و ده ستی کرد به نزا و لاله و زۆر پارایه وه هه تا خودای میهره بان بازی و تاری به
سوودی خسته دلپه وه که به و شیوه بیاریته وه، ئه ویش و تاره کانی وه رگرت و به و
وتارانه ده ستی کرد به پارانه وه جا خودایش به میهره بانی لای کرده وه به لایا.

﴿فَنَابَ عَلَيْهِ﴾

چاوپۆشی لێ کرد.

﴿إِنَّهُ هُوَ النَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾

چونکی بە راستی خودا میهره‌بانه و هەر بەنده‌یین بگه‌ڕێته‌وه بۆ لای ئەویش
باشتر له‌و لای نه‌کاته‌وه به‌لایا وه خودا میهره‌بانه له‌گه‌ڵ هه‌موو که‌سیکا سه‌ری به‌نده‌یی
بۆ دانه‌وێنێ.

جا له‌ پاش چاوپۆشی له‌ ئاده‌م له‌ به‌ر نه‌وه‌ وا حاڵی بوو که‌ وه‌کوو عه‌فوم کردوه
هه‌ر له‌ به‌هه‌شتیشا ئەمینیتته‌وه و من بپارم دا که‌ له‌ به‌هه‌شت داپه‌ری بۆ سه‌ر عه‌رز.

﴿قُلْنَا أَهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾

بۆ جاری دووه‌م فه‌رمانمان داوه و وتمان: داپه‌رن له‌ به‌هه‌شت بۆ سه‌ر عه‌رز
هه‌مووتان.

﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى﴾

جا ئەگەر له‌ لایه‌نی منه‌وه ریساله و فه‌رمان‌نامه‌یی هات بۆتان.

﴿فَمَنْ يَتَّبِعْ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

هه‌رکه‌سێ په‌یره‌وی ئەو فه‌رمانه‌م بکا له‌ روژی قیامه‌تا بیمی ئازار و نا‌په‌زایی
له‌سه‌ر نامینێ و ئەوه‌نده سه‌رشاد و دل‌شاد ئەبێ به‌ پایه‌ی خۆی زویری له‌ دل‌یا نابێ.

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

﴿٣٩﴾

وه ئەو که‌سانه‌یش به‌رابه‌ر فه‌رمانه‌که‌م و خاوه‌ن فه‌رمانه‌که‌ بێ‌باوه‌ری ده‌رپړئ،
وه ئەو به‌نده‌نه‌ی ناردوومه‌ بۆیان به‌ درۆیان بخه‌نه‌وه ئەوانه‌ش هاوسه‌ری ئاگری

دۆزه خ ئه بن و به و حاله ئه مینه وه هه تا هه تابه؛ چونکی پاداشی بی باوه پری نه پراوه،
نازاری نه پراویه.

ریوایه ت کراوه له روونکردنه وهی ئه و که لیماتانه که خودای تهعالا ئیلهامی
حه زه ته تی ئاده می کردن چهن ریوایه تی:

یه کهم: ئه مه یه فهرمووی: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ
الْخَاسِرِينَ﴾: ئه ی پهروه ردگاری ئیمه! ئیمه سته ممان کرد له نه فسی خۆمان به لادان
له فهرمانی تو، وه ئه گهر تاوانمان نه پۆشی وه میهره بانیمان له گه لا نه که ی به راستی
ئه بین به وانه که تووشی زیانی ده وامدار بوون.

دووه م: ئه مه یه فهرمووی: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ وَ تَبَارَكَ اسْمُكَ وَ تَعَالَى جَدُّكَ لَا إِلَهَ
إِلَّا أَنْتَ ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ» ئه ئیت: پهروه ردگارا! من تو
دوور ئه گهرم له هه موو عه یی و سوپاست ئه کهم، تو ناوت پیروزه و بهش و بارهت
به رزه، بهنده گی نا کرئ مه گهر بۆ زاتی تو، وه من سته مم کرد له نه فسی خۆم له
تاوانم ببووره، به راستی کهس ناتوانی له تاوان ببووری مه گهر زاتی میهره بانی تو.
جا پاش ئه وه که خودای تهعالا نیعمه ته کانی خۆی باس کرد له سه ر هه موو
ئاده میزاد به تایبه تی رووی کرد له گروھی «به نی ئیسرائیل» و فهرمووی: ﴿يَا بَنِي
إِسْرَائِيلَ﴾ الآیة.

له بهر ئه وه خوا له قورئانی پیروزا گه لی باسی به نی ئیسرائیلی کردووه. له بهر ئه وه که
ئه و نه ته وه له مه دینه ی مونه ووه ره و شیمالی مه دینه دا زۆر بوون و گه لی به ره بهر کانی
و عه نادییان نشان داوه به حه زه ت ﷺ. با ئیمه به کورتی میژووی پهیدا بوونی

ئەم قەومە و بەسەرھاتیان بنووسین، بۆ ئەو لەمەولا لە قورئانا ھەر باسیکیان ھاتە پیشەو، بزانی ئەو گروھە کە باسیان ئەکری لە چ دەوریکا بوون وە چۆن ژیان و بەم ھۆو بەرچاوتان رووناک بێ.

وہ باشتەین مەسەدەریکی تەئریخی لەم روووە «دائرة المعارف» ی «فەرید وەجدی» یە کە عالمیکی موسولمان و میژووناس بوو و جینگە باوەرە؛ وە بە تەبیعەتی ھال، من تەرجمەکە ی بە کوردی ئەنوسم بۆ برايانی کورد زمان.

فەرید وەجدی لە بەرگی یە کەم لەسەر بابی ئەلف ئەلئیت: «ئیسرائیل» «یەعقوب» ە کورپی «ئیسحاق» کورپی «ئیراھیم» ﷺ وە باوکی دوازدە لقەکە ی نەتەووەکە یەتی کە یەکن لەوان «یوسف» ﷺ. وە ژیاو لە قەرنی نۆزدە ی پیش لە دایک بوونی عیسا ﷺ. وە لە عینی بەرگا لە پیشەو ئەلئ: ئیراھیم پتەمبەری خودایە، مولەققەب بە «خەلیل» واتە: خۆشەویست، باپەری خاتەمی پتەمبەران ھەزەرەتی «محمد المصطفی» ﷺ. ئەم ئیراھیمە لە دایک بوو لە شاری «ئەور»^۱ لە شارەکانی «بابل» دا، لە پیش لە دایک بوونی عیسا بە دوو ھەزار سال، وە ئیراھیم لە چینی ھەشتەمە، لە ئەولادی «سام» کورپی ھەزەرەتی نوح ﷺ.

ئیراھیم «سارە» خاتوونی مارە کرد پاش ماوہیی «ھاجەر» ی مارە کردووە کە جارییە ی سارە بوو بەخشیویەتی پتی، وە لە ھاجەر ئیسماعیل لە دایک بوو وە پاش ماوہیی ئیراھیم بەفرمانی خودا ھاجەر و ئیسماعیلی کورپی بردن بۆ عەرەبستانی حیجاز وە پاش ماوہیی لەگەڵ ئیراھیمی باوکیا مالی کابە ی پیرۆزیان دروست کرد. جا ئیراھیم گەرایەووە بۆ شام، وە ئیسماعیل مایەووە لە حیجاز، وە ژنی ھیتا لە قەیلە ی

۱. بازئ ئەلئین: لە «گۆتی» «بابل» دا لە دایک بوو، وە بازئ ئەلئین لە «شەرقات» دا، وە بازئ ئەلئین لە «سوس» لە نزیکی «عقرە» لە مەنتیقە ی «موسل» لە دایک بوو.

«جەرھوم» که عەرەبی «قەحتانی» ئەسل بوون و لە ژنەکە ی که ناوی «دەعلە» کچی «مضاض» بوو دوازدە کوڕ و کچیکی بوو، وە حەزرەتی ئیبراھیم عليه السلام جار بە جار لە شامەوێ ئەروێشت بۆ دیدەنی ئیسماعیل لە مەککەدا و لە دیدەنی ئاخر جاریا خودا ئەمری کرد بە ئیبراھیم که خانووی که عەبە دروست بکا، وە بە یارمەتی ئیسماعیل پێکەوێ دروستیان کرد، وە کاتی که دیوارەکە ی بەرز بووێ ئیبراھیم لە سەر بەردی راوێستا بۆ ئەوێ که دەستی بگا بە سەری دیوارەکە ئەو بەردە لەو شوێنەدا ناو برا بە مەقامی ئیبراھیم عليه السلام 'پاش ئەمە ئیبراھیم گەراپەوێ بۆ شام و لە شام وەفاتی کرد، لە تەمەنی سەد و پەنج و حەوت سالیدا، لە سەر بازی ریویات.

جا با پڕۆینەوێ باسی ئیسرائیل لە سەر تەرجمە ی «دائرة المعارف» ئەلی: و تراوێ ئیسرائیل یانی «عبداللە» و هەلبژێراو لە ناو خەلکدا، وە وشە ی «اسرا» یانی «عبد» وە «ایل» یانی «اللە».

وە بەنی ئیسرائیل عیبارەتن لە «یەھوود» قەومی حەزرەتی مووسا عليه السلام وە ئەمانە لە میژووی جیهانا سوورپێکی گەورەیان بووێ پتوێستە بۆ ئیمە تەماشای هۆی ئەو دەورانە و ئەنجامەکیان بکەین.

بزانن! تەئریخی ئیسرائیلیین بەش بەش ئەبێ بە پێنج بەش. یەکەم: لە زەمانی حەزرەتی ئیبراھیمەوێ، که باپیرەیان بووێ، تا دەرچوونیان لە شاری «میسر». دووھەم: لە دەرچوونیان لە میسر هەتا دامەزراندنی پادشاهی لە ناو خۆیان. سێھەم: لە دامەزراندنی پادشاهی هەتا کاتی گیران بە دیل و بران بۆ «بابل». چوارەم: لە ئەسارەتی بابلەوێ هەتا وێران کردنی «بیت المقدس» بە دەستی «ملک ادريان» پێنجەم: لە کاتی بلاوێ کردنیان

۱. وە کوو بیستمان لە دەوری تەئریخی هەزار و سێسەدو هەشتای کۆچیدا لەبەر مەجالی «طائفین» ئەو بەردەیان گۆزایەوێ بۆ شوێنێکی دوور لە «مطاف» بە بیست مەترێ، وە لەو یا چەتریکیان کردووە بە سەریا.

لە عەرزا هەتا ئیمڕۆ. وە ئیمە بە کورتی ئەم باسە لە «دائرة المعارف» ی قەرینی نۆژدە وەرئەگرین:

دەوری یەكەم: لە تاریخی هەزار و نۆسە دو نەوهد و شەشی پێش میلادی عیساوە هەتا هەزار و شەش سەد و چل و پێنج پێش میلادی عیسا. کە ئەکاتە سێ سەد و پەنجای و یەك سالی تەواو.

جا لە سالی هەزار و نۆسەد و نەوهد و شەشی پێش میلادی حەزرەتی عیسا عليه السلام - وە کوو یەهوود ئەلین - [حەزرەتی ئیبراھیم] دەرچوو لە شار «خالد» (هالیدی) لە جەزیرە ی «ابن عمر» وە دابەزی لە ولاتی «کەنعان» دا، بە وەحی و فرمانی خودای تەعالا وە هەموو خزمەتکار و حیواناتی لە گەڵ خۆیا هیئا، جا خودای تەعالا لە کەنعانا ئیسحاقی پێدا. وە لە ئیسحاق یەعقوب پەیدا بوو کە مولەققەب بوو بە ئیسرائیل، وە بوو بە باوکی بەنی ئیسرائیل.

وە خودای تەعالا دوازدە کۆری دا بە حەزرەتی یەعقوب عليه السلام، یەكێ لە مانە کە یوسف عليه السلام بوو خودا کردی بە خواوەنی شان و پایەییکی گەورە لە ئیدارە ی پاشای میسر مەشهوور بە لەقەبی فیرعون. تا لەو چەرخەدا گرانی و قاتی رزق و رۆزی حەزرەتی یەعقوب و کۆرەکانی ناچار کرد بۆ ئەو کۆچ بکەن بۆ شاری میسر، وە فیعلەن کۆچی کرد و لە نزیکی «نیل» دابەزین، وە لەو کاتەدا ژمارەیان حەفتای کەس بوون، وە لە ماوەییکی کەمدا زۆر زیادیان کرد بە نەوعی فیرعون مەترسی لێ ئەکردن. جا کەوتنە ئازاردانیان و کردنیان بە سوخرە بۆ کارو باری ناپەرەخت، وە پاش ماوەیی وەزعیان خراپتر بوو بە فرمانی فیرعون ھەر مندالێکی نێرینەیان پەیدا ببوایی ئەیان کوشت، وە کچەکانیان ئەهیشتە وە هەتا موسا دەرکەوت و خودا کردی بە رەھبەر و بەنی ئیسرائیلەکانی لە میسر دەرکرد بۆ نزیکی عەرزی فەلەستین،

وه له و کاته دا ژماره ی پیاوی چهك هه لگری به نی ئیسرائیل گه یشت به شهش سهد هه زار که س.

ده وری دوو هه می به نی ئیسرائیل، له ته ئریخی هه زار و شهش سهد و چل و پینجه وه یه هه تا هه زار و هه شتای پیش میلاد. که نه کاته پینج سهد و شهست و پینج سال. به نی ئیسرائیل له ژیر قیاده ی حه زره تی مووسادا روویان کرده عهرزی که نعان که ناویان نه برد به عهرزی «موعود بها» واته: ولاتی خودا برپاری داوه بۆیان که تیایا بژین و بهرز بینه وه.

جا هاتن له وشکانی نیهایه تی خه لیجی عهره بی له به حری نه حمهر واته: وشکانی بهینی به حری نه حمهر و به حری نه بیهزی متوهست رابوردن بۆ سارای سینا، وه ماوه ی چل سال له ویا مانه وه و له و سازادا گه لی نازار و بیزار و برسیتیان تووش بوو، وه کوو مه شهووره به ماوه ی «تیه» واته ماوه ی سه رگه ردانی، وه حه زره تی مووسا له لاپالی کتوی سینا نه لواحی بۆ هات وه بلاوی کرده وه به ناو به نی ئیسرائیلا هه تا مووسا له سالی هه زار و شهش سهد و پینجی پیش میلاد له سارای «تیه» دا وه فاتی کرد.

پاش وه فاتی مووسا ﷺ حه زره تی «یووشه» کوپی «نون» قیاده ی به نی ئیسرائیلی وه رگرت وه له رووباری «نه رده ن» په ریه وه و دهستی کرد به جیهاد وه نه و دوژمنانه که به ره نگاری نه بوون هه مووی دوورخسته نه وه، وه عهرزی مه وعوود که «که نعان» بوو داگیری کرد، وه نه و ولاته ی بهش کرد له بهینی دوازه تیره ی به نی ئیسرائیلدا که مه شهوورن به «اسباط».

وه قه بیله ی «لیفی» که سه روکی دین و نایین لای نه وان بوو عهرزی باشیان دهس نه که وت، هاتن له عهرزی نه و دوازه قه بیله دا چل و ههشت قه سه به ی نیوه ناوه دانیان وه رگرت، وه له م به ره و بهری رووباره که یشت چه ن شارکیان کرد به ماوای په ناوه هاوهر له سه ر لی شیواوانی به نی ئیسرائیل هه تا یووشه ع وه فاتی کرد.

لە پاش ھەرزەتی یووشەح ھوکوومەتی «قضاة» دامەزرا واتە ھوکوومەتی بە ناوی ھوکوومەتی «فەرمانرەوایانی دین»، وە ئەم ھوکوومەتە تا چوار قەرن دەوامی کرد و لە زەمانی ھەرزەتی یووشەح عليه السلام باشتەر جیھادیان ئەکرد، وە گەلنی ھێرشیان ئەبردە سەر ئەو نەتەو و ئوممەتەکانە کە لە دەور و بەر و دراوسێیان بوون.

دەوری سێھەم: لە تەئریخی ھەزار و ھەشتای پێش میلادەو ھەتا پێنج سەدو سی و شەش پێش میلاد.

لەم ماوەدا بەنی ئیسرائیل زۆر دڵگیر بوون لە ھوکوومەتی «قضاة» وە ئیشیان زۆر پەڕیشان بوو، وە دراوسێکانیان تەماعیان تێکردن. جا داوایان کرد لە ھەرزەتی ئەشمەویل کە پێغەمبەری ئەو چەرخی بوو پادشایێکی دادگەر و کارامەیان بۆ دابنێ ھەتا لە قیادەیی ئەو جیھاد بکەن، وە ئەبێ ئەشمەویل موعارەزی کردن فەرمووی: ئەگەر پادشاکان بۆ دابنێم ئەو پادشایە دەست ئەکا بە غەدر و زۆر کردن و کۆرەکانتان ئەکا بە سوخرەیی کار کردن و کچەکانتان ئەکا بە کەنیزەک و کارەکەر، کە وایێ ھەر وەکوو ئێستە بمێننەو ھاشتەر!

بەنی ئیسرائیلەکان ھەرداوی پاشایان لێ کرد ئەویش «شاوول تالووت» ی کرد بە پادشایان و تالووت پاشا ماوەیی لە تەعلیماتی ئەشمەویل دەرچوو، جا ئەشمەویل تالووتی عەزل کرد، وە «داوود» ی کرد بە گەورە بە سەر ھەموو ئیسرائیلەکانا، وە داوود چل سال ھوکمێ کرد وە ژمارەیی بەنی ئیسرائیل لە و کاتەدا گەیشتە یەك ملیۆن و نیو (۱۵۰۰۰۰۰)

وە لە پاش وەفاتی داوود ھەرزەتی «سلیمان» عليه السلام دانیشت لە جیگەیا وە شاری «ئورشلیم» (قودسی ئیمرو) ی دروست کرد، وە لە ھەموو جیھانا مەشھوور بوو. وە لە پاش وەفاتی ھەرزەتی سلیمان ولاتی بەنی ئیسرائیل کرا بە دوو بەشەو: بەشێکیان لە ژێر فەرمانی «رەحبعام» کۆری سلیماندا مایەو، وە ئەم بەشە تێکەڵە لە

دوو قه بيله «یه هوودا» وه «بنیامین». وه به شی دوو ههم پټک هاتبوو له ده قه بيله که ی تر، وه نه مانه «جه برحه بعام» یان کرد به گه وړه ی خو یان وه جه برحه بعام کور ی «ناباد» بوو وه نه م ده به شه ناویان ده رکړد به ولاتی «یه هوودا» و «ئیسرائیل»، وه نه م ته قسیمه بوو به نه گه بت بو یان؛ چونکی نه م دوو به شه مه شغوولی نه وه بوون که به گژی یه کا نه چوون.

وه زیاد له وه نه وه زعه گورپرایه سهری نه وه هر کامیان کز نه بوون یارمه تیان داوا نه کرد له بیگانه وه نه وانیش سوپایان بو نه ناردن بو کوشتنی خو یان، جا له سالی پینجه می حوکمداری «ره جعام» ی کور ی حه زره تی سلیمان «سيزاك» پاشای میسر هیرشی هینا بو سهر شاری «قودس» وه عیباده تخانه که ی تالان کرد و چی تیا بوو بردی.

وه له زه مان ی کور ی «سيزاك»، نه بیاس ناو پاشا نه ویش هیرشی هینا بو سهر «جه برحه بعام» وه چهن شاری له ولاته که ی ویران کرد. وه کاتی «جیهو» دامه زرا له سهر پادشایی له و کاته دا جه نگ له به ینی ولاتی یه هوودا و ئیسرائیل وه «ناشووری» یه کان له «موسل» دا گه یشته لاژو ورووی پایه ی شیدده ت و ناهه مواری.

وه کاتی «سالما نازار» بوو به پاشای ناشووری یه کان هات شاری «سامره» ی له ولاتی ئیسرائیل داگیر کرد و خه لکی ولاتی ئیسرائیلی به دیل گرتن و بردنی بو ولاتی خو ی، وه به م روودا وه ولاتی ئیسرائیل بڼه پر بوو وه تیکچوو.

نه مجار ته نها ولاتی «یه هوودا» مایه وه بوو به نامانج بو ته ماعی ناشووری یه کان، وه کاتی حوکمی ولاتی یه هوودا که وته دهستی «مناسیس» پاشای ناشوور زال بوو به سهر یا وه به دیل گرتی و بردی بو ولاتی ناشوور. وه کاتی که حوکمی ولاتی که وته دهستی «یه واقیم» پاشای بابل «بختنصر» هات شهر ی له گه ل کرد. وه «یه واقیم» و «سدیاسی» به دیل گرت و بردنی بو ولاتی بابل.

پاش ماوه یی «یهواقیم» رزگار بوو له دەستی «بختنصر» وه خۆی گرد کرده وه و
 رویشت بۆ جهنگ له گه‌ڵ «بختنصر» وه ئەم جهنگه‌ بوو به هۆی ئەوه که ئەو سته‌مکاره‌
 جارێکی تر دای به سەر ولاتی یه‌هوودادا و چوو «ئورشه‌لیم» ی داگیر کرد، وه وێرانی
 کرد و زۆریه‌ی خه‌ڵکه‌ که‌ی به دیل برد بۆ بابل، وه ئەم رووداوه‌ له تاریخی پینج سەد
 و هه‌شتا و چه‌وتی پینش (۵۸۷) میلادی عیسادا بوو.

[ده‌وری چواره‌م]: جا پاش ماوه یی کاتی «کۆرش» ی گه‌وره‌، فه‌رمانداری فارس،
 هات ولاتی «بابل» ی داگرت، به‌نی ئیسرائیل له ئەساره‌تی بابل رزگار بوون و گه‌رانه‌وه
 بۆ ولاتی فه‌له‌ستین له سالی پینج سەد و سی و شه‌شی پینش میلادی عیسا.

به‌نی ئیسرائیلیه‌کان زۆر به گه‌رمی و دلخۆشی به خێره‌اتنیان له حوکومه‌تی
 «کۆرش» ی گه‌وره‌ کرد و گه‌رانه‌وه بۆ فه‌له‌ستین له ژێر قیاده‌ی «رۆز و بابل» دا. که
 گه‌یشتنه‌وه فه‌له‌ستین ئەو ولاته‌ تیا دا مه‌زران ناویان برد به یه‌هوودا و خۆیان ناوبرد
 به یه‌هوود؛ چونکی فه‌رقیان هه‌بوو له باقی ئیسرائیلیه‌کان، وه دارا واده‌ی پێدان که
 ولاتی قودس ئاوه‌دان بکاته‌وه بۆیان، وه فیعلەن دروستی کرده‌وه بۆیان، وه شوورایی
 گه‌وره‌ی به ده‌وریا دروست کرد وه ولاته‌ که‌یان کرد به چوار ته‌قسیم و حوکومه‌تێکیان
 دروست کرد بۆ خۆیان و حاخامی گه‌وره‌یان کرد به سه‌رۆکی خۆیان و مه‌جلیسێکیان
 له بیست و چه‌وت که‌س دروست کرد. له‌م کاته‌وه به‌نی ئیسرائیلیه‌کان که‌وتنه‌وه
 ژیا نێکی مناسب به‌لام له ژێر سیاده‌تی فارسیه‌کانا.

له‌م ته‌ئریخه‌دا «ئه‌سکه‌نده‌ری مه‌قدوونی» یۆنانی، به سوپای گه‌وره‌ی خۆیه‌وه
 رووی کرده «میسر» و داگیری کرد و رووی کرد له فه‌له‌ستین وه له دلدا کینه و
 قاریکی زۆری هه‌بوو له به‌نی ئیسرائیلیه‌کان به هۆی عه‌لاقه و په‌یوه‌ندیان له گه‌ڵ
 فارسیه‌کانا و بۆی نه‌کرا که خاروبار و زه‌خیره‌ی سوپای خۆی وه‌ربگرێ له مینای
 «سوور» وه به هۆی ئیسرائیلیه‌کان و هینزی فارسه‌کانه‌وه.

به لّام کاتّی ئەسکه ندهر نزیک بووه وه له «ئورشه لیم» حاخامی گه و ره که سه روکی
 حوکومه تی فهله ستین بوو له گه لّ قهره بالغ و مه و کیینکی گه و ره دا پیشوازیکی
 گه و ره ی کرد له ئەسکه ندهر وه زۆر پیشکش و حورمه تی ته قدیمی ئەسکه ندهر
 کرد و به خووشی هینایه ناو شاری ئورشه لیمه وه. وه موژده ی دا به ئەسکه ندهر که
 هه زه رته ی «نه بی دانیال» ئیعلانی ئەوه ی کرد وه له ناو به نی ئیسرائیلدا که ئەسکه ندهر
 زالّ ئەبن به سه ر ده ولّ ته ی فارسدا. وه ئەسکه ندهر به م موژده زۆر شادمان بوو، و
 موعامه له یکی پیاوانه ی کرد له گه لّ به نی ئیسرائیلدا وه تا هه وت سالّ عه فوی کردن
 له خه رج و باج و رسووماتی ده ولّ ته ی.

وه له پاش ئەوه که ئەسکه ندهر مرد وه ولّات به ش کرا له به ینی فه رمانده ی
 سوپاکانا. ولّاتی فهله ستین که وه ته به شی «لاودیون» که یه کئ بوو له و فه رماندارانه وه
 ئەوه نده ی پئ نه چوو که «بتلیموس لاغوس» خاوه ن فه رمانی میسر هات به سوپاوه
 وه فهله ستینی له ده س «لاودیون» ده رکرد. جا گه لّ له پیاوه گه و ره کانی فهله ستینی
 برد و له میسر دا خانه شاری کردن ئەم رووداوه له سالی سیسه د و بیستی پیش
 میلادا بوو. (۳۲۰) ق.م.

وه له سالی سیسه دی (۳۰۰) پیش میلادا پاشای «سواریا» مه شهوور به «سیلوکس
 تیکاتور» هیرشی هینا بۆ سه ر ولّاتی «یه هوودا» و داگیری کرد به لّام زۆری پئ
 نه چوو که یه هوودا گه رایه وه بۆ ژیر فه رمانی حوکومه تی میسر وه کوو جارن.

وه له سالی دووسه د و سئ (۲۰۳) ی پیش میلادا ولّاتی یه هوودا که وه ته وه ژیر
 فه رمانی پاشایانی سووریا له ملوکی «سلوسیدین» وه سه رشانی به نی ئیسرائیلیان
 قورس کرد به خه رج و باج، وه زۆر نازاریان ئەدان له بهر دینه که یان. به تایبه تی
 کاتّی که «ئه نئیکسوس ئه بیفان» بوو به فه رمانداری سووریا فه رمانی دا به دانانی
 تیمسالی «جوبتیر» خودای یۆنانیه کان له ناوه راستی عیباده تخانه ی «یهود»، وه مه نه ی

یه هوودییه کانی کرد له سوونته تی «ختان» (خه ته نه کردنی نئیرینه)، وه فهرمانی دا به خواردنی گۆشتی بهراز، وه گهلێ کهسی کوشت له یه هوودییه کان له بهر ئه وه که به هیز دینیان راگیر نه کرد.

به لام له م کاته دا حاخامی یه هوودی «ماتانیاس» ناو ملی نه دا به فهرمانی پاشای سووریا وه له سهر ئادابی دینی خۆی مایه وه، وه سه فیڕیکی پاشای سووریای کوشت وه خۆی و ئه ولاد و نه تبعای ناچار بوون بۆ ده رچوون له ولاتی «یه هوودا» وه گهلێ کهس که وته شوینی له پیاوانی خاوهن ده ماخ وه رویشتن له کتوه کان خۆیان گرته وه. وه به ره به ره خه لکیان پتوه نیشت. جا کورپی ئه م حاخامه که مه شهوور بوو به «یه هووزا ماکابیه» ئیعلانی جهنگی کرد له سهر پاشای سووریا «ئه نتيخوس» ناو وه له سالی سهد و شهست و پینجی (۱۶۵) پيش ميلادا سوپاکه ی ئه نتيخوسی شکان وه هاته وه ئورشه لیم وه هه یکه لی بته کانی شکاند، وه ئیعلانی عیباده تی خودای کرد له ولاتا. وه له پاش سالی سهد و شهست و یه ک پيش ميلاد دوو براکانی «یه هووزا ماکابیه» هه ستان سوپایان پتکه وه نا وه هموو ئه ترافی ولاتی «یه هووزا» یان له فهرمانی سووریا ده رکرد. ئه م دوو براهه ناویان «جوناتاس» و «سیمون» بوو.

به لام پاش ماوه ییکی کهم دوو کورپی ئه م «سیمون» ناوه که ناویان «هیرکان» و «ئه رسیوتول» بوو له ناو خۆیانا چوون به گزی یه کا وه «یومبه» ناوی پاشای رۆمانی به ناوی ریکخستنی ئه م دوو براهه هات و له سالی شهست و سی (۶۳، ق. م). ئه م ولاته ی داگیر کرد و خستیه ژێر حوکمی رۆمان وه «یه هووزا» ی کرد به ئیقلمی له ولاته کانی رۆمانیا وه خۆی فهرمانداری هه موویان بوو.

وه له سالی چل و دووی پيش ميلادا «ئه نيتفون» کورپی «ئه رستوبول» ده ستی کرد به سه وره له سهر رۆمانیه کان وه ولاتی یه هووزای رزگار کرد به لام له سالی سی و چه وتی پيش ميلاد «هرود» پاشای رۆمانیه کان موساعه ده ی رۆمانیه کانی

کرد وه داگیری کرده وه، وه «ئه نتیفون» و «هیرکان» که ئاخیر کهس بوون له نه ته وهی «ماکابیه» به دهستی ئەم پاشایه کوژران.

هه روا له سههرفروفتلی «ئه حبار» و زانا یه هوودییه کان، که له گه‌ل رۆمانیه کانا په یوه ندیان هه بوو، ئەم «هیرود» ناوهی پاشای رۆمانه فهرمانی دا به ئیعدامی هه زهره تی عیسا عليه السلام وه گاوره کان ئەلین فیعلهن ته نفیزی حوکمی ئیعدام کرا به سههرفه زهره تی عیسادا وه مرد و دهفن کرا. وه له پاش سئ رۆژ خوا زیندووی کرده وه وه عیسا خۆی نیشان دا به هه واریه کان وه ته عیلماتی تازهی پیدان. جا خودا به رزی کرده وه بۆ ئاسمان وه له ئاسمان مایه وه.^۱

وه له بهر غه در و سته می بئ ئەندازهی رۆمانیه کان له سههرفه هوود سهه وره یان کرد له سههرفه رۆمانیه کان وه رۆمانیه کانیش جاریکی تر ئورشه لیمیان گرت هه، له تاریخی هه فتای پاش میلادی عیسا عليه السلام وه «تیتوس» پاشای رۆمان فهرمانی دا به سووتاندنی عیباده تخانه که یان، وه به کوشتنی گه‌ل له پیاوه کان وه باقیه که یان کردن به بهنده و فروشتیان.

زۆری پئ نه چوو ئورشه لیم ناوه دان کرایه وه و پر بووه وه له بهنی ئیسرائیل، به لām شۆرشیکی تر له لایه نی ئەم بهنی ئیسرائیل هه دووباره رۆمانیه کانی تووره کرد، وه «ئه دریان» ناو پاشای رۆمان له سالی سهه د و سی و پینجی پاش میلادی عیسا فهرمانی دا به رووخاندنی شاری ئورشه لیم له بناغه وه وه ته قریبه ن نیو ملیۆنی کوشته له بهنی ئیسرائیل وه باقیمانده که ی ته فر و توونا کردن له جیهانا به لām له گه‌ل ئەم ته فروتوونا کردنه یه هوودییه کان له دینی خۆیا نا هه هیزی دل و تهعه سویمان زۆرتر ئەبوو.

۱. به لām له سههرفه مووده ی خودای تهعالا له قورنانی پیرۆزا له و کاتا ویستیان هه زهره تی عیسا هه لاوه سن خودا وینه ی ئەوی خسته سهه ره که ی له جووله که کان و هه لیانا وه ست و کوشتیان وه خودا عیسای به سهه لامه تی به رز کرده وه بۆ ئاسمان. وه له ئاخیری زه مانا به فهرمووده ی پیغه مه ر دپته خواره وه بۆ عه رز.

دەۋرى پىنجەمى بەنى ئىسرائىل؛ لە تەئرىخى سەد و سى و پىنج سالى پاش مىلادە تا ئەم چەرخى ئىمە (ئەمە واتەى «دائرة المعارف»ى قەرنى نۆزده يە، واتە: سەد و كوسور سالى لەمە و پىش).

واتە كاتى كە يەھوود پەرت و بلاۋبونەۋە بە جىھانا گەلىكىيان كۆچيان كرد بۆ «ئاسيا» ۋە لە ئەترافى رووبارى «فورات»دا جىگر بوون، ۋە كۆمەلىكىيان رۆيشتن بۆ ولاتى «ئەفغان»، ۋە كۆمەلىكىيان روويان كرد لە ولاتى «ھىند» ۋە «چىن»، ۋە بازىكىيان رۆيشتن بۆ «ئەوروپا» بەلام لە ژىر سووكى و داماويدا ئەژيان ھەتا پاش سالى سەد و پەنجای پاش مىلاد كە مەلىك «كۆنستان» رۆمانى ئەمىش ھەر زۆر نازارى يەھوودى ئەدا بە خەرج بەلام سووكتەر بوو لە زەمانى دوو پادشای رۆمانى پىشتەر (مەلىك «جوستىيان» و «ھىراقلىوس») چونكى ئەم دوو پاشايە ھەركام لە عەھدى خويانا گەلى نازارى يەھووديان داو عەزابيان دان.

جا «دائرة المعارف»ى قەرنى بىست - كە ئەم نەقلەلى لىۋە ئەكەين - ئەلىت: كاتى كە سوپاى موسولمانان بىلادى رۆمانيان گرت ئەحوالى يەھوود باش بوو ۋە مەشغول بوون بە تىجارەت لە بەغدا و لە قاھىرە و قورتوبە ۋە بە ھۆى تىكەل بوونيان بە عەرەبەۋە گەلى عولووم و سەنايع فىربوون.

ۋە لە ئەۋۋەلى قەرنى نۆى مىلادىيەۋە چەن مەركەزى «يەھوودىيە» لە قاھىرە و مەراكش و لە فاسدا دەستيان كەوت، ۋە لەو زەمانا عەددەيان لە بابلدا كەم بوو، ۋە زۆر بوون لە فەلەستىندا، ۋە يەھوود زۆر نزىك بوونەۋە لە خانەكان و ئەمىرە مەغولەكان.

ۋە «دائرة المعارف» ئەلى: ئىستە لە ھىچ ولاتىكا يەھوود تەحقىر ناكرىن ئىللا لە ناۋەراستى ئاسيادا كە نزىكەى چوار ھەزار كەس يەھوودى حوكمىيان لى كراۋە كە پۇشاكىكى تايبەتى لەبەر كەن و سەرەپىچيان بە سەرەۋە نەبى ۋە سوارى ئەسپ نەبن.

وه له بیلادی ئه سپانیادا یه هوودیه کان له ژیر حوکمی ئیسلاما زه مانیکى ژور ژیان به خوښى و ئاسانى، وه به هوڤى ته وه وه که ئه سپانیا که وته ده ستنى «کاتولیکى» یه کان که وته ده رکردنى یه هوود و ئازاردانیان به هه موو نهوعى.

ئه مه نمونه یه کى کورت بوو که وه رمان گرت له «دائرة المعارف» قه پنى نوزده ی فهرید وه جدی، وه یه کى ته ماشا بکا ئه زاننى که یه هوود له عالما له هه موو زه مانیکا ئازاریان ژور وه رگرتوو و گهلنى ئه حوالى شازیان به سه را هیتاون.

وه کوو یه کى به ئینساف ته ماشا بکا ئه زاننى که موسولمانان له ناو هه موو ئومه تی دونیادا له هه موویان باشترو به ره حمتربوون بۆ میلله تی یه هوود به لام میلله تی ئیسلام له بهر که رامهت و سه لامه تی دینه که ی هه میشه حورمه تی نیزامیان گرتوو و دوور که وتوتونه ته وه له رقه به رى و کینه هه لگرتن له یه هوود، وه به پینچه وانه وه خزمه تیان کردوون و پاراستوونیان.

وه منیش ئه ئیتم: له سه ر به یانى قورئانى که ریم دوو جار ده مار به سه ر یه هوودا ها توو. یه که م: له سه ر ده ستنى «بختنصر» له تاریخی (۵۸۷) ی پیش میلادا و دوو هه م: له سه ر ده ستنى «ادریان» ی رۆمانى له تاریخی (۱۳۵) ی پاش میلادا، وه له پاش بلاو بوونیان له عالما غه ربیه کان ها تن له فه له ستیندا جیگه یان کردنه وه و حوکومه تیان بۆ دامه زرانن. وه ئیسته مه شغوولى سته مکارین له موسولمانان، جا ئه بى بزائن خودا فه رموو یه تی: ﴿وَإِنْ عَدْتُمْ عَدْنًا﴾، ئه مجاره نۆیه ی ئیتیقامى خودایه له وان.

﴿يٰۤاَيُّهَا يَسْرَءِيلَ﴾

ئه ی نه ته وه ی یه عقووبى کوپى ئیسحاقى کوپى ئیبراهیمى خه لیل «علی نبینا و علیهم الصلاة و السلام».

﴿اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾

به زمان باس وه به دل یادی ئه و نيعمه تانه بکه نه وه که رژاندوومه به سه رتانا.

﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِي﴾

پیوستی ئه و په یمانانه به جی بینن که به هوی پیغه مبه ره ره هبه ره کانه وه به ستو و تانه له گه لئا.

﴿أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ﴾

منیش پیوستی ئه و په یمانه به جی دینم که به هوی ئه وانه وه به ستوومه له گه لئانا. ئیوه بریار تان داوه له فهرمانی من دهر نه چن، وه ئه و نیشانانه ی پیغه مبه ری ئاخر زه مانه که روون کراونه ته وه له کتیه کانتانا دهر یان بپر بؤ عالم، وه یارمه تی ئاینه که ی بدن، منیش بریارم داوه که له توله ی ئه و دووقات پایه و مایه تان بده من له دنیا و قیامه تا.

﴿وَأِنِّي فَازْهَبُون﴾

وه ههر له من بترسن له هرکی وه فا به و په یمانانه، وه له پیشه و دهس رویشته وه کانتان مه ترسن نه گهر وه فایان پی بکه ن.

﴿وَعَامِنُوا بِمَا أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ﴾

وه ئیمان بینن و باوه دهر پر به و کتیه به رزه پر مه غزه ناردوومه ته خواره وه بؤ سهر پیغه مبه ری ئاخر زه مان ئه و پیغه مبه ره که ناو و نیشانی له لای ئیوه دا هیه وه حالی ئه و کتیه ش وایه باوه دهر پر به و کتیه موقه دده سه که له لای ئیوه دایه.

﴿وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ﴾

وه له ناو خاوه ن کتیه کانا یه کم چینی مه بن که ئینکاری بکه ن.

﴿وَلَا تَشْتَرُوا بِآبَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

وه وهرمه گرن به رابه ر به ئینکاری ئایاتی ئه و کتیه مان پاره و باره ییکی کم و

کوور و بی سوود.

﴿وَإِنِّي فَأَتَّقُونَ﴾ (٤١)

وه هەر له نازاری من خۆتان بیاریزن.

﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ﴾

وه دامه پۆشن ئەو به نەندە راستانە له کتیبە کە تانایە به مانای به تال و لار و نابار.

﴿وَتَكْنُوهَا الْحَقَّ﴾

ئەو داپۆشینە ون کردنی راست و راستییە وه فەرمان ئە دەم راستی مەشارنە وه له هیچ هۆینکە وه نەخوازە لالا له هۆی ئەو رهه به ره راستانە وه که رووناکی عەرز به وانه.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (٤٢)

(وه له حال) ئیوه خۆتان ئە زانن راست کامە یه و لار کامە یه.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾

وه له سەر یاسای ئایینی ئیسلام نوێژە کانتان بکەن و زە کاتی مالتان بدەن.

﴿وَأَزْكُوا مَعَ الزَّكَاةِ﴾ (٤٣)

وه روکووع بیهن له گەل ئەوانەدا له نوێژدا روکووع ئەبەن، وه له نوێژە بی روکووعە که ی خۆتان لادەن.

﴿اتَّامِرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾

ئەمجار خوای تەعالا به تاییه تی روو ئە کاته زانایانی به نی ئیسرائیل و ئە فەرمویت؛ به شیوه ی سەر زەنش و هۆی سەر سوڕ بوونە وه: که ئیوه له پە نامە کییه وه فەرمان ئە دەن به گوروهمی خۆتان به چاکە کردن وه که وتنه شوین پیغه مبه ری ناخرزە مان که چمی خۆتان ئەم چاکە یه له بیر ئەبەنە وه؟ له گەل ئەوەدا حق وایه ئینسان کاتی ئیشیکی به چاک زانی خۆی له پیش خەلکا بیکا!

﴿وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾

وہ خۆتان تەورات ئە خویننەو و ئاگادارن لەسەر نیشانەکانی پێغەمبەر.

﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

ئایا هیشتا نافامن ئەم شیوە رەفتارە ناشیرینە؟

﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾

وہ ئەگەر نەفستان فەرمانتان وەرناگری بۆ دەرخستنی نیشانەی پێغەمبەر لە بیمی لە دەست دەرچوونی ئەو پایە و مایە لە کۆمەڵە کەتانەو وەری ئەگرن، داوای یارمەتی بکەن بۆ زāl بوون بە سەر نەفستانا بە هێزی سەبر و خۆگرتن لەبەر ئەو ئازارەدا، وە بە نوێژکردنی ساغ؛ چونکی ئەمانە دلی ئادەمیزاد روون ئەکەنەو و مەعنەو بیاتی بەهێز ئەکەن.

﴿وَإِنَّا لَكَبِيرَةٌ﴾

وہ ئەم یارمەتی وەرگرتنە بە فەرمانبەری خودا، یاخود ئەم نوێژە کە بە کاری یارمەتی دیت گەلێ گرانە لەسەر شانی ئادەمیزاد.

﴿إِلَّا عَلَى الْخَشَعِينَ﴾

مەگەر لەسەر ئەو کەسانە کە بە راستی مل کەچ و رامی فەرمانبەری پەروەردگارن.

﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْكُوا رَبِّهِمْ﴾

ئەو خاوەن خوشووعانەی کە باوەریان وایە لە روژی خۆیا بە خزمەتی خودا ئەگەن، وە پاداشیان ئەداتەو.

﴿وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

وہ باوەرپیان وایه که سەر ئەنجامیان لای خودایه وه هەر خودا ئەتوانی له بازار
بیانپاریزی وه ئاسایشی نه‌براپریان بێ بدا.

روونکر نه‌وهی ئەم ئایه تانه:

وشە «اسرائیل» تیکه‌له له «اسرا» به مانا به‌نده و «ایل» به مانا «الله» که وایی
«اسرائیل» مانای «عبدالله»یه، وه ئەمه نازناوی حەزەرەتی یه‌عقوبه. وه مه‌به‌ست له
به‌نی ئیسرائیل: نه‌ته‌وهی دوازه کورپه‌که‌ی یه‌عقوبه له‌گه‌ڵ په‌رەوانیان.

مه‌به‌ست له نیعمه‌ته‌کانی به‌نی ئسرائیل: ئەو نیعمه‌ته دیاریانیه که دراوه به ئەو
نه‌ته‌وه و هه‌ندیکیان له ئایه‌ته‌کانی ئاینده‌دا خودا باسیان ئەکا. خودا ئەفه‌رمویت:
ئەو نیعمه‌ته‌گه‌ورانە که درا به ئیوه هه‌رکه‌سێ به چاوی راستی بۆیان پرۆانی ئەزانی
هەر له ته‌وانای خودادا بوون، وه هەر به میهره‌بانی ئەو شایان بوون. که‌وا بێ حەق
نییه له سوپاسی ئەو نیعمه‌تانه‌دا ئەم جو‌ره ناسوپاسیه ده‌ربهر و به‌راهر به پیغه‌مبه‌ری
ئاخرزه‌مان سه‌رکیشی و نافه‌رمانی ده‌ربهر و نیشانه‌کانی ون بکه‌ن له عه‌لم.

مه‌به‌ست له «عه‌د» په‌یمانە، وه ئەم په‌یمانە گه‌لی په‌یمان ئەگرێته‌وه، له گه‌وره‌کانه
ئەو عه‌قل و هۆشه که دراوه به ئاده‌میزاد، وه ئەگه‌ر به راستی به کار به‌یترین حەق
به ته‌واوی ده‌ر ئەکه‌وی وه هۆی ئاشووب و غه‌وغا نامینی.

وه له‌و په‌یمانانه ئەمه‌یه: که خودا به هۆی پیغه‌مبه‌رانی به‌نی ئیسرایله‌وه په‌یمانی
به‌ستوه له‌گه‌ڵ ئەو نه‌ته‌وه که له فه‌رمانی خودا لانه‌ده‌ن و له‌سه‌ر ئەندازه‌ی ئەمر و
نه‌هی راوه‌ستن و زیاده‌په‌وی نه‌که‌ن.

وه له‌و په‌یمانانه‌یه ئەمه: که خودا نیشانه‌کانی پیغه‌مبه‌ری ئاخ‌رزه‌مان (محمد
المصطفی) ی (ﷺ) له ناو «سوحوف»ی ئیبراهیم و ته‌وراتی مووسا و ئینجیلی عیسا‌دا
ده‌رب‌ریوه. وه په‌یمانی به‌ستوه له‌گه‌ڵ ئەو نه‌ته‌وه‌دا که چین‌چین ده‌ری برن له‌ناو

خۆیانا وە ھەر کاتی ھەتاوی خواوەن پرتەوی ئەو پیغەمبەرە دەرکەوت پەیرەویی
بکەن وە یارمەتی بدەن، وە بە رووناکی ئەو نیشانانەی پیشانی ئادەمیزاد بدەن.

بۆ وێنە لە فەسلی یازدە لە سیفری پێنجەمی تەوراتدا ھەبە خودا فەرمووی بە
مووسا: کە من پیغەمبەرێکی وەکوو تۆ لە ناو برای بەنی ئیسرائیلدا ڕەوانە ئەکەم، وە
ھەرکەسێ لەوان وتاری ئەو پیغەمبەرە نەبیسێ و فەرمانبەری نەکا من تۆلە لێ ئەستێنم.
وە لە فەسلی بیست لە سیفری پێنجەما ھەبە: تەجەللای خودای تەعالا دەرکەوت
لە کتیی «تووری سینا» بە ناردنی تۆ، وە نووری حەق دەرئەکەوێ لە کتیی «ساعیر» دا
بە ناردنی عیسا، وە بە ئاشکرا رووناکی تەجەللای خودا دیاری ئەدا لە کتێوەکانی
«فاران» دا. وە بە یەکیەتی واتە میژوونووسەکان «ساعیر» شوینی عیسا بوو، وە
«فاران» مەککە و دەور و بەری مەککە، وە ئەشکەوتی «حیرا» کە شوینی تەیاناشینی
پیغەمبەر بوو لە کتیی فارانایە.

وە لە تەوراتا ھەبە: خودا فەرمانی دا بە ئیبراھیمی خەلیل کە ئیسماعیل لە گەل
ھاجەری دایکیا ببا بۆ ولاتی فاران وە لەویا دایان بنێ. وە لە عالەما دیارە کە ئیسماعیل
وە ھاجەر لە مەککەدا دانراون و لەویا مانە وە تا کاتی مردنیان.

وە لە تەوراتا لە سیفری حەزرەتی «شەعیّا» دا ھەبە: ئەی شەعیّا من پیغەمبەرێکی
نەخوێندەوار ئەنێرم بۆ سەر ئادەمیزاد، بە پیرۆزی ئەو وە چاوی کوێر و گوێچکە
کەر [چاک] ئەکەمەو، وە دلی بە پەردەداپۆشراو رووناک ئەکەمەو، جێگەی پەیدا بوونی
شاری مەککە، وە کۆچ ئەکا بۆ شاری مەدینە، وە ھیز و دەستەلاتی ئەکەوێتە
خاکی شامەو. ئەو پیغەمبەرە بەندەییکی بە خودادانا و دڵ ئەستوور و ھەلبژێراو
و خۆشەویستە. ئەو ھەندە میھرەبانە لە پاداشی کردەوێ خراپەدا خراپە ناکا، بە لکۆ
چاوپۆشی و بوردن ئەکا. فرمیسک ئەپژێی بۆ ھەتیو لە باوھشی دایکیا. دڵ زویر

ئه بئ بۆ چه یوانی باری گران بئ، دلّی رهق نییه، وتاری تالّ نییه، له بازارا دهنگ بهرز ناکاته وه، وه خوی به شتی ناپه سه ند نارازینته وه. وتاری خه یانه ت بارانه ی نییه، زۆر به شهرمه، ئه گهر برّوا به سهر به سته ی قامیشا ئه وهنده ئارام ئه بووری دهنگیان لی بهرز نابینته وه، به لای چرادا رابووری گری چراکه ناجوولینته وه.

ئهو پیغه مبه ره موژده ئه دا به فهرمان به ران، وه سه رکیشه کان ئه ترسینی به ئازاری خودا، گهل و کۆمه له ی ئهو پیغه مبه ره چاتری گهل ی پیغه مبه رانن؛ چونکی فهرمان به چاکه ئه ده ن وه مه نعی کاری خراپه ئه که ن، وه خاوه ن دلّی ساف و بیر و باوه ری پاک و رووناکن، وه به رابه ر به فهرمانی پیغه مبه ره که یان جانباز و فیداکارن.

ئهو ئوممه ته حسینی سالّ و مانگ و شه و روژ رائه گرن بۆ به جئ هینانی نوێژ و روژوو و چه ج و باقی عیاده تی ئایینیان، خودا به ته نیا ئه زانن، ته سبیح و ته کبیر و سه نای پهروه ردگار به ساغی ئه که ن، وه له خودا بئ ئاگا نین له مرگه وت و مالّ و مه نزلّیان، ئهو قه ومه به ریز رائه وه ستن له ئایینه خانه دا وه کوو فریشه له ده وری عه رشا، ئهو ئوممه ته خۆشه وستی منن، وه یارمه تیده ری ئایینی پاکن، به هیزی ئه وان تۆله ئه ستینه وه له تاوانباران و سه مه گهران و بت په رستان، وه له وانه که دوژمنی راستی و راستان. ئهو ئوممه ته به راوه ستانه وه نوێژ ئه که ن له بهر ره زای من، وه رکوع و سو جوود ئه به ن له بهر من، وه به هه زاران له خانووی خو یان ده رئه که ون بۆ غهزا له ریگهی مندا وه غهزا ئه که ن. وه ئهو ئوممه ته کاتی رقیان دابی «لا إله إلا الله» ئه که ن، وه له کاتی زویریدا «سبحان الله» ئه که ن. ده م و چاو و ده ست و پی خویان ئه شۆن بۆ به جئ هینانی عیاده ت، کتبی خو یان له بهر ئه که ن، ئهو ئوممه ته ئه که م به گه وه ری ئوممه تی پیغه مبه ران، پایه ی بهرز بۆ ئهو که سانه یه که له سه ر ئایینی ئه وانن. ئه مه فه زلّ و میهره بان ی خۆمه له گهلّ هه ر که سی خواستم ببئ ئه یکه م.

وہ لە مەزمووری ژمارە چل و چواری «زبور»ی حەزرەتی «داوود» بە شیوەی روو کردن لە پیڤەمبەری ئاخەرزەمان ئەلێت: نەعمەت نەرڤڤی لە دوو لیوی تووہ بۆیە خودای گەورە یومن و پیروزی رزاندووہ بە سەرتا ھەتا ئەبەد. شمشیری خۆت رووت بکە؛ چونکی ئاین لە گەڵ ھەببەتی دەستایە. تیرت تیزە ھەموو ئوممەتی فەرمانت بە جی دینن.

وہ لە ئینجیلا ھەبە کە حەزرەتی عیسا فەرمووی بە یارانێ نزیکی خۆی: من لە ناوتانا دەرئەچم بەلام بەم نزیکانە پایە بەرزیکێ پیروژ دیت بۆ سەرتان کە قەت لە لایەنی خۆیەوہ قسە ناکا و ئەوہ ئەلێت کە لە غەیبەوہ پتی ئەلێن.

ھەروا لە ئینجیلا ھەبە کە حەزرەتی عیسا فەرمووی بە پەرپەوہکانی: داوا ئەکەم لە خودا پیڤەمبەرێکتان بۆ رەوانە بکا سەنا و ستایشی خودا ئەکا، وە ئوممەت رزگار ئەکا لە مەینەتی جەور و ستەم و بیر و باوہری نابار، وە لە گەڵ ئوممەتا ئەمینیتەوہ ھەتا روژی قیامەت. یانی ئاینەکە ی بەردەوام ئەبی ھەتا ھەتایە.

﴿ولا تكونوا أول کافر به﴾: کەسێ بلێت بەنی ئیسرائیل یە کەم کەسێ نەبوون کە بی باوہری دەرپن بە قورئان ئیتر مەبەست لەم نەھبە چیبە؟ لە وەلاما بلێ: مەبەست ئەمەبە لە ناو ئەھلی کیتابا یە کەم چین مەبن. وە یاخود لە ئایەتە کەدا «موزاف» مەحزووفە، یانی مەبن بە وینە یە کەم کافرەکان کە «قورەیش» بوون، یاخود ئەم ئایەتە کینایەبە وە مەقسەد ئەوہبە کە ئیوہ یە کەم چینی بن کە ئیمان بینن بەم قورئانە. ﴿ثُمَّ قَلِيلًا﴾: وشە قەلیل بۆ بەیانی واقعە؛ چونکی ئەو دیاری و بەرتیلە ئەو زانایانی بەنی ئیسرائیلە وەریان ئەگرت شتیکێ کەم بوو لە واقعە. وە یاخود مانای وایە ھەرچی وەربگرن لە کەم و زۆر بەرابەر بە گۆرینی ئایاتی خودا ھەر کەم و بی نرخبە؛ چونکی پیروزی نەبراوہ ھېچ شتی نابێ بە نرخی.

﴿و لا تلبسوا الحق ...﴾ الآية: گومراکردنی ئاده میزاده نابئی مه گهر به یه کئی له دوو ریگه دا؛ چونکی نهو ئاده میزاده نه گهر حهقی بیستوو و ریگهی راستی زانیوه نه وه به وه گومرا نه کړئ که ریگهی حهقی لی بشیوینی و سه رکویری بکهی، وه به شوبه و گومانی نابار چاوی دلی له زانایی بخهی. نه مه مانای ﴿ولا تلبسوا الحق﴾ هیه. وه نه گهر کابرا حهقی نه بیستوو و ریگه نازانی نه وه به وه گومرا نه کړئ بیخه یته سه ریگه ییکی لار وه نهو حهقی لی بشاریته وه و نیشانی نه دهی. نه مه یش معنای ﴿و تکتماوا الحق﴾ هیه.

«أتأمرون الناس بالبر؟» نه م ئایه ته له سه ر ریوایه تی که لبی له نه بووحاته م له ئیبنوعه باسه وه هاتوو ته خواره وه له شانی گه لی جووله کهی شاری مه دینه ی مونه و وه ره که ناموژگاری خزم و دوستانی خو یان نه کرد بو مانه وه له سه ر ئیسلام که چی خو یان ئیمانیا ن نه ده هیتا. به هه رحال هه رچه ن هو ی نازل بوونی خاس بن به لام نه م سه رزه نشه هه موو نهو که سانه نه گریته وه که ناموژگاری خه لک نه که ن بو کردنی چاکه و نه کردنی خراپه که چی خو یان نه چاکه کان نه که ن و نه خراپه کان ته رک نه که ن!

پیوسته بزانی هه رچه ن نه م نه وه ئاده میزاده سه رزه نش نه کړن، به لام به هو ی نه وه وه که خو یان چاکه ناکه ن مه نعی فه رمان به چاکه یان لی ناکړئ؛ چونکی نه مر به چاکه و نه هی له خراپه واجبی که و کرده وه ی واجبات و ته رکی حه رام واجبی کی تره، وه ئیسان که واجبی ته رک بکا مه جالی نادری بو ته رکی واجبی کی تر.

ئایه تی: ﴿واستعینوا بالصبر والصلاة﴾ به بیرى زۆربه ی زانایان، خیتابه له گه ل کیتابییه کانا، به لام هه م ته مییه به بو هه موو که سی؛ چونکی نو یژ و موناجات له گه ل خودادا دل رووناک نه کاته وه وه بیر و باوه ر به هیز نه کا. هه ر و سه بر و خوگرتن له به ر نازار و بیزارا ئیسان له خامی ده رنه کا، وه ئافاقی به رچاوی رووناک نه کاته وه،

وه شارەزای ئەکا بۆ ریگهی راست و دووری ئەخاتەوه له شتی نابار و پەست، وه ئەیکا به ئینسان.

خودای تەعالا دووبارە فەرمانی داوه به به‌نی‌ئیسرائیل که یادی نیعمەتەکانی بکەنەوه بۆ ئەوه خۆ ئامادە بکەن بۆ سوپاس و فرمانبەرداری وه هەندێ له نیعمەتەکانی هاوێتە بەرچاویان، وه له سەرەتا نیعمەتی پایه‌به‌رزی پێشان دان و فەرمووی:

﴿يَبْنِي إِسْرَءِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

ئە ی به‌نی‌ئیسرائیل! یادی ئەو نیعمەتانەم بکەن که پێم داون. یه‌که‌مین: ئەمه که پایەم بەرزکردنەوه به‌سەر ئاده‌میزادی رۆژگاری خۆتاندا به نیعمەتی پیغه‌مبەرایەتی و ره‌ه‌بەری، وه نیعمەتی پاشایەتی و سەرۆکی به سەر خەڵکا.

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا

وه‌کوو من ئەم نیعمەتە بێ‌وێنەم بێ‌داون ئێوه‌یش خۆتان بپاریزن له ئازاری رۆژی که بێ‌وێنەیه، وه ئەو رۆژه رۆژێکی وایه هیچ نه‌فسی له باتی هیچ نه‌فسی هیچ نه‌وعه حەقی ناداته‌وه.

﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَعَةٌ

وه تکا و رجا وه‌رناگیری له هیچ نه‌فسیکه‌وه بۆ هیچ نه‌فسی.

﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ

وه له هیچ نه‌فسیکی تاوانبارەوه گره‌وی مالی وه‌ر ناگیریت.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

وه ئەو تاوانبارانە له‌لایەنی که‌سه‌وه یارمەتی نادرین بۆ رزگار بوون.

دوو هه مین نه مه یه که ده ری برپوه له م نایه ته دا که فهرموویه تی:

﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾

یانی نه ی به نی ئیسرائیل یادی نهو نیعمه ته بکه نه وه لهو کاته دا که رزگارم کردن له نازار و گیر و داری ده سته و به سته ی فیرعه ون پاشای قیبتیه کان له ولاتی میسرا.

﴿يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ﴾

له حالیکا عه زاب و نازاری ناباریان نه دا به سه رتانا.

﴿يَذِبْحُونَ آبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾

هه ر مندالیکتان نه بوو نیرینه کانیا ن سه رته بری وه میسینه کانیا ن نه هیشته وه.

﴿وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾

وه له م کاره ساته دا مهینه تیکی گه و ره دامه نگیری ئیوه نه بوو: له لایه که وه نه بوو به هۆی ریشه ده رچوونی به نی ئیسرائیل، وه له لایه که وه نامووسیا ن نه که وه ته ده سته دوژمن، وه له لایه که وه جگه ری باوک و دایک به م سته مه نه سووتا.

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ﴾

سیههم نیعمه ت نه مه یه که له م نایه ته دا ده ری خستوو وه فهرموویه تی: باسی نهو شتانه بکه که روویان دا لهو کاته دا که ده ریای نیلم کرد به دوو به شه وه؛ له بهر رزگار کردنی ئیوه.

﴿فَأَنْجَيْنَاكُمْ﴾

ئیوه مان رزگار کرد له ده سته و به سته ی فیرعه ون و له هیرشی ئاوی نیل.

﴿وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ﴾

وه بؤ نه وه که دهر بکه ویی ئەم دووبه شکردنی دهر یایه له بهر خاتری ئیوه یه، به رابه
به دهسته ی فیرعه ون نیل که وته وه سه ر حالی خو ی و دهسته ی فیرعه ونمان خنکاند.

﴿وَأَنْتُمْ نَنْظُرُونَ﴾

وه ئیوه به چاوی سه ر ئەتان پروانی بۆیان له و کاته دا ئەخنکان.

﴿وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾

چواره مین یادی ئەو نیعمه ته بکه نه وه: له و کاته دا چله مان دانا بۆ موسا بۆ نه وه
بیت به ته نیا چاوه پروانی فه رمانی ئیمه بکا.

﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ﴾

وه له پاش دهر چوونی موسا له ناوتانا له باتی نه وه زیاتر له وه پیش تیکوشین
له بهنده یی و سوپاسی خودادا و چاوه پروانی فه رمان بکه ن هاتن «گوێره که!» تان
وه رگرت بۆ په رستش و فه رمان به ری.

﴿وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾

وه له حال، خو تان به که متر ته ماشا کردنی ئەتان زانی که به م ئیشه ناباره سته متان
له خو تان و له واقعی ئاده میزاد کرد.

پینجه مین نیعمه ت ئەمه یه که ده ری بری به فه رمووده ی:

﴿ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾

وه پاش سته مکاری به که تان چاوپۆشیمان لی کردن به پارانه وه ی موسا.

﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

به لکوو ئیتر ده ست به رداری ناباری بین و سوپاسی نیعمه تی ئەم چاوپۆشییه
بکه ن.

﴿وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ﴾

وه یادی نهو نیعمه تی شه شه مینه بکه نه وه: لهو کاته دا، که به میهره بانی خوتمان، کتییی حق و به تال وه راست و لار له یه کتر جیا که ره وه مان بو [مووسا] نارد.

﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

به لکوو له هه موو هویه که وه شاره زای راستی بین، وه ریگه ی رزگاری خوتمان بگرن.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَنْقُومِ إِنْكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلِ﴾

باسی نهو نیعمه تی حه وه مینه بکه نه وه لهو کاته دا مووسا به شیوه ی ناموزگاری فهرمووی به کومه له که ی: نه ی خرم و خویشانی من به راستی ئیوه سته متان له خوتمان کرد به وه رگرتنی گویره که بو په رستیاری پاش نهو هه موو نیعمه تانی خودایه که پتی دان.

﴿فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ﴾

ده ی ئیتر لهو تاوانه به دل په شیمان بینه وه و رووبکه نه وه خودا، وه بگه ریته وه بو لای په روه ردگاری خوتمان.

﴿فَأَقْضُوا أَنْفُسَكُمْ﴾

وه نه فسی خوتمان بکوژن بو که فارهت و داپوشینی نهو تاوانه گه وره.

﴿ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ﴾

نهم خوکوشتتانه چاتره له مانه وه تان له لای خودای ته عالا که ئیوه ی دروست کردووه.

﴿فَنَابَ عَلَيْكُمْ﴾

وہ پاش گەرانهوہی ئیوہ بۆ لای خودای تەعالا ئەویش بە میهرەبانی لای کردەوہ بە لای ئیوہدا.

﴿إِنَّهُ هُوَ النَّوَابُ الرَّحِيمُ﴾

بە راستی خودا ھەر ئەو لاکەرەوہیە بە لای بەندە تاوانبارە گەرپاوەکاندا، وە میهرەبانە بۆیان.

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَمُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً﴾

وہ یادى ئەو نەعمەتە بکەن لەو کاتەدا وتتان بە موسا، بە شیوہی ھەوا و سەرکیشی: ئیمە ئیمان نایەنین بە تۆ و باوەرێ پێ ناکەین ھەتا بە چاوی سەر خودامان چاوی پێ نەکەوێ.

﴿فَاخَذَتْكُمْ الصَّعِقَةُ﴾

بە شوێن ئەم داوادا ئاگرێ لە ئاسمانەوہ ھات و داگیرى کردن و سووتان.

﴿وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾

وہ ئیوہ بە چاوی خۆتان ئەتانروانی بۆ ئەو ئاگرە کە ھاتەخوارەوہ بۆ سەرتان.

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

بە شوێن ئەوہدا زیندوووم کردنەوہ بەلکوو ئیتر دەست بەرداری سەرکیشی بین، وە سوپاسی خودا بکەن. ئەم کۆمەلە لە پاش گوێرەکە پەرستی، موسا ھەلی بژاردن و بردنی بۆ «طور» بۆ عوزر ھواردنەوہ.

﴿وَضَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾

وه یادی نهو نیعمه ته گه وړه بکه نه وه: لهو کاته دا که و تنه سارای سینا و نزیك بوو له گهرمای نهو بیابانه دا بڼ گیان بین، وه ئیمه به میهره بانی ههرمان کرد به سایه بانی راسه رتان و له جوشی گهرما رزگار بوون.

﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلَوىٰ﴾

وه گه زړومان باران به سه رتانا، و په له وهری «شه لاقه» مان به سه را بارانندن.

﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾

وه ره و امان کرد بو تان و فرمانمان دا بخون لهو نیعمه ته جوانانه ی کرد و و مانه به روزیتان، وه سوپاسی نیعمه تی ئیمه بکه ن، که چی نه وان سته میان کرد و سوپاسی نیعمه تی خویان نه کرد.

﴿وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

به لام سته میان له ئیمه نه کرد له ته رکی سوپاسا وه له کوفری نیعمه تا؛ چونکی ئیمه بهر سته می که س ناکه وین، به لکوو سته میان له خویان کرد وه ناسوپاسییه که یان بوو به هوی به دبه ختی خویان.

﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾

باسی نهو کاره سته بکه ن له چه رختکا فرمانمان دا له سه ر زمانی ره هبه ری خو مان که: بین بر و نه ناو شاری قودسه وه.

﴿فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾

وه له خواردنی نهو ولاته بخون له ههر شوینیکه وه ناره زووتانه به خواردنیکي تیر و ته سه ل؛ چونکی هوی هه موو که سب و کار و کشتوکال و بازرگانی تیا به.

﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾

وه فرمانمان دا برۆن بۆ پیشگای «بیت المقدس» به وه زعی سهردانه واندن وه کړنووش بردن له بهر ده رگادا بۆ خودای پهروه ردگار.

﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾

وه بپارېته وه له خودا و بلین: پهروه ردگارا نیازمان له باره گاتا نه مه یه تاوانه کانمان له سهر لابه ی، وه بمان به خشی.

﴿تَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾ ۵۸

نه گهر نه م فرمانم به جی بینن چاوپوخی نه که ین له تاوانباره کانتان وه پایه یش بهرز نه که ینه وه بۆ بی تاوانه خیر و مه نده کانتان.

﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ﴾

که چی سته مکاره نامه رده کان له باتی نه و تاره ی فرمان درا بوو پیان بلین، وتاری تریان وت. وه قسه ی چاکیان گورپیه وه به خراب، وه له باتی داوای تاوان پوخی، داوای به جی هینانی ثاره زووی نه فسیان کرد.

﴿فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ﴾

نیمه یش له باره گای ته و انایی خۆمانه وه دهر د و ناساغیه کی زور ناشیرنمان حه واله کرد بۆ سهر نه و سته مکارانه.

﴿يَمَّا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ ۵۹

به هو ی نه وه وه که له فرمانی نیمه دهر چوون.

﴿وَإِذْ أَسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ﴾

باسی نه و نیمه ته بکه: له کاتیکا موسا داوای ثاوی کرد بۆ کۆمه له که ی له

﴿فَقُلْنَا أَضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ﴾

ئیمەش فەرمانمان پێدا کە: بە عاساکەت بدە لەو بەردە کەوا لە پیش چاوتە.

﴿فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾

ئەویش بە عاساکە ی لێیدا وە دوازدە چاوگە ی لێ هەلقولاً بۆ دوازدە تیرە ی بەنی ئیسرائیل.

﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِيقَهُمْ﴾

بە حالێ هەر تیرە یی لەوان سەرچاوە ی خۆ ی ئەزانی.

﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ﴾

وە ئیمەش لە سەر زمانی موسا پیمان وتن: بخۆن لە خواردەمەنی، وە بخۆنەو لە ئاوێ کە خودا کردوویەتی بە رۆزیتان.

﴿وَلَا تَعْمُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾

بەلام ناشووب مەگیرن لە سەر عەرزا بۆ تیکدانی ئاسایشی خەلک.

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسَىٰ لَنْ نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾

وە یادی ئەو کارەساتە بکەنەو لە کاتیکی وتان بە موسا: ئێتر تاقەتی خوگرتمان نییە لەسەر یەک جۆر لە خواردەمەنی!

﴿فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ﴾

داوا بکە لە خوا ی خۆت بۆمان دەر بکا لەم عەرزە لەوانە ی زەوی ئەیرویتی.

﴿مِنْ بَقْلِهَا وَقِشَاطِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلِهَا﴾

لە سهوزەوات و خەیار و گەنم و نەسک و پیازی ئەم عەرزە.

﴿قَالَ اسْتَبْدِلْ لَكَ الَّذِي هُوَ أَذْنُ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ﴾

مووسا فەرمووی: عەجەبا ئەتانهوێ نەعمەتی پەست وەرگرن لە باتی نەعمەتی بیروزی وا کە خوا بێزەحمەت پێی داوێ؟!

﴿أَهْطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ﴾

نازان لەم بیابانە دەرچن، وە داپەرێنەوێ بۆ میسر، یا بۆ هەر شارێ لەم دەور و بەرە، ئەوسا بە راستی دەستان ئەکەوێ ئەوێ داوای ئەکەن.

﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ﴾

هەر لەو کاتەوێ کە ناسو پاسییان دەربری و دەستیان کرد بە سەرکێشی و دڵپەسی لەگەڵ حەق پەرستیدا خودا کۆمەڵی بەنی ئیسرائیلی هاومل کرد لەگەڵ کزی و لارەملی و چنۆکی و چاو برسیتییا.

﴿وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ﴾

وێ گەڕانەوێ لەگەڵ بەدبەختی و رق گرتنی خودادا.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِعَايَةِ اللَّهِ﴾

ئەمەش بە هۆی ئەوێ کە هەمیشە ئینکاری ئایاتی خودایان ئەکرد.

﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾

وێ لە سەر بیری ئەوێ بوون هەر پیغه مەبەری لەگەڵ هەوایان نەروا بیکوژن، وێ نزیک بوو «هاروون» بکوژن وێ «بەلفعل» گەلی لە پیغه مەبەرانیان کوشت بە ناحەق، بێ ئەوێ کە حەتا لە لای خوێشیا نا بەهانیەکی بە شیوێ راستیان لە دەستان.

﴿ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾

نهم ئینکاری نایاته وه نهم کرده وهی دهست وه شاندنیا نه له وه وه به سهرات هات که هه میسه له سهر باری سهر پیچی له فرمانی خودا وه لادان له سنووری نه حکاما بوون.

گه رانه وه یی بو هه ندی باس له م نایه ته دا:

۱. ﴿وَأَنی فَضْلَکُم عَلَی الْعَالَمِینَ﴾: زاهیری نه مه یه که به نی ئیسرائیل له هه موو عالم گه وره تر بووین، که چی نایه تی: ﴿کُنْتُمْ خَیْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾^۱ به رعه کسی نه وه یه. بو وه لامی نه مه موفه سسیرین وتوو یانه: مه به ست له «عالمین» نه وانه بووه که له و چهر خه دا بوون؛ چونکی عالم به وه نه لئین بیی، وه نوممه تی پیغه مبه ری ناخرزه مان له و چهر خه دا نه بوون. وه به عزئی موفه سسیرین فهرموو یانه: نایه تی ﴿وَأَنی فَضْلَکُم عَلَی الْعَالَمِینَ﴾ نه وه نه گه یه نی که خودا فه زلی به نی ئیسرائیلی دابی به سهر غه یری نه وانا. به لام نه وه ناگه یه نی له هه موو هوئی که وه. با فه زله که یان نه وه بوو بی که خودا ههر له و قه ومه پیغه مبه ران و پاشا کانشی نار دبی، یا خود له عیلم و زانست و پیشه ناسیدا له خه لک زیاتر بووین، وه کوو نایه تی: ﴿إِذْ جَعَلْ فِیکُمْ أَنْبِیَاءَ وَمَلُوکاً﴾^۲ وه نایه تی: ﴿وَلَقَدْ أَخْتَرْنَا هُمْ عَلَی عِلْمِ عَلَی الْعَالَمِینَ﴾^۳ نه یگه یه نی. وه یا خود مه به ست نه وه بوو بی که کو مه لی وا له غایه تی دامای و بی ده ستیا وه گیر خواردن به ده ستی پاشایی که له غایه تی سته مکاری و ده ست پوینا بوو بی رزگار کردنیان نیعمه تیکی وایه بو هیچ قه ومی له دونیادا رووی نه داوه، مه گهر بو به نی ئیسرائیل.

۱. آل عمران؛ ۱۱۰.

۲. المائدة؛ ۲۰.

۳. الدخان؛ ۳۲.

۲. ئایەتی: ﴿وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةً﴾ وە ھاوونەکانی وەکوو: ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حِمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ﴾^۱ وە گەلێ ئایەتی تر وائەگەیهنن کە لە رۆژی قیامەتا تکا (شەفاعەت) کردنی کەس بۆ کەس نییە، کەچی گەلێ ئایەت و گەلێ ئەحادیسی نەبەوی شەفاعەت نێسبات ئەکەن، وە ئیجماعی پیشەوایان بوو لە سەر ئەمە کە حەزەرەت ﷺ شەفاعەت ئەکا و شەفاعەتەکە ی لێ قەبوول ئەکری.

وەلامی ئەم گرنیە ئەمەیه: ئەو ئایەتانه کە مەنعی شەفاعەت ئەکەن ئەگەر لە باسی کافران ئەدوئ ئەو جیگە ی ئیشکال نییە، لەبەر ئەو لە دنیا دا دەرکەوتوو بە ئاشکرا ئەو کەسە ی بە کافریتی مردوو بە هیچ نەوعێ چاوپۆشی لێ ناکریت، وە ئەگەر باسی کافران نییە وەکوو ئایەتی: ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ دەفعی ئیشکالە کە ئەمەیه: ئەو ئایەتانه عامن، وە ئەو ئایەتانه کە شەفاعەت ئەگەیینن وە ئەبیهستن بە کاتی بێ ئیزنی خوداو - مەسەلا - خاسن، وە خاس حاکمە بەسەر عام. یانی ئایەتە پیشوووەکان موقەببەد ئەکرین بە کاتی نەبوونی ئیزن و رەزای خودای تەعالاو. یانی ئەگەر خودای تەعالا ئیزن نەدا بە شەفاعەت بۆ ھەر گورۆھێ و بۆ ھەرکەسێ ئەو شەفاعەت بۆ ئەوانە سوودی نییە و نابێ. وە دەلیل لەسەر ئەم وەلامە دامەزرانی ئیجماعە لەسەر شەفاعەت لە پیش دەرکەوتنی خیلانی ئەھلی بیدعەتا، وە ئەو ئەحادیسە رووناکانەن کە شەفاعەت ئەگەیهنن وە ئەو ئەحادیسە شەریفانە ھەر چەن ئاحادەن بەلام بە ھۆی مەعنای موشتەرەکیانەو ھوکی موتەواتەریان ھەیه. ئەگەر کەسێ بلیت: بوونی شەفاعەت ئەبێ بە ھۆی گۆرانی عیلم و ئیرادە ی خودای تەعالا لەسەر عەزاب و ئازاردانی کافران و تاوانباران ئەمەیش مەحالە! بلی: ئەو کەسانە ی کە شەفاعەتیان بۆ قەبوول ئەکری لە عیلمی خودادا رابوردوو کە بە

هۆی شەفاعەتەوێ چاوپۆشیان لێ ئەکرێ، وە ئیرادەی لەسەر سادر بوو، وە کوو شیفای و خۆشەوێ بوونی نەخۆشیی که دەرمانی به سوودی بۆ هەلکەوێ و چاک بێتەو، ئەمەیش لە عیلمی خوادا رابوردوو و بە نەخۆشینە نەمری.

ئەگەر کەسێ بلیت: شەفاعەت موخالیفی مەسلەحەتی ئیسلامە؛ چونکە خەڵک جەسوور و بێ شەرم ئەکا لەسەر تاوان کردن! بلی: ئەم ئیشکالە کاتی وارید ئەبێ کابرای تاوان کردوو سەنەدیکێ لە دەستا بوايێ که بە تايبەتی شەفاعەت بۆ ئەو ئەکریت، ئەو وەیش بۆ کەس نەبوو و نییە، بەس ئومیدی ئەوێ هەیه که لە شەفاعەتا بەشدار بێ. زیاد لەمە ئەگەر ئومیدی شەفاعەت نەبێ گەلێ تاوانبار لە ناوئێدییا خۆی کافر ئەکا، وە ئەمەیش موخالیفی میهرەبانی خودا و بانگی خیری ئیسلامە.

٣. ﴿يَذبحون أبناءكم﴾: هۆی ئەم سەربرپەنەیان ئەمە بوو فیرەوون و شەعبی قییتی بە هۆی دەستەلاتی دەوامداریان بەسەر دراوسێکانیان لە خۆیان بایی بوو بوون وە برپاریان دابوو که ئەوان شەعبی گەورەن لە جیهانا وە مل کهچی خەڵک بۆ ئەوان فەرزه وە فیرەوونەکان خودان. جا لە گەل ئەم خۆپەرستیانەشیان که تەماشایان ئەکرد بەنی ئیسرائیل لەو کاتەو بە هۆی حەزەرەتی «یوسف» وە هاتوونەتە «میسر» سأل بە سأل ژمارەیان زۆر ئەبێ و دەستەلات پەیدا ئەکەن. بیمیان پەیدا کرد لەوێ که روژێ لە روژان بەنی ئیسرائیل زال بین بەسەریان و میسر داگیر بکەن. جا لە سەر ئەم ئەساسە برپاریان دا چاودێریان بکەن لە کاتی منداڵ بوونی ژنەکانیان. وە ئەوێ که نێرینە بێ سەری بپرن بۆ ئەوێ هێز نەگرن.

وە هەندێ لە موفەسسیرین فەرموویانە: هۆی ئەمەبوو فیرەوون لە خەوا حالی بوو لەوێ که بە دەستی یه کێی لە بەنی ئیسرائیلیه کان ئەفەوتی. لە بەر ئەمە برپاری دا

بیان فەوتینی، وه به‌ره‌به‌ره نه‌یان هێلی. وه هه‌ندی‌تر فەرموویانه: ئەستێره‌ناسه‌کانی قیبتی وتیان به‌ فیرعه‌ون: ئەمسال له‌ ناو به‌نی‌ئیسرائیل مندالێ له‌ دایک. ئەبێ که‌ له‌ سه‌ر ده‌ستی ئەوا تو به‌رباد ئەبی. ئەویش ب‌پیری دا له‌و سال‌ه‌دا هه‌رچی مندالی نیرینه‌یان په‌یدا بێن سه‌ری ب‌پیت! که‌چی ئەم کاره‌ساته‌ هیچ سوودی نه‌بوو. ﴿والله‌ غالب علی أمره‌ ولكن‌ اکثر الناس لا یعلمون﴾^۱

۴. ﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ﴾: ر‌یوایه‌ت کراوه‌ کاتی به‌نی‌ئیسرائیل له‌ شه‌وا له‌ گه‌ل مووسادا له‌ میسر ده‌رچوون به‌ره‌و دیاری موقه‌ده‌سه‌، فیرعه‌ون خه‌به‌ردار بوو وه‌ به‌ سوپاوه‌ که‌وته‌ دوايان وه‌ له‌ نزیک‌ی ده‌ریای نیلدا گه‌شت پ‌یان، له‌ویا خودای ته‌ع‌لا، به‌ شیوه‌ی موع‌ج‌یزه‌ ئاوی نیلی مه‌نع کرد له‌په‌وان بوون وه‌ د‌یری پ‌یشه‌می به‌نی‌ئیسرائیلیه‌کانی کرد به‌ کۆلان، وه‌ به‌و کۆلانه‌دا که‌وته‌ ریگه‌ و له‌ ئاوی نیل په‌ینه‌وه‌.

کاتی که‌ فیرعه‌ون چاوی که‌وت به‌م وه‌زعه‌ ه‌یشتا به‌نی‌ئیسرائیلیه‌کان ته‌واو نه‌په‌ر‌پی‌وونه‌وه‌ خۆی و سوپاکه‌ی چوونه‌ نیله‌وه‌ به‌و کۆلانه‌دا، کاتی به‌رو دوايان که‌وته‌ نیله‌وه‌ ئاوی نیل هات به‌ سه‌ریانان و له‌ نیلا غه‌رق بوون، پاش ئەوه‌ له‌شی فیرعه‌ون که‌وته‌ سه‌ر ئاوه‌که‌، وه‌ له‌شه‌که‌یان له‌ نیل ده‌رکرد بۆ ئەوه‌ هه‌موو که‌سه‌ی بزانی فیرعه‌ون غه‌رق بووه‌.

ئه‌گه‌ر که‌سه‌ی ب‌لیت: عه‌جه‌با فیرعه‌ون و ده‌سته‌که‌ی ژیر و ه‌وشیار بوون چۆن نه‌ن‌یشه‌ ئەو ئاوه‌ ب‌ئامانه‌؟! وه‌لامی ئەمه‌یه‌؛

یه‌که‌م: فیرعه‌ون و پ‌یاوه‌ ماقووله‌کانی وایان ئەزانی ئەم رووداوه‌ له‌سه‌ر ئەساس‌یک‌ی فه‌نی و جادوو‌ییکه‌ مووسا کردوویه‌تی، وه‌ یاخود له‌سه‌ر وه‌زعیکی نجوومی ع‌اله‌میه‌

که مووسا ناگادار بووه به سهریا، مادام وایی ئەم وه زعی کۆلانی «نیل» هه روا نه مینیتته وه، وه بۆ به نی ئیسرائیل و قییتی فهرقی نییه.

دووهم: به خه یالی ئەوه که «مایین» مه له وانه سوپاکهیش موده پرهب و شاره زای مه له وانین به م شتیه له نیل ئە به پنه وه.

سێهه م: کاتی فیرعه ون چاوی که وت به به نی ئیسرائیل له نیل په پنه وه حاله تیکی نه فسیی شازی به سهر هات و به عاری ئە زانی بترسێ له ئاوی نیل و به رابه ر به سوپاکه ی بیم وترس نیشان بدا. وه حه قیقه تیش ئە مه بوو که خودا ویستی کۆمه لێ بفه وتینی هه ر خۆیان به خۆیان به رباده ئەکا. «لیحق الحق ویبطل الباطل»^۱، «ویقطع دابر الکافرین»^۲.

بۆ روانینی ئەم نیعمه تی دوو به شکردنی ئاوی نیله، وه ککو موفه سسیره زاناکان و زاناکانی عولوومی عاله می ئەلین: رووداوێکی موعجیزه، و یا له یاسای سوننه تی سه ربسات خاریج بوو، وه خودای ته عالا بۆ ئەوه کردی عاله میکی زۆر به قودره تی خۆی زانا و ناشنا بکا.

وه ئەم رووداوه هه رچه ن له شتیه دا به نیعمه تی ژمیراوه، به لام چه ن نیعمه تی گه وهریه:

یه کهم: ئەگه ر له به رده می سوپای دوژمنا بمانایه نه وه ئە کوژران، وه ئەگه ر له ئاوه که یان بدایی ئە خنکان، خودا به میهره بانی خۆی له و ته نگیه دا له ده ریا که دا کۆلانیکی بۆ کردنه وه و له هه ردوو مه ینه ته که رزگاری کردن.

دووهم: خودا به تایبه تی ئەوانی دیاری کرد به م یارمه تییه گه وره که له روژگارا ئە گێریتته وه هه تا هه تایه.

۱. الأنفال؛ ۸

۲. الأنفال؛ ۷

سێهەم: بە چاوی خۆیان دوژمنەکانیان بینی کە بەرباد بوون و ئاوبردنی.
 چوارەم: دوژمنەکانی وەها بەرباد کردن کە مەترسی ھەڵدانەوێ ئەوان لەو چەرخی دا
 لە دڵا نەما؛ چونکی ئەگەر سەرۆکەکیان بماییت دووبارە سوپای ئەبردەوێ بۆ سەریان.
 پینجەم: لەشی فیرعەون لە دەریا کەوتە لاوە بۆ ئەوێ گومانی ئەوێ نەمیێ کە فیرعەون
 نەفەوتاوێ و خۆی شار دووێتەوێ.

شەشەم: گەلێ لە دارایی و زەر و زیوی قیبتییەکان بە مونسەبەیی جەژنیکەوێ لەو
 سەردەما کەوتە دەستی بەنی ئیسرائیل، و ئەمەیش ھەندێ لە حەقی خۆیان بوو.
 ھەروا گەلێ لە نیعمەتەکان کە لەم شوێنەدا باس کراون و بە دیمەن لە نیعمەتی
 یا دوو نیعمەت ئەچن لە [لێ] کۆڵینەوێ چەن نیعمەتی گەورەیی تیا دەرئەکەوێ.
 «بۆ وردبوونەوێ»، ژمارەیی ئەم نیعمەتانە لە سەر ریزی روودان نییە بەلکۆ لە
 سەر ریزی تەماشای مونسەبەیی حالی بەنی ئیسرائیلیەکان بەیان کراوێ.
 ﴿وَضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةَ وَالْمَسْكَنَةَ﴾

۱. بێ پایەیی ئادەمیزاد و پاشکەوتنی لە گەلێ رووێوێ، و بە کورتی دوو شتی
 لێ پەیدا ئەبێ؛ یەکی لەوانە دیارییە، ئەویان پەنامەکییە. دیارییەکیان ئەمەیی: ئەو
 کەسە یا ئەو گەلە لە ریزی ئادەمیزادی بەرزا جیگەیی نەبێ، یانی لە ئازادی و
 سەربەستی بێ بەش بێ، ئەمە بە عەرەبی «ذلة»، و بە کوردی سووکی و ژێردەستی
 یا ژێرچەپۆکەیییە. وە پەنامەکییەکیان ئەمەیی: ئەو کەسانە لە دلی خۆیان خۆیان
 بە کز و کەنەفت و بێ سەر و سامان و بێ ئاو و نان بزانن، و ئەم سیفەتەیش نیشانەیی
 لە دەرەوێ دەرئەکەوێ، وە غالبەن خواوەنی ئەم حالە ناوچاویان تاریکە، وە بێ نەشەن.
 ئەم سیفەتە بە عەرەبی «مسکنة»، وە بە کوردی چنۆکی و چاوبرسیتییە. یەکەمیان لە
 بەر ئەوێ دیارییە خودا پیشی خست، دووێ میان چونکی وا لە دڵا و ئاساری نەبێ
 دەرناکەوێ خودا خستیە دواوێ.

۲. ئەبێ بزانی ن ئایاتی قورئان به عزێکیان ئەبن به ته فسیر و به یان بۆ به عزێکیان؛ «مه سه لا» موقه ییه ده کان ئەبن به به یان بۆ مو تله قه کان، مادام له یه ک بابته بدون. ئیمه ته ماشا نه که ی ن ئەم ﴿ضربت عليهم الذلة والمسکنة﴾ لیره دا مو تله قه و له سووره تی ئالی عیمران و ئە عرافا موقه ییه ده به: ﴿إلا بحبل من الله و حبل من الناس﴾ هوه. که وابی ئەبێ ئەو قه یده لێرایشا ته ماشا بکری، وه «حبل الله» بریتییه له خۆ به ستنیان به په یمانی خوداییه وه به هۆی پێغه مبه ره کانیانه وه، وه به هۆی ره فتاری شه رعیا نه وه، وه «حبل الناس» یش بریتییه له په یوه ندیان له گه ل خاوه ن ده سته لات ه کانی جیهان. له واقیعا به نی ئیسرا ئیل له و کاته وه به رابه ر به حه زره تی مووسا سه رکێشیان کرد، وه عه ناد و مله جریان نشان داوه تا ئە مرق ئازادی و سه ر به رزیان بریتی بووه له وه ی له پالی پێغه مبه ره کانیان ژیا ون، وه کوو: مووسا و، هاروون و، یوشع و، داوود و، سوله یمان یا له په نای پاشا کانی جیهان وه کوو ده وله تی «رؤم» یا ده وله تی «به ریتانیا» و «ئه مه ریکا» له ئیمرۆ دا ژیا بن.

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

ئهو که سانه که ئیمانیان هێناوه به خودا و به پێغه مبه ری زه مانى خۆیان له پێش نه هلی کیتابا.

﴿وَالَّذِينَ هَادُوا﴾

ئهو که سانه یش که ئایینی یه هوودیان وه رگرتووه له پێغه مبه رانی به نی ئیسرا ئیله وه.

﴿وَالنَّصَارَى﴾

ئهو که سانه یش که ئایینی نه سرانیان بووه له رۆژی خۆیان.

﴿وَالصَّاعِجِينَ﴾

ئەو گورۆھەیش كە ئاوە ئەرین بە ساییئە لە گورۆھی نەسرانییەکان.

﴿مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

ھەر كەسێ لە وائە ئیمان و باوەڕی ساغیان بە خودای تەعالاوە بە روژی پاشەپوژ و زیندوو بوونەووە بۆ پاداش بووبێ لەسەر رووناکی ھەرموودەیی پیغەمبەرەکانیان.

﴿وَعَمِلَ صَالِحًا﴾

وہ کردەوہی چاک بووبێ بە گۆڕەیی دەستووری دین.

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

ئەوہ ھەموو ئەوانە تۆلەیی باشی خۆیان وەر ئەگرن بەلای خودای خۆیانەوہ.

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾

وہ لە روژی قیامەتا لە پاش موژدەیی فریشتەکان بەوانە بیم و ترسی عەزاییان لەسەر نامینێ.

﴿وَلَا هُمْ يَخْزَنُونَ﴾

وہ قەت زویریش نابن لەبەر نەگەشتن بە دلخوازی خۆیان ؛ چونکی ئەوہی دلخوازیان بێ دەستیان ئەکەوێ.

وہ بناغەیی ھەرمانی ئەم ئایەتە لەسەر ئەوہیە خودای تەعالا بۆ ھەر نەتەوہیی پیغەمبەرێکی ناردووہ، وەکوو ھەرموویەتی: ﴿وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾. ' وە ھەر كەسێ پەپرەوی ئەو پیغەمبەرەیی کردبێ لە ئازاری پاشەپوژ رزگار بووہ، وە بە پاداشی

باشی خوی گه یشتووه، وه له سهر ئهم یاسایه ئه و ئاده میزادانه ییش که ئیمړو له رووی
 عه رزان هه رکه سیان په پیره وی حه زره تی «محمد المصطفی» ﷺ و ئایینی ئه ویان
 کردبێ و له مه ولا بیکه له هه ر عونسور و نه ته وه یی هه بن ئه وانیش به پایه ی رزگاری
 له نازار و پیروزی پاشه پوژر ئه گهن، وه پینچه وانیه ی ئه مه ییش ئه و که سانه ئیمان و
 باوه ریان نه بوو وه یا کرده وه یان باش نه بوو له و پایه و مایه ناو میدن.

چهن باس له م ئایه ته دا:

یه کهم: ئهم ئایه ته نازل بوو له شانی «سه لمانی فارسی» دا ﷺ، ئه گێر نه وه: کاتی
 سه لمان به خزمه تی پینغه مبه ر ﷺ گه یشت باسی ئه و ره فیکانی خۆیه گێر پاره وه که له
 «دیری» نزیکه موسلدا به لایانه وه بوو وه له سهر دینی نه سرانی بوون عه رزی کرد:
 ئه وانه گه لێ عیبادت و نوێژ و روژوو و بهنده گی خودایان بوو، وه ناو و نیسانی
 تو یان ئه زانی، وه باسی گه لێ سیفاتی چاکه ی ئه وانی کرد. حه زره ت ﷺ له وه لامیا
 فه رمووی: ئه وانه ئه هلی عه زابن! وه گه لێ ئهم وه لامه له سهر دلی سه لمان ناره حه ت
 بوو. جا پاش ئه وه ئهم ئایه ته نازل بوو که مه عناکه ی ئه مه یه: هه رکه سی له هه ر
 زه مانیکا په پیره وی پینغه مبه ری خوی کردبێ ئه و که سه ئه جر و جه زای زایه نابێ. جا
 سه لمان زور دلشاد بوو. وه ئه و وه لامی یه که مه که حه زره ت ﷺ داویه تیه وه به
 سه لمان به ر له وه بوو که حوکمی ئه وانه ده ربکه وێ به لایه وه.

دووه م: پرسیار کراوه: مادام له سه ره تای ئایه ته که وه ﴿الذین آمنوا﴾ هه یه پتیو سه
 مه به ست له «من آمن» له پاشه وه شتیکی ئایری بێ! جا بۆ وه لامی ئهم پرسیاره چهن
 قسه یی کراوه.

یه کهم: ریوایه ت کراوه له ئیبنو عه باسه وه ﷺ که مه به ست له ﴿الذین آمنوا﴾ ئه وانه یه
 که له پیش ره وانه کردنی حه زره تی موحه ممه دا ﷺ ئیمانیا ن هیتا وه به حه زره تی

عیسا عليه السلام وه له شتی پروپوچی نه‌سرانییه‌کان دوور بوون، وه کوو «حه‌بیی نه‌جار» و «قه‌یس بن ساعده» و «بوچه‌یرای راهیب» و «زه‌یدی کوپی عه‌مری کوپی نوفه‌یل» و «وه‌ره‌قه‌ی کوپی نه‌وفل» و «سه‌لمانی فارسی» و «ئه‌بووزه‌پی غه‌فاری» عليه السلام. یانی خودای ته‌عالا ئه‌فه‌رمویت: ئه‌و که‌سانه که له پیش ره‌وانه‌کردنی حه‌زهرتی موحه‌مه‌دا عليه السلام ئیمانیان هیناوه به‌عیسا، وه ئه‌و که‌سانه‌یش که گیرۆده‌ی ته‌حریف و ته‌بدیلی کتیه‌کان بوون هه‌رکام ئیسته‌ بیت ئیمان بیتی به «محمد المصطفی» عليه السلام ئه‌وه له نازار رزگار نه‌بن، وه به پاداشی سوودمه‌ند ئه‌گه‌ن به‌لای خودای ته‌عالاوه. دووهم: ریوایه‌ت کراوه له سوفیانی سه‌ورییه‌وه که مه‌قسه‌د له «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئه‌وانه‌ن که به زمان ئیمانیان هیناوه و له دلا باوه‌ر و ئیمانیان نه‌بووه (که مونا‌فقه‌کانن) وه مه‌قسه‌د له «مَنْ آمَنَ» ئه‌و که‌سانه‌ن که به ساغی به‌ دل و زمان خاوه‌ن ئیمانن. یانی ئه‌و موسولمانه مونا‌فقه دوورپوانه و یه‌هوود و نه‌سرانی و سوبی هه‌رکه‌س له‌مانه‌ بیت به راستی ئیمان بیتی به‌وه‌ی پتوسته، ئه‌وانه له نازاری قیامه‌ت رزگارن وه به پاداشی باش ئه‌گه‌ن له لای خودای خو‌یا‌نه‌وه.

سیه‌هم: بیرى عوله‌مای موته‌که‌لیمینه که فه‌رموویانه: مه‌قسه‌د له «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئه‌و که‌سانه‌یه له پیش هاتنی ئه‌م ئایه‌ته‌دا به ساغی ئیمانیان هیناوه به حه‌زهرتی «محمد المصطفی» عليه السلام. وه مه‌قسه‌د له «مَنْ آمَنَ» له پاشه‌وه ئیمان و باوه‌رپکه که له موسته‌قبه‌لا بمی‌نیه‌وه، یانی: ئه‌و موسولمانانه که له‌مه‌وپیش ئیمانیان هیناوه و کۆمه‌لی جووله‌که و گاور و سوبی هه‌رکام له‌مانه له موسته‌قبه‌لا له‌سه‌ر ئیمان به‌ خودا و پیغه‌مبه‌ری خودا (محمد المصطفی) عليه السلام و باقی ئه‌رکانه‌کانی تر ده‌وام‌دار بن ئه‌وانه ئه‌گه‌ن به رزگاری و سه‌رفرازی به لای خودای خو‌یا‌نه‌وه.

چواره‌م: مه‌قسه‌د له «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئه‌وانه‌ن که به ئیجمال و کورتی ئیمانیان هیناوه، وه مه‌قسه‌د له «مَنْ آمَنَ» ئیمانی ته‌فسیلییه. یانی: ئه‌و موسولمانانه که به

ئیجمال ئیمانان هیناوه، وه ئه و کیتابیانه یش ئه یانه وئ ئیمان بئین ههر کهس به تهفسیل و چاووونی ئیمان بئینی به هه موو بهنده کانی ئیمان، وه فرمانبهرداری حه ق بکا، ئه وانه وه هانه که رزگار و سه رفرازن.

پینجهم: مه قسه د له ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ئه و که سانه ن که ته نیا ئیمانان به خودا بووه، وه مو بالاتیان به باقی ئه رکانی ئیمان نه بووه که مه شهوورن به «یه زدان په رست» وه ئه مانه ته بعن له پاش ره وانه کردنی پیغه مبه ر مادام ئیمان نه یئین به پیغه مبه ر به کافر ئه ناسرین. یانی: ئه و یه زدان په رستانه و جووله که و گاور و سوبیی ههر کام بین به شیوه ی راست و ره وان ئیمان بئین به خودا و به پیغه مبه ر ﷺ وه به باقی بهنده کانی ئیمان ئه وانه رزگار و سه رفرازن.

شه شهم: مه قسه د له ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ئه و موسولمانه ساغانه ن که له پیش چه رخی کیتابییه کانا بوون، وه مه به ست له «من آمن» ئیمان به یه که یه که به ند و یاسای دینی پیغه مبه ره که یان، وه کوو له سه ره وه نووسیم، یانی: ئه و که سانه که له چه رخی کۆنه کانا ئیمانان هیناوه به پیغه مبه ره کان و ئه و یه هوود و نه سرانی و سوبییانه یش که وه ختی خوی ئیمانان هیناوه به پیغه مبه ره کانی خو یان، وه کوو ئه و که سانه یش ئیمرو ئیمانان هیناوه به خودا و به چه زره تی موحه ممه د ﷺ هه موو رزگار و سه رفرازن؛ چونکی «سنة الله» له ئاده میزادا ناگۆرئ وه ههر کهس له عه هدی ههر پیغه مبه ریکا بووبئ مادام فرمانی ئه و پیغه مبه ره ی وه رگرتبی ئه هلی نه جات بووه. وه ئه م یاسایه هه روا ده وام ئه کا هه تا هه تایه، به س ئه وهنده هه یه که دینی «محمد المصطفی» ﷺ ده وام داره هه تا قیامه ت و له زه مانئ هاتنی موحه ممه ده وه هه تا روژی قیامه ت پئویسته ئیمان له سه ر ئایین و نیزامی دینی ئه و بی.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾

باسی نهو چه رخه بکهن که په یمانمان وه رگرت له پیشینانتان له سهر پهیره وی
موسا و رهفتار به تهورات.

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾

وه کیوی تووری سینام به سهر به رزکردنه وه، بو دهربرینی هیزی خوّم.

﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾

وه پیّم وتن: ئەم کتیبه پیروژه وه ئەم ئایین و دینه که پیّم داون وهربگرن، به
دل نه ستووری، وه رهفتاری پی بکهن به راستی.

﴿وَأَذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

وه نه وهی لهو کتیبه پیروژه دا ههیه بیخویننه وه و به خه لکی نشان بدهن به لکوو
هه مووتان خو تان بپاریزن له نافهرمانی و گرفتاری نازاری خودا نه بن.

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾

که چی پاش نه وه که په یمانتان کرد له سهر وه رگرتی و رهفتار پی کردنی پشتتان
لی هه لکرد و دهستان کرد به نافهرمانی.

﴿فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾

جا نه گهر زیاده که رمی خودا و میهره بانی نهوتان له سهر نه بوایی به هو ی نه وه وه
که ته ووفیقی دان له سهر توبه و په شیمانی، وه یا به هو ی نه وه وه که له پاش موسا
هه م پیغه مبه رانم نارد بو سهرتان، له به نی ئیسرا ئیله وه ئایینم بو تازه کردنه وه، وه یا به
هو ی نه وه وه که پیغه مبه ری ئاخر زه مانم نارد بو سهر هه موو عالهم وه بوو به هو ی
رزگاری نه وانه تان ئیمانی پی دینی.

﴿لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ (٦٤)

ئه بوون به وانه ی که له روژی پاشه پوژا به زیان کردوو و به دبه خت نه ژمیررین. ریوایهت کراوه: کاتی حه زره تی مووسا علیه السلام ته وراتی هینا بو قه ومه که ی و له فرمانه کانی گه یشتن که گرانن گه لئی له به نی ئیسرا ئیلیه کان له وه رگرتنی یاسای ته ورات سه کیشیان کرد. جا خودای ته عالا کتوی تووری له بن هه ل کهند و به رزی کرده وه به سه ریا نا وه کوو چه تر، تا نه وانیش گه پانه وه بو فرمانه برداری، وه ئه م کاره ساته بوو به یه کئی له موعجیزه گه و ره کان بو مووسا علیه السلام.

وه ئه و ره خنه یه که هه ندی که س گرتوویه و وتوویه: دین به زور دانامه زری! هه له یه؛ چونکی ئاده میزادی خاوهن هوش و بیرى پاك پیوستی به موعجیزه نییه، به لام ئینسانی سه رکیشی به دخوو به بی هیز له هیچ چه رخیکا فرمانی حه قیان به جی نه هینا وه. که وابی ئه بی خودا ئه وانه به و سه رکیشیه وه به ره لا بکا! ئه مه یش خیلافی یاسای کائنات و نیزامی عاله مه. وه هه ندی زانایان فره موویانه: به رزکردنه وه ی کتوی توور به سه ر به نی ئیسرا ئیلدا بو ترساندنیا ن نه بووه، به لکوو بو ئه وه بووه که دلیان به راستی پیغه مبه رایه تی مووسا و ته ورات ته ستوور بی؛ چونکی هه تا ئیشی خاریق زورتر بی دلی ئینسان دامه زراوتر ئه بی.

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ﴾

ئه ی نه ته وه ی ئیسرا ئیل، قه سه م به زاتی خو م! ئیوه ئه زانن به و که سانه که لایان دا له فرمانی من له روژی شه ممه دا.

﴿فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾ (٦٥)

منیش قارم لی گرتن و پیم وتن: بین به مه موونی سووکی بی نرخ.

﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (٦٦)

جا نهو شتیه گۆرانه م کرد به هۆی عیبرهت و دهرس وه رگرتن بۆ نهو کۆمه لهی لهو چهرخه دا بوون و بۆ نهوانه ییش پاش نهوان نهبن، وه به هۆی ئامۆزگاری بۆ نهوانه نه یانهوئ له خودا بترسن.

نهم کاره ساته له چهرخی ههزهرتهی «داوود» دا رووی دا. موفه سسیران ئه لئین: له چهرخی داوودا گه لئ له به نی ئیسرائیل له قهراخی ده ریای «ئه یله» دا نیشته جئ بوون وه پیشه یان ماسی گرتن بوو، جا خودای تهعالا له سه ر ئایین لهو رۆژدها فه رمانی دا که له رۆژی شه ممه دا خه ریکی عیبادهت بن و ماسی نه گرن.

ئهوانیش ئه مه یان پئ ناخۆش بوو، وه چون له قهراخی ده ریاکه دا چه ن گۆمه لکه یه کیان هه لکه ند، وه له به نی نهو گۆمه لکه و ده ریاکه دا جۆگه له یان راکیشا، له رۆژی شه ممه دا ماسیه کان ئه پۆیشتنه وه ناو گۆمه لکه کان و له رۆژی یه ک شه ممه دا ئه پۆیشتن بۆیان ده ریان ئه هیتان، وه به و فیلّه له فه رمانی خودا لایان دا. وه خوای تهعالا قاری گرت لهو که سانه نهم فیلّه یان کرد، وه شتیه ی گۆرین به مه یموون، وه نهو که سانه پاش نهوه سئ رۆژ ژیان ئیتر مردن وه نهم باسه دهنگی داوه له ولاتا.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾

باسی نهو چهرخه بکه ن که مووسا عليه السلام فه رمووی به قه ومه که ی: به راستی خودای تهعالا فه رمانی داوه که گایئ سه بېرن بۆ ده رکه وتنی پیاو کوژه کان.

﴿قَالُوا أَلَنَخِذُّهَا هُزُؤًا﴾

نهوانه ییش که ئه مه یان به مونا سب نه زانی، وتیان: ئایا تو ئیمه نه که ی به جینگه ی گه پ و گاته؟!

﴿قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ ﴿٦٧﴾

مووسا فه‌رمووی له وه‌لاما: په‌نا نه‌گرم به‌خوا له‌وهی که بيم به‌و نه‌زانا نه‌نیشی
بن‌سوود نه‌که‌ن

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾

نه‌وانیش که حالی بوون له وه‌زعه‌که عهرزی مووسایان کرد: داوا بکه له‌خوای
خوت بو‌مان روون بکاته‌وه نه‌و گایه چو‌ن گایه‌که.

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ﴾

مووسا فه‌رمووی: خودای ته‌عالا نه‌فه‌رمویت: نه‌و گایه گایه‌که نه‌زور پیره و
نه‌زور جوانه: به‌لکو و میانه‌ساله.

﴿فَأَفْعَلُوا مَا تُؤْمُرُونَ﴾ ﴿٦٨﴾

دهی زوو نه‌وهی پیتان و تراوه بیکه‌ن.

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا﴾

نه‌وانیش عهرزی مووسایان کرده‌وه: داوا بکه له‌خوای خوت بو‌مان رو‌شن بکاته‌وه
ره‌نگی نه‌و گایه چونه؟

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفَرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا﴾

مووسا فه‌رمووی: خودا نه‌فه‌رمویت: نه‌و گایه ره‌نگی زهردی‌کی ته‌واو زهرده.

﴿تَسْرُ النَّظِيرِينَ﴾ ﴿٦٩﴾

نه‌وه‌نده زهردی‌کی جوانه دل‌ی ته‌ماشاکه‌ران خو‌ش نه‌کا.

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾

هم عهرزبان کرده وه وتیان: داوا بکهله خودای خۆت بۆمان روون بکاته وه ئه و
گا زهرده تۆخه، چ نیشانه ییکی هه یه؛ چونکی گای زهردی تۆخ زۆره.

﴿إِنَّ الْبَقَرَ تَشَبَهَ عَلَيْنَا﴾

ئه و گازه رده تۆخه گۆراوه له سه رمان؛ چونکی گه لێ گای زهردی تۆخ هه یه.

﴿وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾﴾

وه ئیمه ئینشائه لآ نزیك بووینه ته وه له شاره زایی به مه به ست.

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ﴾

مووسا فهرمووی: خودای ته علا ئه فهرمویت: ئه و گایه گایه کی وایه نه رام کراوه
له سه ر جووت کردن تا زه وی بکیلێ، وه نه رام کراوه له سه ر ئاوکیشان بۆ ئاودانی
کشتوکال.

﴿مُسْلَمَةٌ﴾

پاکه له عیب.

﴿لَا شِيَةَ فِيهَا﴾

خال و نیشانه ی ئایری له ره نگه که ی تیا نیه.

﴿قَالُوا أَلَكُنْ جِثَّتْ بِالْحَقِّ﴾

جا به نی ئیسرائیلیه کان عهرزبان کرد: ئیسته نیشانه یه کی ساغی وه هات ناو برد
بۆمان که له لاما ن ده رکه وت مه به ست چیه.

﴿فَذَبْحُوهَا﴾

جا هاتن گایه کی وه هایان بهیدا کرد و سه ربان بری.

﴿وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ (۷۱)

وێڵەلحال، لەسەر ئارەزووی خۆیان نەیان ئەویست ئەو گە سەربرن: بەلام کە بەهەنەیان نەما چاریان نەما لە سەربرین زیاتر و سەریان بری.

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا﴾

باسی ئەو کارەساتە بکەن لەو کاتەدا کە یەکیکتان لە خۆتان کوشت.

﴿فَادْرَأْهُمْ فِيهَا﴾

وێ پاش کوشتنە کەیشی لە ناو خۆتان ئاشووبتان هەستان و بە یەکاچوون لە هۆی دەرخستنی پیاوکۆژە کەوێ.

﴿وَاللَّهُ يُخْرِجُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ (۷۲)

واتان ئەزانێ بەم فێر و فێلە پیاوکۆژە کە ون ئەکەن، بەلام خۆی تەعالا، ئەوێ کە ئێوە وێتان ئەکرد، دەری خست لە خەڵکی ولات؛ تا ببێ بە موعجیزە بۆ حەزەرەتی موسا عليه السلام.

﴿فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا﴾

وێ لە پاش سەرپرینی گایە کە وتمان: بدەن لەو کۆژراوە بە پارچەیی لە گوشتی ئەو گایە، تا کۆژراوە کە زیندوو بیتەوێ و ناوی ئەو کەسە بیا کە کوشتووێتی. وێ «بالفعل» وایان کرد و پیاوکۆژە کە دەرکەوت.

﴿كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى﴾

هەر بەم شێوە کە دوورە لە عەقڵی خەڵکەوێ خۆدای تەعالا لە کاتی خۆیا مردوان زیندوو ئەکاتەوێ.

﴿وَرِيكُمۡ ءَايَتُهُۥ﴾

هەروا لە دنیايشا نیشانه کانی دەستەلاتی خۆیتان پیشان ئەدا.

﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

بە لکۆو تێ بگەن کە خودای تەعالا هەموو شتیکی مومکینی پێ ئەکری.

روونکردنەوی ئەم باسە:

وە کۆو لە تەفسیرە گەورەکانا ئەلێت: پیاویکی دەوڵەمەند بوو لە ناو بەنی ئیسرائیلدا تاقە کۆریکی بوو، جا برازاکانی، بە تەمای وەرگرتنی داراییەکی، بە دزییەوه کۆرەکیان کوشت، وە لە قەراخی ئاوەدانییەکی وە فرەیان دا. وە هەر خۆیان بە فێل دەستیان کرد بە ناشووب لە ناو خەلکا و گەلێ کەسیان ناو برد بە قاتلی ئەو کۆرە، تا ئەم کارەساتە گەشت بە حەزرەتی موسا عليه السلام، ئەویش داوای کرد لە خودای تەعالا ئەو پیاوکۆرەیان بۆ دەربخا. خودایش فەرمانی دا کە گایێ سەر بێرن و بە پارچەیی لە گوشتی گایەکی بێرن لە لەشی کابرای کۆژراو زیندوو ئەبێتەوه و ناوی پیاوکۆرەکی ئەبێ. وە ئەگەر بە گورجی گایەکیان سەر بێرپایە هەر جۆرە گایە ببوایە نیشەکی جێ بەجێ ئەبوو، بەلام ئەوان لە بیمی دەرکەوتنی کارەساتەکی ملەجێریان کرد و چەن پرساریان کرد، لە ناو و نیشانی ئەو گایە هەتا لە ئەنجامی نیشانهکانا بە چەن زەحمەت گایەکیان دەس کەوت بە نرخیکی گران کێتێان و سەریان بێرن، وە بە پارچەیی لە رانی گایەکی دایان لە لەشی کابرای کۆژراو و زیندوو بوووەوه و هاتە زمان و ناوی ئەو کەسە بێرد کوشتوووەتی و پیاوکۆژ شەرمەسار بوو. بەم موعجیزە ئەم کارەساتە برپایەوه.

مومکینە هەر لەسەر ئەم کارەساتە بێ ئەوەی لە تەوراتدا هەیە کە: هەرکاتێ کەسێ بکۆژرێ و قاتڵەکی دیار نەبێ دین گایێ سەرئەبێرن لەسەر ئاویکی رەوانا و

پیاوه مناسبه کانی نه و شوینه که نزیکن له شوینی کوشتنی کوژراوه که وه گردنه بنه وه له ویا، وه دهستیان نه کهن به خوینی نه و گا سه برپاوه دا و نه لئین: «ئیمه خوینی نه و کوژراوه مان نه رزاندووه، خودایه لیمان بیووره! وه قاتله که مان بو دهریخه». وه ئهم دهست خویناوی کردنه و ئهم چهن وشه یه له لایان زور دشواره، وه ههرکهس له و خوینا و له و کوشتنا دهستی بووبی له ترسی قاری خودا ناویری بیت تیکه لی نه و کومه له بی، وه دهستی خویناوی بکا و نه و وتاره بلیت.

﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾

جا پاش نه وه به چاوی خوتان دیتان نه و کوژراوه زیندوووه بوو له باتی نه وه دلتان نهرم ببی دلتان له جاران ره قتر بوو.

﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾

وه دلتان وه کوو به رد به لکوو زیاتر ره ق بوو.

﴿وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾

به دلیلی نه وه هه ندی به رد له سه ره فرمانی خودا رووباری ناوی لی هه لئه قو لی، وه هه ندی به رد له ت نه بی و ناوی لی دهرئه چن، وه هه ندیکیان له سه ره به رزییه وه دانه پرووخن و دانه به ری له بیمی خودا، به لام دلی ئیوه له پاش نه و هه موو کاره ساته چاوتان پین که وت رام نابی بو فرمانی خودا.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

جا بزنان که خودای ته عالا بی ناگا نییه له و کرده وانه ئیوه نه یان کهن وه له کاتی خویا توله تان لی نه سییتیه وه.

ئەم ئایەتە بەرزە نوینەری گەورەیی خودای تەعالایە، یانی جیهان ھەمووی رامە بۆ فەرمانی خودا، جا ئەوەی بێ گیانە یاخود گیاندارە بەلام عەقڵی نییە لەسەر شیوەی تاییەتی خۆی رامە بۆ فەرمانی خودا، وە ئەوەیش کە گیاندارە و ھۆشیارە ھەر لە ژێر ھیزی خودادایە بەلام ھۆشیاری کردوووە بۆ ئەوە بە خواستی خۆی لەسەر یاسای ئایین و نیزامی ھەق بجووتیئەو، وە پتویستە بۆیان کە رام بوونی جیهان بکەن بە سەر مەشقی بۆ خۆیان و لە قاری خودا بترسن و خودا پەرستەن و ھەر فەرمانیکی دا بە جیگەیی بێت ئەنا خودا لەسەر یاسای دامەزراو تۆلەیان لێ ئەسینتیئەو.

وہایە یاسای خوداپەرستی نەکەویتەدووی ھەواپەرستی
یاسای ھەقیقەت بکەیی بە سەرمەشق بەدڵ لابەدیی لە رینگای پەستی

جا پاش گێڕانەووی ئەم کارەساتانە خودای تەعالا روو ئەکاتە ھەزرەتی موحەممەد ﷺ و پەیرەوہکانی و بە شیوەی تیگەیاندن لە ھەقیقەتی ھالی بەنی ئیسرائیلیەکان ئەفەرمویت:

﴿أَفَنظَمُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾

ئایا ئێوە بە تەمای ئەوە ھەن کە ئەم بەنی ئیسرائیلیە سەرسەختە دڵ رەقانە ئیمان و باوەر بێت بەم ئایینە کە بۆ ئێوە ھاتووہ؟!

﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ﴾

وہلحال، چینی پیشینی ئەمانە وتاری خودای تەعالایان ئەبیست (وہکوو تەورات بێ) لە مووسا، وە تێ ئەگەشتن لە یاسای دینی خۆیان و شیوە و نیشانەکانی پتەمبەری ناخەر زەمانیشیان وەرئەگرت.

﴿ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ﴾

له پاشان ئه وهی بیستبوویان و چاویان پین که وتبوو له ئایاتی تهورات یا به ته واوی
لایان ئه برد له تهوراتا و شتی تریان به ئاره زووی خویمان دا ئه نا له شوینیا، وه یاخود
هه لیان ئه گیراوه له مه عنای راست بۆ مه عنایه کی لاری نابار له گه ل حه قیقه تا.

﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

وه ئه شیان زانی ئه م کرده وه یانه هه له و ئاره وایه، وه ئه م جو ره شیوه ناپه سه نده له
ناویانا ده ست به ده ست و پشت به پشت هاتو وه ته خواره وه.

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا﴾

جا کاتی خودا یاسای پیشینانی به یان کردن ئه مجار بۆ نیشان دانی ئه وه که ئه و
به ده بختیه له ناویانا ده وام ئه کا باسی حالی به نی ئیسرا ئیلیه کانی زه مانى پیغه مبه ریش
ئه کا و ئه فهرمویت: کاتی ئه مانه ئه گه ن به موسولمانه کان به دو ورووی پینان ئه لێن:
ئیمانمان هه یه به م کتیب و ئایینه که هاتو وه بۆ ئیوه و باوه رمان هه یه به م پیغه مبه رى
ئاخر زه مانه.

﴿وَإِذَا خَلَا بِبَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾

وه له کاتیکیشا بازیکیان به تاییه تی له گه ل بازئ تریانان ئه که وتنه یه ک.

﴿قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ﴾

په خه نیان ئه گرت له وانه یان که ئیمانى خویمان ده ربیره و دانیان ناوه به و نیشانانەى
پیغه مبه رى ئاخرزه مانا که له تهوراتا هه یه و ئه یانوت: ئه وه چۆن ئیوه باسی ئه و شتانه
ئه که ن بۆ موسولمانه کان که خودا ئاردوویه بۆ ئیوه له تهوراتدا و ده رگای زانستی
کردو وه ته وه له سه رتان؟ وه کوو ئه خلاق و شیوه ی پیغه مبه رى ئاخرزه مان!

﴿إِيحَا جُوكُمْ بِهِ ءِ عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾

تا ئهم موسولمانانه موجداده له تان له گه‌لا بکه‌ن به‌و شتانه که له خو‌تانیان وه‌رگرتوو، وه زال ببن به سه‌رتانا له کاتی باسی ئایین و شه‌ریعه‌تی خودا وه ناردنی پیغه‌مبه‌ری ئاخ‌ر زهمان له مه‌جلیسی پیغه‌مبه‌ری گه‌وره‌دا.

﴿أَفَلَا نَعْقِلُونَ﴾ ۷۶

نایا نافامن ئهم کرده‌وانه زیانی هه‌یه بو‌تان؟

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ ۷۷

عه‌جه‌با ئهم به‌نی ئیس‌رائیلیانه نازانن به‌وه که خودای ته‌عالا ئاگاداره و ئه‌زانن به‌وه‌ی که په‌نهانی ئه‌که‌ن و ئه‌یشارنه‌وه؟ وه‌کوو بی‌باوه‌ری و بی‌ئیمانی خو‌یان وه ئه‌وه‌یش که ده‌ری ئه‌برن وه‌کوو نی‌فاق و دو‌روویی له‌گه‌ل موسولمانانا وه تو‌له‌یان لی‌وه‌رئه‌گرێته‌وه!

﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ﴾

وه له به‌نی ئیس‌رائیلیشه گه‌لی وه‌ها که نه‌خو‌یتنده‌وارن و ئاگایان نییه له‌وه‌ی له ته‌وراتا و له باقی کتێبه‌کانا هه‌یه.

﴿إِلَّا آمَانِي﴾

به‌لام هه‌ندی ئاره‌زوو و خه‌یالاتی پر‌وپو‌وچ هه‌یه له دل‌یا‌نا که له خو‌یتنده‌واره ده‌ست بره‌کانیان وه‌رگرتوو، وه کو‌یرانه که‌وتوو‌نه‌ته شو‌ینی.

﴿وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ ۷۸

وه به‌را‌به‌ر به‌م شته پر‌وپو‌وچانه‌یش وه‌نه‌بی عیلم و زانستی سا‌غیان بی‌؛ چونکی شته‌کان بی‌ده‌لیل و بی‌بنا‌غن، به‌ل‌کوو هه‌ر گومان‌یک‌ی دو‌ور له زانستی‌یان هه‌یه به راستی ئه‌وه‌ی که وه‌ریان گرتوو، وه گومان‌یش ئه‌نجام‌یک‌ی باشی نییه.

بیداری:

له سهر ئهم ته فیسیره که نووسیمان مه قسه د له «الکتاب» کتیبی خودایه - وه کوو تهورات بئ - وه ئیستیسنای «أمانی» ئیستیسنای «مونقه تیغ»ه؛ چونکی «أمانی» به مانا خه یالاتی پرپو وچ وه یا به مانا درۆی هه لبه سراو له کتیبی خودادا نییه. به لام ئهم مانا له گه ل ئایه تی پاشه وه موناسب نییه، وه باشتر له م ته فیسیره ئه وه یه که مه قسه د له «الکتاب» هه موو نووسراوی بئ چ حه ق، و چ باتل، وه مه قسه د له «أمانی» نووسراوی پرپو وچ بئ، به ته قدیری «موزاف» وه کوو کیتاب، ئه مجار ته فیسیره که ی وا ئه بئ: وه هه ندئ له ئیسرایلیه کانیش نه خوینده وارن و له خویانه وه هه یچ نووسراوی نازان ئیلا ئه و نووسراوه پرپو وچانه که زانا کانیان له لایه نی خویانه وه ئه یان نووسنه وه له سهر ئاره زووی خویان و رایان ئه گه یه نن به نه خوینده واره کانا و مانا کانیان تی ئه گه یه نن، به لام له بهر ئه وه که ئه و نووسراوانه شتی راست نین، وه ده لیلیان له سهر نییه ئه و نه خوینده واره به رابه ر به و نووسراوانه هه ر خاوه ن گومانن و زانستیکی ساغیان نییه به س به ته قلید و دوا که وتن وه ری ئه گرن له وانه وه. وه له سهر ئهم ته فیسیره ئیستیسنای «أمانی» ئیستیسنای «موتته سیل»ه و له گه ل ئایه تی دوا ییشا موناسبه.

جا ئه مجار خودای ته عالا به شیوه ی هه ره شه له و زانایانه که ئهم نووسراوه ده ست هه لبه ستانه بلاو ئه که نه وه ئه قهر مویت:

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكُتُبَ بِأَيْدِيهِمْ﴾

وه یل بۆ ئه و زانا نامه ردانه یه که کتیب ئه نووسن به ده ستی خویان، یانی له لایه نی خویانه وه و به ئاره زووی خویان بئ فره مانی خودا و به بئ موافقه ی کتیبی خودا.

﴿ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾

لە پاشان ئەلێن بە نەخوێندە واره کان: ئەم نووسراوە لە لایەنی خوداوە هاتوو، وە دەستی ئەو داماوانەیان پێ ئەپرن.

﴿لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

ئەمەش بۆ ئەو ئەكەن هەتا بەرابەر بەو نووسراوانە قیمەتێکی بێ قاییلیەت وەر بگرن؛ چونکی نووسراوەكان لەسەر هەوای ئەو نەفامانەیه، وە بەرابەر بەوانە خەزەتیان ئەكەن، دووبارە هەر بۆ ئەكید ئەفەرموێت:

﴿فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ﴾

وویل بۆ ئەو زانایانەیه بە هۆی ئەو نووسراوانەووە كە بە دەستی خۆیان ئەیان نووسن و ئەلێن: ئەمە كێبێی خوداییه.

﴿وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾

وە وویل بۆ ئەو زانایانە بەرابەر بەو ماله كە بەم حاله پەیدای ئەكەن. جا بۆ دەربرینی هەندئ لەو پرۆپوچانە كە زانایانی ئیسرایلی نووسیویانە و بلاویان كردوووەتەو بە ناو خەلكا خوا ئەفەرموێت:

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّكَارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً﴾

ئەو بەنی ئیسرایلیه لە رێگەلاداوانە ئەلێن: ئەوانە یشمان كە تاوانبارن ناگری دۆزەخ لیمان ناكەوئ ئیلا چەند رۆژێکی كەمی هەلژێراو نەبێ، كە بریتیه لە چل رۆژ، بە قەی رۆژانی گوێره كە پەرەستیه كەمان، وە یاخود بە قەی رۆژی حەفته. ئەم قسە پرۆپوچانە زانا درۆزنەكان نووسیویانە و نەزانە نەفامەكانیش پێی بابی بوون.

﴿قُلْ أَتُخَذُّمُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُ﴾

تو بلئی ئه ی پیغه مبهری خو شه ویست به وانه ی ئه م قسه ئه کهن: ئایا ئیوه له سه ر
ئه م قسه که ئه یکه ن وه عدیکتان له خودای تهعالا وه رگرتووه تا ئیمه بلیین راسته و
خوای تهعالا قهت له وه عده ی خو ی لانا دا؟

﴿أَمْ نَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

یان وه عدتان له خوا وه رنه گرتووه به لکوو هه ر به هه لبه ست له سه ر خودا شتی
وا ئه لیین که ئاگاتان له بوون و نه بوونی و راستی و ناراستی نییه؟

﴿بَلَىٰ﴾

نه خهیر ئه وه ی ئیوه ئه لیین وا نییه، وه ئیوه عه زاب و ئازاریکی نه براوه تان هه یه.

﴿مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً﴾

چونکی که سی تاوان بکا.

﴿وَأَحْطَتْ بِهٖ خَطِيئَتُهُ﴾

وه ئه و تاوانه ی داگیری بکا له هه موو لایه که وه و بیر و باوه ری راست له دل یا
نه یه لئی، وه کرده وه ی چاکه له بهر خواستی خوا نه کا، وه له و تاوانباریه ی نه گیریته وه.

﴿فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

ئه وه ئه و که سانه به راستی وان له ئاگری دۆزه خا وه هه تا هه تایه ئه میننه وه تیایا.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾

وه ئه و که سانه یش ئیمانیا ن به خودا و پیغه مبهرا ن و فه رموده کانی ئه وان هه بن.

﴿وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

وه ئه و کرده وانه یش که باشن و ریکی فه رمانی خودان بیکه ن.

﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

ئه وانه خاوه نی نشینگهی به هه شتن وه له به هه شتا ئه میننه وه هه تا هه تایه.

ورد بوونه وه بی:

مه به ست له «ئیحاته ی خه تیئه» له ئایه ته پیشووه که دا ئه وه یه که تاوان ئه و ئینسانه ی داگرتبی، وه تاریکی کرده وه ی خراپ هیرشی هینابی به سهر دلیا، وه ئیمان و باوه ری تیدا نه هیشتبی - په نا به خودا! - جا ئه و جاره ئه و تاوانباره به کافر ئه ناسری و هه تا نه به د له دۆزه خا ئه مینیتته وه. ئیتر مه به ست له «ئیحاته ی خه تیئه» ئه وه نییه کابرا ئیمان و باوه ری له دلا مابی به لام گه لی تاوانی هه بی؛ چونکی مادام ئیمان و باوه ر له دلی ئینسانا بمینی له سهر مه زه بی ئه هلی سوننه ت و جه ماعه ت با هه زاران گوناخ بکا ههر به موسولمان ئه ناسری، وه شیاوه بو تاوان پۆشی له لایه نی خودای میهره بانه وه. وه کوو خودای ته عالا ئه فهرمویت: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرَ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرَ مَا دُونِ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾^۱ - «والله أعلم».

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾

باسی ئه و چه رخه بکه بو به نی ئیسرائیلیه کان وه بو ئوممه تی خۆت بو تیگه یشتن له واقعی حالی ئه وانه که به هۆی موساوه عه هد و په یمانیا ن وه رگرت لیان.

﴿لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ﴾

که ئیوه په رستشی غه یری خودای عالم ناکه ن، یانی غه یری ئه و خودایه مه په رستن.

﴿وَيَا أُولَئِينَ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ﴾

وه کرده وهی چاکه بکهن به نه ندازهی دهسته لات له گه ل باوک و دایکتانا، وه له گه ل خویشانتان، وه له گه ل مندالانی بی باوکا، وه له گه ل هه ژاران و بی مالانا.

﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾

وه قسه ی باش بکهن له گه ل ناده میزادانا به شاره زاگردنیان بو چاکه و لادانیان له گوهرامی و خراپه، وه به رووی خوشه وه، به راگرتنی شانیه وه.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾

وه نه و نوێزه ی واجبه له سهرتان و نه و زه کاتی ماله بریار دراوه به سهرتانا له سهر فهرمانی خودا به جتیان بینن.

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ﴾

له پاش ئه م په یمانه پشتتان هه لکرد له به جی هیتانی، مه گهر که میکتان نه بی.

﴿وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ﴾

وه ئیوه تیره یه کن یاساتان لادانه له حق، بویی و ئیسته ییش لائده دن له په یرووی پیغه مبه ری ئاخر زه مان.

﴿وَإِذَا أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾

من به هو ی مووساوه په یمانم لی وه رگرتن:

له م ئایه ته دا سنعه تی ئیلتیفات هه یه؛ چونکی له سهر سیاقی ئایه ته پیشووه کانا نه بوا به نی ئیسرائیل به غائب ناوبرانایی، که چی لیردها به موخاته ب دانراون. خودای ته عالا نه فهرموئ:

﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِينِكُمْ﴾

كە خوینی خۆتان نەریژن و خۆتان لە ولاتەكەتان دەرئەكەن، یانی: بریكتان بریكتان نەكوژی و لە ولات دەری نەكا، لە كاتیكا هەموو لە نەتەوایی و لە كۆمەلێكن، وە بۆ یەكتر وەكوو نەفسی خۆتان وانە.

﴿ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَدُونَ﴾

وە لە پاش پەیمانەكە خۆتان ئەم پەیمانەتان دامەزران وە بریارتان لەسەر دا، وە خۆتان شایەتی ئەدەن لەسەر ئەو وەزەكە دامەزرا.

﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ﴾

كەچی پاش ئەو پەیمانەیش ئیوە خوینی خۆتان و نەتەوایی خۆتان ئەریژن، وە تیی لە خۆتان لە نیشتمانی خۆیان دەرئەكەن.

﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾

وە لە ناو خۆتان دەست رویشتوووە کانتان پشتیوانی یەكتر ئەكەن لەسەر بێ دەستەكانا بۆ كوشتنیان وە یا بۆ دەرکردنیان لە ولات بە بێ ئەو هەقتان لە سەریان بێ، بەلكوو هەر بە تاوانباری و لادان لە حەق.

﴿وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسْرَىٰ تَقْذُوهُمْ﴾

لەگەڵ ئەمەیشا ئەگەر بەعزێ لەوانە بە دیلی بێن بۆ لاتان هەموو لایەكتان، لە دوست و دوژمن، گروو دانهن بۆ بەرهەللا کردنیان، لەسەر یاسای نایینی خۆتان.

﴿وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾

وە لەحال، دەرکردنیان لە ولاتی خۆیان بە یاسای ناینتان ناره‌وایه بۆ ئیوە.

﴿أَفْتَوْمُنُونِ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾

عهجه با! نایا ئیوه ئیمان و باوه پرتان ههیه به هه ندی به ندی دین، وه کوو: فیدیه دان
بئ بو دیل، وه ئینکاری هه ندی به ندی تری نه کهن، وه کوو کوشتنی یا ده رکردنی
باقی قه ومه که تان.

﴿فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾
جا بزانن تۆله و پاداش بو نه و که سانه تان نه مه نه کهن، ههچ نییه مه گهر عار و
رسوایی دنیا!

﴿وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ﴾
وه له رۆژی قیامه تیشا نه گهرینه وه سهر گرانتەر وه سه خسترینی نازار.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (۸۵)
وه خودا بئ ناگا نییه له کهم و زۆری نه و کرده وانه ئیوه نه یکهن.

﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ﴾
نه و گورو هه نه وانه که ژیان و ژیاواری دنیا یان کریوه و وه ریان گرتووه له باتی
خۆشی و نازاری رۆژی پاشه پۆژیان.

﴿فَلَا يُخَفِّفْ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ (۸۶)
که وابئ له پاشه پۆژا نه مانه عه زابیان سووک ناکرئ، وه له لایه نی که سه شه وه
یارمه تیان نادری بو لابر دنی نه و نازاره ناباره یان.

ریوایهت کراوه: تیره ی «به نی قهینه قاع» بووبوون به هاوپه یمانی تیره ی «ئهوس»
و «به نی قوره یزه» له گه ل «به نی نه زیر» بووبوون به هاوپه یانی «خه زه رج» وه له پاش
ماوه یی «به نی قوره یزه» یش بوونه وه به هاوپه یمانی «ئهوس»، وه ته نیا «به نی نه زیر»
له گه ل «خه زه رج» دا مانه وه، وه له کاتیکا که دوو تیره ی ئهوس و خه زه رج نه چوون

بە گژی یەکا جوولەكەكانیش ھەر تیرەیی ئەیدایە پال ھاوپەیمانی خۆی، وە بە پتووستی جەنگ تیرە جوولەكەكان لە تیرە ی دوژمنی خۆیان لە عەرەب و یەھوود ئەكۆشت، وە بە ھەر نەوعی دەستیان برۆیشتایە تیرە ی دوژمنیان لە ولاتی خۆی دەرئەكرد وە شوینەكەیان دانەگرت، بەلام ئەگەر یەكێ لە جوولەكەكان بە دیل بگیریایە بە ھەموو جوولەكەكان، چ دۆست و چ دوژمن، فیدیەیان ئەدا بۆ ئەو دیلە، وە بەرەلایان ئەكرد و ئەیانوت: ئەمە یاسای دینی ئیمە یە پتووستە فیدیە بدەین بۆ دیل وە بەرەلای بکەین. جا خودای تەعالا بە شیوە ی ھەرەشە و سەرزنەش ئەفەرمویت پێیان: ھەر وەكوو پتووستی دینتانە فیدیە بۆ دیل وەھا لە یاسای دینەكەتانە كە كەس كەس نەكوژێ و كەس كەس لە ولاتی خۆی دەرئەكە، عەجەبا ئیوە چۆن دینەكەتان بەش كردوو وە باوەرتان ھە یە بە بەعزێكی، وەكوو فیدیە بۆ دیل، وە ئینکاری ئەوی تری ئەكەن و یەكتر ئەكوژن و یەكتر لە ولات دەرئەكەن! ئەمە شیوە ی خواوەن دین نییە، وە لە سەر ئەم وەزە ئیوە لە دنیا دا تووشی رسوایی و لە پاشەپوژا تووشی عەزابی گران ئەبن.

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾

خودا ئەلێ: قەسەم ئەخۆم ئیمە تەوراتمان دا بە موسا.

﴿وَوَقَّعْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾

وە گەلێ لە پیڤەمبەرانمان بە شوین ئەوا ھینا.

﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ﴾

وە چەن دەلیلی رووناكمان دا بە عیسا لە سەر پیڤەمبەرایەتی ئەو وەكوو خۆشكردنەوێ كۆیری سكوما و ناساگی بەلەك و زیندوو كردنەوێ مردوان.

﴿وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾

وه هیزمان دا به عیسا به هوی جوهره‌ئیله‌وه، یا هیزمان دا به عیسا به هوی ئه‌وه
 نه‌فه‌سه پیرۆزه‌وه که پیمان دابوو، وه له‌گه‌ل ئه‌مانه‌یشا ئیوه باوه‌پتان پی نه‌کرد و
 گه‌لی نازارتان دا، وه قه‌سدی کوشتتان کرد هر له‌ به‌ر ئه‌وه که ئایینه‌که‌ی له‌سه‌ر
 ناره‌زووی ئیوه نه‌بوو.

﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُكُمْ أَتَّكَبَرْتُمْ فَرِيقًا كَذَبْتُمْ
 وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾

نایا ئه‌م ره‌وشته په‌سه‌نده که ئیوه هه‌تانه؟ هر کاتی پیغه‌مبه‌ری بیته‌لای ئیوه به
 ئایینه‌یکه‌وه که ناره‌زووی ئیوه‌ی له‌ سه‌ر نه‌بی سه‌رکیشیتان له‌ به‌را به‌ریان‌ه‌وه ده‌برن
 و چینی له‌وان به‌ درۆدا بخه‌نه‌وه وه‌کوو مووسا و عیسا، وه چینی له‌وان بکوژن وه‌کوو
 زه‌که‌ریا و یه‌حیا بۆین و ئیسته‌ش به‌را به‌ر به‌ پیغه‌مبه‌ری ئاخ‌ر زه‌مان بی‌باوه‌پری
 ده‌نه‌برن و قه‌سدی ئه‌وه ئه‌که‌ن بیکوژن.

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾

وتوویانه و نه‌لین: له‌ به‌را به‌ری ئایین گه‌یاندنی پیغه‌مبه‌ره‌وه ئیمه‌ دل‌مان وا له‌ ناو
 په‌رده‌دا و داپۆشراوه، وه له‌ ئامۆژگاری و له‌ ئایاتی خودایی حالی نابین.

﴿بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ﴾

نه! نه! دل‌یان به‌ په‌رده‌ دانه‌پۆشراوه و له‌ قسه‌ حالی نه‌بن به‌لام به‌ هوی ئینکاری
 و سه‌رکیشی خو‌یانه‌وه خودا له‌ ره‌حه‌مه‌تی خوی دووری خست‌ونه‌ته‌وه.

﴿فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ﴾

له‌به‌ ئه‌وه که‌م جار ئیمان دیتن.

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾

وہ لە کاتیڤا کتیبی وە کوو قورئانی پیروزی لای خوداوە بیت بو سەریان بئەباوەری
دەرئەبرن لە بەرابەر یەو وە لەحالی، ئەو کتیبە راستی ئەو کتیبە دەر ئەبرئ کە لای ئەوانە.

﴿وَكَاذِبًا مِّن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

وە لەحالی، لەمە و پێش ئەم نەتەو بە ھۆی تەوراتەو و دەرپرینی ھەزرەتی موساوە
باوەریان بوو بە ھاتنی پێغەمبەری ئاخەرزەمان و بەو کتیبەش دیتە خوارەو بەو سەری،
و بەباوەریشیان بە گەورەیی ئوممەتە کەیشی ھەبوو وە داوای فەتح و زال بوونیان
نەکرد لە خودا بە سەر کافرە موشریکەکانا، بە ھۆی پیروزی ئەوانە ئەیانوت: خودایا
بو خاتری پێغەمبەری ئاخەرزەمان و کتیبە پیروژە کە زالمان بکە بەسەر ئەم کافرانەدا.

﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ﴾

کەچی لە کاتیڤا ئەو پێغەمبەرە گەورە و ئەو کتیبە پیروژە، کە خۆیان ئەیان ناسین،
ھاتن بو سەریان، وە وادەیی خودا بە جێ ھات ئەمانە لە باتی ئیمان و باوەر، وە لە
باتی خەزمەتکردنیان ئینکاریان کردن.

﴿فَلَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

دەك لەعنه تی خوا لەو کافرە بەد رەوشتانە بئ!

﴿بِسْمَا أَشْتَرُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾

ئەم کوفر و ئینکارەیشیان بو ئەو دەرپرێ کە ئارەزووی نەفسی خۆیانێ پئ
وەر بگرن لە دونیادا، وە خۆکافرکردنیان دا بە ئارەزووی نەفس. جا بزائن گەلێ شتی
خراب بوو ئەو شتێ ئارەزووی نەفسی خۆیانیان پئ کړی، وە کوو کوفر و بئەباوەری
بئ بەوێ خودا نازلی کردوو بەو سەر پێغەمبەری ئاخەرزەمان.

﴿بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾

وه بناغهی ئەم کوفرەشیان ئەوه بوو که خودای تەعالا بە گەورەیی و میهرەبانی خۆی کتییکی ناردوووە تە سەر کەسێ که خۆی وێستوووەتی و هەلی بژاردوووە لە ناو بەندەکانیا، وه ئەمانیش هەسوودییان پێ بردوووە و بە ئارەزووی ئەوان نەبووە ئەم کتیبە بێتە خوارەوه بۆ سەر ئێنسانێ لە تیرە ی نەخوێندەواران.

﴿فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ﴾

جا بە هۆی ئەم کوفر و هەسوودییه وه گەڕانەوه بە بارە ی ناباری رقیکی خودا لە کوفرەکیان لە سەر رقیکی تری خودا لە سەر هەسوودییه کیان.

﴿وَالْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

جا بۆ ئەم چینه کافرانە عەزابێ هەیه لە پاشەپۆژا که تووشی رسوایی و سووکی و مەهتووکیان ئەکا. عەزابی یە کەم لە سەر کوفرەکیان، وه رسواییه کهیشیان لە سەر هەسوودییه کیان.

بێداری: «بغياً» بە مانا «حسدًا» و «أن ينزل» بە سراوه پێیه وه.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ﴾

کاتی بە ئامۆزگاری لە لایەنی پێغه مبه ره وه ﷺ، وه یا لە لایەنی موسولمانیکی ساغه وه بوتری بەم ئیسرایلییه بە دره و شتانه: ئیمان و باوه پری ساغ دەر بپرن به و کتیبە ی که خودا نازلی کردوووە بۆ پێغه مبه ری ئاخزره مان.

﴿قَالُوا تَوْفِنَا بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ، وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ﴾

ئەوان لە وه لا ما ئەلێن: ئیمه ئیمان دێنین به و کتیبە که ها تووه تە خوارەوه و نازل کراوه بۆ سەر خو مان له مه و پێش، وه ئیمان نایه نن به هیچ کتییکی تر، ئیمان نایه نن به قورئان که ئەو راسته و راستی دەر خه ره و راستی ئەوه ی لای ئەوانیش دەر ئە بڕی.

﴿قُلْ فَلِمَ تَقُولُونَ أَنْبِيََاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ ﴿٩١﴾

جا ئەی ڤیڤه‌مبه‌ری نازدار قسه‌که‌یان به‌ تال بکه‌ره‌وه به‌مه که به‌فرموو ڤییان:
 ئە‌گەر ئیوه باوه‌رتان هه‌یه به‌وه‌ی نیراوه‌ته لاتان بۆچی ڤیڤه‌مبه‌رانی خوداتان کوشت؟
 یانی ئە‌گەر باوه‌رپکی ساغتان بیویه به‌و کتیبه که هاتوو‌ته خواره‌وه بۆ سه‌ر ڤیڤه‌مبه‌ره
 ره‌هه‌به‌ره‌کانتان ئیوه ره‌فتارتان ڤی ئە‌کردن و له‌ فه‌رمانی لاتان نه‌ئه‌دا.

﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ﴾

خۆتان ئە‌زان به‌ بن‌گومان که مووسای کو‌ری عیمران هات بۆ لاتان له‌‌گه‌ل
 مو‌عجیزاتی رۆشن و نایاتی رووناک، وه‌ ئیوه‌ی له‌ ده‌ستی دو‌ژمن رزگار کرد و شاره‌زای
 ریڤگی راستی کردن.

﴿ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ﴾

که‌چی پاش ئە‌وه که رۆیشته بۆ کتیی توور بۆ ئە‌وه فه‌رمانی خودا وه‌ربگری
 ئیوه له‌ ریڤگی خودا په‌رستی لاتان دا و گو‌یره‌که‌په‌رستیان کرد به‌ یاسای خۆتان.

﴿وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ ﴿٩٢﴾

وه‌له‌حال، ئیوه ئە‌گەر تو‌زی عه‌ناد و ناپاکیتان له‌سه‌ر دل و چاوتان لاب‌ردایه ئە‌تان‌زانی
 که ئیوه له‌و گو‌یره‌که‌ په‌رستییه‌دا سته‌م له‌ خۆتان و له‌ ئاده‌میزاد ئە‌که‌ن به‌ هۆی ئە‌و
 ریڤگه‌ لاره‌ ناباره‌وه که ڤیادا رۆیشتن.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾

بیری ئە‌و رۆژه بکه‌نه‌وه که به‌ هۆی مووساوه په‌یمانمان لی‌وه‌رگرتن بۆ وه‌رگرتنی
 فه‌رمانی خودا و ره‌فتار ڤی‌کردنی.

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾

وه کتوی توورم وهك چه تر به رزه وه کرد به سهرتانا بۆ ئه وه له دهسته لاتى خودا تى بگهن.

﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَأَسْمِعُوا﴾

وه پیم وتن: ئه م ته وراته بۆم ناردوون و پیم داون وه ری بگرن و رهفتاری پى بگهن به دل ئه ستووری.

﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾

كه چى ئه وان له پاش فه رمان وه رگرتن و برپاردانى فه رمان به ردارى ده ستیان کرد به سه رکیشی وه کوو ئه وه وتیان: خودایه فه رمانه كه تمان بیست به لام نافه رمانی ئه كه یں و گو یچكه ی پى ناده یں!

﴿وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾

وه له سه ر ماده په رستى و دنیاخواهى و وه رگرتنى خووى بت په رسته كان خۆشه وىستى گو یژه كه په رستى چو و بو وه دلپانه وه، وه کوو چۆن ئىنسانى كى تى نوو ئاو بخواته وه وه ها دلپان خۆشه وىستى گو یژه كه په رستى پى خورابو وه وه، وه له گه ل ئه مه يشا داواى ئيمان و باوه ر ئه كه ن به كى تابى خودا.

﴿قُلْ بِسْمَايَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

ئهى پىغه مبه رى ره هبه ر پىيان بلى: ئه گه ر ئىوه به راستى ئيمان تان ببوايى ئيمان تان فه رمانى نه ئه دا به كرده وهى نابار، به لام ئىوه به داواى خۆتان له گه ل ئيمان نا ئه م كرده وه ناشى رى نانه ئه كه ن وه ئيمان تان ئه مرتان پى ئه كا، كه وابى ئىوه ئيمان تان نيه. وه به م شى وه ده ركه وت كه داواى ئيمان تان پر و بو وچه و راست نيه.

﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ ۹۴

یانی لە لایەکی ترهوه ئەم بەنی ئیسرائیلیه داوا ئەکەن کە روژی قیامەت و بەهەشت هەر بۆ ئەوانە، جا ئەم داواشیانە رەد بکەرەوه بەمە پێیان بلی: ئەگەر خانووی قیامەت و بەهەشت هەر بۆ ئیوهیه لە لای خوداوه، دەی ئارەزووی مردن بکەن بۆ ئەوه لەم کەشاکەشە دەرچن و لە بەهەشتا ئاسایش بکەن ئەگەر ئیوه راست ئەکەن لەم داواوا.

﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ﴾

کەچی لەگەڵ ئەوهدا بە قەتعی هەر لە ئیستە تا دێرزەمان داواى مردن ناکەن چونکی ئەمانە کردەوهیان خراپە و بیستووێانە لە پیغەمبەران هەرکەس کردەوهی خراپ بێ پاداشی خراپ ئەبن، کە وایی بە هوی ئەو کردەوه خراپانەوه کە بە دەستی خۆیان کردووێانە و پیش خۆیان خستوو لە روژی قیامەت بێزارن.

﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

هەرەشەیه لەو کردەوه خراپانەى ئەو داواچییه هەوابازە ستمکارانە، ئەلێت: خودا ئاگادارە لەسەر کردەوه و ئەندیشهی ستمکاران وه لە دەستی دەرناچن.

﴿وَلَنَجْذِثَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوتِهِمْ﴾

قەسەم ئەخۆم تۆ ئەمانەت دەس ئەکەوێ بە تیرەیهکی وه ها کە هیوایان بە ژیاڵی دنیا زۆرتەرە لە هەموو تیرەیهکی ئادەمیزاد هەر نهوعە ژیاڵی هەبێ.

﴿وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾

هەتا حیرسیان لە کافرە موشریکە مادە پەرستەکانیش زیاترە.

﴿يُودُّ أَحَدَهُمْ لَوْ يَعْمُرُ أَلْفَ سَنَةٍ﴾

هه ركام له وان به دلّ ههز نه كا به وه كه ههزار سال له دنيا دا بژی.

﴿وَمَا هُوَ بِمُزَحِّجِهِ مِّنَ الْعَذَابِ أَن يَعْمُرَ﴾

وه نه م عومره زوره يش نه گهر ده ستیان بکه وی رزگاریان ناکا له عه زاب.

﴿وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ (۹۶)

وه خودا چاوی وا له کرده وه ناباره کانیانه وه چی نه کهن.

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ (۹۷)

نه ی پیغه مبهری ره هه بر تو بلّی: هه رکه سی دوژمنی جو بره ئیلی نه مینه نه وه خوایش دوژمنی نه وه که سه یه و نه وه که سه هه ر خوی زیان نه کا؛ چونکی جو بره ئیل فریشته یه کی پاکه و خودا دایه پرا ندو وه بو سه ر دلّی تو له گه لّ په یامی حه قا به فه رمانی خوی، وه نه وه فریشته یه یا نه وه په یامه ی که هیناویه تی بو تو باوهر ده رنه بری به و کیتابانه که له پیشا هاتو ونه ته خواره وه بو سه ر پیغه مبه ران وه کوو ته ورات و زه بوور و ئینجیل و باقی کتبییه کان بن، وه نه وه په یامه ره هنوما ی گشتییه و موژده ده ره بو هه موو نه وانه ی به فه رمانی خودا نه جو ولینه وه.

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ

اللَّهُ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (۹۸)

وه نه م هه ره شه یه ته نیا له سه ر دوژمنایه تی جو بره ئیل نییه، به لکوو له سه ر دوژمنایه تی هه موو حه ق و حه قیقه تی که، وه هه ر که سی دوژمنی بکا له گه لّ خودا دا و له گه لّ فریشته کانی و له گه لّ پیغه مبه ره کانی و به تاییه تی له گه لّ جو بره ئیلدا که فرستاده ی

خوایه بۆ لای پیغه مبه ران، وه له گه‌ل میکائیل که مه‌ئمووری به‌شکردنی رۆزی گیانه‌به‌رانه ئه‌وه خودایش دوژمنی ئه‌و که‌سانه‌یه له به‌ر ئه‌وه ئه‌وانه کافرن و له فه‌رمانی خودا ده‌رچوون و خودایش دوژمنی کافرا نه.

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾

وه به راستی ئیمه ناردوو مانه ته خواره وه بۆ سه‌ر تو گه‌لی نایات و گه‌لی ده‌لیلی دین که هه‌موو رووناک و ره‌هنومان.

﴿وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾

وه که‌س بێ باوه‌ری ده‌رنا برێ به‌رانه‌ به‌وانه ئیلا ئه‌و که‌سانه نه‌بی که له فه‌رمانی خودا ده‌رچوون.

﴿أَوْ كَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ﴾

ئه‌م تیره ئیسراییلیه دل‌ره‌شانه تیره‌یه‌کن هه‌رکاتی په‌یمانیکیان له‌گه‌ل خودا و پیغه‌مبه‌رانی خودا به‌ستبێ چینیکیان ئه‌و په‌یمانیه‌یان فیه‌داوه و هه‌لیان وه‌شاندوو ده‌وه.

﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

نه‌ک چینیکی که‌میان به‌لکوو زۆربه‌یان ئیمان نایینن به‌ په‌یمانی خودا، وه ئه‌گه‌ر به‌ زاهیر ئیمان یینن به‌ دلایان نییه و باوه‌ریان پیتی نییه، جا ئایا ئه‌م ره‌وشته باشه؟ وه ئه‌م ره‌وشته له‌گه‌ل عه‌قلی ساغا ری ئه‌که‌وێ؟ حاشا!

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾

جا ئه‌م تیره وه‌کوو له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌رانی تیره‌ی خو‌یان نابار و ناهه‌رمان بوون ئیسته له‌سه‌ر ئه‌و ره‌وشته ماون، وه له‌ کاتی‌کا پیغه‌مبه‌ری له‌ لایه‌ن خوداوه وه‌کوو «محمد المصطفیٰ ﷺ» بێ هات بۆ لایان و باوه‌ری ده‌ربری به‌ ئایینی پیشووی ئه‌وان.

﴿بَدَّ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ﴾

تاقمی له وانه که کتیبیان پین درابوو له لایه نی خوداوه بو نه وه ره فتاری پین بکه ن
نه و کتیبه یان خسته پشته وه و ره فتاریان پین نه کرد، وه هه رچی ناو و نیشانی نه م
پیغه مبه ره ی تیابوو و نیان کرد.

﴿كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

وایان له خو کرد وه كه نه وه نه و نیشانانیه یان نه زانیوه و نایان زانن.
بزانن! نه م ئایه تانه - له ئایه تی ﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجَبْرِیلَ﴾ وه تا ئیره - هاتونه ته
خواره وه له شانی عه بدوللای کوری سوریای جووله که و هاوړیکانیدا. نه گیرنه وه
عه بدوللای پرسیری کرد له حه زره ت ﷺ: کی وه حییت بو دینی؟ نه ویش فره مووی:
جوهره ئیل. جا عه بدوللای وتی: نه م جوهره ئیله دوژمنی به نی ئیسرائیلیه و چه ن شتی
ناباری هیناوه بو سه ریان، هه روا جاریکی تر له خزمه تی حه زره تا ﷺ به بی نه زاکه تییه وه
وتی: تو شتیکی وات نه هیناوه له لای خوداوه بو لای ئیمه که به نه حکامی خودای
بزانن! جا خودای ته عالا به م ئایه تانه ی پیشوو وه لامی قسه کانی داوه و دوژمنایه تی
و سه رکیشی ئیسرائیلیه کانی ده ربړی به رابه ر به پیغه مبه رانی پیشووی خو یان و
به رابه ر به پیغه مبه ری ناخرزه مانیش.

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَنَلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَنَ﴾

نه م جومله ی «واتبعوا» به سه راوه به جومله ی «نبذ» وه له پیشه وه، یانی: نه م ئیسرائیلیه
به دبختانه کتیبی خودایان فره دایه پشته وه و که و تنه دوا ی نه واته پر و پوچه به تالانه
که شه یاتینی ئاده میزاد و شه یاتینی نه یان خو ینده وه به سه ر خه لکا له کاتی سه روکی
و سه رداری حه زره تی سوله یمانی کوری حه زره تی داوودا ﷺ وه نه و قسه به تالانه

بە ئەوێ بڵاو بوو بوووە بە ناویانا ئەو ئادەمیزادە بەد نیھادانە ئەیانتوت: سولەیمانی کۆری داوود سیحر بەکار دێنی و جادووگەرە و تەلیسمزانە بۆیە وا دنیای داگرتوو! جا خودای تەعالا رەدیان ئەکاتووە و ئەفەرموی:

﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنُ﴾

سولەیمان سیحر باز و جادووگەر نەبووە و باوەری بەو شتانە نەبووە، بەلکۆو تابیی فەرمانی خودایی بووە و یەکنی باوەری بە هیزی سیحر و سیحربازان بێ و نەسبەتی ئاسار لە خودا نەدا کافر ئەبن، وە سولەیمان کافر نەبووە بەلکۆو یەکنی بووە لە رەھبەرە گەورەکان خودا بە فەزلی خۆی عالەمی بۆ رام کردووە.

﴿وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا﴾

بەلام شەیتانی ئادەمیزاد و شەیتانی جینی کافر بوون و باوەریان بە هیزی خودا نەبووە.

﴿يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾

فەنی جادووگەرییان بە ئادەمیزاد فیژنەکرد و ئیستەیش هەر فێریان ئەکەن.

﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَرْوَتَ﴾

وە پیشانی خەلکیان ئەدا ئەو سیحر و جادوووە کە لە وەختی خۆیا خودا ناردووێ بۆ دوو فریشتە پاك و مەعسووم لە ولاتی «بابل» دا کە ناویان «هارووت» و «مارووت» بوو.

﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾

وە ئەو دوو فریشتە ئێررابوون بۆ ئەووە عیلمی سیحر بە خەلک بلێن، هەتا سیحر لە موعجیزە جیاکەرێتووە، وە خەلک بزائن سیحر و جادوو فەننە هەرکەسی بیانخوێنی

فیریان ئه بئ به لام موعجیزه ی پیغه مبه ران فهیزی خوداییه و به که سب و خویندن نییه. ئه وانیش هیچ کاتئ ئه و سیحره یان فیری که س نه ده کرد هه تا له پیشا ئاموژگاری ئه و که سه یان نه کرداین، وه ئاموژگارییه که یشیا ن ئه مه بوو ئه یانوت: هاتنی ئیمه بو ئه م شوینه و نیشاندانی فه ننی جادووگه ری به ئاده میزاد هوی دلی تیکچوونی ئه وانه، وه ئه گهر ئینسان خاوه ن بیرى پاك و دلی رووناك نه بئ وا ئه زانی ئه م جادوو ه زاته ن خوی ته ئسیری هه یه و به م باوه رپه ئینسان کافر نه بئ. که وابئ ئه وه مان نه وی له تو که خوئ کافر نه که ی، وه هیز و ته ئسیر له خوداوه بزانی، جا پاش ئه م ئاموژگارییه جادوو یان پیشانی خه لک ئه دا.

﴿فَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ﴾

جا ئه وانیش فیر ئه بوون له وانه وه هه ندئ به ند و فه ننی وا که به هوی ئه وانه وه جیا یان ئه خسته ناو به ی ن ژن و میرده وه.

﴿وَمَا هُمْ بِضَّارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

وه ئه و جادووگه رانه یش نه یان ئه توانی زیان به که س بگه یه نن به هوی ئه و جادوو وه ئیلا به خواستی خوا نه بوایی؛ چونکی ئیجاد و ته ئسیر هه ر بو زانی خودایه و ئه سباب شتیکی عاده تییه.

﴿وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾

وه خه لک فیر ئه بوون له وانه وه شتیکی وا که زیانیان پئ بدا و سوودیان پئ نه دا؛ چونکی به ده گمه ن هه لئه که وی ئینسانئ فه ننیکی وا بزانی و له تاوان و تاوانکاریدا به کاری نه هینئ.

﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ﴾

وه به راستی ئەو ئیسرائیلیانە ره‌فتار به جادوو و وه‌رگرتنی ئادابی جادووگه‌رانیان ک‌ری به ئە‌حکامی ک‌تیبی خودا و ئە‌مانیان هاو‌یتە پشته‌وه و ئە‌وانیان وه‌رگرت هه‌رچی به‌ش و باره‌یان بی هه‌ر له دنیا‌دایه و له رۆژی پاشه‌پۆژدا به‌ش و باره‌یه‌کی سوودمه‌ندیان نییه.

﴿وَلَيْسَ مَا شَكَّرُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ﴾

وه زۆر خراب بوو ئەو ئاره‌زووی نه‌فسه که پی‌رۆزی نه‌پراوه‌ی نه‌فسی خۆیان پی‌فرۆشت.

﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ (۱۰۲)

ئە‌گه‌ر به عیلم‌یک‌ی له دل‌دامه‌زراو ئە‌مه‌یان بزانیایه ئە‌م مامه‌له‌یان نه‌ده‌کرد.

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا﴾

ئە‌گه‌ر ئە‌م ئیسرائیلییه به‌دبه‌ختانه ئیمانیان به‌یتایی به پی‌غه‌مبه‌ری ئاخ‌رزه‌مان و له عه‌زایی خودا و نافه‌رمانی ئە‌و خۆیان لا‌بدایی.

﴿لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ﴾

ئە‌وه جه‌زایه‌کی گه‌وره و پاداشتی‌کی باشیان ده‌س ئە‌که‌وت له دنیا و قیامه‌تا، وه دیارییه پاداشی باشی خودایی چاکه نه‌ك عاجزبوون و قاری ئە‌به‌دی.

﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ (۱۰۳)

جا ئە‌گه‌ر ئە‌مانه عیلمیان ببوایی به‌م شتانه به عیلم‌یک‌ی وا که ئاگاداری و هۆشیاری و پارێزگاری له دل‌یا‌نا په‌یدا بکا له‌م ئادابه‌ نابارانه و له‌م ئە‌ندیشه و ک‌یشه لاره‌ لایان ئە‌دا.

له م شوینه دا چهن باسینکی به نرخ هه یه:

یه کهم: سیحر له زمانی عهره با به کاردیت بۆ «سی» ی ئینسان که پارچه گوشتیکه له ناو سنگدا. هه روا به کاردیت بۆ ههر ئیشی ورد بۆ و هوکە ی نه زانری و ئاده میزاد سه رگه ردان بکا. وه هه ندی که س نه لێن: سیحر بریتییه له وه که شتی پر و پو و چ و به تال به ریتته شیوه ی شتی راسته وه. وه هه ندی نه لێن: سیحر شتیکه ئینسان ده رده سته ی نه کا به هو ی نزیک که و ته وه له شه ی تان و له و شتانه ی که ئینسان ده سته لاتنی نییه به سه ریا. وه «ابن خلدون» له «مقدمه» دا نه لیت: سیحر عیلمه به که یفیه تی ئیستیعدا داتینکی وا که نفووسی ئاده میزاد به هو ی نه وه وه نه توانی ته ئسیر بکا له عاله می عه ناسیرا ههر خو به خو یا به هو ی یارمه تی وه رگرتن له مه وادی ئاسمانییه وه. به شی یه که م «سیرپه»، وه به شی دووهم «ته لیسمات» ه، وه له بهر نه وه نه م فه ننه به لای شه ریعه تی ئاسمانییه وه ناپه سه نده چونکی زیانی تیایه بۆ به کار هینه ری و بۆ نه و که سانه یش له سهریان به کار نه هینریت، وه گه لی شه رائیتی وای تیایه که به هو ی گونا ه و تاوانه وه په یدا نه بن له نه ستیره و غهیری نه ستیره. کتیه سیحره کان له عاله می ئیسلاما ئاساریان گوم بووه، وه له ناوا گوم بوون، مه گه ر هه ندی له و کتیه کۆنانه که له زه مانی قه دیمان له پیش هاتنی حه زره تی مو سادا عا لێ بوون وه دائیر بوون له ناو تیره ی «نبط» و «کلدان» یه کان.

وه نه م فه ننی سیحره له ناو میلله تی «بابل» دا له سه ریانییه کان وه کلدانییه کانا وه له ناو میلله تی «میسر» دا له «قییتی» یه کان و غهیری نه وانیش زۆر بوون. وه گه لی کتیب له فه ننی سیحرا عاید به و میلله تانه له وه ختی خو یا نوو سراون و نه و کتیبانه ته رجومه کراون ئیلا شتیکه که می نه بی وه کوو «فه لاحه ی نه بتیه» که له دانراوی نه هلی بابل بووه.

جا ئىتر خەلك لەسەر ئەساسى ئەو كىتەپە گەلى كىتپان نووسىوئەتەو وەكوو «مصحف الكواكب السبعة» و كىتپى «طمطمى ھندى» كە قسە ئەكا لە سوورەت و دەرەجات و ئەستېرەكانا

پاش ئەمانە لە مىللەتى ئىسلاما جابىرى كۆرى حىببان گەورە جادووگەر پەيدا بوو، وە كەوتە تەماشای كىتپى ساحیران و گەلى شتى وەرگرت لە سیناەى سىحرا، وە گەلى كىتپى تىادا نووسى، ھەروا گەلى كىتپى نووسى لە سنەتى «سىميا»دا كە لە ھاوپەيوەندى فەنى سىحرە، چونكى سىميا عىبارەتە لە وەر سووراندنى سوورەتى جىسمى بۆ سوورەتى جىسمى تر، ئەمەيش زۆربەى بە ھىزى نەفسە نەك بە ھۆى سیناەى عىلمىيەو. وە لە پاش جابىرى كۆرى حىببان ئەمجار ئەحمەدى مىجىرىتى پىشەواى مىللەتى «ئەندەلووس» لە فنوونى سىحر و جادوا پەيدا بوو، وە تەماشای كىتەپە كۆنەكانى كرد و پوختەكەيانى نووسىيەو لە كىتپىكا ناوى نا بە (غاية الحكيم) ئىتر پاش ئەو كەس لەم عىلمەدا كىتپى نەنووسى.

لە پاش ئەمە «ابن خلدون» ئەلئىت: با لىرە موقەدىمەيەك بلئىن و حەقىقەتى سىحرى پى دەرخەين. ئەلئىت: نفووسى ئىنسانىيە ھەرچەند يەك نەوعە بەلام ئەسنافى زۆرى ھەيە و ھەر سنفى خاسىيەتتىكى تىايە لە غەبرى خۆيا نىيە. مەسەلا نفووسى پىغەمبەران خاسىيەتتىكى تىايە بەو خاسىيەتە موستەعید بوو لە بۆ مەعارىفى ئىلاھىيە و قسە كردن لە گەل فرىشتەدا، وە نفووسى كاھىنەكان خاسىيەتتىكى تىايە بەو خاسىيەتە موستەعید بوو لە بۆ قسە كردن لە گەل شەياتىن و ئەرواحى خەبىسەدا. ھەروا ھەر سنفى لە ئادەمیزاد خاسىيەتتىكى تايبەتى تىايە وە لە ئاسارىانەو ئەمە دەر ئەكەوئى.

وہ ئەو نفووسانە كە ساحیر و جادووگەرن بە كورتى سى بەشن:

یه کهم: ئەوانه یه که هەر به هیممهت و هیزی نهفس و ئیراده به بی ئالات و به بی یارمه تی غهیره، ئەم به شه یانه له لای فه لاسیفه ناوبراوه به سیحر؛ چونکی زۆر به هیزه و یارمه تی شتی تری تیا نییه.

دووه م: ئەوانه یه که به یارمه تی ئەستیره و عه ناسیر و دهره جاتی ئاسمانییه وه ئیش ئە کهن، ئەم به شه له یه کهم زه عیفته ره، وه مه شهووره به «ته لیسما ت» هه روا له م به شه یه ئە وهی که ئە کرئ به هۆی خه واسی ئە عداد و حورو وه وه.

سیههم: ئەوانه که ئە توان هه ندئ شتی بی ئە ساس بخه نه خه یالئ خه لکه وه، مه سه لا وه کوو ترساندنئ ئەوانه له دوژمنئ نابوود و دانانی دۆستی به دوژمن یا به پیچه وانه وه، یا سوود و زیانی به عزئ شتی غهیره واقعی. ئەم به شه یان په ست ترینئ سیحره و له سه ر واقع نییه، وه ته ئسیریان له نه فسی زه عیفانایه و به س. وه ئە مه شه عوه زه یه، جا دوو به شه پێشووه کانی سیحر ئاساری راست و واقعیان هه یه، وه کوو ئە وه دوژمنئ له ناو بجئ یا نه خوشئ خوش بیته وه، وه یا سووره تی جیسمئ هه ل سوورئ بۆ سووره تی نه وه جیسمئ کی تر، به لام به شی سیهه میان ئاساری واقعی نییه جا ئە وه که سانه که ئە لئین سیحر ته ئسیری هه یه قسه که یان راسته له سه ر ئە وه دوو به شه پێشووه کان، ئە وه که سه یش که ئە لئیت سیحر هه ر ته خه ییولاته قسه که ی راسته له سه ر به شی سیههم، که وابئ نیزاع له به ینی عالمانا له ته ئسیری سیحرا نیزاعی له فزییه.

وه ئەم خاسییه تانه که له نفووسی ئینسانا هه ن هه ر ئیستیعدادن وه له کاتی کا دێته عالهمی وجود و فیعله وه که کابرای خاوه ن نهفس له سه ر یاسای تایبه تی ساحیران گه لئ ریاژه تی نهفس بکیشئ و گه لئ رووبکاته قوای عولوییه وه له ئە فلاک و که واکیب و له ئە رواحی خه بیسی شه یاتینه وه، وه گه لئکیان پێویسته به خۆ رام کردن بۆ غه یری

زاتی باری تەعالا و عیادەتی ناحەق کە بە ناشکرا لەسەر یاسای شەریعەت کوفر و بێ ئیمانییە (العیاذ باللّٰه). جا لەبەر ئەمە یە مەشهوورە ئەلێن: سیحر بە بێ کوفر پەیدا نابێ. وە فوqەهای شەریعەت ئیختیلافیان هە یە لەوەدا نایا کوفری ساحیر لەبەر باوەر و ئەندیشە کە یە تی کە بە هۆی ئەوانە وە ئەبێ بە ساحیر یا بە هۆی کردە وە ی سیحرە کە و ئیفسادی نادەمیزادە، وە حەقیقە تیش ئەو یە کە تە کفیری ساحیر لەبەر هۆی یە کە مە ئەگەر نا کردە وە ئەگەر باوەر ی کوفری لە گەڵ ئەبێ کوفر نییە. بە هەر حال فەننی جادووگەری لە ئاینی ئاسمانیدا ناپە وایە چونکی لە هۆی باوەر بە تەئسیری غەیری خودا وە کوفرە، وە لە هۆی رەفتارە وە تاوانە و دینی ئیسلام دوورە لە کوفر و تاوان و تاوانباری.

فەرقی موعجیزە ی پیغەمبەر ان لە گەڵ سیحری جادووگەر ان:

بە دەلیلی عەقڵی قەتعی دەرکە و تەووە کە پایە ی پیغەمبەر ایە تی و رەهنو مایی و رەهبەری بۆ نادەمیزاد هەر بە میهرەبانی و بەخششی خودای گەورە یە. ئەو خۆی ئەزانێ کێ ئەکا بە رەهبەر و ئەم رەهبەر انە دوور بوون لە تەمێ و دانشگا و دەرس و دەرس وەرگرتن لە مامۆستا وە. بە تایبە تی پیغەمبەری ئاخەرزە مان حەزەرە تی موحەممە دی عەرەبی ﷺ لە دنیا وە دیارە کە بە قەتعی پە یوەندی لە گەڵ خۆیتندن و دەرس وەرگرتن نەبوو، وە هەتا لە ولاتە کە یا خۆیتندە واری زۆر کەم بوو. جا کاتێ کە خودا ویستی ئەم زاتە بکا بە رەهبەر فریشتە ی پاک ی رەوانە کردە سەری و دلی رووناك کردە وە بە پە یامی خودا، وە سەر تەختە ی سینە ی کرد بە سەر چا وە یە کی سافی نە برا وە کە هەتا هەتا یە هەرچی زانست و بارە ی خیرە لێی هەلقولێ هیشتا وە کوو خۆی وایە، هەتا هەرکەس هاوڕێی ئەویش بوو یی لە گەڵ نەخۆیتندە واریا بوو بە خا وەن دانش

و ته می و ته ربیه. وه ههر موعجیزه یی بۆ ئەم زاتانه ده رکه وتبێ له ئاده مه وه تا خاته م
هه موو به بی ئیختیار و که سبی ئەم ره هبه رانه بووه و ههر خودا به خواستی خۆی به
موناسبی زه مان خه لقی ئەو ئیشانه ی کردوو، مه سه لا: له زه مانی هه زره تی مووسادا
جادوو گه ری باو بووه خودای ته عالا عاساکه ی مووسای کردوو به ماری مارخور
و نه ژده های جیهان ترسین.

وه له چه رخی عیسادا «طب» و دوکتۆری باو بووه خودای ته عالا هیزی وا به رزی
پیروزی دا به عیسا که کویری سکوما و به لک و گولی خوش نه کرده وه و مردووی
زیندوو نه کرده وه. وه له چه رخی هه زره تی موحه ممه دا ﷺ فه ساحه ت و به لاغه ت
و شیعر خویندنه وه و وتاردان باو بووه خودا کتیبی وه ها به رزی نارد بۆ هه زره تی
موحه ممه د ﷺ که هه موو فه سیحه کانی عه ره بی سه رسام کرد. وه بیجگه له و باسه
په نامه کیانه که ده ری برپوه، وه بیجگه له باسی مانگ و رۆژ و نه ستیره و چه رخی
ئاسمان و ده ریا و وشکی و ئەم شتانه که خویندنه وار نه بی کهس تیی ناگا هه م
رشته ی وتاره که ی که هه موو وتارزانی سه رگه ردان کردوو، وه به قه تعی له مانده دا
مهیدانی که سب وه رگرتن له که سه وه نه بووه، به لام فه ننی جادوو گه ری هه مووی
ده رسه و که سه به، وه هه رکه سی خه ریکی بی وه ری نه گری و نه یزانی.

هه روا پایه ی ویلایه ت و سه فای رۆحانیه تی نه ولیاکان، با به هۆی که سب و
ریازه ی نه فه سه وه پهیدا ببی به لام که رامه ت و ئومووراتی خاریج له یاسای عاده تیان
که سبی نه بووه وه ئیختیاری نه وانی تیا نه بووه. بیجگه له مانه ئاسار و کردار و
ره فتاری پتغه مبه ران سه راسه ر موافیقی پیروزی ئاده میزاد و ره وشتی به رز و عیفه ت
و شه رم و پیاوه تی و دلسۆزی بووه. هه روا پیاوانی دلپرووناکی ئومه ته که یشیان که
ناویان نه بری به «وهلی» نه وانیش له سه ر ریگه ی به رزی پیروزی و ره وشتی پاک و

رێکی شەریعت و ئایینی ئاسمانی بوو و ئەبێ، وە ھەر کەسێ لەم شێوێ دەرچووبێ و رەفتاری پاك نەبووبێ و لە سەر یاسای ئایینی پاك نەبووبێ ئەم کەرەمەت و کردەوێ خاریقی عەدەتیە لێوێ دەر نەکەوتوو. وە ئەگەر کەسێ بە جیاوازی لەم ئاداب و یاسایە کارێکی «خارق العادە» ی لێ سادر بێی بە کەرەمەت ناناسرێ، وە ھەرچەن خواوەنی ئەو ئیشە سەحراز و جادووگەر نەبێ ئاسارەکیان لە بابی سەحرا و ئیستیدراج ئەژمێرێ، وە بە قەتعی جێگە ی ئیحتیرام و تەقدیس نییە.

دووھەم: «ما تتلوا الشیاطین»: دوو بەشە یەكەم ئەو شتە پەر و پالانتە و وتارە پڕو پوچانە یە کە لەوان دەرچوو، وە رێگە ی خۆتێندەوێ شەیاتینی جین خۆتێندەوێ بوو بەسەر دلی کاهین و جادووگەران و ھەرزەرەفتاران، وە رێگە ی خۆتێندەوێ شەیاتینی ئینس عیبارەتە لەو شتە خەرافاتە و لەو یاسای بێ دینی و بێ ئەخلاقی و سەحرا بازی و جادووگەری و گومراکارییە کە لە ئادەمیزادانی ناپاک و ھەوا پەرست و بێ ئەخلاق و بەدەرەوشتانەوێ گەشتوو بە باقی ئادەمیزادێ کە شوێن تەمێ و تەربییە ی ئەوان کەوتون.

سێھەم: «وما أنزل علی الملکین»، وشە ی «الملکین» بە دوو جۆر خۆتێراوەتەو، یەكەم باریان: بەفەتھە ی لام، یانی دوو فریشتە. وە ئەم بارە مۆتەواتەرە و جێگە ی شوبھە نییە. دووھەم باریان «ملکین» بە کەسەرە ی لام، یانی دوو پادشاھ، وە ئەم بارە لە خۆتێندەوێ «ابن عباس» و «حسن» و «ابوالاسود» و «ضحاک» وەرگیراوە. وە زانایانی تەفسیر فەرموویانە: ئەگونجی فریشتە بووبن بەلام لەبەر ئەوێ زۆر بەسەر دلی ئادەمیزادا بە حۆرمەت و خواوەن شان بوون وەکوو دوو پادشا تەماشاکراون، وە ئەگونجی دوو پادشا بووبن، بەلام لەبەر ئەوێ زۆر رەوشتیان بەرز بوو بە فریشتە ناو براون. وە ئێمە لەسەر باری یەكەمیان دلمان دامەزراوە؛ چونکی خۆتێندەوێ کە ی

موت‌ه‌وات‌هره و پی‌ویستی [به] ته‌ئویل نییه، وه نازل کردنی سیحر له‌سه‌ر ئه‌و دوو فریشته مه‌عنای ئه‌وه نییه که مه‌قامی ریساله‌ت و پیغه‌مبه‌رایه‌تیان بووه، چونکی به قه‌تعی پیغه‌مبه‌ر ئه‌بن له ئاده‌میزاد بی، به‌لکوو مه‌عنای ئیلهام و حالی کردنیانه له فه‌نی سیحر و جادووگه‌ری.

وه هۆی ناردنی ئه‌و فریشتانه‌یش ئه‌وه بووه له‌و چه‌رخه‌دا ئه‌وه‌نده جادووگه‌ری باو بووه خه‌لک گومرا بوون و باوه‌ریان وابوو که ریساله‌ت و پیغه‌مبه‌رایه‌تیش هه‌ر فه‌نی جادووگه‌رییه. جابخودای ته‌عالا ئه‌و فریشتانه‌ی ناردوو و فه‌نی سیحریان به خه‌لک نیشان داوه بۆ ئه‌وه بزائن که نوبوو‌ه‌ت و ریساله‌ت و پیغه‌مبه‌رایه‌تی باره‌ی به‌خشش و فه‌یزی خوداییه و په‌یوه‌ندی به خو‌ئنده‌وه نییه، به‌لام جادووگه‌ری فه‌نه هه‌ر که‌سێ بیخو‌ئینی ته‌یزانی و دووره له فیووزاتی ئیلاهییه‌وه و هه‌رکه‌س باوه‌ری وانه‌بی، ئه‌وه گومرایه و به‌هه‌له‌دا چوو.

وه ئه‌و شتانه که مه‌شه‌هورن له ناودا له بابه‌تی ئه‌م دوو فریشته‌وه که گیرۆده‌ی گونا‌ه و تاوان بوون و خودای ته‌عالا خاترخۆی کردوون له به‌ینی عه‌زایی دنیا یا عه‌زایی قیامه‌تا، وه ته‌وانیش عه‌زایی دنیا‌یان نیختیار کردوو و ته‌وانه ئیستا له چالیکا هه‌لاوه‌سراون له «بابل» دا، وه تا قیامه‌ت به‌و جو‌ره ئه‌میننه‌وه، له‌سه‌ر فه‌رمووده‌ی زانایانی ته‌فسیر نه‌ساسیان نییه، وه له ته‌حادیسی سه‌حیح‌دا نییه و موخالیفی نه‌سی قورئانه؛ چونکی خودا له باسی فریشته‌دا ته‌فه‌رمو‌یت: ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾^۱ وه ته‌فسیری به‌یزاوی ره‌دی ئه‌م شتانه ته‌کاته‌وه، هه‌روا ته‌فسیری فه‌خری رازیش به‌و قسانه رازی نییه.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا﴾

ئەى كەسانى كە ئيمان و باوەرتان ھەيە بە خودا و بە پىڭھەمبەرى خودا! لە كاتىكا ئەتانەوى داوا بكەن لە پىڭھەمبەرى خودا ﷺ چاودىرتان بكات، وە بە مۆلەت ياساى ئايىتتان ھالى بكا جوملەى «راعنا» بەكار مەھىتن، با جوولەكەكان ئەو جوملە بەكار نەھىتن لە گەل ھەزەرەتا ﷺ بە مانايەكى ناموناسب، وە لە باتى ئەو «انظرنا» بەكار بىتن كە ئەو مەبەستەى ئىو ئەگەيىنى و بۆ مەعنای ناشىرىنىش بەكار ناھىترىت.

﴿وَأَسْمَعُوا﴾

باش گوى بگرن بۆ ھەزەرەت ﷺ لەو كاتانەدا تەمىتان ئەكات با ناچار نەبن بۆ داواى دووبارە كردنەوھى تەمىكان.

﴿وَالْكَافِرِينَ عَذَابُ أَلِيمٌ﴾

وە بۆ ئەو كافرانە كە جوملەى «راعنا» بە مەبەستى خراب بەكار ئەھىتن لە گەل پىڭھەمبەرە وە بە سووكى تەماشای ئەكەن عەزايىكى سەخت و ئىشگەيىن ھەيە لە دونيا و لە قىامەتا.

زانايان فەرموويانە، لە كاتىكا پىڭھەمبەر ﷺ ياساى دىنى ئەفەرموو بە يارانى خۆى لەبەر ئەو جارجار باش ھالى نەدەبوون و ئەيانووست ھەزەرەت ﷺ قسەكەى دووبارە بكاتەوھ ئەيانوت «راعنا» يانى ئەى پىڭھەمبەرى خودا چاودىریمان بكە، وە بە مۆلەت تەمىمان بھەرموو با ھالى بىين. جوولەكەكانىش ئەم ھەلەيان بۆ ھەلكەوت و عەينى جوملەى «راعنا» يان بەكار ئەھىنا لە گەل ھەزەرەتا بە ماناى بى عەقل و عەقل سووك! جا خوداى تەعالا ئەم ئايەتەى ناردە خواوھە و فەرمانى دا بە موسولمانەكان لە باتى ئەو جوملە جوملەى «انظرنا» بەكار بىتن كە ئەو مەعنا ئەدا و مەعنای خراپىش ناگەيەنى. يانى ئەى پىڭھەمبەرى خودا بپروانە بۆمان و تەماشای پاىەى ھالى بوونمان بھەرموو، وە ئەوانەمان ھالى نابىن قسەكانمان بۆ دووبارە بكەرەوھ.

﴿مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾

به قه تعی نهو که سانه که باوه پریان به دینی ئیسلام نییه (له کافره کیتابییه کان و کافره بت په رسته کانیش) حهز ناکهن و دلخوازیان نهو نییه که خیری له لایه نی خوداوه بیت به سهرتانا.

﴿وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾

خودایش به دلخوازی نهوان ناکا، ههرکه سی بیهوی و مهیلی له سهر بن سهر بهرز و سهر فرازی نهکا به میهره بانی خوی.

﴿وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾

خودای تهعالا خاوه نی فهزل و زیاده میهره بانییه کی بی نه ندازه یه. نه م نایه ته هاته خواره وه بو به دروخسته وهی کومه لی له جووله که که به رابه ر به موسولمانه کان دوستی و خوشه ویستیان ده رته بری و له وانه بوون که موسولمانه کان هه لبخه له تین بویان. جا خودای تهعالا نه فه رمویت: نه مانه راست ناکهن له گه لتان، وه نه نه م جووله کانه و نه بت په رسته کان حهز ناکهن به وه که ئیوه تووشی خیر و پیروزی بین که وابوو پیویسته ناگاداری خوتان بن.

﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ﴾

نهو نایه تهی حوکه که ی نه سخ بکه ی نه وه و له فهزه که ی به یلینه وه.

﴿أَوْ نُنسِهَا﴾

وه نهو نایه ته که له فهزه که ی له بیرى تو به ی نه وه و حوکه که ی بمینی، وه یاخود له فز و حوکیان نه میینه وه.

﴿ثَاتٍ بِخَيْرٍ مِّنْهَا﴾

ئایەتی لە باتی ئەو دینین کە سوودی لە خوێندنەوه و پاداشی قیامەتا، وه یا لە ریکەوتن لە گەڵ سوودی ئێوه دا چاتر بێ لە وهی کە لا مان بردووه.

﴿أَوْ مِثْلَهَا﴾

یا دین بە ئایەتی کە وه کوو یارۆی لا براو وابێ لە رهفتار پێ کردنا و لە سوودی دنیا و قیامەتا.

﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

ئایا تۆ نازانی و نه تزانیه کە خودای ته عالا به سهر هه موو شتیكا ته وانایه؟
 نه سخ؛ له زمانی عه ره با به مانا «نقل»ه، خوای نه قل و گۆرینی شته که بێ وه کوو
 ئەلین: «نسخت الشمس الظل» یانی رۆژ ئەو سیبه ره ی گۆزازه لهو شوینه بۆ شوینیکی تر.
 وه یا خود نه قلی وینه که ی بێ وه کوو ئەلین: «نسخت الكتاب» یانی وینه که م گۆزازه
 بۆ شوینی تر و له کتیبی ترا نووسیمه وه.

وه نه سخی ئایهت له عورفا: بریتییه له لا بردنی حوکه که ی با خۆی بمینیته وه،
 وه یا لا بردنی خوێندنه وه که ی با حوکه که یشی مابێ، وه یا لا بردنی له فز و حوکه ی
 به یه که وه.

وه ئیحتیمالات له م شوینه دا چواره:

یه که م: ئایه ته که خۆی و حوکه که ی بمینیته وه،

دووهم: خۆی و حوکه که ی هه ردووکیان لا برین. وه کوو ئایه تی «رضاع» - که

بریار ی ده جاری داوه - ئیسته نه خۆی و نه حوکه که ی نه ماونه ته وه،

سیهه م: له فزه که ی بمینیته وه و حوکه که ی نه مینیته وه؛ وه کوو ئایه تی وجووبی

وه سییه ت بۆ باوک و دایک و باقی میرات گره نزیکه کان،

چوارەم: حوکمە کە ی ب م ی ن ی تە وە بە لām لە فزە کە ی نە م ی ن ی تە وە، وە کوو ئایە تی بە ر دە باران کردنی پیاو و ژنی زینا بکەن لە پاش ژن هێنان و شووکردن. ئەم سوورە تانە هەموو هەن لە قورئانا.

وە ئەم ئایە تە نازل بوو لە هۆی ئە وە وە گەلێ لە جوولە کە کان ئە یانوت: ئەمە چییە ئەم پێغەمبەرە گەلێ جار فەرمان ئەدا بە شتی کەچی لە پاشان مەنعی ئەکا، وە گەلێ جار مەنعی شتی ئەکا و لە پاشان فەرمانی پێ ئەدا؟ جا خودای تەعالا لە وە لāmی ئەوانا ئە فەرمویت: وە زعی ناردنی قورئان و دامەزراندنی یاسا بۆ موسوڵمانان لە سەر تە ماشا کردنی سوودە بۆ موسوڵمانان هەتا حوکمی سوودی تیا هەبێ موافیقی روژ بێ ئەمری پێ ئەکەین، وە کاتێ کە وە زع گوێا و ئەو حوکمە سوودی تیا نەما ئە یگۆرین بە حوکمیکی تر. هەروا ئەبێ لە ماوێ کەدا فەرمان ئەدەین بە خوێندنە وە ی ئایە تی و لە پاشا ئەو ئایە تە لە بیر ئەبەینە وە و ئایە تی تر لە شوینیا نازل ئەکەین.

وە هەر وە کوو ئایینی ئیسلام بە شوین دینی عیسادا هاتوو و گەلێ ئە حکامی ئەوی لا بردوو و ئایینی عیسا بە شوین ئایینی مووسادا هاتوو و گەلێ ئادابی ئەوی لا بردوو، و ئایینی موسا گەلێ ئە حکامی دینە پیشوو کانی لا بردوو، وە زانایانی کتیی ئاسمانی ئەمە ئەزان، هەروا لە دینی ئیسلامیشا قایبلە گەلێ لەو حوکمانە کە لە ئە وە ئە وە بریار دراو لە پاش ماوێ بگۆرێ بە حوکمیکی تر کە بۆ روژ و چەرخی مۆناسب و ریکە. کە و ابوو کەس لەم هۆ وە حەقی رەخنە ی نییە.

﴿ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ﴾

ئایا نازانی کە خودای تەعالا فەرماندارە لە ئاسمانەکانا و لە عەرزا، وە فەرمان

هەر فەرمانی ئە وە؟ ئە وە ئە توانی هەر فەرمانی بدا و هەر فەرمانی بگۆرێ.

﴿ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوۡنِ اللّٰهِ مِنۡ وَلِیٍّ وَلَا نَصِیۡرٍ ﴾ (١٠٧)

وه نییه بۆ ئیوه بیجگه له خودا که سیکی وا که چاودیری ئیشتان بکات و یارمه‌تیتان بدات، مه‌علوومه ئەمەت زانیوه و ئەمەیش رابگه‌یه‌نه به ئاده‌میزادا تا ئەوانیش بیزانن و هه‌موو ئیشیکی خۆیان بسپێرن به خودا.

﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ﴾

ئەم ئایه‌ته یا خیتابه له‌گه‌ڵ کیتابییه‌کانا له کاتیکا که داوای ئەوه‌یان ئەکرد خودای ته‌عالا کتیبی له ئاسمانه‌وه بنێری بۆ لایان له‌و کتیبه‌دا به‌یانی ئەوه بکا که پیغه‌مبه‌ری ناخرزه‌مان ره‌وانه کراوه بۆ لای ئەوانیش. وه یا خود خیتابه له‌گه‌ڵ بت‌په‌رسته‌کان که ئەیانوت: باوه‌ر ناکه‌ین به پیغه‌مبه‌رایه‌تی تو هه‌تا له پیش چاومانا سه‌رنه‌که‌وی بۆ ئاسمان، وه ئەگه‌ر سه‌ریش بکه‌وی هه‌ر باوه‌ر به سه‌رکه‌وته‌که‌ت ناکه‌ین هه‌تا کتیبی نه‌یه‌ته خواره‌وه نووسرایێ بۆمان که فه‌رمانی تو وه‌ربگرین!

جا ئەفه‌رمویت: یاخود ئیوه ئەی ئیسرائیلیه‌کان ئەتانه‌وێ داوا بکه‌ن له‌م پیغه‌مبه‌ره که هاتوه‌وه بۆ لای ئیوه له‌گه‌ڵ عه‌ره‌ب و باقی ئاده‌میزادا کتیبیک بێنی به تاییه‌تی بۆتان، وه یا ئەی موشریکه‌کانی عه‌ره‌ب ئەتانه‌وێ داوا بکه‌ن له پیغه‌مبه‌ری خۆتان کتیبیکی تاییه‌تیتان بۆ بێنی وه‌کو له‌مه‌وپیش داوا کرا له‌ موسا؟! وه ئەم داواکردنه‌یش هه‌ر سه‌رکیشی و نافه‌رمانییه له‌گه‌ڵ فه‌رمانی خودادا؛ چونکی پاش ئەوه که خودا پیغه‌مبه‌ریکی نارد به‌ ئایات و موعجیزاته‌وه حه‌ق نییه بۆ که‌س غه‌یری فه‌رمانبه‌رداری داوای شتی‌تر بکا له‌و پیغه‌مبه‌ره، وه ئەگه‌ر که‌سێ وا بکا ئەوه ئەو ئیمان به‌ نه‌سبابه‌وه بۆی ئاماده بووه ئەیگۆریتته‌وه به‌ کوفر و بی‌باوه‌ری.

﴿وَمَنْ يَتَّبِدْ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾

[وه] هه‌رکه‌سیکیش کوفر وه‌ربگری له باتی ئیمان و سه‌ر له‌خۆی بشیوینی ئەوه ریگای راستی ونکردوه‌وه و به‌ ده‌ستی خۆی خۆی سه‌رگه‌ردان کردوه‌وه.

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ
إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا﴾

جا خودای تهعلا روو نه کاته موسولمانه کان و به ناموزگاری نه فهرمونت پتیا:
گهلئ کهس له زانایانی کیتابی ثاره زوو نه کهن و خواستیان وایه که ئیوه بگپرنه وه بۆ
سه ر کوفر و بی ئیمانی له پاش نه وه ئیماننان هیناوه.

﴿حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّ لَهُمُ الْحَقُّ﴾
له بهر حه سوودی بردن به پایه ی ئیوه به حه سوودییه که له کانگهی نه فسیانه وه
دهرئه چئ، [دوای نه وه ی که حه قیان بۆ رووناک بووه ته وه].

﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ﴾
جا ئیوه له م چهرخه دا چاوپۆشی بکه ن له وانه و سه رفی نه زه ریان لی بکه ن هه تا
خودای تهعلا فه رمانی خو ی دینئ و نه مرتان پئ نه کا به جیهاد.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾
به راستی خودا ته وانا به به سه ر هه موو شتیکا و نه توانئ چهرخ بگۆرئ به نه وعئ
خواستی له سه ریت.

﴿وَأَقِمْوُا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾
نویژه کانتان به باشی به جئ بینن، وه زه کاتی مالیشتان بدهن به خاوه ن حه ق.

﴿وَمَا نَقَدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَحَدُّوهُ عِنْدَ اللَّهِ﴾
هه ر چاکه یئ بخره نه پیشه وه بۆ خو تان توله تان دهس نه که ویتته وه به لای خودا وه
و جهزای باوه ر و کرده وه تان زایه نابئ.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

به راستی به ههرچی له ئیوه وه دهر بکه وی له ئه حوالی دهر وونی و بیروونیتان خودا بینایه.

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرَىٰ﴾

ئهم کیتابیانه وه کوو ههموویان دوزمنی موسولمانان و حه زنه کهن موسولمانه کان بگه ریتنه وه بۆ سهر کافریتی، له ناو خویشیانا هیچ تیره ییکیان دان نانن به باشی ئه وی ترینا؛ ئه وانه ی جووله کهن باوه ریان وایه که غهیری جووله که کهس ناچیتته به ههشت، وه ئه وانه یش که گاورن باوه ریان وایه کهس ناچیتته به ههشته وه گاور نه بی.

﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾

ئهم باوه ره هه له و ئهم واته ناره وایه وه کوو باقی وته پرپووجه کانیان له سهر ههوا و ناره زووی به تالی ئه وانه و شتی نییه له سهر راستی دامه زرابن.

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾

جا ئه ی پیغه مبهری ره بهر تو بلن بهو دوو تیره که: ده لیلتان بینن و دهری بخهن له سهر ئهم داوایانه تان.

﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

ئه گهر ئیوه راست ئه کهن.

﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾

نه، نه، وانیه، به ههشت ههر بۆ تاقه تیره یی نییه، به لکوو ههر که سی نه فسی خوی پاک کرد بیتته وه بۆ ره زای خودا و پهیره وی فرمانی خودا و پیغه مبهری خودای کرد بی له فرمانی پیغه مبه رانی پیشوودا یا پهیره وی پیغه مبهری ئاخزره مان بکا له باش هاتنی ئه و.

﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾

وه نهو که سه ش کرده وهی باش و ریکی نایین بی.

﴿فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ﴾

نه وه پاداشی خوئی هه یه له لای خوای خوئی.

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

وه له روژی قیامه تا ترسیان له سه ر نییه و دلگران و زویر نابن. که وایی هه ر جووله که یی له سه ر نایینی چه زه رتهی مووسا بووبی تا کاتی هاتنی چه زه رتهی عیسا و له پاش هاتنی نهو په پیره وی عیسا ی کردبی، و هه ر گاوری په پیره وی عیسا ی کردبی تا هاتنی پیغه مبه ری ناخرزه مان نه مجار له سه ر نایینی نهو بووبی وه هه ر کام له مانه پاش هاتنی پیغه مبه ری ناخرزه مان تا بیعی پیغه مبه ر بی نه مانه هه موو نه هلی به هه شتن. هه روا نوممه تی پیغه مبه رانی پیشویش هه ر کهس به راستی په پیره وی نه وانی کردبی نه هلی به هه شتن، وه به هه شت بو هه موو که سیکه باوه ری به خودا و پیغه مبه ران بیی.

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصْرَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾

جووله که کان نه لئین: نه سرانییه کان له سه ر نایین و دینیکی راست نین؛ چونکه هه موو کهس له پاش هاتنی مووسا تا قیامه ت نه بی له سه ر ته ورات بر وای.

﴿وَقَالَتِ النَّصْرَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾

وه گاواره کانیش نه لئین: جووله که کان هه موو له سه ر هیج نایینی نین.

﴿وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾

له گهل نه مه یشا نه مانه نه هلی کیتابن و کتبی خودای ته عالا نه خویننه وه و زانان به گهلئ شتی راست و حق نه بوو وابلئین.

وہ پتویست بوو جوولہ کہ کان بلین ئەو گاوارانہی نیمانیان بہ عیسا ھیناوە لەسەر
 حەق بوون، وہ گاوارە کانیش بلین ئەو جوولہ کانہی لە پیش چەرخی عیسادا پەپرەوی
 حەزرەتی موسایان کردووہ لەسەر حەق بوون.

﴿كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾

ھەروا ئەو کەسانەیش کە کتیب نازانن، وەکوو بت پەرستەکان، وێنە ی قسە ی
 ئەوان ئەلین بەو دوو تیرە یە و بە موسولمانانیش و دان نانین بە راستی ئایینا.

﴿فَاللَّهُ يَخْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾

جا وازیان لێ بێننە خوا ی تەعالا لە رۆژی قیامەتا فەرمانی خۆی دەرئەبرێ لە ناو
 ئەمانا لە ھۆی ئەم باسانەوہ کە نیزاعیان ھە یە تیا یانا. ئیتر پتویست نییە کە تۆ دلی
 خۆت ماندوو بکە ی بە ھۆی ئەمانەوہ!

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾

کێ لەو کەسە ستمکارترە کە مەنعی مژگەوتانی خودا بکا لەوہ کە ناوی خودای
 تیا ببرێ و ئیتاعە و فەرمانی تیا بە جێ بهێنرێت!

﴿وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا﴾

وہ کۆشش بکا لە وێران بوونیانا و یا لە ماتل کردنیان لە ناو بردنی خودا!

﴿أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ﴾

ئەو کەسانە کە ئەوہ ئەکەن حەقی ئەوہ یان نییە بچنە ئەو مژگەوتانەوہ ئیلا بە
 حالی ترس لە خودا و خۆکۆکردن بۆ گەورەیی خودا نەبێ، چ جایی ئەوہ کە بێ شەرمی
 بکەن و مەنعی خەلک بکەن لەوہ برۆن لە ناویانا عیبادەتی خوا بکەن.

﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ﴾

نیسته مادام له واجبی خوږان لانه ده ن و مه نعی مزگه وته کان نه که ن له پاداشی
نهم کرده وه خراپه دا رسوایی دنیا یان هه یه.

﴿وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

وه بۆ ته وانیش هه یه له قیامه تا عه زایکی گه وره.

نهم نایه ته هاته خواره وه له شانی رۆمیه کانا که هاتن غه زای قودسیان کرد و
«بیت المقدس» یان وێران کرد، وه مه نعی کیتابییه کانیان له وه کرد عیاده تی خودای
تیا بکه ن. وه هه ندی له موفه سسیران ته لێن: له شانی بت په رسته کانا هاتو وه ته خواره وه
کاتی مه نعی پیغه مبه ریان کرد بر وا نادابی عومره له مه که به جی بی نی له سالی
واقعیه ی حوده یییه دا. به هه ر حال هه ر چه ن له شانی نه وانا هاتیته خواره وه هه موو
که سیک ی وا نه گری که کۆشش بکا بۆ تیکدانی مزگه وت و مه نعی موسو لمانان بکا
له عیاده تکردن تیا یا.

وه به عز ی موفه سسیرین له مه عنای ﴿مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ﴾ دا فه رموویانه:
حه قی نه و کافرا نه وابو که نه چه نه و مزگه وتانه وه ئیلا به تر سه وه له موسو لمانان
که مه نعیان بکه ن؛ که چی ئیمرو وه زع وه هایه نه وان مه نعی موسو لمانان نه که ن له
چوونه ناو مزگه وته وه!

وه به عز ی فه رموویانه: له عیلمی خودا دا وا رابورد وه که نهم کافرا نه واکز و
داما و نه که ون که نه توانن برۆنه ناو نه و مزگه وتانه ئیلا به په نامه کی و به تر سه وه له
موسو لمانان. وه له سه ر نهم ته فسیره نه بن به موژده ی زال بوونی موسو لمانان به سه ر
کافرا نا له مه ولا، واته حال یان وای لی دی ناتوانن برۆنه مزگه وتی موسو لمانانه وه مه گه ر
به ترس و دله له رزیوه.

وہ بہ عزى فہرموویانہ: ئەم جوملہ لە سوورەتا ئیخبارہ و لە حەقیقەتا نەہیہ و ئینشایہ، یانی مەہیہ ئەو کافرانہ بێننە مزگەوتەوہ مەگەر بە دزییەوہ و بە ترسەوہ خۆیان بکەن بە مزگەوتا.

بەلام موحتەہیدەکان لەناو خۆیان ئیختیلافیان بووہ لەوہدا کافر بڕواتە ناو مزگەوتەوہ: ئیمامی ئەبووحەنیفە رحمۃ اللہ علیہ رەوای داوہ موتڵەقا، بە چەن دەلیل؛ یەکەم: وەفدی یەسریب ہاتن بۆ خزمەت حەزرت صلی اللہ علیہ وسلم ئەویش داینان لە مزگەوتا.

دووەم: لە سالی فەتحتی مەککەدا ئەمری فہرموو جارپان دا: ھەرکەس بڕواتە خانووی ئەبووسوفیانہوہ ئەمینہ، وە ھەر کەس بڕواتە کەعبەوہ ئەمینہ. وە ئیمامی مالیک رحمۃ اللہ علیہ ئەفہرمویت: دروست نییە کافر بڕۆنە ناو ھیچ مزگەوتیکەوہ: چ «مسجد الحرام» لە دەوری کەعبەدا، وە چ باقی مزگەوتەکانی ولاتی ئیسلام، وە ئەفہرمویت: ئەو حەدیسانہ کە ئەبووحەنیفە فہرمویەتی لە ئەووەلی ئیسلاموہ بوون لە پاشا بە نایەت ئەو حوکمە نەسخ کرایەوہ.

وە ئیمامی شافعی رحمۃ اللہ علیہ ئەفہرمویت: دروست نییە بڕۆنە ناو کەعبەوہ (مسجدالحرام) و باقی حەرەمی مەککەوہ، بەلام دروستە بڕۆنە ناو باقی مزگەوتەکانەوہ.

﴿وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

خۆرھەلات و خۆرنشین لە زەوی ھەموو بۆ خودایە، یانی عەرز بەلکوو عالم ھەمووی مولکی خودایە.

﴿فَإَيْنَمَا تُولُوا فَشَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾

لە ھەر شویتیکا رووی خۆتان ھەلسووڕین رووبەرووی قیبلە ئەوہ لەویا ئەو مەقسەدە (کە روو لە قیبلە کردنە) حاسل ئەبێ بۆ ئیوہ، ئیتەر وە نەبێ رووکردنە قیبلە

به سراپی به ووه که له مزگهوتا بن. یاخود لههر شویتیکا رووبکه نه قبیله خودای
تعالا به زانست و تهوانایی خویه وه لهویا ههیه و زانایه به کرده وه و نه دیشه ی
دهرووتان.

﴿إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

به راستی خودای تهعالا عیلمیکی گوشادی ههیه و هه مووشتی نه گری و زانایه
به هه مووشتیکی کوللی و جوزنی و دیاری و په نهانی. نه مه زاهیری ئایه ته که یه
وه کوو له به یزاویدایه. به لام ریوایه ت کراوه ئینوعومەر ﴿وَعَمَّا﴾ فەرموویه: نه م ئایه ته
نازل بووه له نوێژی سه فهریدا به سەر و لاخه وه، بینا له سەر نه مه تهفسیری ئایه ته که
وایه: ئیوه له کاتی ئه و نوێژا روو بکه نه ههر شویتنی با قبیله یش نه بی ههر دروسته.
به لام نه بی نه مه بپرئ به سەر نوێژی سونه تا.

وه ریوایه ت کراوه له به عزیزکی تره وه نه م ئایه ته نازل بووه له شانی که سانیکا
قیبیلەیان لی و ن بوو بوو وه سه رگه ردان بوو بوون و هه رکه سی رووی کرده لایه که وه،
نه م وه زعه یش له شه و بوو، کاتی که روژ بووه وه ده رکه وت له قبیله دا هه له بوون.
جا له سەر نه مه که سانی که به ئیجتیهاد له قبیله دا نوێژ بکه ن و له پاشان ده رکه وئ
قیبیلەیان نه پینکاوه قه زای نوێژه که یان له سەر نیه.

وه گه لی له زاناکان فەرموویانه: نه م ئایه ته ته و تی شه به بو گۆراندنی قبیله، وه خودا
ته فەرمویت: مه شریق و مه غریب هه موو مولکی خودایه، وه هیچ ته ره فی زاته ن
شه ئتیکی وای نیه ههر روو له و بکریت، وه خودا ههر شویتنی بکا به قبیله و رووی
لی بکری ره وایه؛ چونکی قبیله نیشانه ی یه کیتی ئوممه ت و یه کیه تی ئامانجیانه.

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ﴾

ئەم ئایەتە نازل بوو لە رەدی جوولە کە کانا کە وتووینە «عوزەیر» کۆری خودایە،
و لە رەدی گاوەرە کانا کە وتووینە «عیسا» کۆری خودایە، ئەفەر مۆی: ئەو دوو تیرە
وتووینە خودای تەعالا رۆلە ی بۆ خۆی بڕیارداو، وە خودا گەلێ دوورە لەم وەزە!

﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

بەلکۆو هەرچی وا لە ئاسمان و عەرزا بێ گیان و گیاندار هەمووی هێ خودایە
و لە ژێر دەسلاتی ئەودایە.

﴿كُلُّ لَهُ قَانُونَ﴾

و هەموو موسەخەر و رام و فەرمانبەرداری فەرمانی خودان، وە شتیکی وا کە
رام بێ بۆ هیزی پەرورەدگار مونا سەبە ی نییە بە زاتی ئەو وە تا بێی بە ئەسل و نەتەو
بۆ زاتی ئەو.

﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

خودا خاوەن تەوانایەکی وەهایە هەموو مەوادی بەرزو نزمی دروست کردووە لە
نەبوون.

﴿وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

و کاتی خواستی لەسەر بوونی شتی بێ زۆر بە چەسپانی و بێ مۆلەت ئەو شتە
پەیدا ئەبێ وەکوو ئەو و شەیه کی زۆر کورت بوتری و شتە کە جێ بە جێ بێ. جا
پەرورەدگاری خواستی لەسەر هەر شتی بێ گۆرج جێ بە جێ بێ، ئەو بە راستی
خاوەن ئەسل و نەتەو نییە، وە ئەو قسانە پرۆپووجن.

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

ئەو بت پەرستانە کە حقیقەت نازان ئەلێن، یا ئەو کیتابیانیە کە خۆیان نەزان
ئەکە ئەلێن:

﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ﴾

ئه وه بۆچی خودا سه ره به خو قسه له گه ل خو مانا ناکا وه کړو قسه له گه ل فریشته کانا نه کا؟ یا خود بۆچی خو ی پیمان نالی که تو پیغه مبه ری و له لایه نی ئه وه وه کړای به ره ه بهر هه تا په پره ویت بکه یی؟

﴿أَوْ تَأْتِينَا آيَةً﴾

یا بۆچی ده لیلیکی رووناک نایه ته لاما ن له لایه نی خودا وه هه تا بیی به هو ی ئه وه که باوه رت بی بکه یی؟

﴿كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾

هه ر به ویتنه ی ئه م وشه یان ئه وت به را بهر به پیغه مبه ره کانیان ئه وانیش که له پیش ئه م کافرا نه دا بوون، ئه وه بوو کۆمه لی له به نی ئیسرایلی داوای ئه وه یان ئه کړد له مووسا که خودایان پیشان بدا به ناشکرا.

﴿تَشَبَّهَتْ قُلُوبُهُمْ﴾

دلی ئه مان و ئه وان هاوویتنه ی یه کن بۆیه وه کړو یه ک داوای شتی نا په وا ئه که ن، بیجگه له وه یش له گه ل ئه م هه موو مو عجزا ته دا که خودا داوایه تی به تو و ئه وانیش ناگایان له گه لیکه هه یه، ئیتر مه عنای چیه داوای مو عجزه ئه که ن؟!

﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

ئیمه به راستی ده لیل و بوره انمان رووناک کړدوه ته وه بو ئه و که سانه و بو ئه و تیره یه که باوه ریان به حق هه یه، ئه مانه باوه ر به حق ناکه ن بۆیه هیشتا داوای ده لیل ئه که ن.

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾

بزانه خودا لیت زویر نه بی و عه زابت نه دا و غهیری خودایش کهس نابی به دۆست و یارمه تی دهر بۆ تۆ که ده فعی نه و عه زابت لی بکا.

﴿الَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾

نه و زانایانه ی نه و تۆ که کتیبمان پیداون به هوی پیغه مبه ره که یانه وه، وه حال و شیوه شیان وایه کتیبه که یان نه خویننه وه به خویندنه وه یه کی راست: له فزه کانی نه دا نه کهن به بی گۆرین، مه عناکانی به راستی وه رنه گرن، وه ههر شتی بگه یه نی باوه ری بی نه کهن، وه وه عده ی به ههر پیغه مبه ر و ئومه تی دابی قه بوولی نه کهن وه کوو عه بدوللای کوری سه لام و وینه کانی.

﴿أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾

ههر نه وانه که به راستی ئیمان و باوهریان هه یه به کتیبه که ی خویان، یا باوهریان هه یه به و «هدی» و به و دینه هاتوو به بۆ لای تۆ.

﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ (۱۲۱)

وه ههر که سی بی باوه ری دهر بیر بی به رابه ر به و کتیبه یان، نه وانه وان له زیانی دنیا و قیامه تا. یا ههر که سی بی باوه ری بی به دینی تۆ نه وانه وان له زیانا.

﴿يَبْنِي إِسْرَءِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾

نه ی نه ته وه ی یه عقروب! یادی نه و نیعمه تانه م بکه نه وه که دام به باوک و باپیره تان.

﴿وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ (۱۲۲)

وه یادی نه وه بکه نه وه که من پایه م بی دان به سه ر نه هلی جیهانا له چه رخی خۆتانا. وه پیویست بوو باوک و باپیره ی ئیوه سوپاسی نه و نیعمه تانه بکه ن و به رابه ر به و پایه پیم دابوون له سه ر فه رمانی خودا برۆن به ریډا، پیویستی ئیوه یش نه وه یه که

لە چەرخی خۆتانا فەرمانی خودا بەجی بینن و ناو و نیشانی پیغمبەری ئاخەرزەمان نەشارنەو، وە خۆتان پەیرەوی ئەو بکەن و خەلکیش ھان بدەن بۆ پەیرەوی کردنی، ئەک لەبەر ئارەزووی دنیایی ناو و نیشانەکانی ون بکەن و خۆتان پەیرەوی نەکەن و بین بە کۆسپ لەبەر ریگەیی ئەوانەدا کە ئەیانەوی پەیرەوی ئەو بکەن.

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾

ئەي نەتەوێ یەعقوب! خۆتان پیاڕیزن لە نازاری رۆژیکێ وەھا.

﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾

وێ سوود نادا هیچ کەسێ بە هیچ کەسێ بە هیچ جۆرە سوودی.

﴿وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾

وێ وەرناگیرێ لە هیچ تاوانبارێ تۆلێ ئەو تاوانانەي کە کردووێتی لە باتی نازاری لەو رۆژەدا.

﴿وَلَا تَنْفَعُهَا شَفْعَةٌ﴾

سوود نادا بە هیچ تاوانکاری تکا لە لایەنی کەسەو.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾

وێ ئەو تاوانبارانە یارمەتی نادرین لە لایەنی کەسەو.

جا لە پاش ئەو کە خودای تەعالا باسی بەنی ئیسرائیلی کرد و گەلی باسی نیعمەتی خۆی کرد لەسەریان، ئەمجارە باسی ئیبراھیمی خەلیل ئەکا کە باوکی ھەردوو تیرەي بەنی ئیسرائیل و بەنی ئیسماعیلە؛ چونکی بەنی ئیسرائیل ئەرۆنەو سەر ھەزرەتی ئیسماعیل، وێ بەنی ئیسماعیل ئەرۆنەو سەر ھەزرەتی ئیسماعیل، وێ ئەم دوو زاتە کوپی ھەزرەتی ئیبراھیم، وێ پیوستە بۆیان ھەردوو تیرە کە لە ئامۆژگاری

و په پیره وی تاقانه باوکه که یان لانه دەن، وه ئەویش دەرسی تەوحید و ئیسلامی بۆ به جی هیشتوون و ئەفەر مویت:

﴿وَإِذْ أُنْتَلَىٰ إِلَٰهَهُمْ رَبُّهُ بِكَلِمَتٍ﴾

ئە ی پیغه مبهری ره هه بر! باسی ئەوه بکه که خودای تەعالا وه کوو یه کن یه کن به راورد بکا وها ئیبراهیمی ئیمتیحان کرد به چەن که لیمه یی و به چەن فەرمانی و به چەن ئەمر و نه هیی.

﴿فَأَتَمَّهُنَّ﴾

حه زره تی ئیبراهیمیش ئەوانه ی به تەواوی به جی هینا.

﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾

جا ئەگەر ئەپرسی که خودای تەعالا چی فەرموو به ئیبراهیم، بزانه ئەمە ی پی فەرموو وتی: ئە ی ئیبراهیم من تو ئە کم به پیشه وای بۆ ئاده میزاد و ئە تکەم به پیغه مبه ر و ره هه بر بۆیان بۆ ئەوه که بانگیان بکه ی بۆ دینی تەوحید.

﴿قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي﴾

ئیبراهیمیش وتی: خوایه هەندی له نه ته وه کانیشم بکه به پیشه وای ئاده میزاد.

﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾

خودای تەعالا له وه لا ما فەرمووی: په یمانی من و پایه ی ئیمامه ت و پیشه وایی له لایه نی منه وه ناگا به وانە ی که سته مکارن به هو ی بی باوه ری به من. ئیتر نزیکه بۆ ئەوانه ی که خاوه ن بیر و باوه ری پاكن، وه ئەوانه شایسته ی ئەوه ن که من له ناویانا ئینسانی باش هه لبرێرم و بیکەم به ئیمام و پیشه وای بۆ ئاده میزاد بۆ ئەوه که کیشی خودا ناسیان پی نشان بدات.

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ﴾

وه باسی ئه‌وه بکه که خانووی که‌عه‌مان کرد به شوینی که ئاده‌میزاد له هه‌موو لایه‌که‌وه رووی تی‌بکه‌ن و برۆن بۆ زیاره‌تی.

﴿وَأَمَّا﴾

وه ئه‌و خانووه‌مان کرد به هۆی هیمنی ئاده‌میزاد له عه‌زاب و ئازاری پاشه‌پوژ بۆ ئه‌وانه که له‌سه‌ر یاسای ئایینی راست برۆن بۆ زیاره‌تی، وه کردمان به هۆی هیمنی ئه‌و که‌سانه له ده‌ور و به‌ریا مه‌لبه‌ندیان کرد، وه هه‌رکه‌س ده‌ستی بردبێ بۆیان ئه‌و که‌سه‌مان له ناو‌بردووه، وه کردمان به هۆی هیمنی تاوانباران هه‌تا وان له ناو ئه‌و خانووه‌دا، هه‌تا ئه‌گه‌ر که‌سیکیشیان کوشتبێ له ناو ئه‌و خانووه‌دا تۆله‌یان لی‌وه‌رناگیرێ. (به‌لام ئه‌م مانا به‌س له‌سه‌ر بیرى ئیمامی ئه‌عه‌زه‌مه‌).

﴿وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾

وه فه‌رمانی دا به شیوه‌ی خاترخۆبی به ئیوه که [مه‌قامی ئیبراهیم به‌] جیگه‌ نویژ بۆ خۆتان وه‌ریگرن و نویژی سوننه‌تی تیا بکه‌ن.

﴿وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْمُكَافِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾

وه فه‌رمانمان دا به ئیبراهیم و ئیسماعیلی کوپی که ئه‌م خانووه‌ ده‌ر و ناوی پاک بکه‌نه‌وه له هه‌ر شتی مونا‌سبی مونا‌جاتی خودا نه‌بێ بۆ ئه‌و که‌سانه که به شیوه‌ی ئاین هه‌له‌سه‌و‌وپێن به ده‌وریا، وه یا له ناویا ئه‌مینه‌وه بۆ عیاده‌ت و به‌نده‌یی خودا، وه بۆ ئه‌و که‌سانه که نویژی تیا ئه‌که‌ن و روکووع و سه‌جده ئه‌به‌ن بۆ خودای په‌روه‌ردگاری عاله‌م.

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا﴾

باسی نه وه بکه که ئیبراهیم عهرزی خودای کرد و فهرمووی: خودایا نه م شوینه که من نه م عیباده تخانه یه بو توی تیانه که مه وه بیکه به شاریکی هیمن و پاریزراو له نازار و بیزاری و له بیتدای.

﴿وَأَرْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾

وه له بهش و باره ی دونیا رۆزی بده به وانه که تیا دانه نیشن.

﴿مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

نه وانه یان که باوه پریان به خودایی و ته نیایی تو و رۆزی پاشه پۆژ هه یه و له سه ر یاسای ئایین ره فتار نه کن.

﴿قَالَ وَمَنْ كَفَرَ﴾

به لام خودا له وه لا ما فهرمووی: رۆزی نه ده م به وانه یش که باوه پریان نییه؛ چونکی خه زانه ی رزق و رۆزی من له بو هه موو گیانه به ریکه.

﴿فَأَمَّتْهُمْ قَلِيلًا﴾

جا نه و بن باوه پانه یش نه ژیتنم و خوشحالی و ژیواریان پین نه ده م له ماوه یه کی که مدا که ماوه ی ژیا نی دنیا یه.

﴿ثُمَّ اضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ﴾

له پاش نه وه ناچار یان نه که م بو عه زابی ناباری ناگری دۆزه خ.

﴿وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

وه زۆر سه ره نجامیکی نابار و پر نازاره عه زابی دۆزه خ!

﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ﴾

وه باسی نه وه بکه که رووی دا له و کاته دا که ئیبراهیم به یارمه تی ئیسماعیلی کوری بناغی خانووی کابه یان له عهرز به رزه وه کرد.

﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

که نه پارانوه له خودا و نه یانوت: خودایا نه م کرده وه و نه م زه حمه ته مان لئ قه بوول بکه وه کوو کرده وه ی خاوه ن ئیخلاسان، نه ی خودا به راستی نه تو شنه وای وتار و دانای په نامه کی دلی ئیمه ی.

﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ﴾

نه ی خودایه به تایبه تی ئیمه بکه به دوو ئینسانی به راستی مل که چ و فرمانبه رداری خوت به په نامه کی و ناشکرا.

﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ﴾

وه هه ندی له نه ته وه یشمان بکه به کومه ئینکی فرمانبه رداری و مل که چ بو خوت.

﴿وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا﴾

وه به رووناکي بومان روون بکه ره وه یاسای بهنده بی و عیباده تکردن بو خوت، وه نه و شویتانه که له م خانووه دا و له ده ور و به ریا شویتی ئیتاعه ی تویه بومان به یان بکه.

﴿وَتُبَّ عَلَيْنَا﴾

وه هه رکاتی له به جی هیتانی فرمانی تودا قوسووریکمان کرد، وه یا به هه له دا چووین چاوپویشیمان لی بکه، وه هه رکاتی له پاش تاوان روومان کرد له باره گای میهره بانیت تویش به میهره بانی روومان لی بکه.

﴿إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ (۱۲۸)

چونکی به راستی هه توی که ناوڕ بده یته وه به میهره بانی له بندهی خۆت وه هه توی میهره بان و چاو پۆشی کردوو.

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾

باری خودایا! ره وانه بکه له پاش ئیمه له ناو خۆيانا پیغه مبه ریکی ره هه بر.

﴿يَتْلُوا عَلَيْهِمْ ءَايَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾

که ئایه تی تۆ بخوینیتته وه به سه ریانا، وه کتییی تۆیان پیشان بدا، وه هه روا ئه و شتانهی که هۆی ماریفت و که مالی نه فسی ئاده میزادن پیشانیان بدا بۆ ئه وه به ته وای له یاسای ئایین و له هۆی ژینی دنیایی پاك ناگادار بین.

﴿وَيُزَكِّهِمْ﴾

وه ئه و پیغه مبه ره به هۆی ته می و ته ربیه وه و پیشاندانی خو و ره وشتی جوان دلیان نوورانی بکا و نه فسیان له ره وشت و خووی په ست و سیفاتی نابار پاك بکاته وه.

﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (۱۲۹)

باری خودایا! به راستی تۆ په ره وردگاریکی وه های ده سه لانت هه یه به سه ره هه موو شتیکا و خاوه ن حیکمه تی له کرده وه تا.

چه ن باسی له م شوینه دا:

[باسی] به که م: له سه ره نوو سراوی میژو و نوو سه کان چه زه ته تی ئیبراهیمی خه لیل عَلَيْهِ السَّلَام

کوپی «تارخ» کوپی «ناحور» کوپی «شاروخ» کوپی «ارغو» کوپی «فالغ» کوپی

«عابر» کۆری «شالغ» کۆری «ارفخشند» کۆری «سام» کۆری «نوح» ﷺ، وه ههزار و دووسهد ساڵ له پاش وهفاتی نوح و سێههزار ساڵ له پێش میلادی عیسادا له ولاتی عیراقدا له دایک بووه و هاوچهرخى پاشای ستهمکار «نەمروود» پاشای بابل بووه که له جنووبی عیراقهوه تا سنووری تورکیای ئیمپرو فەرمانرەوا بووه. وه دەربارەى شوینی له دایک بوونی چەن رێوایەتیی هەیه؛ بەهێزترین ئەمەیه که له «ورکاء» له نزیکى «شەرقات» ی ئیمپرودا له دایک بووه، وه هەندئ ئەلین له «کوئی» که ئەویش له نزیکى شەرقات دایه. وه هەندئ ئەلین له «سوس» له نزیکى «عەقرە = ئاکرئ» له شیمالی موسڵهوه له دایک بووه. وه هەندئ ئەلین له «سوس» له «آهواز» له دایک بووه که ئەو شوینه ئیسته ناو ئەبرئ بە «شوشتهر» بەلام ئەم رێوایەته دووره له وهزعی ژینی حەزرەتی ئیبراهیمهوه.

بە هەر حال ئەم زاتە که خودای تەعالا پایەى رەهەبرى پێدا چوو بەگژبەپرستەکانا و دوژمنایەتی لەگەڵ بت و بت‌پرستیا دەربری و هەلى بۆ هەلکەوت بته‌کانی له بتخانەى بابلدا شکاند جگە له بته‌ گەورە‌که‌یان، ئەو‌ەى هێشتە‌وه و ئەو‌ میلیه که بته‌کانی پێن شکاند نای بەسەر شانی ئەو بته‌ گەورە‌وه بۆ ئەو‌ه که پێشانی بت‌پرستەکانی بدا که بته‌ گەورە‌که‌ زویر بووه له‌وه له‌گەڵ بوونی ئەودا بتی بچووک بپەرستن. وه لەم بیرە‌وه خەلک تێ‌بگه‌یه‌نئ که له‌گەڵ بوونی خودای تەعالادا، که پەرورە‌دگاری عەلمه و ئاسمان و رۆژ و مانگ و ئەستێره و عەرز و دەریای دروست کردووه چۆن عاقل باوهر ئەکا به‌وه ئاده‌میزاد بکه‌ونه شوینی بت‌پرستی و خۆیان بت‌بتاشن و خۆیشیان سەرى بۆ شوهر بکه‌نه‌وه؟

له‌پاش دەربرینی ئەم بیرى خۆیه‌ پاشای بابل - نەمروود - و میلیله‌تی بابل رقیان گرت له حەزرەتی ئیبراهیم و له «ئورفە» دا (که شارێکه له سنووری کوردستانی

تورکیه‌ی ئیمپرودا) ئاگریکی قه‌به‌یان کرده‌وه^۱ وه به «مه‌نجه‌نیک» ئیبراهیمیان هاووته ناویه‌وه، وه له پاش ئه‌وه ئه‌و ئاگره قه‌به‌یه کوژایه‌وه و سووته‌مه‌نییه‌که‌ی هه‌موو سووتا هه‌زره‌تی ئیبراهیم به ساغی به بی زیان به سه‌لامه‌تی رزگار بوو! وه ئه‌م موعجیزه‌یه ده‌نگی دایه‌وه له هه‌موو ولاته‌کانا.

جا کاتێ نه‌مروود ئه‌م کاره‌ساته‌ی چاوپێکه‌وت له بیمی تیکچوونی یاسای ولاته‌که‌ی فه‌رمانی دا ئیبراهیم له‌گه‌ڵ خزم و ده‌سته و به‌سته‌یا له عێراق ده‌رچن.

جا هه‌زره‌تی ئیبراهیم له‌گه‌ڵ «هاران»ی برای و «لووت»ی برازای و «سارا»ی که‌ی‌بانوویا - که ئامۆزای بوو - له عێراق ده‌رچوون بۆ «حه‌ران» له جه‌نوبی شام، وه پاش ماوه‌یی له‌ویش ده‌رچوون بۆ فه‌له‌ستین، وه له‌وێهه چوون بۆ میسر، وه پاش ماوه‌یی له‌ میسره‌وه گه‌ڕایه‌وه بۆ فه‌له‌ستین، وه له‌م سه‌فه‌ره‌دا له لایه‌نی گه‌وره‌ی میسره‌وه جارییه‌یه‌کی «هاجر» ناو به‌خشا به ساره. که هاتنه‌وه بۆ فه‌له‌ستین ساره ئه‌م جارییه‌ی به‌خشی به ئیبراهیم، وه له ته‌مه‌نی پیریدا خودا له‌م جارییه‌ کورپکی دا به ئیبراهیم ناوی نا ئیسماعیل، وه چهن سالی پاش له دایک بوونی ئیسماعیل خودا کورپکی که‌ی دا به ئیبراهیم ناوی نا ئیسحاق.

وه له‌به‌ر حیکمه‌تیکی خودایی به فه‌رمانی خودا هه‌زره‌تی ئیبراهیم عليه السلام هاجه‌ری هه‌ره‌می له‌گه‌ڵ ئیسماعیلی کورپا له فه‌له‌ستینه‌وه هه‌لگرت و بردنی بۆ حیجاز له عه‌رزی شاری مه‌که‌که‌ی ئیمپرودا له ناو قه‌بیله‌ی «جرهم» که له عه‌ره‌بی قه‌حتانی بوون به‌جیتی هێشتن و خۆی گه‌ڕایه‌وه بۆ فه‌له‌ستین. وه له پاش ماوه‌یی که ئیسماعیل گه‌وره‌ بوو خودا ئه‌مری کرد به ئیبراهیم رۆیشت بۆ مه‌که‌که و ئه‌م خانووی پیروزی

۱. بازي ئه‌لین: ئه‌و ئاگره له «بیتوته» له ژووری هه‌ولێره‌وه کراوه‌ته‌وه و له‌سه‌ر ئه‌م بیره‌ گه‌لێ به‌لگه‌ هه‌یه و، له‌مه‌ولا ئه‌م باسه‌ به‌ درێژی نه‌نووسین.

«كعبة الله» یە بە یارمەتی ئیسماعیلی كۆری دروست كرد و كردی بە عیبادەتخانی
 ھەموو موسوڵمانان و ئەمری ھەرموو كە ھەموو موسوڵمانەكان بپۆن بۆ زیارەتی و
 ئادابی حەج و عومرە ی ئیسلامی بەجێ بێنن.

باسی دووھەم: ئەم كەلىماتە كە خودا لە ئەم ئایەتەدا باسی كردوون دیاری نەكراوە
 كە چىن، وە موفەسیرەكان لە ئەسحابە و تابیعین قسەیان زۆرە لەم بارەو: ھەندى
 كەس ھەندى كەس ھەرموویانە: مەبەست لە «كلمات» بەعزى زىكرى تايبەتییە كە
 خودا ئیلاھامى كردووە بە ئىبراھىم و ئەو خوێندوویەتیەو. وە ھەندى كەس ئەلەین
 مەبەست لە «كەلىمات» كەدەووە. جا لەسەر بیری بەعزى ئەو كەدەوانە بریتىن لە
 دە ئاداب كە ئىبراھىم دايمەرزاندوون؛ وەكوو: بەرسمیل كردن، وە ئاوردان لە دەم و
 لووت، وە سیواك كردن، وە نینۆك كردن، وە بەرتاشىن، وە ھەلكەندنى مووی بن بال،
 وە مووی سەر بەشكردن بەلای راست و چەپا، وە خەتەنەكردنى نىرىنە، وە میوانداری
 كردنى ھەژاران.

و ھەندى زانا ھەرموویانە: ئەو كەلىماتە مەبەست سى (۳۰) خەسلەتە كە خودا لە
 ئایەتی: ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ﴾^۱ وە ئایەتی: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ﴾^۲ دا
 باسی كردوون.

و ھەندى كەس تەفسیری كردوونەتەو بە چەن قسەيەكى گەورە كە ھەزرەتی
 ئىبراھىم بەرابەر بە كافرەكان ھەرموویەتی. یەكەم: ئەو یە ھەرمووی بە باوكی و
 قەومەكەى: ﴿مَاذَا تَعْبُدُونَ﴾^۳؟ دوو ھەرمووی: ﴿هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ
 أَوْ يَضُرُّونَ﴾^۴؟ سى ھەرمووی: ﴿فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾^۵ چوار ھەرمووی: ﴿و

۳. الصفات؛ ۸۵

۲. الأحزاب؛ ۳۵

۱. التوبة؛ ۱۱۲

۵. الشعراء؛ ۷۷

۴. الشعراء؛ ۷۲

تالله لأكیدن أصنامکم بعد أن تولوا مدبرین*^۱ پینج فهرمووی: ﴿بل فعله کیرهم هذا فاسئلوهم إن كانوا ينطقون*^۲ شهش فهرمووی: ﴿وجهت وجهي للذي فطر السموات و الأرض حنیفاً وما أنا من المشرکین*^۳ حهوت فهرمووی: ﴿أتأجونی فی الله وقد هدان*^۴ ههشت فهرمووی به نه مروود: ﴿ربي الذي يحيي ويميت*^۵ نو فهرمووی پی: ﴿فإن الله يأتي بالشمس من المشرق فأت بها من المغرب*^۶ ههروا لهم بیچمه وتاره به نرخانه که به رابه ره به کومه لیکي به دره وشت و سته مکاریکی خولک زشتا ده ری برین. وه هه ندی کهس فهرموویانه: هه لئه گری نه و که لیماته بریتی بن له چهن کرده وه پیکی گران که به پیای له خو بو ردو و نه بی ناکرین. وه کوو جاردانی به ناشایسته بی بت په رستی و شکاندنی بته کانی، وه به ربه ره کانی له گه ل قه و مه که ی وه له گه ل نه مروودی سته مکارا و رویشتن به ریگهی راستا له گه ل بوونی دوژمنی زورا و ده ست به ردار بوون له گیان و رازی بوون به سووتان له ناگرا، وه به جی هیشتنی نیشتمان و دارایی و خزم و خویش و ده رچوون بو ولاتی بیگانه، وه هه لگرتنی باری غه ریپی، وه خوگرتن له بهر باری نازاری سته مکاران له ولاتی بیگانه دا، وه دوورخسته وه ی کوری جگه رگو شه ی خوی بو ولاتی دوور، وه بریاری سه ربړینی به قوربانی بو خودا، وه زه حمه تکیشان له ریگهی بلا و کرده وه ی نایینی نیسلامدا، وه دروستکردنی عیباده خانه ی حه ق بو ناده میزاد، وه بانگکردنی خه لک بو هه لسووران به ده وری نه و په رسته خانه دا، وه روونا ک کرده وه ی یاسای زیاره تی خانه ی خودا و غه یری نه مانه یش له و ئیشه ئیشگه پیته گه و رانه که نه و له ریگهی ره زای خودا دا کردوونی.

۱. الأنبياء؛ ۷۹.

۲. الأنبياء؛ ۶۳.

۳. الأنبياء؛ ۵۷.

۴ و ۵. البقرة؛ ۲۵۸.

۶. الأنعام؛ ۸۰.

وہ ھەلئە گریئ کہ ئەو کەلیماتە بریتی بن لە چەن شتی کہ لە بەینی خۆی و خودادا بووبی و بۆ خەلک رووناك نہ کرا بوویتنەوہ.

باسی سیہەم: پایەى «ئیمامەت» یانی پیشەوایی بۆ ئادەمیزاد لە کیش و ئایینی راستا پایە یەکی زۆر بەرزە و ئەمە پێویستە بەوہ خواوہنەکەى لە ژینی خۆی و لە دارایی و خویش و نەتەوہ ببووری ئەگەرنا بە بێ مایە ئینسان ناگا بە پایە. ھەروا ئەو کەسانەیش کە ستەمکار بن خوای بە ھۆی بیر و باوہری ناراستەوہ، وە یا بە ھۆی زیاندانی نارەوا لە ئادەمیزاد بەم پایەى پیشەواییە ناگەن، وە ھەر کەسێ بە بێ راستی بە پایە بگا ئەوہ پایەکەى لە ماوہ یەکی کەم و کوورا ئەبێ و پایەدار نابێ، وە لاپەرەى میژوو رووناك ناکاتەوہ و چاکەى نہ براوہى بە دەست ناگا.

باسی چوارەم: رەوايە بۆ ئەو کەسانە کە لەبەر رەزای خودا تێ ئەکۆشن و تەمى و تەربییەتى ئادەمیزاد ئەکەن داواى ئەوہ بکەن کە لە نەتەوہى خۆیان چەن کەسیکی بەرجەستە و ھەلکەوتوو پەیدا ببن بۆ ئەوہ خیر لە وەجاخیانا پایەدار و دەوامدار بێ. جا پاش ئەوہ کە خودای تەعالا باسی کردەوہ بەرزەکانى حەزرەتى ئیبراھیمی کرد، سەلامى خوای لێ بێ، فەرمووی:

﴿وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ﴾

کێیە ئەو کەسە لا بەدا لە دین و ئایینی ئیبراھیم مەگەر کەسێ کە نەفسى خۆی سووک بکا؟

﴿وَلَقَدْ أَصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾

وہ بە راستی ئیمە ئیبراھیممان ھەلبژارد لە جیھانا لە زەمانى خۆیا و لە ناو کۆری ئادەمیزادی ئەو چەرخەدا بۆ ھەلگرتنى پایەى رەھبەرى، وە بە ھەموو ھیزی ھەلگرت و گەیاندى بە ئادەمیزادا. وە بە راستی ئەو زاتە لە رۆژى پاشەپۆزیشا لە ناو سەر بەرزەکانا

به په که مەردی بۆ خودا سولحاو حسیب نه کړی، وه هەموو کەس لەو رۆژەدا دان
نەنی به پایه و مایه ی نهودا. وه نه ساسی نەم هەل بژاردنەش هەر لەو کاتەوه بوو:

﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ﴾

که له پیش نهودا بێی به ره ههبر خودا پتی فەرموو به ئیلهام و خستنه ناو دلیه وه:
که مل که چ ببه بۆ خودای خوێ به هەموو مەعنائین.

﴿قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

نهویش فەرمووی: ئەوا مل که چ بووم بۆ پهروهردگاری عالم به هەرچی وا له
تاقەتدا به نەفسی خوێ و نه تهوهم و داراییم.

نه مجاره خودای تهعالا له بهیانی بهرزی پایه ی ئیبراهیمدا نه فەرمویت:

﴿وَوَصَّي بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَبْنِي إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ
فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

یانی ئیبراهیم وه نه بێ تهنیا خوێ له سه ر فه رمانی خودا بووبی، به لکوو نه و نه ده
دلی دلسۆزی دینی به نووری خوداناسی برژابوو وه سییه تی کرد به چاودیری و
خزمه تی دینه که ی بۆ هەر چوار کوره که ی؛ بۆ: ئیسماعیل و ئیسحاق و «مدین» و
«مدان»، وه بۆ یه عقووبی کوره زایشی وه به گهرمی بانگیان کردن و فەرموویان: ئە ی
رۆله کان! خودای تهعالا ئیوه ی له ناو ئاده میزادا جیا کردووه ته وه بۆ ئە وه که بتان کا
به خانه دانی ره ههبری و بلاوکردنه وه ی خودا په رستی، وه ئە م دینی ئیوه ی شه پالاوتره
له هەموو دینه پیشووه کان، وه ئە و یاسایه که بۆ ئە م چه رخی ئیوه ده ست بدا داویه تی
پیتان مادام وایه ئیوه مه مرن مه گهر به حالی ئیسلامیه ته وه، واته ئیسلامیه ت وه بگرن
به هەموو توانا تانه وه بابیی به خو و ره وشتی دامه زراوتان تا کاتی که مردن به
موسولمانی بمرن.

فەرموودەى خودا ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ﴾

ئىمامى واحىدى فەرموویەتى: ئەم ئایەتە ھاتەخوارەو ھەتە کاتىی کە جوولە کەکان وتیان بە ھەزەرەتى پىغەمبەر ﷺ. ھەختى خۆى ھەزەرەتى یەعقوب و ھەسیەتى کردووە بۆ کورەکانى کە لەسەر ئایىنى یەھوودیەت دەوام بەکن کە وابى مومکین نىیە ئیمە تەركى دىنى خۆمان بەکن و تابیعی تو ببین! جا خودای تەعالا قسە کە یان رەد ئەکاتەو ئەفەرموئ: ئیو کەى حازر بوون لەو کاتەدا کە ئاکامى یەعقوب ھات و ھىشتا گیانى تىدامابوو کورەکانى گرد کردەو پى فەرموون: پىم بلین لە پاش مردنى من کى ئەپەرستن؟ ئەوانىش ھەرزىان کرد: ئەو خودا ئەپەرستىن کە تو و باوک و باپىرەى تو - کە بریتىن لە ئىسماعیل و ئىسحاق و ئىبراھىم - پەرستوویانە کە خودایە کى تاق و تەنیا، ھە ئیمە مل کە چىن بۆ ئەو خودایە، ھە ئەو کورپانە ئىعتىرافیان کرد بەو کە دىنى یەعقوب و ئىسحاق راستە و دىنى ئىسماعیل و ئىبراھىم راستە، ھە بەو کە ئىبراھىم - باپىریان - دوغای کردووە لە گەل ئىسماعیلی کورپا کە خودای تەعالا لە نەتەو و تیرەى ئىسماعیل پىغەمبەر ئىکیان بۆ بنێرئ کە ئایەتى خودایان بەسەرە بخوێتتەو، ھە لە کوفرو تاوانبارى پاکیان بەکاتەو و ئەو کورپانە ئەیانزانى بەو کە لە نەتەو ھى ئىسماعیلدا پىغەمبەر ئىکی وا پەیدا ئەبى. ھە ئەم باسە پشت بە پشت لە ناوتانا مەشھوور بوو و خۆتان دانتان پیا ناو و ئىستە ئەم درۆیانە بە دەمى یەعقوب ھە ئەکەن!

ھە لە رىوایەتى ترا ھەبە کە ئەم ئایەتە پىروژە ھاتووە تە خوارەو بە خىتاب و قسە کردن لە گەل ئوممەتى پىغەمبەر ﷺ، بەیانى ئەو ھەتە بۆ ئەکا کە رەھبەرەکان ھەموو لە کاتى خۆیا و ھەسیەتیان کردووە بۆ ئەولاد و نەتەو و پەپرەوانیان کە لەسەر دىن دەوام بەکن، ھە بە ھۆى فیتنەى دنیاو لە دىن ھەلنە گەریتەو، ھە ئەفەرموئ:

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَايَكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (۱۳۳)

واته: نایا ئیوه حازر و ناگادار بوون له و کاته دا که مردن به پاسه ری حه زره تی یه عقوبیه وه بوو و نزیک ی وه فات بوو که فهرمووی به کورپه کانی: ئیوه له پاش مردنی من کنی نه په رستن؟ نه وانیش عه رزیان کرد: نه و خودایه نه په رستین که تو نه په رستی و باوک و باپرت نه یان په رست، وه کوو ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق که نه و خودایه تاق و ته نیایه وه ئیمه هه موو مل که چی نهوین.

که مادام نه و ره هبهره خاوه ن مه قامانه هه موو له سه ر حال ی وه سییه ت و ناموزگاری نه ته وه یان بوون پتویسته ئیمه یش له سه ر نه م دین و ئایینی خودا په رستی و راست خواهیه ده وامدار بین و به هیچ فیتنه و ته ماعی دنیا لانه ده ین هه تا خوا به میهره بانی خوی پایه دارمان بکا. جا پاش نه مانه خودای ته عالا ئیشاره نه کا بو حه زره تی ئیبراهیم و نه ولاده کانی و په یره وانی نه وان و نه فهرمویت:

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ﴾

ئیبراهیم و په یره وانی کومه له به ختیار ی بوون رابوردن له دنیا ده رچوون و گه رانه وه بو عاله می به رزه خ.

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ﴾

به سوودی نه وانه نه و بیر و باوه رپه باشه و نه و کرده وه په سه ندانه که بوویانه. وه بو سوودی ئیوه یشه نه وه ی که ئیوه جی به جی نه که ن له کرده وه ی باش.

﴿وَلَا تَسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (۱۳۴)

پرسیار ناکرئ له ئیوه له‌و کرده‌وانه که نه‌وان کردوو‌یانه هه‌رچۆن بووبی و کرده‌وه‌ی خۆیان عائیدی خۆیان.

جا نه‌گه‌ر له‌ جومله‌ی ﴿تلك أمة قد خلت﴾ مه‌به‌ست ره‌ه‌به‌ره‌کان و په‌یره‌وه‌کانیشیان بی له‌به‌ر نه‌وه که له‌ باسی گه‌وره‌وه‌ تایعیش دیت به‌ خه‌یالا نه‌وه مه‌عنای ئایه‌ته‌که‌ رووناکه‌؛ چونکی په‌یره‌وه‌کانیان وه‌کوو کرده‌وه‌ی باشیان بووه‌ خراپه‌شیان بووه‌ و خودا نه‌لێت: ئیوه مه‌سئول نین له‌ گونا‌ه و تاوانی نه‌وان. وه‌ نه‌گه‌ر هه‌ر ئیشاره‌ بی بو‌ گه‌وره‌کان نه‌وه‌ پێویسته‌ بلێین نه‌م جومله‌ کینایه‌یه‌ له‌وه که ئیوه به‌ کرده‌وه‌ی باشی نه‌وان رزگار نابن.

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا﴾

واوی «قالوا» زه‌میری جهمعی موزه‌که‌ری غائبه‌ راجیعه‌ بو‌ نه‌ه‌لی کیتاب له‌ جووله‌که‌ و گاوره‌کان. وه‌ نه‌م ئایه‌ته‌ وه‌کوو ئینوعه‌باس فه‌رموویه‌تی: هاتووه‌ته‌خواره‌وه‌ ده‌رحه‌ق به‌ کۆمه‌لێ له‌ جووله‌که‌ گه‌وره‌کان وه‌کوو که‌عبی کورێ نه‌شرف و مالیکی کورێ سه‌یف و وه‌هه‌بی کورێ یه‌هووزا و نه‌بوویاسیری کورێ نه‌حتب و له‌ کۆمه‌لێ له‌ گاوره‌کانی خه‌لکی شاری نه‌جران.

نه‌م نه‌ه‌لی کیتابه‌ هه‌موو لایه‌کیان دوژمنی نه‌ه‌لی ئیسلام بوون، وه‌ ته‌نها دانیان به‌ دینه‌که‌ی خۆیان نه‌نا: جووله‌که‌کان گومانیان وابوو هه‌ر نه‌وان خاوه‌نی دینی راستن و مووسا له‌ هه‌موو پێغه‌مبه‌رئ گه‌وره‌تره‌، وه‌ ئینکاری عیسا و ئینجیل و موحه‌مه‌د و قورئانیان نه‌کرد، وه‌ گاوره‌کانیش گومانیان وا بوو که هه‌ردینی نه‌وان راسته‌ و عیسا له‌ هه‌موو پێغه‌مبه‌رئ گه‌وره‌تره‌ و ئینکاری باقی پێغه‌مبه‌رانیان نه‌کرد. جا جووله‌که‌کان نه‌یانوت به‌ موسو‌ل‌مانه‌کان: بێنه‌ سه‌ر دینه‌که‌ی ئیمه‌ هه‌تا بگه‌ن به‌ دینی راستی، وه‌ گاوره‌کانیش هه‌م پێیان نه‌وتن: بێنه‌ سه‌ر دینه‌که‌ی ئیمه‌ نه‌گه‌ن به‌ دینی

راست و له عەزاب رزگار ئەبن. وه له ریاوایەتی «ئینوئیسحاق» و «ئینوجەریر» و غەیری ئەمانەدا ئەلێ عەبدوللای کۆری سووریای یه کچاو هات وتی به حەزەرە عليه السلام: یا موحمەد دین هەر دینی ئیمەیه بکهوه سەر دینی ئیمە هەتا رێگهی راست دەس کهوێ! وه گاواره کانیشت هەر هاتن قسەیه کی وایان کرد له گەڵ حەزەرە عليه السلام جا خودای تەعالا ئەم ئایەتە ی ناردە خوارەوه وه فەرمانی دا به پیغمبەری نازدار:

﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ (۱۳۵)

ئەو خۆشەویستی من بلی بهو جووله کهو گاوارانە: ئیمە ئەکهوینە سەر بیر و باوەری حەزەرەتی ئیبراهیمی باوکمان و با پیرەگەورەمان که حالی وابوو لای دابوو له هەرچی بیر و باوەری پرۆبووچ و بەتالە، وه به قەراری قەتعی شەریک و هاوڕێی بو خودا قەرار نەدا، ناکهوینە شوین جووله کهی له دینی حەق لادەری رێون کردوو که ئەلێن: «عوزەر» کۆری خودایه و له ئیجادا شەریک و هاوڕێی خودایه! وه ناکهوینە شوین گاواره خودا غەزەب لی گرتوووەکان که عیسا به کۆری خودا دانهنێن! وه دینی ئیوه له ئەساسا دینی تەوحید بوو و ئیوه ئەو دینەتان تیکدا، وه ئیستا یاسای راست و خاویتتان له لای نەماوه ئیعتقاد و بیر و باوەرتان فاسید بووه و کردەوه کهتان ناپەسەندە. وه هەموو به جاری ئەو موسولمانەکان،

﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا﴾

بلین: ئیمان و باوەرمان هینا به پەرورەدگاری جیهان، وه باوەر و ئیمانمان هینا بهو کیتابە ی که له لایەنی خودای تەعالاوه هاتە خوارەوه بو سەر پیغمبەرە کهمان بو ئەوه بیگەیه نێ به ئیمە و تەربییەتی ئیمە ی بێ بکا.

﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا مِنْ رَبِّهِمْ إِلَّا الْحَقُّ وَبِشَرِّ الْأَسْبَاطِ﴾

وه ئیمانمان ههیه بهو سه حیفانه که خودای عالم ناردنیه خواره وه بۆ سه ره حه زره تی ئیبراهیم و کردیشی به شه ریعت و ئاین بۆ حه زره تی ئیسماعیل و حه زره تی ئیسه ق و حه زره تی یه عقووب و بۆ نه ته وه کانی.

﴿وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ﴾

وه ئیمانمان ههیه به ته ورات که خودا ناردیه خواره وه بۆ سه ره مووسا عليه السلام وه بهو ئینجیله ناردیه خواره وه بۆ سه ره عیسا عليه السلام.

﴿وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

وه بهو سه حیفانه که دران به پیغه مبه ران له لایه نی خودای خو یانه وه.

﴿لَا نَفَرَقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ﴾

هیچ جیاوازی ناکه یین له ناو ئه و ره هبه رانه دا که خودای ته عالا ناردوونی بۆ ته منی ئاده میزا، له سیفه تی ره هبه ریذا: هه موویان ره هبه ر بوون، وه له ئیمان و باور پشدا ئیمانمان به هه موویان ههیه.

﴿وَمَنْ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (۱۳۶)

وه ئیمه که کۆمه لی ئوممه تی ئیسلامین مل که چ و فره مانبه ردار ی خودای ته عالا یین.

﴿إِنِّ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا ءَامَنَ بِهِءِ فَقَدْ أَهْتَدُوا﴾

ئه گهر وشه ی «مثل» زیاد نه بی ئه وه ئه م ئایه ته بۆ به ره ره کانیه له گه ل جووله که و گاواره کانا. واته: ئه گهر ئیمانیا ن ببی به وینه ی ئه و کتیبه که ئیوه ئیمانتان پئی ههیه ئه وه به خاوه ن روشد و شاره زایی ئه ناسرین، به لام وینه ی کتیبی ئیوه له کو ی دهس کهو ی؟! دیاره کتیبی وایان نییه که وابی هیدایه ت و شاره زایی و ریگه ی راستیا نیه.

وہ نہ گھر وشہی «مثل» زیاد ہیؔ نہ وہ مہ عنایؔ ثایہ تہ کہ نہ مہیہ: نہ گھر نہ و کافرانہ
لہم عناد و شورہ لادہن و ئیمان بیئن بہ وہیؔ ئیوہ ئیمانتان پیؔ ہیناوہ و بینہ ریزی
موسولمانانہ وہ نہ وہ بہ راستی گہیشتون بہ مہ تلویبی حق.

﴿وَإِنْ نَوَلَّوْا﴾

وہ نہ گھر پشت ھلّ نہ کہن لہ ئیمان و ئیمان ناھینن بہ شیوہ کی ساغ و ساف
لہ خلاف.

﴿فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾

ئەو بزانن بە راستى ئەوانە ھەر وان لە ناو بەربەرەكانى و دوژمنايەتى موسولمانانا و موبالائيان يى مەكەن و لىيان مەترسن.

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾

به راستی خودا به سه و به شی تو و کۆمهله کهت نه کا له هۆی نه وانه وه، وه چاریان نه کا و زیانیان لائنه دا لیتان.

﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

وہ خود اہم مو قسہ و باسیٰ تہیین و زانیہ بہ ہم مو فرو فیلیکی دیاری و
بہ نامہ کیی نہ و کافرانہ.

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾

ئەي رەھبەري نازدار بۆلى: خودا ئىمەي رەنگ كىردۈۋە بە رەنگى ئيمان و باۋەر.

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾

کټیبه نهو کهسه که جوانتر و دامه زراوتر بڼ له خودا له هوۍ نهو رهنګه وه که
دلی بهنده کانی خوۍ پټی رهنګ نهکا به بیر و باوه پری رووناک و کار و کرده و هی
چاک؟

﴿وَنَحْنُ لَهُ عَبِيدُونَ﴾

وہ ئیمہ - واتە ھەموو موسولمانان - رەھبەری ئیسلام و پەیرەوہکانی ھەر بۆ خودای عالەم عبادەت و بەندەیی ئەکەین، وە قەت شەریک و وینە ی بۆ دانائین. بەلام ئیوہ ئە ی کۆمەلی جوولەکە و گاور بیر و باوہرتان ساف نییە؛ چونکی شەریک دانەنین بۆ خودا، وە کردەوہتان چاک نییە؛ چونکی کتیبی خوداتان گوپی و ھەلتان سووران لەو مەعنایە کە بۆ دانراوہ، وە دلتان لەگەڵ باقی موسولمانان و باقی ئادەمیزادا خراپە.

﴿قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ﴾

ئە ی پیغەمبەری من! بلی بەو خواوہن کتیبانە کە بە ناحەق شۆرئەنگیزی و جیدال ئەکەن لەگەلتان: بۆچی موجدەلە ئەکەن لەگەلمانا لە ھۆی کاری خوداوہ. وە ئەلین خودای تەعالا ھەر لە نەتەوہی ئیسرائیل پیغەمبەر رەوانە ئەکا بۆ سەر ئادەمیزاد، وە ئەگەر تۆ پیغەمبەر بوویتایی لە ئیمہ ئەبووی، وە ئەلین لە پاشە رۆژا بەھەشت ھەر بۆ ئیمہ یە.

﴿وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَلُكُمْ﴾

لەگەڵ ئەوہدا خودای تەعالا بی فەرەقە بۆ ئیمہ و ئیوہ وەکوو خودای ئیوہ یە خودای ئیمەیشە و پەرورەدگاری عالەمە، وە تۆلە ی کردەوہی ئیمہ ھەر بۆ ئیمہ یە و تۆلە ی کردەوہی ئیوہیش ھەر بۆ ئیوہ یە.

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ﴾

زیاد لەمانە بە راستی ئیمہ ساغ بۆ خودای تەنیا عبادەت و بەندەیی ئەکەین و وەکوو ئیوہ نە عوزەیر و نە عیسا بە خودا نازانین. دە ی پیمان بلین ئەم داوا پووچانە

له سهر چ یاساین ته کهن؟ نه گهر له سهر میهره بانی خودایه نه وه خودای هه موومانه و بو ئیمه و ئیوه بی فهرقه: وه کوو پیغه مبه ره نه ته وهی ئیسرا ئیلدا ره وانه نه کا له نه ته وهی ئیسما عیلشا ره وانه نه کا، وه کوو له نه ته وه کانی تریشا ههر ره وانه ی کردووه. وه وه کوو له سهر نه ساسی کرده وه و ئیستیعدای خزمه تکاری خودا پیغه مبه ری له ئیوه ره وانه کردووه نه و ئیستیعداده له ئیمه یشا هه یه، به لکوو ئیمه له ئیوه باشرین؛ چونکی شهریکمان بریار نه داوه بو خودا. وه نه گهر له سهر نه ساسی تاعه ت و کرده وهی باش خودا پیغه مبه ری له ئیوه ناردووه و به هه شت نه دا به ئیوه ئیمه یش کرده وهی باشمان زوره، به لکوو کرده وهی ئیمه مه قبوله؛ چونکی له شیرک و ناهه مواری پاکه.

﴿أَمْ نَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾

یا خود نه و کتایبیانه نه لئین: ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق و یه عقووب و نه ته وه کانیان هه موو جووله که و گاور بوون؟! که وایی نه بی هه موو پیغه مبه ری ههر له یه هوودی و نه سرانی بن و ههر نه مانه برۆنه به هه شته وه.

﴿قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ﴾

نه ی ره مبه ربلی بیان: ئایا ئیوه زانترن به شتی راست یا خودای ته عالا که په روه ردگاری هه موو شتی که؟ ئایا له ناو هه موو خاوه ن کتایبیکدا مه شهوور نیه که ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق و یه عقووب له پیش داهاتنی ئایینی جووله که و گاورا بوون؟ ده ی بوچی ئیوه نه م شته راستانه نه شارنه وه؟

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ﴾

کتیه سته مکارتر بی له وانه که نه و شاده تی خودایه له لایه و نه یشاریته وه، چ له ئیوه که له و کتیبانه دا هاتووه ته خوا ره وه بو تان نه حوالی ئیبراهیم و نه ولاده کانی به یان کراوه

بۆتان که دوور بوون له یه‌هوودییه‌ت و نه‌سرانییه‌ت هه‌تا ئهم دینانه پاش چهن قه‌رن به‌هۆی ته‌ورات و ئینجیله‌وه که‌وتوونه‌ته ناو و پینغه‌مبه‌ره پیشووه‌کان له‌م حالانه دوور بوون و نه‌و ناوه‌یان نه‌بووه؛ به‌لکوو دینی یه‌هوودییه‌ت و نه‌سرانییه‌ت به‌م جوّره که له ناو ئیوه‌دا هه‌یه که پرّه له گۆرینی شتی راست و شیرکی تیدایه و ئاده‌میزادیان کرد به‌شهریکی خودا، وه ئه‌حبارو روهبانه‌کانیان کرد به‌خاوه‌ن شه‌ریعه‌ت نه‌وه هیچ پینغه‌مبه‌ری، وه هیچ ره‌هبه‌ری، وه هیچ ئاده‌میزادیکی هۆشیار په‌سه‌ندی نا‌کا و وه‌ری نا‌گرئ، وه چ نه‌و شاده‌ت گومکه‌ره له‌موسولمانه‌کان بئ که له‌کیتابه‌که‌یا‌نا هه‌یه خودا فه‌رموو‌یه‌تی: ئیبراهیم نه‌یه‌هوودی بووه و نه‌نه‌سرانی بووه به‌لکوو ره‌هبه‌ریکی به‌رز و پاک و خاوین و له‌پروبووچ لاده‌ر بووه بۆ لای راستی وه له‌ئه‌هلی شیرک نه‌بووه و ته‌ورات و ئینجیل له‌پاش نه‌و به‌چهن قه‌رن هاتوونه‌ته‌ خواره‌وه؛ چونکی ئاده‌میزادی به‌رز له‌هه‌ر چه‌رخیکا بئی ئه‌وه‌یه که بیر و باوه‌ری رووناک و کرده‌وه‌ی چاک بئی و قسه‌ی راست بئی و خیانه‌ت و ناپیاوی له‌گه‌ل ئاده‌میزادا نه‌کا و شه‌هاده‌ت و وه‌سییه‌ت و ئامۆژگاری گوم نه‌کا.

هه‌روا ئه‌وه‌ی ئه‌هلی کیتابه له‌کتیبه‌راسته‌ دینییه‌کانی ئیوه‌دا هه‌یه که پینغه‌مبه‌ری ئاخ‌رزه‌مان له‌نه‌ته‌وه‌ی ئیسماعیل و له‌کیوانی ولاتی حیجازه‌وه ده‌رنه‌که‌وئ و نیشانه‌ی خۆی و ئوممه‌ته‌که‌ی له‌و کتیبانه‌دا به‌یان کراوه و ئیوه ئه‌وانه‌تان بیستوه و زانیوتانه و په‌یمان‌تان لی‌وه‌رگیراوه که ئه‌وانه گوم نه‌که‌ن له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئیسته‌ گومیان نه‌که‌ن، به‌لکوو دوژمنایه‌تی و به‌ربه‌ره‌کانی له‌گه‌ل نه‌فسی نه‌و ره‌هبه‌ره‌پێ‌روژه و له‌گه‌ل ئوممه‌ته‌که‌یا نه‌که‌ن.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

ئه‌وه‌نده‌ش بزانه‌ن که په‌روه‌ردگار بئی نا‌گا نییه له‌وه‌ی ئیوه ئه‌یکه‌ن.

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ﴿١٤١﴾

ئەو کۆمەڵە رەھبەرانە و پەڕەو بەشەکانیان ئوممەتیک و کۆمەڵیک بوون رابوردن
و چەرەخ و رۆژی خۆیانیان تەواو کرد، کردەوێ خۆیان بۆ خۆیانە و کردەوێ
ئێوەیش بۆ ئێوەیە، کردەوێ ئەوان بۆ خۆیان سوودی بوو و بۆ ئێوە سوودی نابێ
مادام ئێوە ئیمانتان نەبێ و رێگەی راست نەگرنەبەر، وە ئێوە پرسیارتان لێ ناکرێ لە
کردەوێ ئەوان. واتە رەفتار و یاسای خودا وەھایە ھەرکەس پەیوەندی بە بیر و
باوەڕ و رەفتاری خۆیەو ھەیە، نە خێری کەس بۆ کەس و نە شەپی کەس لە سەر
کەس ئەنووێ. وە خودا عادل و دادگەرە، وە خودا دوو دادگای ھەیە: دادگایی لەم
جیھانەدا کە تۆلێ ئەو کەسانە پێ ئەداتەو دوايان ناخا. وە دادگایی لە پاشەرۆژا
بۆ ئەو کەسانە کە تۆلێ بیر و باوەڕ و کردەویان دوا ئەخا، وە ئەم یاسا دامەزرێوە
ھەتا ھەتایە.

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ

لەمەولا عەقل سووکەکانی جوولە کە ئەلێن.

﴿مَا وَلَهُمْ عَن قِبَلِهِمُ آلٍ كَانُوا عَلَيْهَا﴾

چی بوو ھۆی ئەوێ کە موسوڵمانەکانی ھەلسووران لە رووکردنی ئەو قەیلە
روویان تێ ئەکرد؟

﴿قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

تۆ بێ ئەو رەھبەری ئیسلام: ولاتی خۆرھەلات و خۆرنشین ھەر بۆ خودایە،
وہ خودا دروستی کردوون، وە خودا خواستی لەسەر نرخ و حورمەتی ھەر لایەکیان
بێ دیتە جێ.

﴿يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

وہ خودای تەعالا شارەزا ئەکا ھەرکەسێ بێھوێ بۆ رینگەیی راست کە عیبادەت کردنە و رووکردنە لە قبیلە و غەیری ئەویش کە فەرمانی یێ بێدا. ئەم ئایەتە پیرۆزە ھاتەخوارەوہ لە پیش گۆرانی قبیلە لە «بیت المقدس» ھوہ بۆ کەعبە، وە پیش نیھادە بۆ موسولمانەکان کە ئەو رووداوہ لە بەرچاوی جوولە کەکانا گەورەییە و دلایان تیک ئەدا، وە ئەیان ھێنیتە وتووێژ و قسەیی پووج بلاوکردنەوہ لەناودا.

لەم شوینەدا ھەندێ شت ھەییە بە مونا سەبە باسی ئەکەین:

یە کەم: زاناکانی دین فەرموویانە: کە پیغەمبەر ﷺ لە پیش ئەوہدا بێی بە پیغەمبەر بە ئایینی ھێچ پیغەمبەرێکی پیشووەفتاری نەکردووە. ئەنا ئەبوو بە تابع و پەیرەو نەدەبوو بە مەتبوع و رەھبەر، وە ئەگەر وابوای ئەھلی ئەو دینە ئەیان گیرایەوہ بۆ خەلک و خۆیان یێ گەورە ئەکرد.

دووھەم: لە پاش وەرگرتنی پایەیی نوبووەت و رەھبەری عیبادەتی پیغەمبەر ﷺ ھەر تەوھید و خودا بەیەکناسین و بیرکردنەوہ بووہ لە گەورەیی خودادا، وە لە دروستکردنی ئەم بارەگای جیھانەدا. بەلام بازێ لە زاناکان فەرموویانە کە لە پیش فەرزبوونی پێنج فەرزی نوێژا شەونوێژ فەرزبووہ لەسەری بە بێ بریاری ئەندازەیی رکات. ھەر وەھا سەینێ دوو رکات و ئیوارە دوو رکات نوێژ فەرز بووہ لەسەری، وە ئەو دوو رکاتە نوێژە کە لەشەوی ئیسرادا بە ئیمامەت کردی بۆ پیغەمبەران ئەمەبووہ. بەلام کاتی پێنج فەرزی دامەزران ئەو نوێژانە لەسەری نەمان.

سێھەم: پێنج فەرزی نوێژ فەرز کران لەسەر خۆی و ئوممەتەکەیی لەشەوی ئیسرا و میعراجدا لە بیست و ھەوتی مانگی رەجەبدا بە ماوہی سێ سال لە پیش کۆچکردنیا بۆ شاری مەدینەیی مۆنەووەرە، وە لە ئەووەلی نیوہپۆی پاش ئەو شەوہ

حەزرەتی جوهرەئیل عليه السلام ھاتە خوارەو و لە ئەووەلی کاتا نوێژی نیوہرۆی کرد بە ئیمامەت بۆ پیغەمبەر - سەلامی خۆی لەسەر بۆ - وە پیغەمبەری ئیمام بوو بۆ ئەو یارانەکانی کە حازر بوون بۆ نوێژ بەلام ئەوان ھەر پیغەمبەریان ئەبینی و جوهرەئیلیان نەدەبینی.

ھەروا لە ئەووەلی کاتی عەسرا کاتێ کە سیبەری ھەر شتی بە قەی خۆی لێ ھات جوهرەئیل حازر بوو وە نوێژی عەسری کرد بە ئیمامەت بۆ حەزرەت، وە لە پاش رۆژ ئاوا بوون جوهرەئیل ھاتە خوارەو نوێژی مەغریبی بۆ کرد، وە لە کاتێکا رووناکی سووری کەناری ئاسمان گۆم بوو ھاتە خوارەو نوێژی عیشای کرد بە ئیمامەت بۆ حەزرەت، وە لە ئەووەلی سەحرا بەرەبە یانی جوهرەئیل ھاتە خوارەو نوێژی سبەینتی بە ئیمامەت کرد بۆ پیغەمبەر. ئەمە پێنج فەرزی نوێژ بە ژمارە ی رکاتەکانیانە وە بەو شیوە کە ئێستە ئەکرێن بە ئیمامەت کردی بۆ حەزرەت عليه السلام.

وە بۆ جاری دووھەم لە ئاخری وەختی نیوہرۆدا ئەو کاتە کە سیبەری ھەر شتی بە قەی خۆی لێ دێ جوهرەئیل ھاتە خوارەو نوێژی نیوہرۆی کرد بە ئیمامەت بۆ حەزرەت - سەلامی خۆی لەسەر بۆ - وە بۆ نوێژی عەسری لە کاتێکا ھاتە خوارەو کە سیبەری ھەر شتی بە قەی دووقاتی خۆی بوو، وە بۆ نوێژی مەغریب ھاتە خوارەو لە کاتێکا رۆژوووەوان لە نان خواردن بوویتەو. وە بۆ نوێژی عیشا ھاتە خوارەو لە کاتێکا سیبەکی شەو رابوردبوو، وە بۆ نوێژی سبەینتی ھاتە خوارەو لە کاتێکا کە رووناکی بە سەر عەرزا داھاتبوو. وە حەزرەتی جوهرەئیل فەرمووی، ئەو دوو جار ئەم پێنج فەرزی نوێژانەم لەگەڵ کردی: جاری یەكەم لە ئەووەلی کاتەو، وە جاری دووھەم لە ئاخەرەو، وە بزانی وەختی ھەر نوێژی لەم نوێژانە و لە بەینی ئەم وەختانەدا کە نوێژەکانم تیا دا کرد. وە بەم نەوعە وەختی ئەووەل و ئاخری پێنج فەرزی دیاری کران.

وہ لہ ئەووەلی فەرزبونی ئەم نوێژانەدا حەزەرەت ﷺ لہ نوێژا رووی ئەکرد لہ مالی کەعبە ی موعەزەمە، بەلام وەها رووی تی ئەکرد کە رووی لہ «بیت المقدس» بێ لہ شاری قودسا، وە سێ سأل بەم جۆرە دەوامی کرد.

کاتی کە کۆچی کرد بۆ مەدینە ی مونەووەرە لہ نوێژەکانا رووی ئەکرد لہ «بیت المقدس» هەتا ماوەی حەفدە مانگ؛ چونکی حەزەرەت ﷺ لہ روژی دوو شەممە ی دوازەهەمی «ربیع الاول» دا گەشتە مەدینە، وە لەو کاتەو هەتا روژی سێ شەممە ی پازدەهەمی شەعبان هەر رووی لہ «بیت المقدس» ئەکرد، بەلام زۆر خواستی لەسەر ئەو بوو کە خودا قیبلە ی بۆ بگۆڕی بە کەعبەتوێژا لہ مەککە ی موعەزەمەدا، وە لەو روژەدا لہ کاتیکا لہ مزگەوتی «بنی سلمە» دا لہ خواری مەدینە ی مونەووەرەو نوێژی نیوەرۆی ئەکرد، پاش دوو رکات لەو نوێژەدا وەحی هات بە گۆڕینی قیبلە و رووکردن لہ کەعبە ی موعەزەمە. جا حەزەرەت ﷺ لەو ئانەدا هەلسوورا بەرەو رووی کەعبە و ریزی پیاوان و ژنان جیگیان گۆڕییەو، وە ئەم نوێژی نیوەرۆیە تەواو بوو لەگەڵ روو کردن لہ دوو قیبلە؛ یەکەم: بەیتولمەقدیس، دووهم: کەعبەتوێژا لہ مەککە ی موعەزەمەدا، وە ئەم مزگەوتە مەشهور بوو بە «مسجد القبلتين».

بێداری! بازی لہ زانایان ئەلێن: ئەم رووداوە لہ نوێژی عەسرا بوو. وە رووکردنی حەزەرەت ﷺ بۆ «بیت المقدس» و هەلسوورپانەوێ بۆ کەعبە بە رووداویکی موهم ئەژمێرێ لہ دینی ئیسلاما. وە قیبلە ی یەکەم بە سووننەتی نەبەوییە بوو؛ ئایەتی لەسەر نییە، وە دووهمیان بە ئایەتە وەکوو لەمەولا ناگادار ئەبی.

﴿وَكَذَلِكَ﴾

هەر وەکوو قیبلەکەم بۆ گۆڕین بە قیبلە یەکی وەها کە پێی رازی ببن.

﴿جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾

ئێوەیشم کرد - ئەو ئۆممەتی موحمەد ﷺ - بە ئۆممەتێکی بیر و باوەر باش و کردەووە پەسەند، وە ئێوەم کرد بە ئۆممەتێکی میانە لە بەینی ئۆممەتی موسا و ئۆممەتی عیسا: نە وەك ئۆممەتی موسا بە تەواوی مەشغولی مادەخواهی بن، وە نە وەکوو ئۆممەتی عیسا زاهید و تاریکی دنیا بن.

﴿لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾

هەتا لە پاشەپۆژا لەو کاتەدا کە ئۆممەتی پیغەمبەرەکان بێ باوەرێ نیشان ئەدەن بە پیغەمبەرەکان لە حوزووری خودا و ئینکاری گەیاندنی دین ئەکەن، بێن بە شاھید لە سەریان بۆ ئیسباتی فەرموودەی پیغەمبەرەکان.

﴿وَيَكُونَ الرُّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾

وە پیغەمبەری ئێوەیش کە حەزەرەتی موحمەد ﷺ بێن بە شاھید لەسەر راستی ئێوە.

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا﴾

وە کاتی خۆی کە عەبەم نەکردبوو بە قیبلەیهکی وا کە تۆ رووی لێ بکەیت و بەرەوپرووی نوێژ بکەیت.

﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرُّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ﴾

مەگەر بۆ ئەوە نەبێ کە بزانی کە قیبلەمان لە کەعبەو گۆڕی بۆ «بیت المقدس» کام کەس لە موسولمانان ئەکەوێتە شوێنی پیغەمبەر لەو قیبلە تازەدا کە «بیت الحرام» لەوانە کە لەسەر بیر و باوەر لائەدەن و یا خود خۆ ئەگرن و دەوام ئەکەن.

وه یاخود مه عنای ئایه ته که وایه: ئیمه له پاش کۆچکردنت له مه که وه بو مه دینه ی مونه ووه ره به یتولمه قدیسمان نه کردبوو به قیبله ییکی وا که تو له سه ری بی و رووی لی بکه ی مه گهر بو نه وه که بزاین کئی نه که ویتته شوینی پیغه مبه ر له و قیبله تازه دا که برپاری نه ده یین بو ئوممه تی موسولمان وه کوو که عبه توللا بی. واته: بزاین کام که س له نه هلی کیتاب و له میلله تی عهره ب تابیی پیغه مبه ر نه بن، وه قیبله پیشووه که تهرک نه کن، وه له سه ر فه رمانی خودا تابیی پیغه مبه ر نه بن له رووکردن بو قیبله ی تازه؟

﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾

هه رچه ند ئه م قیبله گۆرانه کاریکی گه وریه له سه ر ئه وانه نه بن که خودا یارمه تی داو و هیدایه تی داو.

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَنَكُمْ﴾

وه خودای ته عالا له وانه نییه که پایه ی ئیمان و باوه رتان و پاداشی چاکه تان زایه بکا. یاخود ئه و نوێژانه که به ره و قیبله ی پیشو و به جێتان هینا زایه ی بکا.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُءُوفٌ رَحِيمٌ﴾

به راستی خودای په روه ردگار به به زه یی و ره حمه بو ئاده میزاد.

له م مه قامه دا چهن شتی هه یه پیویسته باسیان بکه یین:

یه که م: ئه م ئایه ته و ئایه تی: «کنتم خیر أمة أخرجت للناس» له سووره تی «آل عمران» دا [ئایه تی: ۱۱۰] خیتابن بو هه موو ئوممه تی پیغه مبه ر ﷺ له زه مان ی خۆیه وه هه تا هه تایه. به ده لیلی ئه وه پیغه مبه ری ئاخو زه مان خودا جیای کردووه ته وه به گه لی نیشانه که بو هیچ ره هبه ری نه بووه؛ وه کوو ئه مه که پیغه مبه ره بو سه ر هه موو په ری

و ناده میزاد هه تا رۆژی قیامت، وه دینی ئه وه هه موو دیتیکی نه سخ کردووه ته وه به لام دینی تر نایی به دوا ی دینی ئه وا و پیغه مبهری تر نایی له پاش ئه و.

وه یه کئ [تر] ئه مه که ئوممه ته که ی له هه موو ئوممه تی باشته له هۆی راگرتنی بیر و باوه و کرده وه و ره فتاری پیغه مبه ^(سۆر) ^(سۆر).

دوووههم: مه عنای ئه و ئایه تانه ئه وه نییه که هه موو یه کئ له ئه فرادی ئوممه تی پیغه مبه ^(سۆر) ^(سۆر) باشته له هه موو یه کئ له ئوممه تی باقی پیغه مبه ران، به لکوو بهم مه عنایه ته که عاممه ی ئه م ئوممه ته له باقی ئوممه ته کان باشته له بیر و باوه و کرده وه دا، بهم مه عنا که گردنا به وه له سه ر گومراهی، وه نه گه ر زاناین له زاناکانی ئه م دینه بیر و باوه پیتیکی نابار، وه یا کرده وه یه کی ناهه موار بکا لئی قه بوول ناکرئ و له لایه نی باقی زاناکانه وه به تال ئه کریتته وه. بۆیه پیغه مبه ^(سۆر) ^(سۆر) فه رموویه تی: «لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق حتى يأتي أمر الله» وه فه رموویه تی: «لا تجتمع أمتي على الضلالة» وه فه رموویه تی: «من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فقلبه وذلك أضعف الإياد».

سێههم: مه به ست له م شه هاده ته که ئوممه تی چه زره ت ^(سۆر) ^(سۆر) بیده ن له سه ر باقی ئوممه ته کان شه هاده تیکه له رۆژی قیامت تا به بن له سه ر میزانی ئه و ئایه ته که له ئاخری سووره تی چه جدا [ئایه تی: ۷۸] خودا فه رموویه تی: «ليكون الرسول شهيداً عليكم و تكونوا شهداء على الناس». وه مونا فی ئه م مه عنایه نییه ئه وه ی که له سووره تی نه حل [ئایه تی: ۸۹] دا هه یه: «ويوم نبعث في كل أمة شهيداً عليهم من أنفسهم وجثنا بك شهيداً على هؤلاء». چونکی ئه و شاهیده که له نه فسی ئوممه ته که یه له سه ر خۆیان؛ خوا ه پیغه مبه ره کانیا ن بئ یا خود پیا وه باشه کانیا ن بئ. هه ر ئوممه ته به دکرده وه کانیا ن ئه پۆن به گژیا نا. جا بۆ نیشان دانی پایه ی ئوممه تی ئیسلام خودای ته عالا ئوممه تی ئه م

پینگەمبەری ئیمە بانگ ئەکا بۆ ئەو شەهادەت بدەن لەسەر ناباری ئەو ئوممەتە بەدکردهوویە و رەدیان بکەنەو و ئیسباتی راستی پینگەمبەرەکانیان بکەن، جا لەو کاتەدا ئەوانیش ئەلین: ئیو کە لە زەمانی ئیمەدا نەبون چۆن ناگاتان لە ئەحوالی ئیمە هەیه؟ ئەوانیش لە وەلامیان ئەلین: ئەحوالی خرابی ئیو مان لە پینگەمبەری خۆمانەو بەستوو و ئەویش راستە.

﴿قَدْ زَرَى ثَقَلُ بْنُ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾

بە راستی ئەبینن هەلسووراندنی رووت لە بەرەورپووی ئاسمانا بە هیوای هاتنی مۆژدە گۆرینی قیلەیی کە خۆت پیت باش بی.

﴿فَلَنُؤَلِّسَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

دڵیابە کە هەلت ئەسوورپیتن بەرەو لای قیلەیی کە خۆت پیتی رازی بی.

﴿قَوْلَ وَجْهِكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

دەسارووی خۆت هەلسوورپیتن بۆ لای ئەو مزگەوتە کە حورمەتمان پێداو، وەشتی نابارمان بەشیددەت حەرامکردوو تیا.

﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾

نەك هەر تۆ بە تەنیا، بەلكوو خۆت و پەپرەوانت لە هەر شویتیک بین لە کاتی نوێژەکانا رووی خۆتان هەلسوورپیتن بۆ لای مزگەوتی حەرەمی کەعەبە.

﴿وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

و بە راستی ئەو زانایانە کتیبیان پێدراو لە جوولەکە و گاورەکان بە بێگومان ئەزانن کە هەلسوورانی ئیو لە رووی بەیتولمەقدیسەو بۆ لای کەعەبە حەقە و راستە، وە لەناو کتیبەکانیان هەیه و مۆژدە دراو کە هەر وەکوو جیلوهی میهرەبانی خودا

له کڼوی تووری سیناوه دهرکهوت و رووناکی رهحمه تی له بهرزییه کانی ولاتی «تین» و «زه یتون» هوه دهرچوو وه هایش جیلوهی نهواری خودایی له کڼوه کانی «فاران» هوه - واته حیجاز - دهرئه کهوئ، وه دینی خودا له سهر دهستی موحه ممه دی کوری عه بدوللای هاشمییه وه بلاو نه بیته وه به جیهانا. وه له کاتی عیادهت و نوژکردنا روو نه کهن له که عبه توللا. ههروا ناگادارن له وه که ههر ئوممه تی قبیله یه کی ههیه و پیویست بوو که ثم نه مانه ته بگه یه نن به عالمه ما، وه مل که چ بن بو حهق، نه ک حهق ون بکهن و په شیوه بنخه نه ولاته وه.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾ ۱۴۴

نیسته که به پیچه وانه ی نه وه په شیوه نه کهن خودا بی ناگانییه له وه ی نه وان نه یکه ن.

﴿وَلَيْنَ آتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾

وه به راستی نه گهر تو بییت به ههر بورهانی و ههر موعجیزه یی بو لای نه وانه که کیتابیان یی دراوه، وه ئیسباتی راستی دینه کهت و قبیله کهت بکه ی نه وان تابییی قبیله ی تو نابن و ناکه و نه شوینت له بهر نه و عه ناده کهوا له دلاینا.

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ﴾

وه دیارییه مادام نه وان ده سته برداری دین و قبیله ی مه نسووخی خویمان نه بن تویش ناکه و یته شوینی نه وان و ته رکی ئایینی تازه ی راست و ساغی خوت ناکه یت، وه روو ناکه یته قبیله ی نه وان.

﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ﴾

وه جووله که و گاواره کانیش نه گهر چی له دوژمنایه تی تودا یه کن، به لام له ناو خوینا جیان له یه ک و بازیکیان تابییی قبیله ی نه و بازه که ی تریان نابی.

جووله که کان له هەر ولایتیکدا بن روو ئەکەنە سەخرە (بەیتولمەقدیس). و گاوریەکان روو ئەکەنە خۆرهلەلات، وە ئەم موخالەفە که لە قیبلە ی جووله که و گاورا هەیه له دوژمنایەتی خۆیانەوه بووه؛ چونکی حەزرەتی عیسا - سەلامی خودای لێ بێ - هەتا لە عەرزابوو لە عیبادەتا هەر رووی لە بەیتولمەقەدیس کردوو، وە قیبلە ی ئەو هەر قیبلە ی پتەغمبەرانی بەنی ئیسرائیلی بووه. بەلام پاش ئەوه که خودای تەعالا شوپەهی ویتە ی حەزرەتی عیسا ی خستە سەر کابرای جووله که و جووله که کان کوشتیان زانا گەورەکانی نەسارا وتیان: عیسا لەو کاتەدا هەلاوەسرا رووی کردبوو لە خۆرهلەلات، وە خۆرهلەلات سێرپرێکی تیاپە بۆیە لە کاتی وەلادەتی عیسادا حەزرەتی مەریەم عليها السلام رووشت بۆ شوێنی لە خۆرهلەلاتی ئەهله که یەوه، جا ئەو زانایانە بریاریان دا که لە عیبادەتا هەرچی گاوریە روو بکەنە خۆرهلەلات و روو ئەکەنە بەیتولمەقدیس. وە دوور نییە ئەم جیا بوونەوه یانە هەر لە دوژمنایەتی جووله که کان بووبێ. وای لێرەوه دەرکەوت قیبلە ی هیچ کامیان راست نییە و هەواپە: ئەمما قیبلە ی جووله که کان ئەوه لەبەر ئەوه که دینی نەسخ بووه وە ئیعتیار بە شیعاراتی نامینی، وە ئەمما گاوریەکان لەبەر ئەوه که لایان دا لە قیبلە ی حەزرەتی عیسا و بە ئارەزووی خۆیان خۆرهلەلاتیان کرد بە قیبلە.

﴿وَلَمَّا أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾

وە بە راستی ئەگەر تۆ تاببعی هەوا ی نەفسی ئەوان ببی پاش ئەوه ی هاتوو بۆت لە عیلم و زانستی قەتعی بە هۆی وەحیەوه لە قیبلەدا یا لە غەیری قیبلەدا بە راستی تۆ لەو کەسانە ئەبی که ستمیان کردوو و بە ئارەوا جوولاونەتەوه، وە حاشا بۆ رەهبەرێکی وەکوو تۆ که کاری بکە ی مەگەر بە رەزای پەرورەدگار و فەرمانی ئەو!

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾

وه به راستی نهو زانایانه که کیتابمان پی داوون له جووله که و گاور هه زره تی موحه ممه دی عهره بی قوره یشی هاشمی نهاسن وه کوو چون کوره کانی خویمان نهاسن، وه به هوئی نهو موژده و به شاره تانه که له کتیه کانی خویمانا هه یه و نهو نیشانانه بو خوئی و بو یاره کانی نووسراوه و وه زعی دینه که ی و گورانی قیله یشی نه زانن.

﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

وه به راستی به شی گه وره ی نه م کیتابیانه حه ق ون نه که ن له عاله ما، وه ل حال، نه یشرانن به وه که به ناحق وا نه که ن.

﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾

فه رمانی راست و دینی راست و قیله ی راست نه وه یه که له لایه نی خودای خو ته وه پیت بگا، نه ک نه وه یه که زاناکانی کیتابییه کان به هه وای نه فس و ئاره زووبازی له سه ری برؤن.

﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَرِّينَ﴾

قه ت نه بی به وانه خاوه نی گومان و دوودلین له ئیشی خویمانا. وه قه ت به هوئی دل دانه وه و فروفیلئی نه وانه وه یا به هوئی دیعایه و پروپالانته ی نهو ساخته چییانه نه که ویته شکه وه؛ چونکی دوودلی شیوه ی مه ردی عاله می نییه.

﴿وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ﴾

بو هر ئوممه تی قیله یه کی تاییه تی هه یه.

﴿هُوَ مَوْلَاهَا﴾

که ئەو بەشە لە ئوممەت رووی خۆی هەڵسەسووریتنی بۆ لای ئەو. یاخود خودای
تەعالا رووی ئەو ئوممەتە هەڵسەسووریتنی بەره‌وپرووی ئەو قبیله‌یه.

﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾

ده‌ی ئە‌ی ئوممەتی ئیسلام بکە‌ونه‌ پێشکە‌وتن بۆ گە‌یشتن بە‌ کردە‌وه‌ی باش و
ره‌فتار بە‌ تاعە‌ت و فەرمانبە‌رداری خودا. واتە: بوونی قبیله‌ موهیم نیه‌ بە‌ لکوو کردە‌وه‌ی
باش موهیمه‌.

﴿أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا﴾

لە هەر شوێنێکدا بین و بژین هەتا ئە‌مرن خودا لە‌ روژی خۆیا زیندووتان
ئە‌کاتە‌وه‌و هەمووتان دینێ بۆ مه‌یدانی پرسیار و حسیی کردە‌وه‌. جا تا تە‌واناتان
هەیه‌ لە‌ ماوه‌ی ژیا‌نا کارێ بکە‌ن که‌ لە‌و روژە‌دا سە‌ر‌بە‌رز و سە‌رفە‌راز بن.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

بە‌ راستی خودا بە‌سەر هەموو ئێشێکا تە‌وانایە ئە‌توانی پی‌غه‌مبەر هە‌لبژێ‌ری. وه‌
ئوممە‌تیکی بۆ ئاماده‌ بکا و ئایینیکی بۆ دابمه‌‌زینێ. وه‌ یارمه‌‌تی خاوه‌ن دینه‌کان
بدا، وه‌ بیان مریتنی، وه‌ لە‌‌پاش مردن زیندوویان بکاته‌وه‌، وه‌ حسییان لە‌‌گە‌‌لا بکا، وه‌
ئازاری تاوانبار و پاداشی باشی کردە‌وه‌ باشە‌کان بداته‌وه‌.

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

ئە‌ی پی‌غه‌مبە‌ری خۆشه‌‌ویست! لە‌هەر شوێنێک دەرچووی بۆ سە‌‌فه‌ر و کاتی
نوێژ هات، رووی خۆت هە‌لبسووریتنه‌ بۆ جانیی «مسجد الحرام» که‌وا بە‌ ده‌وری
که‌عبه‌دا.

﴿وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾

وه به راستی ئەم رووکردنته له «مسجد الحرام» دیتیکه راست و دامهزراو له لایهنی خودای خۆتهوه.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ ١٤٩

وه خودا بێ ناگا نییه لهو کردهوهیه ئەیکهن له چاک و له خراب.

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

وه کوو به یانمان کرد ئیسته.

﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾

وه له ههر و لا تیکدا بوون (ئهی موسولمانان) ههر رووی خۆتان ههلسوورپینن بۆ لای «مسجد الحرام» مزگهوتی به حورمهتی دهووری که عبهتوللا.

﴿لَعَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾

ههتا باقی ئوممهتهکان زāl نهبن به سهرتانا به هوێ ئهوهوه که ئیوه قبیلهی تایهتیتان نییه، به لکوو ئیوهیش خاوهنی قبیلهی سهربهخۆ بن.

﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾

بهلام ئەو ئوممهته ستهمکاره له کیتابییهکان به دهلیل مل که چ نابن بۆ حهق، وه ههیشه ئاشووب ئهیننهوه و دلێ عالم تیک ئهدهن له پهیرهوی ئایینی ئیسلام و رووکردن له قبیلهی ئهوان.

﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾

دهی مادام ئهوانه ستهمکار و نابار و ناههموارن و بێ نرخن له لای خودا، قهت لییان مهترسن.

﴿وَآخِشُونِ﴾

وہ لە من بترسن ئەگەر بێ فەرمانی بکەن؛ چونکی بەهەموو جوۆی دەستم ئەرۆا بە سەرتانا.

﴿وَلَا تَمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ﴾

وہ من بۆیە قییلەم بۆ گۆڕین هەتا نیعەمتی ئیسلامیەت تەواو و رەسا بکەم بۆتان؛ چونکی ئەهلی دینی قییلە سەر بەخۆی نەبێ و روو بکا لە قییلە ئومەتیکێ تر بە دواکەوتوو ئەناسرێ.

﴿وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

وہ تکیا یە ئێوە بە ھۆی ئەم نیعەمتی ئیسلامەو بەگەن بە مەتلووبی بەرزتان کە رەزای خودایە.

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ﴾

واتە نیعەمتی قییلە سەر بەخۆم پێ دان وەکوو چۆن پێغەمبەرێکمان رەوانە کرد بۆ سەرتان لە رشتە خۆتان.

﴿يَسْأَلُوا عَلَيْكُمْ ءَايَتِنَا وَيُزَكِّيْكُمْ﴾

کە ئایە تەکانی مەتان بە سەردا ئەخوێنێتەو و ھەمیشە تێ ئەکۆشێ بە چاودێری و تەمێ کردن و نامۆزگاری کردن بۆ ئەو پاكتان بکاتەو لە ریشە ی بیر و باوەری ناھەموار و لە خوو و رەوشتی ناپەسەند.

﴿وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾

وہ ئایەتی کەلامی خواتان پێ نیشان ئەدا و سونەت و رەفتار و وتاری خۆیتان بۆ دەرنەبرێ.

﴿وَعَلِّمُوا مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ (۱۵۱)

وه نیشانتان نه دا نهو دهرسانه له هوی سهر به رزی دین و دنیاوه که ئیوه له وانه نه بوون به بی هاتنی ره ههر بیزانن.

﴿فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ﴾

دهی له به رابه ری ئه م نیعمه ته گه ورا نه وه ناوی من بیهن به زمان، وه یادم بکهن به دل، وه فه راموش مه بن لیم هه تا منیش ناوی ئیوه بهم.

﴿وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون﴾ (۱۵۲)

وه سوپاسی نیعمه ته کانم بکهن که پیمداون، وه بی باوه ری و ناسوپاسی نیشان مه دهن هه تا هه موو نهو نیعمه تانه تان بو پایه دار و زیاتر بکهم.

بزانن له م جیگه دا چهن باسینکی به سوود هه یه:

یه که م: «شطر» له قامووسا ئه لی: «الشطر نصف الشيء وجزؤه. والجهة والناحية» واته: له فزی شه تر هاتووه به مانای نیوه له ههر شتی، وه به مانا بازئی له ههر شتی، وه به مانا جانب و ته نیشته. له سهر ئه م مه عنایانه ئیمامه کان بیری خویمان به چهن جوړ ده بریوه:

ئیمامی شافعی - خوای لی رازی بی - ئه لی: پیویسته ئینسانی موسولمان له نوژا رووبکاته ناوه راستی «مسجد الحرام» هه تا عهینی که عه توللا بگریته وه، به لام ئه م رووکردن له عهینی که عه یه بو نه وانه که وان له لایا ئه بی به یه قین و راستی بی، وه بو نهو که سانه که غائین به شیوهی «زن»، واته باوه ری به هیز بی. وه ریوایهت کراوه له ئیمامی شافعییه وه فه رموده بی تر که شه تر به مانا جیههت و جانبیه. وه رووکردن له جیههتی که عه کافیه. وه ئیمامی غه زالی له «احیاء العلوم» دا ئه م واته یه به خاوه

هیز داناو له‌به‌ر نه‌وه که رووکردن له عه‌ینی که‌عه‌توللا نه‌بی به‌هوی زه‌حمه‌ت بو موسولمانان و دینی ئیسلام دووره له شتی که له ته‌وانا و تا‌قه‌ت دوور بی.

وه ئیمامی نه‌بوو‌حه‌نیفه و نه‌حمه‌دی کوری حه‌نبه‌ل [ره‌زای خویان لی‌بی] لایان وایه که شه‌تر به‌مانا جیهه‌ت و جانییه له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا کابرا حازری که‌عه‌ بی واجبه‌ روو بکا له عه‌ینی که‌عه‌ به‌ ئیجماعی هه‌موویان. جا نه‌گه‌ر غایب بوو روو بکا له جیهه‌تی که‌عه‌ به‌ جو‌ری که‌ رووی له سه‌متی که‌عه‌وه‌ بی. وه‌ زو‌ربه‌ی عوله‌مای شافیعی خو‌راسانی له‌سه‌ر نه‌م بیر و باوه‌په‌ن.

وه ئیمامی مالیک فه‌رموویه‌تی: که‌عه‌ قیبه‌ی نه‌هلی «مسجد الحرام»ه، وه «مسجد الحرام» قیبه‌ی نه‌هلی مه‌ککه‌یه، وه‌ شاری مه‌ککه‌ قیبه‌ی نه‌هلی عه‌رزی حه‌ره‌مه له‌ نه‌ترافی مه‌ککه‌، وه‌ عه‌رزی حه‌ره‌م قیبه‌ی نه‌هلی کوره‌ی عه‌رزه له‌ هه‌ر شوینی بین وه‌کوو له‌ ته‌فسیری «روح‌المعانی»دا به‌یان کراوه.

وه له‌سه‌ر رووناکی نه‌م واته‌ نه‌توانین ب‌لین کوره‌ی عه‌رز هه‌مووی قیبه‌ی نه‌و که‌سه‌یه که له‌ ئاسمانا له‌سه‌ر کام له‌ نه‌ستیره‌کان جی‌گیر بی و بمی‌یته‌وه، چونکی دینی ئیسلام بو هه‌موو رو‌ژی و له‌گه‌ل هه‌موو ته‌ته‌وو‌ریکی عیلمیدا به‌رده‌وامه. وه‌ حه‌دییی ئینو‌عه‌باس (علیه‌السلام) ته‌ئیدی بیر و باوه‌پری ئیمامی مالیک نه‌کا.

جا له‌سه‌ر فه‌رمووده‌ی شافیعی موسولمانی بتوانی روو بکا له عه‌ینی که‌عه‌ واجبه‌ رووی تی‌بکا، وه‌ نه‌گه‌ر خو‌ی به‌ یه‌قین نه‌یزانی که‌عه‌توللا [له] کو‌یه، وه‌ یه‌کی بوو له‌ نزیکی چاوی له‌ که‌عه‌وه‌ بوو، واجبه‌ تایبعی قسه‌ی نه‌و که‌سه‌ بی، وه‌ نه‌گه‌ر یه‌کیکی وای ده‌س نه‌که‌وت به‌لام خو‌ی نه‌یتوانی ئیجتیه‌اد بکا له قیبه‌دا، واته‌ به‌رچاو رووناک بوو، وه‌ نه‌یتوانی ئیستیدلال بکا به‌ نیشانه و عه‌لامات نه‌وه‌ خو‌ی ئیجتیه‌اد بکا. وه‌ روو بکا له قیبه‌ و له‌م کاته‌دا ره‌وا نییه‌ تایبعی مو‌جته‌هیدیکی تر بی،

وه ئه‌گهر خۆی عه‌قل و هۆشی ئیجتیهادی نه‌بوو واجبه‌ تابیی بیری موجته‌هیدی بی، وه ئه‌گهر موجته‌هیدی ده‌س نه‌که‌وت و سه‌رگه‌ردان بوو ئه‌وه روو بکاته هه‌ر شوینێ دروسته‌. جا ئه‌گهر له پاشانا ده‌رکه‌وت رووی له قبیله نه‌بووه واجبه‌ ئه‌و نوێزه‌ قه‌زا بکاته‌وه ئه‌گه‌رنا له‌سه‌ری نییه‌، که‌وابوو پله‌کانی رووکردن له قبیله پینجه‌؛ یه‌که‌م: یه‌قین و زانستی ته‌واو. دووهم: تابع بوون به‌ خاوه‌ن زانستی ته‌واو. سیه‌م: ئیجتیهاد کردن به‌ هۆی عه‌لامات. چواره‌م: تابع بوون به‌ موجته‌هید. پینجه‌م: رووکردن له قبیله به‌ هه‌رچۆن بی.

وه واجبه‌ له‌سه‌ر موسوڵمان ناگادار بی له‌ واجباتی دینی خۆی. به‌ کورتی ناگادار بی له‌ قبیله و نیشانه‌کانی بزانی. له‌ ولاتی عیراقدا و خۆره‌ه‌لاتی عیراق هه‌تا «هه‌مه‌دان» هه‌ر کاتی ئینسان راوه‌ستا و رووی کرده‌ باکوور و به‌لا کردنه‌وه‌ی به‌ لای راستا ئه‌ستیره‌ بچکۆلانه‌که‌ی حه‌وته‌وانانی ئه‌بینی که‌ پێی ئه‌لین: ئه‌ستیره‌ی «قوتب» ئه‌وه ئه‌و که‌سه‌ رووی له‌ قبیله‌یه‌، وه ئه‌م نیشانه‌ هه‌تا سنووری سووریا به‌کار دێ. وه «قوتب‌نوما» یش باوه‌ری پێ ئه‌کری به‌لام واجبه‌ ئینسان رووبکاته‌ غه‌ربی ده‌رزیه‌که‌وه له‌ ولاتی خۆمانا.

سیه‌م: به‌ ئیجماعی ئیمامانی دین قبیله‌ خانووی که‌عه‌توللایه‌ و له‌ ئینو عه‌باسه‌وه عليه السلام ریه‌وایه‌ت کراوه‌: حه‌زرت عليه السلام له‌ پاش فه‌تحی مه‌که‌که‌ رویشته‌ ناو خانووی که‌عه‌به‌وه و له‌ پاش ئه‌وه که‌ هاته‌ده‌ره‌وه‌ دوو رکات نوێزی کرد به‌ره‌وه‌رووی که‌عه‌ «وقال: هذ هي القبله» واته‌: ئه‌م خانووه‌ که‌ من له‌م نوێزه‌دا رووم لی کرد ئه‌وه‌یه‌ قبیله‌ که‌ موسوڵمانان رووی لی بکه‌ن.

وہ سپری ئەوہ کہ لە ئایاتە کەدا ئەفەر مویت روو بکەن لە «مسجد الحرام» ئەمە یە ئیشارە بێ بۆ لای ئاسانی روو کردن لە قبیلە، واتە: کەعبە (بالذات) یەك خانوو، وە ئیلازمی رووکردن لەو تاقە خانوو (بالعین) گرانە، مادام کە خودا ناوی مەسجید و لەحەرانی هینا مانای وایە بۆ یەکنی کە دوور بێ لەو شوێنە رووکردن لەو مزگەوتانە بەدەوری کابەدا کافییە، وە کوو ساحیبی «روح المعانی» ئەفەر مویت.

وہ مەبەست لەم کەعبە کە بریار دراوہ بۆ قبیلە ئەو تاقە بینا تایبەتی یە نێه کە وا لە بەرچاودا، بەلکوو ئەو سەمتی کەعبە لەسەرەوہ هەتا بەرزى ئاسمان، وە لە خوارەوہ هەتا «ما تحت الثرى» ئیعتیار ئەکری بە قبیلە. کەوابوو ئەگەر «لاسمح الله» خانووی کەعبە لە عەرزا هەلبگیرى کافییە بۆ ئیمە رووبکەین لە جینگە کە ی، هەروا لە دوورەوہ موسولمانان کاتى رووئە کەنە کەعبە ئەوہ رووئە کەنە خەتیکى عەموودی کە لەسەر خانووی کەعبەوہ بەرز ئەبێتەوہ بۆ ئاسمان و ئەو خەتە وە کوو بەشیک وایە لە کەعبە - خودا پایە بلندی کا -

وہ ئەو نوێژە کە حەزەرەت ﷺ رووی تیدا کردە کەعبە لە یە کەم جارا لەسەر ریوایەتی بوخاری شەریف یا نوێژی نیوہ پۆ بوو، وە یا نوێژی عەسر بوو لە مزگەوتی حەزەرەت ﷺ لە مەدینەدا. وە لەسەر ریوایەتیکى تر نوێژی نیوہ پۆ بوو لە مزگەوتی بەنى سەلەمەدا لە خواری مەدینەوہ کە مەشهور بوو بە «مسجد القبلتين».

حاسلی بوخارییە کە ئەمە یە: کە حەزەرەت ﷺ پیتی خوش بوو رووی هەلسوورپی بۆ لای کەعبە، وە خودای تەعالا ئەم ئایەتە ی ناردە خوارەوہ: ئیمە ئەزانین بە روو هەلچەر خانی تۆ بۆ ئاسمان لە چاوہرپی کردنی وە حیا، وە ئیمە هەلت ئەسوورپین بۆ قبیلە یی کە تۆ پئی رازی بی. دە ی سا رووی خۆت هەلسوورپیتە بۆ جانیی «مسجد الحرام».

جا پاش هاتنه خواره‌وه‌ی ئەم نایه‌ته‌هه‌زه‌ت ﷺ له‌ نوێژا رووی کرد له‌ که‌عبه‌،
 وه‌ جووله‌ که‌ عه‌قل سووکه‌کان که‌وتنه‌ باسکردنی ئەوه‌ که‌ چی بوو به‌ هۆی ئەوه‌ که‌
 رووی پیغه‌مبه‌ر و موسولمانه‌کانی هه‌لسووړان له‌و قبیله‌ پێشووه‌ که‌ روویان تی‌ نه‌کرد!
 تۆیش ئە‌ی خو‌شه‌ویست بلی: خو‌ره‌ه‌لات و خو‌رنشین مولکی خوایه‌ هه‌ر کو‌ی بکا
 به‌ قبیله‌ نه‌توانی. وه‌ هه‌رکه‌سی خواستی له‌سه‌ر بی‌ شاره‌زای ئە‌کا بو‌ ریگه‌ی راست.
 جا هه‌زه‌ت ﷺ پاش نازل بوونی ئە‌م نایه‌ته‌ یه‌که‌م نوێژ که‌ نوێژی نیوه‌پۆ بوو
 به‌جینی هینا له‌گه‌ڵ کومه‌لی موسولماناندا و له‌ ناو ئە‌وانا پیاوی که‌ ناوی «عباد» ی
 کو‌ری «بشر» بوو، یاخود «عباد» ی کو‌ری «نهیك» بوو پاش ئە‌وه‌ که‌ نوێژی نیوه‌پۆی
 کرد ده‌رچوو له‌ مزگه‌وت و رابورد به‌لای کومه‌لی له‌ ئە‌نسارا له‌ نوێژی عه‌سرا که‌
 نوێژیان ئە‌کرد به‌ره‌و‌رووی به‌یتولمه‌قدیس له‌و‌ی شه‌هاده‌تی بو‌ دان که‌ له‌گه‌ڵ هه‌زه‌تا
 نوێژی نیوه‌پۆی کردوه‌ به‌ره‌و که‌عبه‌. جا ئە‌وانیش روویان له‌ به‌یتولمه‌قدیس هه‌لسووړان
 به‌ره‌و که‌عبه‌.

وه‌ له‌لای ئینوسه‌عد له‌ کتیی «ته‌به‌قات» دا نووسراوه‌ که‌ هه‌زه‌ت ﷺ دوو
 ركات نوێژی نیوه‌پۆی کرد له‌ مزگه‌وتی خو‌یا به‌ره‌و به‌یتولمه‌قدیس جا وه‌حی بو‌
 هات و له‌ دوو ركات‌ه‌کی ئاخ‌ری نیوه‌پۆدا رووی هه‌لسووړان به‌ره‌و رووی که‌عبه‌
 و هه‌موو نوێژکه‌ره‌کانیش روویان هه‌لسووړان بو‌ لای که‌عبه‌، وه‌ ژنان و پیاوان به‌
 دوا‌ی هه‌زه‌تا سه‌فی خو‌یان گو‌ری.

وه‌ ریوايه‌تی‌تر هه‌یه‌ که‌ هه‌زه‌ت ﷺ رۆشت بو‌ زیاره‌تی «أم‌بشر» کچی «براء»
 کو‌ری «مه‌ع‌رور» له‌ ناو تائیفه‌ی به‌نی‌سه‌له‌مه‌دا و ئە‌و ژنه‌ خو‌ارده‌مه‌نی دروست
 کردبوو بو‌ هه‌زه‌ت، وه‌ کاتی نوێژی نیوه‌پۆ داها‌ت. جا هه‌زه‌ت ﷺ دوو ركات
 نوێژی نیوه‌پۆی کرد له‌گه‌ڵ ئە‌وانا که‌ نوێژیان ئە‌کرد له‌گه‌ڵا به‌ره‌و به‌یتولمه‌قدیس،

جا وەحی بۆ هات و لە دوو رکاتە ئاخەرەکیا هەلسوورا بەرەو رووی کەعبە، وە خەلکە کەیش - پیاوان و ژنان - ریزی خۆیان گۆری، وە حەزەرەت لەم رووکردنی کەعبە یە رووی کردە میزابی کەعبە ی موعەزەمە، وە ئەم مزگەوتە ناوبرا بە: «مسجد القبلتين».

«ئینوسەعد» ئەلّی: «واقیدی» وتووێ: ئەم ریوایەتە لەلای ئیمە دامەزرانتر و ثابت ترە و مونافات نییە لە بەینی ئەم ریوایەتە لە گەڵ ئەوەدا کە ئەلّی «عبادی» کۆری «بشر» رابورد بە لای قەومێکی ئەنسار لە نوێژی عەسرا، وە لە بەینی سوبووتی ریوایەتی ئینوعمەرا کە قیبلە گۆراوە لە «قبا»دا لە نوێژی بەیانیدا کە ریوایەت کراوە لەلای بوخاری و موسلیم و نەسائیدا؛ چونکی ئەو نوێژە عەسرئ بوو پاش ئەوە لە بەنی سەلمەمەو هاتنەووە روویان کرد لە مەدینە و نوێژی بەیانیش بۆ ئەهلی قوبا نوێژی دوایی بوو کە بیستووینە.

وە لە «نیل الأوطار»دا شەوکانی ئەلّی: ئینوسەعد لە تەبەقاتا ئەگیرتەووە لە بەعزیکەووە ئەم رووداوی گۆرانی قیبلە لە مزگەوتی مەدینەدا بوو. جا فەرموویە: و تراووە کە حەزەرەت دوو رکات نوێژی نیوهرۆی لە مزگەوتی خۆیا کرد لە مەدینە. جا ئەمری پێ کرا کە روو بکاتە «مسجد الحرام» وە هەلسوورا بۆ ئەوئ و موسولمانەکانیشی لە گەڵا هەلسووران. وە مەبەست لە ریوایەتی بوخاری کە ئەو نوێژە قیبلە ی تیدا گۆرا نوێژی عەسر بوو ئەوەیە: یە کەم نوێژئ کە بە تەواوی رووی تیدا کرایە «مسجد الحرام» نوێژی عەسر بوو.

وە لەلای «عەلی شەوکانی» ریوایەتی روودانی ئەم واقعە لە نیوهرۆدا زەعیفە؛ چونکی یە کئ لە ریجالی ئیسنادە کە ی مەروانی کۆری عوسمانە ئەویش ئیختیلاف هەیه لە قەبوولی ریوایەتیا.

من خۆم که ئەم کتییە ئەنووسم لە پاش تەماشاکردنی بوخاری شەریف و گەلی کتییی حەدیس و تەفسیر لەم مەوزووعەدا ئەوهم بۆ دەرکەوتوو:

که یەکهەم: نوێژی قبیلە ی تیداگۆراوە لە بەیتولمەقدیسەو بۆ مەسجیدولحەرام نوێژی نیوەرۆ بوو، وە ئەو مزگەوتەیش که نوێژەکە ی تیدا گۆراوە مزگەوتی «بەنی سەلهەمه» بوو که ناوبراوە بە «مسجد القبلتين»، وە یەکهەم نوێژی که بە تەواوی کرابی بەرەورپووی «مسجد الحرام» نوێژی عەسر بوو و مزگەوتە کەیش مزگەوتی حەزرت ﷺ بوو لە مەدینە ی مۆنەووەرەدا. وە ئەو «عوباد» ناوەیش که لە پاش نوێژەکە ی لە گەڵ حەزرتا رابورد بەلای گەلی ئەنسار لە کاتی عەسرا روشت خەبەر بدا بەوانە که حازر نەبوون لە گەڵ حەزرتا لە نوێژی عەسرا بۆ ئەو نوێژەکانیان بەرەو کەعبە بکەن. وە هەر عەینی پیاو بوو سبەینی روشت بۆ قوبا لە کاتی نوێژی سبەیتیدا و خەبەری دا بە ئەهلی قوبا. وە روویان لە بەیتولمەقدیسەو هەلچەرخان بۆ لای کەعبە ی موعەزەمه. وە بەم جۆرە ئەم مەوزووعە بڕایەو.

پینجەم: لە باسی گۆرپینی قبیلەدا سێ جار خودای تەعالا ئەم باسە ی کردوو. وە بۆ سپرپی ئەم وەزەعە ئیمامی رازی لە تەفسیرەکە یا گەلی جوابی نووسیو. وە من بازیکیان ئەنووسم:

یەکهەم سپرپەرەکە ی ئەمەیه: ئینسانی نوێژکەر یا لە «مسجد الحرام» دا ئەبن یا لە مەککەدا و خاریجی «مسجد الحرام»، وە یا لە خاریجی مەککەدا ئەبن لە باقی ولاتانی سەرزهوی. جا باسی یەکهەم بۆ ئەوانەیه وان لە «مسجد الحرام» دا، وە باسی دووهم بۆ ئەوانەیه که وان لە شاری مەککەدا، وە باسی سێهەم بۆ ئەوانەیه وان لە باقی ولاتەکانا لەسەر عەرزا.

دووهم: خودای تەعالا ئەم باسە ی سێ جار باس کردوو هەر جاری لە گەڵ فائیدەیهکی تایبەتیدا. یەکهەم جاریان خودا باسی ئەمە ی کردوو که ئەهلی کیتاب خۆیان ئەزانن

بە ریسالەتی حەزەرەتی موحمەد و بە گۆرینی قبیله له «بیت المقدس» هوه بۆ
 کەعبە، کەوابی ئەم گۆرینی قبیله حەقە؛ چونکە له کتییە پیشووەکانا باسی کراوە.
 وه له جاری دووهەما باسی ئەوی کردوووە کە خودای تەعالا شەهادەتی داوە ئەم
 گۆرینی قبیله حەقە و له مناسباتی ریسالەتی پیغەمبەرە و هەر شتی خودا شەهادەتی
 لەسەر بدا ئیتر کەس حەقی نییه لەو شتەدا. وه له جاری سێهەمدا ئەمەیی فەرمووە
 بۆیه قبیله کەم گۆری هەتا کیتابییه کان حوججە تیان نەمینی لەسەر موسوڵمانان و
 نەتوانن بڵێن ئیمە ئەسلین چونکە ئێوە قبیلهی تایبەتیتان نییه.

جوابی سێهەم ئەمەیه: باسی قبیله گۆرین زۆر باسیکی بە نرخ و گەورەیه و
 پێویستە بەوه کە تکرار بکریتهوه و زۆر باسی بکری هەتا له دلی هەموو کەسیکا
 دابمەزری.

شەشەم ئەمەیه: له ئایەتی: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ هوه
 دەرئەکەوئ کە تەنیا مەعریفەت و ناسینی ئینسان و سیفاتی ئینسانی و تەسدیق
 کردن بەوانە کافی نییه بۆ بەجێ هاتنی ئیمان؛ چونکی جوولە کەکان و گاوە کەکان بە
 هۆی ئەوهوه کە له تەورات و ئینجیلدا موژدە دراوه بە هاتنی پیغەمبەری ئاخەرزەمان
 (موحمەدی عەرەبی ﷺ) ناگادار بوون لەسەر ئەوه کە دینەکەیی و ریسالەکەیی
 راستە، بەلام چونکی له دلدا ئەنادیان بووه له گەلیا و ئەو نیشانه بۆ خۆی و ئوممەتەکەیی
 بووه و نیان کردوووە و بەرەبرەکانیان له گەلدا کردوووە. خودا بە کافر و ستەمکاری
 ژماردوون. کەوابی ئیمان تەنیا عیلم و تەسدیق نییه بە دل بەلکوو پێویستە له گەل
 ئەو تەسدیق و مەعریفەتە کە له دلدا هەیه ئینسان ئینقیاد و گەردن کەچی و رەزا و
 مەیلی دەروونیشی بێ کە مەشهوورە بە ئیزعانی فیعلی. بە کورتی ئیمان هەر تەنیا
 ئیزعانی عیلمی نییه بەلکوو ئیزعانی عیلمییه له گەل ئیزعانی فیعلیدا. بەلام لەبەر

ئه وه که پئوستی موسولمانه به زمان ئیقرار بکاو ئه مهیش ده برپینی ئیتاعه و ئینقیاده به زاهیر له دینا ئیکتیفا کراوه به وه به هیوای ئه وه که ئه گهر له و کاته یشا ئیزعانه فیعلیه که نه بئ به ته دریح په یدا نه بئ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

ئه م ئایه ته وه کوو ئیمامی رازی ئه لئیت له سهر فهرمووده ی بازئ زاناکان وا له گه ل ئایه ته کانی دواوه دا، وه له مانگی ره مه زانی سالی دووه می کوچیدا له پاش جهنگی به در هاتوونه ته خواره وه. وه خودای ته عالا پیشینهادی ده رسی خوگرتن ئه کا له جهنگی کافرانا، وه دوور نییه ئیشه رت به وه بئ که مادام له م رووداوه دا ئیوه زال بوون به سهر کافره کاندا و چهند کهستان له وان کوشت، وه چهند کهستان ئه سیر کرد وا مه زانن که ئه وان ده سته ردار نه بن به لکوو دینه وه سه رتان و جهنگتان له گه لدا ئه که ن پئوسته ئیوه ناماده و خوگر و روو له خودا بن هه تا خوا یارمه تیتان بدا.

واته ئه ی کهسانی که ئیمان و باوه رتان هه یه به خودا به و جوړه که وا پیغه مبه ر تیی گه یاندوون یارمه تی داوا بکه ن له خودا له سهر گه یشتن به مه به سستی پیرۆزی خو تان به دوو شت؛ په که میان مادییه که بریتییه له خوگرتن له سهر ته رکی تاوان؛ چونکی تاوان له سهر ئاره زووی نه فسه و نه فس زووری پئ خو شه و لادانی له و تاوانه زور پئ ناخو شه، وه پئوسته ئیوه زور دل ئه ستوور بن له سهر ته رکی گونا ه له کاتیکا که دل تان هاته سهر کوشتنی بئ تاوانی یا داگیر کردنی مالی یا شکاندنی نامووسی. وه هه روا سه بر بگرن له سهر ئازاری تاعه تی خودا وه کوو روژووگرتن و نوژکردن و جیهاد کردن و سه رفی دارایی خو تان و قه بوولی سه رما و گهرما و دووری له مال و مندال و خیزان.

وہ دووہە میان مەعنەوییە کہ پەیوەندییە بە خوداوە بە نوێژ کردن؛ چونکی نوێژ دوعا و پارانەوی تیاہ، وہ پارانەوہ لە خودا مۆخی عبادەت و بەندەیی و فەرمانبەرداری خودایە، وہ نوێژ کردن ئەبێ بە ھۆی پەیوەندی لەگەڵ خودادا و رۆحی ئینسانی موسولمان لە ناو نوێژا بەرز ئەبێتەوہ بۆ لای خودا و غەیری خودا فەرامۆش ئەکا. وہ دڵ رووناک ئەکاتەوہ و ئیمان بەھێز ئەبێ و ئەبێ بە ھۆی دوورکەوتنەوہ لە کاری نابار و ناھەموار، وہ ئەبێ بە ھۆی ئەوہ کہ خودا بێت بە ھاواری ئینسانەوہ بۆیە ھەركاتی ھەزرت ﷺ ئیشیکێ ناباری بەھاتایە بەسەرا دەستی ئەکرد بە نوێژ کردن و فەرمانی ئەدا بە خێزانی کہ نوێژ بکەن. بزانی کہ ئیوہ وەھا سەبرتانی کرد خودا وا لەگەڵتانا و ھەركەسی خودای لەگەڵدایێ لە ھەموو ئازاری رزگار ئەبێ.

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَعْرِفُونَ﴾

وہ مەلێن لە حالی ئەو کەسانەدا کہ ئەکوژرێن لە رێگەیی رەزای خودادا مردوون بەلکوو ئەوانە زیندوون بەلام ئیوہ شوعوورتان ناگا بەو نەوعە زیندوووییە. ئیمامی رازی ئەلێ: ئیبنوعەباس ﷺ فەرموویەتی: ئەم ئایەتە نازل بوو لەو موسولمانانەدا کہ کوژران لە رووداوی بەدردا کہ چواردە کەس بوون شەشیان لە موھاجیرین (عوبەیدە کورپی ھەرسی کورپی عەبدولموتەلیب، وہ عومەری کورپی ئەبووہەقاس و «ذوالشمالین» و عەمری کورپی نوفەیل و عامری کورپی بەکر و مەھجەعی کورپی عەبدوللەھ).

وہ ھەشتیان لە ئەنصار بوون: (سەعید کورپی خەیسەمە و قەیس کورپی عەبدولمەنزەر و زەیدی کورپی ھەرس و تەمیمی کورپی ھومام و رافعی کورپی مەعلی و حارسە کورپی سوراقە و موعەوزی کورپی عەفرا و عەوفی کورپی عەفرا) - خودایان لێ

رازی بن - جا له پاش ئه وه ئه مانه شه هید کران خه لکی ئه یانوت: ئای فلان مرد و فلان مرد.

جا ئه م ئایه ته به رزه به پژه هاته خواره وه و خودا مه نعی کردن له به کارهیتانی وشه ی «مردوو» بو ئه م جوړه شه هیدانه و ئیعلانی کرد له جیهانا که شه هیدانی جهنگی کافران، زیندوون و ئیواره و به یانی روژی خویمان له لای خودا وه ورئه گرن و له عاله می سه ربه رزیدا رائه بو ئرن.

هه روا له ئایه تی (۱۶۸) له سووره تی «آل عمران» دا: ﴿وَلَا تَحْسَبِ الَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحياءٌ عند ربهم يرزقون﴾. واته: گومان مه بن ئه و که سانه که کوژراون له ریگهی بهرز کردنه وه ی دینی خودادا که مردوون، به لکوو ئه وانه زیندوون و له لایه نی خودا وه پایه و شانیان هیه و رزق و روژیان بو حه واله ئه کری، وه دلشادن به وه ی که خودا پنی داون به فەزل و میهره بانی خو ی زیاد له وه ی که به خو فیدا کردن شایسته ی بوون و هه میسه خو ش نامایی ئه که ن بو ئه و شه هیدانه که هیشتا نه گه یشتوون و پاش ماوه یه کی تر شه هید ئه کرین و پێیان ئه لێن: هه رکاتی گه یشتن به ئیمه بیم و ترستان له هیچ نازاری نییه؛ چونکی خودا نازادی کردوون له هه موو ئه و حقو و قانه ی له سه رتانه و زویریش نابن له وه ی که له دهستان ده رچووه؛ چونکی به و پایه و مایه که دهستان ئه که وئ سه رخو ش و دلخو ش نه بن و هیچ نازاری له دلتانا نامیئن.

وه ئه م ئایه تانه به رووناکی ئینسان شارهزا ئه که ن بو ئه وه که ئینسان ته نیا ئه م قه واره و ئیسک و پروسکه نییه که مرد برزی و با بیا و ئاساری نه میتنی، به لکوو ئینسان جهوه ره یکی خاوه ن ده رک و شت زانه، وه خو شی و ناخو شی وه ره ئه گری. وه له پاش مردن ئه میتته وه، وه ئینسانی شه هید له پاش ئه وه گیانی ده رچوو دلشاد و

ئازاد و سەر بەست و سەر مەستە. وە ھیز ئەدا بە مەعنای ئەم ئایە تانە ئەو فەرموودانە
 کە لە لایەنی ئیبنو عەباس و غەیری ئەویشەوہ ریوایەت کراون لە حەزەرە تەوہ (ع)
 کە ئەرواحی شەھیدان وەکوو چۆلە کە ی سەوز ئەفرن بە بەھەشتا و ئەنیشەوہ لە
 عەرشا، وە لە جۆباری بەھەشت ئاو ئەخۆنەوہ و لە میوہی بەھەشت ئەخۆن، وە بە
 خوشی رائەبویرن ھەتا رۆژی خۆی کە حەشری عالەم ئەکرئ و لە بەھەشتا بە
 شیوہی دنیا دانەمەزیرن.

براکان! ئەو کەسانە کە موسوڵمانن ئەزانن ئینسان لەم جیھانەدا ژیا ئینکی ھەبە
 بەم قەوارە و شیوہ کە ھەبە، وە لە پاشەرۆژیشا ھەموو زیندوو ئەکرێتەوہ بە ساغی
 و رێکی حەتا خەتی سەرپەنجەکانیان دروست ئەکرێتەوہ و لە پاش حیساب و
 کیتاب جیگە ی خۆیان ئەگرن، وە لەم دوو ژیانەدا لەلای ئینسانی موسوڵمان قسەو
 باس نییە.

وە قسە کە ببئ وا لە حەياتی پاش گیان دەرچوون لە دنیا دا خواھ ئینسان بخریتە
 گۆرپەوہ، یا ئاو بیبا، یا بسووتئ، لەم مردوانەدا مەزھەب و بیر و باوہری جومھووری
 ئەسحابە و تابیعین و موسوڵمانانی کە رێگە ی راستیان گرتووە ئەمەبە کە: ئەمانە لە
 پاش مردنیان حەیاتیان بۆ دیتەوہ بە حەياتی بەرزەخی، واتە ژیا ئی ناوہندی لە بەینی
 ژیا ئی دنیا و ژیا ئی پاشەرۆژا، وە گەلئ ئایەت و حەدیس دەلالەت ئەکەن لەسەر
 ئەم نەوعە بۆ ئینسان لە پاش مردن.

خودا لە قورئانا لە باسی قەومی نووحدا ئەلئ: «أغرقوا فأدخلوا نارا» بە توفان
 غەرق بوون و خراپە ناو ئاگرەوہ. دیارە ئەو ئاگرە ئاگری دۆزەخ نییە؛ چونکی
 ھیشتا بە دۆزەخ نەچوون و لە قیامەتا ئەبرین بۆ دۆزەخ.

وه له باسی قهومی «فیرعهون» دا نه فهرمویت: # النار یعرضون علیها غدواً و عشیاً و یوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب * واته: نه و قهومی فیرعهونه رائه نویترین به سهر ناگرا سبهینی و ئیواران، وه له روژی قیامه تیشا ئه لیم به مه ئمووره کانی دوزه خ دهسته و بهستهی فیرعهون بهاونه ناو عه زاییکی زور نابار و ناهه مواره وه.

وه له بوخاریدا ریوایهت نه کا که حه زرهت عليه السلام رابورد له گه ل نه سحابه کانا به لای دوزو قهبرا و فهرمووی: نه مانه عه زاب نه درین له جهزای تاوانیکدا که گران نییه له لای خه لک، به لام له لای خودا گه ورهیه؛ یه کن له مانه خو ی پاک نه ده کرده وه له گمیز له کاتی چوونه سهر ئاودا! وه ئه ویشیان قسه ی ئاشووبی به ناو خه لکدا نه گیرا.

وه فهرمووده یه کی تری هه یه که گۆری مردوو یا ئه بی به باخی له باخه کانی به هه شت، وه یا ئه بی به چال ئی له چاله کانی دوزه خ!

هه روا مه علومه که حه زرهت عليه السلام له پاش نویتزه کانی په نای ئه گرت به خودا له عه زابی جه هه ننه و له عه زابی قهبر، وه له به سهرهاتی ناباری ماوه ی ژیان و کاتی مردن.

هه روا مه علومه که فهرموویه تی به ره فیه کانی له پاش دهفن کردنی موسو لمانی: دوعای بۆ بکه ن که خودا زمانی سابت بکا له جوابدانه وه ی فریشه کانا. ئیسته ئه م شه خسه پرسپاری لئ نه کرئ.

نه مانه هه موو ده لیلن له سهر نه وه که پاش مردن رو حی ئینسان په یوه ندی هه یه به له شه وه چ بۆ موسو لمان چ بۆ کافر، قسه کردنی حه زرهت عليه السلام له گه ل کافره کوژراوه کانی به درا مه شهووره له ناو نه هلی زانستان.

وہ موناڤی نییہ بۆ ئەم مەبەستە ئەوہ کہ لەشی ئینسان ئەپزێی لە قەبرا، وہ یا ماسی ئەیخوا لە دەریادا، وہ یا ئەسووتی و ئەدری بە بادا؛ چونکی ئیمە قسەمان لە حەیاتیی بەرزەخییہ، یانی شێوہی ئەم ژیانہ وەکوو شێوہی ئینسانی نوستوو وایہ کہ ئەنوی و خەو ئەبینی و لە خەوا ھاوار ئەکا و لە بەرزییەوہ ئەیھاوینە خواوہوہ، وہ کابرا بە قەتعی لە بەرچاوی ئیمەدا ناجوولیتەوہ. یانی ژیان ی بە رۆحہ لە گەڵ لەشیکدا کہ بە لەشی بەرزەخی ناو ئەبرێ. وەکوو لەشی بە شێوہی «دوحیہ» کہ حەزەرەتی جوہرەئیل جارجار لە شێوہی ئەوا ئەهات بۆ خزمەتی پیغەمبەر ﷺ وەحی بۆ ئەهینا، وہ مەعلوموہ کہ جوہرەئیل فریشتەیی و ئادەمیزاد نییہ.

جا کہ ئەمانەتان بیست بزانی ئەم حەیاتە بۆ ھەموو ئینسانی ھەییہ لە پاش مردن چ موسوڵمان و چ کافر، وہ مردوو لە ئەحوالی خۆی ئاگادارہ: بە ئازار بێ یاخود شادمان بێ، وہ لە ئەحوالی ئەو کہسانەیش کہ لە پاش مردن ئەپۆن بۆ سەر قەبرەکیان. بە تاییبەتی ئەگەر مردووہ کہ خاوەن پایہ و خاوەن سەعادەت بێ. بۆیہ حەزەرەت ﷺ لە مەوزووہی کافرەکانی کۆژراوی بەدرا فەرمووی بە حەزەرەتی عومەر ﷺ: وەللاھی ئیوہ لەوان باشتر نابیسن، بەلام ناتوانن جوابمان بدەنەوہ وەھا کہ گویمان لێ بێ!

کەوابێ ئەبێ حەیات و ژیان شەھیدان حەیاتیککی تاییبەتی و بەرزتر بێ لە حەیاتیی ئەوانہ کہ پایہیان لە خواری شەھیدانەوہیہ، وہ کەمتر بێ لە پایہی ژیان پیغەمبەر ﷺ، وہ رەھبەران بەرزترن لە شەھیدان.

وہ پێویستە ئینسانی موسوڵمان بە دلێکی شاد و گوشادەوہ و بە سینەییہکی سافەوہ ئەم بیر و باوہرە وەرگیری، وہ پایہی ژیان لە قەبرا بۆ پیغەمبەران و رەھبەران و شەھیدان و زانیاران خزمەتکاری ئیسلام و موسوڵمانان و خیرۆمەندان و گەورە دادپەرستە باش خو و رەوشتەکان چین چین ھەراکام بەقەیی خۆی رابگری ئەمەییہ ریگەیی پیروزی و بەختیاری.

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالشَّمْرِ﴾

واته: به راستی بهراوردتان نهکهین به تووشبوونی کهمی له بیم و ترس و کهم و کووری له دارایی و له نفس و له بهش و باره و دهسکهوتا. وه نهه مهینهتانه لهه نایهتهدا نهبهسراون به شتیکی تایهتییهوه، واته نهیغهرمووه ترس له چی و برسیتی له چ کاتیکا و له بهر چ هوئی؛ چونکی نادهمیزاد له ماوهی ژيانا و له مهیدانی سوود و زیانا، وه نهه کارهساتانه دهس نهدهن به گهلی هووه. یانی ترس له دوژمن بی یا له ستهمکاری و برسیتی بهنههاتی بی یا به هوئی تاراج و تالانهوه بی. وه یا له بهر ههر قهزاو قهدهری بی.

وه ریوایهت کراوه له ئیمامی شافعییهوه رحمه الله که ترس ترسه له خودا، وه برسیتی له بهر روژووی رهههزان و، نوقسانی دارایی له بهر زهکاتدان، وه نوقسانی بهش و باره مردنی نهولاده له کوپ و کچ بو خوی و نهتهوهی.

به ههر حال مه بهست له نایهتهکه نههیه که موسولمانی و بهندهیی خودای تهعالا قهید و شهرتی نییه و نه بی ئینسان ناماده بی بو هه موو قهزاین سوودی بی به زاهیر یا زیانی بی، وه خودای تهعالا ههر شتی مهیلی له سهر بی نهیکا، و نه بی نیعمهت نهه به دوست و دوژمنی، وه و نه بی زهحمهت نه نیری بو دوست و دوژمنی، و نه بی زهحمهت نهه به دوستانی و نیعمهت نهه به دوژمنانی وه و نه بی زهحمهت نهه به دوژمنانی و نیعمهت نهه به دوستانی، وه له هیچ باری له چوار بارهه ره خنه له کاری خودا ناگیر:

۱. له بهر نهه که خوی خاوهنی جیهان و نههلی جیهانه، ههرچی بکا ملکی خویتی و کهس رایهی ناکهوی قسه بکا.

۲. پەرورەدگاری عالەمە؛ وە کوو موسوڵمانان پەرورەدە ئەکا کافرانی پەرورەدە ئەکا.

۳. یاسایەکی داناو لە جیهانا لەسەر ئەو ئیش ئەکا: هەرکەسێ، وە یا هەر کۆمەڵێ بەختیار و ھۆشیار بن و خواوەن کردەو و تیکۆشان بن ئەنجام بۆ ئەوانە، وە هەر کۆمەڵێ نەزان و تەمەل و بێرەوشت بن بەدبەختی بۆ ئەوانە. ^۱ إِنْ اللَّه لَا يَغِيْر مَا يَقُوْم حَقِّيْ غِيْرُوْا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ^۲ ئەوەندە هەبە لەسەر یاسای عەدالەت و دادگەری خۆی حەقی حەقدار ون ناکا، وە لەم جیهانەدا یا لە پاشەرۆژا حەق ئەسێنی لەو کەسە بە ناحەق ئەپروا، وە هەر موسوڵمانێ هەر ئازاری رووی تێبکا یا ئەیکا بە کەفەرەتی تاوانی، وە یا ئەیکا بە بەرزی پایە ی پاشەرۆژی.

وە موسوڵمان پێویستە راست و دامەزراو بێ لەسەر دین، وە نابێ بە بایێ سارد و بایێ گەرم بێ، وە پێویستە هەر ئازاری خودا بۆی ئەنێرێ بە دیاری و میهرەبانی دابنێ، تەماشای قورئان و حەدیس و میژووی جیهان بکەن چەندەها لە پیغەمبەران و لە رەھبەران ی پاک و لە زانیانی دلپرووناک بە دەستی دوژمن ئازاردان و کوژران، وە چەن لە پیغەمبەران بە دەستی یەھوودەو فەوتان.

وە پێویستە موسوڵمان هەمیشە ھۆشیار و ئاگادار بێ و تیکۆشی بۆ زانیاری بە سوود و کردەوێ خواوەن قازانج و لەسەر خوو و رەوشتی بەرز وەکوو راستی و پاکێ و دڵسۆزی و ئینساف و میهرەبانی پایەدار بێ، وە هەمیشە سوپاسی نێعمەتی خودا بکا و حقوقی خواوەن حقوق رابگرێ. جا ئەمجارە لەسەر نێعمەت دەوامدار ئەبێ و لەسەر زەحمەت پایە ی پێ ئەدرێ، وە کوو فەرموویەتی:

﴿وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا
إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ
هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾﴾

موژده بده، ئە ی رههبری عالهم، بهوانه ی که خوگرن له بهر باری خودادا و له و
کاته دا مهینه تیکیان بێ ئە گا ئەلین: ئیمه هه موو عهبد و مولکی خوداین و ئە گه پێنه وه
بۆ لای ئەو، که ئەوانه رحمهت و پایه و مایه ی خیر له لایه نی خوداوه دیته خوا ره وه
بۆ سهریان، وه ئەوانه ن گه یشتوون به مه قسوودی بهرز.

حه زه رت ﷺ: فه رموو یه تی: هه ر شتی ئازاری موسو لمان بدا ئە وه موسیبه ته. وه
له ر یوا یه تی موسلیمدا فه رموو یه تی: هه رچی تووشی موئمین بێ له ماندوو بوون و
له نه خو شین و له ده ردی گران و زویری هه تا دل مه لوولی که به سه ریابی، ئە بێ به
هۆی که فاره تی تاوان و گونا هه کانی. وه فه رموو یه تی: کاتی که موسو لمانی کورپکی
بمری خودا ئە فه رموی به فریشته کان: گیانی کورپ که تان کیشا؟ ئەلین: بلی. ئە فه رموی ت:
بهش و باره ی دلتان لی وه رگرت؟ ئەلین: بلی. ئە فه رموی: باو که که ی چی وت؟ ئەلین:
حه مد و سه نای تۆی کرد. ئە فه رموی ت: هۆ ده یه کی له به هه شتا بۆ بکه نه وه، وه ئە و
هۆ ده ناوی هۆ ده ی حه مده.

ئە ی برایان! ئەم جهزای بهرزه بۆ ئەوانه یه که به زمان و دل رازین به قهزای
خودای تهعالا، وه رهزا به قهزا چهن پله یه لای که می نه وه یه که ئینسان باوه پری بێ
به خودا و بزانی که خودا له سه ر مهینه ته که جهزای ئە داته وه.

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾

ته پۆلکه ی سه فا و ته پۆلکه ی مهروه علامهت و نیشانه ی عیبا ده تی خودان له
کاتی حه ج و عومره دا.

﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ﴾

دەى ھەر موسوڵمانى حەجى كەعبەتوڵلا بكا لە مانگى قوربانا و ياخود عومرە بكا و تەوافى بەيتوڵلا بكا لە ھەر كاتىكا بىن.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾

ئەو تەوانى نايەتە سەر بەو كە ھاوچۆ بكا لە بەينى ئەوانا وەكوو لە دىنا بربار دراو.

حەج لە زمانى عەرەبا: قەسد و مەبەست كردنە، وە لە عورفى شەرعا: زيارەتى كەعبەتوڵلايە لە مانگى قوربانا. وە عومرە لە زمانى عەرەبا: زيارەت كردن و ئاوەدان كردنەو، وە لە عورفى شەرعا: زيارەتى بەيتوڵلايە بە ياساى شەرى. وەختى خۆى عەرەبەكان كە دەستيان كرد بە بت پەرستى و ياساى حەج و عومرەى حەزرەتى ئىبراھىميان تىكدا، بتى «اساف»يان لەسەر تەپۆلكەى سەفا دانا، وە بتى «ئائەلە» ناويان لەسەر تەپۆلكەى مەرورە دانا. جا كاتى كە موسوڵمانان دىنى خويان ناسى و بت پەرستى لە جىھانا ھەلگىرا پىيان ناخۆش بوو تەوافى سەفا و مەرورە بكەن، لەبەر ئەو كە لە زەمانى بت پەرستىدا بتيان بەسەرورە بوو. جا خوداى تەعالا ئەم ئايەتەى ناردەخوارەو كە سەفا و مەرورە نیشانەى بەجى ھىنانى شىعارى دىن و بەو ھى كە كافەرەكان بتيان لەسەر دانان خراپ نابن، وە ئىستە كە بئەكان نەماون تەوافيان بكەن بە ياساى دىن.

بزائن! تەواف لە بەينى سەفا و مەرورەدا بۆ بەجى ھىنانى حەج و عومرە سوننەتە لەلاى ئىمامى ئەحمەد، وە لاى ئەبووحەنەفە واجبە ئەگەر تەرك كرا بە فیدیە چار نەكړى، وە لاى ئىمامى مالیک و ئىمامى شافعی فەرز و روكنە و بە تەركيان حەج و عومرە كە بە تال ئەبێتەو.

﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ (۱۵۸)

وه هه ركه سنی تاعه تی بكا فهرز بی یا نه، نه وه خودا پیی نه زانی و وه ری نه گری.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ﴾

به راستی نهو زانایانه كه نه شارنه وه نه وهی نیمه نازلمان کردوه له نایاتی رووناك و له نایاتی كه هو ی شاره زاکردنی ناده میزادن بو ریگهی دین.

﴿مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ﴾

پاش نه وه كه روشنمان کردنه وه بو یان به کورتی یا به دریژه پیی دانیان.

﴿أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ﴾ (۱۵۹)

نه وانه هه موویان خوی تهعلا له عنه ت و نه فرینیان لی نه کا، وه هه موو نهو كه سانه یش كه خاوه ن شوعووری دینین.

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾

مه گهر نهو كه سانه یان كه په شیمان بوونه وه لهو شاردنه وه یه.

﴿وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا﴾

وه خوو و رهوشتی خویان چاك كرد، وه نه وهی كه شاردبوویانه وه ده ریان بری.

﴿فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ (۱۶۰)

نه مانه تهوبه و په شیمان بوونه وه كه یان لی قه بوول نه كه م؛ چونکی هه ر منم نه گهریمه وه بو سهر بهنده ی تاوانبار به چاوپوشتی، وه منم میهره بان بو یان.

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ

وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ (۱۶۱)

بەلام ئەو کەسانەى کە دینیان شاردهوه و پەشیمان نەبوونهوه و بە کافری مردن ئەوه لەعەت و نەفرینی خودای تەعالا دیتەخوارهوه بەسەریانا، وه نەفرینی فریشتەکان و ئادەمیزاده باشەکانیش بە گشتی.

﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾

وه خالیان وایه ئەمێننهوه لەو نەفرینهدا و لە جەزای ئەو تاوانانەدا کە بوون بە هۆی نەفرین هەتا هەتایه. ئەو عەزابهی بۆیان بپاردراره سووك ناکرێ لە سەریان. وه بە قەتعی لە هیچ ماوهیه کدا مۆلەت نادرین و عەزایان دوا ناخری.

چەن باسێک:

[باسی] یەكەم: ئیمامی رازی ئەلێ: ئەم ئایەتە: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ﴾ و تاریکی سەربەخۆیه و هاتوووتە خوارهوه و هەموو ئەو زانایانە ئەگریتهوه کە باسی لە دین ئەشارنەوه. وه بازی ئەلێن: نەخهیر، هاتوووتە خوارهوه لە بارهی ئەو زانا جووله کانهوه کە لە لایهنی کۆمهلی لە ئەنسارهوه پرسیاریان لێ کرا لەو سیفات و نیشانانەى حەزەرەتە کە لە تەوراتا هەن ئەوانیش ئینکاریان کرد و شاردیانەوه. وه بازی ئەلێن: ئەم ئایەتە هاتوو لە شانی ئەو جووله کە و گاورانەدا کە نیشانەى پیغەمبەریان لە عالم شاردەوه. بەلام قسەى یەكەم راستە لەبەر چەن شت: یەكەم: لەفری ئایەتە کە عامە و پێویستی بە لادان لە مانای خۆی نییه. دووهم: بە یاسای ئوسول مادام عیللەتى لەعەتە کە ونکردنی دینه هەرکەسى دین ونبکا بەر ئەو هەرەشه ئەکەوێ. سێهەم: گەلی لە ئەسحابەکان ﷺ ئەم ئایەتەیان لەسەر مەعنای عوموم ئیعتیار کردوووه؛ لەوانه: ئەبووهوهرهیره ﷺ کاتێ کە عیتابی لێ گیرا لەسەر زۆر ریوایەت کردنی ئەحادیس فەرمووی: ئەگەر دوو ئایەتى قورئان نەبوايهن من حەدیسەم بۆ ریوایەت نەدەکردن.

یه‌که‌م ئایه‌تی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ﴾ دووهم: ئایه‌تی
 ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾ (۱۸۷ آل عمران).

له واقیعا دین و شاره‌زایی بۆ ریڭگای راست به زانیاری دیته جئ، وه دیاره هه‌موو
 که‌سی زانیار نییه جا نه‌گه‌ر زانیاره‌کان زانسته‌که‌یان بشارنه‌وه نه‌وه ئاده‌میزاد هه‌موو
 گومرا نه‌بن و نه‌که‌ونه چالئ تاریکستانه‌وه بۆیه بریار دراوه که ده‌برینی زانیاری و
 بلاوکردنه‌وه‌ی ئامۆژگاری بازئ جار فهرزی عه‌ینه له‌سه‌ر هه‌موو زانیارئ، وه بازئ
 جار فهرزی کیفایه‌یه و له‌سه‌ر وه‌زعی روژ نه‌گۆرئ.

باسی دووهم: نه‌و به‌یانه‌ی که خودا کردوو‌یه‌تی له کیتابا بازیکی به ته‌فسیل و
 درێژه‌داره وه‌کوو نه‌و ئایه‌تانه که نه‌بن به هۆی رووناکی ئایه‌ته کورته‌کان، یانی بۆ
 به‌یانی قه‌یدی موته‌لق یا ته‌خسیسی عام یا جیڭگه‌ی ره‌فتار کردن به‌و ئایه‌ته؛ ئایا
 ماوه‌ته‌وه یا مه‌نسوخه!

وه بازیکیان به ئیجمالن وه‌کوو نه‌وه که له‌کیتابا به‌یانی قورئان حه‌واله‌ کراوه به
 پیغه‌مبه‌ر ﷺ وه یا باسی نه‌وه کراوه که ریڭگای گشتی موسولمانان راسته یانی
 ئیجماع حه‌قه و وه‌کوو نه‌وه نه‌مر کراوه به ئیعتیار یانی قیاسی موخته‌هید و زانای
 ره‌سا بیکا به کاره، وه یا ده‌لیلئ ئینسانی خاوه‌ن زانست سه‌وقی بکا هۆی رزگاریه.
 یانی پوخته‌ی شوینه‌که نه‌مه‌یه که به‌یانی خودای ته‌عالا ده‌س نه‌دا بۆ به‌یانی که به
 ئاشکرا بئ، وه بۆ به‌یانی که به شیوه‌ی ئیستینبات ئیستیفاده کردن به هۆی یاسای
 موخته‌هیده‌کانه‌وه بئ.

باسی سێهه‌م: له جومله‌ی «وهم کفار» که حاله‌ له «فاعل» ی «وماتوا» ده‌رئه‌که‌وئ
 له‌عنه‌ت له کاتیکا ره‌وایه‌ بزانئ نه‌و که‌سه به کافری کو‌تایی ژیا‌نی هاتووه. که‌وابئ
 دروست نییه له‌عنه‌ت کردن له کافرئکی دیاری تا نه‌مرئ به کافری؛ چونکه نه‌نجامی

دیار نییه، وه به «طریق الأولى» دروست نییه له‌عنه‌ت کردن له موسولمانی دیاری؛ چونکی زاهیری حالی ئەم موسولمانه ئەوه‌یه که له‌سه‌ر ئیسلامیه‌ت ئەمری. به‌لام له‌عنه‌ت له کۆمه‌له‌ی کافران به ئیجمال دروسته، واته موباحه و ره‌وایه، ئەنا له‌عنه‌ت کردن له‌وانه‌یش نه راجبه و نه مه‌ندوو‌به، وه حه‌قی ئینسان وایه که زمانی خۆی رام نه‌کا بۆ واته‌ی نابار و ناشیرین.

هه‌روا له‌عنه‌ت له سته‌مکاران و شه‌راب‌خۆران و دز و درۆزان به کۆمه‌ل و به ئیجمال ئەوه له ئایه‌ت و حه‌دیس‌ا هه‌یه و ره‌وایه، وه‌ک‌وو مه‌علومه بۆ ئەوانه که ناگادارن.

جا له کاتیکا خ‌وای ته‌ع‌الا هه‌ره‌شه‌ی کرد له زانایان له‌سه‌ر شاردنه‌وه‌ی وتاری راست ئەم ئایه‌ته‌ی نارد‌ه‌خواره‌وه بۆ ئەمه بانگیان بکا بۆ ئیعلانی ته‌وحید و به‌یانی یه‌کیه‌تی په‌روه‌ردگار له جیهانا؛ چونکی ته‌وحیدی په‌روه‌ردگار بناغه‌ی هه‌موو پیروزی و به‌ختیارینه‌که بۆ ئاده‌میزاد و بۆ هه‌موو خ‌اوه‌ن هۆشی، وه فه‌رمووی:

﴿وَالْهَکُّ اِلَهٌ وَحِدٌ﴾

په‌روه‌ردگاری ئیوه په‌روه‌ردگاریکی تاق و ته‌نیا‌یه.

﴿لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ﴾

هیچ که‌سێ نییه که «واجب الوجود» بێ و عیباده‌تی بۆ بکری و په‌روه‌ردگار بێ ئیلا ئەو.

﴿الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ﴾

که میه‌ره‌بان و به‌خشنده‌یه به هه‌موو جو‌ره به‌خششی لهم جیهانه. وه له جیهانی ئاینده‌دا که پایه‌داره هه‌تا هه‌تایه.

فائیده به ك:

نیامی نه حمه د و نه بو د اوود و ترمزی به سه نه دیکي سه حیج ریوایه تیان کردووه
له حه زره ته وه ﷺ که نیسمی نه عزه م و له م دوو نایه ته دا؛ یه که م: * وإلهکم إله واحد
لا إله إلا هو الرحمن الرحیم *.

دووهم: نایه تی نه وو له لی نالی عیمران: *الم، الله لا إله إلا هو الحي القيوم*. وه ته به رانی
و حاکم ریوایه تیان کردووه به سه نه دیکي حه سن له حه زره ته وه ﷺ که نه و
نیسمی نه عزه مه ی نه و ته و پارانه وه ی پی بکری له خودا قه بو ولی نه کا و له سی
سووره ت له قورثانا: «البقرة»، «آل عمران»، «طه».

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ
الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾

به راستی هه یه له دروستکردنی عاسمانه کان و عهرز و له جیاوازی شه و و روژدا
به کورتی و درژی، وه له ئیلهامی دروستکردنی نه و که شتیانه دا که نه روژ له ده ریادا
و نه بن به هو ی ده سکه و تنی نه وه ی سوودی هه یه بو ناده میزاد.

﴿وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾

وه له باراندنی نه و ناوه ی که خودا نه یباریتیته خوار له عاسمانه وه جا نه م عهرزه
وشکه مردووه پی سووده ی پی زیندوو نه کاته وه له پاش مردنه که ی و نه نوعی
گیانله به ری تیدا بلاونه کاته وه.

﴿وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾

وہ لہ گۆرپان و شەپۆلدان بە باکان بەسەر عەرزا بۆ نەشەدان بە گیا و دار و گیاندار
و لہ ھەورا کہ رام نەکرئ لہ بەینی عەرز و عاسمانا.

﴿لَا يَتَّبِعُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ (۱۶۴)

گەلئ عەلامەت و دەلیل ھەیە لەسەر ئەوہ کہ ئەم جیھانە پەرورەدگارێکی زیندووی
زانای بە تەوانا و خواستی ھەیە، بەلام ئەم ئایاتە و ئەم دەلیلانە لەلای ئەو ئادەمیزادانە
ھەن کہ خواوەن زانستن و ھۆشیار و بیرەوہرن.

لەم شوینەدا چەن باسئ ھەیە:

یە کەم: ئە گێڕنەوہ کاتئ کہ ئایەتی یێشو و ھاتە خوارەوہ و کافرەکان بیستیان وتیان
بە حەزەرەت: دەلیلت چییە لەسەر ئەمە کہ ئیمە خودایەکی تاق و تەنیامان ھەیە؟!
جا ئەم ئایەتانە ھاتنە خوارەوہ.

دووہم: خودای تەعالا قورئانی نازل کردووە بۆ رێنومایی لەسەر پایە و ھۆشیاری
ئەوانە کہ ئەیبینن، وە ھەرکەس بە قەی پایەیی ھۆشیاری خۆی سوودی لئ وەرنەگرئ.
مەسەلا ئەو کەسانە کہ زانان و ئاگاداران لە سیفاتی مەوجودات ئەوانە لەم ئایەتانەدا
بەیان کراون لە جیھەتی ئیمکان و خودووس و یاسا و نێزام تەماشائە کەن و ئەلێن:
ھەرچی لەم جیھانەدا ھەیە بە ئاشکرا لە ئیمکان دەرناچئ، وە مومکین بوون و
نەبوونی بە بئ تەرجیح و ھیزی خاريجی نابئ و ئەو ھیزە خاريجەیش نابئ وە کۆو
ئەمان لەلایەنی مومکینەوہ بئ و پێویستە لە زاتی واجبەوہ بئ کە وابوو بە رووناکی
ئیمکانی ئەم جیھانە دەلیلە لەسەر وجودی پەرورەدگارێکی «واجب الوجود» کہ
ئەم عالەمە و ئەو ئەوزاعە ئیحداس بکا و بیخاتە مەیدانی وجودەوہ.

وہ لە لایەکی تریشەوہ قابیل نییە زاتی «واجب الوجود» موعاریزێکی بیئ کہ لە
ئیمکانا بیئ موخالەفەیی ئەم زاتە «واجب الوجود»ە بکا، کەوابئ پێویستە ئەم زاتە

«واجب الوجود»ە که خالیقی جیهانه یەك زات بئی. بەم جۆره ئیسباتی بوونی خالیق و تەنایی خالیق ئەکا.

وہ ئەو کەسانەش کە پایەى ھۆشیارییان پایەى عەوامى ئادەمیزادە کە توزئ بیرى کردەوہ لەم جیهانەدا و لەو عەرز و عاسمانەدا و لەم شەو و رۆژەدا کە کورت ئەبن و درێژ ئەبن و ئەم فەسلانە رێك ئەخەن و ھەر مەوسیمى بۆ نەوعە ژىوارئ بە کاردئ و تەماشای عەقلى ئادەمیزاد ئەکا کە چىن بە چىن بەرز ئەبیتەوہ و ئەسبابى ژىوار و بەرزى خۆى پەیدا ئەکا و کەشتى دروست ئەکا و ئەپواتە ناو دەریای بئیپەى، وە بە ھۆى چەن شتیکەوہ سوود لە دەریا وەرئەگرئ، وە کاتئ تەماشای ئەوہ ئەکا ئەم جیهانە بە وشكى گياندار ناژى بەسەریەوہ، وە خواى تەعالا ھەور رێك ئەخا و باران ئەباریتئ و ئەنواعى گیا و دارى بە سوود و سەمەر ئەپوینئ و ئەنواعى گیانلەبەرئ لەسەر عەرز دروست ئەکا کە سوودیان لئى وەرئەگیرئ، وە ھەروا بە درێژایى چەرخى شەو و رۆژ ئەم با و باران و ھەورە بە قەى پتووست پەیدا ئەبئ و ئەنواعى رووداو لە جیھانا ئەبینئ بە جۆرئ کە ئەم جیھانە وەکوو دادگایىکى بە یاسا وادیتە بەرچاوى کە بەسەرە ئادەمیزاد راکیشن بۆ تۆلە سەندنەوہ لە ستەمکار. کاتئ بیرى کردەوہ لەم رووداوانە و لەم یاسا رەسایە کە ھەروا دەوام ئەکا باوەرپێکى بە ھیز لە دڵ و دەروونیا دائەمەزرئ کە ئەم جیھانە پەرورەدگارپێکى نیگاھبانی بە تەوانای ھەییە و زالە بەسەر ھەموو خواستیکى خۆیا و کەس لە دائیرەى ھیزی دەرنەچئ، وە ئەو پەرورەدگارەش یەك زاتى تاق و تەنیايە. ئەگەرنا ئەم دنیا ئەبوو بە خانووى خاوەن زۆر: رۆژئ ئاسمان ئەپووخا و رۆژئ مانگ دائەکەوتە خواوەوہ و رۆژئ ھەتاو بئی رووناکی ئەبوو و رۆژئ دەریاکان وشک ئەبونەوہ... مادام کە ھەموو ئەمانە لەسەر یاسایەکی جوانى رەسا دەوام ئەکەن ئەزانى کە ئەو پەرورەدگارە تەوانایە ھەر یەکیکە و بە دڵ و زمان ئەلئى: «لا إله إلا هو الرحمن الرحيم».

سێهەم: موفەسیرەکان گەلنی بیریان دەربرپووە دەربارەی ئەم تەرتیبە کە لەم ئایە تەدایە، پێویست نییە بە بەیانیان، وە جوانترین ئەمەییە گەورەترینی مەوجوودات لە جیهانا گیانلەبەرە و گەورەترین گیانلەبەرە ئینسانە، وە ئینسان و باقی گیانلەبەرە ئینسان بە چوار شت ھەیە؛ یە کەم: شوینی تیاوون (زەرفی مەکان). دووھم: ماوہینی سوودی لێ وەرگیری (زەرفی زەمان) بۆ کاسبی و ئاسایش وەرگرتن. سێھەم: رزق و رۆزی کە ژیاوی پێ بکەن. چوارەم: دەوامدان بەو وەزە.

بۆیە بەم پێیە خودای تەعالا بەر لە ھەموو شتێ باسی خەلقى عاسمان و عەرزێ کرد، لەبەر ئەوە کە عەرز زەرفی مەکانە بۆ ئینسان و گەلنی گیاندار، وە عاسمانیش جێگەی ھەلسوورانی گیانداری بالندەییە، وە عاسمانی خستە پێش عەرز لەبەر ئەوە کە عاسمان کەنگەیی رژاندنی نوور و رووناکییە بەسەر جیهانا و بە بێ رووناکی گیانلەبەر جێگەی خۆی نادۆزیتەو.

پاش ئەمە باسی ئیختیلافی شەو و رۆژی کرد؛ چونکی بە بێ ئیختیلافی شەو و رۆژ، یانی بە بێ ئەوە بێن بە شوین یەکا، کاتی کارکردن و کاتی ئاسایش بۆ ئینسان دەس ناکەوێ بە شیوہ و یاسای دامەزراو. جا باسی کەشتی کرد؛ چونکی رزق و رۆزی بۆ ژیاور گەلێکی لە دەریادا دەستەکەوێ بە تاییەتی بۆ ئەوانە وان لە قەراخی دەریادا و جەواھیراتی ناوی دەریا بە ھۆی کەشتییەوانییەو دەست ئەکەوێ، ھەروا گەشتن بە ولاتە دوورەکان و سوود وەرگرتن لەوانە بە ھۆی کەشتی رانییەو بە ئاسانی دیتەجێ. جا باسی بارانی ئاسمانی کرد؛ چونکی بارانە ئەبێ بە ھۆی سەرچەشمە و کانیاو و کاریز و رووبار و ئەبێ بە ھۆی دەرچوونی گیا و داری بارەدار و کشتوکال و ژیاوی گیانلەبەر، جا باسی جوولان و شەپۆلی بای کرد، وە باسی ھەوری چین بەستووی ھەوای کرد؛ چونکی ناوی دەریا و ھیزی گیا و دار لەسەر عەرز و ژیاوی

هموو گیانله‌به‌ران هه‌تا هه‌تایه و دنیا دنیایه له‌سه‌ر با و بارانه. وه له واقیعا نهم شتانه که باس کراون له‌م نایه‌تدا نیشانه‌ی وجودی په‌روه‌ردگار و ته‌نیایی نه‌ون، وه دامه‌زراندنی یاسای ژیان بو گیانله‌به‌ر و قانونی نه‌سباب و موسه‌بیات له‌رووی سه‌ربساتا و ریگه دۆزینه‌وه بو پیشکه‌وتن و سه‌رکه‌وتن و زال بوون به‌سه‌ر داخوازی ئاده‌میزادا به‌وانه‌یه. جا خۆزگه به‌وانه هۆشیار و خاوه‌ن ده‌سه‌لاتن و موه‌فه‌ق نه‌بن له‌سه‌ر سوود لی‌وه‌رگرتیان!

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ﴾
له‌گه‌ل نهم ده‌لیلانه که هه‌ن له‌سه‌ر نه‌وه په‌روه‌ردگاری عالم تاقه‌زاتیکی «واجب الوجود» که هه‌ر نه‌و ته‌وانایی هه‌یه به‌سه‌ر جیهانا و پتویسته هه‌ر له‌بو نه‌و عیبادت بکری و هموو سوود و زیانی له‌وه‌وه بزانری. بازئ که‌سی وا هه‌ن که له‌به‌ر ئاره‌زووکاری و خۆپه‌رستی له‌م ده‌لیلانه لانه‌ده‌ن و بیجگه له‌خودای ته‌عالا چه‌ن هاوویته‌یی بو خودا بریار نه‌ده‌ن، وه‌کوو نه‌و «بتانه» که نه‌یانپه‌رستن، یا وه‌کوو نه‌و «مالووم» و «قه‌شانه» که له‌گه‌ل وجودی پیغه‌مه‌را ﷺ و ده‌رکه‌وتنی موعجیزات و ئیتیساراتی ئیسلام و ناشکرای ده‌عه‌ته‌که‌یا نه‌که‌ونه شوئینان و هه‌ر حوکمی نه‌وان بریاری بده‌ن به‌جیی دین و نه‌و بتانه که به‌ده‌ست تاشراون، وه یا نه‌و قه‌شه و مالوومانه که به‌خواه‌ن شه‌رع بریار دراوون خۆشه‌ویستن و نهم هه‌واخواهانه خۆشیان نه‌وین وه‌کوو چۆن خودای په‌روه‌ردگاریان خۆش نه‌وی.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾

به‌لام نه‌و که‌سانه ئیمانی ساغیان هه‌ر به‌خودا هه‌یه نه‌وه مه‌حه‌به‌تیان بو خودا زۆرت‌ره له‌مه‌حه‌به‌تی نه‌وان بو‌ته‌کان یا بو‌قه‌شه و مالوومه‌کان له‌به‌ر نه‌وه موسو‌لمانه‌کان هه‌ر خودایان خۆش نه‌وی، وه نه‌وان خودا و ته‌کان، یا خودا و قه‌شه و مالوومه‌کانیشیان

خۆش ئەوئ، وه لهبەر ئەوه که مه‌حه‌به‌تی موسوڵمانی ساغ له‌بەر خودا و هه‌تا هه‌تایه‌، به‌لام مه‌حه‌به‌تی ئەوان له‌بەر دونیایه‌ و له‌بەر بازي هه‌یویه‌ که ئەو هه‌یوانه‌ نه‌مان مه‌حه‌به‌ته‌که‌ نامینئ، وه له‌بەر ئەوه‌ که مه‌حه‌به‌تی خودا له‌سه‌ر ئەساسی حه‌قیقه‌ته‌، وه مادام عه‌قل و هۆشی بمینئ ئەو مه‌حه‌به‌ته‌ ئەمینئ، به‌لام مه‌حه‌به‌تی ئەوان له‌سه‌ر ئیشتیاه و شوین که‌وتنه‌ هه‌رکاتئ ئیشتیاهه‌که‌ نه‌ما مه‌حه‌به‌ته‌که‌ نامینئ وه‌کوو راکردن بۆ لای (سه‌راب = به‌رده‌خوئ)، که پئی گه‌یشت و تیی گه‌یشت به‌ ناویندی به‌جیی ئەهیلئت.

﴿وَلَوْ رَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾ (١٦٥)

ئه‌گه‌ر بیانزانیئ ئەو که‌سانه‌ که‌ سته‌میان له‌ خۆیان کرد به‌و بیر و باوه‌ره‌ ناباره‌ له‌ کاتی چاوپێکه‌وتنی عه‌زاب و ئازاری دۆزه‌خا که‌ هه‌رچی هه‌یزه‌ هه‌ر بۆ خودایه‌ هه‌مووی، وه خودای ته‌عالا تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ی زۆر به‌شیدده‌ت و سه‌خته‌، ئەیانزانی که‌ وان له‌ خه‌ساره‌ت و زیانا.

﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾ (١٦٦)

ئەو کاتی چاوپێکه‌وتنی عه‌زابه‌ کاتیکه‌ که‌ به‌ته‌کان و قه‌شه‌ و مالوومه‌کان یه‌خه‌ی خۆیان هه‌لته‌که‌ین له‌و که‌سانه‌ که‌ که‌وتونه‌ته‌ شوینیان، وه هه‌موو عه‌لاقه‌ و په‌یوه‌ندییه‌که‌ له‌ به‌ینیانا ئەپچرئ، وه له‌ باتی مه‌حه‌به‌ت و په‌یوه‌ندی رق و کینه‌ و دوزمنايه‌تی ده‌رئه‌که‌وئ!

﴿وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كَرِهَ فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا﴾

وه له روژی دیتنی عهزایا و لهو کاتی یه خه هه لته کاندنی سه روکانه دا ئینسانه
خه له تاوه شوینی هه واکه وتوووه کان به داخ و ناخه وه ئه لئین: کاشکی گه رانه وه یه کمان
ببویه بۆ جیهانی ژیا نی پئشو وه تا له بهر وه رووی ئه هلی دنیا دا ئیمه یش یه خه ی
خۆمان لهو سه روکه پووچه لانه هه لته کانایه وه کوو ئه وان له م جیهانی پاشه روژه دا
یه خه یان له ئیمه هه لته کان، وه هه ر وه کوو ئه وان ئا برووی ئیمه یان بر دووه و ئیمه یان
شه رمه سار کر دووه ئیمه یش ئه وانمان شه رمه سار بکر دایه و ئا بروومان ببردایه ن.

﴿كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ﴾

ئا به و جو ره که تووشی عهزایی ناگری دۆزه خ و تووشی شه رمه ساری روژی
قیامت ئه بن خودای تهعالا جهزایان ئه داته وه و کرده وه کانیا ن دینتته بهرچاو به
شیوه ی حه سه رت و غه مباری به سه ردلیانا.

﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾

وه ته نیا ئه وه نییه که ئه و عهزایا و شه رمه سارییه یان نشان بدات و بیرتته وه،
به لکو وه تا هه تایه له ناگری دۆزه خیش ده رناچن.

پئو یسته بزانی ته فسیر کردنه وه ی که لامی خودا به هه و نابئ، وه واجبه له سه ر
رووناکی ده لیلی عه قلی و نه قلی بئ.

جا له سه ر نه م نه ساسه «ئه نداد» هاووینه یه کی وایه مو قاو ه مه ی دینه که ی بکا و
به رانگاری ببئ و مه نع ی بکا له خواستی خو ی، وه به قه تعی «ئه نداد» به م مه عنا یه بۆ
خودا نییه و که س دانی به شتی وادا نه ناوه مه گه ر گه لی بت په رسته کان که به هه وای
پووچی خۆیا ن به کانیا ن به خودای سه رزه وی دانا وه و مه گه ر کیتابییه هه واپه رسته کان
که له بهر ئاره زوو بازی که وتوو نه ته دووی مالووم و قه شه کانیا ن، وه له گه ل وجوودی
پئغه مبه ری نازارا و له گه ل ده رکه وتنی «مو عجیزات» دا و له گه ل تیگه یشتن له خو و

و رهوشتی نه هلی ئیسلام له ریگای راست لایان داوه و به درۆ و ده له سه و فروفیل مه نعی خه لکیان کردووه له وه که موسولمان بین و نیشانه و عه لامه تی راستی پیغه مبه ری نازاریان شار دووه ته وه.

ئیر ته فسیر کردنه وه ی نه نداد به هه موو سه رو کینکی دینی له عاله می ئیسلاما و به هه موو زانایی که موسولمانان بکه ونه شوینی، وه یا ته فسیر کردنه وه ی به ئیمامیکی موجته هیدی خاوه ن ته نلیف و ته دوین که عاله می عوله ما ملیان بو شوپ بکه ن نه مه ته فسیرینکی هه له و بیدعه ت و به تاله، به لکوو ئهم نه وعه به یانه له بانگ کردنی ئاده میزاد نه چی بو نه وه که جومهووری موسولمانان به گو مراه دابیتن و موجته هیده کان که خزمه تی قورئان و سونه تی پیغه مبه ریان کردووه به «نه نداد» و پیاوی به دکار و تاوانبار دابیتن «والعیاذ بالله» له م بیر و باوه ره پووچه به تاله که بیجگه له ئیلبیس کهس پنی رازی نابی.

ههروه ها ته فسیری نه نداد بکریته وه به گه لی له و موسولمانه پاکانه که به په پیره وی پیغه مبه ر ﷺ و زوهد و ته رکی دنیا و دووری له هه وای نه فس دلایان نوورانی بووه و به زیکری خودا و قورئان خویندن و شه ونویژ و تاعه ت دلایان رام و ئارام بووه. نه مه یش هه ر به ده بختی و لادانه له ریگه ی ئیسلام؛ چونکی له قورئانا خودا تاریفی دوستانی خو ی له چه ن نایه تا کردووه و نیشانه و عه لامه تی بو داناون و پوخته ی نیشانه یان نه مه یه که وان له سه ر خو و رهوشتی پیغه مبه ر ﷺ وه ئیعلانی کردووه: ﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٢﴾. وه نه م کو مه له دائیما به زمان و به نووسین جار نه ده ن به جیهانا که ریگه ی ئیمه ریگه ی قورئان و حه دیسی پیغه مبه ره ﷺ وه هه رکهس له و ریگه لادا نه وه گو مراه.

ئەم زاتانە و ئەو ئیمامە عالمە گەورانە هەموو وەکوو چرای رووناکن لە مەیدانی تاریکستانی جیهانا و دنیا بەمانە رووناک ئەبیتەو و دلی هوشیار بە سوحبەتی ئەمانە پاک ئەبیتەو و بەختیار ئەو کەسە یە کە بە پەیرەوی شەرعوو هاورپی پاکانە و لەسەر خۆشەویستی ئەوان ئەمری.

﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا﴾

ئەو ئادەمیزاد بخۆن لەو خواردەمەنیانە کە دەستان پیی ئەگا لە ئەرزا بە مەرچی ئەمە کە حەلال و رەوا بی خواردنی، واتە مالی خەلک نەبی، وە «طیب» بی، واتە بە تەبیعەتی ئینسانی سەلیم قیزەون نەبی.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتِ الشَّيْطَانِ﴾

وە مەکەو نە دووی هەنگاوەکانی شەیتان: حەرام لە بۆ خۆتان حەلال مەکەن، وە حەلال لەسەر خۆتان حەرام مەکەن.

﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾ (١٦٨)

بە راستی شەیتان بۆ ئێوە دوژمنیکی دیارییە.

﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ﴾

شەیتان فەرمانتان پێ نادا مەگەر بە شتی کە نابار بی و بیر و باوەر و کردەوویی کە زۆر لە ئەندازە لای دای، وەکوو شەریکدانان بۆ خودا و دەسبردن بۆ گیان و نامووس و مالی خەلک و وتاری ناشیرین.

﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا نَعْلَمُونَ﴾ (١٦٩)

وە فەرمانتان پێ ئەدا بەو کە هەلبەستن لەسەر خودا ئەو شتانە ی کە نایزانن وەکوو حەرامکردنی حەلال و حەلالکردنی حەرام.

لێره دا دوو باس ههیه:

[باسی] یه کهم: ئەم نایه تانه هاتنه خواره وه به هۆی ئەوه وه که هۆزی «سه قیف» و «خه زاعه» و «به نی مودلیج» چوار شتیان حه رام کرد له سه ر خۆیان: «بحیره»، «سائبه»، «وصیله»، «حام». یه کهم: و شترئ که پینج سک بزایی و سکی ئاخری نیر بوائی گۆنچکه یان هه لئه قلیشان و به ره لّایان ئە کرد نه سواری ئە بوون و نه ئە دۆشرا، به م پینه «بحیره» یانی گۆئ هه لّقیشاو. دووهم: «سائبه» نه خۆشئ ئە یگوت: ئە گه ر له م ناساغیه خۆشه وه بووم ئە و و شتره م به ره لّلا ئە بن کاتئ خۆش ئە بووه وه و شتره که ی وهك «بحیره» به ره لّلا ئە کرد، نه سواری ئە بوو و نه ئە یدۆشی. واته «سائبه» به ره لّلا کراو. سیهه م: «وصیله» ئە گه ر و شتره که یان به مینچکه بزایی وه ریان ئە گرت بۆ خۆیان و ئە گه ر به نیر بزایی دایان ئە نا بۆ به تکهان و ئە گه ر نیر و میه کی ببوایه ئە یانوت: وا مینچکه گه یشته به برای خۆی، ئیتر له به ر خاتری ئە و مینچکه نیره که یان سه ر نه ده بپری. واته «وصیله»: یانی مینچکه ی به نیره گه یشتوو. چواره م «حام»: ئە و و شتره یه که ده سک بزئ له نیره یئ جا پاش ئە وه سواری بوونی ئە و و شتره یان حه رام ئە کرد و ئە یانوت: ئە و و شتره «حامیه» واته پشتی خۆی پاراستوو له سواری. جا خودای ته عالا ئە فهرمویت: ئە م حه رام کردنه هه مووی له که و تنه دوای شه ی تانه و خودا به شتی وا رازی نییه.

باسی دووهم: زانا کان فهرموویانه: خودای ته عالا ئاده میزادی جیا کردوو ته وه له گیانه له به ران به سووره تی جوان و خه لاتئ «نه فسی ناتیه» واته: روّحی هۆشیار، وه ئە م نه فسی ناتیه سئ هیزی پئ دراوه، یه کهم: قووه ی عه قلییه که هۆی تیگه یشتن و زانست و زانیارییه. دووهم: قووه ی شه هه وییه، واته: هیزی ئاره زوو، ئە ویش بۆ جه لب و راکیشانی شتی به سوود و دوور خستنه وه ی شتی زیانداره. سیهه م: قووه ی

غزه بیه، واته: هیزی توورهبوون و دهست وه شانندن بۆ ئه وه که نه گهر دوژمنی هیرشی هینایه سهر تیکۆشی بۆ چارکردنی.

جا ئهم سئ هیزه ههر یه کئی سئ پلهی ههیه، ههر ناوه پراسته کانیان فهزلهیه و په سنده ئیتر ئه ولا و ئه ملایان «رهزله» یه و ناپه سنده. وه کوو: هیزی ناوه پراستی قووهی عه قلییه حیکمه ته که عیاره ته له زانستی شت به شیوهی راستی، وه په پری ئه ولای جهر بهزهیه که تیپه پرکردنه به سهر شتا، وه په پری ئه ملا «غباوه» یه به مانا تینه گه یشتن. وه هیزی ناوه پراستی قووهی شه ههوییه «عیفه ته» که عیاره ته له وه که «جهزب» و «دهفع» ه که ی به قه ی پتویست بی، وه په پری ئه ولای «فجور» و داوین پیسییه، وه په پری ئه ملای «خمود» ه که کورانه وهی ئاره زووه.

وه هیزی ناوه پراستی قووهی غزه بیه شه جاعه ته که عیاره ته له وه ئینسان ده سبهرداری حه قی خۆی نه بی و هیزی ئه وه په پری «سبع» یه ته، واته: درندهیی و سته مکردن، وه هیزی ئه ملایشی جه بانه ت و ترسنۆکییه.

جا ئینسانی به اختیار به و ئینسانه ئه لئین که هه میشه هیزی حیکمه ت بکا به پیشه وای خۆی، هه تا پرس نه کا به و هیچ شتی ئیختیار نه کا. مادام وای کرد ئه گا به پیڤه وی ههر چی حه قه، نه گهر ره هبه ریکی چاو پیکه وت و له وتاره راسته که ی و له ره وشته که ی تیگه یشت، وه نه گهر ریڤرپکی دی که بانگی نه کرد بۆ به دبیری و بی باوه پری له و نزیک بکه ویتته وه و له م دوور بکه ویتته وه.

وه نه گهر چه ن شتی له ئارادا بوون بۆ خویندن و فیر بوون کامیان سوودی زۆره ئه وه یان بخاته پیشه وه و کامیان بی سووده ته رکمی بکا. وه نه گهر ئاره زووی شتیکی کرد پرس بکا به هیزی حیکمه ت: ئایا ئه و ئاره زوو کراوه باشه و په سنده و له سهر یاسای هۆشه و له سهر ده ستووری کیشه بیکا ئه نا ته رکمی بکا. وه نه گهر شتی هاته

پیش که جوان نه‌بوو و مایه‌ی زیان بوو ئەو هه‌وار به‌ری بۆ قووه‌ی حیکمه‌ت که چۆن به‌رانگاری ببێ. وه یا ئە‌گەر سوود له‌وه‌دا بوو ده‌سبه‌رداری ببێ، وازی لێ‌به‌یئێ و ده‌سبه‌رداری ببێ، وه مادام وابوو هه‌میشه نووری خودا یارمه‌تی ئە‌دا: * یُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا.¹

وه ئینسانی به‌دبه‌خت به‌قه‌تعی موراجه‌عه‌ی حیکمه‌ت ناکا و گیرۆده‌ی تاریکی نه‌فس ئە‌بێ و شه‌یاتینی ئینس و جین زāl ئە‌بن به‌سه‌ریا، وه ئە‌م نه‌وعه‌ تایبعی هه‌نگاوی شه‌یتانن. په‌نا به‌ خودای میهره‌بان! یانی نه‌که‌ونه دوا‌ی ئە‌و خه‌یالاته که شه‌یتان ئە‌یخاته دلیانه‌وه.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾

هه‌رکاتێ بوتری به‌و کافره‌ موشریکانه: که به‌که‌ونه دووی ئە‌و قورئانه خودا ناردووێه‌تی هه‌واره‌وه بۆ سه‌ر هه‌زهره‌تی موحه‌مه‌د ﷺ.

﴿قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا آَلَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءُنَا﴾

ئە‌و کافرا نه‌ له‌ وه‌لاما ئە‌لێن: تایبعی ئە‌و قورئانه نابین، به‌لکوو ئە‌که‌وینه شوینی ئە‌وه‌ی که باوک و باپیره‌ی خۆمانمان دیوه‌ له‌سه‌ری، وه ته‌رکی یاسای دین و ئایینی ئە‌وان ناکه‌ین. جا خودا به‌ هه‌له‌یان ئە‌داته قه‌له‌م و ئە‌فه‌رمویت:

﴿أُولَٰئِكَ ءَابَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾

واته: ئە‌وه ئە‌گەر باوک و باپیره‌کانیان شاره‌زای حه‌ق بوونایه و هۆشیار بوونایه باش بوو. ئایا ئە‌گەر باوک و باپیره‌کانیان هه‌یج‌نه‌زان بووبن و ئاگایان له‌ دینی راست و رینگه‌ی ره‌زای خودایش نه‌بوو بێ هه‌ر ئە‌که‌ونه شوینیان؟!

واتە: ئەگەر ئادەمیزاد بکەوێتە شوین کیش و پیشە ی پێشیانیککی ھۆشیاری زانیاری خاوەن دین و دەستوور و لەسەری بروا زۆر باشە، وەکوو ھەزرەتی ئیبراھیم وەسییەتی کرد بۆ ئەولادەکانی کە لەسەر دینی ئیسلامییەت بمێننەوێ. وە وەکوو ھەزرەتی یەعقوب و تی بە کورەکانی: لە پاش من چی ئەپەرستن؟ ئەوانیش وتیان: دینی تۆ ئەپەرستین و خودای تۆ و باوک و باپیری تۆ ئەپەرستین. بەلام ئەگەر ھەروا بکەوێتە سەر دوو کەوتنی کوێرانە و رێگەی نەزانی و نەفامی، و شانازی کردن بە رێگەی ھۆزی پر لە نەزانی، وە نامەردی بکا ئەمە گەلێ نابار و ناھەموارە. بەلام ئەی رەھبەری نازار! لە ئامۆژگاری ئەم جووڕە کەسانە کە وشکەوێبوون لەسەر چاویلگەری و کەوتنە دووی تەقلیدی بێ دەلیل کەم ھەلئەکەوێ سوودیکتان دەسبکەوێ.

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

وێنە ئەو کافرانە کە بە تەقلیدی رووت کەوتوونەتە شوین باوک و دایکیان بەرابەر بەو رەھبەرانە کە ئامۆژگاریان ئەکەن و بانگیان ئەکەن بۆ رێگەی ئیسلام.

﴿كَمَثَلِ الْذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً﴾

وەکوو ھالی شوانێ وایە کە رائیککی بزنی و مەری لەبەردەستا بێ و پێرکە بکا بە ناو ھەیانانە کەیدا و ھیچ شتێ نەبیسێ ئیلا بانگ و ھاواریکی رووتی وانەبێ لە مەعناکە ی تێ نەگەن.

ئەم ئایەتە تەشبیھێ زۆر بەمانای بەرزە؛ لە لایەنی «مَشَبَّه» و «مَشَبَّه بِهِ» یەو ھەيئەتیککی تیکەل لە مەعانی موختەلیفە ھەيە و ھەجھێ تەشبیھە کەیش ھەم ھەيئەتیککی تیکەلە. ئەو تە لە لایەنی موشەببە ھەو تەماشای رەھبەری دلسۆزی پاکی کردووە کە بە بێ داوا کردنی موزد و منەت بانگ بکا لە گەلێ لە ئادەمیزادی دوور لە ھۆش و

له زانیاری دوور که وتوی سوودوه رنه گرتوو له نامۆزگاری. وه له جانیی (مشبهه) وه هم ته ماشای شوانیکی زانای فامیده ی دلسۆزی کردوو که گه لئ مه ر و بزنی له به رده ستابئ و پیرکه یان به ناوا بکا بۆ ئه وه ی بلاوه نه که ن و بینه وه سه ر له وه پرگای خۆیان و بگه رینه وه بۆ له وه پر خۆیان، وه ئه و حه یوانانه ی ش غه یری ده نگه که هیچ تی نه گهن. له گه ل ئه وه شدا که حه یوانه کان سوودئ وه رنه گرن له ده نگه ی شوانه که یان و گردنه بنه وه و له زیانی گورگ و درهنده و دز رزگار نه بن، به لام ئه و کافرا نه به که م و زۆر له بانگ کردنه که یان سوود وه رناگرن.

بیداری! سه ری ئه م ئایه ته مه جازی حه زفی تیایه و ئیمامی رازی و به یزاوی فه رموو یانه، وه موزاف مه حزووفه له سه ر میزانی: «واسئل القرية» و «وجاء ربك» یه عنی «واسئل أهل القرية» و «وجاء أمر ربك» ته قدیری ئیره ی ش: «ومثل داعي الذين كفروا» الآية.

﴿صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ (١٧١)

واته: ئه و کافرا نه که بانگ ئه کرین بۆ حه ق په رستی وه کوو که ر و لال و کویر وانه، واته وه کوو که ر سوود وه رناگرئ له گوێچکه ی و لال سوود وه رناگرئ له زمانی و کویر هیچ نابینئ به چاوی، ئه و کافرا نه ی ش سوود له و مه شاعیرانه وه رناگرن که وابئ عه قلی ئیکتیسابیان نییه. یانی ئه و عه قله که له حه واس وه رنه گیرئ لای ئه وان نییه. وه مه علومه ئه گه ر عه قلی ئیستیدلال به مه عقوولاتیشیان ببویه هه ر سوودیکیان له ریساله تی حه زره ت ﷺ وه رنه گرت. که وابئ ده رباره ی ده عوه تی حه زره ت ﷺ نه عه قلی موکته سه ب له حه واس و نه عه قلی موکته سه ب له عه قلیاتیان نییه.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ ءِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ (١٧٢)

ئەى كەسانى كە ئىمانتان هەيە بە خوا! بخۆن لەو خواردەمەنيە باشانە كە ئىمە
كردوو مانن بە رۆزى ئىو و سوپاسى خودا بكەن ئەگەر عىيادەت و بەندەيى بۆ
خودا ئەكەن.

ئەم ئايەتە وەكوو ئايەتى سەد و شەست و هەشت وايە لەرە واکردنى خواردەمەنیدا،
بەلام لەوئى باسى ئەو هەيش ئەكا كە خواردەمەنيە كە حەلالیش بى، وە ئەو سىفەتە
لێرەيشا مەقسوودە؛ چونكى مۆتلەق و موقەيەدەكە يەك ريزن.

وە پاش ئەمە خودا لە ئايەتى سەد و حەفتا و سێدا باسى خواردەمەنى پيس ئەكا
بۆ ئەو كە پاكيش باشتەر دەرکەوئى ئەفەر مۆيت:

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ
لِغَيْرِ اللَّهِ﴾

واتە: خۆاى تەعالا حەرامى نەکردوو لەسەر ئىو، ئەى موسوڵمانەكان، ئیلا
مردارە وەبوو و خوئى و بەراز و هەر سەرپراوئىكى وەها كە لە كاتى سەرپرینەكەيا
دەنگ بەرزكرايێتەو بە ناوى غەيرى خودا. واتە باسى ناوى بتهكانيان، وە يا ناوى
خودا و بتهكانيان بردبى و ئەمانەيش لەسەر ئەو كەسانە حەرام كراون كە ناچار
نەبووين بۆ خواردنيان.

﴿فَمَنْ أَضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾

دەى هەر كەس ناچار بووبى بۆ خواردنى ئەمانە لە حالئىكا دەس دريژ نەكا بۆ
حەقى غەيرى خۆى و لايش نەدا لەو ئەندازەيە كە پيويستە بۆى.

﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

ئەو هەيچ تاوانى لەسەر نیه لە خواردنى ئەوانا.

﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

به راستى خودا تاوان پۆشه و ميه ره بانه بۆ بهنده كانى و شتى گران ئاسان نه كه له سهريان.

وه له ئايه تى «يهك» له سووره تى مائدهدا فهرموويه تى: «يا ايها الذين آمنوا أوفوا بالعقود أحلت لكم بهيمة الأنعام إلا ما يتلى عليكم غير محلّى الصيد و أنتم حرم إن الله يحكم ما يريد» واته: ئه ي كه سانى كه ئيماننان هه يه به خودا! له سه ر خه تى راستى په يمانى خۆتان برۆن به پۆشه، وه له جومله ي په يمانى خودايه له گه ل پيغه مبه را ئه مه كه حه لال كراوه بۆ ئيوه گيانله به رى بى ته ميه ز له وشتر و گا و مهر و بز، وه ئه وانه يش كه ئيوه به ختيويان ناكه ن له گيانله به رى كتيوى، ئيللا ئه و گيانله به رانه و ئه و خوارده مه نيبانه كه ئه خو ترينه وه به سه رتانا له حاليكا ره وانه ده ن بۆ خۆتان نه چير كردن له كاتى ئيحرام به حه ج يا به عومره دا، وه به راستى خودا فرمان ئه دا به وه ي خواستى له سه رى بى. وه له ئايه تى (۳)ى سووره تى «مائده» دا بۆ رووناك كردنه وه ي ئه م ئايه ته فهرموويه تى: «حرمت عليكم الميتة والدم ولحم الخنزير وما أهل لغير الله به والمنخقة والموقودة والمتردة والنطيحة وما أكل السبع إلا ما ذكيتم وما ذبح على النصب وأن تستقسموا بالأزلام ذلكم فسق» واته: حه رام كراوه له سه ر ئيوه مرداره وه بوو، وه خوين، وه گوشتى به راز، وه هه ر سه ربراوئى كه ده نگ به رزكرابيتته وه له سه رى بۆ غه يرى خودا، وه هه ر حه يوانى خنكاو بى يا به كوته ك كوژرا بى يا له به رزييه وه هه لديرابى، وه ئه وه ي درنده خواردييتى - ئيللا ئه وه ي له كاتى ژيانى دامه زراودا به چه قودا بگا و سه رى بېرن - وه ئه و حه يوانه ي له سه ر بته كان سه ربرابى، وه هه ر حه يوانى گوشته كه ي له ناو خۆتانا به «ئه زلام» به ش بكه ن؛ چونكى ئه و نه وعه به شكردنه لادانه له حه ق.

وه له ئايه تى (۵)ى سووره تى مائدهدا فهرموويه تى: «اليوم أحل لكم الطيبات و طعام الذين أوتوا الكتاب حل لكم وطعامكم حل لهم» واته: ئيمرۆ حه لال كرا بۆ ئيوه

هه‌موو خوارده‌مه‌نییه پاکه‌کان، وه ته‌عامی نهو کافرانه کیتابیان پی‌دراوه‌هه‌لآله‌ بوئیه و ته‌عامی ئیویه‌ش‌هه‌لآله‌ بوئیه‌وان، وه به‌حوکمی نه‌م‌نایه‌ته‌گوشتی‌هه‌یوانی‌سه‌ربر‌راوی‌جووله‌که‌و‌گاور‌هه‌لآله‌؛ چونکی‌له‌عورفی‌نیسلاما‌به‌کیتابی‌نه‌ناسرین‌به‌لام‌گوشتی‌سه‌ربر‌راوی‌مه‌جووسی‌ناخورئ؛ چونکی‌هه‌زره‌ت‌فه‌رموویه‌تی: «سناوهم سنة أهل الكتاب غیر ناکحی نساہم و لا آکلی ذبائحہم» واته: ره‌فتاریان‌له‌گه‌ل‌بکه‌ن‌وه‌کوو‌ئه‌هلی‌کیتاب‌به‌لام‌ژنیان‌ماره‌مه‌که‌ن‌و‌گوشتی‌سه‌ربر‌راویان‌مه‌خۆن. وه‌له‌نایه‌تی(۹۶)ی‌سووره‌تی‌مائیده‌دا‌فه‌رموویه‌تی: *أحل لکم صید البحر و طعامہ متاعاً لکم و للسيارة، و حرم علیکم صید البر ما دمتہ حراماً و اتقوا اللہ الذی إلیہ تحشرون* واته:‌هه‌لال‌کراوه‌بوئیه‌[راوکردنی]‌نه‌چیرئ‌که‌هه‌ر‌له‌ده‌ریادا‌بژئ‌و‌خواردنی‌گوشتی‌نه‌و‌نه‌چیره‌بوئیه‌و‌بو‌کاروانی، وه‌هه‌رام‌کراوه‌له‌سه‌رتان‌نه‌چیری‌وشکان‌مادام‌له‌ئیحرامی‌هه‌ج‌یا‌عومره‌دا‌بن، وه‌خۆتان‌بپاریزن‌له‌عه‌زابی‌نه‌و‌خودایه‌که‌بو‌لای‌نه‌و‌نه‌گه‌رینه‌وه.

وه‌له‌نایه‌تی‌سه‌د‌و‌نۆزده‌ی‌سووره‌تی‌«انعام»‌دا‌فه‌رموویه‌تی: *و ما لکم ألا تأکلوا مما ذکر اسم اللہ علیہ و قد فصل لکم ما حرم علیکم إلا ما اضطررتم علیہ* واته:‌چیتان‌بوئیه‌بی‌له‌وه‌دا‌که‌نه‌خۆن‌له‌و‌هه‌یوانه‌سه‌ربر‌پاوانه‌که‌ناوی‌خودایان‌له‌سه‌ر‌بر‌اوه‌و‌خودا‌به‌راستی‌به‌یانی‌کردوو‌ه‌بۆتان‌ئه‌وه‌ی‌که‌هه‌رامی‌کردوو‌ه‌له‌سه‌رتان‌ئیللا‌له‌کاتی‌ناچاری‌و‌خواردنی‌هه‌رامیکا‌که‌ناچار‌بووبن‌بوئ!

هه‌روا‌له‌نایه‌تی‌سه‌د‌و‌بیستی‌نه‌م‌سووره‌ته‌دا‌فه‌رموویه‌تی: *ولا تأکلوا مما لم یذکر اسم اللہ علیہ و أنه لفسق* واته:‌مه‌خۆن‌له‌گوشتی‌نه‌و‌هه‌یوانه‌سه‌ربر‌پاوانه‌که‌ناوی‌خودایان‌له‌سه‌ر‌نه‌بر‌اوه، وه‌به‌راستی‌خواردنی‌ئه‌وانه‌ده‌رچوونه‌له‌ریگه‌ی‌نیسلامیه‌تی. وه‌له‌نایه‌تی(۱۴۵)ی‌هه‌مان‌سووره‌تدا‌ئه‌فه‌رموی: *أو دماً مسفوحاً*.

وہ لہ ئایەتی (۱۵۷) ی ئە عرافدا ئە فەرموئ: *وَيَحِلُّ لَهُمُ الطَّيْبَاتُ وَ يَحْرَمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثُ*
واتە: ئەوانە ی پەپرەوی ئەو پیڤەمبەرە ئەکەن کەوا حەلال ئەکا بۆ ئەوان خواردنی
هەرچی شتێ کە پاکە، وە حەرام ئەکا لەسەریان ئەو شتانە ی کە پیسن.

وا لەم ئایەتە پیروژانەدا بە کورتی دەرکەوت هەر گوشتی لہ تەبیعەتی میانەدا
باش بێ، ئەو ئەخورێ وە هەر گوشتی لہ تەبیعەتی میانەدا ناپەسەند بێ و قیزەون
بێ، ناخورێ. جا لەم پاک و پیسەدا قاییلە بیر و رای بازی کەس لەگەڵ بازی کەسا
جیا بێ.

وہ ئەوەیش کە دیاری کرابێ بۆ نەخواردن ئەو حەرامە بە بێ خیلاف. وە لەوانەدا
کە دیاری نەکراون بیر و باوەری بازی پیشەوا گەورەکان لەگەڵ بازیکا ناکەوێتە
یەک. وەکوو لە کتێبە ئاینییەکانا ئەمانە باس کراون، لەوانە: خواردنەمەنی گوشتی
حەییوانی سەرپرەوی کیتابییه کان کە جوولەکە و گاورن لەلای ئیمامی ئەبووحەنیفە
حەلالن مۆتلەقا بە مەرجی ناوی خودای لەسەر برابێ. وە لەلای ئیمامی شافعی بەو
مەرجە ئەخورێ کە ئەو حەییوان سەرپرە ئەگەر لە ئەولادی حەزرەتی یەعقوب بێ،
سەلامی خوا ی لەسەر بێ، نەزائری بەو کە یەکێ لە باوک و دایکی لە پاش نەسخی
دینەکە ی، وە یا گۆرانی ئەو دینە داخڵی ئەو دینە بووبن، وە ئەگەر لە ئەولادی ئەو
نەبووبن ئەبێ بە راستی بزانی کە باوک و باپیرە ی ئەو شەخسە داخڵی دینەکە بوون
لە پیش نەسخ بوونەوہ ی ئەو دینەدا و لە پیش تەحریف و گۆرینا، وە عیلم بەم
وەزە وەکوو مەحال وایە، کەوابێ گوشتی حەییوانی سەرپرەوی جوولەکە و گاور
لەلای ئیمە کە شافعی مەزھەبین ناخورێ، مەگەر بە تەقلیدی ئیمامی حەنەفی رحمہ اللہ.
وہ بە مەزھەبی ئیمامی مالیک رحمہ اللہ و ئیمامی ئەبووحەنیفە رحمہ اللہ هەر حەییوانی بە
عەمدی تەرکی ناوی خودای لەسەر کرابێ حەرامە؛ چونکی ئەو مەنعە کە لە ئایەتەکە

وه رنه گیرئ له لای نهوان ته حریمه. به لام له لای ئیمامی شافیعی نهو نههیه که لهو
 نایه ته دا بو که راهه ته و نهو حه یوانه که ناوی خوای له سه ر نه براوه نه خورئ؛ خواه
 به عه مدی ته رکێ کردبێ یا به نیسیان؛ چونکی گهلێ له موسولمانان هاته نه خزمه تی
 حه زره ت ﷺ عه رزیان کرد: ئیمه له ده شته وه گوشتمان بو دیت و نازانین له کاتی
 سه ربړینیا ناوی خویان بر دووه یان نه ! فه رمووی: ئیوه ناوی خودای له سه ر ببه ن
 و بیخۆن.

وه له جیگه ی بړینی ملی حه یواندا دوو فه رمووده ی حه زره ت ریوایه ت کراوه؛
 یه که م له رافیعی کوړی خه دیجه وه ریوایه ت کراوه فه رموویه تی: «ما أنهر الدم و ذکر
 اسم الله علیه فکل» واته: نه وه ی خوین رهوان نه کاو ناوی خوای له سه ر نه بړئ بیخۆ.
 دووه هم: له نه بو نه مامه وه ریوایه ت کراوه فه رموویه تی: «ما فری الأوداج فکلوا ما
 لم یکن رض ناب أو نخر ظفر» واته: نهو شته ی که شاره گه کانی ملی حه یوان نه بړئ
 له گوشته که ی بخۆن به مه رجی کوتانی دان یا کۆلینی نینۆک نه بێ.

جا ئیمامی مالیک له مه شهووری مه زه به یا نه لئ: پتویسته بړینی قورقورچکه و
 هه ردوو شاره گه کانی. وه له ریوایه تیکا و تویه: هه رچواریان یانی دوو شاره گه که و
 قورقورچکه و سووریچکه ی. وه له ریوایه تیکا به س بړینی دوو شاره گه که ی ملی.
 وه له لای ئیمامی نه بوو حه نیفه نه بێ سئ ره گ لهو چواره بپړئ، خواه دوو شاره گ
 و قورقورچکه یا شاره گنک و قورقورچکه و سووریچکه، یاخود دوو شاره گ و
 سووریچکه که ی.

وه له لای ئیمامی شافیعی واجبه هه ر قورقورچکه و سووریچکه ی به ته واوی
 بپړین؛ چونکی خوینی له ش به بړینی ته م دوو ره گه به ته واوی رهوان نه بێ و زوو
 به زوویش حه یوانه که گیانی ده رنه چئ و نازاری که م نه بێ.

جا لەبەر ئەو ئیمە شافعی مەزەهەیین لەسەر ئیجتیهادی ئەو قسە ئەکەین و ئەلێن ئەوێ گیانلەبەرە سێ بەشە؛ یا هەر دەریاییە، واتە هەر لە ئاوا ئەژی و لە دێما ناژی. وە یا هەر لە وشکیدا ئەژی، کەوتە ناو ئاوەوە ئەمرێ. وە یاخود لە هەردوو لا ئەژی. جا ئەو حیوانە کە دەریایی بێ، واتە لە دێما ئەژی ئەو هەمووی حەلالە. خودا فەرموویەتی: ﴿أَحْلَلْ لَكُمْ صَيْدَ الْبَحْرِ وَطَعَامَهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِلْغِيَارَةِ﴾ واتە: حەلال کراوە بۆ خواردنی ئێوە ئەو گیانلەبەرە لە دەریادا بێ بۆ رابواردنی ئێوە و کاروانی. وە حەزرت ﷺ لە باسی دەریادا فەرموویەتی: «هو الطهور ماؤه الحل ميتته» واتە: دەریا ئاوەکە ی شت پاک ئەکاتەو و مردارەو هەبوویشی حەلالە.

وە ئەوێ کە دیمییە هەركامی مردارەو هەبوو حەرامە، واتە بە یاسای دین سەرئەبرایی. هەروا حیوانی خنکاو و بە قۆچ یا بە کوتەك کۆژراو، وە یا لە بەرزیهو هەلدێراو، وە یا حیوانێ لە کاتی سەربڕینا ناوی غەیری خودای لەسەر بربائ، وە بەراز حەرامە و خوێنی رهوان حەرامە. ئەمانە هەموو لە ئایەتی قورئانا هەن.

وە غەیری ئەمانە چەن بەشە:

[بەشی] یەكەم: هەر حیوانێ کە حەزرت فەرمانی بە کوشتنی دابێ حەرامە، بە ربوایەتی ئیبنوعەباس، خویان لێ رازی بێ، فەرموویەتی: «خمس يقتلن في الحل والحرم: الحية، والفأرة، والغراب الأبقع، والحدأة، والكلب العقور» واتە: پێنج حیوان ئەکۆژرێن لە خاکی حەرەمی مەککە و لە غەیری حەرەمی مەککەدا: مار و، مشک و، قەلەباچکە و، کۆلارە و سەگێ بگەزێ. (وە لە ربوایەتیکا لە باتی سەگ «عقرب» هەیه) ئەمانە گۆشتیان حەرامە.

وە بە قیاس لەسەر مار و دووپشک هەر حیوانێ ژاری بێ حەرامە، وەکوو: هەنگ و، میش و، میشوولە و، زەردەوالە و مارمیلکە و قومقومه و قۆری و کیسەل و رەقە و قرژانگ و بۆق و.... وێنە ئەمانە لە گیانلەبەر.

وہ بہ قیاس لەسەر مشک ھەرچی گیانلەبەری عەرزە وەکوو گلخۆرکە و قۆلانچە و رزق و مشکە کوێرە و گۆرە کەنە و.... وێنەیان ھەرمان.

وہ بہ قیاس لەسەر کۆلارە و قەلەباچکە، ھەر پەلەوەرئ پێسی بخوات وەکوو لەکلەک و سێسارکە کە چەلە و قەلەرەشە گەورەکان کە دائەپەرئ بۆ سەر مردارەوہ بوو. بەشی دووہم: ھەر ھەیانئ کەلەبی بەھیزی راوی بێئ وەکوو سەگ و گورگ و ورچ و فیل و مەیموون و کەرگەدەن و شیر و پلنگ و بەور و ویز و چەقەل و پشیلە. ھەموو ئەمانە ھەرمان. وە ھەزەرەت ﷺ لە باسی پشیلەدا ھەرموویەتی: «الھرە سبع» واتە: پشیلە درندەییە. وە ھەرموویەتی: «الکلب خییث خییث ثمنہ» واتە: سەگ پێسە، وە قیمەتە کەیشی پێسە. یانی فرۆشتنی نییە.

بەشی سێھەم: ئەو پەلەوەرە کە دەنوکی قولاپی بێئ و چنگالی نەچیر گرتنی بێئ ھەرمان، وەکوو: باز و شینەشاھۆ و ھەلۆ و کونەبوو ھاووینە ئەمانە. بەلام ئەو ھەیانە کە کەلەبی بەھیز نییە وەکوو کەمتیار و رێوی و دەلەک و سەگلاو و سمۆرە و ھەر پەلەوەرئ چنگی راوکردنی نەبێئ وەکوو ئەمانە ھەلألن، وە لە مەسئەلە «کلب الماء» دا خیلاف ھەیە و «یافعی» و بازئ تر بیران لەسەر ئەوہیە ئەخوری.

بەشی چوارەم: ھەیانئ چوارپیی خانەکی وەکوو گا و وشتەر و مەر و بز و ماین ھەموو ھەلألن، بەلئ ھێستەر و کەری خانەکی ھەرمان. جابیر رضی اللہ عنہ رێوایەت ئەکا ئەلئ لە رووداوی «حونەین» دا ماین و ھێستەر و کەرمان سەربری جا ھەزەرەت مەنعی کردین لە گۆشتی کەر و ھێستەر بەلام لە گۆشتی ماین مەنعی نەکردین.

بەشی پێنجەم: ھەیانئ چوارپیی کێوی وەکوو گا و مەر و بز و ئاسک و باقی ھەیانئ کێو وەکوو کەری کێوی ئەمانە ھەموو ھەلألن.

بەشی شەشەم: پەلەوەر غەیری ئەوانە کە باسمان کردن چ خانەکی وەکوو: مریشک و مراوی و قاز و قەلەموون، یا کێوی وەکوو: قاز و کەر و پۆر و قۆلەنگ و کۆتر

و قهله پشه ورده کان و قهته و ریشو له و چوله که به هه موو نه و عیکیانه وه حه لال،
 وه هه رحه یوانی که ناوی دیار نه بی حوکی وه کوو هاووینه ی خوی وایه، وه نه گهر
 هاووینه ی نه بوو نه وه گه لی له ئینسانی خاوه ن ته بی میانه به باشیان نه زانی گوشتی
 نه خوری، نه گهرنا ناخوری؛ چونکی به یاسایه کی عام هه رچی له خوارده مه نییه
 پاکه کانه، خودا حه لالی کردوو. وه هه رچی له پیسه کانه، خودا حه رامی کردوو،
 که وابی ئیختیلاف له شتیکی نه ناسراوا که حه رامه یا حه لاله له ئیختیلافه له وه دا که
 ئه م شته له «طیبات» ه یا له «خبائث» ه.

جا پاش ئه م به یاناته خودای ته عالا به یاسای هه رپشه له و زانایانه که یاسای
 راست ون نه که ن فهرموویه تی:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنْ الْكِتَابِ﴾

ئه و که سانه که ون نه که ن و نه شارنه وه له خه لکی ئه و ی خودا ناردوو یه ته خواره وه
 له فهرمان.

﴿وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

وه به رانه به به شارده وه ی ئه وه سوود و نرخیکی دنیایی بی بایه خ وه نه گرن.

﴿أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ﴾

ئه وانه ناخون پر به سکیان ئیلا ناگری دۆزه خ.

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾

وه خودا قسه یان له گه لا ناکا له روژی قیامه تا.

﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ﴾

وه تاریفیان ناکا.

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (١٧٤)

و ههیه بۆیان عەزاییکی ئێشگەیین بە دڵ و گیان.

﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ﴾

ئەو کەسانە کە لە بەرابەری ئارەزووی نەفس و مائی دنیاوە حەق ئەشارنەووە لە
عالمە، کەسانێکن مائی گومراهییان کڕیوە بە نەختی هیدایەت و رووناکی دڵ.

﴿وَالْعَذَابُ بِالْمَغْفِرَةِ﴾

و هەزایی دۆزەخیان وەرگرتوووە لە موقاییلی کەرەم و سەماحەتی خودادا.

﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ (١٧٥)

زۆر جێگەی تەعەجوبە! چی ئەوانەی خوگر کردوووە لەسەر ئاگری دۆزەخ؟

﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾

ئەو عەزەبەیان لەبەر ئەوەیە کە خودای تەعالا کتیی تەوراتی بە حەق رەوانە
کردوووە کە رەفتاری پێ بکەن و ئەوەی لەوا هەیه نەیشارنەووە کەچی شارديانەووە.

﴿وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ﴾

و ئەو کەسانە کە ئیختیلاف و نیزاعیان هەیه هەستان و باوەریان کرد بە بازی
نایەتی و ئینکاری بازیکیان کرد، وە یا مەعناکەیان بە خیلافی حەق دەربری.

﴿لِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾ (١٧٦)

وان لە خیلافیکدا کە زۆر لە حەقەووە دوورە و تا لەسەر ئەو حالە بن نایینەووە
بۆ سەر رێگەی راست.

کاتی کیتابییه کان زۆر باسی قیبلەیان ئەکرد و دلی خەلکیان تێک ئەدا لە ئیسلامییەت
خودای تەعالا ئەم نایەتە ناردەخوارەووە فەرمووی:

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾

هەموو کاریکی چاک ھەر ئەوێ نێه کە رووی خۆتان ھەلسووڕێن بەرەو خۆرھەلات و خۆرنشین.

﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ﴾

بەلام کاری زۆر باش ئیمان و باوەڕی ئەوانە یە کە ئیمانێان ھە یە بە خودای عالم و پەروەردگاری جیھان بەو شێوە کە خودایەکی «واجب الوجود» و خالیقی ھەموو شتیکە و مەعبودی ھەموو کەسیکە و ھەرچی سیفەتی شیاوی خودایەتیە ھە یە تی و لە ھەرچی سیفەتی نابارە دوورە، وە بە روژی پاشەپۆژ کە روژی قیامەتە، واتە: باوەڕی وابێ لە پاش مردن زیندوو ئەبنەو و پرسیاری بیر و باوەڕ و کردەوێ چاکە و خراپەیان لێ ئەکرێ و ھەرکەسێ بە تۆلە ی خۆی ئەگا. وە باوەڕکردنە بە فریشتەکانی خودا بەو شێوە کە پێغەمبەر - سەلامی خودای لێ بێ - باسی کردوون، واتە باوەڕ بەو کە فریشتەکان ئەجسامی لەتیفەن و لە نوور دروست کراون و نیر و میان نییە، بەس بە فەرمانی خودا پەیدا بوون، وە ھەرکەسێ لەوان پایە و نیشانە یەکی دیاری ھە یە لەو پایە یە لانا دا. ﴿لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾.^۱

وہ باوەڕکردنە بەو کتیبانە کە خودا رەوانە ی کردوون بۆ پێغەمبەرەن و کردوویە بە دەستوور بۆ بیر و باوەڕ و کردەوێان، وە باوەڕی وابێ ئەوانە کەلامی خودان، وە دوورن لە ھەلە و فەرامۆش کاری، وە بە ساغی گەشتوون بە پێغەمبەرەن - سەلامی خودایان لەسەر بێ - وە باوەڕکردنە بەو پێغەمبەرەنە کە خودا ناردوونی بۆ تەربییەتی

ئادەمیزاد و باوەڕی وایی پیاوون و لە ئادەمیزادن و خودا دروستی کردوون بە پاکى و پاك کرداری و هەلى بژاردوون لە ناو ئادەمیزادا، وە راستن لە وتارا، وە بى خەیانەتن لە وتار و کردەویدا، وە خواوەن هۆش و زیرەکن.

﴿وَأَنَّى الْمَالِ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَأَنَّى السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ فِي الرِّقَابِ﴾

وە چاکە چاکەى ئەو کەسانەى لە گەل ئەو ئیمان و باوەڕەیان کە باسمان کرد مالى خویان بدن، لە گەل خوشەویستی ماله‌کەدا، بە خزم و خویشى خویان و بەو کەسانە کە لەبەر گەدایی داکەوتوون و بەو مووسافیرانە و رێپه‌وانە کە بى‌مەسرف ماونەتەو و بەو کەسانە کە گەدایی و نەبوونی ناچاری کردوون بە داواکردن لە خەلك و مالى خویان ئەدەن بۆ ئازادکردنى گەردنى ئادەمیزاد لە بنده‌یى، وە یا بۆ ئازادکردنیان لە دیلى و گرفتارى.

﴿وَأَقَامَ الصَّلَاةَ﴾

وە لە گەل ئەم سێفەتە باشانەدا باسمان کردن نوێژەکەى جى‌بەجى بکا بە یاسای دین، وە یا بەو جۆرە کە حەزەرەت ﷺ بەجى هیناوە. هەتا پەيوەندى لە گەل خودادا بەهیز بى و هیزی لەسەر کردەوێ باش زۆر بى بە نەوعى واجباتى خوى بەجى بىنى و لە کارى ناهەموار خوى بپارێزى بەدەوام.

﴿وَأَنَّى الزَّكَاةَ﴾

وە بێجگە لەو خیرات و سەدەقەتە و لەو دەست و دەهەندە لە گەل خزم و بێگانەدا هەیه‌تى زەکاتى مالى دەرکا بیدا بە خواوەن حەقەکان، چى لە حەيوانات و کشتوكال و پارەى دانراو و بازرگانى و گەنجى نیهانى.

﴿وَالْمُؤْفِقُ بَعْدَهُمْ إِذَا عَاهَدُوا﴾

واته: خهیر خهیری وه فاکارییه له گه‌ل نهو که سانه‌دا که په‌یمانیاں له گه‌لا کردوو و کاتی په‌یمانیکیاں به‌ست، چ له گه‌ل خویش، چ له گه‌ل بیگانه، چ له گه‌ل موسولمان، چ له گه‌ل کافر.

﴿وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ﴾

واته: خیر بریتیه له خوگرنتی ئینسان له کاتی گه‌دایی و نه‌بوونی و قاته‌سالی‌دا، وه له کاتی ناساگی و نه‌خوشیدا، وه له کاتی جه‌نگ و هیزی به‌یه‌کاچوونا.

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾

نهم نه‌وعه کاره خیره خیری به‌نرخن و نهم نه‌وعه کسانه‌ن که له گه‌ل خودا و به‌نده‌کانی خودادا راست نه‌که‌ن، وه نه‌و که سانه‌ن که خاوه‌ن ته‌قوان و پاریزگارن له کوفر و له گونا‌های گه‌وره و له تیکه‌لبوون به‌کاری تاریکی دنیایی.

نهم نایه‌ته گه‌وره و به‌نرخه‌ واپریاردراوه که هه‌موو بناغه و فرووعی دین و خو و ره‌وشتی تیا‌یه، بۆیه چه‌زهره‌ت ﷺ فه‌رموو‌یه‌تی: «من عمل بهذه الآية فقد استكمل الإيمان» واته: هه‌ر موسولمانی ره‌فتار بکا به‌م نایه‌ته نه‌وه ئیمانی ته‌واو کردوو به‌ئه‌سل و فه‌رعه‌وه؛ چونکی که مالانی ئینسانیه - له گه‌ل زو‌ری‌دا - له سئ شتا نه‌برپه‌ته‌وه: بیر و باوه‌ری باش، وه پوخته‌کردنی نه‌فس، وه ره‌فتاری باش له گه‌ل عاله‌ما. یه‌که‌م وا له ئیمانا، دووهم نو‌یتری ره‌سا، سیه‌هم سه‌رفی مال و به‌خشش.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرُّ بِالْحَرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى﴾

له بوخاری شهریفا نهفهرموی: ئەم ئایه ته هاته خواره وه له دوو هۆز له هۆزی
عه ره به کان که جهنگیان کرد له ناو خۆيانا نه یانوت: له باتی بهنده یه کمان فلانی
کۆری فلان نه کۆزین و له باتی جارییه مان فلانه ژنی وا نه کۆزین.

که وابوو مه بهست له م ئایه ته ئەمه یه هیچ لایئ له حه قی خۆیان لانه ده ن و
زیاده ره وی نه که ن، واته: نه ی کهسانی که ئیمانان هیناوه به خودا فهرزکراوه له
سه رتان تۆله له هۆی کۆژراوه کانه وه، واته پیویسته له سه ر بکۆژ مل که چ بکا بۆ نه وه
سه رۆکی موسولمانان بیکۆژیته وه له تۆله دا، وه پیویسته بۆ خاوه ن حه ق له ئەندازه ی
تۆله ی خۆی لانه دا. ئاده میزادی ئازاد له باتی ئاده میزادی ئازاد و بهنده له باتی بهنده
و میینه له باتی میینه و له وه به ولاره ره وا نییه له ئایینی ئیسلاما.

جا مادام ئەم ئایه ته بۆ لابر دنی ته جاوزاتی خه لکی هاتوو له حه ق سه ندنه وه دا
ئیت ر نه وه ناگه یه نی که ئازاد له تۆله ی بهنده دا ناکۆژریت و پیاو له تۆله ی ژندا
ناکۆژریت. وه ئەم حوکمانه حه والهی پیشه واکانن به ئەندازه ی نه وه ده لیلانه ده ستیان
که وتوو، وه له مه زه به ی ئیمه دا پیاو نه کۆژرئ له خوینی ژنا، وه نه گه ر دوو سی
پیاو پیاویکیان کوشت هه موو نه کۆژرینه وه.

جا ئەم فهرزبوونی قیساسه به م مه رجه یه خاوه ن حه ق بیه وی قیساس وه ربگریته وه،
نه گه ر ویستی عه فوی بکا به خوړایی، وه یا له موقاییلی «دیه» دا واته له به رانه بری
مالیکی تاییه تیدا نه توانئ وه کوو خودای ته عالا فه رموویه تی:

﴿فَمَنْ عَفَىٰ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾

واته نه گه ر ئاده می کۆژئ عه فو و چاوپۆشی بۆ هات له لایه نی برای خۆیه وه به
ئه ندازه یی له عه فو، واته هه ر حه قی خۆی عه فو بکا نه گه ر حه قدار زۆربن، وه
یاخود هه موو حه قه که هه ر عائیدی نه و بی.

﴿فَأَنْبَأُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَّاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَنٍ﴾

ئهوه واجبه له سهر ئه و كه سه ی عه فوه كه ئه كا به پیاو ه تی و چا ك كرده وه یی داوای
ئه و ماله بكا كه برپاری داوه، وه واجبه له سهر كا برای پیاو كوژ ئه و ماله پیشكهش
بكا به بئ مائل كردن و كه م كردنه وه.

﴿ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾

دامه زرانی یاسای چاوپۆشی له «قیساس» بارسوو ك كرده له لایه نی خوداوه و
میهره بانییه.

﴿فَمَنْ أَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

ده ی هه ركه سی ته جاوز بكا له پاش چاوپۆشی له قیساس و وه رگرتی ماله كه
- واته ئه گه ر كا برای ماله وه رگه ر بپروا كا برا بكوژی، وه یا مالدهر ماله كه نه دا - ئه وه
له لایه نی خوداوه عه زانیکی گرانی ئیشكه یه نی هه یه.

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَّأُولِی الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

واته بۆ ئیوه هه یه له دامه زرانی یاسای قیساسدا (وه كوو باسما ن كرد) حه یات و
زینده گییه کی گه وه ی به نرخ ئه ی خاوه ن عه قلّه ساغه كان. جا رجا مان وایه خوتان
بپاریزن؛ چونکی پیاو كوژ له ترسی قیساس ناویرئ كه س بكوژی وا حه یاتی كوژ راوه كه
ئه پاریزی. وه مادام ئه و نه كوژ را ئه میس ناكوژری له قیساسا وا حه یاتی ئه میس
مایه وه. وه له لایه کی تره وه كاتئ یاسای قیساس دامه زرا خه لك له بهر تائیفه گه ری له
باتی پیاوئ چه ن پیاو ناكوژن وا ئه م نه و عه حه یاته یس هه م ده س كه وت.

وه مانای رجای خو پاراستنی موسولمانه كان له سهر دوو شیوه یه؛ یه كه م: ئه مه یه
خوا رجا ئه كا له موسولمانه كان به گشتی و له ده س پرۆیشتوو ه كان به تاییه تی كه له

خوا بترسن و یارمه تی یاسای دین بدهن و به هه موو نه وعی تیکۆشن بۆ لابرندی نهو به دکارییه نامهردانه پیشووه؛ چونکی دیعایه به زمان و هیزدان به حق به لایه نگرتهی زۆر به نرخه و نه بی به هۆی دامه زرانندی یاسای قیساس.

دووهم: نه مه یه که نه م ته قوا و خۆپاریزییه وه کوو نه نجام و نه تیجه وایی بۆ نهو یاسایه؛ چونکی مادام یاسای قیساس دامه زرا خه لک ناویژن یه کتر بکوژن و هه رکه س به هیمنی له مالی خۆیا خه ریکی دنیا و ژینی خۆی و عیبادت و دینی خۆی نه بی و نه گا به ته قوا، وه له لایی تره وه کاتی قیساس دامه زرا ده رگای فیتنه دانه خری و موسولمانان گیرۆده ی سته م و ته جاوز له حق نابن و به نه هلی ته قوا نه بن.

﴿کُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَلَدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

واته: واجب کراوه له سه ر ئیوه له کاتی سه ره مه رگا که مردن به راسه ری یه کئی له ئیوه به بی - نه گه ر خیریکی لی به جی نه ما - واته له وانه بوو له پاش مردن خیری به جی بیلی، واجب کراوه وه سییه ت بکا بۆ باوک و دایک و خویشه نزیکه کانی به نه دازه بی که موافقی مال و حالی بن، وه نه م وه سییه تمانه بریارداوه به یاسایه کی ئایینی دامه زراو به سه ر نهو که سانه وه که له خوا نه ترسن و خۆیان له عه زایی خودا نه پارێژن و نه یانه وی له نه هلی ته قوا بن.

له م جیگه دا چه ن باسی هه یه:

یه که م: نه م ئایه ته ئایه تی وه سییه ته و له قورئانا باسی وه سییه ت ته نها له م ئایه ته و له ئایه تی «من بعد وصیه، الایه» ی سورتهی «نساء» و له ئایه تی «حین الوصیه» ی سورتهی «مائیده» دا هه یه، به لام نه م ئایه ته له هه موویان ره ساتره.

دووهم: ئەم ئایەتە ھاتوووە خوارەووە لە سەدری ئیسلاما بۆ تێکدانی نادابی جاھیلییەکان لەو کاتەدا ئەو جاھیلانە عادیان و ابوو لە کاتیکی نزیکی مردن ئەبوونەووە وەسییەتیان ئەکرد بە میقداری لە مالی خۆیان بۆ بیگنە لەبەر خو بەزل گرتن و دەمارکردن بەسەر خەڵکدا، جا خودای تەعالا ئەم ئایەتە نازل کرد ھەتا موسولمانەکان نەکەونە شوپنیان و ئەو جوۆرە وەسییەتە نەکەن بەلکوو وەسییەت بۆ باوک و دایکیان و بۆ خزمە نزیکەکانیان بکەن ھەتا لەو مالە بێ بەش نەبن؛ چونکی لە یاسای جاھیلییەدا مالی مردوو ھەر کورپەکانی داگیریان ئەکرد، وە ھەتا بەشی باوک و دایکی مردوووەکەیان لێ نەئەدا، وە خودای تەعالا ھێتانییەووە بۆ باری مووساعەدە و یارمەتی باوک و دایکیان و خزمە نزیکەکانیان لە باتی بیگنە و خەلکی دوورەپەییەند. وە ئەم وەزەعە دەوامی کرد ھەتا عالەمی ئیسلام تەتەووری کرد خوای تەعالا ئایەتی ناردەخوارەووە بۆ بەشکردنی میرات، جا پیغەمبەر ﷺ بە سواری و شترەکە یەووە فەرمووی: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ قَسَمَ لِكُلِّ إِنْسَانٍ نَصِيبَهُ مِنَ الْمِيرَاثِ فَلَا تَجُوزُ لَوَارِثٍ وَصِيَّةٌ» واتە: خوای تەعالا بە راستی بەشی ھەر ئینسانێکی میراتبەری دا لە میرات ئیتر وەسییەت بۆ میراتبەر رەوا نییە وەکوو لەمە و پێش.

ھەروا ھەزرت ﷺ لە ھەجی ئاخری حەیاتیا کە مەشھوورە بە «حجة الوداع» لە ناو خوتبە و وتاری ئامۆزگاری ئەسحابەکانا فەرمووی: خوای تەعالا بەشی ھەموو خاوەن ھەقی دا بە قەی ھەقی خۆی ئیتر لەمەولا وەسییەت بۆ واریس نییە. وە ئەم ھەدیسانە ئوممەتی ئیسلام وەری گرتوون و گەشتوونەتە پایەیی ئەحادیسی موتەواتەرە لەو ھەدا کە بێن بە ناسیخی قورئان، واتە بۆ ئەو ھۆکمی وەسییەت بۆ باوک و دایک و خزمەنە.

وە ئەشتوانین بڵێین ئەم ھەدیسانە ناسیخ نین بۆ ئەو ھۆکمی وەسییەت بۆ باوک و دایک و خزمەنە بەلکوو ئایەتەکانی سوورەتی «نساء» کە تەواوی میراتی مردوو

بہش ئەکەن لە ناو میراتبەرەکانا ئەوانە ناسیخن بۆی؛ چونکە ئیتر رینگە ی بەشی باوک و دایک و خزمان نەماوہ لەو بەشە زیاتر کە بۆیان بربار دراوہ. وە ئەو وەسییەتە کە لە ئایەتی میراتا ئەفەرموئیت: ﴿مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةِ يَوْسَىٰ بِهَا أَوْ دِينَ﴾ ئەم وەسییەتی باوک و دایک و خزمانە نییە. ئەگەرنا بە لامی تەعریفی عەھدەوہ ئەیفەرموو: «مَنْ بَعْدَ الْوَصِيَّةِ الَّتِي وَصَىٰ بِهَا» بەلکۆو وەسییەتیکە لە بۆ جیھاتی خیرات و سەدەقات کردوو یەتی.

سێھەم: کەلیمە ی «خیر» لەم ئایەتەدا تەفسیر کراوہ تەوہ بە مائی زۆر بە پنی وەزعی روژی کابرا، واتە لەو کاتەدا کە ئەو وەسییەتە فەرز کراوہ لەسەر کەسی فەرز بووہ کە مائی زۆر بووبی.

چوارەم: پاش ئەوہ کە ئەو وەسییەتی باوک و دایک و خزمانە لاچووہ وەسییەتکردن لە ئایینی ئیسلاما دوو بەشە، بەشیکی خیرە و بەشیکی شەر و تاوانبارییە. لە بەشی یەکەمە وەسییەتی کە واجبە بۆ یەکن قەرزار بی یا مائی ئەمانەتی خەلکی لەلا بی، یا قەرز ی بەسەر خەلکەوہ بی و ئەگەر باسی نەکا میراتگرەکان ناومیدی بین. وە وەسییەتی کە سوننەتە بۆ یەکن وەسییەت بکا بۆ رینگە ی ئیحسان وەکوو مزگەوت و مەدرەسە و فەقیر و ھەزار و ئەمانە. وە لە بەشی دووھەمە وەسییەت بە تاوان، وەکوو پارە سەرفکردن بۆ درێژەدان بە دوژمنایەتی موسولمانان یا بۆ کردەوہ یەکی حەرام، وە یا بۆ ھەرکەسی کابرا بزانی ھەتا ئەو کەسە مائی زۆرتەر بی زیاتر تاوانباری ئەکا. وە ئەمانە ھەموو لە کتیی شەرعدا بەیان کراون.

﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

جا ھەرکەسێ ئەو وەسییەتە بگۆڕێ لە شاھید و وەسیی و زۆردار لە پاش ئەوێ
کە بیستی و حالی بوو ئەو تەوانی جێ نەگرتنی ئەو وەسییەتە لەسەر ئەوانەیە
ئەبگۆڕن و خودای تەعالا بە راستی ھەموو قسەیی ئەبیسی و بە ھەموو شتی ئەزانێ.

﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوسٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا﴾

و ھەرکەسێ باوھەری وابێ کە ئەو وەسییەتکەرە لائەدا لە وەسییەتە کە یا بۆ لای
تەوانباری و ناحەقەرەوی و زیاد لەئەندازە ئەو وەسییەتە ئەکا، یا خود مەبەستی
نائومێد بوون و بێ بەشبوونی بازێ میراتبەرە بەناحەق.

﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

ئەویش کەوتە ناو بەینەو و ئامۆزگاری کابرای وەسییەتکەری کرد کە بگەرێتەو
بۆ سەرباری باش ئەو تەوانی لەسەر نییە، و ھەھا ئەزانێ کە تەوانبارە لەبەر ئەوێ
نەبێشتوو ئەو مالا زۆرە بدرێ بەو کەسە کە وەسییەتە کە ی بۆ ئەکری. بەلکۆ
خیری ئەگات؛ چونکی مەنعی ئاشووب و فیتنە ی کردوو لە موسولمانان و میانە ی
باش کردوون.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

خودا تەوان بەخشە و میھرەبانە.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

ئە ی ئەو کەسانە ی کە ئیمان و باوھەرتان ھەبە بە خودا فەرزکراوە لەسەرتان روژوو
بە یاسای دیاری وەکوو فەرزکراوە لەسەر ئەو ئادەمیزادانە کە لە پێش چەرخی ئێوەدا
بوون.

﴿لَمَلَكُمْ تَنْقُونَ﴾

به هیوای ئەوه که خۆتان بپاریزن به هۆی ئەم عیباده ته پیرۆزه وه له عهزابی پهروهردگار.

﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾

ئەو رۆژوو ویش وایه چەن رۆژیکی هه لژمیراودا، یاخود رۆژووی چەن رۆژیکی هه لژمیراوا.

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا﴾

جا هه رکه سی له ئیوه نه خۆش بوو به نه خۆشییکی وایه رۆژووگرتن گران بێ له سه هری به عاده ت.

﴿أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾

یا له سه ه سه هه ر بوو به وه زعی رۆژووگرتن زه حمه ت بی له سه هری و له عهینی کاتا رۆژووی نه گرت.

﴿فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

ئەوه فه رزه له سه هریان [گرتنه وهی] رۆژووی ژماره ی رۆژانی که به پۆژوو نه بوون تیا یانا.

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾

وه فه رزه له سه ه ئەو که سانه که ساغن و له شوینی خویانان به لام له بهر پیری و ناته وانایی به خه رج کردنی هه موو ته وانایی نه بی ناتوان رۆژوو بگرن.

﴿فَذِيَّةٌ طَعَامٌ مِّسْكِينَ﴾

تۆله ی ئەو رۆژوو ه ی بدا بۆ هه ر رۆژی به ئەندازه ی خواردنه مه نی گه دایه ك.

﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾

دهی هه‌رکه‌سی به پیاوه‌تی خۆی زیاتر له خوارده‌مه‌نی گه‌دایه‌ك بدات. واته به‌شی دوو که‌س یا زیاتر یا که‌متر له‌وه.

﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾

ئه‌وه سوودی زۆرت‌ره بۆی؛ چونکی خیر هه‌تا زۆرت‌ر بێ باشتره.

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

به‌لام رۆژوو گرتنه‌که‌تان باشتره بۆ ئیوه و ئه‌گه‌ر ئیوه بزنان به‌م خیره‌ ته‌رکی ناکه‌ن.

جا له‌به‌ر ئه‌وه ئه‌و رۆژانه دیاری نه‌که‌رابوون خودای ته‌عالا فهرمووی:

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ﴾

ئه‌و رۆژانه بریتین له مانگی ره‌مه‌زانی پیروژ ئه‌و مانگه‌ی که‌وا قورئانی پیروزی تیا نازل کراوه بۆ سه‌ر چه‌زهره‌تی موحه‌ممه‌د ﷺ، وه‌ حالی ئه‌و قورئانه وه‌هایه ریتنومای عاقلانه بۆ بیر و باوه‌ری باش و بۆ کرده‌وه‌ی چاک، وه‌ ئه‌بێ به‌ شاهد و ده‌لیل له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ چه‌زهره‌تی موحه‌ممه‌د پیغه‌مبه‌ری خودایه و هه‌ر وتاریکی دینی هه‌یه راسته، وه‌ ئه‌و قورئانه ئه‌بێ به‌ هۆی شاره‌زایی هۆشیاران بۆ گه‌لێ شتی به‌ نرخ، وه‌ ئه‌بێ به‌ هۆی جیا کردنه‌وه‌ی راست له‌ ناراست و حه‌ق له‌ ناحه‌ق.

جا پاش ئه‌م رووناک‌کردنه‌وه‌یه هیزی دا به‌ فهرزبوونی رۆژووی ره‌مه‌زان و

فهرمووی:

﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾

دەى ھەركەسى حازرى ئەو مانگى رەمەزانیە با رۆژووی بگرتى مادام عوزرى نەبى.

﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

وھەركەسى كە نەخۆش بى، یا لەسەر سەفەر بى، وھ بەرۆژوو نەبى ئەوھ لەسەریانە رۆژووی ژمارەى پێشوو لە رۆژانى پاش خۆشەوھ بوون لە ناساغى و پاش تەواو کردنى سەفەرەكەیان.

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾

خوای تەعالا خواستى ئاسانى عیادەتى بۆ ئیوھ ھەیە، وھ خواستى گرانی نییە بە ئیوھ.

﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ﴾

وھ خواستى وایە كە ئیوھ ئەو ژمارەىە فەرز كراوھ لەسەرتان تەواوى بكەن.

﴿وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدٰنَكُمْ﴾

وھ خواستى وایە كە تەكبیری خوا بكەن و «اللہ اكبر» بكەن لەسەر ئەوھ كە شارەزای كردوون بۆ ئەم عیادەتە پیرۆزە و یارمەتى داوون بۆ كردنى.

﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

وھ رجا وایە سوپاسى خوای تەعالا بكەن لەسەر نەعمەتى ئەم عیادەتە كە ھۆى رەزای خودایە، وھ لەسەر ئەم ئاسانكردنەى بە روخسەتدان بۆ ئەوانە كە عوزریان ھەیە.

لەم شوینەدا چەن باسى ھەيە:

[باسى] يەكەم: رۆژوو لە عورفى شەرعدا: برىتيە لە خۆگرتن لە خواردن و خواردنەو و بازى شتى تر لە بەرەبەيانەو ھەتا رۆژئاوابوون بەو ياسايە كە لە دينا رووناك كراوئەو. وە مەرجى واجب بوونى رۆژوو لەسەر ھەركەسى چوار شتە: ئىسلامىيەت، بالغ بوون، عەقل، تەوانايى لەسەر بەجى ھىنانى.

وہ واجباتى رۆژوو چوار شتە؛ يەكەم: نيەت ھىنان لە ھەموو شەوى مانگى رەمەزانا بەم ياسا: نيەتم ھەيە سبەينى بەرۆژوو ئەبم رۆژووى فەرزى رەمەزانى ئەم سالىە. دووھەم: خۆگرتن لە خواردن و خواردنەو. سىنھەم: خۆگرتن لە جىماع كردن. چوارەم: خۆگرتن لە خۆرپشانەو. وە ئەم سى شتە لە بەرەبەيانى ھەموو رۆژيەكەو ھەتا بەتەواوى رۆژ ئاوا ئەبى.

وہ ئەوانەيش رۆژوويان پىن بەتال ئەبىتەو ھەتتا شتى:

يەكەم: ھەرشتى بگا بە بۆشايى عورفى لەشى ئادەمىزاد وەكوو: قورگ و، سنگ و، سك و، ريخۆلە و، مېزەلەدان و، دەماخ.

دووھەم: شاف ھەلگرتن لە پاشەو يا لە پيشەو يا ھەر شتى وەكوو ئەو بى.

سىنھەم: خۆرپشانەو بە عەمدى.

چوارەم: گان كردن بە عەمدى.

پىنچەم: دەرکردنى ئاوى پياوئەتى بە دەستى خۆى يا دەستى غەيرى خۆى يا بە لكاندنى بە پىستىكەو.

شەشەم: دەرچوونى خويىنى ھەيز.

ھەوتەم: دەرچوونى خويىنى زەيسانى.

هەشتەم: شیت بوون.

تۆهم: وەرگەرانەووە لە دین. — پەنا بە خوا!

بەلام مادام رۆژووی رەمەزان روکتیکە لە پینج روکنە ییسلام و ئیسلامیەت بە بێ ئەو تەواو نابێ، ئەبێ بزانی ئەم ئادابی واجبات و سوننەت و موبتلاتی رۆژووە شتێکن کە بە هەموو کەس جێ بە جێ ئەکرێن. وە ئەتوانی دووریش بکەوێتەووە لێیان، ئەگەرنا بە راستی پێویستە رۆژوو لەسەر یاسای رۆژووی حەزەرەتی پیغمبەر ﷺ بێ. لە نیهت هینانەووە؛ لە ئیخلاسی نیهت، وە لە مەشغوول بوون بە موراقەبە ی خوداو، واتە وا بزانی دائیما خودا چاوی لەو کەسەووەیە، وە لە کەم خواردنا، یانی ئەوێندە نەخوا بێ بەبار بەسەر یەو و پەکی بخا لە عیبادەتی شەو یا عیبادەتی رۆژ، وە لە مەنە کردنی دلی لە نیهت خراب و قەسەدی کردەووی تاوانباری، وە مەنە زمانی لە وتاری غەیبەت و بوختان و درۆکردن و جێتۆدان، وە مەنە دەستی بکا لە نازاردانی خەلک بە ناحەق، وە مەنە دەمی بکا لە خواردنی حەرام. وە عەلاوێ ئەمانە تیکۆشی بە قەی حال بەشی داماو و گەدا بدا و بەخششی بێ و چیش و نان بدا بەوانە بەرۆژوون، وە لە گەل ئەمانەشدا دلی هەمیشە لە خودا بترسی نەکا خوا رۆژووەکە ی لێ وەر نەگرێ. ئەم حالە کەوتنە شوینی پیغمبەر ﷺ، خوا فەرموویەتی: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ واتە: بە راستی بۆ ئێوە بێاردراوێ کە بکەوونە شوین رەفتار و وتار و بیر و باوەری پیغمبەر ﷺ.

جا ئەگەر رۆژووی ئینسان بەم شیوە تەواو بێ ئەو ئینسان ئەکەوێتە بەر ئەو فەرموودە بەرزە کە حەزەرەت فەرموویەتی! کەسی رۆژووی رەمەزان بگرێ لەبەر ئیمان و باوەر بە خودا و ساغ لەبەر خودا لە تاوانەکانی چاوپۆشی ئەکرێ.

باسی دووهم: رۆژوو عیادەتیکە و خوا پەرستییەکیە خوا فەرزى کردوو لەسەر
 ھەموو پیغەمبەرێ لە پیغەمبەرە پێشووکان و لەسەر ئوممەتەکانیان لە زەمانی ھەزرەتی
 ئادەمەوە ھەتا زەمانی ھەزرەتی موحەممەد ﷺ؛ چونکی ئەم رۆژوو دەوری
 بەرزى ھەیە لە پێگەیاندا ئادەمیزاد لە ناحیەى پاککردنەوەى نەفسى و پێگەیاندا
 بۆ سوودگەیاندا بە خۆى و باقى ھاوسەرانى.

باسی سێھەم: رۆژوو رەمەزان فەرزکرا لەسەر ھەزرەتی موحەممەد ﷺ وە
 لەسەر ئوممەتەکانى لە مانگی شەعبان لە سالى دووھەمى کۆچیدا. وە لە رەمەزانی
 ئەو سالەو ئەم واجبە جێ بە جێ کراوە، ھەروا جێ بە جێ ئەکرێ ھەتا قیامت.
 باسی چوارەم: ھیکمەت لە رۆژوودا گەلی شتە:

بە کەم [لە ھیکمەتى رۆژوو] ئادەمیزاد بە ھۆى ئەم ریازەو بەم برسی و تینۆتى
 و خۆگرتن لە ئارەزووى نەفسەو ھێزی ئارەزووبازى کەم ئەبێ و دلی پاک ئەبێتەو
 و رۆحى نوورانی ئەبێ و ئیمان و بیر و باوەرى بەھێز ئەبێ و زۆرتر لە جاران سوود
 لە جیلۆى رەحمەتى خودا وەرئەگرێ و لە خوا پەرستى نزیك ئەبێتەو و لە کوفر و
 بێ باوەرى دوور ئەکەوێتەو. وە ئەم حالەتە مەعنای تەقوا بە کوفر و بێ ئیمانى.

دووھەم لە ھیکمەتى رۆژوو: رۆژووگرتن مەعنای بەگزاچوونى ئارەزووى نەفسە
 و ھەركەسى توانای ئەوێ بوو کە بڕوا بەگزی ئارەزوودا و بەرانگارى بێ ئەتوانى
 خۆى مەنع بکا لە شوێن کەوتنى غەزەب و باقى سیفاتی ناشیرینی نەفس، وە دوور
 ئەکەوێتەو لە کردەوێ ناھەموار و خۆى ئەپاریزێ لە گوناھ کردن و تاوانبارى.
 ئەمەیش نەوعیکە لە تەقوا.

سێھەم لە ھیکمەتەکانى رۆژوو: ئینسان کاتى برسى و تینوو بوو ئاگادار ئەبێ
 لە حالى ئەوانەى کە برسى و تینون و میھرەبانى ئەجووڵیتەو بۆیان و چاکەیان

له گەڵدا ئەکا و غەمیان ئەخوا و بە هۆی ئەم چاکە کردنەوه ئەجر و پاداشی باشی
له لایەنی خوداوه دەست ئەکەوێ، وه کوو حەزرت ﷺ فەرموویەتی: «فی کل کبد
رطبة أجرة» واتە: له چاکەکردن له گەڵ هەموو خاوەن جگەرێکی تەرا ئەجرێ هەیه
و جەزایەکی گەورە ی دەست ئەکەوێ. بەم حالە تەیش دوور ئەکەوێتەوه له دلێرقی
و بەدحالی له گەڵ ئادەمیزادا. ئەمەیش نەوێکە له تەقوا.

چوارەم له حیکمەتەکانی رۆژوو: خودای تەعالا له دامەزراندنی دینی ئیسلاما
ئەوێ ئەوێ که ئادەمیزاد مەردێکی تەوانا و خوگر بێ له سەرما و گەرما له خوێشی
و ناخوێشی له گەدایی و داراییدا. بە کورتی بێی بە ئادەمیزادێکی بە کار، وه ئەمەیش
دەس نادا بۆ ئینسانی که هەمیشە له ناز و نیعمەتا بێ، بەلکو پێویستە بە مەشقی
دامەزران لەسەر زەحمەت و راهاتن بە نەخواردن و نەخواردنەوه و خو به وشک
رازی کردن. تەماشای ناکە ی مندالی دەشتەکی و کێوی بەسەر دارو بەرد و درک و
دالا رائەکا به قەتعی به خوێ نازانی، بەلام ئینسانی که به ناز پەرور دەبووبێ ناتوانی
به شوینی نابارا برۆا بەرێدا. هەر لەبەر راهاتنە لەسەر زەحمەت که له جیهانا یاسای
مەشق بۆ سوپا دامەزرێوه و ئەرۆنه ناو ئاو و ئاگر و کەند و درک و هەموو نەوعە
گیانلەبەرێ ئەخۆن!

وه به تەبیعەت دینی وه کوو دینی ئیسلام زۆر جیهاد و زەحمەت کێشانی وا له
رێگادا ئەگەر به زەحمەت رانەین چۆن ئەتوانی ولاتی بپاریزی و خوێ بباتە ریزی
کۆمەڵە به هیژەکانی دنیا؟

ئێمە که تەماشای نووسراوی خوو و رهوشتی پێغەمبەر ئەکەین ﷺ له هەموو
مانگیکا میقداری - کەم و زۆر - بەرۆژوو بووه، وه هەرگیز تەماشای ئەوێ نەکردوه
که خواردەمەنی خوێش بخوا؛ چۆنی بۆ هەلکەوتوو قەناعەتی پێ کردوه، وه فەرموویەتی
بەسە بۆ ئادەمیزاد چەن تیکەیی که هیژی پستی رابگری.

وہ ئەسحابە کانیشی لەسەر رەفتاری ئەو روشتوون بەرپیدا، ئەمەیش لەبەر تابع بوون بە رەفتاری پێغەمبەر ﷺ ھەر نەوعیکە لە تەقوا.

پێنجەم | ئە حیکمەتەکانی روژوو! بە ھۆی روژووی مانگی رەمەزانیوە ئەگەر لەسەر یاسای واقعی دین بێ لە ماوەی ئەو مانگەدا گەلی لەو باری موزاعەفاتی خوار دەمەنی قەدیمە لە سکیا ئەفەوتی و میعدە و خوین و لەشی نەوعە ساغی و ھێزێ پەیدا ئەکا. بۆیە حەزەرەت ﷺ فەرموویە: بە روژوو بن ساغ ئەبنەو و ساغی بۆ لەشتان وەر ئەگرن. وە بە ھەموو ئەم باسانە مانای *لعلکم تتقون* دەر ئەکەوێ بۆ کەسێ ئینسانی بێ و بە راستی تەماشای مەوزووع بکا.

باسی پێنجەم: ئەمە یە نەخۆشی ئینسان ھەر چەن لە ئایە تەکەدا بێ مەرچە، بەلام لەسەر تەماشاکردنی رەفتاری حەزەرەت ﷺ دەر ئەکەوێ کە ئەبێ لەوانە بێ بەھۆی روژوو گرتنەو، کابرا ناھەمواری بەسەر حالیا بێ. جا ئەگەر گەیشتە پایە ی ئەو کە روژوو کە زیان بدا لە ساغی و تەندروستی کابرا ئەو شکاندنی روژوو کە، واتە بەروژوو نەبوون، گەورە ترە، وە ئەگەر وانەبوو ئەو روژوو گرتن گەورە ترە.

وہ ماوەی سەفەرێ کە روژووی تیدا ناگیرێ پێویستە شازدە فرسەخ بێ، یانی ماوەی چل و ھەشت میل کە ئەکاتە حەفتاو دو کیلۆمەتر. یانی ماوەی دوو مەنزڵ بۆ کاروانی، ھەروا پێویستە سەفەرە کەیش حەلال بێ.

لە بوخاریدا ریاوەت ئەکا ئەفەر مویت: ئیبنو عومەر رضی اللہ عنہ و ئیبنو عباس رضی اللہ عنہ لە سەفەرێکا مەسافە ی چوار بەرید بوو بۆ روژوویان نەگرتوو. وە ئەو چوار بەریدە شازدە فرسەخە وەکوو بەیانمان کرد.

باسی شەشەم: لە تەفسیری قورتوبیدا بەرگی (۲) لاپەرە ی (۲۸۸) ئەفەر مویت: ئەبووداود ریاوەتێ کردوو لە ئیبنو عباسەو کە فەرموویەتی: *وعلى الذين يطيقونه* ھاتوو تە خوارەو بۆ حوکمی ژنی سکپ و شیردەر.

وہ ہم ریوایەتی کردووہ لە ئینوعەباسەوہ ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ﴾ هاتووہ بۆ نیشانەداننی روخسەت بۆ ژن و پیاوی پیری و تەوانایان بێی لەسەر روژوو گرتن و بۆیان رەوا کراوہ کە بەپۆژوو نەبن و لەباتیی هەموو روژئی خواردەمەنی گەدایی بدەن،^۱ وە ژنی حامیلە و شیردەر کاتێ بێیان بێی لە خۆیان یا لە منداڵەکیان نەتوانن روژوو نەگرن و خواردەمەنی بدەن بە گەدا.

وہ دارەقوتنی هەم ریوایەتی کردووہ لە ئینوعەباسەوہ ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ﴾ هەروا ریوایەت کراوہ لە ئینوعەباسەوہ ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ﴾ مەنسوخ نییە، وە عیبارەتە لە پیاو و ژنی پیر کە ناتوانن بە ئاسانی روژوو بگرن لە باتی روژووی هەر روژئی خواردەمەنی مەنسوخ نییە. وە ئەم ئیسنادەیش سەحیحە.

وہ ریوایەت کراوہ لە ئینوعەباسەوہ فەرموویەتی بە جاریەیی کە «أُمُّ الْوَلَدِ» ی خۆی بوو، وە حامیلە بوو یا شیرێ ئەدا بە منداڵەکی، تۆ لەوانەی ناتوانن بەپۆژوو بن و فیدیەت لەسەرە و قەزات لەسەر نییە. وە ئیسنادی ئەمەیش سەحیحە. وە لە ریوایەتیکی ترا «أُمُّ الْوَلَدِ» یکی شیرێ ئەدا بە منداڵ و بێ تاقەت بوو لەبەر روژوو، ئەمری پێ کرد بێشکێنی و قەزای نەکاتەوہ. وە ئیسنادی ئەمەیش سەحیحە. پاش ئەمانە قورتوبی ئەفەرموویت: مَنْ تَلَيْمَ: وە ئەسانیدی سەحیحە لە ئینوعەباسەوہ سابت بوو کە ئەم ئایەتە مەنسوخ نییە و موحرکەمە و ماوہتەوہ و نازل بووہ دەرەحق بەوانە کە وتمان.

۱. واتە: مادام پیر بوون و زەعیفن هەرچەن تەوانایان هەبە بەلام مەژونن فیدیە بدەن لە باتی روژوو.

لەگەڵ ئەوەدا رىوايەتێ هەيه لە بوخارى شەرىفدا لە عائىشەوہ رضی اللہ عنہا کە ئەم ئايەتە وارىد بوو لە ئەووەلى فەرزکردنی رۆژوووە بۆ ئىختيارى خەلك لە رۆژوودا، وە لە پاشان مەنسوخ بوو بە ئايەتى «شەر رمضان». الآیة.

بەلام جومھوورى زاناكان لەسەر ئەوەن کە ئەم ئايەتى *وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين* سايىتە و مەنسوخ نىيە و مەعناى «يطيقونه» ئەو يە کە بە سەرفى ھەموو تاقەتى خۆيان جا ئەتوانن بە رۆژوو بن کە ئەوانەيش ئەو پيرە ناتەوانانەن بى ھىزن، وە يا ئەو نەخۆشانەن کە چارەيان ناكرى و بە ناساغى ئەمىننەوہ تا ئەمرن، وە دەليەلە لەسەر ئەم مەعنايە قىرائەتى «يطوقونه» لەسەر سىغەى موزارىعى مەجھوولى جەمعى موزەككەرى غائيبى بابى تەفەيل. وە قىرائەتى «يتطوقونه» لەسەر سىغەى موزارىعى بىنا فاعيلى جەمعى موزەككەرى بابى «تَفَعَّلَ»؛ چونكى مەعناى يەكەم ئەمەيە رۆژوووە کە ئەكرى بەگەردن بەندى ناچارى بۆيان، وە مەعناى دووہم ئەمەيە کە بە زەحمەت و كولفەت تاقەتى رۆژوووەكەيان ھەيە.

بىجگە لەمانە دانانى وشەى: *كتب عليكم* لە ئەووەلەوہ و جوملەى: *وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرَ لَكُمْ* و ئايەتى: *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ* ھەموو دوورن لە ئىعتىبارى نەسخەوہ وەكوو زاناكان فەرموويانە.

بە گوێرەى ئەمانە ئايەتى: *شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن* ھاتووہ بۆ رووناككردنەوہى: *أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ* وە جوملەى: *وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ* ھاتووہ بۆ ھىزدان بە حوكمى وجووبى رۆژوووى رەمەزان لەسەر موسوڵمانى غەيرە مەعزوور و جيا كردنەوہى خواوہن عوزرەكان لە وجووبى بەجى ھىنانى رۆژوو لەو كات و ساتانەدا. وە جوملەى: *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ* بۆ تەقيرى عوزرە بۆ مەعزوورەكان كە موسافىر و نەخۆش و پيرى ناتەوان و ژنى شيردەر و

سکپر و نهوانه ن که خاوه نی کاری زور نارحه تن و ناچارن که دهوام بکه ن له سهر کاره که یان وه کوو له مه ولا (إن شاء الله) باسیان نه که یان.

باسی حه وته م: دامه زرانی روژووی ره مه زان به وه نه بی که مانگی شه عبان به سی (۳۰) روژه ته واو بی، وه یاخود پیاویکی نازادی خاوه ن کرده وی باش مانگ بیینی و له لای قازی ولاته که دا شه هاده ت بدا به وه که چاوی که وتوو به مانگ، وه قازی بلیت ساییت بوو به لامه وه چاوپیکه وتنی مانگی یه که شه وه ی نه م ره مه زانه. یاخود بلیت: وا حوکم کرد به هاتنی مانگی ره مه زانی نه مسال، وه نه م حوکم کردنه یش پیویست نییه به نيزاع و ده عوا. وه کوو له کتییی توحفه دا شیخی ئینوچه جه ر^{الله} فهرموویه تی. وه کاتی چاوپیکه وتنی هیلالی ره مه زان له شوتینکا ساییت بوو نه و حوکمه سیرایه ت نه کا بو نه و ولاتانه که له گهل نه و شوینه دا هاومه تله عن، واته به یه که وه مانگیان تیدا ده رنه که وی، وه نه و ولاتانه که هاومیزانن وه کوو له توحفه دا نه فهرمویت پیویسته. ماوه یان له خوره هلات و خورنشیندا له (۲۴) فهرسه خ یانی حه فتاو دوو میل - که نه کاته سه دو هه شت کیلومه تر - که متر نه بی.

له گهل نه وه یشدا له «بغیة» دا نه قل نه کا نه فهرمویت: دوو شار که ماوه یان له هه شت ده ره جه ی فه له کی که متر بی، یانی ماوه ی نیوسه عات تولووع و غوروویان که متر بی قه ت ئیختیلافی واقعی له مه تله عیانا نابی، وه نه گهر له یه کیکیاندا مانگ بییری. وه له وی تر دا نه بییری نه وه هوی بازی رووداوه، وه کوو توو و گهردی که ناری ناسمان، وه یا شوین نه زانین، وه یا ههر له بهر ئیهمال و موبالات نه کردنه بو ته ماشا کردنی مانگی تازه، نه گهرنا له پیش واده دا جار بدری به ناو خه لکا بو ته ماشا کردنی مانگ به تاییه تی، نه گهر خو ئیکرامیه ت بدری به وه ی له پیشا مانگی چاو پی نه که وی مانگ نه دوزنه وه.

وہ پېئويستە بزانن لە ناو چوار ئىمامە موجتەھىدە كانا عليه السلام تەنھا ئىمامى شافىعى رحمته الله ئىعتىبار بە ئىختىلافى مەتالىع ئەكا و ئەفەرموئىت رۆژوو عىبادەتتىكى زەمانىيە وەكوو نووژ، دەى ھەر وەكوو چۆن لە پاكستانا نووژى سبەينى دادى و لە عىراقدا پاش ماوہى نووژ ئەبى رۆژووئىش كە بەسراوہ بە چاوپىكەوتنى مانگەوہ وەھايە؛ رى ئەكەوئى لە ولاتىكدا ئەبىنرى و لە ولاتىكى كەدا نابىنرى، وە زۆرەى ئەمە وايە كاتى لە ولاتى خۆرھەلاتا بىنرى لە ولاتى خۆرنشىندا ئەبىنرى بە بى عەكس. وە واقعەكەى «كرب» عليه السلام كە لە مەدىنەوہ رۆيشت بۆ شام و ھاتەوہ بۆ مەدىنەى مونەووەرە و لەلای ئىبنوعەباس باسى دىتنى مانگى كرد لە شامدا و ئىبنوعەباس موبالاتى پى نەكرد ئەبرىتە سەر ئەم ياسايە؛ چونكى شام غەربىيە بە نىسبەت بۆ خەتى مەدىنەى مونەووەرە، قابىلە لەوئى مانگ بىنرى نە لە مەدىنەدا.

بەلام ئىمامى ئەبووحەنەفە و مالىك و ئەحمەدى كورى حەنبەل ئىعتىباريان نەكردووە بە ئىختىلافى مەتالىع و فەرموويانە لە ھەر ولاتى، شەرقى يا غەربى، مانگ بىنرى و بەرپىگەى شەرىى سابت بىن واجب ئەبى ھەموو موسولمانى لە ھەموو ولاتىكدا بە رۆژوو بى و لەھەر ولاتىكدا جەژن دابىن واجبە ھەموو موسولمانان جەژن بكەن و رۆژوو گرتن و شكەندنى يەك ئەگرن لە ھەموو ولاتەكانا.

گەلىن جار ھەلئەكەوئى كە قازى لە شارى بەغدادا ئىعلانى ئەوہ ئەكا كە سابت بووہ لەلام ھىلالى مانگى رەمەزانى ئىمسال، بەلام خەلكى ولاتى شىمال يا جەنوبى بەغدا مانگيان نەديووہ و حوكمى قازى بەغداد لەلايان دوورە لە راستىيەوہ! ئەم نەوہ گومانە راست نىيە؛ چونكى قازى ئىعلان ئەكا كە خەلك بگەرپىن بۆ مانگ و زۆر نزىكە لە كەركوكا يا لە موسلدا يا لە يەكئى لە دىھاتى ئەترافا مانگيان دىبى و ئەم ولاتانە بە راستى مەتلەعيان موختەلىف نىيە؛ چونكى وەكوو وتمان، ئەو قسەيە كە ئەلئىن بە سەد و ھەشت كىلۆمەتر ئىختىلافى مەتلەع ئەبى ئىعتىرازى لى گىراوہ و

لای موحه قیقین به ههشت ده ره جهی فه له کی که متر ئیختیلافی مه تلّعه نابی که وابی تابع بوون به حوکمی قازی به غدا له م سووره ته دا ره وایه و شتیکی شه رعیه.

وه نه گهر زانیمان که حوکمی قازی له سهر موخابه ره ی ولاتانی دوور بووه نه مجار بو ته و شارانه که وان له ئیداره ی موخافیز و قایمقام و مدیر ناحیه دا نه گهر ته قلیدی قه ولی یه کن له سی ئیمامه که - به تایبه تی ئیمامی نه بوو حه نیفه - بکه ن له وه دا که ئیختیلافی مه تالیع ته ئیسیری نییه له داهاتنی فهرزی رۆزوو و جهژن کردنا گهلن باشه؛ چونکی ئیمه باوه پمان وایه نه و ئیمامانه هه موو موخته هیدن و خاوه ن پایه له دینی ئیسلاما و ته قیلدیان دروسته.

باسی هه شتم: له هاتنه خواره وه ی قورئان له مانگی ره مه زانا دوو قسه هه یه؛ یه که م نه مه یه: هه موو قورئان له «لیلة القدر» دا له «لوح المحفوظ» وه هاتووه ته خوار بو شو ئیتیکی تایبه تی له ئاسمانی یه که م دا که مه شهووره به «بيت العزة» وه له پاشان به بهش بهش له سهر پتویست نازل بووه بو سهر فه خری عالم ﷺ. دووهم نه مه یه: ده سترکردن به هاتنه خواره وه ی قورئان له وه شه وه دا له واقیعا یه که مجار چه ن ئایه تی له قورئان نازل بووه بو سهر پیغه مبه ر ﷺ که بریتین له ئایه ته کانی نه وه وه لی سووره تی «علق».

وه له دیاری کردنی شهوی نازل بوونی قورئانا گهلن ریوایه ت هه یه، له لای ئیمامی شافعی ﷺ له شهوی (۲۱) ی ره مه زانا بووه.

باسی نۆهم: خودای تهعالا مانگی ره مه زانی کردووه به کات بو رۆزوو که روکتیکه له ئهرکانی ئیسلام، وه هیزی دا به پیروزی مانگی ره مه زانیش به وه که قورئانی پیروزی تیدا نازل کردووه.

وه له واقیعا ئهم ته ئیده زۆر مه عقوول و به جییه؛ چونکی چاکترینی کیتاب نه وه یه راست و باوه پ پی کراو بێ، وه له گه ل نه مه یشا ده ستووری هه موو یاسای

بیر و باوەڕی باش و کردەووەی باش و ئەخلاق و خوو و رەوشتی باشی تێدا بێ. وه
 بێجگە لەمانە ئەو کێتابە بۆ هەموو چەرخی سوودی دینی و دنیایی لێ وەرەبگیری،
 وه قورئانی پیرۆز دارای ئەم شتانهیه:

یه کهم: ئیعجازەکی دەلیلە لەسەر ئەو ئەم کهلامە کهلامی خودایە و وتراوی
 غەیری ئەو نییه و راستە. وه ئیعجازەکی سابتە بە گەلێ دەلیل، لەو دەلیلانەیه
 کەس نەیتوانیوه موعارەزە ی بکا و وتاریک لەسەر وێنە ی ئەو بلی. وه لەو دەلیلانەیه
 جیاوازی شیوهی دارشتنی له شیوهی دارشتنی وتاری ئادەمیزاد. وه لەوانەیه ئیخباردانی
 بە گەلێ ئومووری پەنامەکی رابوردوو و گەلێ پەنامەکی داهاتوو که به راستی
 وادەرچوون. وه لەو دەلیلانەیه که پرە له نیکتە ی وردی بەلاغە و بەرزی وتار به
 نوعی که زانا سەری سوڕئەمینێ لەوانە. وه لەو دەلیلانەیه که له گەل ئەو هەموو
 نوکتە جوانە تیایا هەیه درۆی تێدا نییه و به درۆ نەپازاوەتەوه. وه لەو دەلیلانەیه ئەو
 باسانە له قورئانا هەیه له کاتی نازل بوونیا عقلی مەخلووقی «جزیره العرب» بەلکوو
 مەخلووقی ولاتانی تری پێ نەگەیشتوو ئیستەیش خەلک ماندوون له که شفی
 ئەسراری قورئان و هەتا زانستی بەرزیتەوه قورئان بەرزتر دەرئەکهوئ لای زاناکان.
 وه لەو دەلیلانەیه که قورئان له گەل ئەو هەموو باسانەدا که باسی کردوون به
 قەتعی دووره له خۆپەرستی و گەلپەرستی و فیز و دەمار و میقیاسی ئادەمیزادی
 کردوو به بیر و باوەڕی باش و کردەووەی باش. وه لەو دەلیلانەیه ئەو تەئسیرە
 تاییه تیه که هەیه تی له دلێ که سیکدا تی بگا و دلێ دوور بێ له عەناد و بەرانبەرکی.
 ئەمانە هەموو دەلیلن لەسەر ئەو که قورئان راست و باوەر پیکراوه.

وه دووهەم: سابتە به تەماشای کردنی ئایەتەکانی که باسی ئوسوول و کوللیاتی
 هەموو بابەتیکی کردوو، وه ئەوێ که به ئاشکرا تێدا نییه حەوالە ی کردوو به بیر
 و زانستی زانا بەرزەکان له هەر زەمانیکدا.

سیهه: نه گهر به ئینساف ته ماشا بکری ئه وهی که سوودیکی پاک له زیانی هه بی
قورئان ره وای داوه بو ئاده میزاد، وه ئه وه که زیانی هه بی مه نعی کردووه و نه مهیش
بو هه موو چه رخی به کاردی.

باسی ده هه: بزانی که نوژی ته راویح سونه ته له پاش نوژی عیسا له مانگی
ره مه زانا. ریوایهت کراوه له ئه بووه و ره وه (ﷺ) ئه یغه رموو: چه زرهت (ﷺ) ته رغیبی
ئه سحابه کانی ئه دا له قیامی ره مه زانا (واته: له نوژی سونه تی شه وه کانی) به بی
ئه وه که به هیز فه رمانیان پی بدا. وه چه زرهت ئه یغه رموو که سی قیامی ره مه زان
جی به جی بکا به ئیمان و باوه ره وه له بهر ره زای خودا، گونا هه کانی له وه و پیشی عه فو
ئه کری بو. جا بازی له زاناکان فه رموو یانه گونا هه گوره و بچووک، وه با زیکیان
فه رموو یانه هه ر گونا هه بچووکه کانی.

وه ریوایهت کراوه له چه زره تی عائشه وه (رضی الله عنها) فه رموو: چه زرهت (ﷺ) شه وی
له شه وه کانی ره مه زان^۱ ده رچوو له مال بو مزگه وت و له مزگه وتا نوژی کرد و
ئه سحابه کان به نوژه که ی ئه و نوژیان ئه کرد (واته: ئیقیدایان پی ئه کرد) جا کانی
روژ بو وه وه خه لک ئه م وه زعیان گنیه وه، وه خه لک زور گرده وه بوون بو شه وی
دووهم. وه بو سبه نی ئه م باسه بلا وه بو، وه بو شه وی سیهه م خه لک زور گرده وه
بوون و نوژیان کرد له گه ل چه زره تا (ﷺ)، وه له شه وی چواره ما ئه وه نده ئه سحابه
گرده وه بوون مزگه وت نه یته گرتن، وه چه زرهت (ﷺ) له م شه وه دا ده رنه چوو بو
مزگه وت هه تا نوژی سبه نی ده رچوو بو ناویان و نوژی سبه نی بو کردن.

جا رووی تیکردن و حه مد و سه نای خودای کرد و فه رموو، من ناگادار بووم
له هاتنی ئیه وه بو مزگه وت به لام ده رنه چووم بو ناوتان له ترسی ئه وه که ئه و نوژه

۱. له ریوایه تی ئه بووزه را ئه م شه وه بیست و سی ره مه زان بو.

فەرز بکری لەسەرتان و ئیوەش نەتوانن بیکەن ئیتر تا حەزەرە ﷺ وەفاتی کرد
 ھەرکەس بۆ خۆی بە ئارەزوو چەند ئارەزووی لێ ئەبوو نوێژی تەراویحی نەکرد.
 لە ئەبووزەری غەفارییە وەریوایەت کراوە ئەلێ: روژووی رەمەزانمان گرت لە گەڵ
 حەزەرە تا ﷺ وە لە هیچ شەوی لە شەو کانی لە گەڵمانا نوێژی نەکرد ھەتا کاتی
 حەوت روژی لە رەمەزان مابوو حەزەرە ﷺ ھەستا ھاتە ناومان نوێژی کرد و
 نوێژمان لە گەڵدا کرد ھەتا سییەکی شەو روشت، وە لە شەوی بیست و چواری
 مانگا ھەلنەستا و لە شەوی بیست و پینجدا ھەستا نوێژی کرد لە گەڵمانا ھەتا نیوەی
 شەو، جا وتم یا رەسولەللا خۆزگا تا ئاخری شەو ھەر نوێژت بکەردایێ پیمان!
 فەرمووی: ئینسان کاتی نوێژی کرد لە گەڵ ئیماما ھەتا ئیمام ئەرواتەو بۆ جیگە
 خۆی ئەو نوێژی ھەموو ئەو شەوی بۆ حسیب نەکری. جا لە شەوی بیست و
 حەوتی مانگدا حەزەرە عائیلە و ئەھلی خۆی گرد کردەو و خەلک گرد بوونەو و
 لە مزگەوت نوێژی پێ کردن ھەتا ترسی ئەو ھەمان پەیدا کرد کە پارشیومان بۆ نەکری
 ئیتر لە باقی شەو کانا نەھاتە دەروە. ئەم حەدیسە ئەسحابی سونەن ریاوایەتیان کردووە
 بە سەنەدی سەحیح.

وە ریاوایەت کراوە لە عەبدوڕەحمانی کورپی قارەو ئەلێ دەرچووم لە گەڵ
 عومەری کورپی خەتاب رضی اللہ عنہ بۆ مزگەوت لە شەوی لە شەو کانی رەمەزانا تەماشای
 کرد خەلک کۆمەڵ کۆمەڵ نوێژی تەراویح نەکەن - واتە لە چەن شوێنەو جەماعەت
 نەکەن - وابوو بازی کەس بە تەنیا نوێژی نەکرد و بازی بە جەماعەت و حەزەرەتی
 عومەر فەرمووی: ئەگەر ئەمانە گرد بکەینەو لە پشتی یەك ئیمامەو بەشترە! پاش
 ئەو پیاو کانی گرد کردەو لەسەر ئیقتیدا بە ئوبەیی کورپی کەعب، جا شەویکی تر
 رویشتیەو بۆ مزگەوت تەماشای کرد ئەسحابەکان بە جەماعەت لە پشتی ئوبەیی

کوری که عبه وه نویتژ نه کهن فهرمووی: چاک کرده وه یه کی تازه دامه زراوه ئەم شیوه نویتژ، وه ناو بردنی به شیوه ی تازه دامه زراو له بهر ئەوه یه که له پاش ئیقتیدای ئەسحابه به حه زره ت ئەم شیوه نه بووه، ئەگه رنا دیارییه که نویتژی ته راویح جه ماعه ته که ی له لایه نی حه زره ته وه کراوه و سوننه ته و هه رکه س بلێ ئەمه سوننه ت نییه ئەوه نه زانه. وه له ریوایه تی باوه پیکراوا سابت بووه که حه زره تی عومه ر (ﷺ) له سالی چوارده ی هیجریدا شهوئ ده رچوو بۆ مزگه وت ته ماشای کرد ئەسحابه کان نویتژی ته راویح ئەکه ن به لام بازی که س بۆ خو ی به ته نیا و بازی که س به ئیقتیدا به ئیمامی له گه ل چهن که سیکا، ئەویش ئەسحابه کانی گرده وه کرد و راویژی له گه ل کردن بۆ ئەوه ئەم نویتژه بکه ن به یه ک جه ماعه ت ئەوانیش موافقه یان کرد و بوو به «ئيجماع».

که وابوو بئ شوبهه له دینا دامه زرا و ئوبه ی کوری که عبی کرد به ئیمام بۆ پیاوان؛ چونکی له ناو ئەسحابه کانا زۆر قاری بوو قورئانی هه موو له زه مانئ حه زره تا له بهر کردبوو، وه ته میمی داری یا سوله یمانی کوری ئەبوو حه شه مه ی کرد به ئیمام بۆ ژنان، وه ئەم نویتژی ته راویحه له ناو ئەسحابه کانا زۆر خو شه ویست بوو، وه هه موویان پئی رازی بوون، حه تا حه زره تی عوسمان دوعای کرد بۆ حه زره تی عومه ر و فهرمووی: خودا قه بری عومه ر نوورانی بکا وه کوو مزگه وته کانی نوورانی کرد به م نویتژه.

ئه م ما ژماره ی نویتژی ته راویح: ئەوه مه علوم وه که حه زره ت (ﷺ) هه شت رکاتی کردوو له مزگه وتا له ناو ئەسحابه کانا، وه «به رماوی» ریوایه ت ئەکا له عائشه وه (رضی الله عنها) که حه زره ت (ﷺ) ئەو ته راویحه ی له مالی خو ی کردوو هه تا وه فاتئ کردوو، وه ئەگه ر ده لیلیان نه بوایه له سه ر ئەوه که بیست رکاتی ته واو کردوو ئەسحابه کان له سه ر ئەم بیست رکاته رێک نه ئەکه وتن. زیاد له وه ئیمه که ته ماشای ریوایه تی ئەبووزه ر ئەکه ین که حه زره ت ئەوه نده مایه وه له مزگه وتا له سه ر نویتژ کردن هه تا

ترسی ئەوەمان بوو فریای پارشیو نەکهوین، بۆمان دەرئەکهوئێ که درێژەدان بە نوێژ لە شەوانی رەمەزانا زۆر مەقسوودە.

وە رێبایەت کراوە لە حەزرەتەو ^(ع) فەرموویەتی: خودای تەعالا رۆژووی رەمەزانی فەرزکردوووە لەسەرتان و منیش شەو نوێژەکم بۆ کردوون بە یاسای دین. بەم پێیە ئێنسان ئەگەر هەر لە پاش نوێژی عیشاوە تا تۆلووێ سوبح نوێژ بکا لە قانونی سوننەتی نوێژی شەوی رەمەزان دەرناچێ.

وە ئەم نوێژی تەراویحە زۆر خێرە و کردنەکهی سوننەتی پێغەمبەرە و ئەسحابەکان ئیتیفایان کردوووە لەسەر ئەم عیادەتە، وە لە هەموو شار و دێهاتی ئیسلاما تا ئیمڕۆ رەفتاریان پێ کردوووە، وە پێویستە ئێمەیش بە رێگەی ئەوانا برۆین بەرێدا (إن شاء الله تعالی).

باسی یازدەهەم: وتمان سەفەری رۆژوو ئەشکینی و لە پاش سەفەرەکهی، لە غەیری رەمەزانا قەزای رۆژوووەکهی ئەکاتەو، هەر و نەخۆش که نەخۆشینی دەوامدار نەبێ، وە ئەمانە کەفەرەتیان لەسەر نییە، بەلام نەخۆش بە نەخۆشینی دەوامدار ئەوە بەس فیدیەیی لەسەرە و قەزای نییە؛ چونکی عوزرەکهی دەوامدارە، وە ژنی عوزردار بە حەیز و زەیسانی ئەویش نابێ بەرۆژوو بێ و لە پاش عوزرەکهی قەزای ئەکاتەو، وە ژنی شیردەر و سکپر ئەگەر ترسیان لە مندالەکهیان بوو ئەوە قەزایشیان لەسەرە و ئەبێ فیدیەیش بدەن. وە پیاو و ژنی پیر بەس فیدیەیان لەسەرە؛ چونکی تەوانای قەزایان نییە، وە هەرکەسێ قەرزاری رۆژووی رەمەزان بێ و قەزای نەکاتەو تا رەمەزانی داهااتوو ئەوە قەزای رۆژوووەکهی لەسەرە و بۆ هەموو رۆژیکیش تەعامی میسکینیکی لەسەرە، واجبە بیدا، وە ئەگەر موەفق نەبوو لەسەر قەزای رۆژوووەکهی تا مرد ئەوە مادام مائی هەبێ دروستە لە باتی هەر رۆژی تەعامی میسکینی بدرێ

له كه فاره تی ئه و رۆژووه فه وتاوه دا هه روا دروسته رۆژووه كه یشی بۆ بگێر نه وه، خوا ه له لایه نی خزمی خۆیه وه یا له لای بێگانه وه.

وه ئه گه ر كه سی رۆژووی به جیما ع شكاند ئه وه رۆژووه كه ی به تال ئه بیته وه و واجه قه زای ئه و رۆژووه بکاته وه، وه كه فاره تیشی ئه كه ویتته سه ر كه عیبار ته له رۆژووی دوو مانگ له سه ر یه ك، وه ئه گه ر گێرۆده ی ده ردی وابوو نه یتوانی به رۆژوو بێ واجه خواردنی شه ست میسکین بدا هه ر میسکینی «موددی».

باسی دوا زده ههم: جومله ی: «ولتکبروا الله علی ما هداکم» ته رغیبه به «الله أكبر» کردن له پاش ته وا و کردنی ژماره ی رۆژووه کانی ره مه زان، وه ئه م ته کبیره له مه زه به ی شافعی دا سونه ته و له پاش غورو به له شه وی جه ژنا؛ چونکی خودا ئه فهر مویت: «ولتکملوا العدة ولتکبروا الله علی ما هداکم»، وه ده وام ئه کا هه تا ئیما م ده س ئه کا به نوێژی جه ژن پاش ئه وه ئیتر ئه بریته وه.

وه له پاش ئه وه كه رۆژ به قه ی رمی به رزه وه بوو ئیما م و مه ئمووم نوێژی جه ژن ئه كه ن دوو ركات؛ له ركاتی یه كه ما له پاش «الله أكبر» ی نه ت هینان هه وت «الله أكبر» ئه كه ن و له به یینانا ئه لێن «سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر»، وه له ركاتی دووه ما له پاش «الله أكبر» ی هه ستانه وه له سو جده پینج جار «الله أكبر» ئه كه ن، وه له پاش سه لامدانه وه ی ئیما م سونه ته كه دوو خوتبه بخوینیتته وه له ئه وه و لێ خوتبه ی یه كه مه وه نو جار و له ئه وه و لێ خوتبه ی دووه مه وه هه وت جار «الله أكبر» بکا و له خوتبه دا ئادابی سه رفیتره به یان بکا.

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾

ئه ی پیغه مبه ری من! کاتی به نده کانم پرسیار بکه ن له تو، ئایا من نزیکم له وانه وه یا دوورم تو پێیان بفهر موو: به راستی من نزیکم له وانه وه، ناگام له هه موویانه: له حالیان، له راز و نیاز ی دلیان، وه هه موو شتیکم پێ ئه کری بۆیان.

﴿أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾

دوعا و سکالا و لاله و پالهی دوعاکەر وەلام ئەدەمەوێ کاتی لێم پارایەوێ.

﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾

دەبا ئەوانیش بە فەرمانی من بکەن.

﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِي﴾

با ئیمان و باوەریان بە من بێ.

﴿لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

رجا وایە بەو فەرمانبەردارییە و بەو ئیمان و باوەرێ ریگهی مەبەستی راستی
خۆیان بگرن، وە مادام ریگهی راستیان گرت ئەگەن بە ئامانجی خۆیان.
لە هۆی هاتنە خوارەوێ ئەم نایەتەوێ چەن شتی و تراوێ: ریوایەت کراوێ لە
ئێبنووعەباسەوێ (رضی اللہ عنہ) کە جوولە کە کان و تیان: ئەو موحەممەد خوا چلۆن دوعای ئێمە
نەبیسێ، وە تۆ ئەلێت بەینی عەرز و ئاسمانەکان ئەوێندە ئەوێندە یە؟ جا ئەم نایەتە
هاتە خوارەوێ.

وە حەسەن فەرموویەتی: کۆمەلێ هاتن و تیان: ئایا خودا نزیکە قسە ی لەگەڵدا
بکەن، وە یا دوورە بانگی لێ بکەن؟ جا ئەم نایەتە نازل بوو. وە بازێ شتی غەیری
ئەمانەیش و تراوێ.

وە مونسەبە ی لەگەڵ شوێنە کە دا ئیشارەتە بۆ لای ئەوێ کاتی کە بەندەکانم رۆژووی
رەمەزانیان گرت کاتی ئەوێ دادیت کە من جەزایان بدەمەوێ دوعایان قەبوول بکەم،
وە من نزیکم لەوانەوێ جا با داوای مەبەستی خۆیان بکەن هەتا لێیان قەبوول بکەم.

لەم شوێنەدا چەن باسی ھەیە:

[باسی | یەكەم: وارید بوو ەكە دوعا و پارانەو ە لە خودای تەعالا مۆخی عیادەتە، و ە ھەركەس بە سۆزی دڵ لە خودای خۆی پارایەو ە مەعنای ئەو ە یە خودای خۆی بە راستی خوۆش ئەوێ و پارانەو ەكە ی بە عیادەت بۆ ئەنوسرێ.

[باسی | دووهم: ھەرچەن لە ئایەتەكەدا باسی قەید و شەرت نەكراو ە بەلام لە فەرموودە ی ھەزەرەتو ە ﷺ دەر ئەكەوێ كە دوعای راست چەن مەرجێكی ھەیە: مەرجی یەكەم: ئەو ە یە ئەو كە سە دوعا ئەكا لە ناو ھەراما نەبێ، خواردن و خواردنەو ە ی ھەرام نەبێ. و ەكوو ریاوایت كراو ە لە ھەزەرەتو ە ﷺ بازە كەسێ درێژە ئەدا بە سەفەر و تۆزاوی و تووكن ئەبێ و دەستەكانی بەرزئەكاتو ە بۆ لای خودا ئەلێ: یارەببێ، یارەببێ، لەگەڵ ئەو ەدا نان و ئاوی ھەرامە و بەرگەكە ی ھەرامە. دە ی ئەو چۆن دوعای لێ قەبوول ئەكرێ؟!]

مەرجی دووهم: ئەمە یە كا برای دوعا كەر شتیكی گوناح یا رەحم بڕین و خزمایەتی تێكدان داوا نەكات. ئەبوو سەعیدی خدری ﷺ ئەلێ: ھەزەرەت ﷺ فەرموویەتی: ھەر موسوڵمانێ دوعایی بكا كە گوناحی تیا نەبێ و رەحمی خۆی نەبڕێ خودای تەعالا یەكێ لە سێ شتی پێ ئەدا: یا دوعا كە ی زوو لێ قەبوول ئەكا، یا بۆی ھەلئە گرێ بۆ قیامەت، و ە یا بە قە ی ئەو نیاز و دڵخوازە ی مەنعی فیتنە و ئاشووبی لێ ئەكا.

مەرجی سێھەم ئەمە یە: كا برا دوعا بكا بە حوزووری دڵ و عەزمی ساغ و باو ە پری و ە ھابێ كە خودا دوعا كە ی لێ قەبوول ئەكا. و ەكوو ریاوایت كراو ە كە ھەزەرەت ﷺ فەرموویەتی: كاتی داوای شتیكتان كرد لە خودا ئەبێ بە عەزم داوای بكەن و و ە ھا بزائن بۆتان ئەكا؛ چونكی خودا ئەتوانێ ھەموو شتی بكا و ھیچ شتی لە خودا عاسی نابێ.

وہ ئیبنوعەتا فەرموویەتی: دوعاکردن ئەرکانی ھەیه، بالی ھەیه، سەبەبی ھەیه، کاتی تایبەتی ھەیه. ئەرکانەکانی حوزووری دَل و خۆکزکردن و پارانەوہیە بە سۆزی دَل. وہ بالەکانی راستییە لە گەل خودادا، وہ سەبەبی قەبوولەکە ی سەلاواتدانە لە ھەزەرەت ﷺ لە ئەووەلی دوعاکە و ئاخیریەو؛ چونکی خودا سەلاواتەکان وەرئەگرێ، وہ لە میھرەبانی خوداوە دوورە ئەملا و ئەولای دوعاکە وەربرگێ و ناوەرۆکەکە ی وەرئەگرێ.

وہ ھەموو زانابەکی دین ئەزانێ کە نوێژی «صلاة الحاجة» سوننەتی پیغەمبەرە ﷺ، وہ بەجێ ھێنانی ئەو نوێژە دەوری گەورە ی ھەیه لە قەبوولی دوعادا. یەکنی بیەوی بە تەفسیل ئەمە بزانی تەماشای کتیی شەرع بکا - بە تایبەتی مەکتووباتی مەرحووم کاک ئەحمەدی شیخ رحمۃ اللہ علیہ - و بەو شیوہ نوێژەکە ی و ئەورادەکە ی بەجێ بیئێ.

باسی سیھەم ئەمە یە: ئەگەرچی ئەم ئایەتە لە دوعادا بێ قەید و شەرتە بەلام لە گەل ئایەت و ھەدیسە قەید و شەرت دەرنەکەوێ، بۆ وینە، لە ئایەتی: «أمن یحیی المضطرب إذا دعا»^۱ دا دەرنەکەوێ کە خودا دوعای ئینسانی موحتاج و ناچار وەرئەگرێ. وہ لە ئایەتی: «ادعوا ربکم تضرعاً و خفیةً إنه لا یحب المعتدین»^۲ ھوہ دەرنەکەوێ کە مەرچی قەبوولی دوعا نزا و لالە و پالە و پەنامەکی بوون و تیکەل نەبوونی دوعاکە یە بە تاوان و لادان بۆ سەر حوقوقی خەلک، ئەگەرنا قەبوول ناکرێ.

وہ لە ئایەتی: «فیکشف ما تدعون إلیه إن شاء»^۳ ھوہ دەرنەکەوێ کە قەبوولی دوعا بەسراوہ بە خواستی خواوہ، وہ ئەمە شتیکی راست و بێ گومانە؛ چونکی خودای

۱. النمل؛ ۶۲.

۲. الأعراف؛ ۵۵.

۳. الأنعام؛ ۴۱.

تەعالا لە ھەموو شتیکا موختارە و خاترخۆیە؛ ئەوێ خواستی لەسەری بێ ئەیکا و ئەوێ خواستی لەسەری نەبێ نایکا.

زیاد لەمانە ئەو ئایەتانە ھاتوونەتەخوار لەم بابەتەو ھیچ یەکیکیان بە ھوكمی کوللی وارید نەبوون، ھەتا یەكێ بَلَى پێویستە لە ھەموو كەسێكەو و لە ھەموو كاتیكا و لە ھەموو شوێنێكا خودا دوعا قەبوول بكا، بەلكوو مەعنای ھەموویان دیتە سەر ئەو كە ھەر خودایە دوعا قەبوول ئەكا، وە «فی الجملة» قەبوولی ئەكا و مەزوووعەكە دوورە لە ھەموو شوبھەیی.

بەلێ بۆ دوعاكردن كات و شوێنی تاییبەتی بەیان كراوە لە كتیبەكانا، وەكوو كاتی بەرەبەیان و كاتی باران بارینی سەر لە پایز و سەر لە بەھار، وە كاتی بانگدان لە بەینی جوملە «حي على الصلاة» و «حي على الفلاح» دا، وە كاتی گەشتن بە پیاو چاكان، وە كاتی دەرکەوتنی گومەزی ھەزرەتی ھەخری عالم ﷺ لە مەدینەدا بۆ ئەوانە ئەپرۆن بۆ زیارەت. وە كاتی دَل گەرم بوون لە باسی سیرەتی ھەزرەتا ﷺ یا لە باسی پیاوچاكانا. وە لە كاتیكا خەتیب لە مینبەر دیتە خوارەو لە رۆژی جومعەكانا. وە لە كاتی گەشتنی دۆستانی دوور لە مەنزل بەیەك بە تاییبەتی دایك و ئەولادی دووری خۆی. وە شوێنەكان وەكوو: مەككە ی موکەررەمە و ھەرەمی مەككە و خانووی كەعبە و مەقامی ئیبراھیم، و لە نزیکێ «مولتەزەم» دا، وە لە عەرەفات و رەوزە ھەزرەتا ﷺ وە لە مەشاھیدی ئەولیا و پیاوچاكانا. وە لە ھەر شوێنێكا ئینسان كەوتە دڵیەو دوعا بكا ئەوێ شوێنی قەبوولی دوعایە (إن شاء اللہ).

باسی چوارەم: وەكوو دوعای ئینسان سوودی ھەیە بۆ خۆی دوعای موسولمانان بازیکیان بۆ بازیکیان سوودی ھەیە، بە تاییبەتی لە پاش ملە، ھەزرەت ﷺ ھەرموویەتی: «أرجى الدعوات دعاء الأخ لأخيه بظهر الغيب» واتە: نزیکترینی دوعا لە قەبوولەو دوعای بۆ دینیە بۆ بۆ خۆی لە پاش ملەدا.

ھەروا سوننەتە ئىنسان داوا بكا لە موسولماننى دوغای بۆ بكا؛ بچووك بۆ گەورە و گەورە بۆ بچووك، مەشھورە كە ھەزەرەت ﷺ ھەرموویەتى بە عومەرى كورى خەتاب لەو كاتەدا چوو بۆ ھەج: «لا تنسنا من دعائك يا أخي» واتە: ھەرامۆشمان مەكە لە دوغای خۆت ئەى براى خۆشەويستم. ھەروا مەشھورە ھەزەرەت ﷺ ھەرمووی بە عومەر كاتى چاوت كەوت بە «ئووەیس»ى قەرەنى سەلامى لى بكا و داواى دوغای لى بكا بۆ خۆت. ۋە ھەروا ھاتە جى.

ۋە داوا كردنى موسولمانان بازيكيان لە بازيكيان ئىجماعى عەمەلى لەسەر ھەيە و ئوممەت گردنابنەو لەسەر گومراھى.

ھەروا دوغای زىندوو بۆ مردوو دوغای پىغەمبەران بۆ موسولمانان لە نەسى قورئانا زۆرە، ۋە دوغای موسولمانان بۆ مردوان وارىدە لە ئايەتى: «والذين جاؤا من بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولإخواننا الذين سبقونا بالإيمان». ۋە دوغای ئەولاد بۆ باوكيان لە نەسى ھەدىسى شەرىفا وارىدە. ئەمانە ھىچيان شوبەھيان تيا نىيە.

باسى پىنچەم: پارانەوہيە لە خودا بە ھۆى غەيرەوہ، خواھ نەفسى ئىنسانى بى ۋەكوو سابتە كە ھەزەرەتى عومەر رضى اللہ عنہ لە كاتى بى بارانيدا تەوہسولى كرد بە عەباسى مامى ھەزەرەت و ھەرمووى: «اللهم إنا كنا نتوسل إليك بنبيك محمد ﷺ فستقينا، وإنا نتوسل إليك بعم نبيك فاستقنا!» واتە: خودايا لە كاتى ژيانى پىغەمبەرى تۆدا داوین گىرى ئەبووين كە بپاريتەوہ لىت و ئەپاراپەوہ و بارانت بۆ ئەبارانين، ۋە ئىستە داوین گىرى مامى پىغەمبەر ئەبىن يارەبى ھەتا دوغا بكاو بارانمان بۆ بياريتى، دەى بە مېھرەبانى خۆت بارانمان بەسەرا بياريتە! ۋە ھەزەرەتى عەباس دوغای كرد و بارانيان بۆ بارى. ۋە كەسى نابى بلى عەباس زىندوو بووہ بۆيە داواى دوغا لەو كراوہ؛ چونكى ئەگەر

شهره‌فی حه‌زرت ﷺ نه‌بوايه عومهر نه‌یئه‌فه‌رموو «بعم نبیک»، وه نه‌یفه‌رموو: «عباس بن عبدالمطلب».

هه‌روا واقع بووه ته‌وه‌سول به‌زاتی حه‌زرت ﷺ له‌ ژيانا وه‌کوو له‌ واقیعه‌ی نه‌و که‌سه‌دا که‌ کوژر بوو بوو، وه‌ هات داوین‌گیری حه‌زرت ﷺ بوو، وه‌ حه‌زرت فه‌رمووی: دوو رکات نوژر بکا نه‌وسا دوعا بکا بلی «اللهم إني أتوسل إليك بنبيك محمد ﷺ أن ترد إلي بصري» واته: خودایه‌ من به‌ وه‌سیله‌ی به‌رزی پایه‌ی خو‌شه‌ویسته‌وه‌ داوا نه‌که‌م رووناکی چاوه‌کانم پی‌ بده‌یته‌وه‌. وه‌ خودا نه‌و پارانه‌وه‌یه‌ لی‌ قه‌بوول‌کرد، وه‌ راوی نه‌لی: ئیمه‌ له‌ عه‌ینی شوینا بووین کابرا به‌ چاو ساغی هاته‌وه‌ بو‌ لامان. هه‌روا واقع بووه ته‌وه‌سول به‌ جاه و پایه‌ی نه‌و ره‌ه‌به‌رانه‌ که‌ له‌لای خودا پایه‌دار بوون، وه‌ به‌ پایه‌ی کرده‌وه‌ی خو‌یان.

«ئیینوماجه» ریوایه‌ت نه‌کا به‌ ئیسنادیکی سه‌حیح له‌ نه‌بووسه‌عیدی خدریه‌وه‌ ﷺ نه‌لی: حه‌زرت ﷺ فه‌رموویه‌تی: که‌سی له‌ مالی خو‌ی ده‌رچی بو‌ نوژر و بلیت: «خوایه‌ من داوات لی‌ نه‌که‌م به‌ حه‌قی نه‌و که‌سانه‌ که‌ له‌ تو پارانه‌ته‌وه‌ و به‌ حه‌قی نه‌م هاته‌م بو‌ مزگه‌وت که‌ مالی تو‌یه، وه‌ من ده‌رنه‌چووم له‌سه‌ر حیرس و بابی بوون و یا له‌سه‌ر کرده‌وه‌ نیشان‌دان به‌ خه‌لک و له‌به‌ر نه‌وه‌ که‌ ناوی خو‌م به‌ چاک بیسمه‌وه‌، ده‌رچووم له‌به‌ر ترسی عاجزبوونی تو له‌ من، وه‌ له‌به‌ر داواکردنی ره‌زامه‌ندی تو، داوات لی‌ نه‌که‌م په‌نام بده‌ی له‌ ئاگری دۆزه‌خ، وه‌ تاوانه‌کانم بی‌وشی چونکی که‌س تاوان ناپوشی تو نه‌بی. مادام نه‌و به‌نده‌ نه‌مه‌ی وت خودای ته‌عالا به‌ میهره‌بانی خو‌ی رووی لی‌ نه‌کا و حه‌فتا هه‌زار فریشته‌ داوای عه‌فوی تاوانی بو‌ نه‌کا». وه‌ «جه‌لاله‌ددینی سیووتی» نه‌مه‌ی به‌م مه‌فه‌وومه‌ ریوات کردوه‌ له‌ «الجامع الکبیر» دا. هه‌روا «طبرانی» له‌ «کبیر و اوسط» دا و «ابن‌حبان» و «حاکم» ریوایه‌تیا‌ن کردوه‌ به‌ ئیسنادی سه‌حیح له‌ نه‌نه‌سی کوری مالیکه‌وه‌ نه‌لی: کاتی فاتیمه‌ی کچی نه‌سه‌د

(دایکی عەلی عليه السلام) مرد و ئەو ژنە خزمەتی حەزەرەتی زۆر کردبوو حەزەرەت چوو
 ناو قەبرەکە و ئەلحەدەکە ی بێ بە دەستی خۆی، جا لە ناویا راکشا و فەرمووی:
 «اللّٰهُ الَّذِي يَحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ اغْفِرْ لَأُمِّي فَاطِمَةَ بِنْتَ أَسَدٍ وَوَسِّعْ عَلَيْهَا مَدْخَلَهَا
 بِحَقِّ نَبِيِّكَ وَالْأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِي فَإِنَّكَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ».

هەر وە سابت بوو تەوەسول بە ئەعمالی سالیحە و کردەوی چاکان. ریاوایەت
 کراوە لە بوخاری و موسلیمدا سێ کەس لە ئەشکەوتیکا بوون و بە هۆی لافاووە
 دەرگای ئەو ئەشکەوتەیان لێ گیرا، وە هەر یەکنێ لەوان تەوەسولی کرد بە کردەوێکە
 باشی خۆی؛ یەکنێ لەوان کاسەیی شیرێ راگرتبوو لەشەوا بۆ باوک و دایکی هەتا
 لەخەو هەستان. وە یەکنێ لەوان خۆی لادا بوو لە تاوانباری لەگەڵ ژنیکی خاوەن
 جەمەلا. وە یەکنێ لەوان مایێکی کەمی کریکارێکی لەلا بوو وە زۆر بوو بە هۆی
 «زەوەرزیو» وە هەموو ئەو مالهێ داو بە کریکارەکە. جا خودای تەعالا بە دوای
 هەراکام لەوان ئەندازەیی لە دەمی ئەشکەوتەکە کردەو هەتا هەموو رزگار بوون.
 وە پیرۆزی کراسەکە حەزەرەتی یوسف عليه السلام وە بوونی بە هۆی گەڕانەوێ
 رووناکی چاوەکانی حەزەرەتی یەعقوبی باوکی نەسی قورئانە: «اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا
 فَأَلْقُوهُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا*» لە هەموو ئەمانەو حەق دەرئەکەوێ بۆ هۆشیاران.
 لە بوخاری شەریفا ریاوایەت ئەکا لە «براء» وە عليه السلام ئەلێ: کاتێ کە رۆژووی
 رەمەزان فەرەزکرا موسولمانەکان لە رەمەزانا نزیکێ ژنەکانیان نەدەکەوتن، وە چەن
 کەسێ لەوان کەوتنە ناو ئێشەو جا خودای تەعالا ئەم ئایەتە ناردە خوارەو:

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ﴾

پەوا درا و حەلال کرا بۆ ئێو لە شەوی رەمەزانا چوونەلای ژنەکانتان، لەبەر ئەو.

﴿هَنْ لِبَاسُ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾

ئهو ژنانه وه کوو بهرگ ئه پیچرین به دهوری ئیوه دا. وه ئیوه یش وه کوو بهرگ ئه پیچرین به دهوری ئه وانا، وه دوو هاوونه وعی حه لالی یه ک وه ها نزیک بینه وه له یه ک ژورگرانه به عاده ت له ئاره زووی نه فس بیاریزرین.

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنْكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ﴾

خوای تهعالا ئاگاداره به راستی که ئیوه خه یانه تان کرد له گه ل نه فسی خوتانا و خوتان پی رانه گیرا له بهر ئه وه ته وه ی ئیوه ی قه بو ل کرد له وه ی به سه رتانا هاتوو و عه فوی کردوون.

﴿فَالَّذِينَ بَشِرُوا هُنَّ وَأَتَعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾

له ئیسته وه ئیجازه درا بو تان برۆنه لای ژنه کانتان، وه داوا بکه ن له خودای خوتان ئه وه ی که خودا بو ی نووسیون له ئه ولاد و نه ته وه ی سوورته پاک و سیره ت چاک، وه رابواردن و ئولفه ت و دامه زراندنی خانه دانی به شه رم و شکو.

هه روا ریویه ت کراوه له «براء» وه ﷺ: یاسای ئه سحابی پیغه مبه ر ﷺ وابوو له پاش مه غریب خواردن و خواردنه وه یان بو حه لال بوو هه تا نوژی عیشا، وه نه گه ر روژووه وانئ شیوی بو ئاماده بکرایه و بنوستایه له پیش به ربانگدا ئیتر ئه و شه وه هیچی نه ده خوارد. وه به روژیش هه ر به روژوو ئه بوو تا ئیواره، وه قه یسی کوپی «صرمه» ئه مه ی به سه راهات و له سبه ییتدا له په ریشانیدا بیهؤش کهوت، وه ئه م باسه یان بو حه زره ت گیرایه وه، جا ئه م ئایه ته هاته خواره وه:

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾

واتە: بخۆن و بخۆنەووە هەتا کاتی که شتی که وەکوو دەزووی سپی وایە - که بریتییە لە سفیدە ی بەیانی - بۆتان جیائەبێتەووە لە شتی که وەکوو دەزووی رەش وایە - که خەتی تاریکی شەووە - .

﴿ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى الْآيِلِ﴾

پاش دەرکەوتنی سفیدە ی بەیانی رۆژوووە که تان تەواو بکەن هەتا شەو دایێ .

﴿وَلَا تُبَشِّرُوهُمْ وَأَنْتُمْ عَنْكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ﴾

یانی: ئە ی موسوڵمانان موباشەرە ی ژنە کانتان مەکەن بە جیماع کردن لە گەلیانان، وە یا بە لکاندنی پیستان بە پیستیانەووە بە شەهووە و ئارەزووی نەفس لە کاتیکا که ئێوە ئیعتیکاف ئەکەن لە ناو مزگەوتا. جا ئە گەر جیماع کردنە که لە ناو مزگەوتا بوو ئەووە جیماعە که حەرامە و ئیعتیکافە کەیش بە تال ئەبێتەووە، هەر و لکاندنی پیستی خۆی بە پیستی ژنەووە بە ئارەزووی نەفس. وە ئە گەر جیماعە که، وە یا موباشەرە ی بە شەهووە لە غەیری مزگەوتا بوو ئەووە ئە گەر ئیعتیکافە که فەرزی - واتە کابرا نەزری کردبێ لە سەر خۆی - ئەووە ئیعتیکافە که بە تال ئەبێتەووە ئێشە کەیشی حەرامە، بەلام ئە گەر ئیعتیکافە که سوننەت بێ ئەووە عەمەلە که ی حەرام نییە بە لکوو لەو کاتە بەولاووە ئیعتیکافە که بە تالە. ئەمما ئیعتیکافە پیشووە که ی تا کاتی عەمەلە که دروست بوو و زیانی پێ ناگا.

وە دەلیلی مەنەکردنی خاوەن ئیعتیکاف لە موباشەرە ی بە شەهووە و جیماع کردن ئەمە یە ئیعتیکاف عیادەتە و جیماع و موباشەرە ی بە شەهووە ئارەزووبازییە و ئەمانە ناکەوێ یەك، وە زیاد لەووە مادام جیماعە که لە مزگەوتا بێ ئەووە ئەبێ بە هۆی مانەووە لە مزگەوتا بە لەش پیسی ئەووەیش لە گوناھە گەورەکانە.

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

ئەم ئەمەر و نەھیانە لەم ئایەتانەدا ناردم بۆتان خودوودی خودان، شتیکن که
لەلایەنی خوداوە موخالفە و بە گژاچوونیان مەمنووعە بە قەتعی.

﴿فَلَا تَقْرُبُوهَا﴾

نزيك مه كه ونه وه لييان به نيازي دهس بو بردن و به گزا چوونيان.

﴿ ۱۸۷ ﴾ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ ءَايَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

ئاوہا خودای تہ عالایان تہ کا و رووناك تہ کاتہوہ تہ حکامی خوئی بو موسولمانان
بہ رجای تہوہ کہ خوئیان لہ نافہرمانی خودا پیارین.

بزانن! ئىعتىكاف له عورفى دينا برىتييه له مانه وهى موسولمانان له مزگه وتا به نيه تى عبيادهت كردن بو خودا، وه ئىعتىكاف سوننه ته بو ژن و پياو به لام زنى كه مىردى بىبى دروست نيه به بى ئىجازه ي مىرده كه ي ئىعتىكاف بكا.

وہ بہ ریوایہ تی حہزرتی عائشہ و ثوبہ یی کوری کہ عب حہزرت ﷺ لہ دی
ناخری مانگی رہمہزانا نہرؤیشتہ مزگوتہ وہ ئیعتیکافی نہ کرد تا ناخری مانگی
رہمہزان وہ لہ سہر نہم حالہ دہوامی کردوہ تا وہ فاتی کردوہ.

وہ لای ٹیمامی شافعیی ئیعتیکاف دروستہ بۆ روژووہ وان و بۆ روژوو، وہ له کاتی
کهم و زۆرا، وہ له ههموو مزگهوتیکا، بهلام له مزگهوتی «جامعه» دا خیری زۆرتره.

ریوایت کراوه که عہدانی حەزەرەمی داوای پارچە عەرزیکی لہ «امریء القیس کندی» کرد بەلام شایەتی نەبوو و حەزەرەت علیہ السلام فەرمووی: مادام شایەت نێه پێویستە «امریء القیس» سویند بخوا لەسەر ئەوہ کہ عەرزی خۆیەتی ئەویش ویستی سویند بخوات، بەلام حەزەرەت علیہ السلام ئەم ئایەتە بەسەر خۆیندەوہ: *إِنَّ

الذین یشترون بعهد الله و آیاهم ثنّاً قليلاً* (الآية). ئه‌ویش په‌شیمان بو‌وه‌وه له سویند خواردن و عهرزه‌که‌ی داوه به عه‌بدان جا ئه‌م ئایه‌ته نازل بوو.

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾

مالی یه‌کتر له ناو خو‌تانانا مه‌خو‌ن به شی‌وه‌ی ناحه‌ق.

﴿وَتَذْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ﴾

وه مورافه‌ه‌ی ئه‌موال مه‌به‌ن بو‌ لای حاکمه‌کان و فه‌رمان‌په‌واکان.

﴿لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ﴾

هه‌تا به‌م هه‌زه ئه‌ندازه‌بێ له مالی خه‌لك بخو‌ن به تاوانباری و به نا‌په‌وایی.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

وه‌لحال، ئی‌وه‌یش باش ئا‌گادارن و ئه‌زانن که ئه‌و مال‌ه مالی ئی‌وه نی‌ه.

پن‌ویسته‌ بزائن، له جو‌مله‌ی: * «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» وه به‌ ئه‌نیا ده‌رئه‌که‌وێ که خواردنی مالی خه‌لك به بێ موقابیل و به شی‌وه‌ی ناحه‌ق حه‌رامه. خواه به‌زو‌ر بێ، یا به‌ روو بێ. یا به‌ دزی بێ، یا به‌ غه‌ش، یا به‌ هو‌ی فه‌رمانداری دنیا‌یه‌وه یا فه‌رمانداری دینی وه‌کوو قازی و حاکمی شه‌رع‌ی. که‌وابێ جو‌مله‌ی: * «وَتَذْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ» ده‌س ئه‌دا که عه‌تف بێ له سه‌ر «تأ‌کلوا» و ئه‌مه‌یش حوکمی سه‌ربه‌خو‌ بێ جیا کرا‌یته‌وه له‌به‌ر ئی‌هتیمام به‌م شی‌وه؛ چونکی به‌زو‌ری مالی خه‌لك خواردن به هو‌ی هیزی فه‌رمان‌په‌وا‌کانه‌وه‌یه سا خو‌ای به‌ ده‌سته و به‌سته بێ. یا به‌ به‌رتیل و مال‌دان بێ ئه‌گه‌رنا ئه‌مه‌یش به‌ر * «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» ئه‌که‌وێ.

وه هه لئه گری «وتدلو» مه نسووب بی به حه زفی نوون و ته قدیری حه رفی ناسیب وه مه جمووعی «ولا تأکلو» هه تا ناخری ئەم جومله یشه یه ک حوکم بی، وه مانای وا بی که ئەی موسولمانان مالی یه کتر له ناو خوټانا به ناره وایی مه خوټن به هوټی ئەوه وه که مورافه عه ی بگه یه نن به فەرمانرہ واکان. ئەو وه خته ئەلین هوټی باسی ته نیا ئەم حوکمە ئەمه یه که ئەم شیوه زۆر موهممه و زۆر کهس گیرۆده ی بووه پییه وه به لککوو له وه ده سبه ردار ببن.

وه ریاوایت کراوه: که مه عازی کوپی جه به ل و سه عله به ی کوپی غه نه م هاتن بو خزمه تی حه زره ت ﷺ پرسیاریان کرد له هوټی ئیختیلاف و جیاوازی شیوه ی مانگ له هه ر شه ویکدا ده رته که وئ له گه ل شه و ی پیشوویا به زیادی یا به نوqsانی، جا ئەم ئایه ته هاته خواره وه:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾

جا ئەگه ر پرسیاریان کرد بی له وه فائیده ی ئەم جیاوازی شیوه ی مانگه چیه له شه وه کانا ئەوه ئایه ته که جواپیکه رێک له سه ر پرسیار ی ئەوان. واته: ئەی پیغه مبه ری من! پرسیار ت لئ ئەکه ن له فائیده و سوودی گۆرانی شیوه ی مانگ له شه وه کانا به زیاد بوون و نوqsان بوون، تۆیش پێیان بلئ: ئەو شیوه جیاوازانە نیشانه و علامه تن بو ئاده میزاد بو زانیی وه خت و واده ی کشتوکال و کار و کاسبی و ئال و وێر و کاروان کردن و هاتنی واده ی قهرز و قۆله ی ناوخۆ. ئەگه ر مانگ له هه موو شه ویکدا یه ک شیوه ی ببوايه وه کوو روژ خه لک ئەوانه یان نه ده زانی.

وه ئەگه ر پرسیاره کانیان له سپرپی جیاوازی شیوه کان بی که عائیده به عیلمی ریازییات وه کوو و توویانه هوټی ئەوانه نزیک ی مانگه له روژ و دوور که و تنه وه یه تی لئی ئەوه جوابه که ی له سه ر یاسای «الأسلوب الحکیم» وارید بووه؛ که که سی له

شتی ئەپرسی و یارۆی پرسیار لێ کراو جوابی بەو ناداتەووە کە ئەو ئەیهوئ، بەلکوو
جوابی بە ئەوئ تر ئەداتەووە کە فائیدە ی زۆرتر بێ بۆی.

ئەو کاتە مەعنای ئایەتە کە ئاوايە: ئە ی پیغەمبەری من! پرسیارت لێ ئەکەن لە
ئەسباب و ئەلامەتی گۆرانی شیوەی مانگ لە شەووەکانا تۆیش پێیان بەفرموو: ئەو
ئەسبابانە بە ئاسانی بۆ ئیو نازانرین، بەلام بزانی کە مانگ بە هۆی جیاوازی شیوەووە
ئەبێ بە نیشانە ی ناسینی وەخت و وادە. وەکوو ئیستە بەیانمان کرد. وە بۆ ئیو زانی
ئەمە باشترە لە ناسینی سیرپەکە ی.

وە بوخاری و موسلیم ریوایەتیان کردووە ئەنسار عادەتیان وا بوو کاتێ کە حەجیان
ئەکرد و ئەگەر ئەو و ئەگەر ئەو شوینی خۆیان لە دەرگای ماله کە یانەووە داخڵ
نەدەبوون و لە پستی مالهووە بە پلەکانە ئەرویشتنە سەربان و لەو یو ئەچوونە ژوورەووە،
جا بە خیلافی ئەم یاسا شەخسێ لە ئەنسار حەجی کرد و کاتێ کە گەراییەووە لە
دەرگای ماله کە یەووە رویشتنە مالهووە و خەلک لۆمە و سەرزەنشیان کرد، جا ئەم ئایەتە
نازڵ بوو و خودا فرمووی:

﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾

واتە: کردەووە ی خێر ئەو نیه کە ئیو بێنەووە بۆ مالی خۆتان و لە پشتەووە بچنە
ژوورەووە.

﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى﴾

بەلام چاکە و ئیحسان، کردەووە چاکە و تەقوای ئەوانە یە کە تەقوای خودا
ئەکەن و لە خودا ئەترسن.

﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَدْبَارِهَا﴾

ئێتر برۆنەووە خانووە کانتان لە دەرگا کانیانەووە.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ ۱۸۹

له خودا بترسن و پاریز بکهن لهو بیر و باوهږه و لهو کردهوانه که خودا حهرامی کردوون بهلکوو له عهزایی خودا رزگار بین.

بزانن! نهم جومله‌ی: «وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَاعِهَا» جومله‌یه‌کی زۆر به نرخه و له حیکمه‌ته‌کانی قورئانی پیروژ نه‌ژمیرئ، بیجگه لهو مانایه که وتمان نهمه نه‌گه‌یه‌نین که: برۆن بۆ ههر مه‌به‌ستی له ده‌رگا و ریگه‌ی عاده‌تی خو‌یه‌وه، وه بهو نه‌سبابانه که خودا بۆی داناون: نه‌گه‌ر نه‌خۆش که‌وتن برۆن بۆ لای دوکتور و ده‌رمان وه‌برگرن، وه سه‌ده‌قه و خیر بکهن بۆ ده‌فعی به‌لا، وه له خودا داوا بکهن چاری نه‌و نه‌خۆشییه بکا. وه نه‌گه‌ر ئیشتان له‌لای پیاویکی گه‌وره بوو سه‌ربه‌خۆ قسه‌ی له‌گه‌لا مه‌که‌ن بهو یاسا که دامه‌زراوه له روژا قسه‌ی له‌گه‌لا بکه‌ن، وه هه‌نگاو به‌سه‌ر مه‌رجه‌ع و جینگای هانا و هاواری خۆتانا مه‌نین، وه به ئوسوولی کات موراجعه بکه‌ن، هه‌روا بهم یاسا برۆن بۆ مه‌به‌ست به‌لکوو ناجیح بین.

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتُلُونَكُمْ﴾

جهنگ بکه‌ن بۆ به‌رزکردنه‌وه‌ی دینی ئیسلام له‌گه‌ل نه‌و کافراندا که شه‌رتان له‌گه‌لا نه‌که‌ن.

﴿وَلَا تَعْدُوا﴾

به‌لام له حق لامه‌ده‌ن؛ له خۆتانه‌وه ده‌س مه‌که‌ن به جهنگ هه‌تا کافره‌کان ده‌س نه‌که‌ن به جهنگ، وه جهنگ له‌گه‌ل هاو‌په‌یمان‌تانا مه‌که‌ن هه‌تا په‌یمانه‌که‌یان تیک نه‌ده‌ن، وه کاتی له ده‌سته‌ی دوژم‌تان کوشت نه‌تکیان مه‌که‌ن؛ لووت و گوێ و عه‌وره‌ت و ده‌ست و پییان مه‌برن پاش کوشتن. نهم نه‌وعه کارانه بیجگه له‌وه که

نامەردییە ئەبێ بە ھۆی نامەردیکردنی دوژمنەکانیش لە گەڵ ئیوہدا، وە ئەبێ بە ھۆی ئەووە کە فیتنە ی بێ سامان لە ناو ئادەمیزادا پەیدا بێ. وە مندال و ژن و پیاوی پیر - ئەوانەیان کە لە دەست و پێ کەوتوون - مەیان کوژن.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ (١٩٠)

خودای تەعالا ئەو کەسانە ی خووش ناوی کە لە یاسای حق لا ئەدەن و ئەم کارە نابارانە ئەکەن.

بە رێوایەتی گەلی لە زاناکان وەکوو رەببەیی کورپی ئەنەس و غەیری ئەو ئەم ئایە تە یە کەم ئایە تیکە لە قیتال و جەنگ کردن لە گەڵ کافران پاش کۆچی حەزەرە عليه السلام لە مەککەووە بۆ مەدینە نازل بوو. وە لە مەککەدا ھەر ئەمر بە سیلم و مودارا بوو. وە باز ئی ئەفەر موون: یە کەم ئایە ت کە نازل بوو لە جەنگدا ئەم ئایە تە یە کە خودا فەرموویە تی: ﴿أذن للذين يقاتلون بأنهم ظلموا﴾^١ بە لام قسە ی ئەووە ل راسترە؛ چونکی ئەو ئایە تە نازل بوو لە سالی حەوتا لە کاتی «عمرة القضا» دا، وە ئایە تی: ﴿أذن للذين يقاتلون﴾ لە پاش ئەو نازل بوو بۆ شەرکردن لە گەڵ کافران بە شیوہ ی گشتی.

رێوایە ت کراوہ پاش ئەووە کە حەزەرە عليه السلام لە گەڵ ئەسحابە کانیای لە سالی حەوتا ھاتەوہ بۆ مەککە بۆ بە جی ھینانی «عمرة القضا» ترسیان لەوہ بوو کە ئەگەر کافرە کان ئیمسالیش مەنعیان بکەن لە عومرە ئەمان چی بکەن و چۆن لە مەککەدا و لە خاکی حەرەما شەرپکەن لە گەلیانا ئەم ئایە تانە نازل بوون.

﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفُموهُمْ﴾

کافرە کان بکوژن لە ھەر شوێنیکا زال بوون بە سەریان.

﴿وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ﴾

وه دهريان بکهن لهو شوینه (مهکه) که ئیوهیان لی ده رکرد.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾

کوفره که ی ئه وان و بت په رستی ئه وان زه حمه تر و ناهه موارتره له وه که ئیوه بیانکوژن.

﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَتِّلُوكُمْ فِيهِ﴾

به لام شهريان له گه لا مه کهن له لای مزگه وتی خاوهن پایه دا هه تا ئه وان له پيشا شهر ئه کهن له گه ل ئیوه دا.

﴿فَإِنْ قَتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾

ئه گهر ئه وان له پيشا ده سیان کرد به جهنگ کردن له گه ل ئیوه دا ئیوه يش جهنگیان له گه لدا بکهن و بیانکوژن.

﴿كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ﴾

به کوشتن ئه بی جهزادانه وی ئه و کافرانه که ده ستیان کردووه به شهر له گه ل ئیوه دا.

﴿فَإِنْ أَنهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

جا ئه گهر ده سبه رداریبون و وازیان له شهر و ئاژاوه هیتا ئه وه خودای تهعالا لی خوش بوو و به به زه ییه.

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ﴾

جهنگیان له گه لدا بکهن هه تا بت په رستی و لادان له نایینی حق نه بی له و لا تا و فرمانبهرداری و بهنده بی هه ر بو خودا بی.

﴿فَإِنْ أَنْهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ ۱۹۳

جا ئەگەر ئەوان دەستبەردار بوون لە جەنگ کردن ئیتر ستمکاری و تاوانباری نییه ئیلا لەسەر ئەوانە که ستمکاری ئەکەن. خواھ ئەوان بن و دەست بکەنەو بە جەنگ یا کافرانیکی تری غەیری ئەوان بێنە مەیدانەو بە ئیو بە بن و شەریان پێ بفرۆشن.

جا لەبەر ئەو بەر ئەو که موسوڵمانەکان لە سالی «عمرة القضاء» دا لە مانگی «ذي القعدة» دا حازری مەککە بوون و پێیان ناخۆش بوو لەم مەوسیمی ئیحرامەدا و لە مانگی حەراما جەنگ بکەن لەگەڵ کافرانی مەککەدا خودا فەرمووی:

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾

ئەم مانگی حەرامی ئیمسالە لەبەر ابەری مانگی حەرامی سالی پار، ئەوان بۆچی پار مەنە ئیو بەیان کرد لە عومرە ئیو بەش ئیمسال جەنگ لەگەڵ ئەوانا بکەن. یاخود ئیو شەر ناکەن لەگەڵ ئەوانا هەتا ئەوان دەس نەکەن بە شەر لەگەڵ ئیو. دەی مانگی حەرام بۆ ئیو و بۆ ئەوان یەك مانگە؛ مانگە که بۆ ئیو وەکوو مانگە کە یە بۆ ئەوان، که ئەوان حورمەتیان نەگرت و دەستیان کرد بە شەر ئیو بەش ناچارن پاریزی خۆتان بکەن و شەر بکەن لەو مانگەدا لەگەڵ ئەوانا.

﴿وَالْحُرْمَتُ قِصَاصٌ﴾

و بەمەو شتی که حەرام بێ دەستی بۆ بیری و واجب بێ پاراستنی لەو شتانە که مەعنەویاتی ئاینن قیاسیان تیا بە.

ئەوان که حورمەتی مانگی حەرامی پارەکیان برد ئیو بەش ئەتوانن حورمەتی مانگی حەرامی ئیمسال بێن ئەگەر شەریان لەگەڵ کردن. یاخود ئەوان که حورمەتی

مانگی هه رامیان نه گرت ئیمسال ئیوهیش ته توانن حورمه تی نه گرن، به تاییه تی ئیوه ناچارن.

﴿فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾

دهی هه رکه سئ ته جاوژی کرد له سه ر ئیوه ئیوهیش ته جاوژ بکه ن له سه ر ته وان به وینهی ته و ته جاوژهی کرد ویه تییه سه رتان.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾ ١٩٤

له خودا بترسن و بیر و باوه رتان وابی که به راستی خودا به یارمه تیدان له گه ل ته وانه یه که له خودا نه ترسن.

﴿وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

مالی خوتان سه رف بکه ن له ریگهی بهرز کردنه وهی دینی ئیسلاما.

﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾

به لام خوتان مه هاوینه ناو نه مان و زایه بوون به هوی ته وه وه که هه رچیتان هه یه هه مووی خه رج بیئت.

ئه م مه عنایه له سه ر ریوایه تی بوخارییه له حوزه یفه ی کوری یه مانه وه که فه رموویه تی: ئه م ئایه ته هاتوو ته خواره وه له بابیه تی مال سه رفکردن له ریگهی خودادا بو جیهاد، وه نه بووئه ییووبی نه نساری نه ئیت: ئه م ئایه ته نازل بوو له ئیمه دا کومه لی نه نسار؛ چونکی کاتی که خودای تهعالا یارمه تی موسو لمانه کانی دا و دینی به هیز کرد ئیمهیش وتمان: با ئیتر مه شغوولی باخ و تهوزاعی خومان ببین. جا خودای تهعالا ئه م ئایه تهی نازل کرد و فه رمووی: مالی خوتان سه رف بکه ن له ریگهی دینی خودادا مه که و نه ته مه لی له جیهادا و به هوی خوشه ویستی ماله وه خوتان مه فه وتینن به هیرشی دوژمن

و تەرکی غەزا مەكەن؛ چونكە هەمیشە دوژمن خۆی ئامادە دەكات بۆ لە ناو بردنتان و زال بوون بەسەرتانا:

﴿وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ ۱۹۵

ئێوە کردەووە و خووە و رهوشتی خۆتان چاك بكەن هەتا پەيوەندیتان بە خوداوە بەهێز بێی نەك بە مالى دنیا و رابواردن و خوشحالى ژيان؛ چونكى جانیبی خودا نابڕیتەووە بەلام جانیبی دنیا ئەبڕیتەووە، بە راستی خودا موحسینەکانی خوش ئەوێ.

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾

ئەى موسولمانەكان! واجبی حەج كە زیارەتی كەعبەیه لەسەر یاسای دین لە مانگی شەوال و زیلقەعدە و دەى ئەووەلى زیلقەجەدا، وە واجبی عومرە، كە ئەویش زیارەتی كەعبەیه لەهەر مانگیكدا بێ، تەواو بكەن، وە ئەركان و واجباتیان بەجی بیتن هەر بۆ خودا و باسی بت و مەعبوودى بەتالیان تیا مەكەن، وە هەر لەبەر ئەمرو فەرمانی خودا بیان كەن لەبەر ناو و شۆرەت و خۆنیشانندان بە خەلك مەیان كەن.

﴿فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾

ئەگەر مەنع کران - لە پاش ئیحرام بەستن - لە تەواو کردنیان لەلایەنى دوژمنەووە وەكوو ئەووە كە حەزەرەت ﷺ و ئەسحابەكانی مەنع کران لە تەواو کردنی عومرەكەیان، ئەووە واجبە لەسەرتان سەربرینی ئەووەی بۆتان رێ ئەكەوێ بە ئاسانی لە حەیان: وشتەر بێ، یا گا، یا مەر، یا بز.

﴿وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ﴾

وە ئیحرامەكەتان مەشكێنن و سەرتان مەتاشن هەتا ئەو حەیانە سەرئەبرێ لە جینگەى خۆیدا. كاتی حەیانەكەتان سەربری جا ئیحرامەكەتان بشكێنن.

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا﴾

دهی نه گهر که سی له ئیوه نه خووش بوو به نه خوشینیکي وه ها که ناچار بوو له
بو سهرتاشین له پیش ئیمکانی سهربرینی حه یوانه که یا:

﴿أَوْ بِهِ أَذَىٰ مِّنْ رَّأْسِهِ﴾

یا نازاری له سهریا بوو به هوی برینه وه یا به هوی جانه وه ره وه و به ناچاری
سهری تاشی.

﴿فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ﴾

ئه وه له سهریه تی، به واجبی، فیدییه یی بدا له باتی ئه و سهرتاشینه ی که بریتییه
له روژووی سی روژ یا خوارده مه نی شهش میسکین بدا یا حه یوانی سهربری.

﴿فَإِذَا أَنتُمُ﴾

کاتی هیمن بوونه وه و پرگار بوون له دوژمن و نه جاتان بوو له نه خووشی و
نازاره کان.

﴿فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾

ههرکه سی له ئیوه خووشی وه ربگری به نزیك بوونه وه له خودا به هوی عومره وه
ئه وسا بگات به عیاده تی هج، وه یا خود خووشی وه ربگری بو خوی به وه که
عومره به جی یینی و ئیحرامه که ی به تال بکاته وه ئه وسا هج بکا و ئیحرامی بو
بیسته ی ئه وه واجبه له سهری ئه وه ی بوی دهس ئه دا له حه یوان سهری بیری له باتی
پیش خستنی عومره له سهرحه جه که ی.

﴿فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

دهی که سنی حه یوانی دهس نه که وی بۆ سه برپینی نه وه واجبه که ی روژووی سنی
پۆژه له کاتی حه جدا و روژووی حهوت روژیش کاتی بگه پینه وه بۆ ناو نه هلی
خوتان.

﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

ژماره ی نه و روژانه که به پۆژوو نه بن ده روژی ته واوه، خه یال نه که ن که ژماره یان
سنی روژه نه گهر له روژانی حه جدا به پۆژوو بن، وه حهوت روژه نه گهر له ناو
نه هلی خوتانا بن.

﴿ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ، حَاضِرِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

ئه م حوکمه - که واجب بوونی فیدییه له سه ر ئینسانی ته مه توع بکا - بۆ که سیکه
که نه هلی نزیکي «مسجد الحرام» نه بی به که متر له مه سافه ی قه سر.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

ئه ی موسولمانه کان! له خوا بترسن و بزائن به راستی که عه زاب و تۆله سه ندنه وه ی
خودا له و که سانه لانه ده ن له فه رمانی خودا زۆر گرانه.

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَةٌ﴾

وه ختی مه شغوول بوون به ئادابی حه جه وه چه ن مانگیکی مه علووم و دیاری
کراون له دینا، که عیباره تن له مانگی شه وال و زیلقه عده و سیازده له نه وه لی
مانگی زیلحه جه. نه گهر ته ماشای مه ناسیک و ئاداب بکه ین، نه گهر نا نه گهر حسیبی
خۆرپنخستن و گه پانه وه ی نه هلی خاریجی حه ره م بکه ین نه وه به نه غله ب مانگی
زیلحه جه یش به ته واوی کاتی مونسه باتی حه جه.

﴿فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ﴾

دهی که سنی بریار بدا له سهر خوئی به جیی هینانی چه ج به هوئی ئی حرام به ستن به چه ج.

﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾

ئه وه بوئی دروست نییه جیماع بکا له گه ل خیزانی خوئا، وه بوئی نییه ده رچی له یاسای دامه زراوی ئادابی چه ج، وه جه ده ل کردن له گه ل خه لکدا و قسه به زوران دان نییه له کاتی چه جدا.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾

وه ئه وهی بیکه ن له کرده وهی خیر له خاکی چه ره مدا یا له غه یری چه ره مدا خودا پیی ئه زانی جه زا که یتان ئه داته وه.

﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾

توئشه ی ریگه ی دوور و دریزی قیامت هه ل بگرن به م کرده وه چا کانه، به راستی که چاکتر له هه موو توئشه یی بو ئیسان توئشه ی ته قوایه و کرده وه یه که به هوئی ئه وه وه بیاریزری له عه زابی خودا.

﴿وَأَتَقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ﴾

له من بترسن ئه ی خاوه ن هو شه ساغه کان.

شیخی بوخاری رحمه الله ریوایه تی کردووه له ئیبنوعه باسه وه رحمه الله که ئه هلی یه مه ن ئه هاتن بو چه ج و توئشه و خهرجیان له گه ل خوئیان نه ده هینا و ئه یانوت: ئیمه ته وه کولمان له سهر خودایه. کاتی ئه گه یشتنه مه ککه ی موکه پر مه داوای خوارد مه نی و خهرجیان له خه لک ده کرد. جا خودای ته عالا ئه م ئایه ته ی نازل کرد و فه رمانی دا به وه که توئشه و خهرجی ریگه ی چه ج به ته واوی بو هه ردوو سه ره که ی هه ل بگرن وه له مه ولا نه بن به بار به سه ره خه لکه وه.

جا له‌م نایه‌ته پیرۆزه ئه‌مه وه‌رئه‌گیری ئه‌وه‌ی که چه‌جی له‌سه‌ر واجب نییه به سوال و سه‌ده‌قه نه‌روا بۆ چه‌ج مه‌گه‌ر موسولمانی به ئاره‌زووی خو‌ی پاره‌ی پی‌بدا و تو‌یشه و مه‌سه‌ره‌فی بۆ ته‌واو بکا. وه که‌سی چه‌جی له‌سه‌ر واجبه مادام خودای ته‌عالا مالی پنداوه پتویسته به قه‌ی خو‌ی خه‌رجی هه‌لبگری بۆ ئه‌وه که موحتاج نه‌بی به که‌س، وه سوننه‌ته زیاده‌یش هه‌لبگری بۆ خیرات و به‌خشش به داماوان، وه چه‌زهره‌ت (عليه السلام) وشتی باری له‌گه‌لدا بوو که خوارده‌مه‌نی و رزقی له‌سه‌ر بوو، وه له سه‌فه‌ری چه‌جدا سی‌سه‌د که‌س له قه‌بیله‌ی «مزینه» هاتن به میوانی بۆ خزمه‌تی و خزمه‌تی کردن، وه کاتیکیش رو‌یشتن ئه‌مری فهرموو به چه‌زهره‌تی عومه‌ر: یا عومه‌ر تو‌یشه بده به‌م کۆمه‌له بۆ ریگه‌یان.

مه‌به‌ست ئه‌مه‌یه ئه‌م سه‌فه‌ری، چه‌جه و سه‌فه‌ری عومه‌ر، پیاوی مه‌رد ئه‌وه‌یه به مه‌ردی ئه‌م سه‌فه‌ری بکا و بیته‌وه.

وه ریوایه‌ت کراوه له بوخاریدا له ئیبنوعه‌باسه‌وه (رضی الله عنه) که له زه‌مانی پیش ئیسلاما بازاره‌کانی «عکاظ» و «مجنه» و «ذوالمجاز» له مه‌وسیمی چه‌جدا ئه‌کرانه‌وه و خه‌لک به‌یع و موعامه‌له و تیجاره‌تیان تیا نه‌کردن. کاتی دینی ئیسلامی پیرۆز هات موسولمانه‌کان پشپان ناخۆش بوو که له‌و واده‌دا تیجاره‌ت بکه‌ن، جا له‌لایه‌نی خوداوه ئه‌م نایه‌ته نازل بوو.

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾

واته هیچ نه‌و‌غه گوناخیکتان له‌سه‌ر نییه که له مه‌وسیمی چه‌جدا بگه‌رپن به شوینی مالی دنیا‌دا به تیجاره‌ت و ئال و ئیل، وه داوای که‌ره‌می باش بکه‌ن له خودای خو‌تان و دینی ئیسلام دینی ئیعتیدال و میانه‌کارییه و مه‌نعی شتی هه‌لال له که‌س ناکا.

به لام ناگادارین، حه رame بو موسولمان - به تاییه تی بو حاجی - تیجارهت بکا به مالی قاچاخ موته قا: یه کهم به یاسای گشتی تیجارهت به مالی قاچاخ خه ته ری سه ر و مالی تاییه بو تاجیره که، وه هه ر موعامه له یی نه و خه ته ره ی تیدا بی حه رame. دووهم: بو حاجی دلی نه خاته خه یالاته وه و زیاد له وه یش نه گه ر پیان زانی خو ی تووشی نازاری حه پس نه بی و قافله که یشی ماتل نه کا له سه فه ر و گه رانه وه بو مال یا گه یشتن به مه که که، وه مه نموره کانی حوکوممهت بی باوه ر نه کا به رابه ر به «حجاج» و به چاوی سووکی و تاوانباری بویان نه پروانن. جا ده خيله خوتان له م موعامه له ناشیرینه نابرووبه ره بپاریزن.

﴿فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾

کاتی له نیستگای عهرزی پیروزی «عه ره فات» دارژان و هاتنه خواره وه له پاش روژئاوا بوون.

﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾

زیکری خودا بکه ن به «لیک» کردن و «لا إله إلا الله» خویندن و دوعا و پارانه وه بو دین و دنیا له خوا ی پهروه ردگار له لای «المشعر الحرام» له لای موزده لیفه دا و نویژی مه غریب به «جمع التأخیر» له گه ل نویژی عیشادا بکه ن له و شوینه دا.

﴿وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ﴾

وه به نیخلاص زیکری خودا بکه ن له بهر نه وه که شاره زای کردن بو خودا په رستی و دینداری راست.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الصَّالِينَ﴾

هه رچه ن له پیش بلا بوونه وه ی دینی نیسلاما نیوه له وانه بوون که ریگه ی خودا په رستی و دینداری و دنیا داری پاکتان ون کردبوو.

﴿ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾

پاش زیکر و دوعا و نوێژ کردن لەلای «مشعر الحرام» لە عەرزی موزدەلیفەدا
 برژێنە خوارەووە لە موزدەلیفەووە بۆ «منی» بۆ نزیکى «کوگای گەرە» ی مەشهور بە
 «جمرة العقبه» بۆ رەجم کردنى شەیتان لە سبەیتیدا، وەکوو چۆن رەهەبرە گەرەکان
 و پیڤەمبەرەکان: ئادەم و، ئیبراھیم و، ئیسماعیل و غەیری ئەوانیش لە موزدەلیفەووە
 داپەریون بۆ مینا بۆ بەجی هینانی ئاداب.

جا لەسەر ئەم مەعنایە خیتابەکە عامە بۆ هەموو موسولمانان، وە بازى لە
 موفەسسیرەکان فەرموویانە: ئەو خیتابە بۆ قەبیلەى قورەیش و چوار قەبیلەى ترە کە
 وەختى خۆى ئەوان لەو کاتەدا خەلک لە عەرەفاتا رانەووەستان ئەوان لە خاکی «جمع»
 لە مینادا رانەووەستان لەبەر دەمار و خۆبەزلگرتن ئەیانوت: ئیمە ئەهلی حەرەمى
 مەککەین و لە خاکی حەرم دەرنەچین! جا خودا ئەمرى پى فەرموون: کە ئیویش
 وەکوو باقى موسولمانان هەر لە خاکی عەرەفاتدا راوەستن، جا کاتى هاتنەخوارەووە
 بۆ موزدەلیفە ئیویش لەو شوێنەووە بێنەخوارەووە کە خەلکی لى دینە خوارەووە کە
 عەرەفاتە. واتە ئیویش هەر وەکوو خەلک لە خاکی عەرەفاتدا راوەستن و هەر
 لەوێووە بێنەخوارەووە.

﴿وَأَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

کاتى هاتنەخوارەووە داواى چاوپۆشى و تاوانبەخشى بکەن لە خودا، چ لە تاوانەکان
 بە گشتى، چ لە تاوانى ئادابى جاهیلییەت ئەى قورەیش و هاوڕێى قورەیش؛ چونکی
 بە راستى خودای تەعالا تاوانبەخش و میهرەبانە.

﴿فَإِذَا قُضِيَتْ مَنَاسِكُكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ
 ءَابَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾

جا کاتی که نادابی چه جتان به جی هینا ئیر له سوپاسی ئەم نیعمه تی یارمه تی خودادا زیکری خودا بکهه به سۆزی دڵ و به رزی و خوشه ویستییه وه وه کوو چۆن ناوی باوک و باپیری خۆتان ئەبهه و سیفاتی چاکه یان له ناو کۆمه لدا ئەگێر نه وه، یاخود به هیزتر له و ناوبردنی باوک و باپیره؛ چونکی باوک و باپیره ئەوه یان بێ ناکرێ که خودا پێی ئەکرێ بۆ ئیوه له ماوه ی ژیاانتانا و له پاش مردنتان.

ریوایه ت کراوه: عه ره به کان له پاش ته واو کردنی چه ج گردنه بوونه وه له خاکی مینادا له به ینی مزگه وت و کتیه که دا و هه لیان ئەخوینده وه به باوک و باپیره ی خۆیاندا. خودای ته عالایش به شیوه ی موجه له هاتوه مه نعی کردوون له و پیا هه لوتنه دا که قه تعی سوودیکی دامه زراوی نییه مه گه ر خۆه لنان له ناو خه لکا.

﴿فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي
الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ﴾

جا بزانه له ئاده میزاده که سێ که ئەلێ: خودایا هه ر له دنیا دا به شمان بده و یادی پاشه پۆژ ناکا، وه ئەم نه وه که سه له پاشه پۆژا هیه چ به ش و باره ی نییه.

﴿وَمِنْهُمْ مَّن يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَفِي الْآخِرَةِ
حَسَنَةٌ وَقَنَا عَذَابُ النَّارِ﴾

وه له ئاده میزادیشه که سێ که له کاتی پارانه وه دا ئەلێ: خودایا له دنیا دا به شمان بده له به شی جوان، وه کوو: له ش ساغی و، عائیه و، مندالی ریک و پیک و، هیمنی له ناشووبی سته مکار و، دراوستی ناهه موار و، ژیاوری به قه ی حال... وه له پاشه پۆژیشا به شی چاکمان بده رێ، وه کوو: مردن له سه ر ئیمان و، ئاسانی وه زعی گۆر و، ئاسانی حسیب له مه یدانی حسیبا، وه به مانپاریزه له عه زایی ئاگری دۆزه خ.

﴿أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا ۖ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

ئەم كەسانە كە لە خودا ئەپارێنەووە بۆ دنیا و بۆ قیامەت بە یەكەووە بەشێکی باشیان
هەبە لە جەزای ئەم دووایان، وە بزانی خودای تەعالا ئەتوانی بە ماوێهەکی كەم
حسیی عالەم بكە؛ چونکی زانیە بە هەموو چاكە و خراپەیی.

﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾

كاتی كە ئەرکانی حەجتان تەواو كرد زیكری خودا بكەن لە رۆژانی جەژن و
پاش جەژنا بە «اللە اكبر» كردن لە پاش نوێژەكانا و بە سەربرینی قوربانی و بە
سەنگەسار كردنی شەیتان لە سێ رۆژی پاش جەژنا.

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ تُحْشَرُونَ﴾

جا ئەگەر كەسێ پەلەي كرد بۆ گەڕانەووەی لە دواي دوو رۆژ لە رۆژانی پاش جەژن
ئەو تەوانی لەسەر نییە لە گەڕانەووە ئەگەر لە پێش مەغریبی رۆژی دووەما بێ.

ئیمامی ترمزی رێبایەت ئەكا بە سەنەدێکی سەحیح لە عەبدوڕەحمانی كۆری
یەعموورەو (رحمە) ئەویش لە حەزرەتەو (رحمە) «قال: الحج عرفات، الحج عرفات، أيام منى
ثلاث؛ فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه، ومن تأخر فلا إثم عليه، ومن أدرك عرفة قبل أن
يطلع الفجر فقد أدرك الحج» واتە: گەورەترین ئادابی حەج و زۆرتریان لە هۆی ئەجر
و سەوابەووە راوێستانە لە عەرزی عەرەفاتا، چونکی ئەو راوێستانە گشتییە لە راوێستانی
هەموو ئادەمیزاد ئەچێ لە حوزوووری خودادا لە رۆژی قیامەتا، وە لەم عەرەفاتەدا
خوای تەعالا كەرەم و میهرەبانی و بەخششی جیلووە پێ ئەدا بەسەر ئەوانەدا كە
راوێستاون و لییان ئازاد ئەكا لە ئاگری دۆزەخ ئەو ژمارەیه كە لە رۆژی ترا نایكا، وە
هەر كەس فریای راوێستانی عەرەفات بكەوێ لە پێش بەرەبەیانێ رۆژی جەژنا - با
ئەندازەیهکی كەمیش بێ - ئەو ئەو راوێستانەي دروستە و بە حەجەكەیا گەیشتووە؛

چونکی ھەر راوەستانی عەرەفاتە کە وەختی ئەروا. ئەگەرنا تەواف و گەڕانی بەینی سەفا و مەرۆه وەختیان نافەوتی، ھەرچەن زۆریش پاش بکەون. ئەوەندە ھەیە، بێ عوزر، باش نییە بکەونە پاش روژانی «ایام التشریق» ھو.

وہ ئەفەرمویت: مانەویش لە خاکی مینادا پاش روژی سێ پۆژە، ئەگەر کەسێ ھەر سێ روژە کە لەویدا بمیشتەوہ و ھەموو روژی، پیش زەوال، رەجمی ھەرسێ کۆگاکی تیا بکا ئەوہ تەواو، وە ئەگەر یەکن پەلە بکا و پاش رەجمی شەیتان لە روژی دووہما دەرچێ ئەوہ دروستە و تاوانی لەسەر نییە مادام لە پیش مەغریبدا دەرچێ.

بزائن! ئەسلی مەزھەبی ئیمامی شافعی رحمۃ اللہ علیہ ئەوہیە کە واجبە لەم سێ پۆژەدا رەجمی شەیتان لە ھەر سێ کۆگاکانا لە پاش زەوال بێ، وە لەلای ئیمامی ئەسنەوی، کە یەکیکە لە زاناکانی مەزھەبی شافعی، ئەم سێ رەجمە لە پیش زەوالیشا دروستن، واتە ھەر لە بەرەبەیانەوہ دەس بکا بە رەجمی شەیتانەکان دروستە. وە ئەم فەرموودە دروستە بۆ رەفتاری ئینسان بە نفسی خوێ و بۆ ئیرشادی موسوڵمانان دروستە، بە تابیەتی لە بۆ کەسێ ناساغ بێ یا لاواز و بێ ھیز بێ، یا بۆ ژنی کە بە ھۆی ھەملەوہ یا پیریەوہ لە کۆری خەڵکا تووشی ئازار ببێ، وە یاخود بیمی فیتنە ی لێ بکری لەبەر جوانی. وە لام وایە ئەم فەرموودە بۆ ئەم چەرخە کە قەرەبالغ ئەگاتە ملیۆن زۆر باشە. وە ئەم باسە لە توحفەدا ھەیە.

لەم شوێنەدا چەن باسی ھەیە:

[باسی | یە کەم: حەج روکتیکە لە پینج روکنە ی ئیسلام و واجبیکە لە واجباتی دین بە دەلیلی قورئان و فەرموودە ی پیغمبەر صلی اللہ علیہ وسلم وە ئیجماعی زانایانی دین، وە واجب بووہ لە سالی شەشی ھیجریدا.

وه ئه‌رکانی چه‌ج له مه‌زه‌به‌ی ئیمامی شافعی‌دان^۱ پینج شته:

یه‌که‌م: ئی‌حرام، یانی قه‌سد و نیه‌تی داخ‌ل بوون له به‌جی هینانی ئادابی چه‌ج به‌و یاسایه که له دینا دامه‌زراوه له دینی ئیسلاما له مانگی شه‌وال یا زیلقه‌عه‌ه یا له ده‌ی ئه‌وه‌ولی زیلحه‌جه‌دا، له یه‌کی لهو شوینانه‌وه که دیاری کراون بۆ ئی‌حرام به‌ستن که عیباره‌تن له‌م شوینانه:

بۆ یه‌کی له مه‌دینه‌ی مونه‌وه‌ره‌وه ب‌روا بۆ چه‌ج «ذو الحلیفه» که ئیسته مه‌شه‌ووره به «بیری عه‌لی»، وه بۆ ئه‌هلی شام «جحفه». وه بۆ ئه‌هلی نه‌جد «قرن»، وه بۆ ئه‌هلی یه‌مه‌ن «یلملم». وه بۆ ئه‌هلی عێراق «ذات عرق». ئه‌م شوینانه هه‌موو به فه‌رمووده‌ی چه‌زره‌ت ^(علیه‌السلام) بوون به جینگه‌ی ئی‌حرام به‌ستن به ئیتفاقی زانایانی دین ئیلا «ذات عرق» که میقاتی ئه‌هلی عێراقه ئه‌وه له‌سه‌ر ریویه‌تی به فه‌رمووده‌ی چه‌زره‌ته و له‌سه‌ر ریویه‌تی چه‌زره‌تی عومه‌ری کو‌ری خه‌تاب بۆی دیاری کردوون. وه له پاش ئه‌وه ئیجماعیان له‌سه‌ر دامه‌زراوه، وه بۆ که‌سی که لهو خه‌تانه‌وه نه‌یه‌ت نه‌ندازه‌ی مه‌سافه‌ی قه‌سر بگ‌ری ئی‌حرام بیه‌ستی.

[دووه‌م: ته‌وافه، واته: گه‌ران به ده‌وری مالی که‌عه‌دا چه‌وت جار.]^۱

سیهه‌م له ئه‌رکانی چه‌ج: گه‌رانه له به‌ینی «سه‌فا» و «مه‌روه» دا که دوو شوین له نزیکه که‌عه‌دا به‌و مه‌رجه که له سه‌فاوه ده‌س پێ بکا، وه رو‌یشتن له سه‌فاوه بۆ مه‌روه جارێکه و گه‌رانه‌وه‌یش له مه‌روه‌وه بۆ سه‌فا جارێکی ت‌ره. وه به‌و مه‌رجه ئه‌م هاتوچۆیه له پاش ته‌وافی که‌عه‌ بیت. وه سونه‌ته پاکی له بی‌ده‌سنوێژی و له‌ش پیسی و سه‌تری عه‌وره‌ت.

[۱. ئه‌م به‌نده له نوسخه‌پیش‌وه‌که‌دا به هه‌له‌ی پیت‌چین ته‌رک‌کراوه - ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی کو‌ردستان].

چوارەم لە ئەركانی حەج: راوهستانە لە خاکی عەرەفاتدا، بە پیاده یا بە سواری، لە پاش کاتی زەوالی روژی عەرەفە کە روژی نۆهەمی زیلحەجە یە هەتا تۆلووعی سوبحی روژی جەژنی قوربان.

پنجەم لە ئەركانی حەج: سەرتاشینە یا کورت کردنەوی چەن مووین لە مووهکانی سەر، خۆی بیتاشن یا شەخسێکی غەیری خۆی، بەلام بە فەرموودە یەکی شافیعی حەلق یا تەقسیر لە ئەركانی حەج نین بەلکوو لە واجباتن. وه واجباتی حەج زیاد لەم ئەركانانە پێنج شتە:

ئیحرام بەستەنە لە یەكێ لەو میقاتانەو. شەومانەو یە لە موزدەلیفەدا، رەجمی شەیتانی گەوهرە یە لە سبەیتی روژی جەژنا. رەجمی شەیتانە لە هەرسێ کۆگاکانا لە سێ روژی پاش جەژنی قوربانان. سەرتاشین یا کورتکردنەوی مووی سەر ئەگەر بە روكن حسیب نەکرین. شەو مانەو لە مینادا لەم شەوانەدا. تەوافی ویداع «علی الراجح».

وه سوننەتەکانی پێنج شتە؛

یەكەم: ئیفراد. واتە: پێشخستنی حەج لەسەر عومرە.

دووهم: تەلبییه، یانی «لبيك» ە کردن لە غالبی ئەحوالا، وه لەفزهكە ی ئەمە یە بلی: «لبيك اللهم لبيك. لبيك لا شريك لك لبيك، إن الحمد والنعمة لك والملك لا شريك لك». وه سوننەتە کە تەلبییه ی تەواکرد سەلاوات بدا لەسەر حەزەرەت ﷺ وه داوای بەهەشت بکا لە خودا و بپارێتەو بو رزگارکردنی لە ئاگری دۆزەخ.

سێهەم: «طواف القدوم» ە. واتە: حەوت جار هەلسووران بە دەوری کەعبەدا لە کاتی گەیشتنی بە کەعبە، وه کوو باسما ن کرد، بەلام ئەمە بو ئەو حاجییە یە کە لە پیش راوهستانی عەرەفاتا هاتبێتە مەككەو.

چوارەم: دوو رکات نوێژی تەوافە لە پاش تەواو کردنی حەوت تەوافە ی کەعبەتوللا. وه ئەم دوو رکاتە نوێژە لە پشتی مەقامی حەزەرەتی ئیبراھیمەوہ ﷺ بکا. پینجەم: شەومانەوہ لە عەرزی مینادا کاتی رویشت بو عەرەفات. ئەمە بە کورتی باسی حەج بوو.

وہ ئەمما عومرە: ئەویش لە مەزەھەبی ئیمامی شافعییدا واجبە بەچەن دەلیل؛ یەکەم: زاهیری ئایەتی: «وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ»؛ چونکی ئەمر بە زاهیر بو دەلالەت کردنە لەسەر وجووب.

دووهم: ریاویەت کراوە لە موخەممەدی کۆری سیرین لە زەیدی کۆری سابیت، لە حەزەرەتەوہ ﷺ کە فەرموویەتی: «إِنَّ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَرِيضَتَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهَا بَدَأْتَ». سێهەم: شەخسێکی «صبي» ناو ھاتە خزمەتی حەزەرەتی عومەری کۆری خەتاب و عەرزی کرد: من گاور بووم و موسوڵمان بووم و ناگادار بووم کە حەج و عومرە واجبن لەسەرم و ئیحرامم بەست بە ھەردووکیان بەیەکەوہ. ئەویش فەرمووی: «ھدیت لسنة نبيك».

چوارەم: «دارەقوتنی» ریاویەتی کردووە لە «ئیینوجورەج» ئەلئی: نافع خەبەری پێدام کە عەبدوللای کۆری عومەر ئەیفەرموو:

«ليس من خلق الله أحد إلا عليه حجة و عمرة واجبتان من استطاع إلى ذلك سبيلاً، فمن زاد بعدها شيئاً فهو خير وتطوع». واتە: لە موسوڵمانان کە خودا دروستی کردوون کەسێ نێیە حەج و عومرە یەکی لەسەر فەرز نەکرا بێ مادام تەوانای رێگە ی بێ، وە ئەگەر لەوانە زیاد بکا ئەوە خێرە بو خۆی کردووە.

پینجەم: «ابن جریج» ئەلئی: خەبەرم پێ درا لە عەکرەمەوہ کە ئیینوعەباس فەرموویە: «العمرة واجبة كوجوب الحج من استطاع إليه سبيلاً»؛ واتە عومرە واجبە وەکوو حەج لەسەر ئەو کەسە تەوانای رێگە ی بێ.

شه شه: پرسیار کرا له زهیدی کوری سابت ﷺ له عومره کردن له پیش چه جدا،
 فهرمووی: «صلاتان لا یضرك بأیهما بدأت».

وه ههرچی ئه رکان بی بۆ چه ج ئه رکانه بۆ عومره ئیلاا ئه وه نه بی که راوهستانی
 عهره فات نییه له عومره دا، وه ههر کاتی به جی بهیتری له سالا دروسته.

وه به ههر حالی له ماوهی ئیحرام بهستن به چه ج یا به عومره، حهرام ئه بی له سه ر
 ئینسان: جیماع کردن، وه ماچ کردن که ئاره زووی نه فس بجوولینی، وه لیکدانی
 پیستی له ش به رووتی له پیستی ژن، وه ئاو هیئانه وه، وه ژن ماره کردن، وه بین خووشی دان
 له له شی یا له بهرگی به وینهی میسک و کافوور و زه عفهران و گولباخ و وه نه وشه
 و روونی ئه مانه. وه پوشینی ده ست کیش، وه پوشینی نیرینه، به تایبه تی ههر بهرگی
 به دروومان دوورایی، میزه ر و کلاو و خوف و گۆره وی، وه راو کردن و نه چیر گرتن
 و نه چیر کوشتن. هه تا ئه گهر له مالی خو یا که و یا تووتی بین له قه فه سدا بهر له وه
 ئیحرام بیه سی یا به ره لایان بکا، یا بیان به خشی به که سی تا له مولکی ده رچن.
 هه روا شاره زا کردنی بۆ سه ر نه چیر و خواردنی گوشته که ی و، لابر دنی موو له سه ر
 و ریش و سمیل و باقی له ش به عه مدی، وه نینۆک کردن و رو ن دان له سه ر یا له
 ریش. ئه گهر شتی له مانه بکا به عه مدی ئه وه فیده ی ئه که و یتته سه ر مو تله قا، وه
 ئه گهر به بی ئاگایی بوو؛ ئه وه ههر شتی فه وتان دن بوو وه کوو تاشینی مووی سه ر و
 ریش، یا کوشتنی نه چیر فیده ی له سه ر واجب ئه بی، وه ههر چی له ززه ت وه رگرتن
 بی وه کوو رو ن دان له سه ر ئه وه قه ی ناکا.

باسی دووهم: پزانن که ئوممه تی ئیسلام هاویرن له وه دا دروسته به جی هیئانی

چه ج و عومره به سی جۆر:

بە کەم [جۆر]: «ئىفراد» کە بریتییە لەوێ ئینسان ئیحرام ببەستێ بە حەج و لە پاش ئەوێ کە حەجە کەى تەواوکرد و رەجمی شەیتانی کرد لە رۆژانی رەجما ئەو جار لە مەككە دەرچى بپروا بۆ خاريجى حەرەم و لەوێ ئیحرام ببەستێ بە عومرە و بیتەوێ بۆ مەككە و تەوافى کەعبە تەواو بکا، پاش ئەوێ سەعی بکا لە بەینی سەفا و مەرودا حەوت جار، پاش ئەوێ سەرى بتاشى یا چەن موویى کورت بکاتەوێ لەسەرى، وە بەمە رزگار ئەبێ لە عومرە کەیش.

دووهم جۆریان: «تەمەتوع» کە عیبارە تە لەوێ لە مانگەکانى حەجدا - کە شەوال و زیلقەعدە و دەى ئەووەلى زیلقەجە - ئیحرام ببەستى بە عومرە، کاتى کە عومرە کەى تەواوکرد تەحەلول بکا و بە حالى عادەتى بمىنێتەوێ، جا لە گەل حاجییەکانا ئیحرام ببەستى بە حەج لە مەككەوێ - لە عەینی سالا - وە حەجە کەى تەواو بکا. وە ئەو کەسە کە بە تەمەتوع حەج ئەکا واجبە لەسەرى حەیانى وەها بۆ قوربانى بە کار بێ سەر بپری، وە دروستە لە پیش ئیحرام بە حەجدا سەرى بپری؛ چونکە ئەمە فیدیەى عومرە کەیتى، وە دروستە لە ئەییامى تەشریقدا، یانى لە رۆژى جەژنا، یاخود لە یەكێ لە سێ رۆژەکانى دوایدا یا پاش ئەوان سەرى بپری، وە واجبە بیدا بە گەدای حەرەمى مەككە، وە دروست نییە خۆى لێى بخوا، وە دروست نییە بیدا بە دەوله مەندەکانیش.

سێهەم جۆر: «قیران»، وە ئەم شێوێ ئەمەیه کە ئیحرام ببەستى بە نیەتى حەج و عومرە و ئادابى حەج تەواو بکا وەکوو حالەتى ئىفراد، یاخود ئیحرام ببەستى بە عومرە و لە پیش ئەوێ کە دەست بکا بە تەوافى کەعبە حەجى بخاتە پال بە نیەت. ئەمەیش هەر قیرانە. وە ئەم کەسەیش هەم حەیانیکى لەسەرە کە سەرى بپری لە فیدیەى ئەوێ کە تەنیا ئادابى حەج بە جارى حەج و عومرەى کردووە. ئەم حەیانەیش

وهکوو حیوانی فیدیهی عومره وههایه، بهلام له پیش جهژنا دروست نییه سهری بیری.

وه لهم بهجی هینانی مهناسیکه دا ئهمهیش ههیه که ئینسان ته نیا ئیحرام بیهستی به عومره، واته عومره بکا و چهج نهکا، ئهمهیش له ههرکاتیکا بیی دروسته و هیچی له سهر نییه ئیللا له کاتیکا له ناو ئیحرامی چهجدا بی و هیشتا چهجهکی تهواو نه کردبی ئهمه ئیحرامی به عومره دروست نییه؛ چونکی ئیحرام به زهعیف گرد نابیتته وه له گهڵ ئیحرام به شتی خاوهن هیز وهکوو چهج. ههروا دروست نییه ئیحرام به عومره له پاش ههردوو تهحلول له ئیحرامی چهج بهلام هیشتا رهجمی شهیتانی له دوو رۆژ له رۆژهکانی «ایام التشریق» تهواو نه کردبی. واته له رۆژی جهژنا پاش تهواف، یا له رۆژی یازدهی مانگدا، یا له رۆژی دوازدهی مانگدا پیش زهوال که هیشتا رهجمی شهیتانی نه کردوو، بهلام نه گهر له رۆژی دوازدهدا پاش زهوال رهجمی شهیتانی کرد و دهرحوو له مینا ئهمجار ئیحرامی بهست به عومره له خاکی خاریجی حهرمه دا ئهوه له مهزههبی ئیمامی شافعییدا دروسته بهلام که راههتی ههیه و باش وایه له پاش سێ رۆژهی «ایام التشریق» ئیحرام به عومره بیهستی.

ههروا سوننه ته تهوافی که عبهتوللا به بی ئهوه که تهوافی چهج بی یا تهوافی عومره بی به قهسدی عیبادت، سا تهوافهکانی جاری یا دوو جار بن یا زیاتر. به لکوو بازی له فوقه ها ئهم تهوافهیان له لا له نویژ کردنی سوننهت گهوره تره. وهکوو له حاشیهی شیخ سولهیمانی جهمهل له سهر شهرحی منههج و له شهرحی «ئیینوحه جهر» بۆ نیزاحی نه وهوی دا نووسراوه.

۱. ئهو شیوه له خاسهی حهزرت بووه له «حجة الوداع» دا. ههروا نهسخی چهج و کردنی به عومره بۆ نه سحابهکان.

باسی سېههه له باسه موهممه کانی ئەمهیه: زانایانی ئیسلام له موحه دیسین و فوقه ها ئیختیلافیان له مه دا هه یه کام شیوه له سنی شیوهی حه ج کردن گه وهره تره: بازکیان وه کوو ئیمامی شافعی له وتاری به هیزیا و مالیک فهرموویانه: ئیفراد گه وهره تره. بازئ تریان وه کوو ئەحمه دی کورپی حه نه ل فهرموویه تی: ته مه توع گه وهره تره. وه بازئ وه کوو ئەبوو حه نیفه فهرموویه تی: قیران گه وهره تره. وه ئەو خیلافه دامه زراوه له سه ر ئیختیلافیان له حه جی حه زره تا ﷺ له سالی ده ی کۆچی که مه شه وهره به «حجة الوداع» ئایا کام له و سنی جوړه بووه، وه هه رکام ته رجیحی یه کیکیان داوه.

به لām شیخی نه وه وی ﷺ له شه رحی سه حیحی موسلیمدا ﷺ فهرموویه: راسته که ی ئەوه یه که حه زره ت ﷺ ئەوه وەل جار که ئیحرامی به ست هه ر ئیحرامی به حه ج به ست و «موفرید» بوو، به لām پاش ئەوه ئیحرامی به عومره یش به ست عومره ی خسته سه ر حه ج که ی و حه ج که ی بوو به قیران.

وه ریوایه ته کانی ئەسحابه ی پیغه مبه ر ﷺ له سیفه تی حه جی حه زره تا موخته لیف بوون، ئایا به شیوه ی قیران بووه، یا به ئیفراد، یا به ته مه توع؟ وه دوو ئیمامانی حه دیس، بوخاری و موسلیم ﷺ ریوایه تی ئەسحابه کانیان وه ها گیراوه ته وه.

وه ریگه ی جه مع له به ینی ئەو ریوایه تانه دا ئەوه یه باسم کرد: حه زره ت ﷺ له ئەوه وە ئەوه «موفرید» بووه دوایی بوو به «قارین»، جا هه رکه سنی ریوایه تی ئیفرادی کردووه ئەوه له سه ر ئەسله، وه هه رکه سنی ریوایه تی قیرانی کردووه ئیعتیمادی داوه ته سه ر ئەنجامی شیوه ی حه ج که. وه که سنی ریوایه تی ته مه توعی کردووه مه به سستی ته مه توعی به گوێره ی لوغت و زمانی عه ره بی بووه که بریتیه له سوود وه رگرتن و ئاسایش گرتن. وه کوو ئاسایشی ئەو که سه که له سه ر شیوه ی ته مه توع حه ج ئەکا له گەل زیاده یی کا که حه زره ت ﷺ ئیقتیسادی کردووه له سه ر یه ک عه مه لییه وه کوو یه کنی به قیران حه ج بکا. وه به م یاسا حه دیسه کان هه موو ریك ئەوه ستن.

وه بزائن که نه‌بوو موحه‌مه‌د (ئینوچه‌زمی زاهیری) جه‌معی کردووه‌ته‌وه له به‌ینی نه‌و حه‌دیسانه‌دا له کتیییکا ته‌سنیفی کردووه له باسی «حجة الوداع» دا و داوای نه‌وهی کردووه که حه‌زرت «قارین» بووه و حه‌جه‌که‌ی به‌شیوه‌ی قیران بووه، وه باقی حه‌دیسه‌کان، که موخالیفی نه‌مه بوون، ته‌ئویلی کردوون. به‌لام راسته‌که‌ی نه‌ویه که من له پیشه‌وه به‌یانم کرد که حه‌جه‌که‌ی له نه‌وو له‌وه ئیفراد بووه پاشان بووه به‌قیران. وه نه‌مه‌م روون کردووه‌ته‌وه له شهرحی «مذهب» دا به‌ده‌لیله‌کانه‌وه، وه به‌هۆی ریڤگه‌ی ئیسنادی حه‌دیسه‌که‌وه و به‌فه‌رمووده‌ی زانا‌کانه‌وه نه‌وه‌ی که په‌یوه‌ندی هه‌یه به‌م باسه‌وه.

وه ئیمامی شافعی رحمه‌الله‌ علیه و ره‌فیه‌کانی - واته‌ تیلیمزه‌کانی - ده‌لیلیان هیناوه‌ته‌وه له‌سه‌ر به‌هیز کردنی شیوه‌ی ئیفراد له‌حه‌جی حه‌زرتا صلی الله‌ علیه و آله به‌وه که نه‌م شیوه‌ سابت بووه به‌بئ گومان له‌ریوایه‌تی جابیر و ئینوعومه‌ر و ئینوعه‌باس و عائیشه‌وه (رضی الله‌ عنها). وه نه‌م زاتانه‌ ئیمتیازیان بووه له‌باقی نه‌سحابه‌کان له «حجة الوداع» دا. نه‌مما جابیر نه‌وه بزائن که جوانترینی نه‌سحابه‌کان بووه له‌ریوایه‌تی حه‌دیسى «حجة الوداع» دا؛ چونکی نه‌و باسی نه‌م حه‌جه‌ی کردووه له‌کاتی ده‌رچوونی حه‌زرت صلی الله‌ علیه و آله له‌مه‌دینه‌وه هه‌تا نه‌نجامی نه‌و حه‌جه، که‌وابوو ده‌رکه‌وت که جابیر زۆر باش زه‌بتی نه‌و سه‌فه‌ره‌ی کردووه له‌غه‌یری خۆی.

وه نه‌مما ئینوعومه‌ر رضی الله‌ عنه نه‌وه سابت بووه که له‌غاوی وشتره‌که‌ی حه‌زرتی به‌ده‌سته‌وه بووه له‌سه‌فه‌ری «حجة الوداع» دا، وه ئینکاری قسه‌ی نه‌و که‌سانه‌ی کردووه که ته‌رجیحی قسه‌ی نه‌ه‌سیان داوه به‌سه‌ر قسه‌ی نه‌وا، وه فه‌رموویه‌تی: نه‌ه‌س هاتوچۆی ناو ژنانی نه‌ه‌لی حه‌جی نه‌کرد و من له‌ژێر ملی وشتره‌که‌ی حه‌زرتا صلی الله‌ علیه و آله بووم، لیکى ده‌می وشتره‌که‌ی نه‌یدا له‌گیانم و له‌حه‌زرتهم نه‌بیست «لیک» ه‌ی نه‌کرد.

وہ ئەمما عائشە رضی اللہ عنہا ئەوہ نزیککی لە ھەزرەتەوہ رضی اللہ عنہ مەعلووم بوو، ھەروا ناگاداریشی لەسەر ئەحوالی ھەزرەت رضی اللہ عنہ چ ئەوہی پەنامەکی بوو و چ ئەوہی دیاری بوو لەگەڵ شارەزایی و زانایی زۆری بە ئەحکامی دین و زیرەکی بێ ئەندازە. وہ ئەمما ئینووعەباس رضی اللہ عنہ ئەوہ پایەیی لە عیلم و زانستی ئەحکامی دینا و لە زیرەکی دیارییە، لەگەڵ ئەمەیشا کە زۆر باسی ئەحوالی ھەزرەتی رضی اللہ عنہ کردوو بە نەوعی کەس بە قەی ئەو بازە ئەحوالیکی وەرئەگرتوو ھەروا ئەحوالی ھەزرەتی لەگەورەیی ئەسحابەکان رضی اللہ عنہم وەرگرتوو.

وہ لە دەلایلی تەرجیحی ئیفراد ئەمەییە کە خولەفای راشیدین لە پاش وەفاتی ھەزرەت رضی اللہ عنہ ھەرچی ھەجیان کردوو بە شیوەی ئیفراد کردوویانە، وہ دەوامی ئەبووبەکر و عومەر و عوسمان ھەر لەسەر ئیفراد بوو، بەلام عەلی بە ئیفراد و غەیری ئیفراد ھەجی کردوو. جا ئەگەر ئیفراد گەورەتر نەبایە و نەیان زانیایی کە ھەزرەت رضی اللہ عنہ ئیفرادی کردوو و ھا دەوامیان لەسەر ئیفراد نەدەکرد. وہ چلۆن ئەگونجی بۆ خولەفای راشیدین دەوام بکەن لەسەر خیلافی رەفتاری ھەزرەت رضی اللہ عنہ؟! وہ ئەمما ئەو موخالفەییە کە لە شیوەی ھەجدا ریوایەت کراوە لە ھەزرەتی عەلییەوہ رضی اللہ عنہ و لە غەیری ئەویشەوہ لە ئەسحاب، ئەو ھەر بۆ نیشاناندانی دروستی غەیری ئیفرادیشە. وہ لە سیحاحدا ھەییە ئەوہی ئەم قسانە رووناک ئەکاتەوہ بە جوړئ گومان نەمینی. وہ لە دەلایلی تەرجیحی ئیفرادە کە بە ئیجماع پتویست نییە بە ھەیان سەرپرین و ئەمەیش لەبەر ئەوہیە کە شیوەیەکی تەواوە و بێ نوقسانە. بەلام ھەیان سەرپرین واجبە لە شیوەی تەمەتووع و قیراندا ئەو خوینەیش خوینی تۆلەیی نوقسانە؛ چونکی لە تەمەتووعدا میقاتی ئیحرامی ھەج ئەفەوتی، وہ لە قیراندا دوو عیبادەت واتە: ھەج و عومەر بە یەک عەمەلییە تەواوە ئەکرین. وہ دیارە شتی تۆلەیی نەوی گەورەترە لە شتی تۆلەیی پتویست بێ. لەگەڵ ئەویشدا ھەر سێ شیوەکە دروستن و ھەزرەت رضی اللہ عنہ

ئىعلانی کرد بۆ ئەسحابەکان بەلام لەبەر ئەوە کە قورەیش لە مانگەکانى حەجدا عومرەیان پێى خوێش نەبوو، وە حەزەرەت ویستی ئەو یاسا ھەڵبگرێ لە ناودا کاتى گەشتن ئەمرى کرد بە ئەسحابەکان ھەرکەسێ کە حەيوانى دیارى نەھێناوہ لەگەڵ خۆیا حەجەکەى فەسخ بکاتەوہ بە عومرە. وە ئەمەیش ھەر لە ئىختىساسى ئەسحابەى پىغەمبەر بووہ. وە بۆ کەس لە پاش ئەوان دروست نییە. وە ئەوە کە حەزەرەت لە پاش ئەوە پرسىاری لى کرا: ئەمە ھەر بۆ ئىمسالە یا ھەتا ھەتایە؟ ئەویش فەرمووی: ھەتا ھەتایە. ئەوە ئىمامى نەوہوى ئەفەرمویت: مەعنای دروست بوونى عومرەيە لە مانگى حەجدا دروستە ھەتا ھەتایە ئەک فەسخ کردنەوہى حەج و کردنى بە عومرە؛ چونکى ئەوە ھەر لە بۆ ئەو سالە بووہ.

وہ حەزەرەت ﷺ خۆیشى مەیلی لەسەر ئەوە بووہ حەجەکە بکا بە عومرە بەلام لەبەر ئەوە نەیکردووہ کە حەيوانى «ھەدى» ى ھینا بوو لەگەڵ خۆیا، وە بە نەسى ئایەت کەسێ ھەدی ھینایى نابێ وەزعى خۆى بگۆرێ ھەتا ئەعمالى ئەو ئىحرامەى تەواو ئەکا و حەيوانەکەى سەرئەبڕێ. وە ھەر لەم رىواتەيشەوہ دەرئەکەوێ کە حەزەرەت ﷺ حەجەکەى ئىفراد بووہ و تەمەتووع نەبووہ وەکوو ئىمامى نەوہوى لە شەرحى موسلىمدا فەرموویەتى.

وہ ئەو تەمەتووعە کە حەزەرەتى عومەر و عوسمان مەنعیان کردووہ ئەم نەووعە تەمەتووعە بووہ کە فەسخى حەج بکەنەوہ بە عومرە وەکوو ئەسحابەکانى حەزەرەت ﷺ لە سالى «حجة الوداع» دا؛ چونکى ئەوە لە خاسەى ئەوان بووہ لەو سالەدا وەکوو بەیانمان کرد.

وہ بازى فەرمويانە: ئەگەر ھەر تەمەتووعى مەشھووریش پێى ھەلئەگرێ لەبەر ئەوە مەنعى کردبن کە دەرکى کردووہ حاجییەکان بۆيە بە شىوہى تەمەتووع حەج

ئهکه ن لهو ماوهی بهینی عومره و حهجه دا رابویرن و به عیاده تکرده وه مه شغوول نهبن. وه ئهم شیوهی شی به مونسبی ئه سحابه ی حه زره ت ﷺ نه دیوه لهو سه ره تای ئیسلامه دا؛ چونکی مادام هه ره له سه ره تای ئیسلاما شیوه ی عیاده ت باش راگیر نه کری بۆ قهرنی دوا ی ئه وان، خه لکی به جاری به ره لا ئه بن، وه ئیمامی ئیسلام ره وایه بۆی له سه ر ئیجتیهادی دینی بازئ وه زعی موباح مه نه بکا. حه تا باسو نه تیش بی له بهر ئه وه مه نه که له بهر ریه ایه تی خودوود و یاسا و که رامه تی دینی ئیسلامه.

ناگادار بن! له پاش فهرزکردنی حه ج و عومره له دینی ئیسلاما حه زره ت ﷺ سئ عومره ی کردووه هه موویان له مانگی زیلقه عده دا بوون؛ به که م: «عمرة القضا» که له سالی حه وتی هیجریدا حه زره ت ﷺ و یارانی به جیان هینا. دووه م: عومره ی سالی هه شتی هیجری له پاش فه تحی مه ککه ی موکه ره مه و له پاش جهنگی حونه یین و به شکردنی غه نایم که گه رایه وه بۆ شاری مه ککه له «جعرا نه» ئیحرامی به ست به عومره. سیهه م: ئه و عومره به که له سالی حه جی وه داعدا له گه ل حه جه که یا کردی، بینا له سه ر ئه وه که حه جه که ی به شیوه ی ئیفراد بووه، وه ئه گه ر ئه و عومره ی حوده بییه ییش حسیب بکه یین که قوره ییش نه یان هیشت ته وای بکا و حه زره ت و یارانی حه یوانیان سه ربهری و ته حه للولیان کرد. ئه وه عومره کان ئه بن به چوار.

وه ئه م ما حه جی حه زره ت ﷺ له پاش فهرز بوونی حه ج ئه وه یه که حه ج بووه له سالی ده ی هیجریدا که مه شه ووره به «حجة الوداع» له بهر خوا حافیزی کردنی له به یئوللا. وه ئه م ما حه جی یا عومره ی له پیش هیجره تدا و له پیش فهرز بوونیاندا ئه وه زاناکان ئه لێن زۆر جار بوون. واللّٰه اعلم.

باسی چواره م: باسی فیده یه که واجب ئه بی له سه ر ئه هلی حه ج و عومره به هه لکه وت. بزانی ئهم فیده به سئ شیوه یه:

به كهەم: يەك موددە لە قووت، ئەمەيش فيديه به بۆ كوشتنى نهچيرئ لە ماوهى ئيحراما، يا لە حەرەما، يا بۆ برينى گيايئ. بهەم مەرجه قيمەتەكەى لە موددى زياتر نەبئ. وه بۆ لا بردنى يەك مووه، يا بازيك لە موويهك. وه بۆ برينى نينۆك يا بازيكى لە ئيحراما بهەم مەرجه مانەوهيان زيانى نەبئ، وه كوو مووى ناوچاو يانزيكى چاو يا نينۆكى شكاو، ئەمانە فيديهيان نيه. وه بۆ تەركى مانەوهى شەوى لە شەوانى رۆژانى پاش جەژن لە خاكى مينادا به بئ عوزر، وه بۆ تەركى فەردانى تاقە بەردى لە حەوت بەردەكانى رەجمى شەيتان.

دووهم: دوو موددە، ئەمەيش بۆ لا بردنى دوو مووه يا بازيكيان يا برينى دوو نينۆكە يا بازيكيان. وه بۆ كوشتنى نهچيرئ لە ماوهى ئيحراما يا لە خاكى حەرەما، وه برينى دار بهەم شەرتە كە قيمەتەكەيان لە دوو مورد زياتر نەبئ، وه بۆ تەركى مانەوهى دوو شەو لە شەوهەكانى «ايام التشرىق» لە مينادا، وه بۆ تەركى فەردانى دوو بەرد لە بەردەكانى رەجمى شەيتان.

سنيهم: خوينه، واتە حەيوان سەربرين. ئەمەيش بۆ كوشتنى نهچيرئ لە حەرەما يا لە ماوهى ئيحراما، وه بۆ شيوه تەمەتتوع و شيوه قيران لە حەجا، وه بۆ تەركى ئيحرام بەستن لە ميقاتا، وه بۆ لا بردنى سئ موو يا زياتر، وه بۆ برينى سئ نينۆك يا زياتر به جارى. ئەنا ئەگەر ناو بەناو بوون ئەوه بۆ هەر موويى يەك مود، وه دوو موو يا دوو نينۆك دوو مود واجبه نەك حەيوان سەربرين.

وه بۆ خو بۆن خووش كردن. وه بۆ بەرگى دووراو لەبەر كردن، وه داپۆشينى جيگەيئ كە واجب بئ روت بئ وه كوو دەست و دەم و چاوى ژن. جا ئەگەر هات چەن بەرگى به جارى كردهبەر ئەوه ئەگەر لە دريژى و كورتيدا وه كوو يەك بوون هەر حەيوانىكى ئەكەويتە سەر، ئەگەرنا بۆ هەر بەرگى حەيوانى ئەكەويتە سەرى. وه بۆ تەركى مانەوهى موزدەليفه هەرچەن يەك دەقيقهيش بئ لە نيوهى دووهەمى شەودا،

وہ بۆ تەرکی رەجمی شەیتان لە رۆژی جەژنا، وە تەرکی رەجمی ھەرسێ کۆگاگان لە ئەییامی تەشریقا ھەرسێ رۆژەکان یا دوو رۆژ بۆ ئەوانە ئەیانەوئ پەلە بکەن. خواھ ھەموویان تەرك بکا، یا یەکیکیان، یا سێ بەرد لە یەکیکیان، یا لە ھەموویان؛ چونکی ھەموو وەك یەك رەجم حسیب ئەکرێن. وە بۆ بڕینی داریکی گەورە لە ئیحراما کە قیمەتی لە دوو مود زیاتر بێ. وە بۆ فەوتانی حەج بە ھۆی لە دەس دەرچوونی راوەستانی عەرەفە، وە یا بە ھۆی جیماعەوہ. ئەمانە پتویستە حەییوانی سەرپرن و تەحەللول بکەن. وە بزائن خوینی جیماعی ئیفسادی حەج «بدنە»یە، واتە وشتریکی پینج سال. وە فیدیە یەنەچیر ئەبێ میسلی ئەو بێ. وە بۆ داری گەورە ئەبێ گایەکی دووسال بێ. وە باقیەکان ھەر حەییوانی بێ بۆ قوربانی بشێ.

باسی پینجەم ئەمەیه: سوننەتە بۆ کەسێ دەستی بپرا حەییوانی ھەدی لەگەڵ خۆیا بیا و لە حەرەمی مەککەدا سەری بپڕێ بۆ موسولمانان. وە ئەمە گەدا و دەولەمەند دروستە لێی بخوا، وە کاتی سەرپڕینی وەکوو قوربانی وایە شوینەکە ی حەرەمی مەککەیه؛ شار بێ یا غەیری شار بەلام خاکی مینا باشترە.

وہ غەیری ئەمەیش حەییوان سەرپڕینی واجب ھەیه، ئەمە دوو بەشە:
[بەشی] یەکەم: مەنزووڕەیه؛ یانی کابرا نەزری کردووە لەسەر خۆی کە سەری بپڕێ لەویا. وە ئەمە دروست نییە نە دەولەمەند لێی بخوا و نە کابرا خۆی، وە نە ئوسوول و فوروووعی، وە کاتی سەرپڕینی وەکوو قوربانی وایە، وە شوینەکەیشی حەرەمی مەککەیه کە بریتییه لە شاری مەککە و چەن کیلۆمەترێ لە خاریجی شاری مەککە. وەکوو لە شەرعا بەیان کراوە.

بەشی دووھەم: فیدیەیه؛ واتە سەری بپڕێ لە کەفارەتی کردنی کردەوہ یێ لەوانە کە لە ماوہی ئیحرامدا حەرمان. وە یا لە کەفارەتی تەرکی واجبێ لە واجباتی ئەم حەج و عومرەیه کە لە پیشەوہ باسماں کردن، وە ئەم خوینانە چوار نەوعن:

۱. خوینی تهرتیب و تهقدیر، واته ههتا مومکین ببی حه یوان سهربرپی دروست نییه بروا بۆ شتی تر، وه ئهوشتهی تر ناببی بگۆپی. ئهمه خوینی تهمهتتوع و قیران و فهوتانی حهجه، وه خوینی تهرکی واجبیکه له واجباتی حهج یا عومره پیویسته کابرا حه یوانی سهربرپی، وه ئهگهر لهوئی بۆی ری نه کهوت ههرچهن له ولاتی خویشیا دهوله مهنه بی ئه بی سی پۆژ لهوئی به پۆژوو بی غهیری ئه یامی ته شریق، وه حهوت رۆژیش کاتی گه پرایه وه بۆ ولاتی خوی.

۲. خوینی تهرتیب و تهعدیله؛ واته ههتا بۆی مومکین بی ئه بی حه یوان سهربرپی، که مومکین نه بوو پیویسته دوو پیاوی عادل و زانا قیমে ت دانین بۆ ئه و حه یوانه و به و قیমে ته خوارده مهنی بسینی بۆ گه داکانی حهره می مه ککه، وه ههر گه دایی موددیکی پی دا. وه ئهگهر ئهم قیমে ته ی پی نه درا له بهر گه دایی له باتی ههر موددی له و موددانه رۆژی به پۆژوو بی ئهمه خوینی جیماعی که ئیفسادی حهج یا عهره بکا و خوینی ته حهللولی ترسی دوژمنه.

۳. خوینی تهخیر و تهقدیره؛ واته خوینه که واجب نییه به ههموو حالی، به لکوو ئه توانی حه یوانی سهربرپی، وه یا قیমে تی ئه و حه یوانه بدا به خوارده مهنی بۆ گه داکانی حهره می مه ککه، وه ئهگهر ئهمه ی نه کرد له باتی ههر موددی رۆژی به رۆژوو بی. ئهمه خوینی پۆشینی بهرگه له ئیحراما، وه یا خو بیخ خوش کردن، وه یا سه رچه ورکردن یا ریش چه ورکردن یا تاشین، وه یا لابرده و کور تکرده وه ی موو و نینۆک کردن، وه یا جیماعی که ئیفسادی حهجه که نه کا وه کوو جیماعی له پاش جیماعی یه که می موفسید. وه یا جیماع له بهینی ته حهللولی ئه ووه ل و دووهم له حه جدا یا موقه ددیما تی جیماع وه کوو ماچکردنی ژن به بی پهرده له بهینی کابرا و رووی ژنه که دا و هینانه وه ی ئاوی خوی به دهستی خوی یا دهستی غهیری خوی پهرده له بهیندا بی یا نه بی.

۴. خوینی تەخیر و تەعدیلە ئەمەیش نەچیر کردنە لە ماوەی ئیحراما و خوینی برینی داری حەرەمی مەککەیه.

وہ لە مەزھەبی شافعیەدا ﷺ ھەر حەیانێ سەری بێرن لە فیدیە ی کردنی حەرەم یا تەرکی واجبی لە واجباتی حج یا عومرە، ئەو شوینی سەرپرینیان خاکی حەرەمی مەککەیه، بەلام وەختیان مەحدود نییە، ھەركاتی بی باشە، بەلام لە ئەییاموتە شریقدە خیری زۆرتەرە.

وہ ئەم حەیانێ فیدیە کە سەری بری - خۆی یا بە وەکیل - دروست نییە بەجێ یێنی وەکوو نیستە کراوە بە عادەت. بەلکوو واجبە تەسلیمی فەقیری بکا، یا ھەمووی یا پارچە پارچە. جا ئەگەر لە مەوسیمی حەجدا گەدا نەبوو وەری بگری واجبە ئەو حاجیە پارە بدا بە کەسێکی ئەمین و بیکا بە وەکیل کە لە پاش مەوسیمی حج حیوانە کە بسینی و سەری ببری و بیدا بە داماوانی خاکی حەرەمی مەککە ی موکەرپەرە مە (زادھا اللہ شرفاً).

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

لەم کۆمەلە ئادەمیزادە یە کە ھاتوچۆ ئەکەن بۆ لای تۆ ئینسانی وا کە ئەوەندە واتە شیرین و رەوانە کاتی قسە ئەکا لە بابەتی دنیا و زانیی دنیاو قسەکانی تۆ ئەخاتە تەعەجوبەو!

﴿وَيَشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ﴾

وہ خودا ئەکا بە شاھیدی خۆی لەسەر ئەوێ وا لە دلێا بەرابەر بە پیغەمبەر و یارانی، وە داوای ئەو ئەکا کە ئیوێ خوش ئەوێ و موسولمانە و ساغە لە گەلتانا.

﴿وَهُوَ الَّذِي الْخَصَّامِ﴾

وہ لہا لئو کہ سہ لہ ھەموو دوژمنە کانتان سەختەر و نابارتەر و دوژمنایە تیہ کە ی
لە گەلتانا زۆر زۆر سەختە.

﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ﴾ (۲۰۵)

وہ کاتی پستی ھەلکرد و دوور کەوتەوہ لیان تی ئەکۆشی بە ئەنواعی ریگە ی
فروڤیل بو ئەوہ ئیفساد بکا لە عەرزا و ری بگری لە خەلک و کشتوکال بفەوتینی،
وہ نەتەوہ ی ئادەمیزادی بئ دەست نەیەلئ، وە بە راستی ئاگادار بن خوی تەعالا
کردەوہ ی فەساد ی خوش ناوی و خواوەن فەسادە کەیش زیاتر.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ﴾

کاتی لە لایەنی خیر خواھیکەوہ پئی بوتری: لە خودا بترسە و دەس لەم کردەوہ
نابارانە ھەلبگرە.

﴿أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ﴾

خۆپەرستی دەماری نەفسی ناپاکی بە گوناھکردن ئەیگری، واتە: زیاتر شیتگیر
ئەبئ لەسەر کرداری ناشیرین.

﴿فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْمِهَادُ﴾ (۲۰۶)

دە ی با بەسی بئ دۆزەخ و ناگری دۆزەخ، و خراب نارامگایە کە دۆزەخ.
سوودە ی و غەیری ئەو لە موفەسسیرەکان فەرموویانە: ئەم ئایەتانە نازل بوون لە
شانی «أخنس بن شریق» دا کە پیاویکی قسە شیرین و شیوہ جوان بوو، وە لە پاش
واقیعە ی «بەدر» ھات بو حوزووری پیغمبەر ﷺ ئیسلامیەتی خوی دەربری،

وہ ئەبوت: خودا ئەزانئى کہ راستم لە گەلتانا! پاش ماوہیى راي کرد و رابورد بەلای بازئ کشتوکال و بازئ حەيوانا کشتوکالە کەى سووتاند و حەيوانەکانى پەى کرد!

وہ ئىبنوعەباس فەرموویەتى: نازل بوون لەو یارانەدا کہ شەهیدکران لە غەزای «رەجیع» وەکوو عاسمى کورپی سابت و خوبەیب و غەیری ئەوان. موناqqەکان وتیان: ئەى ھاوار ئەو داماوانە نە فریای ئەوہ کەوتن خزمەتى دینەکەیان بکەن و نە لەناو مال و مندالئى خۆيانا دانىشتن! مەبەستیان ئەوہ بوو کہ دلئى موسولمانەکان بشکێنن و ساردیان بکەنەوہ لە جیھاد کردن و خزمەتى دین.

وہ بازئ موفەسسیرین ئەلئین: نازل بوون لە شانئى ھەموو کەسێکدا کہ ئەو سىفەتانەیان تىدایئ.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ (۲.۷)

لە ئادەمیزادیشە کەسێکى وا کہ روحي خوئى ئەکرئ^۱ لەبەر داوا کردنى ئەوہ کہ خودای لئى رازى بئى و خودای تەعالا میھرەبانە بە بەندەکانى خوئى، بە تايبەتى بە موخلىسەکانیان.

وتراوہ: ئەم ئايەتە نازل بووہ لە شانئى «سۆھەیب»ى کورپی سیناندا کاتئى کوچى کرد لە مەککە وىستى بڕوا بو مەدینەى مۆنەووەرە، مەککەى رێگەیان لئى گرت و ھەرەشەیان لئى کرد و وتیان: نايەلئین بڕوئى بو مەدینە ھەتا پئیمان نەلئیت کہ پارە و مالەکەت لە کوئى شار دووہتەوہ، ئەوئش ھەرچى ھەبوو پئیدان لەسەر پەيمانى

۱. مادام کافرەکان زال بوون بەسەر سۆھەيبا، وا روحي کەوتە دەستى ئەوان، وە مادام سۆھەيب بە پارە و مالەکەى رزگار بوو وا روحي کرپيەوہ لەو کافرانە بەو پارە و مالە.

ئه وه رزگاری بکه ن برپا بو مه دینه ی مونه ووهره (زادها الله شرفاً). جا کاتی ئه وه له ریگه دا بوو ئه م ئایه ته هاته خوهره وه له شانی ئه وه و وینه ی ئه و. وه کاتی گه یشتنه مه دینه ی مونه ووهره ئه بووبه کر و عومهر و گه لی له ئه سحابه کان ئیستیقبالیان کرد، وه ئه بووبه کر پئی فهرموو: موعامه له که ت سوودی زووری پندایت. وه ئایه ته که ی بوو خوینده وه. (مع العلم) عوموومی ئایه ته که رووئه کاته هه موو ئه وانه گیانبازی ئه که ن له ریگه ی خودادا، خواهر به غهزا کردن، وه یا به ئه مر به چاکه و نه می له خراپه و به ده سبه رداربوون له مالی دنیا له بهر رهزای خودای تهعالا و بهر زکردنه وه ی دین.

وه بازی فهرموویانه: هو ی نازل بوونی ئه م ئایه ته ئه مه بوو کافره کانی قوره یش داوایان کرد له هه زره ت ﷺ که چه ن که سی له یارانی ره وانه بکا بۆیان قورئانیان فیر بکه ن، ئه میس خوبه یی کوری عه دی و زهیدی دیسینه و عه بدوللای کوری تاریق و مه رسه دی کوری ئه بوومه رسه دی غه نه وی و خالیدی کوری به کر و عه بدوللای کوری تاریقی شه هابی به له وی و سی که سی تری نارد بۆلایان، وه عاسمی کوری ساییت - باپیری عاسمی عومه ری کوری خه تاب له دایکه وه - ی کرد به ئه میر له سه ریان.

ئه وانیش رویشتن تا گه یشتن به «فه دفه د» له ویدا کومه لی له به نی ته ی که وتنه شوینیان کاتی پنیان گه یشتن ته ئمینیان کردن پاش ماوه یی غه دریان کرد و هه موویان کوشتن ئیلا خوبه یب و زهید. ئه م دوانه یان هینا بو مه ککه. خوبه ییان فروشت به کوره کانی حارسی کوری عامیر؛ چونکی خوبه یب له به دردا حارسی کوشتبوو، وه زهیدیشیان فروشت به سه فوانی کوری ئومه ییه؛ چونکی باوکی کوژرابوو ئه ویش زهیدی ته سلیم کرد به خزمه تکاره که ی هه تا بیبا له «ته نعیم» دا - که خاریجی عهرزی حه ره مه - بیکوژئی، وه تا قمی له قوره یش هاتن به ده وریانا حازر بوون که ئه بوو سوفیان

لە ناویانا بوو، جا بانگی کرد لە زەید، لەو کاتەدا کە هینایان بو کوشتن: قەسەمت ئەدەم بە خودا! حەز ئەکە ی کە موخەممەد ئیستە لە جینگە ی تۆدا بوا یە و تۆ رزگار ببوویتایە و لە ناو مائ و مندائی خۆتا بوویتایی؟ ئەویش وتی: وەللاهی حەز ناکەم درکێی بدا لە پێی موخەممەد لە جینگە ی خۆیدا و من لە مائی خۆما بووما یە! ئەبووسوفیان وتی: کەسەم نەدیووە وەکوو موخەممەد کە ئەسحابەکانی خۆشیان بوی! جا «فسطاط» (خزەمەتکاری سەفوان) زەیدی شەهید کرد.

وە کاتی کە خوبەبیان هینا بو کوشتن و بیکەن بە دارا ئیزنی خواست لە کافەرەکان تا دوو رکات نوێژ بکات و ئەوسا بیکوژن، وە پاش نوێژەکە ی وتی: ئەگەر ئێو نەتانتایە لە ترسی کوشتن نوێژەکە ی درێژ ئەکا حەزم وابوو نوێژەکەم درێژتر بی. ئەمە ئەوووەل کە سێکە لە پیش کوشتندا نوێژی کردوو، وە لە پیش کوشتیا وتی: یارەببی کەسەم دەس ناکەوێ کە سەلامم بگە یەنێ بە موخەممەد، خودایە تۆ سەلامی منی پێ بگە یەنە وە ئەم شیعەرە ی خوێندەو:

و لست أبالي حين أقتل مسلماً علی أي شق كان في الله مضجعي

جا عەقەبە ی کۆری حارس بە دەستی خۆی کوشتی. وە کچی حارس وتوو یەتی: لەو کاتەدا خوبەیب لە مائی ئیمەدا کۆت کرا بوو خورمای ئەخوارد لە کاتیکا لە شاری مەککەدا خورما نەبوو. وەلحاسل لە پاشا هەلیاناووەست بە دارا و بریاریان دا کەس نەیهینیتتە خوارەو. حەزەرەت ﷺ ئەمە ی بیست فەرمووی: کێ ئەتوانی برۆا لەشی خوبەیب بێنیتتەو بۆ مەدینە؟ زوبەیر فەرمووی: من، لە گەل میقدادا ری کەوت تا هات بۆ ئەو شوێنە و شەو بەدزییەو لەشەکە ی داگرت و خستییە پاشکۆی خۆی تا ماوەیی ئەوسا دوژمن مەجبووریان کرد بەجینی بێلی و لەپاشا جەنازەکە ی نەدۆزرایەو.

﴿يَتَائِبُهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اَدْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾

ئه ی موسولمانانی که ئیمانتان هه یه به دینی ئیسلام! هه مووتان باش برۆنه ناو بهرگی فه رمانبهرداری و گهردن که چی بۆ خودا، وه دینی ئیسلام به راستی بیهن بهر یوه به گشتی.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾

وه مه که ونه شوینی ئه وه هه نگاوانه که شهیتان ئه ینی، واته مه که ونه دووی وه سواسه و خه یالاتی پر و پوچ له وانه ی که شهیتان ئه یهاو یته دلتانه وه.

﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾ (۲۰۸)

به راستی شهیتان دوژمنیکی ئاشکرایه بۆ ئیوه.

هه موو موسولمانی وا له بهر ره شه بای فیتنه ی جیهانا، وا نه بی زیانی ئه کا، یا مندالیکی نه مرئ، یا هاوچه شممانی ئه وه له ریگایه کی ناره واوه مالیکیان دهس ده که وئ وه ئهم بن به شه له م کاتانه دا ئیبلیس ئه که و یته هاتوچۆ له دهروونیا و خه یالی نابار ئه خاته دلیه وه، جا خودا ئه فه رموی: ئاگاداری خوتان بن ته فره تان نه دا.

﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ﴾

جا ئه گهر لابه دن له ریگه ی راست له پاش ئهم هه مووه ئایاتی روونا که هاتوون بووتان.

﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (۲۰۹)

به راستی بزنان که خودای ته عالا ده سه لات داره به سه ر هه موو شتیکا و خواوهن حیکمه ته له کرده وه کانی.

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾

واتە ئەو کەسانە کە بە ساغی و پاکی داخەلی ئیتاعە ی خودا نابن و گەردن کەشی و ستەمکاری ئەکەن ئەوانە ناروانن و چاوەرپی نین ئیلا بۆ ئەو کە قار و نازاریان لە لایەنی خوداوە بۆ بێ لە ناو هەورێکی سپی ناسکدا کە سیبەر ئەکا بەسەریان، لە گەڵ فریشتە ی مەئمووری عەزابە کەدا. وە بزانی ئەمری عەزابدانی ئەوان براوەتەو لە عیلمی خودادا، وە هەر بۆ لای خودا ئە گەر پتەو هەموو ئیش و کاری.

جا ئە گەر مەبەست لەم ئایەتە پیرۆزە هاتنی ئەمر و عەزابی خودا بێ لە دنیا دا ئەو پتووست نییە بۆ ئەو کە ی ئەو کافرانە چاوەرپی ئەو یان کردووە کە عەزابی خودایان لە ناو هەورێکی سپیدا بۆ نازل بێ لە گەڵ فریشتە دا! هەتا خودا ئەمە بەفرمویت؛ چونکی خودای تەعالا هەر شەیان لێ ئەکا و ئەو یان نیشان ئەدا گەلی جار کە ویستوو یەتی عەزابی بێری بۆ قەومێکی نامەرد لە کاتیکا چاوەرپی بارانیان کردووە خودای تەعالا هەورێکی ناسک و سپی ناردووە لە ئاسمانا و فریشتە ی عەزاییشی لە گەڵدا ناردووە. وە لەو کاتە دا ئەوان چاوەرپی بارانیان کردووە خودا بەردی بەسەردا باراندوون، وە یا دەرد و بەلا و نەخۆشی بۆ حەوالە کردوون و باش حەقی لێ سەندوون. وە ئیستەش ئەفەرمویت: ئەم نامەردانەش هەر چاوەرپی شتیکی وائەکەن. وە لە عیلم و زانستی منا ئەمری عەزابی ئەمانە هەرچۆن بێ؛ ئایا عەزاییان نەدەم یا عەزاییان بدەم، وە لە دنیا دا یا لە رۆژی قیامەت ئەو براوەتەو و هەرچی قەراردابی ئەبێ.

وە ئە گەر مەبەست لەم ئایەتە عەزابی رۆژی قیامەت بێ ئەو ئایەتە کە چونکی لە ئایاتی سیفاتە مۆتەئەخیرین هەر تەئویلی هاتنی خودا ئەکەن بە تەئویلی کە موافیقی گەورە یی خودا بێ. وە پێشینەکان ئایەتە کە ئەهیلنەو لەسەر ئەو مەعنایە کە

خودا ههر خۆی ئه‌یزانی، وه ئه‌لێن ئیمه باوه‌رمان وایه خودا چی فه‌رمووه راسته، به‌لام ئیمه مه‌عنای نازانین و خودایش ته‌نزیه ئه‌که‌مین له ههر شتی که لایه‌قی «واجب الوجود» نه‌بی، وه له سیفاتی مومکینات و موحدسات دووره. (تعالی عنها علواً کبیراً).

﴿سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ كَمَا آتَيْنَهُمْ مِّنْ آيَةٍ مِّنَّا﴾

ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری من! پرسیار بکه له زانایانی به‌نی ئیسرائیل که من له کاتی خۆیا چه‌ن موعجیزه‌ی گه‌وره‌م دا به پیغه‌مبه‌ره‌کانیان بۆ ئه‌وه ببن به ده‌لیل له‌سه‌ر راستی ئه‌وان و ریساله‌تیان. یاخود لێیان پرسیه: چه‌ن نیعمه‌ت و میه‌ره‌بانیم کرد له‌گه‌ڵ به‌نی ئیسرائیل، وه‌کوو: رزگارکردنیان له‌عه‌زابی فه‌یرعه‌ون، وه‌کوو رامکردنی نیل بۆ هاتوچۆی ئه‌وان، وه‌کوو داباراندنی گه‌زۆ و په‌له‌وه‌ری شه‌لاقه به‌سه‌ریان، وه‌وه‌کوو ده‌رکردنی دواژه‌ه‌ چه‌شمه‌ی ئاو بۆ ئه‌وان. وه لێیان پرسیه ئه‌وانه‌یان که له ئه‌مری پیغه‌مبه‌ره‌کان ده‌رچوون، وه ئه‌وانه‌یان که سوپاسی نیعمه‌ته‌کانیان نه‌کرد چیم به‌سه‌را هاوردن؟ وه یاسای من له جیهانا به‌رابه‌ر به پیغه‌مبه‌ره‌کانم و ئاده‌میزاد وه‌کوو خۆیه‌تی نه‌گۆراوه، وه هه‌رکه‌سی بێ شه‌رمی بکا له‌گه‌ڵ پیغه‌مبه‌ره‌کانا عه‌زابی ئه‌ده‌م، ئیتر با له‌مه زیاتر ئه‌م نیعمه‌تی ره‌وانه‌کردنی پیغه‌مبه‌ره‌ و ئه‌م ئایات و موعجیزاته‌ حورمه‌ت بگرن و سوپاسی من بکه‌ن له‌سه‌ریان و ئه‌و نیعمه‌تانه‌ که‌ن به نه‌هاتی بۆ خۆیان و له باتی سوپاسی من ناسوپاسی بکه‌ن.

﴿وَمَن يُدِلْ نِعْمَةً مِّنَ اللَّهِ فَإِنَّ إِلَهَهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

وه هه‌رکه‌سی نیعمه‌تی خودا بگۆڕی به نه‌هات و نه‌گه‌ت، وه له باتی سوپاسی خودا ناسوپاسی بکا ئه‌وه با بزانی که خودا عه‌زابی زۆر نا‌هه‌موار و گرانه و به‌و عه‌زابه‌ عه‌زاییان ئه‌دا.

﴿زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾

جوان کراوه له پیش چاوی کافرەکانا ژیانی دنیا بە جۆری که پاشەپۆژ نایەتە خەیاڵیانەوه بۆیه وا خۆیان لەسەر ژیان و پیشکەوتن لە ئارەزووکاریدا ئەدەن بە کوشت.

﴿وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

وہ گالتە ئەکەن بەوانە که ئیمانیان هێناوه بە خودا و بە پیغەمبەری خودا، بە تاییەتی ئەوانەیان که مالی دنیایان نییه وه کوو بیلال و عەممار و سوھەیب چونکی گەدان.

﴿وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾

وہ لەحال ئەو خاوەن ئیمانه پاکانه و ئەو خاوەن تەقوایانە که لە خودا ئەترسن و بە راستی ئەژین وان لە ژوووری ئەو کافرانەوه لە روژی قیامەتا؛ چونکی ئەمان وان لە بەهەشتی بالادا و ئەوان وان لە «أسفل السافلين» دا.

﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

واتە: خودای تەعالا پایە قیامەت ئەدا بە هەرکەسێ خواستی لەسەر بێ، وه یا روژی ئەدا بە هەرکەسێ خواستی لەسەر بێ لە دنیا دا بێ ژمارە. لەبەر ئەوه خەزینە ی رحمتی خودا ئەوەندە زۆرە ئەو رزق و روژیە قیمةتی وای نییه نەسبەت بە خەزینە ی رحمت تابلین بۆچی رزقی زۆر ئەدا بە کافرەکان لە دنیا دا.

جا خودای تەعالا ویستی دلخۆشی حەزەرت و ئەسحابەکانی بداتەوه بۆ ئەوه موبالات و پاپایی نەکەن بە عەنادی موشریکەکان و ئاشووب نانەوهی کیتاییەکان. وه فەرمووی: لە ماوہیەکی کەمدا نەبێ ئادەمیزاد هەر شیوەیان ئاشووب سازی بووه لەگەڵ پیغەمبەرەکانا ئەوانیش هەر خۆیان گرتووه و ئەم نایەتە ی ناردەخوارەوه:

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾

ئادەمیزاد لە زەمانی حەزەرەتی ئادەمەوێ تا زەمانی حەزەرەتی شیس، وە لە زەمانی ئەوێوە هەتا پاش زەمانی ئیدریس و نزیککی زەمانی نوح - سەلامی خودایان لەسەر بێ - هەموو یەک چین و یەک دین بوون و ئیختیلافیان لە حەقدانەبوو، حەقیان لە بەتال جیا ئەکردهوێ و لەسەر فەرمانی پیغەمبەرەکانیان ئەڕۆشتن بە رینگادا، مەگەر بازە تاوانی لە کردەوێدا وەک وێوەوێ که قاییل هاییلی کوشت، واتە ئەگەر تاوانیان بکردایە بە تاوانیان ئەزانی بەلام پاش ئەوێ که ئادەمیزاد زۆر بوون و پەرەیان گرت و ئارەزووبازی و شەهوەت‌پانی هیزی گرت ئێتر حەقیان لێ تیکچوو و ئیختیلاف کەوتە ناویانەوێ لە خوداپەرستی و دینداریدا، وە گەلێ ئادەمیزاد لە دین دەرچوون و ناشووب لە ناویان پەیدا بوو، وە هەر کۆمەلێ داوای ئەوێ ئەکرد که حەق وا لەلای ئەوێدا.

﴿فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾

جا خودای تەعالا پیغەمبەرانی بە زۆری نارد، وە ناوی گەلیکیانی باس نەکردوێ بۆ تو، وە ئەو پیغەمبەرانی مۆژدەیان دا بەوانە. که حەق پەرستن بە بەهەشت و ترسیان ئەنایە بەر حەق نەپەرستەکان بە عەزابی دۆزەخ، وە کتییشی لە گەلیان نارد کتییکی پڕ لە بەیانی حەق و حەقیقەت و نیشاناندانی رینگە ی ژین و دین بۆ ئەوێ ئەو کتیبە فەرمان بدا لە ناو ئادەمیزادا لەوێدا که ئیختیلافیان تیا ئەبوو، وە فیعلەن ئادەمیزاد زانا بوون بە دین و ناشنا بوون لە گەل حەقدان، وە لەو کاتەدا وا چاوەڕوان ئەکرا که زاناکان بە دلێکی ساف دان بێن بە حەقدان و یارمەتی بدەن، ئەوێ نەبوو.

﴿وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا
بَيْنَهُمْ﴾

که‌چی هەر ئەو کەسانە کە کتیبە‌کە‌یان پێ‌درا پاش ئەو کە شاهیدی موعجیزە‌ی
خودا و نیشانە‌ی راستی پێ‌غه‌مبەرە‌کانیان بۆ هات کە‌وتنە ئیختیلاف و ناشووب کردن
لە‌بەر دە‌وامدان بە‌و بە‌غی و ستم‌کارییە کە لە ناویان‌ا توولی کیشا بوو و بووبوو
بە‌خوو بۆیان.

﴿فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ﴾

جا خودای تە‌عالا بە‌ میهرە‌بانی خۆی یارمە‌تی ئەو ئادە‌میزادانە‌ی دا کە ئیمان و
باوە‌ریان هە‌بوو بۆ راگرتنی ئەو حە‌قە کە وە‌ختی خۆی ئیختیلافی ئادە‌میزاد هە‌بوو
تیایا، وە‌ دلی دامە‌زراندن لە‌سە‌ری.

﴿وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

ئە‌مە‌یش شتیکی تازه‌ نییە لە ئیشتە‌کانی خودا؛ چونکی خودا هە‌میشە‌ هیدایە‌تی
ئە‌و‌کە‌سانە ئە‌دا کە خواستی هە‌بێ بۆ لای ریگای راست و تە‌وفیق‌یان ئە‌دا بۆ ئە‌و
بە‌سە‌ریا بڕۆن تا ئە‌گە‌ن بە‌ ئە‌نجامی خێر و پی‌روزی لە‌ هە‌ردوو دنیا‌دا.
کە‌وابوو ئە‌ی پێ‌غه‌مبە‌ری خۆشە‌ویست تۆ‌یش لە‌سەر خوو و رە‌وشتی ئە‌و
پێ‌غه‌مبەرە‌نە‌ بڕۆ، بە‌ل‌کوو پێ‌ویستە‌ تۆ بە‌ قە‌ی هە‌موویان دلت بە‌هێز بێ؛ چونکی
ئە‌وان هەر یە‌کی بۆ گە‌لی و بۆ ماو‌ه‌یە‌کی تایبە‌تی رە‌وانە‌ کرا بوون، بە‌لام تۆ رە‌وانە
کراوی بە‌رە‌حمە‌ت بۆ عە‌الم هە‌تا هە‌تایە‌.

ناگادار بن: لە‌سەر ئە‌م شێ‌وە ئێ‌مه نووسیمان مە‌قسە‌د لە «ناس» حە‌زەرە‌تی ئادە‌م
و ئە‌و‌لادە‌کانی بوو تا پاش زە‌مانی حە‌زەرە‌تی ئیدریس، وە‌ وە‌حده‌تی ئوممه‌تە‌کە‌یش
ئە‌و‌ه بوو کە لە‌سەر حە‌ق بوون و ئیمان و باوە‌ریان بە‌ خودا و پێ‌غه‌مبەر هە‌بوو.

وہ لەم ئایەتەدا چەن بیرى تر ھەيە:

یەكەم: ئەو ھەيە مەبەس لە «ناس» ئوممەتى ھەزەرەتى نووحە پاش ئەو ە کافرەکان لە تۆفانا ھەوتان و تا ماوھىي لەسەر ھەق مانەو، جا ئەوانیش کەوتنە ئیختیلافەو ە و گەلیکیان لە دین ەەرچوون، جا خودای تەعالا پێغەمبەرانی نارد بۆ سەریان بە کتیبەو ە و ەکوو لە پێشەو ە ەرکەوت.

دووهەم: ئەو ھەيە کە مەبەست لە «ناس» ئەھلى کیتابە لەوانە کە ئیمانیا ن ھینا بە موسا. واتە ئەوانە کە ئیمانیا ن ھینا بە موسا یەك ئوممەت بوون و لەسەر یەك دین بوون، جا پاش ئەو ە بە ھۆى ستەمکارییەو ە ئیختیلاف کەوتە ناویان و لە دین ەەرچوون. جا خودای تەعالا پێغەمبەرانی رەوانە کرد بۆ سەریان لە گەل کیتابا و ەکوو باقى پێغەمبەرانی بەنى ئیسرائیل تا گەیشتە زەمانى ھەزەرەتى موھەممەد ﷺ.

سینھەم: بیرى ئەبوو موسلیم و قازییە کە ھەرموویانە: مەبەست لە «ناس» ئادەم و ئەولادی ئادەمە پێش ئەو ە کە ھەزەرەتى ئادەم بىي بە پێغەمبەر، و ە مەبەست لە تەنھایی ئوممەتە کەیشى ئەو ە بوو ە کە لەسەر یاسای تەمەسوك بوون بە عەقل و فیترەت و غەریزە، و ە ھەموو پاك و پاك کردار بوون ھەتا پەشیو ە کەوتە ناویانەو ە جا خودای تەعالا ھەزەرەتى ئادەمى رەوانە کرد بۆ سەریان و ھەقى پى نشان دان لە گەل ئەو ەیشا بازیکیان ھەر موسولمان نەبوون، و ە بازیکیان ئیمانیا ن ھینا و پیرۆزییان و ەرگرت بە ھۆى دینەو ە ھەتا ھەتایە.

«أم حسبتم» الآية: گەلى لە موفەسسیرەکان ھەرموویانە: ئەم ئایەتە ھاتە خواریو ە لە غەزای خەندەقدا لەوکاتەدا کە موسولمانەکان کەوتنە مەینەتەو ە لە زۆرى سوپای دوژمنە کەیا ن و لە کەمى ژبواری و تانەى مونا فەقەکان و غەیری ئەمانەیش.

و ە بازى ئەفەر موون: ھاتە خواریو ە لە غەزای «أحد»دا، و ە بازى ئەفەر موون: ھاتوو ە خواریو ە بۆ دلخۆشى دانەو ەى موھاجیرەکان لە کاتیکا خانوو و دارایی

خۆیان بەجی ھېشت لە مەككەدا و کەوتە دەستی موشریکەکان و ئیختیاری رەزای خودایان کرد بەسەر ھەموو شتێکا، بە ھەرحال وەکوو بەیزاوی ئەفەرمویت خودا بەم ئایەتە خیتاب و فەرمایش ئەکا لەگەڵ ھەزرەتا ﷺ و یارەکانیا و ھێز ئەدا بە دلایان لەسەر خۆگرتن و دەوام لەسەر غایە ی خۆیان ھەرچەن دوژمنیان زۆرە و گەلی ئاشووب ئەگێرن و گەلی ئەمان گیرۆدە ی زیان ئەکەن. وە ئەفەرمویت:

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

واتە: یا بەلکوو ئێوە گومان ئەبەن کە بڕۆنە بەھەشت و ھێشتا رووداوی نابار و ناھەمواری واتان پێ نەگەیشتوو وەکوو ئەو رووداوانە ھاتوون بەسەر پیغەمبەران و پەیرەوانی کە لە پێش ئێوەدا رابواردوون.

﴿مَسْتَهْمُ الْبَاسَاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾

گەدایی و نەبوونی و ترس و بیمی دوژمنەکانیان ھات بەسەرا.

﴿وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ﴾

وہ ئەو پیغەمبەرە و ئوممەتەکە ی تەنگاو کران ھەتا حالیان گەیشتە ئەو ئەیانوت: خودایە ئەزانین تۆ وەعدەت راستە و یارمەتی خزمەتکارانی دینی خۆت ئەدە ی. بەلام نازانین لە چ کاتیکا ئەو یارمەتیەت ئەگا پێمان؟ دوورە ئەو کاتە ھەتا لەم نازارەدا زۆر گیرۆدە بین، وە یا نزیکە ھەتا ئومیدی رزگاری نزیکمان بێ! خودایش بە میھرەبانی خۆی وەخی نارد بۆ پیغەمبەرەکە و فەرمووی.

﴿أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

ناگاداربە بە خۆت بزانە و رابگەیهنە بە رەفیقەکانیشت، کە بە راستی یارمەتی خودا بۆ ئێوە نزیکە و پێتان ئەگا و رزگار ئەبن.

فەرموودهی خودا (جل جلاله) ﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ الآية.

له باسی کات و هوئی نازل بوونیا ئینوعه باس ﷺ فەرموویه تی: هاته خواره وه له که سیکا عهرزی حه زره تی کرد دیناریکم ههیه، فەرمووی: سهرفی بکه له نهفسی خوئا، وتی: دوو دینارم ههیه، فەرمووی: سهرفیان بکه له نههل و مندالتا، وتی: سئ دینارم ههیه، فەرمووی: سهرفی بکه له خزمه تکاره که تا. وتی: چوار دینارم ههیه فەرمووی: سهرفی بکه له باوک و دایکتا. وتی: پینج دینارم ههیه، فەرمووی: سهرفی بکه له خزمه کانتا. وتی: شەش دینارم ههیه، فەرمووی: سهرفی بکه له ریگهی خودادا له جیهادا. وه ئەم دیناره له هه موویان جوانتره. له مه وه دهرنه کهوی که له غهیری جوابی یه که ما هه چی فەرمووی سهرفی بکه مه بهستی نه وه بووه که زیاده له کاتی پرسیاری پیشوو.

وه دووباره ریوایهت کراوه له ئینوعه باسه وه ﷺ که ئەم ئایه ته نازل بوو له «عه مری کوری جه موح» که پیاویکی پیری دهوله مه ند بوو - وه نه وه بووه که له روژی ئو خودا شه هید کراوه - عهرزی حه زره تی کرد ﷺ: ئەم مالی خوئمانه له چیدا سهرف بکه یین؟ جا نازل بوو:

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾

ئهی پیغه مبهری خو شه ویست موسولمانه کان پرسیارت لی نه که ن: چی سهرف بکه ن له مالی خوئان؟

﴿قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

هەرچی سەرف بکەن لە مالى خۆتان کەم بێ یا زۆر کە لە خۆتان زیاد بوو لە
پیشا سەرفی بکەن لە باوک و دایکتان لەبەر ئەوە گەلێ حەقیان هەیە لەسەرتان: ھۆی
وجوودتان بوون و بە دڵ بەختیان کردوون و داوای پایەداری و پارێزراوی و شان
و نانی ئێوەیان کردوو و تەمینی ئێوەیان کردوو بۆ رێگەی چاکە و دوورکەوتنەووە لە
خرابە. جا ئەگەر زیادەتان بوو سەرفی بکەن لە خزمەکانا کە وەکوو خەلک ئینسانن
و موسولمانن داماون و ئاگاتان لە ئەحوالیان هەیە، وە ئەلاقەى خزمایەتیشان هەیە.
جا ئەگەر زیاد بوو لەمە سەرفی بکەن لە منداڵە وردە نابالغە بێ باوکەکانا، کور یا
کچ؛ چونکی کەس نییە خزمەتیان بکا. جا ئەگەر زیادەتان بوو سەرفی بکەن لەوانەدا
کە گوزەرانیان باش نییە و هیچیان نییە یا ئەو دەستکەوتەیان بەشیان ناکا. جا ئەگەر
زیادەتان بوو بیدەن بەو رێبوارە کە بۆ ئیشیکى باش دەرچوو و خەرجى پێ نەماوە.

﴿وَمَا تَقَعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ (۲۱۵)

هەر چاکەیهك بکەن لەلای خودای تەعالا و نابی و بەزایە ناچی.

لەم نایەتەدا پرسیاری هەیە ئەمەیه: کە موسولمانەکان پرسیاریان کردوو چى
سەرف بکەن لە مالى خۆیان و خودا جوابی داوونەتەووە بە باسی ئەو کەسانە کە
سەرفەکیان بۆ ئەکری؟

و ئەلامی ئەمە بە چەن جۆرە:

یە کەم: خودا جوابی ئەوانی داوە بە * ما أنفقتم * واتە هەرچی سەرف بکەن کەم
بێ یا زۆر بە قەى حال. وە زیاد لەووە باسی جیگەى سەرفەکەیشی کردوو چونکی
مەسەرف ئەگەر جیگەى خۆی نەگرێ بەزایە ئەچی.

دووهم: ئەمەیه ئەو پرسیارە بە زاهیر ئەگەرچی لە ماله کە بوو بەلام ئەوانە مەبەستیان
ئەووە بوو بە کیتی بدەن و چۆن سەرفی بکەن، وە خودایش جوابی دانەووە بەو تەرتیبە
جوانە کەوا لە غایەتی مەعقوولیدا.

سېھەم: ئەمەيە ئەم نەوعە وەلامانە لەسەر «ئەسلووبی حەکیم» واقع بوو؛ چونکی ئەو نرخی بێی ئەو یە کە بزانی مالهەکیان لە کویدا سەرف بکەن، ئەگەرنا باسی نەوعی مالی مونااسب نییە؛ چونکی هەر ئەندازەیی لەهەر نەوعی بلیت وای ئەبێ بۆ بازی کەس دەس نادا، کە وایی حەق وایە مەسرووف مۆتلق بێ هەرچەن بێ، وە مەسرف دیاری بێ بۆیە وەها جوابی دانەو.

وە پێویستە بزانی ئەم ئایەتە نەسخ نەکراوەتەو بە ئایەتی زەکات و حوکمیکی تیا نییە کە موناافی واجب بوونی زەکات بێ، وە ئەم ئایەتە باسی مەسرف کردن و نەفەقە و واجبە ئەکا، وەکوو خەرج کردن بۆ ژیاانی باوک و دایک، وە باسی سەدەقات و خیراتی ئەکا کە سوننەت بن، وەکوو مەسرف کردن بۆ خزمان و هەتیوان و گەدایان و مووسافیران...

خودا ئەفەرمۆیت:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ﴾

ئەي پێغەمەری خۆشەویست و ئەي پەڕەوانی پێغەمبەر! فەرز کراوە لەسەر ئێوە جەنگ کردن، لەگەڵ کافران، وەلحال ئەو جەنگ کردنە گرانە لەسەر شانی ئێوە؛ چون ئەبێ بە هۆی دوورکەوتنەو لە ژن و منداڵ و دوستان. وە ئەبێ بە هۆی مال سەرف کردن و بریندار بوون و کوشتن و غەیری ئەمانە.

﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾

وە هەلەکەوێ کە حەز نەکەن لە شتێ لەگەڵ ئەویدا ئەو شتە سوودی زۆر بێ بۆ ئێوە.

﴿وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ﴾

وە هەلەکەوێ کە حەز لە شتێ بکەن و ئەو شتە خراپ بێ بۆتان و زیانی تیا بێ.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (۲۱۶)

خودای تەعالا سوود و زیان ئەزانێ و ئیوه نازان.

بزانی! بازێ لە موفەسسیرەکان فەرموویان: ئەم نووسینە لە ئایەتەکاندا مەعنای فەرزی عەینە، وە ئەو فەرزه عەینەش بەس لەسەر حەزەرەت ﷺ بوو و لەسەر ئەسحابەکانی؛ چونکی حەزەرەت هەتا لە مەككەدا بوو فەرمانی جەنگ کردنی پێ نەدرابوو، وە پاش کۆچکردنی بۆ مەدینە ئیزنی ئەوێ پێ درا که جەنگ بکا لە گەڵ هەرکەسێ که دەست بکا بە جەنگ لە گەڵا، وە پاش ئەو ئیزنی پێ درا بۆ جەنگ کردن لە گەڵ موشریکەکانا بە شیوێ گشتی، لەسەر ئەم شیوێ لە ئەو ئەو جەنگ فەرزی عەین بوو لەسەر حەزەرەت و ئەسحابەکانی، بەلام لەسەر باقی موسوڵمانەکان فەرزی کیفایەیه: ئەگەر بازێ لە موسوڵمانەکان شەر بکەن لە گەڵ کافرەکانا ئەو کافییە و تاوان لەسەر کەس نابێ.

بەلام جومهووری موفەسسیرین لەسەر ئەو بیرەن که جەنگ لە گەڵ کافران بۆ ئەوان و بۆ پاش زەمانی ئەوان فەرزی عەینە ئەگەر کافر داخلێ ولاتی موسوڵمانەکان بین. وە لە غەیری ئەو حالەدا فەرزی کیفایەیه. ئەوێ نەهێ لە وەختی خۆیا کاتی حەزەرەت ﷺ هەرکەسی بانگ بکردایە بۆ جیهاد ئەوێ واجب ئەبوو لەسەر ئەو کەسە ئامادە بێی بۆ جیهاد و ئیتاعەێ حەزەرەت بکا.

هەر وە بزانی، که مەعنای ئەم ئایەتە پیرۆزە سەر مەشقە بۆ بەختیاری ئادەمیزادی موسوڵمان و هەرکەس رەفتاری پێ کردبێ بەختیار بوو، وە هەرکەس رەفتاری پێ نەکردبێ بەدبەخت و داماو بوو.

وە هەتا موسوڵمانان نازاد و ئامادە بوون بۆ جیهاد و مەردانە رویشتونەتە ناو کۆری جەنگەوێ سەر بەرز بوون لە چەن لاوێ؛

به کهم: خوویان گرتووه به جهنگهوه و له روژی رهشا چاویان له چوونه مهیدان نه ترساوه.

دووههم: له بهرچاوی هموو دوژمنه کانا خاوهن ههیهت بوون و به مه ترسییهوه ته ماشایان کردوون.

سینههم: له زۆربهی کاتا دهسکهوتی دنیاویان زۆر بووه و شارهکانی کافرهکانیان دهردهست کردووه.

چوارههم: له همووی گهورهتر جهزای بههشت و پایهی شههادهتیان دهس کهوتووه.

وه «بالعکس» ههر ئوممهتی حهربی نهبووبی ئهوهندهی پی نهچووه دوژمن داگیری کردوون و به ئارهزووی خوی لی کوشتون، وه نهگهر که سیکیشیان رزگار بووبن له کوشتن کراون به بهنده و به وینهی حیوانات دایما له سوخرهی دوژمن ژیاون و حاشا لهو ژیانه که بو ئادهمیزادی بی پایه و بی شانه...
فهرموودهی خودا:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾

پرسیارت لی ئه کهن له حوکمی جهنگ کردن له جیسی مانگی لهو مانگانه که خودا جهنگی تیدا حهرام کردوون وه کوو «ذي القعدة، ذي الحجة، محرم، رجب»: ئایا جهنگ کردن له مانگانه دا دروسته یانه؟

﴿قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ﴾

تو ئهی خۆشهویست! له وه لاما بلی: جهنگ کردن له مانگی حهراما گوناخی گهورهیه.

﴿وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾

وه هوی مہنہ کردنی خہ لکہ له حج کردن و عیبادت کردن له ریگہی خودادا.

﴿وَكُفْرًا بِهِ﴾

وه هوی کوفر کردن و کافربوونہ به خودا؛ چونکی ئینسان دهوامی کرد له سہر گوناہ دلی رہش نہ بیته وه و جیگہی نووری ئیمانی تیا نامینن.

﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

وه هوی باوہ نہ کردنہ به حورمہ تی مزگہوتی مہککہ.

﴿وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ﴾

به لام دہر کردنی ئەہلی ئەو مزگہوتہ و نیشتہ جیکانی دہوروبہری مزگہوت وه کوو پیغہ مہر ﷺ و باقی یارہکانی له موہاجیرین ئەوہ گوناہی گہورہ ترہ له شہر کردن له مانگی حہرامدا؛ چونکہ ئەو جہنگ کردنہ وا ئەبئ کہسی تیدا ناکوژری، یا چہن کہسی مہحدوودی تیدا گیرۆدہ ئەبئ. به لام دہر کردنی قہرہ بالغی له ئەہلی مہککہ و دہربہدہر کردنیان کہ بکہونہ ولاتان به برسیتی و داماوای و ملکہچی، گہلئ کہسی بن گیرۆدہ ئەبئ.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾

وه ہیزدان به فیتنہ، کہ دل لادانی نادہمیزادہ له ئیمان ہینان به خودا، گہلئ گہورہ ترہ له کوشتنی کہسی یا چہن کہسی!

﴿وَلَا يَزَالُونَ يَقْتُلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَعُوا﴾

وه ئەو کافرانہ کہ موسولمانہکان جہنگیان له گہل کردوون به دہوام جہنگتان له گہل ئەکەن هەتا هەلتان ئەگیرنہ وه له دینہ راستہکە ی خوٲتان - ئەگەر بتوانن - .

﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ ۖ فِمِثْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾

وه هه ركه سئ هه لگه رپته وه له دینی ئیسلام له ئیوه و بهو حالی کافریتیه دهوام بکا و بمری، ئه وه هه موو ئه وانه کرده وهی چاکه یان هه رچی بووبئ له پیشا بئ نرخ ئه کهوئ له دنیا دا؛ چونکی ئه و که رامت ه و ئه و پایه و مایه که ته سه ووری نه کرد بو خوی له دنیا له دهستی ده رنه چی، وه له قیامه تیشا؛ چونکی هیچ جهزایه کی خیری له سه ر ئه و کرده وانه ده ست ناکه وئ.

﴿وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

وه ئه وانه ئه هلی عه زابی ناگری دۆزه خن و له و ناگره دا ئه میننه وه هه تا هه تابه. ریوایه ت کراوه له هوی نازل بوونی ئه م ئایه ته دا ئه مه: که پیغه مبه ر ﷺ کاتی گه رپایه وه له ته عقیبی کورزی کوری جابیر، که ئه و رووداوه مه شه ووره به به دری ئه ووه ل له مانگی «جمادی الثانیة» دا مایه وه له مه دینه دا باقیمانده ی ئه و مانگه و مانگی رجه ب تا نزیکي ناخری و له ناخری ئه م مانگه دا عه بدوللای کوری جه حش پوورزای خوی بوو، له گه ل هه شت که سا ناردنی بو ده وروبه ری مه که که که هه ر هه شتیان له موهاجیرین بوون، ئه مانه: ئه بوو حوزه یفه ی کوری عوتبه، عوکاشه ی کوری «محسن»، عوتبه ی کوری غه زوان، سو هه یلی کوری به یزای فه هری، سه عدی کوری ئه بی وه قاس، عامیری کوری ره بیعه، واقیدی کوری عه بدوللای ته میمی، خالدی کوری «بکیر» ی له یسی. وه کاغه زیکي نووسی و دای به عه بدوللای پوورزای و ئه مری پی کرد ته ماشای نه کا هه تا ماوه ی دوو روژ ئه رۆن به رپندا ئه و جار ته ماشای بکا و ره فتاری پی بکا، وه زوریش نه کا له کهس له هاوړپیکانی که له گه لیا برۆن، وه

ئەو سەرۆکیان بوو. جا عەبدوللّا لە گەڵ ئەو هەشت کەسەدا رویشت دوو رۆژ جا تەماشای نامەکە ی کرد نووسرا بوو. «هەر وایا برۆ تا ئەگەیتە «نەخلە» لە بەینی مەککە و تائیفدا لەو یا بێنەوه و چاوەروانی قورەیش بکە و ئەخباریان بزانه مەشغوولی چینی و بە زۆر کەس لە رەفیقە کانت مەبە».

ئەویش نامەکە ی خویندەوه بەسەریانا هەموویان وتیان: نامادەین بێین لە گەڵتا. وه رویشتن مەگەر سەعدی کورپی ئەبی وه قاس و عوتبە ی کورپی غەزوان، و شتریکیان بوو بەنۆبە سواری ئەبوون رای کردبوو، ئەوان کەوتنە شوینی ئەو و شترە و باقی رویشتن هەتا گەیشتن بە نەخلە.

زۆری پێ نەچوو کاروانیکی قورەیش هاتن رابوردن بەسەریانا مالی تیجارەت و میوژی هێنا بوو، وه لە ناو قافلە کەدا عەمری کورپی حەزرەمی و عوسمانی کورپی عەبدوللّا و نەوفلی برای و حەکەمی کورپی کێسانی تیدا بوو، وه زەمانیش ئاخری مانگی رەجەب بوو.

جا موسولمانەکان لە ناو خوێانا راویژیان کرد وتیان: ئەگەر دەستیان بۆ بیهین و شەریان لە گەڵدا بکەین ئەوه حورمەتی مانگی رەجەب نەپروا، وه ئەگەر دەستیان بۆ نەبەین ئێمەشەو ئەگەر بە عەرز ی حەرمی مەککە و نابێ لەوێ دەستیان بۆ بیهین، وه لە ئەنجاما بریاریان دا کە بۆیان برۆن. جا واقیدی کورپی عەبدوللّا ی تەمیمی تیریکی هاویشت بۆ عەمری حەزرەمی کوشتی، جا عوسمانی کورپی عەبدوللّا و حەکەمی کورپی کێسانیان بە دیل گرت و نەوفلی برای عوسمان رای کرد.

جا عەبدوللّا ی کورپی جەحش کاروانەکە ی بەرەو مەدینە هەڵسووراند، وه وتی بە رەفیقەکانی: خومسی ئەم غەنیمە یە جیا بکەنەوه بۆ حەزرەت ﷺ وه جیا یان کردەوه. ئەم خومسە یە کەم خومسیکە لە دینی ئیسلاما. جا ئەم ئایە تە نازل بوو:

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ﴾^۱ وە ھەزرەت ﷺ ئەم کردەوہی عەبدوللایە تەقریر کرد، و دامەزرا بو ئوممەتی ئیسلام تا روژی قیامەت، وە عەبدوللای کورپی جەحش یە کەم سەرۆک بوو لە ئیسلام و عەمری کورپی ھەزرەمی یە کەم کوژراو بوو لە کافراندا. بەلام ھەزرەت ﷺ ناپەزایی خۆی دەربری لە کوشتنی عەمری کورپی ھەزرەمی لە مانگی رەجەبدا کە لە مانگە ھەرامەکانە. بەلام واقعیە کە تازە قومی بوو. لەم کاتەدا خودا ئەم نایەتە ی ناردە خواریوە: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾ هەتا ﴿هَمَّ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ وە پرسیارکەر لە موسولمانەکان بوو.

پاش ئەو ھەو ھەو سەعدی کورپی ئەبی وەقاس و عوتبە ی کورپی غەزوان بە ساغی گەشتنەو ھەو مەدینە ی مۆنەو ھەو ھەو ھەزەرە و ھەزەرە لە باتی عوسمان و ھە کەم فیدیە ی وەرگرت و بەرەلای کردن. جا عوسمان لە مە ککەدا بە کافر ی مرد و ھە کەم موسولمان بوو، وە لە گەل ھەزرەتا بوو ھەتا شەھید کرا لە رووداوی «بیری مەعوونە»دا.

ریوایەت کراو: کاتی ئەم سەریە ی عەبدوللای کورپی جەحشە گەراپەو ھەو و قسە و باس زۆر بوو لە جەنگ کردن لە مانگی ھەرامدا، عەبدوللا و رەفیعەکانی کەوتنە خەیاڵەو ھەو و گومانیان وا بوو لەم ھادیسەدا ئەگەر لە تاوان پیاویزترین ئیتەر جەزای خێریان نییە. خودا ئەم نایەتە ی نازل کرد و ئیسباتی ئەجری کردن:

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ﴾^۲

ئەوانە ی کە ئیمانیان ھێناو ھەو خودا و پیغەمبەری خودا، وە ئەو کەسانە کە لە ولاتی خۆیانەو ھەو کوچیان کرد بو مەدینە ی مۆنەو ھەو ھەو ھەو جیھادیان کرد لەبەر بەرز کردنەو ھەو ئیسلام ئەوانە رجا یان ھە یە لە خودا کە رحمەتی خۆی پراژێری بە سەریانان بە کەرەم.

﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۲۸)

وه له واقعیا خودایش رجا که‌ی نه‌وان وه‌رئه‌گری؛ چونکی خودا غه‌فوور و تاوان‌به‌خشه‌له‌وه‌ی که‌ئه‌و شه‌ره‌یان له‌و مانگه‌دا کرد، وه‌ میهره‌بانیشه، که‌وایه‌ جه‌زای خیریان نه‌داته‌وه‌ له‌ قیامه‌تا.

فه‌رمووده‌ی خودا ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ (الآية).

ریوایه‌ت کراوه: کاتی له‌ مه‌که‌دا نایه‌تی: ﴿ومن ثمرات النخيل والأعناب تتخذون منه سكراً ورزقاً حسناً﴾ هات موسولمانه‌کان شه‌رایبان نه‌خواردوه‌ه، پاش نه‌وه‌ عومه‌ری کورپی خه‌تاب و مه‌عاز و چهن که‌سئ له‌ یاران عهرزی حه‌زره‌تیان کرد: فه‌رمووده‌یه‌کی رووناکمان پی بفه‌رموو له‌ خواردنه‌وه‌ی شه‌را‌بدا که‌ مه‌شروویتکه‌ عه‌قل و ه‌وش ناهیلئ و دارایی نه‌فه‌وتینئ. جا ئه‌م نایه‌تی ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ هاته‌ خواره‌وه‌ و گه‌لئ له‌ یاران پاش ئه‌م نایه‌ته‌ ته‌رکیان کرد، وه‌ بازیکیان هه‌ر نه‌یانخواردوه‌ه.

پاش نه‌وه‌ روژئ عه‌بدو‌رپه‌حمانی کورپی عه‌وف کۆمه‌لئ له‌ یارانی ده‌عه‌وت کرد و نان و چیشتی پیدان و بازیکیان شه‌رایبان خواردوه‌ه و سه‌رخوش بوون، کاتی نوژت یه‌کینکیان بوو به‌ پیشه‌وا و خویندیه‌وه: «قل يا أيها الكافرون أعبدوا ما تعبدون».

له‌ پاش ئه‌م واقعیه‌ نایه‌تی: ﴿لا تقربوا الصلاة وأنتم سكارى﴾ هاته‌ خواره‌وه، جا شه‌را‌بخۆر که‌م بوونه‌وه. پاش ئه‌مه‌ عوتبانی کورپی مالیک سه‌عدی کورپی نه‌بی‌وه‌قاس و چهن که‌س له‌ یارانی بانگ کرد بو مالی خۆی، وه‌ له‌وئ خواردیانه‌وه‌ و ده‌ستیان کرد به‌ شیعر خویندنه‌وه‌ و به‌یانی تائیفه‌ی خۆیان و سه‌عدی کورپی نه‌بی‌وه‌قاس

۱. النحل: ۶۷.

۲. النساء: ۴۳.

شیرینیکی خوینده‌وه زه‌می ئه‌نساریه‌کانی تیدا بوو، جا یه‌کئی له‌ ئه‌نساریه‌کان دای له‌ سه‌عد و سه‌ری شکاند، ئه‌ویش رویشته له‌ خزمه‌تی هه‌زره‌تا شکاتی کرد. له‌ویدا هه‌زره‌تی عومه‌ری کوری خه‌تاب دوعای کرد و فه‌رمووی: «اللهم بین لنا فی الخمر بیاناً شافياً» جا ئه‌م ئایه‌ته‌هاته‌خواره‌وه: «یا ایها الذین آمنوا إنا الخمر والمیسر والأنصاب والأزلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون ﴿٩٠﴾ إنا یرید الشیطان أن یوقع بینکم العداوة والبغضاء فی الخمر والمیسر ویصدکم عن ذکر الله وعن الصلاة فهل أنتم منتهون ﴿٩١﴾». جا عومه‌ر علیه‌السلام فه‌رمووی: «انتهینا یارب». ئیتر خواردنه‌وه برپایه‌وه. وه‌ بزانی «میسر» له‌ ئه‌سلاناوه‌ بو‌ ئه‌و وشتره‌ که‌ قوماره‌که‌ی له‌سه‌ر کراوه‌ و له‌ ئه‌نجاما سه‌ریان برپوه‌ و گوشته‌که‌یان به‌ش کردووه‌ له‌ به‌ینی خوینا به‌ یاسای قوماره‌که‌یان. وه‌ له‌ کاتی خوینا یازده‌ پارچه‌ داریان دروست کردووه‌ بو‌ به‌شکردنی گوشتی وشتره‌که‌ حه‌وتیان به‌شیان له‌سه‌ر بووه‌ و چواریان به‌شیان له‌سه‌ر نه‌بووه‌. ئه‌و حه‌وته‌که‌ به‌شیان له‌سه‌ر بووه‌ فه‌رقیان بووه‌، داریکیان یه‌ک نیشانه‌ی له‌سه‌ر بووه‌ ئه‌وه‌ یانی تاقه‌ به‌شیکی له‌سه‌ره‌. داریکیان دوو به‌ش. داریکیان سێ به‌ش، داریکیان چوار به‌ش، داریکیان پینج به‌ش، داریکیان شه‌ش به‌ش، داریکیان حه‌وت به‌ش. وه‌ پاش ته‌واو بوونی قوماره‌که‌ وشتره‌که‌یان سه‌رئه‌بری و ئه‌یانکرد به‌ بیست و هه‌شت به‌شه‌وه‌ و له‌ به‌ینی خوینا به‌شیان ئه‌کرده‌وه‌: خاوه‌نی داری یه‌که‌م یه‌ک به‌ش و خاوه‌نی داری دووه‌م دوو به‌ش. وه‌ گه‌یشتنی یه‌کئی له‌و دارانه‌ به‌ هه‌رکه‌سێ له‌سه‌ر یاسای قورعه‌ بووه‌. وه‌ ئه‌و چوار داره‌که‌شیان به‌شیان له‌سه‌ر نه‌بووه‌ به‌ر هه‌رکه‌سێ که‌وتوون بێ‌به‌ش بوون، وه‌ ئه‌م نه‌وعه‌ قوماره‌ گه‌لێ فیتنه‌ و ئاشووب رووی داوه‌ تیایا.

جا خودای ته‌عالا ئه‌و ئایه‌ته‌ی نازل کرد که‌ فه‌رموویه‌تی:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعَةٌ لِلنَّاسِ﴾

واتە: ئەي پێغەمبەری خۆشەویست! موسولمانەکان پرسیار ت لێ ئەکەن لە حوکمی شەرابخواردنەوە و قوماڕ کردن بە مەیسەر، تۆ لە وەلامیانا بلی: خودا ئەفەرمویت: لەم شەرابخواردن و قوماڕ کردنەدا تاوانی گەورە هەیە، وە چەن سوودیکیشیان تیا هەیە. جا تاوان و زیانی شەراب خواردن:

یەكەم: سەرفی ماله لەپەیدا کردنیا.

دووهم: تیکدانی عهقل و حەواسە.

سێهەم: ناشووب کردنە لەگەڵ خەڵکدا، خواھ بێگانە یا خزم و خەڵکی ناو مالی خۆی یا دەرەو.

چوارەم: خۆ دەرخستنه بۆ زیان کردن؛ وائەبێ یارۆی سەرخۆش رووت ئەکرێتەو و هەر پارە و شتیکی هەبێ ئەیبەن.

پنجەم: دوزمن فرسەتی لێ دینێ و گیرۆدە ی ئەکا بە کوشتن یا بریندارکردن.

شەشەم: نامووس چوونە بە و واتە ناشیرینانە کە لە سەرخۆشیدا لە دەمی دەرئەچێ. حەوتەم: فەوتانی واجباتی دینی.

هەشتەم: ئاساری سەرئێشە کە پەیدا ئەبێ لە خواردنەو.

نۆهەم: موقەییەدبون و خووگرتنە بە و ئێشە نابارەو لە کاتیکا شەرابی دەس نەکەوێ نزیکە بمری.

دەهەم: ئەو ناساغییانە کە لە خواردنەو پەیدا ئەبن.

وێ سوودەکانی بریتییه: لە تیجارەت کردن تیا یا بۆ ئەو کەسانە دروستی ئەکەن یا ئەیهێنن لە دوورەو، وە شادمانی و بێ پەيوەندی ئەو کەسە کە ئەیخواهەو بە میحەت و غەم تا ماوه یی.

وه تاوان و ناباری قومار بریتیه له‌مانه؛

یه‌که‌م: لات کهوتن و ئیفلاسی گه‌لئ کهس به‌هۆی قوماره‌وه! زۆر جار هه‌له‌که‌وئ
یه‌که‌ئ له‌ قومارچییه‌کان رق ئه‌یگرئ و چهن مأل و دارایی هه‌یه له‌ یه‌که‌ شویتا دای
ئه‌نئ و به‌ لاتی ئه‌رواته ده‌ره‌وه.

دووهم: نه‌هیشتنی عه‌لاقه و په‌یوه‌ندی دۆستی؛ له‌ کاتی ئه‌و قومارکردنه‌دا گه‌لئ
که‌س له‌ حالئ ته‌بیعی ده‌ر ئه‌چئ و چهن ئاشووب ئه‌گیرئ و زۆر جار ئه‌بئ به‌
به‌کاره‌ینانی خه‌نچه‌ر و کارد بۆ بریندار کردنی موقابيله‌که‌ی.

سینه‌م: زیاه کردنی کات به‌ بئ سوود،

چواره‌م: دوورکه‌وتنه‌وه له‌ به‌جئ هینانی واجباتی دینی یا دنیایی خۆی.

پینجه‌م: تووش بوونی به‌ مه‌راق به‌ هۆی زیان کردنه‌وه.

وه سووده‌که‌ی ئه‌و پاره‌یه‌ته‌ که‌ ده‌ستی ئه‌که‌وئ ئه‌گه‌ر له‌ قوماره‌که‌دا سه‌رکه‌وئ.
جا له‌ واقیعا وه‌کوو خودای ته‌عالا ئه‌فه‌رموئ:

﴿وَأَنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾

تاوان و زیانی ئه‌مانه زۆرتر و گه‌وره‌تره له‌ سووده‌که‌یان.

وه سیرپی ئه‌وه که‌ خودا فه‌رموو‌یه‌تی «أكبر» و نه‌یفه‌رموو «أكثر» ئه‌مه‌یه: که‌
زیانه‌کانیان با که‌میش بن زۆر خه‌ته‌ریان هه‌یه.

له‌سه‌ر ئه‌مه‌یه که‌ هه‌زهره‌تی عوسمان فه‌رموو‌یه‌تی: «اجتنبوا الخمر فإنها أم الخبائث»
واته: خۆتان دوور بگرن له‌ شه‌رابخواردنه‌وه؛ به‌ راستی شه‌راب دایکی گه‌لئ شتی
ناباری نا‌هه‌مواره. هه‌تا وتوو‌یانه: هه‌رکه‌سئ نوێژ بکا ئه‌نجامی خراپ نابئ، وه‌ یه‌که‌ئ
شه‌راب بخوا ئه‌نجامی باش نابئ.

وه له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا که‌ «خمر» ئه‌وه‌یه دروست بکړئ له‌ ناوی ترئ، هه‌ر مه‌شرووبئ
ئینسان سه‌رخۆش بکا ئیمامه‌ موخته‌هیده‌کان وه‌کوو خه‌مر به‌ هه‌رامیان داناوه. وه

زیاد له ئیجتهادی ئه‌وان چه‌زرت عليه السلام فه‌رموو‌یه‌تی: هه‌رشتی ئینسان سه‌رخوش بکا ئه‌وه وه‌کوو خه‌مره و واجبه موسوّلمان لیی دوور بکه‌و‌یت‌ه‌وه.

وه «مه‌یسهر» ئه‌گه‌رچی بریتی بووه له‌و قوماره تایبه‌تییه هه‌رچی ئه‌و شیوه‌یه بیی و له‌سه‌ر مأل بی، وه‌کوو: پشکیلان و گۆره‌وی بازی و لاریایی و یانسیب و گالته‌ی شیر و خه‌ت... هه‌موو ئه‌مانه چه‌رامن، وه سوودی ئه‌مانه به مه‌عنا خواردنی مالی خه‌لکه به به‌تال، وه پ‌ی‌ویسته ئینسانی موسوّلمان خوی دوور بکاته‌وه لیان. خودای ته‌علا عه‌قلی داوه به ئاده‌میزاد هه‌تا بین به ئیشکچی و حاریس و چاود‌یر له‌سه‌ر حال و مأل و ساغی و به‌رزی و سه‌ربه‌رزی دنیا و قیامه‌ت. زۆر زۆر هوی ئه‌سه‌فه که ئینسان ئه‌م حاریسه به ه‌ت‌زه مه‌نع بکا له ئیش کردن و خوی به‌ره‌لا بکا بۆ کاری ناره‌وا و شه‌رم ه‌یت‌هر.

﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾

ریوايه‌ت کراوه که خاوه‌نی ئه‌م پرسیاره‌یش هه‌ر عه‌مری کۆری جه‌مووح بوو که جاری پ‌یشوو پرسیارى کرد، به‌لام جاری پ‌یشوو پرسیارى له مه‌سره‌ف کرد، یانی ماله‌که‌ی به‌کئ بدا. وه‌کوو له یه‌کئ له وه‌لامه‌کاندا باس‌مان کرد. وه له‌م جاره‌دا پرسیار له ئه‌ندازه‌ی ماله‌که ئه‌کا هه‌تا بزانی که مه‌ یا زۆره. وه ئه‌گه‌ر جاری پ‌یشوو‌یش هه‌ر پرسیارى له ئه‌ندازه‌ی ماله‌که بووبی له‌به‌ر ئه‌وه که وه‌لامه‌که‌ی به شتی تر بوو هه‌ر پ‌ی‌ویستی بوو به پرسیار بۆ دیاری کردنی ئه‌ندازه‌ی ماله‌که. جا خودای ته‌علا فه‌رمووی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾: پرسیار ت لی ئه‌که‌ن: چی سه‌رف بکه‌ن له مالی خو‌یان؟ نه‌وعی ماله‌که چی بی؟ وه ئه‌ندازه‌ی چه‌ندی بی؟

﴿قُلِ الْعَفْوَ﴾

تو‌یش بل‌ی - ئه‌ی پ‌ی‌غه‌مبه‌ری خو‌شه‌ویست - : ئه‌و ئه‌ندازه‌یه سه‌رف بکه‌ن که بۆتان ده‌س بدا، به ئاسانی و به خوشی دل، چونکی خه‌رجکردنی مأل بۆ ئی‌حسان

و جهزایه و شتی به ناخواستی دل بیدا به داماو نیەتی باش و ئیخلاسی له گەلدا نییه و کابرا خیری پی ناگا. به ئی بازی جار کابرا به ئیخلاسی دل مالیکی زور سەرف نه کا به لام چونکی خوی داماو به مال خودا نه م سەرفه ی پی خوش نییه، وه کوو ئینوسه عد ریوایه تی کردوو له جابیره وه ﷺ ئەلێت: ئەبووحسەینی سەله می جاری هات بو خزمه تی حەزره ت و به قە ی هیلکه کۆترئ ئالتوونی پی بوو، وتی: یا ره سووله لالا نه م ئالتوونه م دەس که وتوو له غه نیمه و غه یری نه مه هیچ مال م نییه، وا هیناومه بو خزمه ت سەرفی بکه. وه حەزره ت ئیعرازی ناو جوابی نه داوه تا سی جار، له جاری دوایدا حەزره ت ئالتوونه که ی بو فرەدا، نه گەر ئی بکه وتایه برینداری نه کرد! وه به زویرییه وه فەرمووی: چۆن نه بی یه کی له ئیوه هەرچی هه یه به جاری نه یه ئینی و نه یکا به خیر و له پاشا نه روات داوای شت له خه لک نه کات؟! خیری وه ها خیر نییه، خیر نه وه یه که له سەر دەس رویشن و بی نیازی بی، وه بهر له هه موو شتی پیوسته دەس بکه ی به سەرف بو نه وانه که ژبواریان واجبه له سەرت، وه کوو: خۆت و، ژنه که ت و، مندالی نابالغت.

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ﴾

به م جوړه که به یانی کرد سەرفی نه ندازه ی ئاسان باشه وه ها خودا به یانی ئایاتی خوی نه کا بو ئیوه.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾

به لکوو ئیوه بیر بکه نه وه له ئایاتی مندا و نه حکامی دینیان لێ ده ربینن.

﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾

وه بیر بکه نه وه له کار و باری دنیا و ناخیره تا.

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ﴾ «الآية». ئەبووداود و رىوايه تى كردوو له ئىبنوعەباسهوه ﴿يَتِيمًا﴾ پاش ئەوه كه نايه تى: ﴿وَلَا تَقْرِبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ نازل بوو ئەو كه سانه كه هه تيويان له لابلوو روشتن مالى هه تيوه كانيان جياكردهوه له مالى خوڤيان و به جياوازي خوارده مه نيان بۆ ناماده نه كردن. ئەمەيش زۆر زهحمەت بوو له سهريان. جا روشتن بۆ خزمه تى پىغه مبه ر (ﷺ) حالى خوڤيان بۆ گىرايه وه جا ئەم نايه ته هاته خواره وه فهرمووى:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ﴾

موسولمانان پرسىارت لى ئەكەن له ياساى رابواردنيان و رهفتاريان له گەل ئەو هه تيوانه كه وان له لايان.

﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ﴾

تۆ بفهرموو رىكخستنى ئەحواليان و خزمه تكردنيان به ته مى كردنيان له سه ر چاكه و مه نعى ره وشتى خراپ لىيان و راگرتنى پاكى له شيان و پاراستنيان له هه موو زيانى ئەمه زۆر كاريكى باش و به سووده بۆ دنيا و قيامه تان.

﴿وَإِنْ تَخَالَطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ﴾

وه ئەگەر به مال و روژى و خوارده مه نيش تىكه لىيان بين و به يه كه وه بخۆن و بخۆنه وه ئەوه بزائن وه كوو برا و خوشكى ئيوه له دنيا، چۆن رهفتار ئەكەن له گەل برا و خوشكى خۆتانا له و ماله دا كه تىكه له و به يه كه وه ئەيخۆن وه ها له گەل ئەوانيشا بژين و به عه مدى زيانيان لى مه دن و ناگاتان له خۆتان بى.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾

خودای تهعالا زانایه به هه موو شتی، وه پیاوی خراپه کار له ئینسانی چاک ئیشکهر و چاری زیان کهر جیا نه کاته وه. ئه وساهه رکه سی کرده وهی باش بی جهزای ئه داته وه به کهره م، وه هه رکه سی کرده وهی خراپ بی حه قی لی ئه سینتی.

﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتْكُمْ﴾

وه ئه گهر خودا بیویستایه که گیرۆده ی ئازارتان بکا و ته کلیفی ئه وه تان لی بکا به دهوام نان و ئاویان بۆ جیا بکه نه وه ئه وه به راستی ئازاری ئه دان و تووشی زه حمه تی ئه کردن.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

خودای تهعالا به راستی زاله به سه ر خواستی خۆیا. وه هه ر شتی بکا به حیکمه ت ئه یکا، بۆیه گیرۆده ی ئازاری نه کردن و ئیجازه ی دا که له گه ل هه تیوه کانا وه کوو برا بژین.

جا ئه م ئایه ته پیروژه ده لیله له سه ر ئه وه ئه گهر که سی دوو سه ر خیزانی بوو و هه تیویکی مالداریشی له لابیوو مه سه رفی ئه و ماله له خوواره مه نیدا له سه ر چوار به ش ته ماشا بکا: دیناری له مالی منداله که و سی دینار له مالی خۆی بدا به خوواره مه نی و به یه که وه بینخۆن. وه ئه گهر کابرا موعه دده ل روژی دوو میوانی نه هات ئه وه مه سه رف له سه ر شه ش به ش دابنی، دیناری له مالی هه تیوه که و پینج دینار له مالی خۆی بدا به رزق و به یه کابینخۆن. وه ئه گهر شتی که م یا زیاد هه لکه وت له مالی هه تیوه که که وته لای کابرا ئه وه به شتیکی تر تۆله ی بۆ بکاته وه و له بازی شتی زۆر که میش خودا میهره بانه و چاوپۆشه.

«ولا تنكحوا المشركات». «الآية» ریاویه ت کراوه که حه زره ت ﷺ که ننازی کوپی حه سینى غه نه وى به په نامه کی نارد بۆ مه ککه ی موکه پرپه مه که له شه ودا یه کئی له

ئەسحابەکانی لە مەککەدا بەجێ ماو و بیھێنێ بۆ مەدینە، کاتێ گەشت بە مەککە ئەم کەننازە دوستی ژنیک بوو ناوی «عەناق» بوو عەناق پیتی زانی و ھات بۆ لای کەنناز، وە داوای رابواردنی لێ کرد، ئەویش پیتی وت: وەختی خۆی من کافر بووم و ئێستە دینی ئیسلام وەرگرتوو و ناتوانم لەگەڵ ژنی بیگانە رابوێرم! جا عەناق داوای کرد کە ماری بپێ و بە شەرع بپێ بە ھەڵالی، ئەویش وتی: با پرۆمەو وە مەدینە و پرسیار بکەم لە ھەزەرت ئەگەر ئیجازە ی پێدام باشە. کاتێ روێشتەو و مەدینە ی مۆنەو وەرە پرسیری لە ھەزەرت کرد بۆ ئەم کارە، وە ئەم ئایەتە نازل بوو.

﴿وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكَةَ حَتَّىٰ تُؤْمِنَ﴾

ژنی کافری شەریک بۆ خودا دانەر مارە مەکەن، ئە ی موسوڵمانەکان ھەتا ئیمان دینن و موسوڵمان ئەبن.

﴿وَلَا مَٰمَّةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ﴾

بە راستی جاریبەکی خاوەن ئیمان باشترە بۆ ئیو لە ژنیک حورپە ی نازادی موشریکە، با ئەو ھەندەیش جوان بی یا مالدەر بی کە ئیو بختە تەعەجوبەو.

﴿وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا﴾

وە ژن مارەمەبێ لە پیاوی کافری شەریک بۆ خودا دانەر ھەتا ئیمان دینن و موسوڵمان ئەبن.

﴿وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ﴾

بە راستی بەندەبەکی موسوڵمان زۆر باشترە لە حورپێکی کافری شەریک بۆ خودا دانەر ئەگەرچی بە مال یا بە جوانی ئیو بختە تەعەجوبەو.

﴿أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ﴾

ئەو کافرانە خەلک بانگ ئەکەن بۆ لای ئاگری دۆزەخ؛ چونکی خەلک بانگ ئەکەن بۆ کوفر، وە کوفریش ئینسان ئەبا بۆ ئاگری دۆزەخ هەتا هەتایە. وە خودای تەعالا بە ھۆی دینی ئیسلامەو ئیو بانگ ئەکا بۆ بەھەشت و بۆ عەفو کردنی تاوانی کە زوو کردووتانە لەبەر میھرەبانی خۆی و بە سەرفی کەرەمی خۆی.

﴿وَيَبِّئُ عَائِيَّتَهُ لِّلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ (۲۱)

خودای تەعالا ئایاتی خۆی نازل ئەکا، وە ئەحکامی دینی خۆی کە ئیسلامە رووناکی ئەکاتەو بۆ ئەوانە ئەکەوێت دووی رووناکی، بەلکوو بیر بکەنەو و لە بیر و باوەری ناھەموار لادەن و کردەوێت ناشرین تەرك بکەن.

بزانن: کە نیکاح لە زمانی عەرەبا بریتیە لە: پێکەوێت لکان و گەردەوێت دوو شت یا چەن شت، وە لە عورفی شەرعا عیبارەتە: لە عەقدی کە بێ بە ھۆی حەلال بوونی چوونە لای ژنی بە لەفزی «ئینکاح» یا «تەزوێج» یا تەرجومە ی ئەمانە.

وە ئەرکانی نیکاح لەلای ئیمامی شافعی پێنجە: زەوج = مێرد، زەوجە = ژن، وەلی = ئەو کەسێ کە حەقداری ژنە کە یە و ئەتوانی ماری بپێ، وە دوو شاھید کە حازر بن بۆ بیستنی ئەم عەقدە، وە لەفزی جاری لە عەقدە کە دا وەکوو «ئىجاب» و «قەبوول».

وە دەلیل لەسەر ئیعتیباری وەلی چەن ئایەتە وەکوو ئەم ئایەتە کە ئەفەرموێت: «ولا تنكحوا المشركين حتى يؤمنوا» بە «زەممە ی» تێی «تنكحوا» کە نەسە لە خیتاب لەگەڵ ئەو پیاوانەدا کە حەقداری ژنەکانن، وە ئایەتی: «فانكحوهن باذن أهلهن» ئایەتی (۲۵) لە سوورەتی «نساء»، وە ئایەتی: «وأنكحوا الأيامى منكم والصالحين من عبادكم وإيمانكم» ئایەتی (۳۲) سوورەتی «نور» بە فەتحی ھەمزە ی (أنكحوا) کە بۆ ئەمرە بە ئەولیای ژنەکان، وە حەدیسی: «لا نکاح إلا بولي وشاهدي عدل». ھەروا ئەم فەرموودە ئەبێ بە دەلیل لەسەر ئیعتیباری دوو شاھیدی عادیل لە عەقدی نیکاحدا.

وہ سیغہی ئیجاب و قہبوول عیبارەتە لەو چەن کەلیمە کە عەقدەکە ی پێ جی بەجی ئەبێ کە ئیجاب لەلایەنی وەلیی ژنەکەو و قہبوول لەلایەنی تالیبی ژنەکەو خۆیان یا وەکیلیان، بەم مەرجە ئەو لەفزە نە شەرتی تەعلیق نە تەوقیتی تیا نەبێ.

وہ ریزی وەلییەکان: باوکە و باپیرە و برای باوک و دایکی، جا برای باوکی، جا کوریان بە ریز، جا مامی باوک و دایکی، جا مامی باوکی، جا کوری مامی باوک و دایکی، جا کوری مامی باوکی، ھەروا مامی باوکی ژنەکە. وەلحاسل وەلی: پیاویکە لە رشتە ی عەسەبە ی نەسەبدا لە ئوسوول یا لە حاشییەدا. کە ئەمانە نەبوون، جا سولتانی ئیسلام، وە یا جینگەداری.

وہ ئەو ژنە کە مارەئەکرێ یا کچە یا بیوژنە، وە ئەم دوانە یا مندال و نابالغ، وە یا بالغەن، وە ئەمانە یا ژیرن یا شیت و نەفامن، جا با لەسەر ئەم ریزە باسیان بکەین. یەکەم: کچی مندالی ژیر، ئەمە کەس مارە ی نابری ئیللا باوک یا باپیرە نەگەر باوکی نەبوو بەم شەرتە تالیبی کچەکە ھاووینە ی بێ لە: دین و نەسەب و پیشە و سەلامەتی لە عەیب و دارای «مەر المثل» ی کچەکە بێ و عەداوەت لە بەینی وەلی کچەکە و کچەکەدا نەبیت.

دووہم: کچی مندالی شیت، ئەمەیش کەس مارە ی ناکا ئیللا باوک و باپیرە بەریزە نەگەر سەلاح و خیر دەرکەوی لە مارەبڕینا بۆ ئەو کچە.

سیھەم: کچی بالغە ی ژیر، ئەمە ئەگەر ئیجازە ی دا بۆ مارە کردن دروستە وەلییەکە ی بە ئارەزووی خۆی مارە ی بکا لەو کەسە کە مەیلی ھەیە، وە ئەگەر ئیجازە ی نەدا ئەو بە قەتعی دروست نییە کەس مارە ی بپری ئیللا باوک و باپیرە، بەو مەرجانە کە ئیستە وتمان.

چوارەم: کچی بالغە ی شیت، ئەمە دروستە باوک و باپیرە ی مارە ی بپری بەم مەرجە ئەو مارەبڕینە سوودی دیاری تیابن بۆ کچەکە، خوای کابرا ھاوکوفنی کچەکە

بئ یا نه، به لām دروست نییه بۆ باقی وهلییه کان که ماره ی بیرن ئیلا به شهرتی ئه وه
 ئه وه که سه بۆی ماره ئه که ن هاوکوفئی بئ. هه روا بۆ قازی دروست نییه ماره ی بکا
 به بئ ئه م شهرته. به لām ئیمامی غه زالی و بازی له زانا شافعییه کان فهرموویانه:
 دروسته بۆ غهیری باوک و باپیره ماره ی بکا له غهیری هاوکوفئی ئه گهر فسادئ
 پهیدا ببئ له مانه وهیا.

پنجهم: بیوه ژنی نابالغه ی ژیر، ئه مه بۆ که س دروست نییه ماره ی بیرئ هه تا
 بالغ ئه ببئ. ئه وسا ماره برینی به سراوه به ئیزنی خۆیه وه به هه موو حالئ به بئ ئیزنی
 خۆی ماره ناکرئ.

شه شه م: بیوه ژنی بالغه ی ژیر، ئه مه ئیش بۆ که س دروست نییه ماره ی بیرئ ئیلا
 به ئیزنی خۆی.

حه وته م: بیوه ژنی نابالغه ی شیت، ئه مه دروست نییه که س ماره ی بیرئ ئیلا
 باوک و باپیره. به وه مهرجه سوود له ماره برینیا دیاربئ.

هه شته م: بیوه ژنی بالغه ی شیت، ئه مه بۆ باوک و باپیره دروسته ماره ی بیرن به م
 مهرجه سوود دیاربئ له ماره برینیا، به لām بۆ باقی وهلییه کان و بۆ قازی دروست نییه
 مه گهر له هاوکوفئی.

به ئئ له سه ر فهرمووده ی ئیمامی غه زالی دروسته ماره ی بیرن ئه گهر ترسی فسادیان
 هه ببئ، یا پتووستی بۆ نه فه قه ناچارمان بکا.

وه شهرتی ماره برینی ژن ئه مه یه: خالئ بئ له نیکاخی غهیر و له عیده ده ی غهیر:
 چ عیده ده ی ته لاق، چ عیده ده ی فه سخ، چ عیده ده ی وه فات.

هه روا به شهرت گیراوه که نه داواکه ر و نه داواکراو و نه وه لی له نیحرامی حه جدا
 نه بن، وه له بهینی داواکه ر و داواکراودا شیرخواردنی مانع نه بئ.

زاناکانی دین فەرمووینە: پاش کۆلینەوێ مەوزووێ مارەپرینی کچی بچکۆلە لەلایەنی باوکەوێ یا باپیرەوێ دەرکەوتووێ کە بە شاز نەبێ شەرتەکانی نایەتە جیگە. وێ ئەگەر شەرتەکانی بێنەجێ، بەم نەوێ مارە بیری بۆ کۆرپکی نابالغ و باقی مەرجەکانیش بێنە جیگە ئەوێ ئەغلەب جار بەلکۆو لە هەموو مادەکانا - بەشاز نەبێ - لە کاتی شووکردن و ژن هینانی عەدەتیدا یا لایەک یا هەر دوو لایان بەو مارەپرینە رازی نین و یەخە لە یەک داتەدڕن. وێ ئەم نەوێ مارەپرینە ئەبێ بە هۆی ناشووب لە ناو موسوڵمانان و زۆر زۆر مەقسوودە بۆ ئەوانە کە قەسەیان ئەروا مەنعی بکەن.

هەروا مەسەلە ی «ژن بە ژن» ئەویش بەراورد کرا [وێ] بە شاز نەبێ لە ئەنجاما ئەبێ بە هۆی بەدبەختی ژنەکان لە هەردوو لای، وێ ئەبێ بە هۆی زایە بوونی منالی هەردوو لای، وێ ئەبێ بە هۆی بلای بوونەوێ فیتنە و ناشووبی زۆر لە ناو کۆمەڵی موسوڵمانان. زۆر زۆر موهیمە بۆ ئەو کەسانە دەستەلاتیان هەیە مەنعی ئەمانە بکەن. بزانی! ئەم نایەتی *ولا تنکحوا المشركات* دەلیلی قەتعیە لەسەر ئەوێ کە دروست نییە بۆ موسوڵمانی ژنی خواوەن ئیشراک مارە بیری هەتا موسوڵمان ئەبێ، خواھ ئەو موشریکە ناگر پەرست بێ، یا بت پەرست بێ، یا گایەپرست بێ.

وێ لەسەر ئەم یاسا ئەبوا مارەپرینی ژنی گاور و جوولەکەیش مەمنوع بوایە؛ چونکی گاورەکان ئەلێن: عیسا کۆری خودایە (پەنا بە خودا!) و ئەپەرستن، وێ جوولەکەکانیش ئەلێن: عوزەیر کۆری خودایە (معاذ اللّٰه!) بەلام نایەتی: «والمحصنات من الذین أوتوا الكتاب من قبلکم»^۱ ژنی گاور و جوولەکە ی جیاکردوووە تەو، وێ دروستە بۆ موسوڵمان مارەیان بیری لە پێش ئەوێ کە ئیسلام بێن ئەگەر مەرجی مارەپرینەکان

بیتە جی. مەسەلا بە دوو شاھیدی عادل سابت بیی که باوک و باپیرە ی ئەو ژنە لە پیش نەسخی دینە که یانا داخلی ئەو دینە بوون، ھەروا لە پیش ئەو ھەدا که دەستیان برد بۆ دینە که یان بە گۆرین و تیکدان. ئەم شەرئە بۆ ژنیکە لە ئەولادی ھەزرەتی یەعقوب نەبی، وە ئەگەر لەم نەتەو ھەو بوو ئەو کافییە بۆ مارە کردنی که نەزانی لە پاش گۆرین و نەسخی دینە که یان داخلی ئەو دینە بوو. بەلام پێویستە بە شاھیدی عادل موسوڵمان سابت بیی که لە رشتە نەسەبی (ئیسرائیل) ە و ئەم شەرئە نایەتە جیگە. «بناء علیه» لە مەزھەبی ئیمامی شافعییدا مارە برینی ژنی جوولە که و گاور مەمنوعە ھەتا موسوڵمان ئەبن، کاتی که موسوڵمان بوون دروستە.

وه بزائن! له سهر نيسټينادي نيمامي شافيعي ﷺ پټويسته نهو حه قداره كه كچه كه
ماره نه برې، وه نهو دوو شاهيده كه حازر نه بن بو بيستني وتاري عه قده كه عادل
بن. ياني خاوه نني تاواني گه وړه نه بن وه كوو حه رام خواردن و نوټر نه كردن و روژوو
نه گرتن، وه ده و اميان له سهر تاواني بچووك نه بې، به لام تاواني بچووك كاتې نه بې به
مانيع كه كابرارو وه هم رفته تاعت و عياده تي له سهر تاوانه بچووكه كانيا زياد نه بې
نه نا ده و ام له سهر تاواني بچووك مه نعي و يلايه ت و شه هاده ت ناكا. جا نه م عه داله ته
به شاز ده ست نه دا، له بهر نه وه گه لي له زاناكاني شافيعي مه زه ب ئيختياري
فهرموده يه كي دووه مي شافيعيان كردوه كه ئينساني فاسق نه بې به وه لي، وه
مادام بوو به وه لي دروسته بې به شاهيديش.

«بناء علیه» بۆ دروست بوونی عه‌قدی نیکاح واجبه له‌سه‌ر حه‌قداره‌که و شاهیده‌کانی و ژنه‌که و پیاوه‌که نه‌گه‌ر له‌حه‌ددی بلووغدا بن ته‌قلیدی ئه‌م فه‌رمووده‌ی دووه‌می ئیمامی شافعییه‌ بکه‌ن که ئه‌مه‌ زانایانی شافعییه‌ ئیختیاریان کردووه‌ و هه‌رچه‌ند ئه‌م فه‌رمووده‌یه‌ زه‌عیفه‌ به‌لام بۆ عه‌مه‌ل پیکردنی دروسته‌ و به‌ تاییه‌تی به‌ ئیختیاری

زاناکان بە ھێز بوو، ھەروا دروستە تەقلیدی نەفسی ئەم زانایانە بکری ئەو خۆیان رازین بە ویلايەت و شەھادەتی ئینسانی فاسق؛ چونکی ئیمامی غەزالی و ئەمسالی ئەو تەقلیدیان لە ئەحکامی رەوايە و تەقلید بریتیە لەو ئەو کەسە کە پەيوەندی ھەبە بەم عەقەدە بزانن ئەم عەقەدە لەسەر فەرموودەی فلان ئیمامە بە دیاری کردن یاخود فەرموودەی ئەو ئیمامانە کە رازین بەم عەقەدە. وە ئەگەر تەقلید نەکەن ئەو عەقەدە بەتالە.

ئەم باسانە ھەرچەن لە کتیی شەرعا ھەن بەلام بۆ زیادە بلاوکردنەوی ئەحکامی دین لەم مەقامەدا نووسیمان، رجایە موسوڵمانان و خۆیشان لە دنیا و قیامەتا سوودیان لێ وەرگیرن. وە تا ئیستە قسەمان لە نیکاح بوو و وتیمان: ئایەتی «ولا تنکحوا المشركات» مانیعە لە مەرەکردیان، وە ئەمما چوونەلای جارییە موشریکە ئەو بەزێ و توویانە دروستە و دەلێیان بەو ھیناو تەو کە ئەسحابەکان پاش ئیستیلای داگرتن «ھەوازین» و دەسکەوتنی جارییە چوونەتە لایان لە کاتیک ئەوانە موشریکە بوون! بەلام ئەم دەلیلە تەواو نییە. لە تەفسیری «قورتوبی» بەرگی سێ لاپەرە (۷۱) دا ئەلێت: ئیمامی ئەوزاعی فەرموویەتی: پرسیارم لە «زوھری» کرد: کاتێ موسوڵمانێ جارییەکی مەجووسیە بستی دروستە پڕواتە لای؟ ئەویش وتی: کاتێ کە شەھادەتی دا بە «لا إله إلا الله» دروستە بچێتە لای. وە ریاویەت کراوە کە یوونسی کۆری شەھاب فەرموویەتی: بە قەتعی دروست نییە پڕواتە لای ھەتا موسوڵمان ئەبێ. وە یوونس لە ھەموو تابیعینەکان زانتر بوو بە رووداوەکانی غەزاکان و سیرەتی ھەزەرە عليه السلام و یاران.

جا ئەبووعومەر ئەللی: قەولی یوونسی کۆری شەھاب دەلیلی قەتعیە لەسەر ئەو کە ھەرکەسێ بلی سەبایای «ئەوتاس» لە پیش ئیسلام بوونا چوونەتە لایان

قسه که ی غه لّەت و هه لّەیه. وه هه روا له حه سه نی به سربیه وه ﷺ. ریاو بهت کراوه
فه رموویه تی - پاش چه ن ئیسنادی - :

«حدثنا هشام عن يونس عن الحسن قال: قال رجل له: يا أبا سعيد كيف كنتم تصنعون إذا
سببتموهن؟ قال: كنا نوجهها إلى القبلة ونأمرها أن تسلم و تشهد أن لا إله إلا الله و أن محمداً
رسول الله، ثم نأمرها أن تغتسل، و إذا أراد صاحبها أن يصيبها لم يصيبها حتى يستبرئها».

واته: پیاوی فه رمووی: نه ی نه بووسه عید چیتان نه کرد کاتی نه و ژنه موشریکانه تان
دهست نه که وت له ته قسیمی غه نائیمدا؟ نه ویش فه رمووی: روومان نه کردنه قبیله
و نه مرمان پێ نه کردن بلێن: «أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمداً رسول الله» جا
نه مرمان پێ نه کرد خۆی بشۆری، جا پاش نه مه نه گهر خاوه نه که ی بیویستایه برواته
لای نه نه پۆیشته لای هه تا نه و جار ییه ئیستیراء نه کرا به دوو حه یز، یانی نه مایه وه
له لای تا دوو جار حه یزی پیا نه هات و پاک نه بووه وه، نه و جار نه پۆیشته لای.

وه زاهیر وایه وه کوو چۆن سه بایا هه تا موسوڵمان نه بووبن و ئیستیرا نه کرابن
نه چوونه ته لایان، هه روا نه و ژنانه ییش که به نیکاحی مۆتعه ماره براون له فه تحی
مه که که و له غه زای نه و تاسدا نه وانیش موسوڵمان بوون نه وسا بریاری جووریان له گه لا
دراوه؛ چونکه مادام له گه ل مهملووکهدا، هه رچه ن موّلک به هیزه، ئیسلام بوونیان
شهرتی جهوازی موباشه رهیان بووبی نه بی له مه نکووحه ی مۆتعه یشا و بووبی.
هه رچه ن نه گونجی بلێن مۆتعه شتیکی وه ختی و که م ماوه بووه و ته لاق و عیدده
و نه سه ب و میرات و باقی نه حکامی نیکاحی تیا ئیعتیار نه کراوه، به لکوو چوونه
لاین بووه که بۆ زه روورته و ناچاری عوزووبهت و ده غه ده غه ی مه نی بووه،
موبالات نه کراوه به موسوڵمان بوونی ژنه کان، به لام سه بایای مهملووکه ی مه وتوونه ی
«بالمّلك» له بهر ده وامه که یان پتویستیان بووه به ئیسلام «والله أعلم».

فەرموودهی خودا ﴿وَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾ الآية.

ریوایەت کراوە لە ئەنەسەوه رضی اللہ عنہ فەرموویەتی: یاسای جوولە کە کان و ابووە کاتی ژنیان ئەکەوتە ناو خوینی حەیزەووە ئیتر خوار دەمەنیان لەگەڵا نەدەخوارد، وە لە خانوودا لە هۆدە یە کدا لەگەڵا نەدەبوون. جا لەم هۆووە ئەسحابە کان لە حەزەرە تیان پرسی و لە وەلاما ئەم نایەتە هاتە خوارەووە. جا حەزەرە رضی اللہ عنہ فەرمانی دا بە ئەسحابە کان کە تیکەلی ژنەکانیان بکەن لە خواردن و خواردنەووەدا و لە هۆدە یە کدا لەگەڵا نا دانێشتن و هەموو شتێ بکەن لەگەڵا نا ئیلا جیماع نەبێ.

کە جوولە کە کان ئەمەیان بیست وتیان: موحەممەد نایەوێ یاسایی لە یاساکانی ئیمە رابگرێ، وە ئەیهوێ موخالەفەیان بکا بۆ ئەووە ئاساری یاسای ئیمە نەمێنێ! جا عوبادی کۆری بیشر و ئوسەیدی کۆری حوزەیر هاتن بۆ خزمەتی حەزەرە رضی اللہ عنہ و ئەم باسەیان بۆ گێڕایەووە و وتیان: بۆ ئیجازەمان پێ نادە ی هەتا لە کاتی حەیزا جیماعیش بکەین لەگەڵ ژنەکانمانا؟ حەزەرە رووی گرژ کرد و عاجز بوو، هەتا ئەوان گومانیان برد کە حەزەرە دلی زویر بووە لەوان و هەستان و روێشتن، پاش روێشتنی ئەوان بازێ شیریان بە دیاری هێنا بۆ حەزەرە رضی اللہ عنہ وە حەزەرە بازێ لەو شیرە ی نارد بۆیان و خواردیانەووە و تیگەیشتن کە حەزەرە دلی زویر نەبووە لیان. جا خودای تەعالا ئەفەرمویت:

﴿وَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾

ئە ی پێغەمبەری خوشەوێست رەفیقە کانت پرسیارت لێ ئەکەن لە حوکمی حەیزی

ژنانە: کە چۆنە و چی لێ پەیدا ئەبێ؟

﴿قُلْ هُوَ أَذَى﴾

ئه ی خوشه و یست بفرموو پێیان: که خوینی حهیز شتیکی قیزاوییه و بێنی ناخۆشه ماده که ی پیسه.

﴿فَاعْزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾

ده ی که نار بگرن له ژنه کان له کاتی حهیزا.

﴿وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ﴾

نزیکیان مه بنه وه به جیماع کردن هه تا خۆیان نه شۆن غوسلی له شپیس ی نه که ن.

﴿فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ﴾

جا کاتی که خۆیان پاک کرده وه به غوسلی له شپیس ی بچنه لایان و جیماعیان له گه لا بکه ن له و شوینه وه که خودا فه رمانی دا لێی دوور بکه ونه وه، یا له و شوینه وه خودا نه مری کردو وه به چوونه لای و هه لالی کردو وه بۆتان.

﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾

به راستی خودا نه و که سانه ی خۆش نه وی که ته وه نه که ن له گونا ه و نه و که سانه ی ش که خۆیان پاک نه که نه وه له شتی پیس و نا ره و و دوور نه که ونه وه له کاری فه حشی نا هه موار و له خوین و پیسی نابار و نا پۆنه لای ژنه کان یان له کاتی حهیزا و رانه وه ستن له سه ر فه رمانی خودا.

بزائن! زانا کانی دین له وه دا یه کیان گرتو وه که ژن سی حوکم رووی تی نه کا له چا و پیکه وتی خویندا که جاری بی و بێته خواره وه له فه رجیه وه؛ یه کێ له مانه خویتی حهیزه که له کاتی تایبه تیدا دیت و رهنگی رهش بامه و سووریشی به سه را دی و له م کاته دا واجبه ته رکێ نوێژ و رۆژوو بکا، به لام قهزای رۆژوو هه که ی واجبه و نوێژه که ی قهزای نییه. هه روا حه رامه له م ما وه دا بۆی خویندنی قورئان به قه سدی قورئان، وه چوونه مزگه وت و گه ران به ده وری که عبه دا و گه لێ نه حکام که له شه رعا روونکرا ونه ته وه.

وہ لہ جو ملے ہی تھو حوکمانہ یہ کہ حہرامہ بو ژن: تہمکینی میژدہ کە ی بکا بو چوونہ لای. وہ حہرامہ بو میژدہ کە ی لہ زەت وەر بگری لہ مابەینی ناوک و ئەژنۆکانی بە رووتی بە جیماع و غەیری جیماع، وہ ئەگەر بیانەوی بە یە کە وہ بنوون واجبە کە ئەو ژنە دەرپیەک لہ پێ بکا مابەینی ناوک و ئەژنۆی داپۆشی. وہ ئەگەر میژدہ کە ی رویشتە لای لہ ئەو وەلی کاتی حەیزە کە وہ سوننەتە دیناری ئالتوونی ساغ، وہ ئەگەر لہ ئاخرا بوو نیو دینار ئالتوونی ساغ بدا لہ کە فارەتی ئەو کردە وەدا بە گەدا و بی نەوا. وہ لای کە می ماوەی حەیز یە ک شەو و پۆژە و لای ژوورووی پانزە شەو و پۆژە، وہ زۆربە کە ی شەشە یا حەوت و لەسەر یاسا و شیوەی ژنان ئەگۆری، وہ لای کە می پاکی لہ بەینی حەیزە کانا پازدە شەو و پۆژە و دەلیلی ئیمامی شافیعی لەمەدا زۆرە:

یە کەم: فەرموودە ی حەزرت ﷺ کە فەرموویەتی: «تمکث إحداهن شطر دهرها لا تصلي ولا تصوم»: واتە: رائەوہستێ یە کێ لەو ژنانە لہ نیوە ی کاتی نە نوێژ ئەکا و نە پۆژو ئەگری، وہ «شطر» لە لای ئیمام بە مانا نیوە یە.

دووەم: ئەمە یە کە عیددە ی ژنی حەیزی هەبێ سێ حەیز و پاکییە و ژنی کە حەیزی نەبووبێ سێ مانگە، ئەمە نەسی ئایەتە و مەعنای ئەمە وایە کە هەر مانگی ماوە ی حەیز و پاکییە کە؛ کەوابێ ئەگەر ماوە ی پاکی کەم بێ ماوە ی حەیز زۆر ئەبێ، وہ ئەگەر ماوە ی پاکی زۆر بێ ماوە ی حەیز کەم ئەبێ.

سێهەم: لہ حالی بوون لہ ئەحوالی ژنانەوہ.

دووەم (لەو سێ جۆرە خویتە کە ئافەرەت ئەیانبینی): خویتی مندال بوونە، کە پاش دەرچوونی مندالە کە رەوان ئەبێ، ئەم خویتەیش لہ حوکمی شەرعا وەکوو خویتی حەیز وایە، وہ لای کە می ماوە ی ئەم خویتە یە ک لەحزە یە و لای زۆری

دوو مانگه و نه غلب چل روژه و نه مەش له سەر یاسای ژنان نه گۆرێ. یانی وا نه بێ ده روژ یا پازده روژ یا که متر یا زیاتر له چل روژ نه بێ.

سپههم خوینی «استحاضه»: که خوینی نه خوشی و ناساغيه و نه م خوینه مەنعی روژوو و نوێژ ناکا و واجبه نه و ژنه خوی پپاریزی له هاتنی خوین له کاتی نوێژا بهو یاسا له شهرعا به یان کراوه.

فهرمووده ی خودا: ﴿يَسْأَلُكُمْ حَرْثُ لَكُمْ﴾ الآية.

زاناکان له هوی نازل بوونیا چهن شتیکیان فهرمووه:

یه کهم: جووله که کان نه یانوت: ههرکه سی جیماعی عاده تی بکا له گهل ژنه که یا به لام له لای پشتیه وه نه وه مندالی لهو جیماعه بی «خوئل» نه بی! بلاو بوو له ناو مه دینه دا جا نه م نایه ته هاته خواره وه بو نه وه که جووله که کان به درو بخاته وه.

دووه م: نه مه یه نه نساره کان له مه دینه ی مونه وه وه ره دا له قه دیمه وه نهو یاسای جووله کانه یان بیستبوو که نابی له پشتیه و ئینسان جیماع بکا له گهل ژنه که یا و پیوسته ههر له پیشه وه جیماع بکا له گه لیا.

جا نه م نایه ته هاته خواره وه و نه نساره کانی ناگادار کرده وه له وه جیماع له گهل ژندا، مادام له جینگه ی عاده تیه وه بی، ئیتر له پیشه وه کابرا بو ی پروا یا له لاوه یا له پشتیه وه مانعی تیا نیه و نهو یاسای قه دیمه یان تیکدا.

سپههم: نه مه یه که قوره ییش له لایان باش نه بوو یه کئ جیماع بکا له گهل ژنه که یا له پیشه وه نه بێ. وه جاری عومهری کوری خه تاب له لای پشتیه وه چوو له لای ژنه که ی، به خیلانی یاسای قوره ییش، جا که روژی لی بووه وه هات بو خزمهت حه زرهت ﷺ

عه ززی کرد: به هیلاکا چووم! فهرمووی: بوچی؟ وتی: ئیمشه و ژنه کهم هه لسو وړاند

و لەلای پشتهوه جیماعم لەگەڵا کرد. جا پاش ئەو ئەم ئایەتە هاتە خوارەوه بۆ ئەو
کە ئەو کارە زیانی نییه. جا هۆی نوزوولی ئایەتە کە یەکنی لەوانە بێ یا هەموویان
بێ خودای تەعالا فەرمووی:

﴿نَسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ﴾

ژنە کانتان کێلگەن بۆ ئێوە وەک کوو عەرزیکی مونااسب بۆ تۆم تیاوەشاندن.

﴿فَاتَّوْا حَرْثُكُمْ أَنِّي شَيْئٌ﴾

دە ی کێلگە ی خۆتان بکێلن هەرچۆن ئەتانهوێ: لە لاوه، یا لە پشتهوه، یا لە
پاشهوه. وەک کوو چۆن ئینسانی جووتیار عەرزی بکێلن لە خوارەوه هێلی لێ بدا یا
لە ژوورەوه یا لە لاوه هەر مەبەست جێبەجێ ئەبێ. مادام تۆوەکەت وەشانە لە
عەرزی کدا بێ لە کەشا بێ و تۆو سەوز بکا هەرچۆن بیوەشینی باشە.

﴿وَقَدْ مُوا لِنَفْسِكُمْ﴾

بەلام خێری بخەنە پیش خۆتانهوه لەم تۆو وەشاندا ناوی خودای لەسەر بێن.
و مەبەستان پاراستنی خۆتان و ژنە کانتان بێ لە فیسق و شەر و آل پێسی و نیەتتان
رجای نەتەوێهەکی راسالی بە سوود بێ بۆ ژین و بۆ دیتتان. وە تەنیا ئارەزووێرانی
تەماشای مەکەن.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾

لە خودا بترسن لەمەدا کە هەر ئارەزوویازی لە دلتانا بێ؛ چونکی ئینسانی موسوڵمان
نابێ وتار و رەفتاری بکا ئیلا بۆ دەسکەوتنی پێروزی هەردوو دنیای. وە خۆتان
بپارێزن لە لادان بۆ جێگە ی غەیرەعادەتی کە پاشی ژنەکانە؛ چونکی ئەو لادانە
نارەوایە.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَكُمْ مُلْقَوُهُ﴾

وہ بہ راستی بزائن ئیوہ لە پاشەرۆژا ئەگەن بە خودا و حسیبی ھەموو کردەوہ یەکتان لە گەڵ ئەکا.

﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

ئە ی پێغەمبەری خوشەوێست موزدە ی سەواب بدە بەو موسولمانانە کە لەسەر ریزی فەرمانەکانی من ئەرپۆن بەرپیدا و لە خراپە خو ئەپاریزن و کردەوہ ی چاکە ئەکەن.

جا لێردا بزائن ئەو کەسانە کە گومانیان وایە لەم ئایەتەوہ دەرئەکەوی دروستە بۆ پیاو بڕواتە لای ژنی خۆی لە «قنگ»ەوہ، گومانەکیان بەتال و پووچە بە چەن دەلیل:

یە کەم: لە ئایەتە کەدا ئەفەرمویت: «نساءکم حرث لکم» واتە: ژنەکانتان جیگە ی توو چاندنن بۆ ئیوہ؛ وە مەعلوومە کە پێشی ژن توو ئەرویتنی ئەک پاشی! کەوابی بەکارھێنانی پاشی ژن دروست نییە.

دووہم: ئایەتی پێش ئەم ئایەتە کە مەنعی ئەوہ ئەکا ئینسان بڕواتە لای ژنەکە ی لە کاتی ھەیزا فەرموویەتی: خویتی ھەیز شتیکی پیس و قیزەونە و دروست نییە ئینسان تۆمی خۆی بخاتە شوپێیکەوہ خویتی پیسی تیاپی، جا مادام وایی بە «طریق الأولى» دروست نییە پیاو بجیتە لای ژنی خۆی لە پاشەوہ؛ چونکی پیسی پاشی ئینسان ھەمیشە و دائیمە و جیگەکەشی تۆم نارویننی و پیسی پێشی ژن جارجارە و تۆم ئەرویتنی. کەوابوو چوونەلای ژن لە پاشەوہ نابارتەرە لە چوونەلای کاتی خویتی ھەیزا؛ چونکی پیسی پاش نابارتەرە و بۆگەنترە و بە دەوامترە و ھیچیش سەوز ناکا.

سېھەم: ئەم ئايەتە نازل بوو بۆ بەيانی چلۆنیەتی چوونەلای ژن، وەکوو وتمان جوولەکەکان ئەیانوت: نابئ ئینسان لەلای دواوہ برۆاتە لای ژنی خۆی ئەگەرنا منالەکەى خوێل ئەبئ. وە ئايەتەکە جوابی ئەوہ ئەداتەوہ کە ئەو گومانە راست نییە، وە ئەگەر وەھایش برۆاتە لای ژنەکەى قەت بەوہ مندالەکەى زیانی پئی ناگا و خوێل نابئ، ئیتر بۆ ئەوہ نازل نەبووہ کە پاشی ژن حەلالە و ئیستیعمالی دروستە.

چوارەم: خودا فەرموویەتی: «فَاتَوْنِ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ»، وە زاهیری ئەمر بۆ وجووبە، وە ئەگەر تەنازول بکەین لە مەعنای وجووب ئەلین بۆ نەدبە و کەس نەیتووہ لە ئەسحابی زانست و شعور کە چوونە لای ژن لە پاشەوہ واجبە یا مەندووہ، کەوابی مەعلوم بوو جیگەکە کە خوا ئەمری پئی کردووہ مەعلومە ئەبئ پێشی ژنەکە بئ کە بۆ لەزەت بە سوودە و بۆ رواندنی رۆلەیش بە کارە.

پنجەم: خوزەیمە ریبویەتی کردووہ لە حەزەرەتەوہ عليه السلام فەرموویەتی: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ لَا تَأْتُوا النِّسَاءَ فِي أَعْجَازِهِنَّ» واتە: خودا تەرکی بەیانی حەق ناکا، پیتان ئەلیم: مەچنەلای ژنەکانتان لە قنگیانەوہ.

هەروا دارەمی بە ئیسناد ریبویەتی کردووہ لە ئەبووھورەیرەوہ عليه السلام کە حەزەرەت عليه السلام فەرموویە: «مَنْ أَتَى امْرَأَتَهُ فِي دُبْرِهَا لَا يَنْظُرَ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» واتە: کەسێ لە دواوہ برۆاتە لای ژنی، خوای تەعالا بۆی ناروانئ لە رۆژی قیامەتا. جا لە پاش فەرموودەى حەزەرەت عليه السلام ئیتر دەلیل ئەبئ چی بئ؟

فەرموودەى خودا: ﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ﴾

ریبویەت کراوہ ئەم ئايەتە نازل بوو لە شانی ئەبووبەکری سەدیقا عليه السلام لەو سەردەمەدا کە سوێندی خوارد: لەمەوپاش مالى خۆم خەرچ ناکەم بۆ «مسطح»ى پوورزەم. وە ریبویەت کراوہ لە ئیبنوجورەيجەوہ کە نازل بوو لە شانی عەبدوللای

کۆری ره واحده له و کاته دا که سویندی خوارد: ئیتر قسه نه کا له گه‌ڵ به شیرى کۆرى
نوعمان که زاوای بوو خوشکی پیندا بوو. جا له سه‌ر ئەم یاسا خودا فه‌رموویه‌تی:

﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ﴾

واته ناو بردنی خودا له سوینده کانتانا مه‌که‌ن به مانعی ئەوه:

﴿أَنْ تَبْرُوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ﴾

که خێر و چاکه بکه‌ن له گه‌ڵ فه‌قیرانا، وه یا خۆتان بپاریزن له عه‌زابی خودا، وه
میانەى موسولمانان باش بکه‌ن.

یانی ئەگەر جارێ سویندتان خوارد به ناوی خودا له سوینده که‌تانا که چاکه
نه‌که‌ن له گه‌ڵ فلان که‌سدا، وه وه‌ختی ئەوه هات خیری پێ بکه‌ن مه‌لێن: سویندمان
خواردووه و ناتوانین خیری پێ بکه‌ین، به‌لکوو سوینده که بشکێنن و خیره‌که
بکه‌ن و که‌فاره‌تی سوینده که‌تان بدن. وه ئەگەر سویندتان خوارد به ناوی خودا له
سوینده که‌تانا که ئەده‌م له فلان و ئەیکوژم؛ وه یا ئەو شته‌ی به زۆر لێ ئەسینم و،
تکا‌کار پێی وتی: رجا ئەکه‌م نازاری مه‌ده، وه یا مه‌یکوژه، وه یا ئەو شته‌ی لێ مه‌سینه،
تۆ مه‌لێ: سویندم خواردووه و ناوی خودا مانیه‌ له ته‌رکی ئەو شته‌و خۆپاراستن له
خودا به‌لکوو سوینده که‌ت بشکێنه و ته‌قوای خودا بکه‌و که‌فاره‌تی ئەو سوینده بده
و ئەگەر سویندت خوارد به زی‌کری ناوی خودا که من ئی‌سلا‌حی ناو به‌ینی ئەو
کۆمه‌له‌ خه‌لکه‌ که‌ دوژمنایه‌تیان هه‌یه نایکه‌م و حه‌قم نییه به سه‌ریان‌ه‌وه، ئەوه مادام
که تۆ ئی‌سلا‌حت پێ ئەکرێ ئی‌سلا‌حه‌که‌یان بکه‌ و سوینده که‌ت بشکێنه و که‌فاره‌تی
سوینده که‌ بده و ناو بردنی خودا له ناو سوینده که‌دا مه‌که به مانیع له کردنی ئەو
ئی‌سلا‌حه. وه کوو حه‌زه‌رت ﷺ فه‌رموویه‌تی: که‌سێ سویندی خوارد له سه‌ر شتی
و له ئەنجاما ته‌ماشای کرد غه‌یری ئەو شته‌ با‌شته ئەوه سوینده که‌ی بشکێنی و
که‌فاره‌تی سوینده که‌ی بدا.

﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

خودا قسەى ئىوہ ئەبىسى و زانايە بە رازو نیازتان.

جا لەسەر ئەم تەفسیرە «عرضة» یانى مانع، وە لامى «لأيمانكم» بە مانا «فی» یە و «أن تبروا» بەسراوہ بە «عرضة» وە.

وە مەعنايە تر ھەيە بۆ ئەم ئايەتە وە کوو ئىمامى رازى لە ئەبووموسلىمە وە نەقلی کردووہ ئەمەيە: کە ناوی خودای تەعالا دەر مەخەن و مەيھێنن بۆ ھەموو سویندیکتان! واتە: کەم سویند بخۆن بە خودا و ئەو ناوہ موقەددەسە گەورە بپارێزن بە لکوو بە ھۆى ئەم ئىحتىرام گرتنى ناوی خودايە وە بىن بە ئىنسانىکى خىرۆمەندى لە خودا ترسى وا کە بتوانن ميانەى موسولمانان چاک بکەن و خودا رەواج بدا بە قسەتان. وە بزەنن خودا ھەموو سویندى، بە لکوو ھەموو وتارى، ئەبى و زانايە بە ھەموو شتى جا ئاگادارى دەم و دەروونى خۆتان بن.

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ﴾

خودا ناتان گرى و عەزەبتان نادا بەو سویندانە کە دین بە دەمتانا بە بى مەبەست و بە بى ئەوہ کە قەسدى دلى لەگەڵا بى، وە کوو ئەوہ لە کاتى وتار لەگەڵ کە سیکدا ئەلئیت: نەوہ للا وانى، نەوہ للا وتارى من راستە، وە للا ئەرۆم بۆ فلانە شوین. بە ھۆى عادەت گرتنەوہ بەمانە.

﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾

بەلام خودا ئەتان گرىت بە ھۆى ئەو سویندە درۆيانەوہ کە دلتان وەرى ئەگرى و ئەيدا بە زمان.

﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾

خودا چاو پۆشى ئەکا لە شتى لەغو و بە حىلمە بۆ عىباد.

له م ئایه ته پیرۆزه وه ده رته که وئ هه ر سویندئ ئینسان بیخوات به بی هوشی، وه یا به زوری سته مکاری و نه گه ر سوینده که نه خوات نازاری بدات؛ وه کوو ئه وه بلئی: سویند بخۆ ئه و کاره ت نه کردووه و ئه ویش به ناچار سویندی بۆ بخوا. ئه وه با سوینده که ی بکه وئ، به لام له م سوینده درۆدا گوناحی پی ناگا.

ناگادار بن! هه ر سویندئ ئینسان له سه ر باوه ری خۆی بیخوا؛ وه کوو بلئی: فلان که س له هه موو خه لکی ئیمرۆ باشته ئه وه هه رچه ن موخالیفی واقع بی نه گوناھی نه گا و نه سوینده که ی نه که وئ؛ چونکی مادام کابرا باوه ری وه هایه ئه وه سویندی له سه ر باوه ره که ی خۆی خواردووه و له واقیعا باوه ره که ی وه هایه با شته که یش وه ها نه بی.

بزان «ایمان» جه معی «یمین»، کاتی خۆی که سنی په یمانی له گه ل که سیکا بیه ستایه به دهستی راستی خۆی دهستی راستی ئه وئ نه گرت و له وه وه عه هد و سویند ناوړا به «یمین».

﴿لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ﴾

بۆ ئه و که سانه هه یه که سویند ئه خۆن له ژنه کانیان جیماعیان له گه لدا نه که ن حه قی ماتل بوون چوار مانگ. وه له و ماوه دا ژنه که ی بۆی نییه داوای چوونه لای لی بکا یاخود داوای ته لاقدانای لی بکا.

﴿فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

جا نه گه ر پیاوه سویند خۆره کان گه رانه وه بۆ سه ر حه ق و چوونه لای ژنه کانیان له و ماوه دا ئه وه خودای ته عالا تاوان به خشه، تاوانی سویند خواردنه که ی و سویند شکانه که ی ئه به خشی. به م مه رجه که فاره تی ئه و سوینده ی بدا.

﴿وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

وہ نگہ ر عہ زمیان کرد لہ سہر تہ لاقدانہی ژنہ کہ و تہ لاقی دا ئوہ بہ راستی خودا قسہ کہی ئہ بیی و زانایہ بہ حالی.

بزانن! «نیلاء» له زمانې عهړه‌با: سویندخواردنه هه‌رچوڼ بې. وه له عورفې شه‌رعا: سویندخواردنې میردې ژنه له نه‌چوونه‌لای ژنه‌که‌ی ماوه‌ی زیاتر له چوار مانگ؛ خواه سوینده‌که‌ی به ناوې خودا و سیفاتی خودا بې، یاخود به شیوه‌ی ته‌علیق کردنې شتیکی دل نه‌خواز بې به چوونه‌لای ژنه‌که‌یه‌وه، وه‌کوو نه‌وه بلې: نه‌گر له ماوه‌ی پینج مانگدا هاتمه لات فلان به‌نده‌م نازاد بې. یا سه‌د رکات نویژ یا روژووی ده روژم له‌سه‌ر بې.

ئەم سۆيىندخواردنە لەسەر ماوەی کەمتر لە چوار مانگ بێ یا زیاتر بە گوناھى گەورە دائەنرێ؛ چونكى ئەبێ بە ھۆى نازاردان بە دلى ژنەكەى.

جا نه گهر کابرای سویندخوړ لهم سویندهدا بهزی و شکاندی و روښته لای
ژنه که ی نه وه باشه. وه نه گهر نه چووه لای نه وه هه تا چوار مانگ ته واو نه بی ژنه که ی
حقی موراجه عه ی حاکمی شهرعی نییه.

وہ لہ چوار مانگ لایدا ژنہ کھی بؤی ھیہ ہرپوا دہ عوا بکا لہ سہری لہ لای حاکم
و داوای ئہ وہ بکا یا بگہ پیتہ وہ بؤ سہر یاسای ژن و میردی وہ کوو عادت یا تہ لاقی
بدا. جا ئہ گہر کابرا گہ پرایہ وہ بؤ سہر یاسای عادتہ تی ئہ وہ باشہ، وہ ئہ گہر نہ گہ پرایہ وہ
ئہ وہ ئہ بی تہ لاقی ژنہ کھی بدا، ئہ گہر تہ لاقیشی نہ دا ئہ وہ دروستہ بؤ حاکمی شہر
تہ لاقینکی بدا بؤ ئہ وہ ژنہ کہ لہم نازارہ رزگار بیی.

فهرموودهی خودای تهعالا: ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ﴾ الآية.

له کاتیکا خودای ته بالا باسی مهنی موسولمانانی کرد له ماره کردنی ژنانی موشریکه، وه فهرمووی جاریه یه کی خاوهن دین باشتره له موشریکه یی، وه باسی

ئه‌وه‌ی کرد که ژنه‌کانتان و جارییه‌کانتان مه‌زره‌عه‌ن بۆ ئیوه و له‌زه‌تیان لی وهر‌بگرن له‌و شوینه‌وه که خودا ئه‌مری پێ کردوون، وه‌ باسی مه‌نعی موسولمانانیشی کرد له‌ نزیک‌که‌وتنه‌وه‌ی ژن له‌ کاتی عوزری شه‌رعیدا و له‌ پاش ئه‌وانه‌ باسی سویند‌خواردنی می‌رد (ئیلاء) ی کرد له‌ چوونه‌لای ژنه‌که‌ی له‌ ماوه‌ی زیاتر له‌ چوار مانگ‌دا و هه‌لته‌که‌وئ که پاش ئه‌و ماوه‌یشه‌ کابرا ژنه‌که‌ی ته‌لاق ئه‌دا، به‌م مونسه‌بانه‌وه‌ باسی ماوه‌ی ماتل بوونی له‌ شوو‌کردن (عیدده‌ی ژن) ی کرد. وه‌ فه‌رموویانه: ^۱ ئه‌م ئایه‌ته‌ هاته‌ خواره‌وه‌ له‌ شانی ئه‌سمای کچی یه‌زیدی کو‌ری سه‌که‌ن. ئه‌سما ئه‌لیت: من ته‌لاق درام له‌و کاته‌دا ماوه‌ی ماتل بوونی ژن له‌ پاش ته‌لاق دیاری نه‌کرا بوو. جا خودای ته‌عالا فه‌رمووی.

﴿وَالْمُطَلَّقَتُ﴾

واته‌ ئه‌و ژنانه‌ که می‌رده‌کانیان ته‌لاقیان ئه‌ده‌ن له‌ پاش چوونه‌لایان و حامیله‌ نین و چه‌زیشیان پیادی ئه‌وانه:

﴿يَرْبِضَنَّ بِأَنْفُسِهِنَّ﴾

واجبه‌ که نه‌فسی خو‌یان رابگرن له‌ شوو‌کردن.

﴿ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾

تا ماوه‌ی سێ قورء.

بزان! که «قورء» له‌ زمانی عه‌ره‌با موشته‌ره‌که‌ له‌ به‌ینی مانای چه‌ز و توهر‌دا. وه‌ له‌م ئایه‌ته‌ پی‌روژه‌دا بازی له‌ ئه‌سه‌حابه‌کان و تابعین ته‌فسیریان کردووه‌ته‌وه‌ به‌ چه‌ز و بازیکیان ته‌فسیریان کردووه‌ته‌وه‌ به‌ توهر، وه‌ ئیمامی شافعی ئه‌مه‌ی ئیختیار

۱. نه‌بووداوود و به‌یه‌قی له‌ کتیی «سونه‌ن» دا ئه‌مه‌یان ریوایه‌ت کردووه‌.

کردووه و مەبەستیشى لەو توهره توهرىكه كه ژن لەو توهره بگوژیتەوه بۆ حەيز. ئەنا پاکی ژن لە پيش ئەوهدا كه حەيزى پېدايىت يا لە پاش ئەوه كه ناومىد بوو لە حەيز ناوى نابا بە «قورە». وه بازي لە زاناكان فەرموويانە: كه مەبەستى ئىمام گوژانەوهى ژنە لە توهرهوه بۆ حەيز. وه دەلیل لە مەعقوول بۆ ئەم مەبەستە ئەمەيه كه مەقسوود لە عیددە ئەوهيه كه مندالدانى ژن پاك بېتەوه لە ناوى مێردە پيشووه كه ی ئەوه پيش كه بېى بە نیشانه بۆ ئەم پاكبوونەوه ئىتتىقالە لە توهرهوه بۆ حەيز لەبەر ئەوه ئەمە دەلیله لەسەر کرانهوهى دەمى مندالدان و هیچ تۆمى پياو نەگرساوه لە ناو مندالدا ئىتر دەرگاكهى دیتەوهيهك و ئەبەسرى. بەلام ئىتتىقال لە حەيزهوه بۆ توهر ئەبى بە نیشانه لەسەر بەسراوى دەرگای مندالدان و نیشانهى گرسانى تۆمى پياو و ژن.

وه دەلیلى نەقلی وهكوو ئایەتى: «فطلقوهن لعدتهن»؛^۱ چونكى مەعناى وايه ژنەكانتان تەلاق بدەن لە كاتىكا دەست ئەكەن بە عیددە بەم مەعنا پاش وهختى تەلاقدانە كه لە وهختى عیددە بژمىرى و وهكوو ئەو تەلاقانە كه لە كاتى پاکی ژنانەوه ماوهى پاکی ئەمىنیتەوه لە پاش تەلاقەكه، وه یا گورج دەست بكەن بە حەيز وهكوو ئەوه لە پيش لەحزەى ناخرى پاكیدا تەلاقى بدا. وه بە ئاشكرا ئەمە دەس نادا بۆ تەلاقدان لە كاتى حەيزا، وه تەلاقدان لە حەيزا ناشەرعییه. لەبەر ئەوه كه بوخارى و موسلىم رحمەتە رىوايه تيان كردووه كاتى ئىبنوعومەر رضي الله عنه ژنەكهى لە كاتى حەيزدا تەلاق دا و باوكى ئەم باسەى عەرزى حەزرت كرد ئەویش زویر بوو و فەرمانى دا بە عومەر كه ئەم بكا بە عەبدوللای كورپى ژنەكهى رجوع بكاتەوه بۆ لای خوێ لە لای خوێ راي بگرئ هەتا پاك ئەبیتەوه و لەو پاكیەيش ئەروا بۆ حەيز و لەو حەيزەيش پاك ئەبیتەوه، لە پاشان ئەگەر مەیلی لەسەرى بوو راي بگرئ لای خوێ و ئەگەر مەیلی

لئ نہبوو تہ لاقی بدا له پیش نهوہدا که برواته لای و جیماعی له گهل بکا، وه نه مہیہ نهو عیدده که خودا نه مری کردووه ژن تہ لاق بدریت له گهل.

﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

واته: مادام نيمه حورمه تي نهو ژنانه رائه گرین و کهس نانیرین بو حالیوون له حملیان و له حهیزیان بویان دروست نییه نهوہی خودا دروستی کردووه له مندا لدانایانا له خوینی حهیز و له حمل بیشارنه وه له حاکمی شہر؛ کاتی حهیزیان به سهرا هات دهری بپرن و ونی نه کهن بو نهوہی که نه فقه له میرده پیشووه کهیان بستین، وه نه گهر حهیزیان نه بوو نه لین: حهیزمان پیاها توه بو نهوہ که حقی ره جعتیان له لایه نی میرده کانیا نه وه نه مینی، وه یا شوو بکهن به که سیکی تر. هه روا نه گهر حملیان پهیدا بوو دهری بپرن بو نهوہ حقی ره جعتیان بمینی هه تا دانانی مندا له که و زیان له کابرای پیشووه نه کهوئ، وه یا خود شوو نه کهن به پیاوکی تر، وه کاتی مندا له کهی لئ بوو به ماوهی شہش مانگ یا زیاتر بدری بهم پیاوه دووه مہ. که نه مانه هه موو گوناھن دهس نادهن بو نهو ژنانه که باوه پریان ههیه به خودا و حسیب و کتیبی روژی قیامهت.

﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ﴾

وه میردی ژنه تہ لاق دراهوه کان مونا سبتن بو گه رانه وهی ژنه کان بو لای لهو ماوهی مائل بوونی «عیدده» دا له وه که وازیان لئ بینن و پاش عیدده شوو بکهن به شه خسیکی تر.

﴿إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا﴾

نه گهر میرده کان خواستیان لهم گیرانه وه یانه ریكخستنی ناوبهین و چاکه کردن له گهل ژنه کانا بن.

﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

بریار دراوه له لایه‌نی ئیمه‌وه له حقووق بۆ ژنه‌کان له‌سه‌ر پیاوه‌کان و ینه‌ی نه‌و حقووقانه که بۆ پیاوه‌کان هه‌یه له‌سه‌ر ژنه‌کان.

ئیمامی ترمزی و نيسائی و ئیبنوماجه ریاویه‌تیاں کردووه له عه‌مری کوری نه‌حوه‌س که چه‌زه‌ت عليه السلام فهرموویه‌تی: ئاگاداربین که بۆ ئیوه‌ حق هه‌یه له‌سه‌ر ژنه‌کانتان، وه بۆ ژنه‌کانیشتان حق هه‌یه له‌سه‌ر ئیوه؛ جا حه‌قی ئیوه له‌سه‌ر ژنه‌کان نه‌وه‌یه که ریگه‌ی که‌سیکی وا نه‌ده‌ن بۆ چوونه‌مالی ئیوه که ئیوه حه‌زی لی نه‌که‌ن، وه نه‌یه‌لن که‌سیکی وا له‌سه‌ر جیگه‌ی ئیوه دابنیشی که ئیوه حه‌زی لی نه‌که‌ن. واته‌ نه‌و که‌سانه که به‌دخوو و بئ‌ئ‌خلاقن له‌نامه‌حه‌رمه‌کان ئیزیاں نه‌ده‌ن ب‌پ‌ونه‌خانوویاں، وه یا له‌سه‌ر فهرشی نه‌وان دابنیش. وه حه‌قی ژنه‌کانیش له‌سه‌ر پیاوه‌کان ته‌مه‌یه که پیاوه‌کان رووخۆش بن و ره‌فتاریان له‌گه‌لا بکه‌ن به‌ شیوه‌یی به‌ ش‌رع و عاداتی موسو‌لمانان ره‌وابن. وه له‌ حقووقی ژنه‌ له‌سه‌ر پیاو خۆی به‌ پاکی رابگرئ له‌ به‌رگ و پۆشاکدا، وه‌کوو له‌ حقووقی پیاوه له‌سه‌ر ژن که خۆی به‌ پاکی رابگرئ و هه‌رکاتی می‌رده‌که‌ی بانگی کرد بۆ لای خۆی - به‌ بئ‌عوزریکی ش‌رعی - موخاله‌فه‌ی نه‌کا. هه‌روا واجبه له‌سه‌ر ژنه‌که به‌ بئ‌ئ‌زنی می‌رده‌که‌ی جیگه‌ و مالی خۆی به‌جئ نه‌یه‌لن و سه‌فه‌ر نه‌کا و مه‌سره‌فی نه‌کا له‌ عاده‌ت ده‌رچن.

﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾

وه بۆ پیاوه‌کان هه‌یه له‌سه‌ر نه‌وان پله‌ و پایه‌یی؛ چونکی پیاوه‌کان ماره‌یی نه‌ده‌ن به‌ ژنه‌کان و مه‌سره‌فیان نه‌کیشن و خانوویاں بۆ ته‌گرن و ئه‌یاپاریزن له‌ شتی نابار. که‌وابوو پئ‌ویسته له‌سه‌ر ژنه‌کان به‌ چاوی گه‌وره‌یی و حورمه‌ت ب‌روانن بۆ می‌رده‌کانیاں و بریاری نه‌وه‌ بده‌ن که واجبه ئیتاعه‌یان بکه‌ن و له‌ نه‌مری ش‌رعیی نه‌وان ده‌رنه‌چن.

﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ ۲۲۸

بزانن خودا غالبە و زالە بەسەر بەجی هینانی هەرچی خواستی لی بی، وه کوو تۆلەسەندنه وه لهو میردانه که کرده و هیان له گەل ژنه کانا خراپه و لهو ژنانه که رهفتاریان باش نییه و میرده کان ناچار ئەکەن بۆ ته لاقدانیان. وه خواهن حکیمه ته له وهدا که غالباً مؤلەتی ههیه و به کوتوپر تۆلە ناسینیتته وه. ئەنا وه ها مه زانن که خودا موبالات به حق ناکا!

فەرموودهی خودای ته عالا: ﴿الطَّلُقُ مَرَّتَانٍ﴾ الآية.

ریوایەت کراوه له حەزەرەتی عایشە وه رضی اللہ عنہا که له ئەو وه لی ئیسلاما عادت و ابوو میرد ژنه که ی خوی ته لاق ئەدا هەرچەن خواستی بوایی: یه کێ، دوان، سیان یا زیاتر. وه ئەو ژنه یشی هەر به ژنی خوی ئەزانی هەتا له ماوهی عیددهدا بوایی هەرچەن سەد ته لاقیشی بدایی. هەتا جارێ پیاوێ وتی به ژنه که ی: وه للاهی ته لاق ت نادەم وا که جیابیتته وه لیم، وه له لای خۆشیم جیگەت ناکه مه وه وه کوو ژن له گەل پیاوا! ژنه که ی وتی: ئەمه چۆن ئەبی؟ پیاوه که وتی: ته لاق ت ئەدەم و بهرەلات ئەکەم هەتا کاتی نزیک بی عیدده که ت ته و او ئەبی جا ئەتهینمه وه، هەروا هەتا هەتایه.

جا ئەو ژنه رویشت بۆ لای حەزەرەتی عایشە و باسه که ی عەرز کرد، ئەویش گیرایه وه بۆ حەزەرەت رضی اللہ عنہا جا ئەم ئایه ته هاته خواریه وه. ئەمه ریوایەتی ترمزی و حاکمه رحمەت اللہ علیہا.

وه ریوایەت کراوه له ئیبنوعەباسه وه رضی اللہ عنہ: عادت بوو که پیاو مالی ژنی خوی ئەخوارد، چ لهو مارەییە که پیتی دابوو، وه چ له غیری ئەوه، وه ئەمه ی به تاوان نەدەزانی هەتا: ﴿ولا یحل لکم ۰ هاته خواریه وه.

وہ ریوایەت کراوہ لە ئیبنوجورەیحەوہ کە ئایەتی: «ولا یحل لکم أن تأخذوا» تا ناخر، نازل بوو لە شانی حەبیبە کچی سەھلی ئەنساریدا کە ژنی ساییتی کۆری قەیس کۆری شەمماس بوو، وە ژنە کە حەزی لەو نەدە کرد، بەلام ئەو ژنە کە ی زۆر خۆش ئەویست. جاری قسەیی کەوتە بەینیانەوہ و ژنە کە هات بۆ لای باوکی شکاتی کرد لە قەیس و وتی: لێم ئەدا و جێتو بە باوکم ئەدا، ئەویش پێی وت: بپۆرەوہ بۆ لای میتردی خۆت. تا دوو سێ جار ئەم ژنە رویشت بۆ لای باوکی و باوکی ئەیناردەوہ بۆ مالی میتردەکە ی.

کە حەبیبە حالی بوو باوکی موبالاتی پێی ناکا رویشت بۆ خزمەتی حەزەرەت ﷺ و ئاساری لێدانیش لە لەشیا دیاربوو و شکاتی میتردەکە ی کرد. جا حەزەرەت ناردی بە شوێن ساییتا هات و عەرز ی کرد: قەسەم بەو کەسە ی تۆی ناردووہ بە رەھبەر لە جیھانا لە دوای تۆ کەسەم لەم ژنە خۆشتر ناوی! جا حەزەرەت فەرمووی بە حەبیبە: تۆ چی ئەئیت؟ ئەویش عەرز ی کرد: یا رەسوولەللا ساییت راست ئەلی منی زۆر خۆش ئەوی بەلام من دلم زۆر دوورە لەوہوہ! جا ساییت وتی: باخچە یە کەم پێداوہ لە مارە ییدا بیداتەوہ پێم بەرەللا ی ئەکەم. حەزەرەت فەرمووی بە حەبیبە: باخچە کە ی پێ ئەدەیتەوہ هەتا بەرەللات بکا؟ عەرز ی کرد: بەلی. جا حەزەرەت ﷺ فەرمووی بە ساییت: باخچە کە ی لێ وەر بگرەوہ و بەرەللا ی بکە. ئەویش ئیتاعە ی کرد.

لە بوخاریدا ئەفەر مویت: حەبیبە عەرز ی حەزەرەتی کرد: یا رەسوولەللا وەللاھی من هیچ عیتابی لێ ناگرم لە ئەخلاق و لە دینا، بەلام حەزناکەم لە پاش ئیسلام خۆم کافر بکەم! جا حەزەرەت فەرمووی: ئەو باخچە ی پێی داوی ئەیدەیتەوہ؟ عەرز ی کرد بەلی. جا حەزەرەت ﷺ فەرمووی: ساییت باخچە کە ی لێ وەر بگرەوہ و تەلاق ی بدە بە تاقە تەلاق ی. ئەویش وای کرد.

جا بینا له سهر ئهم به یانه دهرئه کهوئ که جومله ی: «الطلاق مرتان فإمساك بمعروف أو تسريح بإحسان» به سراوه به نایه تی: «وبعولتهن أحق بردهن في ذلك إن أرادوا إصلاحاً» وه. واته: ئهو ته لاقه ی که بۆ کابرا هه یه ژنه که ی به یه یه یه وه بۆ لای خوی له پیش ته و او بوونی ماوه ی عیدده دا دوو جاره و به س. واته: هه تا دوو جار کابرا نه توانی ژنه که ی یه که ته لاقه بدا و له ماوه ی عیدده دا به یه یه یه وه بۆ لای خوی. پاش ئهمه کابرا ههر حقه ی ئه وه ی هه یه رای بگری به راگری پیاوانه به یاسای شهرع و نازاری نه دا، وه یا خود وازی لی بینی وه کوو مه ره خه سی کردوه به پیاوانه حوقوقی چی هه یه پیی بدا و بروات.

وه له سهر ئهم شیه وه ئهم نایه تی «الطلاق مرتان» ه نه بی به به یان بۆ نایه تی پیشو؛ چونکی له نایه تی پیشو دا خودای ته عالا فه رمووی: میردی ژنه کان له پاش ته لاقدانیان - به ته لاقی ریجعی - حقه ی مونه که دیان هه یه بۆ هینانه وه یان نه گهر خواستیان نیسلاح بی. به لام نه یفه رموو ئهو حقه هه تا هه تاه یا خود تا کاتیکی دیارییه، وه ئهمه پیویسته به رووناك کردنه وه.

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾

جا خودای ته عالا له نایه ته دا فه رمووی: ئهو ته لاقه ی که حقه ی هینانه وه ی ژنی تیدا هه یه ئه وه تا دوو جاره. ئیتر له پاش ئهو دوو جار ته لاقدان و هینانه وه حقه ی کابرا نیه ههم جاری سینه م ته لاقی بدا و له پاشا له مودده ی عیدده دا به یه یه یه وه. به لکوو ژنه که به ره لایه و ناگه ریته وه بۆ لای ئهو کابرا، به لکوو له نایه تی: «فإن طلقها» دا به یان کراوه.

وه ده لیل له سهر ئهم ته فیسره چه ن شتیکه:

[ده لیلی | یه که م: نایه تی: «وبعولتهن أحق بردهن» نه گهر عام بی بۆ هه موو حالئ ئه وه پیویسته به ته خسیس و جیا کردنه وه ی بازه حالئ، وه کوو حالئ ئه وه که کابرا

بە شیوهی خولع و موعاوهزه ژنه‌که‌ی ته‌لاق بدا، ئەوه بە ئیجماع کابرا ئیتر حەقی هینانەوه‌ی ژنه‌که‌ی نییه، بە‌لکوو پتویسته بە عەقدی تازه ئەگەر مه‌جال بمی‌نی. که‌وابوو ئەبێ: *الطلاق مرتان* موخسەس بێ. وه ئەگەر عام نه‌بێ ئەوه بە شیوه‌ی موجه‌ل ئەبێ؛ چونکی به‌یانی شهرتی گه‌رانه‌وه‌ی ژنه‌که‌ی تیدا نییه، که‌وابێ موحاجه به به‌یان و ئەم ئایه‌تی *الطلاق مرتان* ه ئەبێ به به‌یان بۆ ئەو شهرته. وه‌کوو باس‌مان کرد.

[ده‌للی] دووه‌م: ئەگەر ئایه‌تی: *الطلاق مرتان* که‌لامی سه‌ربه‌خۆ بێ ئەوه مه‌عنای *الطلاق مرتان* ئەبێ به هۆی حەسری هەرچی ته‌لاقه له دوو جارا ئەمه‌یش به ئیجماع به‌تاله؛ چونکی ته‌لاق تا سێ جاره و به دوو جار ته‌واو نابێ.

ئەگەر بلیت: خودای ته‌عالا باسی ته‌لاقی سییه‌می کردووه له فهرمووده‌ی خۆیا: *أَوْ تَسْرِجْ بِإِحْسَانٍ* وه له‌سه‌ر ئەوه مه‌عنای ئایه‌ته‌که ئەبێ به‌مه که هەرچی ته‌لاق هه‌یه دوو جاره و جارێکی‌تریشه که ته‌سریح و به‌ره‌لاکردنی ئاخر جاره. ئەلیم: له‌فزی: *أَوْ تَسْرِجْ بِإِحْسَانٍ* به‌سراوه به فهرمووده‌ی: *فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ* وه وه‌لا‌له‌ت ناکا له‌سه‌ر ته‌لاق‌دانیکێ سییه‌م و مه‌به‌ست هه‌ر ته‌سریحیکه له جاری دووه‌مه‌دا بوو وه‌کوو زوو وتمان مه‌عنای وایه پاش ته‌لاقی دووه‌م یا کابرا ژنه‌که بێتته‌وه و رای بگرێ به چاکه و ئینسانیه‌ت، وه یا وازی لێ‌بێنی وه‌کوو به‌ره‌لا‌ی کردووه با به‌ره‌لا بێ، ئەوسا شوو به کێ ئەکا بیکا. وه ئیلا ئەگەر مه‌عنای *أَوْ تَسْرِجْ بِإِحْسَانٍ* ته‌لاقه سییه‌مه‌که بێ ئەوه به هۆی ئایه‌تی *فَإِنْ طَلَّقَهَا بَعْدَ* وه لازم ئەکا ته‌لاقی ژن چوار بێ، ئەوه‌یش به‌تاله به ئیجماع.

ده‌للی سییه‌م ئەمه‌یه ئەم ئایه‌تی *الطلاق مرتان* ه هاته‌خوار له شانی ئەو شه‌خسه ئەنسارییه‌دا که ئەبوت به ژنه‌که‌ی: هه‌تا ماوی هه‌ر ته‌لاقت ئەده‌م و پاش ماوه‌ین

کەم ئەتەینمەووە و پاش ماوەیی تەلاق تەدەمەووە، هەر وایە ئەم نە وەکوو ژنی عادیەتی رابویری لەگەڵ منا، وە نە شوو بکە ی بە کەسیکی تر.

وە خودا ئەم ئایەتە نازل کرد بۆ تەحیدیدی حەقی گەڕانەوێ ژنەکە، کە وایێ ئەم ئایەتە بەسراوە بە پیشەووە، وە بە ئیجماع نابێ سەبەبی نوزوول خارایج بکری لە عوموموی عام کە وایێ ئەم ئایەتە بۆ باسی ماوەی گەڕانەوێ ژنی تەلاقداوە بە تەلاقی ریبجعی، وە بەسراوە بە ئایەتە پیشووەکەووە. وە ژنی ئەنسارییە کەیش بە یەقین داخڵە لەم حوکمەدا. وە بازەکەسی باوەریان وابوو کە ئایەتی: «الطلاق مرتان» ئایەتیکی سەر بەخۆیە و نە بەسراوە بە ئایەتە پیشووەکەووە، وە هاتوووە تە خوارەووە بۆ بەیانی تەلاقی شەرعی، وە ئەبێت تەلاقدان جار لە پاش جار بێ و گردکردنەوێ سێ تەلاقە بە جوملە یەک وەکوو ئەو کابرا بلیت بە ژنەکە ی «هەر سێ تەلاقە کەوتبێ» حەرەمە و بەو جوملە تاقە تەلاقیکی ئەکەوێ و ئەمە بیر و باوەری ئەوانە یە و چوار دەلیلیان لەسەر ئەمە هێناوە تەووە:

[دەلیلی ۱ یە کەم: ئەو حەدیسە یە کە ئینوئیسحاق ریاوێ تێ کردوووە لە داوودی کوری حەسەین لە عەکرەمەووە لە ئینووعەباسەووە عليه السلام کە «رەکانە» ی کوری عەبدو یەزید ژنەکە ی تەلاق دا لە یەک مەجلیسدا بە سێ تەلاقە لە پاشان پەشیمان بوووەو و زۆر دلی زویر بوو، جا هات بۆ حوزووری حەزەرەت عليه السلام بۆ پرسى حوکمی تەلاقەکە ی، حەزەرەت عليه السلام فەرمووی: چۆنت تەلاق داوە؟ وتی: سێ تەلاق لە یەک مەجلیسدا. ئەویش فەرمووی: «إنما هي واحدة» واتە: ئەو تەلاقانە بە یەک تەلاق ئەژمێرێن. بۆ ژنەکە تەبێرەووە ئەگەر مەیلەت هە یە. ئەویش ژنەکە ی هێنایەووە بۆ لای خۆی.

وە موحەدیسین رەدی ئەم دەلیلە یان کردوووە تەووە بە سێ جۆر:

۱. ھېچ دەلىلنى نىيە لە عىبارەتى رەكانەدا كە لەفزەكەى يەك جوملە بوو ۋەكوو «أنت طالق ثلاثاً»، ۋە بۇ ئەو رووداۋە لە يەك مەجلىسدا مومكىنە بەۋە بووبى سى جار وتوۋىەتى: «أنت طالق» ۋە لەو تەكرارە ئەگەر مەبەست تەئكىد بى، يا ھېچ مەبەستىكى نەبووبى، حوكم بە يەك تەلاق ئەكرى.

۲. رەدى دوۋھەم بەمەيە كە راۋى ئەم واقىعە كە داۋودى كۆرى حسەينە جىگەى باۋەر نىيە لە رىۋايە تەكرىدى لە عەكرەمەۋە، ۋە راۋى كە جىگەى باۋەر نەبوو ئىستىدلال بە رىۋايەتى ناكرى.

۳. رەدى سىھەم بەمەيە كە موحدىسى مەشھور ئەبووداۋود تەرجىحى ئەۋەى داۋە كە «رەكانە» ژنەكەى بەعبارەتى «أنت طالق ثلاثاً» تەلاق نەداۋە، بەلكوۋ بە عىبارەتى «أنت طالق ألبتة» كە ئەو جۆرە ياسا بوو لەو زەمانەدا ۋ پىيان وتوۋە تەلاقى «بەتتى» ۋاتە: تەلاقى قەتعى ۋ زۆرىەى لە مەعنای سى تەلاقەدا بەكار ھىنراۋە، (مع العلم) كە ئەو لەفزە ھەئەگىرئ يەك تەلاقە يا دوو تەلاقەى لى مەبەست بى. ۋە ئەم بەيانى ئەبووداۋودە زۆر بەھىزە؛ چونكى قابىلە ئەو شەخسە لەبەر ياساى رۇژ «ألبتة»ى گۆرپىبى بە «ثلاثة». ۋە دەلىلە لەسەر ئەم رىۋايەتە كە حەزەرەت عليه السلام پىرسىارى كىردوۋە لە «رەكانە» چ مەبەستىكت بوو لە «ألبتة»؟ ئەۋىش وتى: مەبەستم بەس تەلاق بوو نەك سى تەلاقە. ۋە حەزەرەت فەرموۋىەتى: ئەتوانى سۆيىند بخۆى لەسەر ئەم مەبەستەت؟ ۋە سۆيىندى بۇ خوارد، جا حەزەرەت عليه السلام حوكمى كىرد بە كەوتنى يەك تەلاق ۋ فەرموۋى: ژنەكەت بگەرپنەۋە بۇ لای خۆت ئەگەر ئەتەۋى، ۋە ئەۋىش ھىنايەۋە بۇ ژىر نىكاھى خۆى. چونكى ئەگەر عىبارەتى «ثلاثة» بۋايە ئەۋە جىگەى ئىحتىمالات نەدەبوو، ۋە ئەگەر بە لەفزی «ألبتة» ىش بە ھەموو نەۋى سى تەلاقە بگەۋتايە ئەۋە ئىتر سوود نەدەبوو لە سۆيىند خواردنى رەكانەدا.

دهلیلی دووهم له دهلیلی نهوانه که نهلین سئ تهلاقه به یهک تهلاق دائه نرئ ئه مهیه که: له بازئ ریوایه تا ههیه «ابن عمر» رضی الله عنه ژنه که ی به سئ تهلاقه تهلاق دا له کاتی حهیزا و حهزرتی عومهر ئهم رووداوهی گپرایه وه بۆ حهزرت ئه ویش فهرمووی: ئهمر بکه به عهبدوλλά ژنه که ی بیئته وه بۆ لای خۆی تا له حهیزه که پاک ئه بیته وه. جا ئه که ویتته پاکیه وه جا ئه که ویتته وه حهیز جا پاک ئه بیته وه ئهوسا یا رای بگرئ له لای خۆی، وه یا تهلاقیکی بدا. نهلین: نه گهر سئ تهلاقه به تهلاقیک حسیب نه کرایه چۆن حهزرت رضی الله عنه ئهمری ئه فهرموو که ژنه که ی بگهر بیئته وه بۆ لای خۆی؟!

وه ئهم دهلیله به تاله به وه که وه کوو «قورتوبی» له تهفسیره که یا فهرموویه تی ئه وهی له لای ئه هلی حه دیسدا مه حفوز بئ ئه وهیه که ئیبنوعومهر یهک تهلاقی ژنه که ی دا، وه نهو تهلاقدانیهی له کاتی حهیزدا بوو.

وه سالحی کورئ کيسان و مووسای کورئ عهقه به و ئیسماعیلی کورئ ئومهیه و له یسی کورئ سهعد و ئیبنوئهبی زینب و ئیبنوجورهیج و جابیر و ئیسماعیلی کورئ ئیبراهیمی کورئ عهقه به، هه موو ئهم موحه ددیسانه ریوایه تیان کردووه له نافیعه وه که: ئیبنوعومهر به یهک تهلاقه ژنه که ی تهلاق دا له حهیزا.

وه عهبدوλλά نهلئ: ئیبنوعومهر ژنه که ی له حهیزا تهلاق دا به یهک تهلاقه، وه له بهر ئه وه که تهلاقدانئ ژن له حهیزدا باش نییه حهزرت ئهمری فهرموو ژنه که ی بیئته وه بۆ لای خۆی تا نهو ماوه که باس کراوه، جا ئه گهر ویستی دواپی تهلاقی بدا.

ههروا زوهری به ریوایهت له سالم له باوکیه وه و یوونسئ کورئ جوبهیر و شهعبی و حهسهنی به سری. کهوابئ ئیستیدلال بهو ریوایه ته به تاله.

دهلیلی سیههم بۆ نهوانه که سئ تهلاقه به تهلاقی دائه نین ئه وهیه، که نه بووداود له «سونهن» دا ریوایه تی کردووه به چهن ئیسنادیک له ئیبنوعهباسه وه نهلئ: عهبدویه زید^۱

۱. ئهم قهزییه غهیری قهزییه که ی ره کانهیه، وه ده رئه که وئ که حهزرت ناوی گزربوه به عهبدوλλά.

باوکی ره‌کانه و براکانی، دایکی ره‌کانه‌ی ته‌لاق دا و ژنیکی له‌هۆزی «مزینه» ماره‌کرد بو‌خۆی. جا‌ئەو ژنه‌هاته‌خزمەت‌ه‌زەرت ﷺ عەرزی کرد: ئەبوورەکانە سوودی نییه‌ بۆ من به‌قه‌ی مووین (واته‌ پیاوه‌تی نییه‌) جیامان بکه‌ره‌وه‌ له‌یه‌ك، له‌ویدا ه‌زەرت ﷺ نه‌وعه‌ حاله‌تیکی غیره‌تی به‌سه‌را هات و ئەمری کرد: کۆره‌کانی عەبدویه‌زید - که‌ ره‌کانە و براکانیە - بانگ بکه‌ن بۆم! جا بانگیان کردن و ه‌زەرت فەرمووی به‌ دانیشتوانی خزمەتی: تەماشای ئەکەن که‌ فلانە‌کۆر له‌م کۆرانه‌ شیوه‌ی له‌سه‌ر شیوه‌ی باوکیه‌تی؟ عەزریان کرد: به‌ئێ، وه‌ فلان کۆر له‌ باوکی نه‌چی؟ عەزریان کرد: به‌ئێ. یانی بۆ ئیساتی ئەوه‌ که‌ عەبدویه‌زید پیاوه‌تی هه‌یه‌ و ئەم کۆرانه‌ کۆری ئەون و له‌و ئەچن، وه‌ ئەم ژنه‌ بۆچی ئەئێ عەبدویه‌زید پیاوه‌تی نییه‌!

جا فەرمووی به‌ عەبدویه‌زید: ئەم ژنه‌ ته‌لاق بدە، ئەویش ته‌لاقی دا، جا فەرمووی: دە‌ی ژنه‌ پێشووه‌که‌ت - ئوممو ره‌کانە - بێنه‌ره‌وه‌ بۆ لای خۆت. ئەویش وتی: «طلقتها ثلاثاً یا رسول الله!»، قال: «قد علمتُ راجعها». عەرزی کرد به‌ سێ ته‌لاقه‌ ته‌لاقم داوه‌! فەرمووی: ئەزانم به‌لام بیهێنه‌ره‌وه‌. وه‌ ئەم ئایه‌ته‌ی خوێنده‌وه‌: «یا أيها النبي إذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن وأحصوا العدة» الآية

وه‌ ده‌لیل هه‌تانه‌وه‌ به‌م ریاویه‌ته‌ سوودی نییه‌؛ چونکی یه‌کێ له‌ راوییه‌کانی ئەو هه‌دیه‌ ناوی ئینوجوره‌یجه‌ و له‌ ریاویه‌تی هه‌دیه‌که‌دا فەرموویه‌تی: «أخبرني بعض بني أبي رافع»، وه‌ مه‌علوم نییه‌ ئەو بازه‌ له‌ ئەولادی ئەبوورافع کێیه‌ و ناوی چیه‌. وه‌ ریاویه‌ت له‌ شه‌خسی مه‌جه‌وه‌له‌وه‌ بێ‌ئیه‌تیاره‌. وه‌ گومان نییه‌ له‌وه‌دا که‌ ئەو هه‌دیه‌ ئەبووداوود ریاویه‌تی کرد و له‌ پێشه‌وه‌ باسما‌ن کرد که‌ ته‌لاقه‌که‌ی عەبدویه‌زید به‌ له‌فزی «ثلاثة» نه‌بووه‌ و به‌ له‌فزی «البتة» بووه‌ ئەوه‌ هه‌دیه‌یسیکی مه‌قبوله‌، وه‌ له‌و

حه دیسه دا به یانمان کرد که هزرهت ﷺ نه بووره کانه ی سویند دا که مه بهستی
یه که ته لاق بووه.

ده لیلی چواره می نهو که سانه که سی ته لاقه به یه کنی دانه نین نهو هه دیسه یه که
موسلیم له سه حیحه که یا نه لی: «حدثنا إسحاق بن إبراهيم ومحمد بن رافع - واللفظ لابن رافع -
قال إسحاق أخبرنا وقال ابن رافع: حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا معمر عن ابن طاوس عن أبيه عن
ابن عباس قال: كان الطلاق على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر وسنتين من خلافة عمر رضي الله عنه
طلاق الثلاث واحدة فقال عمر بن الخطاب أن الناس قد استعجلوا في أمر كانت لهم فيه أناة،
فلو أمضيناه عليهم! فأمضاه عليهم».

«حدثنا إسحاق بن إبراهيم بن إبراهيم، أخبرنا روح بن عبادة أخبرنا ابن جريج، وحدثنا
ابن رافع - واللفظ له - حدثنا عبد الرزاق. أخبرنا ابن جريج، أخبرني ابن طاوس عن أبيه أن
أبا الصهباء قال لابن عباس: أتعلم إنما كانت الثلاث تجعل واحدة على عهد النبي ﷺ وأبي بكر،
وثلاثاً من إمارة عمر؟ رضي الله عنه فقال ابن عباس: نعم».

«وحدثنا إسحاق بن إبراهيم أخبرنا سليمان بن حرب عن حماد بن زيد عن أيوب السختياني
عن إبراهيم بن ميسرة عن طاوس أن أبا الصهباء قال لابن عباس: هات من هاتك ألم يكن
الطلاق الثلاث على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر واحدة؟ فقال: قد كان ذلك، فلما كان في
عهد عمر تتابع الناس في الطلاق. فأجازه عليهم». هذا لفظ مسلم في صحيحه.

«وهذه الطريق الأخيرة أخرجها أبو داود و لكن لم يسم إبراهيم بن ميسرة. وقال بدله: عن
غير واحد. ولفظ المتن: أما علمت أن الرجل كان إذا طلق امرأته ثلاثاً قبل أن يدخل بها جعلوها
واحدة على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر و صدرا من إمارة عمر رضي الله عنه؟ قال ابن عباس: بلى،
كان الرجل إذا طلق امرأته ثلاثاً قبل أن يدخل بها جعلوها واحدة على عهد رسول الله ﷺ و
أبي بكر و صدرا من إمارة عمر. فلما رأى الناس (يعني عمر) قد تتابعوا فيها قال أجزونا عليهم».

وہ بۆ جوابدانەوہی ئەم حەدیسى ئىبنوعەباسە رضی اللہ عنہ جومھوورى عالمەکان گەلنى
جوابیان ھەيە:

[جوابی] یەكەم: ئەم لەفزی «ثلاث»ە كە ئىعتىبار كراوە بە يەك تەلاق لە ھېچ
رەوايەتیکان نىيە كە بە يەك لەفز بووبى، وەكوو «أنت طالق ثلاثا» وە لەفزی «طلاق
الثلاث» نە بە ياسای زمانى عەرەب، نە بە عەقڵ، نە بە شەرع لازم نىيە كە بە يەك
جار و بە يەك لەفز واقع بووبى. كە وابوو ئەگەر كەسى بلى بە ژنەكەى: «أنت
طالق، أنت طالق، أنت طالق» سى جار لە يەك شوینا پى ئەوترى تەلاقى سى بەسى؛
چونكى سى جار ناوی تەلاقى بردوو.

وہ ئەگەر كەسى داواى ئەو بەكا كە ھەر بە يەك لەفز بوو پى بلى: ئەمەت لە
كوئى وەرگرتوو؟ ئایا لە لەفزی لە ئەلفازى حەدیسە كەتدا ھەيە كە بە يەك لەفز
بوو؟ وە ئایا مانىعى ھەيە لەو كە «طلاق ثلاث» بە كار بىت بۆ وینەى عىبارەتە
پیشوو كە كە سى جار تەكرارى تەلاقى تیا كراوە تەو؟

ئەگەر وتى: لەفزی «طلاق الثلاث» بە كار ناھىترى ئىللا بۆ ئەو كە بە يەك
لەفز بى، ئەو گومان نىيە لەو كە ئەم قسەيە راست نىيە، وە ئەگەر ئىقرارى كرد
بە حەق و وتى: دروستە ئىستىعمالى «طلاق الثلاث» بكرى بۆ ئەو كە بە يەك
كەلىمە بى و بۆ ئەو كە بە سى جوملە بى كە مونا سبترىشە بۆ لەفزی «طلاق
الثلاث» ئەمجارە پى بلى: كە وابوو جەزمى تۆ بەوا كە بە يەك كەلىمە بوو ھېچ
رینگەى نىيە، وە كاتى ديارى نەبوو لە حەدیسە كەو ئەو «طلاق الثلاث»ە بە يەك
لەفز بوو ئىستىدلال بەو لەفزە ئەساسەن ئىعتىبارى نەما؛ چونكى «إذا ظهر الاحتمال
سقط الاستدلال».

وہ لەو شانەيە كە تەئىدى ئەمە ئەكا ئەو «طلاق الثلاث»ە لە حەدیسە كەدا لازم
ناكا بە يەك كەلىمەى تەنیا بى، ئەمە كە ئىمام ئەبوو عەبدو رەحمانى نەسائى لە گەل

جه لاله تی قه دریا و زوری زانست و فامیا لهو حه دیسی ئینو عه باسه هر نه وهی فام کردووه که مورد به «طلاق الثلاث» تهراری «أنت طالق، أنت طالق، أنت طالق» بی تا سی جار به تهریقی ته لاقه کان؛ چونکی له فزی «ثلاث» زور زاهیره له ئیستیعمالی له فزی ته لاقدا سی جار. بویه له کتیه که ی خویا - یانی «سنن النسائي» - عینوانی داناوه بو ریوایه تی نه بووداوود له م حه دیسه دا و فهرموویه تی: «باب طلاق الثلاث المتفرقة قبل الدخول بالزوجة».

وه له پاشا نه فهرمویت: «أخبرنا أبو داود - سليمان بن سيف - قال: حدثنا أبو عاصم عن ابن جریج، عن ابن طاوس، عن أبيه أن أبا الصهباء جاء إلى ابن عباس رضی اللہ عنہ فقال يا ابن عباس! ألم تعلم أن الثلاث كانت على عهد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم و أبي بكر و صدرا من خلافة عمر رضی اللہ عنہ ترد إلى الواحد؟ قال: نعم».

تو که ته ماشای عینوانی ئیمامی نه سائی رضی اللہ عنہ بکه ی بو نه م مهوزووعه بۆت مه علوم نه بی به یه قین که فهرموویه تی به سه راحت: «طلاق الثلاث» له م حه دیسه شه ریقه دا به له فزیکی واحد نه بوو، به لکوو نه لفازی موته فهریریقه بووه. وه ده لاله ت نه کا له سه راستی فامی ئیمامی نسائی رضی اللہ عنہ له حه دیسه که دا نه وهی که عه للامه «ابن القيم» رحمته اللہ علیہ فهرموویه تی له «زاد المعاد» له رهدی ئیستیدلالی نه و که سه که داوای که وتنی «ثلاثه» ی کردووه به یه ک جار و ده لیلی هیناوه ته وه به حه دیسی عائشه رضی اللہ عنہا که پیاوئ ژنه که ی به «ثلاثه» ته لاق دا و له پاشان شووی کرد. ته ماشا بکه ئینولقه یم نه فهرمویت: «ولكن أين في الحديث أنه طلق الثلاث بفم واحد؟»

نه مه ده لیلیکی رووناکه بو راستی فام و حالیبوونی ئیمامی نه سائی رضی اللہ عنہ له حه دیسه که؛ چونکی له فزی «الثلاث» له هه موو ریوایه ته کانا زور زاهیره له وه دا که سی ته لاق، یه ک له دوا ی یه ک بوون، وه کوو ئینولقه یم رضی اللہ عنہ له حه دیسی عائشه دا ئیسته روونی کرده وه.

وه له وانه به كه فهرموويه تى: مهبهست له «ثلاث» له هه دیسی تاوسا سى ته لاقى جیاجیایه به سى له فز وه کوو: «أنت طالق، أنت طالق، أنت طالق» وه وهختى خوى له بهر دلسافى خویان لیان قه بوول کراوه كه مهبهستیان ته ئکید بووه. جا كه خه لك زور بوون له زهمانى هه زه ته عومهردا و حيله له ناویانا زور بوو به نهوعى كه داواى ته ئکیدیان لى قه بوول نه کرئ هه زه ته عومهر عليه السلام سى له فزه کانی نه خسته سه زاهیری ته کرار و به جارئ حوکمی نه دا به كه وتنی سى ته لاقه ی کابرا. نه م قسه یه «ابن حجر» رحمه الله له «فتح الباری» دا فهرموویه تى وه فهرموویه تى: نه م جوابه قورتوبی پنی رازی بووه و هیزیشی پی داوه به فهرمووده ی هه زه ته عومهر عليه السلام كه فهرمووی: «إن الناس استعجلوا في أمر كانت لهم فيه أناة»

وه ئیمامی نه وه وی له شهرحی موسلیمدا فهرموویه تى: «و أما حدیث ابن عباس فاختلف الناس في جوابه: فالأصح أن معناه أنه كان في أول الأمر إذا قال لها أنت طالق، أنت طالق، أنت طالق. ولم ينو تأكيداً ولا استئنافاً يحكم بوقوع طلاق لقلّة إرادتهم الاستئناف بذلك. فحمل على الغالب الذي هو إرادة التأكيد، فلما كان في زمن عمر رضي الله عنه كثر استعمال الناس لهذه الصيغة و غلب منهم إرادة الاستئناف بها حملت عند الإطلاق على الثلاث عملاً بالغالب السابق إلى الفهم في ذلك العصر».

جا «مقید» نه لى: نه م وه جهه كه شیخی نه وه وی فهرموویه تى ئیشکالی تیدا نییه «لأن الأعمال بالنيات، ولكل امرئ ما نوى»، وه زاهیری له فزیش ده لاله ت نه كا له سه ز نه مه، وه کوو باسمان کرد.

به هه رحال جه زم نان به وه دا كه مه عنای هه دیسی تاوس نه مه یه: نه و سى ته لاقه به یه كه له فز بووه، داوایه کی بی ده ليله.

جا با له خودا بترسئ نه و كه سه كه جه ساره ت نه كا له سه ز نیسبه ت دانى نه وه بۆ لای هه زه رت عليه السلام له گه ل نه وه شدا له هیچ ریوایه تی له ریوایاتی هه دیسی تاوسدا

نییه که «ثلاث»، ناوبراو به یهك لهفز بووه، وه نهو مهعنا ده رناكهوئ نه به لوغته و نه به شهرع و نه به عهقل، وهكوو تهماشا ئهكهی.

وه ده لآلهت ئهكا لهسهر ئهوه كه «ثلاث» ناوبراو به یهك لهفز نهبووه، ئهوهی كه رابورد له حه دیسی ئیبنوئیسحاق به نهقل له داوودی كورپی حسهین له عهكره مهوه له ئیبنوعهباسهوه (رحمه الله علیه)، وهكوو سابت بووه ئهو ریوايه ته له لای ئیمامی ئهحمده و نهبوویه علاوه به لهفزی «طلق امرأته ثلاثاً في مجلس واحد»، وه فهرموودهی حهزرت (رحمه الله علیه): «كيف طلقها؟ قال: ثلاثاً في مجلس واحد». له بهر ئهوه تهعبیریان به لهفزی «مجلس» لئ فام ئهكرئ كه به یهك لهفز نهبووه، ئه گه رنا ئه بوت؛ «بلفظ واحد» وه پئویست به زیكری مه جلیس نه ده بوو؛ چونکی داعی نییه بۆ زیكری وهسفی «عام» و تهركی «خاص» به بئ باعیس و مووجیب وهكوو دیاره. یانی «في مجلس واحد» مومكینه به یهك لهفز بووبئ، وه یاخود به سئ لهفز بووبئ، به لام «بلفظ واحد» خاسه و ئیحتیمالی شتی تری نییه.

جوابی دووهم له حه دیسی ئیبنوعهباس (رحمه الله علیه) به مهیه: یانی ئهو ته لآقه كه له زهمانی عومه ردا (رحمه الله علیه) به لهفزی «ثلاثة» ئهیده ن له پئش زهمانی ئهودا - یانی زهمانی حهزرت و زهمانی ئه بووبه كری سه دیق و تا دوو سالیش له زهمانی عومه ر رابورد - به یهك ته لآقه ئه یان دا، له بهر ئهوه به قهتعی سئ ته لآقه یان به دهما نه ده هات. مه گه ر به شاز، وه ئه مپاش دوو سال له زهمانی عومه ر ئیتر زۆر جار سئ ته لآقه یان به كار ئه هئنا و مه عنای «فأماضاه عليهم» له سه ر ئه م جوابه ئه وه یه: فهرمانی ئه دا به كه و تنی ته لآقه كان به و نه و عه كه له پئشانا فهرمانی ئه دا.^١

١. یانی ئیسته حوكم ئهكرئ به سه ر یانا به خستنی سئ ته لآقه؛ چونکی سئ ته لآقیان داوه. وه له پئشا حوكمی به یهك ته لآق ئه دا؛ چونکی یهك ته لآقیان ئه وت.

وه «ئینوعه ره بی» تهرجیحی ئەم جوابه ی داوه و نیسه تیشی داوه بۆ لای ئەبووزهره ی رازی. هه روا واریدی کردووه به یههقی به ئیسنادی سه حیح بۆ لای ئەبووزهره که فهرموویه تی: مه عنای ئەم حه دیسه به لای منه وه: ئەو سی ته لاقه که ئیسته ئیوه ئیستیعمالی نه که ن له مه و پیش به و شیوه ئیستیعمالیان نه ده کرد، به لکوو هه ر به یه ک ته لاقه ته لاقی ژنه کانیان نه دا.

ئیمامی نه وه ی ﷺ فهرموویه تی: که وایی حه دیسی ئینوعه باس ﷺ باسی گۆرانی یاسای خه لکی کردووه به تاییه تی. نه ک باسی گۆرانی حوکمی شهرع له یه ک مه سه له دا. واته ئەو سا یاسایان به کارهێنانی یه ک ته لاقه بووه و ئیسته یاسایان به کارهێنانی سی ته لاقه یه.

وه ئەم جوابه دووه مه «قورطبی» له تەفسیری «الطلاق مرتان» دا نه قلی کردووه له قازی «أبو الولید باجی» و له قازی «عبدالوهاب» وه له «الکلبی» ته به ریه وه. جوابی سینه م له حه دیسی ئینوعه باس ﷺ ئەمه یه: ئەو حوکمه که ئینوعه باس گیراویه تیه وه مه نسووخه و بازی له ئەسحابه کان ئاگادار نه بووه له سه ر نه سخه که ئیلا له زه مانن عومه ردا ﷺ.

بۆ روونا کردنه وه ی ئەمه ئیمامی به یهقی له «السنن الکبری» دا له بابی «من جعل الثلاث واحده» دا نه قلی کردووه له ئیمامی شافعییه وه ﷺ عیاره تی که ئەمه نه سه که یه تی: «فان کان معنی قول ابن عباس أن الثلاث كانت تحسب على عهد رسول الله ﷺ واحده یعنی أنه بأمر النبي ﷺ. فالذي يشبه - والله أعلم! - أن يكون ابن عباس علم إن كان شيئاً فمسخ». «فإن قيل فما دل على ما وصفت قيل لا يشبه أن يكون ابن عباس يروي عن رسول الله ﷺ شيئاً ثم يخالفه بشيء لم يعلمه كان من النبي ﷺ فيه خلاف».

۱. به که سه ری همزه وه سکونی لام وه که سه ری کاف به مه عنای گه وه.

«قال الشيخ: ورواية عكرمة عن ابن عباس قد مضت في النسخ و فيها تأكيد لصحة هذا التأويل».

«قال الشافعي: فإن قيل فلعل هذا شيء روي عن عمر فقال فيه ابن عباس بقول عمر رضي الله عنه قيل قد علمنا أن ابن عباس رضي الله عنه يخالف عمر رضي الله عنه في نكاح المتعة، وفي بيع الدينار بالدينارين، وفي بيع أمهات الأولاد وغيره. فكيف يوافقه في شيء يروي عن النبي صلى الله عليه وسلم فيه خلاف ما قال؟! انتهى محل الحاجة من البيهقي بلفظه».

«وقال الحافظ ابن حجر في فتح الباري ما نصه: الجواب الثالث دعوى النسخ، فنقل البيهقي عن الشافعي أنه قال يشبه أن يكون ابن عباس علم شيئاً نسخ ذلك. قال البيهقي ويقويه ما أخرجه من طريق يزيد النحوي عن عكرمة عن ابن عباس، قال كان الرجل إذا طلق امرأته فهو أحق برجعتهما - وإن طلقها ثلاثاً - فنسخ ذلك».

«والترجمة التي ذكر تحتها أبو داود الحديث المذكور هي قوله: (باب نسخ المراجعة بعد التلقيات الثلاث) وقال ابن كثير في تفسير قوله تعالى: «الطلاق مرتان» الآية. بعد أن ساق حديث أبي داود المذكور آنفاً ما نصه. ورواه النسائي عن زكريا بن يحيى عن إسحاق بن إبراهيم عن علي بن الحسن به».

«وقال ابن أبي حاتم حدثنا هارون بن إسحاق حدثنا عبدة (يعني ابن سليمان) عن هشام بن عروة عن أبيه أن رجلاً قال لإمرأته لا أطلقك أبداً، ولا أويك أبداً! قالت: وكيف ذلك؟ قال: «أطلق حتى إذا دنا أجلك راجعتك! فأنت رسول الله صلى الله عليه وسلم و ذكرت له ذلك، فأنزل الله - عز وجل - «الطلاق مرتان»». قال فاستقبل الناس الطلاق من كان طلق و من لم يكن طلق»^١.

١. أي فاستقبل الناس طريفاً جديداً في الاكتفاء بالطلاق و المراجعة إلى مرتين سواء الذين طلقوا قبل على غير ذلك الطريق و غيرهم ممن لم يطلقوا إلى نزول الآية.

«وقد رواه أبو بكر بن مردويه من طريق محمد بن سليمان عن يعلى بن شبيب مولى الزبير، عن هشام عن أبيه مرسلًا و قال: أصح. ورواه الحاكم في مستدركه من طريق يعقوب بن حميد بن كليب عن يعلى بن شبيب به، وقال صحيح الأسناد، ثم قال ابن مردويه حدثنا محمد بن أحمد بن إبراهيم، حدثنا إسماعيل بن عبدالله، حدثنا محمد بن حميد، حدثنا سلمة بن الفضل عن محمد بن إسحاق عن هشام ابن عروة عن أبيه عن عائشة قالت لم يكن للطلاق وقت؛ يطلق الرجل امرأته ثم يراجعها ما لم تنقض العدة، وكان بين رجل من الأنصار و بين أهله بعض ما يكون بين الناس، فقال: والله لأتركك لا أيها ولا ذات زوج؛ فجعل يطلقها حتى إذا كادت العدة أن تنقضي راجعها، ففعل ذلك مرارًا. فأنزل الله عز وجل: «الطلاق مرتان فإمساك بعروف أو تسريح بإحسان» فوقعت الطلاق ثلاثاً لا رجعة فيه بعد الثالثة حتى تنكح زوجاً غيره. وهكذا روى عن قتادة مرسلًا ذكره السدى، و ابن زید، و ابن جریر كذلك. واختار هذا تفسير هذه الآية من ابن كثير بلفظه. وفي هذه الروايات دلالة واضحة لنسخ المراجعة بعد الثلاث».

«وأوضح دليل يزيل الإشكال عن القول بالنسخ المذكور: وقوع مثله واعتراف المخالف به في نكاح المتعة. فان مسلماً روى عن جابر رضي الله عنه أن متعة النساء كانت تفعل في عهد النبي صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وصدرًا من خلافة عمر. قال: ثم نهانا عمر عنها فانتهينا. وهذا مثل ما وقع في طلاق الثلاث طبقاً».

ومن أجاز نسخ نكاح المتعة وأحال نسخ جعل الثلاث واحدة يقال له: ما لبائك تجر وباني لا تجر؟ فان قيل: نكاح المتعة صح النص بنسخه قلنا: قد رأيت الروايات المتقدمة بنسخ المراجعة بعد الثلاث».

ومن جزم بنسخ جعل الثلاث واحدة الإمام أبو داود رضي الله عنه رأى أن جعلها واحدة إنما هو في الزمن الذي كان يرتجع فيه بعد ثلاث تطليقات وأكثر. قال في سننه: «باب نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث» ثم ساق بسنده حديث ابن عباس رضي الله عنه.

و یؤید هذا: أن عمر لم ينكر عليه أحد من أصحاب رسول الله ﷺ إيقاع الثلاث دفعة واحدة مع كثرتهم وعلمهم و ورعهم. ويؤيده أن كثيراً جداً من الصحابة الأجلاء العلماء صح عنهم القول بذلك: كابن عباس، وعمر، وابن عمر، وخلق لا يحصى.

والناسخ الذي نسخ المراجعة بعد الثلاث قال بعض العلماء أنه: قوله تعالى: «الطلاق مرتان» كما جاء مبيناً في الروايات المتقدمة. ولا مانع عقلاً، ولا عادة من أن يجهل مثل هذا الناسخ كثير من الناس إلى خلافة عمر رضي الله عنه. وكما جهل كثير من الناس نسخ نكاح المتعة إلى خلافة عمر مع أنه رضي الله عنه صرح بنسخها و تحريمها إلى يوم القيامة في غزوة الفتح و في حجة الوداع أيضاً كما جاء في رواية عند مسلم. ومع أن القرآن دل على تحريم غير الزوجة والتسرية بقوله: «والذين هم لفروجهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيماهم».

ومعلوم إن المرأة المتمتع بها ليست بزوجة ولا سرية كما يأتي تحقيقه - إن شاء الله - في سورة النساء في الكلام على قوله تعالى: «فما استمتعتم به منهن» الآية.

جوابی چوارہم لہ حہ دیسی ٹینوعہ باس رضي الله عنه نہ مہیہ: کہ ریوایہ تی تاوس لہ ٹینوعہ باسہ وہ موخالیفہ بؤ نہ وہی کہ موحدیسیں و خوفناز لہ رہیفہ کانی ٹینوعہ باس ریوایہ تیان کردوہ لیئہ وہ. نہ وہ تہ سہ عیدی کوری جوبہ یر و، عہ تائی کوری نہ بوورہ باح و، مواہید و، عہ کرہ مہ و، عہ مری کوری دینار و، مالیکی کوری حارس و، موحدہ ممہ دی کوری نہ یاس و، موعاویہ ی کوری نہ بی عہ یاشی نہ نساری - وہ کوو بہ یہ قی لہ کتیبی «السنن الکبری» دا نہ قلی کردوہ ہر و اقورتوبی و غہ یری نہ وانیش - نہ مانہ ہہ موو ریوایہ تیان کردوہ لہ ٹینوعہ باسہ وہ کہ فہرموویہ تی: سی تہ لاقہ بہ یہ کہ لہ فز وہ کوو «أنت طالق ثلاثاً» نہ بی بہ ہوی کہ وتنی ہہ رسب تہ لاقی کابرا.

بؤیہ ٹیمامی بہ یہ قی لہ «السنن الکبری» دا نہ فہرموویہ تی: کہ ٹیمامی جہلیل بوخاری رحمہ اللہ نہم حہ دیسی ٹینوعہ باسہ ی ریوایہ ت نہ کردوہ لہ سہ حیچی بوخاریدا

لەبەر ئەوە ئەم کۆمەڵە زۆرە لە ئەسحابی ئینووعەباس عليه السلام موخالەفەى تاوسیان کردووە لەم رىوايەتا کردووێتەى لە ئینووعەباسەو.

«اثرم» فەرموویەتی: پرسیارم کرد لە ئەبووعەبدوللّٰ - یانی ئەحمەدى کورێ حەنبەل - وتم: چۆن جوابی حەدیسى ئینووعەباس ئەدەنەووە کە فەرموویەتی: «كان الطلاق الثلاث على عهد رسول الله ﷺ و أبى بكر، و عمر رضي الله عنه طلاق الثلاث واحدة؟» ئەویش فەرمووی: جوابی ئەدەینەووە بەو کە کۆمەڵی موخەدیسین خیلانی ئەو شێوەیانە نەقل کردووە لە ئینووعەباسەو «وكذلك نقل عنه ابن منصور. قاله العلامة ابن القيم رحمته الله» واتە بە رىوايەتى قەرەبائى ئیمامەکان لە نەفسى ئینووعەباسەو کە سى تەلاقەى بە سى تەلاقە داناو و حوکمی کردووە بە کەوتنى هەرسى تەلاقە کە.

بزانن: کە بە شێوەیەکی راست سابت نەبووە کە ئینووعەباس عليه السلام سى تەلاقەى بە یەك جوملە وەکوو «أنت طالق ثلاثاً» بە یەك دانابى. و ئەوەى کە ئەبووداوود لە رێگەى حەمادى کورێ زەیدەووە لە ئەیبوب لە عەکرەمەووە نەقلی کردووە کە ئینووعەباس فەرموویەتی: کاتى یەکن بە ژنەکەى بلّی: «أنت طالق ثلاثاً» بە یەك جوملە. ئەوە بە یەك ئەژمێرئ. موعارەزەى ئەکرئ بەو کە نەفسى ئەبووداوود خۆى لە رێگەى ئیسماعیلی کورێ ئیبراھیم لە ئەیبوب لە عەکرەمەووە کە ئەو قسە قسەى عەکرەمە بوو و قسەى ئینووعەباس نەبوو.

و رێگەى ئیسماعیلی کورێ ئیبراھیم راجیحە بەسەر رێگەى حەمادى کورێ زەیدا بەمە کە هەموو حافزەکانى حەدیسى شەریف موافیقن لەگەڵ ئیسماعیلدا کە ئینووعەباس عليه السلام سى تەلاقەى لە یەك جوملەدا بە سى تەلاقە حسیب کردووە.

جوابی پێنجەم: لە حەدیسى ئینووعەباس عليه السلام ئەمەیه: کە فەرموویانە ئەو رىوايەتە زەعیفە و، لەوانەیه کە موخاوەلەى کردووە بۆ زەعیفی ئەو رىوايەتە: «ابن العربي المالکي» و «ابن عبدالبر» و قورتوبى. «ابن العربي المالکي» فەرموویەتی: چەن کەسى لە

ئاخر زه مانا كه وتوونه ته زه لله وه و وتوويانه: سې ته لاقه له يهك له فزدا، ته نسيري نيه
 ئيللا بؤ يهك ته لاق و نه ميان نيسبه ت داوه له ئيمامه پيشينانه زور پيشكه وتووه كان،
 نهو نيسبه ته شيان داوه بؤ لاي حه جاجي كورې نهرتات كه «ضعيف المنزل» و
 كه م پايه يه له ناو موحه ديسه كانا، وه لهو هؤوه حه ديسكيان ريوايه ت كردووه كه
 نه سلى نيه. وه كؤمه ئيك بهو هؤوه گومرا بوون.

وه من گه رام به شاراني ئيسلامدا و گه لئى كه سم چاوپيځكه وت له عوله ماي ئيسلام
 و زانا خاوه ن مه زه به كان به قه تعى باسى نه مەم نه بيس ت كه سې ته لاقه به ته لاقى
 دائه نرئ. وه به راستى زانايانى ئيسلام و خاوه ن پايه كان له نه هلى حه لل و عه قدى
 نه حكام هه موو يهك واته ن كه سې ته لاقه له يهك كه ليمه دا - با حه رام بئى له بير و
 باوه رى بازىكيانا و بيدعه بئى له بيرى بازئى زاناي تردا - به سې ته لاقه دائه نرئ.

جا نهو بازه كه سه له كوئ و زاناي دين و ئالاي ئيسلام موحه ممه دى كورې
 ئيسما عيلى بوخارى له كوئ كه له سه حيحه كه يا فه رمويه تى: «باب جواز الطلاق
 الثلاث لقوله تعالى: «الطلاق مرتان»؟

وه باسى واقيعه ي ليعانى كردووه كه كا براين ژنه كه ي سې ته لاقه دا له پيش نه وه دا
 كه حه زره ت ﷺ نه مرى پئى بكا. وه به قه تعى حه زره ت ﷺ زویر نه بوو لئى، وه
 حه زره ت ﷺ قه ت ته قريرى كه س ناكا له سه ر به تال. وه له واقيعا نه وه بؤ كا برا
 دروسته له ته لاق گردى كردوونه ته وه و شه ريعة تيش حوكمى پئى نه كاو هه رچى
 غه يرى نه مه كه نيسبه تى نه ده ن بؤ لاي نه سحابه ي حه زره ت ﷺ درؤيه كى رووته
 و نه سلى نيه له كيتابا و ريوايه تى دامه زراوى باوه رپيځكراوى نيه له كه سه وه.

وه ئيمامى ماليك داخلى كتيبى «الموطأ» ي كردووه به نه قل له حه زره تى عه ليه وه
 - كرم الله وجهه - كه جومله ي «الحرام ثلاث» له يهك كه ليمه دا ئيعتيبارى پئى نه كرى.
 ده ي «أنت طالق ثلاثاً» باشتره له وه؛ چونكى به سه راحت باسى هه ر سې ته لاقه كه ي

تیدا کردووه. وه نه‌مما حە‌دیسی حە‌جاجی کوری ئە‌رتات ئە‌وه له‌ میللە‌تی ئیسلامدا مه‌قبوول نییه‌ و له‌لای هیچ‌ که‌سی له‌ ئیمامه‌کان نیعتیاری نییه‌.

ئە‌گەر بوتری: له‌ سه‌حیحی موسلیمدا هه‌یه‌ له‌ ئیبنوعه‌باسه‌وه‌ ریوایه‌ته‌که‌ی له‌ «أبو‌الصه‌با» وه‌ کراوه‌، ئە‌لین: ئە‌مه‌ نابێ‌ به‌ ده‌لیل له‌به‌ر چه‌ن وه‌ جه‌:

یه‌ که‌م: ئە‌و حە‌دیسه‌ ئیختیلاف هه‌یه‌ له‌ سیحه‌تیا، چۆن پیش ئە‌خری له‌سه‌ر ئیجماعی ئوممه‌ت؟ وه‌ خیلاف له‌و ئیجماعه‌دا نه‌بینراوه‌ له‌و حوکما ئیلا له‌ لایه‌نی بازه‌که‌سیکه‌وه‌ که‌ له‌ پایه‌ی تابیعین دواکه‌وتووترن، وه‌ له‌حال عه‌سری حه‌زره‌ت و عه‌سری ئە‌سه‌حابه‌کان رابوردووه‌ به‌ ئتیفاق له‌سه‌ر وقووعی سێ‌ ته‌لاقه‌ ئە‌گەر هات و ریوایه‌تیکی موخالیفیان کرد له‌ یه‌کێ‌ له‌و ئە‌هلی عه‌سره‌ دواینه‌ ئیوه‌ لێ‌یان قه‌بوول مه‌که‌ن ئیلا ئە‌وه‌ی که‌ ئە‌وان له‌ ئیوه‌ی قه‌بوول ئە‌که‌ن به‌ نه‌قلی عادیل له‌ عادیله‌وه‌. وه‌ به‌ راستی ئە‌م مه‌سه‌له‌ نابینی نیسه‌ت بدری بۆ‌ لای یه‌کێ‌ له‌ سه‌له‌ف هه‌تا هه‌تایه‌.

دووهم: ئە‌م حە‌دیسه‌ ریوایه‌ت نه‌کراوه‌ ئیلا له‌ ئیبنوعه‌باسه‌وه‌ رضی‌الله‌عنہ و که‌شیش ریوایه‌تی نه‌کردووه‌ له‌وه‌وه‌ ئیلا له‌ ریگه‌ی تاوسه‌وه‌. ده‌ی چلۆن قه‌بوول ئە‌کرێ‌ حە‌دیسی که‌ ریوایه‌تی نه‌کردبێ‌ له‌ سه‌حابییه‌کان ئیلا یه‌کیکیان، وه‌ ریوایه‌تیسی نه‌کردبێ‌ له‌و سه‌حابییه‌وه‌ ئیلا یه‌ک که‌س؟ وه‌ چلۆن ئە‌و حە‌دیسه‌ ون ئە‌بێ‌ له‌ جه‌میعی سه‌حابه‌ ئیلا له‌ یه‌کیکیان نه‌بێ‌؟ وه‌ چلۆن مه‌خفی بووه‌ له‌سه‌ر ئە‌سه‌حابی ئیبنوعه‌باس ئیلا تاوس نه‌بێ‌؟ «انتهی محل المقصود من کلام ابن‌العربی المالکی».

وه‌ «ابن‌عبدالبر» فه‌رموویه‌تی: ریوایه‌تی تاوس هه‌له‌یه‌ که‌س ریوایه‌تی نه‌کردووه‌ له‌ فوکه‌های شارانی ئیسلام له‌: حیجاز و، شام و، عیراق و. مه‌شریق و، مه‌غریب. وه‌ وتراوه‌ که‌ «ابو‌الصه‌با» ناسرێ‌ له‌ ناو ئازاد کراوه‌کانی ئیبنوعه‌باسدا رضی‌الله‌عنہ.

وه‌ به‌هێزتر له‌م وه‌جه‌ه ئە‌مه‌یه‌: بلیین: ئە‌م حە‌دیسه‌ له‌ ریوایه‌تی ئاحاده‌ و ریوایه‌تی ئاحاد له‌ بۆ‌ حە‌دیسی که‌ باعیس زۆ‌ر هه‌بێ‌ بۆ‌ ریوایه‌تی به‌ شیوه‌ی ته‌واتور ده‌لیله‌

لەسەر ئەوێ ئەو رێوایەتە سەحیح نییه. وە سیرپرەکە ی ئەوێ هەر واقعەیی باعیس زۆر بێ بۆ گیرانەوێ، وەکوو ئەحکامی عامە پێویستە بە شیوەی تەواتور و ئیشتیهار نەقل بکری. مادام وەها رێوایەت نەکرا ئەو دەلیلە لەسەر ئەوێ کە ئەو شتە واقع نەبوو، چونکی نەبوونی لازم دەلیلە لەسەر نەبوونی مەلزوم، وە ئەمە یاسایە کە دامەزراوە لە ئوسوولدا.

کەوابێ ئەتوانین بڵێین بینا لەسەر قەوڵ بەمە کە مەعنای حەدییسی تاوس ئەوێ تانی سێ تەلاقە بە یەک لەفز، دائەنرا بە یەک تەلاق لە زەمانی حەزرتا ﷺ و ئەبووبەکر و لە ئەوێ زەمانی عومەرەو ﷺ. ئەمجار بریاربەدەین کە عومەر هات ئەو یاسای گۆری کە حەزرت ﷺ لەسەری بوو، وە موسولمانان لە زەمانی ئەبووبەکر لەسەری بوون، وە زۆربە ی سەحابەکان بەمەیان زانی. لەم کاتەدا داعی و باعیس بۆ گیرانەوێ یاسای زەمانی حەزرت ﷺ و زەمانی ئەبووبەکر ﷺ زۆر بوو هەتا بیکەن بە هۆی بەتالکردنەوێ ئەو کردەوێ کە عومەر کردی. دە ی بێ دەنگ بوونی جەمیعی سەحابە لەم کردەوێ و بەس تاقەکە سێ حەدییسی رێوایەت بکا و، لەو کەسە شەوێ هەر تاقە کە سێ رێوایەت بکا، دەلالەت ئەکا بە دەلالەتیکێ رووناک لەسەر یەکن لە دوو شت؛ یە کەم: ئەمە کە حەدییسی تاوس کە رێوایەتی کردووە لە ئیبنوعەباسەو مەعنای وا نییه سێ تەلاقە بە یەک لەفز بوو بە لکۆو بە سێ جوملە بوو وەکوو باسماں کرد. وە ئیمامی نەسائی جەزمی پێدا ناو، وە شیخی نەوێ و قورتوبی و ئیبنوجورەیح تەسحیحیان کردووە.

وە بینا لەسەر ئەم مەعنا ئیشکال نامینی؛ چونکی گۆرینی حەزرتی عومەر بۆ ئەو حوکمە لەبەر گۆرانی قەسد و نیەتی خەلکە کە بوو، وەکوو حەزرت ﷺ فەرموویەتی: «إِنَّا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّا لَكُلِّ أَمْرٍءٍ مَا نَوَى». دە ی کە سێ بلی بە ژنە کە ی: «أَنْتَ طَالِقٌ، أَنْتَ طَالِقٌ، أَنْتَ طَالِقٌ» وە نیەتی لەسەر تەئکید ی جوملە ی یە کە م بێ

به جومله‌ی دووهه‌م و سیهه‌م ئه‌وه یه‌ک ته‌لاق‌ی ئه‌که‌وئ. وه ئه‌گهر نه‌تی ئیستیئاف
 بئ له جومله‌ی دووهه‌م و سیهه‌مدا ئه‌وه سئ ته‌لاق‌ی ئه‌که‌وئ و گۆرانی مه‌عنای
 له‌فر له‌بهر گۆرانی نه‌تی لافیز ئیشکالی تیدا نییه. دووهه‌م: که ئه‌و هه‌دیه‌ه‌ حوکم
 به سیحه‌تی ناكرئ له‌بهر ئه‌وه که داعی و باعیس بۆ نه‌قل کردنی به ته‌واتور زۆر
 بووه که چي به ریاوایه‌تی ئاحاد ریاوایه‌ت کراوه. که‌وابئ وه‌کوو قورتوبی فهرموویه‌تی
 ئه‌م شیوه‌ باعیه‌ه‌ بۆ جه‌زم‌نان به بوتلانی. «كما نقله عنه ابن حجر العسقلاني في
 فتح الباري شرح البخاري، وهو قوي جداً بحسب المقرر في الأصول. كما ترى».
 جوابی شه‌شم له هه‌دیسی ئیبنوعه‌باس رحمه‌الله به‌مه‌یه که: هه‌ملی له‌فری «ثلاث»
 کراوه له‌سه‌ر «ألبته» واته: له زه‌مانی پێشوودا ئیستیعمالی «ألبته» کراوه به مه‌عنا «ثلاث»
 جا له‌سه‌ر ئه‌م ئه‌ساسه‌ ئه‌وه‌ی له هه‌دیسی ئیبنوعه‌باسدا هه‌یه له که‌لیمه‌ی «ثلاث»
 وه‌ختی خۆی «ألبته» بووه، به‌لام له‌بهر ئه‌وه که جار به‌جار له‌فری «ألبته» به مه‌عنا
 «ثلاث» ئیستیعمال کراوه بازئ له راویانی ئه‌و هه‌دیه‌ه‌ که‌لیمه‌ی «ألبته» یان گۆریوه
 به «ثلاث» و بووه به هۆی ئیشکال.

ئیبنوحه‌جهری عه‌سقه‌لانی موحه‌دیس و حافز فهرموویه‌تی: ئه‌م جوابه‌ به‌هیزه
 و ته‌ئیدی ئه‌مه ئه‌کا ئه‌وه که ئیمامی بوخاری له‌م باب‌ه‌دا ئه‌و هه‌دیسانه‌ که به له‌فری
 «ألبته» وارید بوون تیکه‌لی کردوون له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌دیسانه‌ که به له‌فری «ثلاث» وارید
 بوون. «کانه» ئیشاره‌ی کردووه بۆ لای ئه‌وه که فهرق له به‌ینی «ألبته» و «ثلاث» دا
 نییه و له‌فری «ألبته» که زیکر بکړئ هه‌مل ئه‌کرێته سه‌ر «ثلاث» مه‌گهر کابرای
 ژن ته‌لاق‌ده‌ر داوای ئه‌وه بکا که مه‌قسه‌دی له «ألبته» یه‌ک ته‌لاق بووه.

جوابی هه‌وته‌م له هه‌دیسی ئیبنوعه‌باس رحمه‌الله به‌مه‌یه: که له‌و هه‌دیه‌ه‌دا که
 تاوس ریاوایه‌تی کردووه له ئیبنوعه‌باسه‌وه باسی ئه‌وه نه‌کراوه که هه‌زه‌ت ص

بەوێ زانیوه و تەقریری کردووه و دەلیل له شتیکدايه که حەزەرەت پێی زانیی و تەقریری کردبێ ئەک له شتیکدايه پێی نەزانیی.

جوابی هەشتم له حەدییسی ئینووعەباس عليه السلام ئەمەیه: که ئەو حەدیسە وارید بووه له ژنی «غیر مدخول بها» دا؛ چونکی ئەگەر مێردەکی له پیش ئەوه دا چوو بێتە لای پێی بلێ «أنت طالق ثلاثاً» هەر بە جوملە ی «أنت طالق» ژنەکی بایینه ئەبێتەوه نێتر لەفزی «ثلاثاً» بەبۆشی دەرئەچێ وە دەلیلی ئەم جوابە ئەمەیه که بازی له رێوایەتەکان وەکوو رێوایەتی ئەبووداوود «مقید» ه بە «غیر مدخول بها» وە.

وه له ئوسوولدا بریار دراوه که ئەگەر «مطلق» و «مقید» بکەونه یەک له دوو رێوایەتا - مەسەلا - ئەوه حەملی «مطلق» ئەکرێ لەسەر «مقید» ه که، بەتایبەتی ئەگەر حوکمیان و سەبەیان یەک بێ وەکوو لەم جێگەدا.

جوابی نۆهەم له حەدییسی ئینووعەباس ئەمەیه: که لامی ئینووعەباس له رێوایەتی ئەبووداوودا وارید بووه لەسەر سوئال و پرسباری «ابوالصهبا» و ئەویش پرسباری له تەلاقێ غەیرە مەدخوولە کردووه. که پرسباریەتی له ئینووعەباس: ئایا تۆ نازانی که لە زەمانی حەزەرەتا ئاوا بووه. وە ئینووعەباس جوابی دایهوه بە تەسدیق. که جوابیش لەسەر سوئال واریدبێ مەفهوومی موخالەفە ی نیه و بە قەتعی لهو جوابەوه حوکمی تەلاقێ ژنی که «مدخول بها» بێ دەرناکەوێ نە بە بوون و نە بە نەبوون.

جوابی دەیەمین له حەدییسی ئینووعەباس ئەمەیه: که رابوو رێوایەتی ئەبووداوود له ئەیبویی سەختیانیهوه ئەویش له چەن کەسێکەوه بووه که نەناسراون، وە کەسێ نەناسریت کتیه، حوکم بە رێوایەتی ناکرێ. بۆیه ئەوهوێ له شەرحی موسلیمدا فەرموویهتی: «وأما هذه الرواية التي لأبي داود فضيفة؛ رواها أيوب عن قوم مجهولين عن طاوس عن ابن عباس فلا يحتج بها والله أعلم. انتهى بلفظه».

وہ مونزیری لہ موختەسەری سونەنی ئەبووداودا لہ پاش سەوقی ئەو حەدیسە
پیشووہ فەرمووہیەتی: ئەو راوییانە کە ریاویەتیان کردووہ لہ تاوسەوہ نەناسراون: وہ
عەللامە ئیبنولقەیم لہ «زاد المعاد» دا پاش سەوقی لہ فزی ئەم ریاویەتە ئەلیت: «وہو
بأصح اسناد» انتہی.

جا تەماشای ئەوہ بکە لہ ریاویەتیکدا کە سەحیحترین ئیسنادی ئەوہ بە چەن
راویہکی نەناسراوہوہ بێ ئەبێ باقی ریاویەتەکانی تری چۆن بن؟

کەوابوو خولاسە ی حەدیس ی ئیبنوعەباس رضی اللہ عنہ یا لەسەر سێ تەلّاقە ی جیا جیا
بووہ بە سێ جوملە، وہ یا لہ وہختی خۆیا حوکمی بووہ بەوہ سێ تەلّاقە بە یەك
جوملە بە یەکن حسیب بکری، بەلام ئەو حوکمە نەسخ بووہ تەوہ و، خەلک ھەموو
بەو نەسخەیان نەزانیوہ، ھەتا حەزەرەتی عومەر رضی اللہ عنہ لہو کاتەدا نەسخەکە ی مەشھوور
بوو، وہ ئەسحابەکان ھەموو تەقریری حوکمەکە ی عومەریان کرد.

وہ موخالیفەکان شوبھە یەکی تریان ھێناوہ تە پیشەوہ: گۆیا «أنت طالق ثلاثاً» بە
یەك جوملە ئەگەر سێ تەلّاقی بێ بخە ی ئەوہ درۆیە؛ چونکی کابرا یەك لہ فزی وتووہ،
وہ ئەگەر ئەمە دروست بێ بۆ سێ تەلّاق ئەبێ شەھادەتی لیعانی ش بە یەك شەھادەت
جێ بەجێ بێ بەم شەرئە لہ ئاخری ئەو یەك شەھادەتەوہ بلیت: «چوار جار» وەکوو
«ثلاثاً» لہ تەلّاقا.

ھەروا ئەگەر کابرا یەك سۆتند بخوا و لہ ئاخرا بلی: دە جار ئەوہ ئەگەر ئەو
سۆتندە ی کەوت ئەبێ کە فارەتی دە سۆتند بدا.

ھەروا ئەگەر جارێ کابرا «سبحان اللہ» بکا و لہ ئاخرا بلی: سەد جار ئەبێ بە
سەد تەسبیح دا بنرێ. وہ ئەگەر جارێ بدا لہ کابرای ی جنتی یکی بێ بدا و لہ ئاخەرەوہ
بلیت: سێ جار ئەبێ بە سێ جار.

ئەم شوبەهە یە ئەوەندە بێ نرخی ئەگەر لە ترسی گومرا کردنی ئینسانی زەعیف نەبوا یە پتووست بە جواب نەدەبوو!

ئەم خاوەن شوبەهانە فەرقیان نەخستوو لە بەینی «إخبار» و «إنشاء» دا و لە «إنشاء» دا فەرقیان نەخستوو لە بەینی ئەو شتە ئەو ژمارەیان مەعلوم نەکراوە وەکوو سویتند، وە ئەوانە ئەو ژمارەیان بۆ دانراوە، وە ئەوانە ئەو ژمارەیان بۆ دانراوە بازیکیان واجب کراوە بە عینی ژمارە بەکار بهێنرێن وەکوو سویتند لە مەوزووعی کوشتن و تۆهمەت کە واجبه پەنجا سویتند بێ، یا وەکوو شەهادە ی بابی «لیعان» کە واجبه چوار شەهادە ی جیا جیا بێ، جا پاش ئەوانەیش یا دوعا بە لەعنەت بکا، وە یا دوعا بە نزوولی غەزەب بکا لەسەر ناراست، هەموو ئەمە لەبەر دەرپرینی زەجر و تەهیدید بۆ ئەو کەسانە کە ئەکەونه ناو ئەو رووداوانەو. وە بازیکیان بە جوملە یەکی تەنها جێ بە جێ ئەکرێ، واتە بە جوملە ی «أنت طالق» مەسەلا، ئەتوانی ئیرادە ی یەك تەلاق بکا یا دوو تەلاق، وە ئەگەر ژمارە کەیشی بە زمان بلیت باشترە. هەروا ئینکاح و نەزرو هاووێتەیان؛ وەکوو (مەسەلا) یە کێ دە جار جێبو بدا بە یە کێ و ئەم یە کە بە یەك جار بلیت لەو دە جێبو نازاد بە. (بناء علیە) ئەگەر وەلی بە جارێ دوو ژن ماری بکات لە شەخسێ یە کێکیان بە ئەسالت و یە کێکیان بە وە کالت دروستە. یاخود سێ کورەزای بێن و بیهوێ بە جارێ قەبوولی نیکاحی ژنیان بۆ بکا دروستە. وە ئەگەر بە یەك جوملە دە دینار نەزر بکا دروستە. وە مادام عەقدی نیکاح بە دەست میردەوێ و ژمارە ی تەلاق مولکی ئەو بۆی دروستە بە جارێ هەرسێ تەلاقە کە بخا یا بە سێ جار یا بە دوو جار. یانی جارێ یە کێ و جارێ دوان. وە ئەمما سویتند ئەو ئینشایە کێ ژمارە ی تاییە تی نییە. کە وایی هەر جوملە یی بۆ سویتندیک ئیستیعمال ئەکرێ. هەروەها «سبحان الله» بۆ ئینشای تەقدیسە و ژمارە ی دیاری نەکراوە، کە وایی هەر جوملە یی بە یە کێ حسیب ئەکرێ، وە ئەگەر

وتی: «سبعین مرة» ئەو هەر زیاده سهواب بۆ کابرا دائه مه زری ئیتیر نابێ به هوی ئەو هه که بلیّن هفتا جار «سبحان الله» ی کردوو، وه کوو هه موو ئەمانه دەرئەکه ون له «فتح الباري» شهرحی سه حیحی بوخاری ته ئلیفی ئینوچه جهری عه سقه لانیڤا الله پاش باسی ده لیلی موخالیفین بۆ جو مهوور و جوابیان. باسی ده لیلی جو مهوور له سه ر وقوو عی ته لاقی سه لاسه به جو مله ی واحیده؛ وه کوو «أنت طالق ثلاثاً» بکهین. جا بزانه چەن ده لیلیان هه یه له سه ر ئەم مه قسووده:

یه کهم [له ده لیله کانی جو مهوور] هه دیسی سه هلی کوپی سه عدی ساعیدی که له سه حیحایه له واقیعه ی لیعانی عوهیمیری عیجلانی و ژنه که یا. له وه هه دیسه دا ریوایه ت ئەکا کاتی که که لیما تی لیعانه که یان ته واو کرد عوهیمیر عهرزی هه زره تی کرد: یا ره سووله لّلاّ الله ته گهر ئیتیر من ئەم ژنه له لای خوّم رابگرم بزانه من دروّم بۆ هه لّبه ستووه و فه وrehن سی ته لاقه ی ژنه که ی دا له پیش ئەوه دا که هه زره ت ئەمری پێ بکا.

ئینوشه هاب ئەلّی: ئەم جیا بوونه وه ی ژن و پیاوه بوو به یاسای ئەوانه که لیعان ئەکه ن. ئیما می جه لیل موحه ممه دی کوپی ئیسماعیلی بوخاری ئەم هه دیسه ی ریوایه ت کردوو له ژیر عینوانی «باب من جوز الطلاق الثلاث» وه ریگه ی ئیستیدلال به م هه دیسه ئەمه یه که عوهیمیر له یه که که لیمه دا سی ته لاقه ی ژنه که ی دا و هه زره ت الله حازر بوو و بیستی و ئینکاری نه کرد و بوو به ته قریر له لایه نی هه زره ته وه الله و بوو به مه شرووع له دینی ئیسلاما.

موخالیفه کان ئەلّین: به نه فسی لیعان کردنه که زه وچه یی له یه که هه رام بوون که وایی ئەو ته لاقدانه وه کوو ته لاقدانی ژنی ییگانه یه، ته ئسیری نییه بۆیه هه زره ت الله ئینکاری نه کرد.

جومه‌وور جوایان داوه‌ته‌وه که نیستیدلال به‌م حە‌دیسە لەم رینگە‌یه‌وه‌به که حە‌زرت ئینکاری سێ‌ته‌لاقە خستەن به‌ یە‌ک که‌لیمە‌ی نە‌کردوو، نە‌گەر جە‌مە مە‌منوع بوایە ئینکاری ئە‌کرد هەرچە‌ن به‌ نە‌فسی لی‌عانه که له‌ یە‌ک جیا‌یینه‌وه.

بێ‌جگە‌ له‌وه کێ‌ ئە‌لێ‌: به‌ نە‌فسی لی‌عان فیراق پە‌یدا ئە‌بێ‌ به‌ بێ‌ تە‌فریقی حاکم؟ ئە‌مه‌ نه‌ کێ‌تاب و نه‌ سوننە‌ت و نه‌ ئی‌جماع ئە‌مه‌ی ئی‌فاده نە‌کردوو، به‌‌ل‌کوو ئی‌مامە‌کان ئی‌ختیلافیان هە‌یه‌ تیا‌یا؛ بازێ‌کیان وه‌‌کوو مالیک و ئە‌حمە‌د له‌ ری‌وابه‌تێ‌کا و شافیعی ئە‌فەرموون: به‌ نە‌فسی لی‌عانی زه‌وجه‌ین فیراق پە‌یدا ئە‌بێ‌. وه‌ سه‌‌حنوون - له‌ ئە‌سحابی مالیک - ئە‌لێ‌: فیراق پە‌یدا ئە‌بێ‌ به‌ رزگار بوونی زه‌وج له‌ که‌لیماته‌که‌ی. وه‌ ئی‌مامی ئە‌بو‌وحە‌نیفە ئە‌فەرموێ‌ت: فیراق له‌ به‌ینی زه‌وجه‌ینا نابێ‌ هە‌تا حاکمی شە‌رع تە‌فریقیان ئە‌کا، وه‌ نی‌ستیدلالی کردوو به‌وه که له‌ رووداوه‌کانی لی‌عانا حە‌زرت عليه السلام تە‌فریقی کردوو له‌ به‌ینی زه‌وج و زه‌وجه‌دا.

وه جومە‌وور نی‌ستیدلالیان کردوو له‌سه‌ر ئە‌وه که لی‌عان خۆ‌ی نابێ‌ به‌ هۆ‌ی جیا‌بوونه‌وه‌ی «متلاعین» هە‌تا حوکم نە‌کرێ‌ به‌ جیا‌بوونه‌وه‌یان له‌ لایە‌نی حاکمی شە‌رعه‌وه به‌ زاهیری ئە‌وه‌ی که واقع بووه له‌ ئە‌حادیسی لی‌عانا. تە‌ماشایه‌که‌ ئی‌مامی بو‌خاری رحمته الله علیه ری‌وابه‌تی کردوو له‌ «الجامع الصحیح» دا له‌ ئی‌بنوعومەرە‌وه رحمته الله علیه که حە‌زرت عليه السلام جیا‌ی خستە به‌ینی پیاو و ژنێ‌ که پیاوه‌که‌ی قە‌زفی کردبوو، وه حە‌زرت ئە‌یمانی لی‌عانی به‌ ژنه‌که‌یش ته‌واو کرد.

هە‌روا بو‌خاری ری‌وابه‌تی کردوو له‌ «الجامع الصحیح» دا له‌ ئی‌بنوعومەرە‌وه له‌ رینگە‌یی‌ تره‌وه: که حە‌زرت عليه السلام لی‌عانی کرد له‌ به‌ینی پیاو و ژنێ‌کی ئە‌نساریا و له‌ یه‌کی جیا‌ کردنه‌وه.

وه‌‌ل‌حاسل دەرئە‌که‌وێ‌ له‌م ری‌وابه‌ته‌ و له‌ گە‌لێ‌ ری‌واباتی‌ تریشه‌وه که حە‌زرت له‌ پاش لی‌عانی زه‌وجه‌ین تە‌فریقی کردوو له‌ به‌ینیانا، وه‌‌کوو واقع بووه له‌ حە‌دیسی

نه‌بووداوودا له ریځه‌ی عه‌یازی کوری عه‌بدوللای فه‌هریبه‌وه له ئینوشه‌هاب له سه‌هلی کوری سه‌عه‌وه نه‌لئ: «فطلقها ثلاث تطليقات عند رسول الله ﷺ فانفذه رسول الله ﷺ و كان ما صنع عند رسول الله ﷺ سنة».

دووهم له ده‌لیله‌کانی جومه‌وور له‌سه‌ر که‌وتنی سئ ته‌لاقه به یه‌ک له‌فر: حه‌دیس‌ی حه‌زهره‌تی عائشه‌یه (رضی‌الله‌عنه) له واقیعه‌ی رفاعه‌ی قه‌ره‌زی و ژنه‌که‌یا، عائشه (رضی‌الله‌عنه) ریوایه‌تی کردووه که ژنه‌که هات وتی: «یا رسول الله إن رفاعه طلقني فبت طلاقي» وه ئهم حه‌دیس‌ه بوخاری ریوایه‌تی کردووه له ژیر عینوانی پیشوودا. ئیسته له‌فری ئه‌و ژنه که نه‌لئ: «فبت طلاقي» زاهیره له‌وه‌دا که رفاعه پیتی وتی: «أنت طالق ألبتة» به‌لام بازئ له زانا‌کان و‌تپوویانه: ئهم حه‌دیس‌ه نابئ به ده‌لیل له‌به‌ر ئه‌وه ئیحتیمالی هه‌یه که مه‌به‌ستی له جومله‌ی «فبت طلاقي» ئه‌مه‌بئ که ناخر ته‌لاقی دابی.

سپه‌هم له ده‌لیله‌کان [ی جومه‌وور] ئه‌وه‌یه که: عائشه (أم المؤمنین) (رضی‌الله‌عنه) ریوایه‌تی کردووه و بوخاری ریوایه‌تی کردووه له ژیر عینوانی پیشوودا: که پیاوئ ژنه‌که‌ی به سئ ته‌لاقه ته‌لاق دا، جا شووی کرد به کابرایئ و ئه‌ویش ته‌لاقی دا، جا پرسیار کرا له حه‌زهره‌ت (رضی‌الله‌عنه): نایا ئهم ژنه ره‌وایه شوو بکاته‌وه به میردی ئه‌وه‌ل؟ حه‌زهره‌ت فه‌رمووی: «لا، حتی یدوق عسيلتها كما ذاق الأول».

بازئ که‌س ئیعتیرازی گرتووه که ئهم ریوایه‌ته عینی ریوایه‌تی پیشووه! وه جواب دراوه‌ته‌وه به‌وه که ئهم واقیعه‌ی غه‌یری واقیعه‌ی سایقه، وه‌کو ئینوشه‌جه‌ری عه‌سقه‌لانی فه‌رموویه‌تی: «وهذا الحديث إن كان محفوظاً فالواضح من سياقه أنها قصة أخرى و إن كلاً من رفاعه القرصي و رفاعه النظري وقع له مع زوجة له طلاق، فتزوج كلاً منها عبدالرحمن بن الزبير فطلقها قبل أن يمسه، فالحكم في قصتها متحد مع تغاير الأشخاص و بهذا يتبين خطأ من وحد بينها ظناً أن رفاعه بن سؤل هو رفاعه بن وهب» انتهى

چوارەم لە دەلیله کانی جومھوور ئەو حەدیسە یە کە نەسائی رییایەتی کردوو لە مەحمودی کوری لەبید ئەلئی: «أخبر النبي ﷺ عن رجل طلق امرأته ثلاث تطليقات جميعاً، فقال: أيلعب بكتاب الله و أنا بين أظهركم؟!». رینگە ی نئستیدلال لەم حەدیسە دا ئەمە یە کابرای ژن تەلاقەر باوەری وابوو کە هەرسێ تەلاقی کە وتوو. دە ی ئەگەر ئەو سێ تەلاقە نە کە وتایە حەزرت رووناکی ئە کردوو کە ئەم سێ تەلاقە ناکەوئ؛ چونکە حەزرت ﷺ تەئخیری بە یان ناکا لە کاتی پئویست.

وہ ئینوکە سیر لەم حەدیسە ی مەحمودە دا ئەلئی: ئیسنادە کە ی باشە. وہ ئینو حەجەری عەسقە لانی لە «بلوغ المرام» دا ئەلئی: راویانی ئەم حەدیسە جینگە ی برۆان. وہ لە «فتح الباري» دا ئەلئی: راویە کانی باوەر پئکراون.

ئەگەر کە سێ بلی: غەزە بگرتن و زویر بوونی حەزرت ﷺ و تەسریح کردنی بەمە کە ئەو گرد کردنە وە ی سێ تەلاقە لە یە کە لیمە دا گائە کردنە بە «کتاب الله» دەلیلە لەسەر ئەو کە ئەو تەلاقانە ناکەون. ئەلئین لە جوابی ئەم پرسیارە دا: بوونی شتێ بە مەمنوع و ناھەموار لە ئەو و ئەو مونا فانی نیە بۆ ئەو کە لە ئەنجاما ئیعتیباری پئ بکری، بە دەلیلی ئەو لە ئینوعومەرە وە رییایەت کراو: فەرموویەتی بە کە سێ کە پرسیار ی لئ کردوو لەم ھۆو: «وإن كنت طلقته ثلاثاً فقد حرمت عليك حتى تنكح زوجاً غيرك، وعصيت الله في ما أمرك به من طلاق امرأتك».

وہ بە تاییەتی حاکم ئە فەرموئیت: ئەم فەرموودە ی ئینوعومەرە مەوقووف نیە لەسەر خۆی، بە لکوو مەرفوعە بۆ لای حەزرت ﷺ. وہ «دارقطنی» ئەم حەدیسە ی بەرز کردوو تەو بۆ لای حەزرت ﷺ کە حەزرت فەرموویەتی: «وان كنت طلقته ثلاثاً كانت تبين منك وتكون معصية».

وہ ئەمانە بەھێز ئەکا ئەوہی رێوایەت کراوە لە نەفسی ئیبنو عەباسە وھ (ع) بە ئیسنادی سەحیح کە فەرموویەتی بە پیاوێ کە ژنەکە ی بە جاری سێ تەلاقە داوە: «إِنَّكَ لَمْ تَقِ اللَّهَ فَيَجْعَلْ لَكَ مَخْرَجًا! عَصَيْتَ رَبَّكَ وَبَانَ مِنْكَ امْرَأَتُكَ». وھ لەحاسل کابرا کە بە جاری سێ تەلاقە ی داوە گوناحی کردووە و مونا سب بۆ تاوانبارە غەزەب و عاجز بوونی حەزەرەت (ع) وھ تەشدید کردنە لەسەری بە کەوتنی تەلاقەکانی ئەک تەخفیف و بار سووک کردنی بە نەکەوتنی تەلاقەکانی.

بێنجم لە دەلیلەکانی جومھوور لەسەر کەوتنی سێ تەلاقە بە یەک لەفز: ئەو حەدیسە یە کە «دارقطنی» رێوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرە وھ (ع) کە عەرزی حەزەرەتی کرد فەرمووی: «أَرَأَيْتَ لَوْ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا أَكَانَ يَحِلُّ لِي أَنْ أَرَا جَعَهَا؟ قَالَ: لَا، كَانَتْ تَبِينَ مِنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةً. وَفِي إِسْنَادِهِ عَطَاءُ الْخُرَاسَانِيِّ وَهُوَ مُخْتَلَفٌ فِيهِ وَقَدْ وَثَّقَهُ التِّرْمِذِيُّ». خاوەنی تەفسیری «أضواء البيان» ئەفەرمویت: عەتای خوراسانی لەو ئیمامانە یە کە موسلیم لە سەحیحە کە یا رێوایەتی لێ کردووە.

وہ ئەم رێوایەتی عەتا بەھێز ئەبێ بەو حەدیزی سەھلی کۆری سەعدە کە رابورد، وھ بەو کە ئیمامی بەیھەقی رێوایەتی کردووە لە ئیمامی حەسەنی کۆری عەلی کۆری ئەبێ تالیبە وھ (ع) وھ لە پاش ناو بردنی راویبەکان ئەلێ: عائیشە ناوی خەسەمە یە حەرەمی حەزەرەتی حەسەنی کۆری ئیمامی عەلی بوو، کاتێ کە حەزەرەتی عەلی (ع) شەھید کرا عائیشە عەرزی کرد: خەلافەت و جێگەداری عەلی موبارەکت بێ. ئەویش زۆر دلگران بوو، فەرمووی: بە شەھید بوونی عەلی تۆ ئاوا خۆشحالی دەرئەخە ی؟ وھ موبارەکبایی مە ئەکە ی بە خەلافەت؟ «أَذْهَبِي فَأَنْتِ طَالِقٌ» (یعنی ثلاثاً) عائیشە دوورکەوتەوہ بۆ مەنزلی خۆی و خۆی داپۆشی و مایەوہ هەتا ماوہ ی عیددە ی تەواو بوو، جا حەزەرەتی حەسەن باقیاتی مارەییەکە ی هەرچەن بوو بۆی

نارد له گهډ دهه زاریش به سه ده قه و ئیحسان، که پاره که یان بو دانا عائشه وتی: «قالت: متاع قليل من حبيب مفارق» کاتنی ئهم قسه ی عائشه گه یشته به حه زره تی حه سه ن گریا و فهرمووی: «لولا أني سمعت جدي، أو حدثني أبي سمع جدي يقول: أيا رجل طلق امرأته ثلاثاً عند الأقراء أو ثلاثاً مبهمه لم تحل له حتى تنكح زوجاً غيره، لراجعتها».

شه شهم له ده ليله کانی جومهور: ئهو حه دیسه یه که عه بدورپه زاق له کتیه که ی خوځیا ریوایه تی کردوو له عوباده ی کورپی سامیته وه ئه لئى: «طلق جدي امرأة له ألف تطليقة. فانطلق إلى رسول الله ﷺ فذكر له ذلك، فقال النبي ﷺ: ما أتق الله جذك، أما ثلاث فله، و أما تسعمائة وسبع وتسعون فعدوان و ظلم إن شاء الله عذبه و إن شاء غفر له. و في رواية: إن أباك لم يتق الله فيجعل له مخرجاً بانت منه بثلاث على غير السنة و تسعمائة و سبع وتسعون إثم في عنقه».

وه ریوایه تی ئهم حه دیسه ی کردوو به عزی موحه دیسین له «صدقة ابن أبي عمران عن إبراهيم بن عبد الله ابن عباد بن الصامت عن أبيه عن جده».

حه و ته م له ده ليله کانی جومهور: ئهو حه دیسه یه که ئینوماجه ریوایه تی کردوو له شیعی ئه لئیت: وتم به فاتیمه ی کچی قه یس باسی ته لاقی خوتم بو بگیزه وه! وتی: میزده که م سئ ته لاقه ی دام له کاتیکا ئه رویشته بو ولاتی یه مهن، وه حه زره ت ﷺ رای بوارد و ته نفیزی کرد.

هه شته م له ده ليله کانی جومهور ئه وه یه: که ئه بووداوود و داره قوتنی ریوایه تیان کردوو که ره کانه کورپی عه بدوللا، - زاهیر وایه مه به ست له عه بدوللا عه بدویه زیده که ناوی زه مانى جاهیلی بووه و حه زره ت ﷺ گوړیویه تی به عه بدوللا - «سهیمه» ناوی ژنی ته لاق دا به له فزی «ألبته» واته پتی وت: «أنت طالق ألبته». جا عهرزی حه زره تی ﷺ کرد ئه ویش فهرمووی: مه به ست له «ألبته» چی بوو؟ عهرزی کرد:

قەسدى يەك تەلاق نەبىي ھېچ مەبەستەم نەبوو، ئەوئىش سۆيىندى دا كە غەيرى يەك تەلاق ھېچ مەبەستەم نەبوو. ۋە ھەزرىت ﷺ زىنكەي پىندايەو ۋە جارى دووھم تەلاقى دا لە زەمانى عومەرا، ۋە جارى سىيەھم لە زەمانى عوسماندا تەلاقى دا. ئەم ھەدىسە لەلای ئەبووداۋود ۋە ئىبنۇھىيىيان ۋە ھاكىم ئىسنادەكەي سەھىحە ۋە شەۋكانى ئەلئى: ئىبنۇكەسىر فەرمويەتى: ئەبووداۋود لە رىگەيەكى تىرىشەو ۋە رىۋايەتى كىردوۋە ۋە چەن رىگەي تىرىش ھەيە بۇ رىۋايەتى، كەۋابىي «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» پايەي ھوسنى ھەيە.

ئەم ھەدىسى رەكانە نەسە بۇ ئەم مەۋزۇۋە؛ چونكى «أَلْبَتَّةَ» ھەرچەن لە ياساى ئەو رۆژەدا لە باتى سى تەلاقە ئىستىعمال كراۋە بەلام لە ۋاقىعدا كىنايەيە لە عەدەدا ۋە دەست ئەدا بۇ يەك دوو ۋە سى تەلاقە، جا ئەگەر سى تەلاقە بە يەك تەلاق بىكەۋتايى ھەزرىت ﷺ سۆيىندى رەكانەي نەئەدا؛ چونكى فائىدەي ئەو سۆيىندە ئەۋەيە كە تەلاقەكەي بىيى بە يەك تەلاق، ئەگەرنا سى تەلاقەي ئەكەۋت.

دەلىلى تۆھەم لە دەلىلەكانى جومھور: ئەو ھەدىسەيە كە دارەقوتنى رىۋايەتى كىردوۋە لە ھەمادى كورى زەيدەۋە ئەلئى: «حدثنا عبدالعزيز ابن صهيب عن أنس قال: سمعت أنس بن مالك يقول: سمعت معاذ بن جبل يقول: سمعت رسول الله ﷺ يقول: يا معاذ من طلق للبدعة واحدة أو اثنتين أو ثلاثاً ألزمانه بدعته» واتە: ئەي مەغاز ھەركەسى تەلاقى زىنى خۆي بدا بە تەلاقى بىدەي يەك تەلاق يا دوو تەلاق يا سى تەلاق، تەلاقەكەي ئەخەين.

جا ئەم ھەدىسانە بازىكىيان ئىسنادەكەيان سەھىحە بە بىن خىلاف، ۋە بازىكىيان سەھىحە لاي بازى موحەدىسىن، ۋە ھەسەنە لەلای بازى تىريان. ۋە بازىكىيان قسە ھەيە لە ئىسنادەكەيانا بەلام ئەۋەندە رىگەيان زۆرە يەك ھىز ئەدا بە يەك ۋە بە كۆمەلەيى بۇ ئىستىدلال زۆر موناسىن ۋە ئىستىدلاليان پى ئەكەرى.

وہ نیمامی نہ وہوی لہ شہرحی موسلیمدا فہرموویہ تی: جومہوور ئیستیدلالیان کردوہ بہ ثایہ تی: ﴿ومن يتعد حدود الله فقد ظلم نفسه لا تدري لعل الله يحدث بعد ذلك أمراً﴾. ثایہ تی یەك لہ سوورہی تەلاق. فہرموویانہ: مەعناى وایە کہ ژن تەلاقدەر وا ئەبنی پەشیمان ئەبیتتەوہ و مومکینیش نابنی تەدارەکی ئیشەکەى بکا و ژنەکەى بەیئیتتەوہ، جا ئەگەر سنی تەلاقە نہ کەوتایە ئیلا بە تەلاقیکى ريجعى کابرا پەشیمان نەدەبووہوہ لەبەر ئەوہ کہ مەجالى ريجعى ئەبوو.

خواهەنى تەفسیری «أضواء البيان» ﷺ ئەلئی: وہ لەوانە یە کہ تەئیدی ئەم ئیستیدلالە قورئانییە ئەکا ئەوہی کہ ئەبووداوود بە ئیسنادیکی سەحیح لہ ریگەى موحاهیدەوہ ریوایە تی کردوہ کہ فہرموویہ تی: لہ حوزووری ئینوعەباسا بووم ﷺ پیاوئى ھات بو لای وتی: «یا ابن عباس طلقت امرأتی ثلاثاً». لەویا ئینوعەباس جوابی نەدایەوہ ھەتا گومانم برد کہ ژنەکەى پێ ئەداتەوہ، جا فہرمووی: «ينطلق أحدكم فيركب الأحمق، ثم يقول: يا ابن عباس. إن الله قال: ﴿ومن يتق الله يجعل له مخرجاً﴾ و إنك لم تتق الله، فلا أجد لك مخرجاً: عصيت ربك و بانت منك امرأتك».

واتە یەکیکتان ئەچن سواری سەفاهەت ئەبن لہ پاشا ئەلئی: «یا ابن عباس! خودا فہرموویہ تی: ھەرکەسێ لہ خودا بترسێ خودا لہ تەنگانەدا دەرووی بو ئەکاتەوہ. وە بە راستی تو لہ خودا نەترساوی و من هیچ دەرووی بو تو نابینم: نافەرمانی خودای خۆت کردوہ لەوہدا ژنەکەت بە سنی تەلاقە تەلاق داوہ، وە ژنەکەت جیابووہ تەوہ لیت بە جیابوونەوہی بەینوونە.

وہ ئەبووداوود لہ ئینوعەباسەوہ ﷺ چەن «موتابەعاتی» واتە چەن ریوایەتیکى مونسابی ئەم ریوایەتەى گێراوہ تەوہ. وە ئەم عیبارە تی ئینوعەباسە تەفسیرە بو ثایە تی:

﴿ومن يتعد حدود الله فقد ظلم نفسه﴾: وه هەرکەسێ ته قوای خودا بکا و سێ تەلاقەکانی لە یەک کەلیمەدا گرد نەکاتەوێ ئەوێ خودا دەرووی ئەداتێ بە هۆی گێڕانەوێ ژنە کە ی تا دوو جار، وه هەرکەسێ ته قوای خودا نەکا دەرووی نییه؛ چونکی ژنە کە ی بائینه ئەبێتەوێ به بهینوونە ی کوبرا.

ئەمە یە مەعنای کەلامە کە ی ئیبنووعەباس به نهوعی کە ئیحتیمالی غەیری ئەمە ی نییه. وه ئەم تەفسیر و به یانە زۆر به هێزە بۆ ئەم مەحەللی نیزاعه؛ چونکی ئیبنووعەباس موفەسسیری قورئانە و حەزەرەت ﷺ فەرموویەتی: «اللهم علمه التأویل» وه لەسەر ئەم بیر و باوەڕە یە کە سێ تەلاقە به یەک کەلیمە سێ تەلاقە کە واقع ئەکا. وه زۆر به ی ئەسحاب و زۆر به ی عولەمای موحته هیدین، کە چوار ئیمامەن، لەوانەن و خەلکیکی زۆر نەقلی ئیجماعیان کردووە لە ئەسحابەوێ لەسەر ئەمە؛ چونکی کاتێ حەزەرەتی عومەر حوکمی کرد بەم قەزیه ئەکابیری ئەسحابە ی پێغه مبه ر ﷺ وه کړو عوسمان و عه لی و گه وره کانی موهاجیرین و ئەنسار ئاگادار بوون و کەس نەبوو کە موخالەفە ی عومەر دەر بپړی لەم مەسئەلەدا، وه ئەوانیش ئەوانەن کە موباشەرەتەن خیتابیان لێ کراوە لە لایەنی خوداوە به (خیر الأمّة) و به عینوانی موهاجیر و ئەنسار خودا ئیعلانی رەزامەندی خۆی لێ کردوون و حەزەرەت ﷺ فەرموویەتی: «وإن من یعش منکم فسیری اختلافاً کثیراً، فعلیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدين المهديين، عضوا علیها بالنواجز». وه به دەللی ئەو حەدیسە کە ئەبووداوود به ئیسنادی سەحیح ریاوایەتی کرد ئیبنووعەباسیش ﷺ له کەوتنی سێ تەلاقە به یەک کەلیمە موافیقی حەزەرەتی عومەر بوو، وه ئەم قەزیه بوو به «ئیجماعی سکوتی»؛ چونکی هیچ سەحابە یەک ئیزهاری موخالەفە ی نەکردووە و موخالەفە ی ئەوان موخالەفە ی ئیجماعه.

وه حاسلی خۆلاسی ئەم مەسئەلە ئەمە یە کە قسە لێرەدا له سێ جانییه وە یه:

یەكەم: جانیبی نەسی قەولی یا فیعلی سەریح لەلایەنی ھەزرەتەوہ (ﷺ). دووہم: بە سیناھە ی عیلمی ھەدیس. سێھەم: فەرموودە ی ئەھلی عیلم و ئیجتیھادە.

ئەمما جانیبی نەس لەلایەنی ھەزرەتەوہ (ﷺ): بە قەتعی سابت نەبووہ نە لە فەرموودە و نە لە کردەوہ ی ھەزرەت کە بپاری دابن لە مادە یە کدا سئ تەلاقە بە یەك حسیب بکا، وە بە ھێزترین رووداو قەزییە ی رەکانە بوو کە دەرکەوت بە لەفزی «ألبتة» بووہ و ھەزرەت (ﷺ) سوئندی دا کە لە یەك تەلاق زیاتری قەسە نە کردووە، ئەگەر لە یەك تەلاق زیاتر نە کەوتایە چلۆن ھەزرەت (ﷺ) سوئندی ئەدا؟ وە سوودی ئەو سوئندە چی ئەبوو؟ وە ئەگەر فەرموودە یی یا حوکمی ببوایە لە سەر داوای موخالیف چۆن ھەزرەتی عومەر بە بئ دەلیلی شەریعی موخالەفە ی ھەزرەتی ئەکرد؟ وە یا چۆن لە ناو کۆری گەورەکانی موھاجیرین و ئەنساردا ئەتوانن موخالەفە بکا؟ وە چلۆن لئی قەبوول ئەکرئ لە ناو ئەو ئەسحابە عالمانە و لە ناو ئەو کۆمەلە پاکانە وە لە ناو ئەو پالەوانانی دینە کە رۆح و مالیان سەرف کرد بۆ ئیسلام!

وە ئەمما لە جانیبی بیر و باوەری ئیمامانی موحتەھیدینەوہ: ئەو بە ئیتتیفاق لە پیش دەرکەوتنی ئەھوای نەفس و بیدعە تا ھەموو بە ئیتتیفاق حوکمیان کردووە بە کەوتنی سئ تەلاقە. مالیک و ئەبوو حەنیفە و شافعی و ئەحمەد (ﷺ). جا پاش دامەزرانی ئیتتیفاق ئیتر موخالەفە ی کەس زیان نادا.

وە ئەمما لە جانیبی عیلمی ھەدیس و ریعایەتی ئوسوول: بە ھێزترینی ئەحادیس لەوانە کە موخالیف ئیستیدلالی پێ کردوون ھەدییی تاوس بوو لە ئینووعە باسەوہ (ﷺ) وە باش تەماشای ئەو جوابانەتان کرد کە موحەددیسین رەددی ئیستیدلالە کە یان پێ کردووە تەوہ.

که وایی حقه هر نه‌ویه که نوممه‌تی نیسلام و عوله‌مای نه‌علام ده‌وامیان له‌سه‌ر کردووه، وه واجبه له‌سه‌ر ئیمه‌یش بکه‌وینه شوین نه‌وان. «فإن الاقتداء بالکرام کرامة. و خیر الکرامة فی الاستقامة. نسأل الله الاستقامة علی الحق إلی أن نلقى رب العالمین».

﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾

واته: نه‌ی موسولمانانی خاوه‌ن ژن ره‌وا نییه و دروست نییه له‌ده‌ستووری نیسلاما بو ئیوه که وه‌ربگرن له‌ژنه‌کانتان نه‌ندازه‌یین له‌وه‌ی پیتان داوون له‌ماره‌یی و مالی دنیا، له‌به‌ر نه‌وه نه‌وه‌ی پیتان داوون به‌بخشش بووه و بووه به‌مالی نه‌وان و نه‌و ماره‌یییه که وه‌ریان‌گرتووه لیتان له‌بری له‌زه‌ت وه‌رگرتنی ئیوه بووه له‌چوونه‌لایان و هر وه‌کوو ئیوه بوون به‌خاوه‌ن باره و له‌زه‌تتان وه‌رگرتووه له‌وان نه‌وانیش بوون به‌خاوه‌نی نه‌و ماله.

﴿إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

مه‌گه‌ر کاتی که ترسی نه‌وه‌تان ببین که حقوقی خودا به‌جی نه‌یه‌نن به‌رابه‌ر به‌یه‌ک، واته ژنه‌کان ئاره‌زوویان له‌مانه‌وه له‌گه‌لتانا نه‌بین و به‌م هووه ده‌ست بکه‌ن به‌نافه‌رمانی و لادان له‌یاسای شهرع له‌ژن و می‌دیدا.

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

جا نه‌گه‌ر ترستان بوو له‌وه که حقوقی خودا به‌جی نه‌هینن له‌کاتیکا به‌یه‌که‌وه بن.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾

نه‌وه له‌و کاته‌دا گوناخ نییه له‌سه‌ر کابرای خاوه‌ن ژن له‌وه‌رگرتنی نه‌و ماله‌دا که ژنه‌که‌ی نه‌یدا پئی له‌باتی به‌ره‌للا کردنیا. وه گوناخیش نییه له‌سه‌ر ژنه‌که نه‌و ماله‌ بدا به‌میره‌که‌ی هه‌تا زیاتر گیرۆده‌ی نافه‌رمانی خودا نه‌بن.

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾

ئەم فەرمانانە باسەم کردن بۆتان فەرمانی خودای تەعالان لە سنووری ئەوانە
لەندەن و لە خەتیان دەرنەچن.

﴿وَمَنْ يَعْصِ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

و ئەهەركەسێ لە سنووری فەرمانەکانی خودا لابدا و موخالەفیان بکا ئەو بە
راستی ئەو کەسانە غەدار و ناپەسەندن لە لای خودا.

لێره دا چەن قسە بێ هەیه:

بە کەم: بە زاهیری ئەم ئایە تە دروست نییە تۆڵە وەرگرنتی پیاو لە ژن و مالدانی
ژنیش لەم هۆو مەگەر لە کاتی بیمی لادان لە حقوقی خودا و فەرموودەی حەزەرەتیش
تەئیدی ئەمە ئەکا، کە فەرموویەتی: هەر ژنی داوای تەلاق بکا لە مێردەکەی بە بێ
بەهانه یەکی شەری راست ئەو بێنی بەهەشت ناکا.

بەلام جومهووری زاناکان ئەو جیا بوونەوه یانە بە «مەکروو» داناو ئەک بە
حەرام، و ئەگەر رووی دا تەنفیزیان کردوو؛ چونکە مەنع و نەهی لە عەقدە لەلای
ناکا لەسەر فەسادێ ئەو عەقدە. «مع العلم» هەرچەن ئەو جۆرە بەهانه یە بێ
بۆ جیا بوونەوه یان لەیه ئەگەر ئەو جیا بوونەوه بێ بە هۆی زیاندان لە ژیا
مندالیان، وە یا بێ بە هۆی ئاشووب لە ناودا ئەو ئەبێ بە هۆی تاوانباری بۆ ژن
و پیاو، بە تاییەتی بۆ ئەو یان کە زۆرتر ئەبێ بە هۆی جیا بوونەوه کە.

و بەزێ لە زاناکان ئەلین: لەبەر ئەو ئەم ئایە تە هاتوو تە خواری وە لە شانی حەبییه
کچی سەهلی ئەنساری و سابیتی کوری قەیسدا، وە حەبییه ئەو نەندە رقی لە سابت
بوو ترسی ئەو هەبوو لە مانەوه یا لەلای گیرۆدەیی تاوان بێ. ئەم ئایە تە مەفهومی

موخالهقهی نییه. واته نهوه ناگهیهنیی نهگهر ترسی نافهرمانی خودایان نهبوو نهوه جیابوونهوه که گوناخه، وه به ههر حال که ههر دوولایان بریاری جیابوونهوهیان دا له بهرانبهری مالهوه دروسته بویان.

دوووهم: ئەم نهووعه جیابوونهوهیه مهشهووره به «خولع» واته جیابوونهوهی ژن و میژد به عیوهز. وه له زاهیری نایه ته که دا له سهر ههر نه ندازهیی له مال بئ به دلخوازی ههر دوولایان دروسته، ههر چهند له کهرامهتی خوئی کابرایه که میقداری مارهیی ژنه که ی زیاتر نه بی.

سیههم: له سهر نهو مهعنایه به یانمان کرد خیتابی ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ﴾ بۆ نهو میژدانهیه که ژن ته لاق نه دهن، وه لادان له خیتابهوه بۆ غائب له جوملهی ﴿إِلَّا أَنْ يَخَافَ﴾، وه له غائیهوه بۆ موخاته ب له جوملهی ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ﴾ دا له سهر یاسای ئیلتیفاته وه ته عبیر به جهمع و به ته سنییه له بهر ته ماشا کردنی دامه زراندنی یاسا، وه ته ماشای نهو دوو که سهیه که خولعه که به جئ دینن، واته له ته ماشا کردنی یاسای خولع له ناو موسولمانانا به سیغه ی جهمع خیتاب نهکا، وه له ته ماشا کردنی نهو دوو که سهدا که خولعه که به جئ دینن به شیوه ی ته سنییه ته عبیر نه داتهوه.

جا پاش باسکردنی ته لاقی ژن له موقاییلی مالهوه بۆ ئیفا دهی نهوه که ته لاق وه کوو به خوړایی و له موقاییلی مالیشهوه نه بی خودای تهعالا رووی کردهوه به یانی ژماره ی ته لاق و فهرمووی:

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا حِلَّ لَكُمْ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾

واته نهگهر له پاش نهو دوو ته لاقه که باسمان کردن نهگهر میژدی ژنه که جار یکی سیههم ژنه که ی ته لاق دا - خواه به خوړایی بی یا له سهر مال بی - نهوه ئیتر نهو ژنه حه لال نابیتتهوه بۆ نهو که سهو دروست نییه بگه رپتهوه بۆ لای ههتا شوو نهکا

بە مێردیکی تر غەیری مێردی پیشووی و ئەو مێردە دووهمە ئەپرواتە لای ژنە کە و لەزەت لە یەک وەر ئەگرن.

وە سەرپڕی ئەم وەزە ئەمە یە کە ئایینی ئیسلام داوای ئەوە ئەکا ژن و مێرد بە یە کەوێ بەخۆشی و بە حورمەتەو بە بێ ئاژاوێ بژین هەتا ئەگەر نەتەوێ بێ لەو پیاو و ژنە پەیدا بوو لە ناو خانەدانیکێ بە خۆشی و ئاوەدانا بژین و فێری زانست و خوو و رهوشتی بەرز ببن، وە بۆ رێخستنی خانەدانی وەها خودا رازی نییە هەتا هەتایە کابرا ژنە کە ی تەلاق بدا و بیهێنێتەو و هەروا ئاژاوە دەوام بکا، بەلکوو ئەم ئاژاوە تا دوو جار چاوپۆشی لێ ئەکرێ و لە جاری سێهەم ئەو ژنە ی لێ حەرام ئەکرێ هەتا ئەبێ بەژنی پیاوێکی تر و حورمەتی ئەو مێردە پیشووە ئەشکێ بۆ ئەوێ عیبرەت بگرن و جاریکی تر ئەم ئاشووبە تازە نەبێتەو.

ئەگەر کەسێ بێ: لە پیشەوێ باسی تەلاقی سێهەم لە کەلیمە ی ﴿أَوْ تَسْرِحْ بِإِحْسَانٍ﴾ دا کرا. «بناءً علیه»، ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا﴾ ئەبێ بە تەلاقی چوارەم، ئەمەیش مەردوودە! لە وەلاما ئەلێن: کەلیمە ی ﴿أَوْ تَسْرِحْ بِإِحْسَانٍ﴾ بۆ بەرەڵاکردنی ژنە کە بوو بە تەلاقی دووهم، وەکوو باسمان کرد. وە ئەگەر مەبەست لەو تەلاقی سێهەم بێ ئەو تەلاقی سێهەمە لە تەقدیرا و تەسویرا، وە جوملە ی: ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا﴾ بۆ بەیانی تەلاقی سێهەمە لە تەحقیق و بەجێ هێنان. واتە: مەعنای ئایە تە کە و ئەبێ کە: تەلاقی گەرانهوێ لە پاشەوێ بێ دوو جار، ئێتر پاش ئەم دوو جارە تەلاقە یا: راگرتنیکێ پیاوانە ی بۆ هەیه، وە یا تەلاقیکی سێهەمی بۆ هەیه بیدا.

جا ئەگەر ئەو تەلاقە سێهەمی تەحقیق کرد و هێنایە جێ، یانی تەلاقە کە ی لە جاری سێهەم دا ئێتر ئەو ژنە ی بۆ حەلال نابێ هەتا شوو ئەکا بە مێردیکێ تر. وە بەم تەقریرە تەلاق هەر سێ جار ئەبێ و نابێ بە چوار. وە جوملە ی: ﴿فَإِنْ خَفَمَ أَلَا يَقِيَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ بۆ بەیانی ئەوە یە ئەو تەلاقانە کە بە دەستی پیاو و بە جینگەیان

دینئ، وه کوو نه توانئ به خوږایی به جیگه یان یینئ نه یشتوانئ له سهر مال بی و ئیتر
عه لاقه ی به زیاد کردنی ته لاقه وه نییه.

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا﴾

جا نه گهر ئهم میردی دووههمه له پاش نه وه که نه و ژنه ی به ماره بریتیکی شهرعی
ماره کرد و پویشته لای هات و به ئاره زووی خو ی نه و ژنه ی ته لاق دا به ته لاقی
بائین له موقابیلی ماله وه، وه یا به ته لاقی خوږایی، وه نه و ژنه ماوه ی عیدده ی له م
ته لاقه وه به سهردا رابورد، نه وه گوناح و تاوان ناکه ویتته سهریان له وه دا بکه ونه وه یه ک
و میردی یه که م نه و ژنه ماره بکاته وه.

﴿إِنْ ظَنَّ أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

نه گهر باوه پری به هیزیان وابوو که پاش ئهم یه ک گرته یان یاسای فه رمانی خودا
له ژن و میردیدا به جئ دینن و به یاسای شهرع به یه که وه رائه بوئرن. وه نه گهر
باوه پریان وابوو که پاش ئهم جاره یش ههر ئاشووب و فیتنه نه نینه وه نه وه له ئیقدامیان
له سهر ئهم ماره برینه تازه یه تاوانبار ئه بن ههر چه ن نیکاحه که به زاهیری شهرع
دروست بی؛ چونکی ئینسان ههر ئیشتی بکا له سهر باوه پری پهیدا بوونی رووداوی
نابار، نه وه تاوانبار ئه بن.

﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

ئهم نه حکامه که به یانمان کردن یاسای دینی خودان.

﴿يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾

خودا روئشیان ته کاته وه بو کۆمه له ئینسانئ که له یاسای خودا تی بگهن و رهفتاری
بی بکه ن.

جا له بهر نه وه که ئینسانی نه و چهرخه خوویان گرتبوو به وه وه که به دریزی روژگار هه رکاتی رقیان داهات له ژنه کانیان ته لاقیان بدن و له پیش ته واو بوونی ماوه ی عیده یانا بیانیه ننه وه و نه م خووه ناشیرینه له ده ماخیانا دامه زرابوو و به ئاسانی له سهریان دهر نه ده چوو، خودای ته عالا بو ته نکیدی فرمانه پیشووه که ی دووباره فهرمو ی:

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُفِنْ أَجْلَهُنَّ﴾

کاتی ژنه کانتان ته لاق دا و نزیك بوونه وه له ئاخری ماوه ی عیده یان.

﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

نه و ژنانه بهینه وه بو لای خوتان و رایان بگرن له سهر یاسای ناسراوی ئایینی نیسلام.

﴿أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

یا وه کوو بهر نه لاتان کردوون با برۆن، به لام به شیوه یه کی په سهند و حقووقیان هه رچی هه یه پنیان بدن.

﴿وَلَا تُنْسِكُوهُنَّ ضَرَارًا لِنَعْدُوا﴾

ئیتیر مه یانه ننه وه بو لای خوتان له سهر خواستی نه وه که زیانیان پنی بگه یه نن هه تا له سهر نه و خواسته بکه ونه سته مکردن لیان و به دخوویی و کاری ناشیرینیان له گه لا بکه ن.

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

هه رکه سی نه و سته مه و نه و کاره نابارانه بکا له گه ل نه و ژنه داماوهدا که هیناویه تیه وه بو لای خو ی، نه وه له راستیدا سته می له نه فسی خو ی کردووه؛ چونکی خو ی ئاماده کردووه بو عیقابی خودا له دنیا و قیامه تا.

﴿وَلَا تَتَّخِذُوا ءَايَتِ اللَّهِ هُزُوًا﴾

ئەى موسولمانەكان ئەم ئايەتى خودايە و ئەم ئەمرو نەهیبى خودا كە دینە سەرتان بە گالته و گەپى بى شوعوورانە رایان مەبوترن و ئیهمالیان مەكەن و رەفتاریان پى بكەن. وە یاخود ئەو حەل و عەقدە كە خودا دایناون بۆتان بە گالتهیان دامەنین. نەلین بەو تەلاقە كە بە دەمتانا هاتوو: گالته مان کردوو و دانامە زری! ئەمە گوناخیكى پووچە؛ چونكى خودا لەسەرتان ئەژمیری. وە فەرموو دەى پىغەمبەرە: سى شت هەن بە دنیایی بیانكەى ساغن و بە گالتهیش بیانكەى هەر ساغن: ژن ماره کردن و، ژن تەلاقدان و، بەندە ئازاد کردن.

وە زاناكان فەرموویانە حەزەرە ئەم سیانەى لەبەر ئیھتیمام جیا کردوو تەو و ئەنا هەموو حەل و عەقدی هەر وەهایە، یانی كە بریاردران و بەدەما هاتن ئەو و هەرچۆن بى بەتەواو ئەژمیرین.

﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾

ناوى نىعمەتەكانى خودا بێن كە پى داون بۆ ئەو كە سوپاسى خودا بكەن لەسەریان. وە ئەو نىعمەتانە وەكوو لەش ساغى و، هۆشیارى و، رزق و رۆزى و، رزگاربوون لە تارىكستانى خودانەناسى و بت پەرستى. وە یاخود باسى ئەو نىعمەتە گەورەى خودايە بكەن كە دیارە لەلاتان وەكوو رەوانە كردنى حەزەرەتى موحەممەد ﷺ و كردنى بە هۆى رەحمەت بۆتان.

﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾

وە باسى ئەو بکەن كە خودا ناردوویەتە خوارەو بۆ سەرتان لە ئایاتى قورئانى پیرۆز و فەرموودەكانى پىغەمبەرى نازدار كە بوون بە هۆى ئەو لە تارىكستانى

نەزانین دەرچن بۆ رووناکی زانست و بیر و باوەپی راست و رهوان و پیروزی هەردوو دنیایان پێ وەر بگرن.

﴿يَعِظُكُمْ بِهِ﴾

خودا ئامۆزگارێتان ئەکا بەو قورئان و فەرموودەی رەهەبرە.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾

له خودا بترسن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

وه بزانی که خودای تەعالا بە هەموو وتار و کردەوه و خەیاڵاتیکی دەروونتان زانایە و هێچی لێ ون نابێ.

زاناکان فەرموویانە: ئەمە که قورئان هاتوو تە خوارەوه دیارە، وه ئەمەیش که بڵێن فەرموودە ی پێغەمبەریش ﷺ هاتوو تە خوارەوه لەبەر ئەوەیە که لەسەر فەرمانی خودا پێویستە بکەوینە دووی بەیاناتی حەزەرت و رەفتاریان پێ بکەین.

فەرموودە ی خودای تەعالا: ﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ﴾ الآية.

ریوایەت کراوە لە مەعقەلی کوپی یەسار، یا کوپی سینان، که خوشکیکی بوو ماری بری بۆ ئامۆزایەکی خۆی و لە پاشان تەلاقی دا و باسی نەکرد هەتا عێددە ی تەواو بوو، جا خەڵکی داوایان کرد ماری بکەن و میردە کەیشی پەشیمانەوه بوو لە تەلاقی کە ی و داوای کرد ماری بکاتەوه و مەعقەل سوێندی خوارد جاریکی تر بۆی ماری نەکاتەوه لە گەڵ ئەوەش ژنە کە ی حەزی نەکرد بگەرێتەوه بۆ لای، جا ئەم نایە تە نازل بوو فەرمووی:

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَبَنَ أَجَلَهُنَّ﴾

کاتی ژنه کانتان تەلاق دا و مانه وه هه تا گه یشتن به دواپی ماوهی عیدده یان.

﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ﴾

مه نعیان مه که ن - نهی چه قدارانی نه و ژنانه - له وه که شووبکه نه وه به میترده کانیا.

﴿إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ﴾

کاتی که له یه که رازی بین به یاسای دین.

﴿ذَلِكَ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

نهم فرمانه نامۆژگاری نه و که سانهی پی نه کرئ له ئیوه که ئیمانیا هه یه به خودا و به روژی قیامهت؛ چونکی که سنی که باوه پی نه بی به فرمانی و به نه نجامی نه و فرمانه نامۆژگاری کردنی بی سووده.

﴿ذَلِكَ أَرْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾

نهم یاسایه به سوودتره بو ئیوه و پاکتره له چلکی تاوانباری.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

خودای تهعالا زانایه به وهی که سوودی دنیا و قیامهتی تیدایه و ئیوه زانا نین. وه پیویسته بو نهزان له سهر فرمانی زانا ره فتار بکا.

جا کاتی که مه عقهل نهم ئایه تهی بیست وتی: «سمعاً لربي وطاعة» وه وتی به نامۆژاکه ی: خوشکه که ماره نه که مه وه بو و ئیکرامیشت نه گرم. مه عقهل نه لی: نهم ئایه ته له شانی مندا نازل بوو، وه که فاره تی سوینده که م دا و بۆم ماره کرده وه. نهمه ئیمامی بوخاری و نه بووداود و ترمزی ریوایه تیان کردوه.

بزانن! لەسەر ئەم تەقریرە خیتابی ﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾ بۆ حەقداری ژنەکانە و هەلته گری ئه و خیتابه بۆ نەفسی میرده کان بێ که تەلّاقی ژنەکانیان داوه. وه له بهر ئه وه که خاوه ن ده ست بوون مه نعی ژنه تەلّاق دراوه کانیان کردووه له وه که شوو بکه ن به و که سانه ئه یانه وین.

جا خودای تەعالا ئه فەرمویت: ئەم غەدرە مه که ن! مادام تەلّاقان داو و عیددیەیان تەواو بووه و له ناو خۆتاناناکه ونه وه یه ک مه نعیان مه که ن له وه که شوو بکه ن به و که سانه ئه یانه وئ شوویان پێ بکه ن.

وه له پاش باسی ئه حکامی تەلّاق باسی حوکمی ئه و ژنه تەلّاق دراوانه ئه کا که له میردیان جیا بوونه ته وه و مندالیشیان له و میردانه هه یه و گومانی ئه وه ئه بری ئه و ژنانه له بهر دوژمنایه تی میرده کانیان مندالّه کان تەرك بکه ن و شیریان پێ نه دهن. وه ئه فەرمویت:

﴿وَالْوِلْدَاتُ لِرُضْعَنِ أُولَٰئِهِنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ﴾

ئە و ژنانە که دایکی مندالّن و تەلّاق دراو و اجبه له سه ریان شیر بدەن به مندالّه کانیان ئە گەر که س نه بێ شیریان پێ بدا، وه یا مندالّه کان مه مکی ژنی تر نه گرن، یا خود ژنی تر بێ به لام گومانی زایه بوونی مندالّه کانیان لی بکری، وه یا خود له کاتیکا باوک و حەقداری مندالّه کان لات بن و ته وانایان نه بێ دایه نیکی تر بگرن بۆ مندالّه کانیان. ئەم تەفسیره له سه ر ئەساسی ئه وه که ئەم جومله ئیخباریه له جینگه ی جومله ی ئینشائییه دا بێ و ئەمر بێ به دایکه کانیان شیریان پێ بدەن. وه ئە گەر هەر له سه ر ئیخبار بێ ئه وه ئه بێ به ئیخبار له ژنه کان به وه که شیر ئە دەن به مندالّه کانیان هه رچه ن وجووب رووبکاته باوکی مندالّه کان له کاتیکا دایکه که یان به خۆپایی شیریدا، وه یا به که متر له ئوجره ی عاده تی رازی بێ، وه یا هەر داوای ئوجره ی عاده تی بکا، وه

غەیری ئەو بەو ئوجرە رازی بێن یا داوای زیاتر لە ئوجرە عادیەتی بکا بۆ ئەوێ
مندالەکان بەدەن بە دایکیان. وە ئەمما بیریاری ماوێ شیردانەکیان بە دوو سأل ئەو
لەسەر شێوێ و جوبوب نییە لەبەر دوو شت:

یەكەم: لەبەر جوملەیی: ﴿لَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَتِمَّ الرِّضَاعَةَ﴾ واتە ئەم دوو سألە بۆ ئەو
باوکانەییە یا بۆ ئەو باوك و دایکانەییە خواستیان لەسەر تەواو کردنی ماوێ شیردانە
بە مندال. لەبەر ئەوێ كە واجب بوون نابەستری بە خواستەوێ.

دووهم: لەبەر ئایەتی: ﴿وَإِنْ أَرَادَا فَصَالًا عَنْ تَرَاضٍ﴾ كە زاهیرە لەوێدا مادام ئەو
دایك و باوكە ویستیان لە كەمتر لە دوو سأل مندالەكە لە شیر بېرنەوێ ئەوێ دروستە
بۆیان. كە وابوو غایە لە ناوبردنی دوو سألدا قەتعی نیزاعە. واتە ئەگەر ژنەكە و پیاوێكە
لە ماوێ شیرپێدانی مندالەكەدا نەكەوتنە یەك ئەوێ شەرع ئەو نیزاعە ئەبێتتەوێ بە
ئێعتباری ماوێ دوو سأل.

﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

وێ واجبە لەسەر ئەو باوكە كە مندالەكە بۆ قازانجی ئەو لە دایك بوو، رزق و
رۆزی ئەو ژنە شیردەرانی و بەرگ و پۆشاكیان بێن بەدەن بە یاسای شەرعی و لەسەر
عادیەتی موسولمانانی ئەو شوێنە بۆ ئەوێ كە بێن بە ئوجرە ئەو ژنە تەلاق دراوانە
هەتا بە تیری و پۆشتەیی و خاوەن شیرێ بتوانن شیر بەدەن بە مندالەکانیان. بە کورتی
وەكوو زەمانی پێشوو كە لەژێر نیکاحی پیاوێکاندا بوون وەها نەفەقە وەرێگرن تا
مندالەکان بە خوشی بەخێو بکەن، وە ئەگەر وا هەلکەوت ئوجرە زیاتر بوو لە ئەندازە
نەفەقە یا كەمتر بوو ئەوێ ئەو قەزییە حەوالە ئەکری بە ئیتتیفاقی خۆیان، وە ئەگەر
نیزاعیان كەوتەناو قازی دەفعی ئەکا بە نەوعی كە ئەو پیاو و ژنە كەسیان مەغدوور
نەبن مندالەکانیش باش پەرودەرە بێن.

﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا﴾

له لایه نی خودای ته علاوه داوا ناکرئ له هیچ نه فسی ئیلا نه و نه دازه به که وا
له ته وانایا؛ دهوله مه ند به پیی خوئی و گه دا به پیی خوئی.

﴿لَا تُضَارُّ وَالدَّةُ يُولَدُهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ يُولَدُهَا﴾

قیرانه تی «حه فس» له سهر فه تحه ی «ر» ه که یه له گه ل گرتیا، جا له سهر ئه م قیرانه ته
ئینشایه یانی: با زیان نه درئ له دایکی نه و مندالانه به هوئی منداله کانیا نه وه، به م
نه وه زوریان لی بکرئ له خزمه تکردنی خارچ له عاده ت. وه زیان نه درئ له باوکی
منداله که به هوئی نه و منداله وه، به م شیوه ژنه کان داوای زیاده مه سرفیان لی بکن.
وه خوینراویشه ته وه به بوری «ر» ه که له گه ل ته شیدا، وه له سهر ئه م قیرانه ته
ئینباره. واته: دایکی منداله که زیان ناگه یه نی به منداله که ی له شیرپندان و خزمه تکردنیا،
وه باوکی منداله که یش زیان نادا له منداله که ی به ئیهمال کردنی خزمه تی دایکه که ی،
وه یا به نه دانی مه سره فی منداله که.

﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ﴾

وه واجبه له سهر میرات به ری نه و خاوه ن منداله، وه کوو باوکی باوکی، یا کوپی
نه و باوکه، وینه ی نه وه که واجبه له سهر باوکه که. وه بازی فه رموویانه: مه به ست له
واریسی خاوه ن منداله که نه فسی منداله که خویه تی، وه مه عنای وایه نه گهر خوئی
مالی هه بوو له مالی خوئی مه سره ف نه کرئ بو خوئی و بو دایکه که ی که شیر
پی نه دا. وه بازی نه لئین: مه به ست له واریس نه و که سه یه له پاش باوک و دایکه که
نه مینن. واته نه گهر باوکه که مرد له سهر دایکه مه سره فی منداله که، وه نه گهر دایکه که
نه ما واجبه له سهر باوکه که دایه ن بگری بو منداله که.

﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾

نه گهر باوکی مندال و دایکه که ی و یستیان له پیش ته و او بوونی دوو ساله که دا منداله که له شیر بیر نه وه به دلخوازی هه ردوو لایان له سهر نه ساسی راویژ و خیر خواهی نه وه تاوانیان له سهر نییه، مادام زیانی منداله که ی تیا نییه.

﴿وَلِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَزِعُوا أَوْلَادَكُمْ﴾

وه نه گهر و یستیان که دایه ن بگرن بو منداله کانتان.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَاءً أَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾

نه وه گوناختان له سهر نییه کاتی نه و ئو جهری دایه نه که نه تانه وی پتی بدنه له وه ختی خویا ته سلیمی بکه ن به شیویه کی جوان به نه وعی نه و دایه نه ئومیده وار بیتی به پیاوه تی ئیوه و خزمه تی منداله که تان به دل به جی یئین.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

جا له خودا بترسن له به جی هیئانی نه م یاسادا که باسما ن کرد، وه باوه پتان و ابی که خودای ته عالا چاوی و له کرده وه کانتانه وه.

بزانن له م شوینه دا چهن باسی هه یه:

[باسی] یه که م: موفه سیره کان به زوری بیریان له سهر نه وه یه مه به ست له: «والدات» له نایه تی: «والوالدات یرضعن» دا عامه بو دایکی که ته لاق درابی و دایکی له ژیر نیکاحی باوکی منداله که دا مابی. نه م مه عنایه نه گهرچی به نیسبه تی ژنی ته لاق دراو وه روناک بی، بو ژنی که ته لاق نه درابی تاریکه؛ چونکی نه و ژنانه شیریش نه دن به منداله کانیا ن نه فه قه یان به هه موو جوژی واجبه له سهر میرده کانیا ن، که وابی نه و

رزق و کيسووته ئەگەر ئەیکەى بە ئوجرەى شیرپێدانیان مەعقوول نییه؛ چونکی بە بێ شیرپێدان واجبه، وه ئەگەر نایکەى بە ئوجرە ئەوه باسى ئوجرەى دایکەکان نییه له ئایەتەکهدا.

بۆیه قورتوبی له تەفسیره کهیا و، گەلێ له ئەهلی تەفسیر لهسەر ئەوهن که مەبەست له «والدات» تەلاقدراوەکانه. وه دەلێلیان هیناوه تەوه به چەن دەلیل و حوجەتى مەعقوول: یەکهەم: ئایەتە پیشووهکان باسى ژنی تەلاقدراو و ئەحکامی تەلایان ئەکەن. کهوابێ مونسب وایه ئەم والیداتهیش له تەلاقدراوەکان بن.

دووهم: خودا به هۆی شیردانیان به مندالەکان واجبی کردووه که پیاوهکان رزق و پۆشاکیان بێ بدن، وه ئەمه هەر بۆژنی تەلاقدراو دەست ئەدا؛ چونکی ژنی که له ژێر نیکاح و عیسمهتی کابردا بێ شیر بدا و نهیدا نهفهقهی هەر واجبه.

سیهههه: ئەمه که ژنی تەلاقدراو گومان ئەبرێ موبالات به مندالەکهی نهکات له داخی کابرای میردی که تەلاقى داوه. جا خودای تەعالا ئەفرمویت: نابێ ئەو ژنه وههائێ و پێویسته ئاوڕ بداتهوه بهلای مندالەکهیا و شیرى بێ بدا، ههروا واجبه باوکی ئەو مندالەیش نهفهقهی ژنه که بدات وهکوو سابق له ئوجرەى ئەم شیرپێدان و خزمەتى مندالەدا.

چوارهم: له عیبارەتى: ﴿وعلى المولود له﴾ وه دەرئەکهوئى که ئەم ژنانە تەلاقدراوەکانن؛ چونکی — ئەگەرچی نەسەب بهسراوه به باوکهوه و بۆ دایک نییه — ئەگەر باوک و دایک بهیهکهوه بن و مندال لای خۆیانایا بێ ئەوه مندالەکه بۆ هەردوولایانه، بهلام ئەگەر دایکی مندال جیابوووه له باوکهکهی ئەوه له ئەنجاما کۆرەکه یا کچهکه ئەگێریتەوه بۆ لای باوکهکهی و قازانجی هەر بۆ ئەو ئەبێ و خێرى بۆ دایکهکهی یا نابێ یا زۆر کهم ئەبێ.

پینجهم: عیبارەتی: ﴿لا تضار والدۃ بولدها ولا مولود له بولده﴾ مونا سبی پیاو و ژنیکه که عەلاقە ی ژن و میردییان له بهینا نه مابن؛ چونکی ئەو زیانگە یانندن به یه کتره، وه یا ئەو زیانگە یانندن به مندالە له کاتی دوستی و ریکی باوک و دایکه که دا زۆر دووره، به لککو و هەر بۆ کاتی جیا بوونه و هه یانه به ته لاق، وه له و کاتا یا کابرا زیان بدا له ژنه که یا له مندالە که، وه یا ژنه که زیان بدا له کابرا یا له مندالە که ی، وه کوو دیاره بۆ یه کئی به ئینساف بروانن.

جا ئەگەر یه کئی بلیت: که وابن حوکمی شیردانی ژنی که ته لاق نه درابن له نایه تا نامینن و نه ویش پنیوسته، ئەلیم: مادام خودا حوکمی ژنی ته لاق دراوی باس کرد له هۆی شیردان به مندالە که یه وه له گەل دوژمنایه تی له گەل میرده پشووه که یا و بریاری دا پنیوسته شیریان پن بدەن، حوکمی ژنی ته لاق نه دراو له گەل میرده که یا به رابه ر به مندالە که مه علووم نه بێ به «قیاس الأولى»؛ چونکی له جیگه یی واجب بێ که ژنی ته لاق دراو ئیهمالی مندالە که ی نه کاو شیر ی پن بدا و کابرایش نه فقه ی پن بدا، ده رنه که وێ واجب له سه ر پیاو و ژنی ریک بن و پتکه وه بن که ئیهمالی ته ربیه ی مندالە که یان نه کەن؛ خواه دایکی مندالە که به خوړایی شیر بدا به مندالە که ی یا خود به ئوجره بن. وه کوو ئیمامی شافعی ره وای داوه ئوجره بدرن به دایکی مندالە که بۆ شیر پێدانی.

باسی دووهم ئەمه یه: له م نایه ته وه ده رنه که وێ که حەقی حەزانه (حضانه) و ته ربیه کردنی مندال بۆ دایکه که یه تی، هه رچه ن ته لاقیش درابن، مادام شوو نه کا به بیگانه وه کوو له ده لیلی تر ده رنه که وێ. وه ئەم حەقی حەزانه یه له مه زه به ی شافعی دا نه وه نده یه هه تا مندالە که ئەگاته کاتی ته مییز و زانستی سوود و زیانی خوړی، له و کاته دا خاترخۆ ئەکرێ ناخۆ کامیان ئیختیار ئەکا له باوک و دایک، وه له سه ر ئیختیاری

خۆی موغامەلە ی لە گەڵدا ئە کرێ و حەقی حەزانی بۆ ژنان مونا سبتره؛ چونکی ئەوان باش ئەزانن و ئەتوانن مندالی بێ تەمیز بە خێو بکەن.

جا باشتریان دایکی مندالە کە یه، ئەمجار دایکە کانی ئەو دایکە کە بە هۆی ژنە کە وه بگەن پێی، نزیک له پیش دوورە وه، وه (هکذا). پاش ئەوان دایکی باوک، جا ئەو دایکانه ی کە بە هۆی ژنە وه پێی ئە گەن، جا دایکی باوکی دایک. جا دایکی باوکی باپیره. وه خوشک پیش ئە خرێ له پووری له دایکە وه بێ، ئەم پووره پیش ئە خرێ له سەر کچی براو کچی خوشک، وه برازاو خوشکە زایی کچ بن پیش ئە خرین له سەر پوور له لایەنی باوکە وه. وه خوشکی باوک و دایکی له سەر خوشکی کە له یه ک لاوه بێ، وه خوشکی باوکی پیش ئە خرێ له سەر خوشکی دایکی.

وه هەرچۆن حەقی حەزانی هه یه بۆ پیاوانیش هه یه؛ جا ئە گەر ژن و پیاو کەوتنە یه ک ئە وه له پیشدا حەق بۆ دایکی مندالە کە یه ئەمجار بۆ دایکی دایکی. پاش ئەوان بۆ باوکی مندالە کە یه.

ئە گەر ئە سل و حاشیه کەوتنە یه ک ئە وه ئە سل وه کوو باوکی مندالە کە یا وه کوو دایکی پیش ئە خرێ له سەر خزمی حاشیه و تەنیشت وه کوو براو خوشکی ئەو مندالە. ئە گەر ئە سل له مەیداندا نە بوو ئەو جار خزمی تەنیشت ئە بێ بە پەر و رده کەری ئەو مندالە، وه نزیک پیش دوور ئە کە وێ. وه ئامۆزایش حەقی حەزانی هه یه، بەلام کچی له پایە ی ئارەزوودا بێ نادری به خۆی بە لکوو ئە درێتە دەستی ژنیکی متمانه بێ کراو کە ئەو هەلی بژێری.

جا پاش ئە وه کە خودای تەعالا باسی عید دە ی تە لاقی کرد و بە شوین ئەوا باسی شیردانی مندالی کرد، هات باسی عید دە ی ژنی میژمردووی کرد، مەبادا کەسی گومان بیا کە عید دە ی ئەمیش وه کوو عید دە ی تە لاق وایه و فەرمووی:

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا﴾

ئه‌و پیاوه موسولمانانه که ئه‌مرن و ژنه‌کانیان له پاش خو‌یان به‌جی ئه‌هیلن.

﴿يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾

واجبه ئه‌و ژنانه خو‌یان رابگرن له شوو کردن له پاش مردنی می‌رده‌کانیان تا ماوه‌ی چوار مانگ و ده شه‌و.

وه هوی ئه‌م ته‌قدیره ئه‌مه‌یه که: منداڵ له سکی ژنا له ناخ‌ری سێ مانگدا ئه‌جوولێ ئه‌گه‌ر نیرینه‌ بی، وه له ناخ‌ری چوار مانگدا ئه‌گه‌ر میینه‌ بی، جا ئیعتیباری ماوه‌ زۆره‌که‌یان کراوه‌ له‌به‌ر ریعایه‌تی هه‌ردوو سینفه‌که‌، وه ده‌ شه‌وی تریش عه‌لاوه‌ کراوه‌ له‌به‌ر ئیحتیات؛ چونکی وا ئه‌بی له پاش ئه‌و ماوه‌ به‌ گورجی منداڵه‌که‌ ناجوولێ هه‌تا چه‌ن رۆژی.

وه ئه‌م ئایه‌ته به‌زاهیر عامه‌ بو ژنی که سکی نه‌بی و ژنی سکی بی، به‌لام ژنی سکی بی ده‌رکراوه‌ له‌ عومومی ئه‌م ئایه‌ته به‌ ئایه‌تی: ﴿وَأُولَاتِ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾^۱ واته: ئه‌و ژنانه که خاوه‌ن حه‌ملن عیدده‌یان به‌مه‌یه که سکه‌که‌یان دابێن.

﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

واته: جا کاتی ئه‌و ژنانه گه‌یشتن به‌ دوا‌یی ماوه‌ی عیدده‌که‌یان ئه‌وه له‌و کاته‌دا گوناخ نییه‌ له‌سه‌ر ئیوه‌ - ئه‌ی خاوه‌ن فه‌رمانه‌کان - که واز بێن له‌و ژنانه له‌ کردنی

هەر شتیكا بۆ خۆیان ئەیکەن لەوانە کە لە ماوەی عیددەدا مەنع کراوە لێیان بەم شەرته بە یاسای شەرع بێ و لە دەستووری دامەزراو دەرناچن.

واتە: ئەو ژنانە لە ماوەی عیددەدا نابێ بە بێ عوزر خانووی نیشتمانی خۆیان بەجێ بێلن، وە واجبه لەسەریان تەركی هەموو زینەتکاری و خۆجوانکردن بکەن لە ماوەی عیددەدا لە پۆشاکا، وە بە کارهێنانی بێن خۆشی و خشلی جوانی ژنانە و سەر و موو لە خەنە گرتن. لەبەر ئەوە ئەم جوۆرە وەزەعانه ئەبێ بە هۆی بانگکردنی ئەوانە تالیبی خوازیینین، جا مەنع کراوە لەمانە لەبەر مەنعی وەسیلە ی فیتنە ی دینی و ئاشووبی کۆمەلایەتی.

و لە بوخاری و موسلیمدا ریوایەت کراوە لە «أم عطية» وە کە: حەزرت (رضی اللہ عنہا) فەرموویەتی: دروست نییە هیچ ژنی تەعزییە بگرێ لەسەر مردوو لە سێ رۆژ زیاتر ئیلا لەسەر میتردی خۆی، ئەوە تەعزییە ئەگرێ و خۆی دوور ئەخاتە وە لە زینەت و لە خۆجوانکردن لە ماوەی چوار مانگ و دە شەو و رۆژدا.

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (۲۳۴)

واتە: خودا بە راستی ئاگاداری ئەو یە ئیو ئەیکەن. ئەم جوملە هەپەشەیه بۆ ئەو فەرماندارانە کە لە چاودێری ئەحکامی دینا بێ موبالاتی ئەکەن و واجبی خۆیان بەجێ نایەن.

بزانی! عیددە ی ئەو ژنە کە لە پیش مردنی میتردەکیا تەلاق دراوە بە تەلاقی ریجعی وەکوو ئەو ژنە یە کە لە نیکاحی میتردەکیا بوو. واتە: ئەگەر حامیلە بێ بە دانانی حەملە کە یەتی، ئەگەر نا چوار مانگ و دە شەو و رۆژە. بەلام ئەگەر تەلاقەکی باین بێ ئەوە لەسەر عیددە ی تەلاقەکی ئەروا بە سێ «توهر»، وە یا ئەگەر حەیز و پاکێ نەبوو بە سێ مانگە و بەس.

وہ عیددہی مردنی میردی ژن واجبہ لەسەر ژنی کہ نا بالغ بێ، وہ یا بالغ بێ و
 حەیزی پیا نہ ہاتبێ، یا حەیزی پیا ہاتبێ و لە کاتی مردنی میردە کہ یا حەیزی بەسەرا
 بێ، یا خود گەیشتبێ بە تەمەنی بێ حەیزی. عیددہی ھەموو ئەمانە، مادام حەملیان
 نہبێ، چوار مانگ و دە رۆژە و ھەموویان تەواوی مارەیی و میرات لە مائی میردە کہ یان
 وەر ئەگرن.

بەلێ عیددہی جارییە میرد مردوو دوو مانگ و پێنج رۆژە، بەلام لەم زەمانەدا
 جارییە نہ ماوە بە تاییەتی لە ولاتی ئیمەدا.

﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ﴾

واتە: ئەو موسولمانانێ کہ خواستی ئەو تان ھەبێ ژنی میرد مردوو مارە بکەن
 ھیچ گوناح و تاوان نییە لەسەر تان لەو خوازیینییە کہ بە شیوەی تەعریز بێ، واتە بە
 شیوەی بێ بە ھۆی مونا سەبەبی رۆژەوہ لێی دەر بکەوێ مانای خوازیینییە، وەکوو
 ئەو بە ژنە کہ بلی: تۆ ژنیکی باش و بەشەرمی و، تۆ دانامینی و، تۆ لە ھەر خانەدانیکا
 ببی ئاوەدانی ئە کہ یەوہ. بەلام بە قەراری راستی دروست نییە بە رووناکی خوازیینی
 بکەن، وەکوو ئەوہ بلیت، من خواستم ھەبێ تۆ مارە بکەم ئە گەر تۆ مەیلت بێ.

﴿أَوْ أَكَنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ﴾

ھەروا گوناحتان لەسەر نییە لەوہدا کہ لە دلی خۆتاندا ی پۆشن، واتە لە دلتاندا
 ھەبێ مادام خودا بۆتان رێک بخا ئەو ژنە مارە بکەن.

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ﴾

خوا ئەزانێ کہ ئێوہ ناوی ئەو ژنانە ئەبەن و باسی ئەوہ ئەکەن کہ ئێوہ دلخوازانە
 ئەو ژنە مارە بکەن کہ وابوو ئەگەر بە شیوەی شەرعی قسە بکەن لە گەلیاندا بە تەعریز
 قەی ناکا.

﴿وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا﴾

به‌لام باسی ماره کردن و چوونه‌لا نه‌کن له‌گه‌لیانا.

﴿إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾

به‌لئی مانع نییه که له‌گه‌لیانا قسه‌یه‌کی عاده‌تی شهرعی بکه‌ن.

﴿وَلَا تَقْرِمُوا عُقَدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتْبُ أَجَلَهُ﴾

وه به‌قه‌تعی عهزم نه‌کن له‌سه‌ر ماره برین و نیکاح‌کردنیاں هه‌تا نه‌و ماوه‌ی عیدده واجبه نه‌گاته ناخری و ته‌واو نه‌بی؛ چونکی نه‌و عهزمه بی‌سووده و موخالیفی شهرعه، وه بازئ جاریش نه‌و عهزمه هه‌لتان نه‌نی بۆ ماره‌کردنی نه‌و ژنه له‌پیش ته‌واو بوونی عیدده‌دا، وه نه‌م عه‌قده ناشه‌رعییه نه‌بی به‌هۆی گومانی خراب به‌ئیه و به‌ژنه‌کان و نه‌بی به‌هۆی ناشووب له‌ناو موسولمانانا و، له‌عه‌ینی کاتا عه‌قده‌که‌یش به‌تاله.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ﴾

بزانن که خودای ته‌عالا ته‌زانئ به‌و عهزمه نابارانه که‌وا له‌دلتانا، جا خۆتان بیاریزن لئی و نه‌و عهزمه مه‌که‌ن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾

وه بزانن که خودای ته‌عالا تاوان‌به‌خش و گونا‌ه پۆش و به‌مۆلت و نارامه، نه‌گه‌رنا گه‌لئ که‌س گیرۆده نه‌بوون.

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾

واته: هیچ داوای مال و ماره‌یی نییه له‌سه‌ر ئیه به‌ژنه‌کانتان نه‌گه‌ر ته‌لاقتان دان، مادام نه‌چووبنه‌لایان، یانی جیماعتان له‌گه‌ل نه‌کردبن، یاخود ماره‌ییتان بۆ بریار نه‌دابن.

﴿وَمَتَّعُوهُمْ عَلَى الْوُسْعِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمَقْتَرِ قَدْرَهُ مَتَّعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾

بەلام ئەو ژنانە ئەندازەیی مالیان پێ بدەن لەبەر چاری ئەو دڵنازاری جیابوونەووەیانە،
و ئەم ماله واجبه لەسەر دەولەمەند بە ئەندازەى مونا سبى خوێ، وە لە گەل ریعایەتی
وختا، وە لەسەر نەدارایش بە قەى شانى خوێ بە شیوەیەك شایانی پیاوہ تی کابرا
و شانى ژنە کە بێ، وە ئەم حەقە بپارادراو لەسەر ئەو موسولمانانە کە شوعووریان
هەیه بە چاکە کردن لە گەل نەفسی خوێانا بۆ ئەو تاونبار نەبن، وە لە گەل غەیری
خوێانا بۆ ئەو بە واتەى نابار بپندار نەبن.

﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾

و ئەگەر ژنە کانتان تەلاق بدەن لە پێش ئەویدا کە بڕۆنە لایان و جیماعیان
لە گەلا بکەن وە لە حال لە پێشدا ماره ییتان بۆ بپار دابوون: خواھ لە عەقدى نیکاحە کەدا
یا لە پاش ئەو نیکاحەدا - وەك نیکاحی موفەووەزە - ئەو واجبه لە سەرتان نیوہی
ئەو ماله یان بدەنێ کە بۆتان بپارداون ئیتر حەقی مۆتەعیان نییە.

﴿إِلَّا أَنْ يَعْفُوا أَوْ يَعْفُوا الَّذِي يَدِيهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾

مەگەر کاتی ژنە کان ئیوہ عەفو بکەن لەو نیوہ ماره ییە و هیچ وەر نە گرن، وە یاخود
ئەو پیاوہ کە عوقدەى نیکاحە کەى بە دەستەوہیە - کە میردە کە یە تی - ئەو ژنە عەفو
بکا لە نیوہ ماره یی باقی کە حەقی خوێە تی، واتە هەموو ماره ییە کەى پێ بدا، ئەو
کاتە هەموو ماره ییە کە وەر نە گرن.

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾

وہ بزائن عەفو کردنی ئیوہ لە بەشەکە ی خۆتان و تەسلیمی ھەموو مارەییەکە بەو ژنانە نزیکترە بە کەرەمەت و تەقوا و مونا سبترە بۆ خوو و رەوشتی پیاوی باش.

﴿وَلَا تَنسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾

ھەرگیز کەرەمەت و بەخشش لە بەینی خۆتانافەرەرامۆش مەکەن و ھەمیشە خواستی دڵتان وایی کە بەخششتان ببی بە موسولمانان.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

بە راستی خودای تەعالی بینایە بەو شتانە کە ئیوہ ئەیکەن و چاوی لێیانەوہیە. درێژە ی ئەم باسە ئەمە یە ئەو ژنە کە جیا ئەبێتەوہ لە مێردەکە ی بە ھۆی مردنی یەکنی لەوانەوہ ھەموو مارەییەکە ی ئەکەوێ. وە ئەگەر بە ھۆی تەلاقەوہ بێ ئەوہ ئەگەر ناوی مارەیی بۆ براوہ و کابرا چووہ تە لای ژنەکە ی ئەوہ ھەموو مارەییەکە ی ئەکەوێ ئەگەر مارەییەکە ی شەرعی بێ، وە ھەموو «مەر المثل» ی ئەکەوێ ئەگەر مارەییەکە ی ناشەرعی بووبی بەم جۆرە مالتیکی حەرەم یا مالتیکی نامەعلووم بووبی مەسەلا. وە ئەگەر کابرا نەچووہ تە لای ئەوہ نیوہ مارەیی یا نیوہ «مەر المثل» ی ئەکەوێ، وە ئەگەر ناوی مارەیی بۆ نەبراوہ و لە پیش چوونەلایا لە بەینی خۆیانا بریاری شتیکیان داوہ ئەوہیش ئەگەر مالتیکی شەرعی بێ نیوہی ئەکەوێ، وە ئەگەر ناشەرعی بێ نیوہی «مەر المثل» ی ئەکەوێ. ئەگەر ناوی مارەیی بۆ نەبراوہ و لە پیش چوونەلایشا ھێچیان بریار نەداوہ ئەوہ ئەگەر کابرا رویشتە لای ژنەکە ی تەواوی «مەر المثل» ی ئەکەوێ، وە ئەگەر نەچوو بیتە لای – وەکوو سوورەتی ئەم ئایەتە پیرۆزە – ئەوہ بەس حەقی مەتاع ئەکەوێتە سەر کابرا؛ چونکی نە مارەیی بۆ دانراوہ لە عەقدی نیکاحەکەدا و نە بۆی فەرز کراوہ لە پاش عەقدەکە و کابرایش نەچووہ تە لای و ئیستیفادە ی لێ نەکردووہ. کەوابێ ھەر حەقی مۆتەعی ھە یە.

وہ لە مەزھەبی ئیمامی شافعییدا رحمہ اللہ ھەموو بەشەکانی ژنی تەلاقداو حەقی مۆتەیان ھەیە، ئیلا ئەو بەشە نەبێ کە کابرا نەچوو تە لای ژنە کە لە گەڵ ئەو دا ژنە کە نیوہ مارەیی ھەیە، ئەمە غەیری ئەو نیوہ مارەییە حەقی نییە وە کوو باسماں کرد. وە سیرری پێویستی حەقی مۆتە دەفەعی وە حشەت و دڵ ئازاری ژنە کە یە لە جیاوہ بوونا. وە ئەم حەقە سوننەتە لە (۳۰) درەم کە مەتر نەبێ، وە ئەگەر ژنە کە بەوہ رازی نەبوو ئەبێ قازی بە قەی شان و مالی بۆی دا بێت.

جا لە بەر ئەوہ کە خوای تەعالا گەلێ ئایاتی ئەحکامی نیکاح و تەلاق و، شیردان بە مندال و، عیددە ی باس کرد لەم کاتەدا گەراپەوہ بۆ سەر باسی نوێژ لە بەر بێدار کردنەوہ ی موسولمانان بۆ گەراپەوہ بۆ لای خودای تەعالا و فەرمووی:

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَنِتِينَ

وہ ریاوێت کراوہ لە زەیدی کۆری ئەرقەم رحمہ اللہ فەرموویەتی: ئیمە لە زەمانی ھەزرەتا رحمہم اللہ نوێژمان ئەکرد و لە ناو نوێژە کەدا قسەمان لە گەڵ یەکترا ئەکرد. جا ئەم ئایە تە نازل بوو، وە خودا بە ھۆی ئەم بە موخافەزە ی نوێژە کەنەوہ و ئەم بەوہ کە راوہستین لە گەڵ دەوامی عیبادەتا مەنعی کردین لە قسە کردن لە نوێژا. «ئەم باسە بوخاری و موسلیم و غەیری ئەوانیش ریاوێتیاں کردوہ».

واتە: ئە ی موسولمانەکان ئاگاداری ھەموو نوێژە فەرزە کانتان بکەن، بە تاییەتی نوێژی مەشھوور بە «الصلاة الوسطی» کە نوێژی عەسرە، وە راوہستن لە نوێژە کانتانا لە گەڵ عیبادەت و زیکری خودادا و باسی تر مەخەنە ناو نوێژە کانتان.

بزانن! ئاگاداری کردنی نوێژ ئەمە یە: موسولمان مۆلا ھەزە بکا کە ی نوێژی لە سەر واجب ئەبێ و، شورووتی راستی نوێژە کان و، ئەرکانەکانی چەندن و، بە چی بە تال

ئەبیتەو و، سوننەتەکانی نوێژ چەندیکن و، بە چى نوێژ ئەگا بە پایەى گەورەى
خۆى و خواوەنەكەى سوودى دەست ئەكەوئ و، لە چ كاتىكا و، لە چ شوئىكا و،
لەگەل كىدا نوێژ بكا. وە «بالفعل» ئەمانە بەجى بىنى.

جا بزائن شەرتى واجب بوونى نوێژ سى شتە: ئىسلامىيەت و، بلووغ و، عەقل.
ئەمانە حەدى تەكلىفى خودان.

وە شرووتى نوێژ پىنجن: پاكى لەشى ئىنسان لەپىسى و بى دەسنوێژى و لەشپىسى،
وە داپۆشىنى عەورەت - واتە: بەىنى ناوك و ئەژنۆى نىرىنە و هەموو لەشى مێىنە
ئىللا هەردوو دەست و روخسارى - بە پۆشاكىكى پاكى وا كە عەورەتەكەى پى
ون بىئ لەبەر چاودا، وە راوەستان لەسەر شوئىكىكى پاك، وە باوەر كردن بە هاتنى
كاتى كردنى نوێژەكان، وە رووكردن لە «كعبە اللّٰه» لە هەموو نوێژەكەدا.

وە ئەركانى نوێژ هەژدەى: نىەت هێنان بە دل بۆ كردنى فەرزى نوێژى ئەو وەختە
لە كاتى «اللّٰه أكبر» كردنى دابەستنى نوێژەكە بەرەو پرووى كابەى پىروژ و لەگەل
راوەستان بۆ يەكئ تەواناى هەبى هەتا سوورەتى فاتىحە تەواو ئەكا لە «بسم اللّٰه
الرحمن الرحيم» وە هەتا «ئامىن». وە روكووع بردن وەها هەردوو بەرى دەستى بگەنە
ئەژنۆكانى لەگەل ئارامگرتنى لەشیا، وە ئىعتىدال، يانى بەرزەو بوون بۆ راوەستان
لەگەل ئارامگرتنى لەشیا. وە دوو سوجدە لەسەر حەوت ئەعزای لەشى: هەردوو
ئەژنۆى بە داپۆشراوى و، تەوێلى بە رووتى، هەردوو بەرى دەستى و، سنگى هەردوو
پىكانى و بازئ لە پەنجەكانى؛ خواھ ئەمانە رووت بن يا داپۆشراو بن. وە ئارامگرتن
لەم دوو سوجدەدا و دانىشتن لە بەىنى ئەم دوو سوجدەدا لەگەل ئارامگرتنى لەشیا.
وە خوێندنى تەحياتى ئاخىرى نوێژ بە دانىشتنەو و سەلاوات دان لە حەزرت ﷺ
وە رىزى ئەم ئەركانانە كە باسمان كردن. وە سەلام دانەوہى يەكەم.

وہ ئەو شتانەیش کە نوێژ بە تال ئەکەنەوہ یازدەن: قسە کردن بە قەستی. وہ کردەوہی زۆر، یانی سێ جار جوولانەوہی تەواوی دەست (مەسەلا). وہ روودانی بێ دەسنوێژی یا لەشپێسی. یا هاتنی پیسییەك کە عەفوی لێ نەدرابێ بۆ سەر لەشت یا پۆشاکت. وہ دەرکەوتنی عەورەت و مانەوہی بەو حالە. وہ خواردن و خواردنەوہ و پێکەنین بە شیوہی «قافا». وہ پشت کردن لە قیلە و. لە دین وەرگەرپانەوہ - پەنا بە خودا - .

وہ سوننەتەکانی نوێژ لە پیش نوێژەکەدا: بانگ دان، وہ قامەت کردن، وہ سیواک کردن. وہ لە پاش دابەستنی نوێژەکە: «توجە» کردن؛ یانی خویندنی «وجەت و جەہی» تا ناخری وەکوو مەشھوورە، وہ «تەعەووز» کردن، یانی خویندنی «أعوذ باللّٰه من الشیطان الرجیم» لە پیش فاتیحەدا. دانانی دەستی راست لەسەر دەستی چەپ لە ژێری سینەوہ لە ژوور ناوکەوہ. وہ خویندنی سوورەتی لە پاش فاتیحە. وہ نامین کردن لە پاش فاتیحە. وہ خویندنی «قونووت» لە ئیعتیدالی رکاتی دووہەمی نوێژی سبەینیدا بە دەوام و لە ئیعتیدالی رکاتی ناخری نوێژی «وەتر»دا لە نیوہی دوایی مانگی رەمەزاندا. وہ خویندنی تەحیاتی ئەووەڵ لەو نوێژانەدا کە دوو تەحیاتیان تیا ھەیە. وہ سەلاوات دان لەسەر حەزرت ﷺ لە ناخری قونووت و ناخری ئەم تەحیاتەدا. وہ «اللّٰه أكبر» کردن لە کاتی دانەویندا بۆ روکووع و بۆ سوجدەکان و کاتی سەر بەرز کردنەوہ لە سوجدەکاندا. وہ تەسبیحات لە روکووعدا و لە سوجدەکانا.

وہ «سمع اللّٰه لمن حمده» لە ئیعتیدالا، وہ سەلامدانەوہی دووہم و بەرز کردنەوہی ھەردوو دەست بۆ موقابیلی سەر شان لە کاتی «اللّٰه أكبر» کردنی ئەووەڵ و دانەوین بۆ روکووع و سوجدەکان و کاتی بەرزەوہ بوون لەوانا، وہ سەلاوات لەسەر ئال لە تەحیاتی ناخرا. وہ دانانی ھەردوو دەست لەسەر ھەردوو ران لە دانیشتنا بۆ خویندنی «تحات»، بەلام دەستی چەپی بکاتەوہ و دەستی راستی بقونجینی ئیلا پەنجە

شادەت ئەووە لە کاتی «لا إله إلا الله» دا بەرزى بکاتەووە نێتر نە یجووڵینی و سەری ئەو پەنجەیه رووبکاتە رانی لە پاش تەواو کردنی شادەتە کەى. وە لە هەموو دانێشتەکانى نوێژا ئیفتراش بکا؛ بەم جوړە دابنیشی لەسەر پێی چەپى و پشەى ئەو پێیە روو لە عەرەز بى و پێی راستى هەلبێى و سەرى پەنجەکانى بەرەو قیبلە بن. بەلام لە دانێشتى ناخرا «تەوەرۆک» بکا؛ واتە لەسەر وڵمەى رانی دابنیشى و پێی چەپى لەلای راستەووە دەر بکا و سەلامى دوووەمیش بداتەووە. وە درێژەى ئادابى نوێژ پێویستە بە پرسىار لە زانای ناو موسوڵمانان.

وە سوودى نوێژ وا لەوهدا ئینسان بە خوشووع و حوزوورەووە نوێژ بکا، واتە هەموو ئەعزای لەشى ئارام بن و دلێ لە لای مەعنای نوێژە کەى بى و باوەرى وابى کە لە حوزوورى خودادایە. وە کاتى گەورەبى نوێژ ئەووە لێ وەختە پاش ئەووە کە بە راستى کاتى نوێژ داهاات. وە نوێژە کەى لە مزگەوتا بکا، وە بە جەماعەت بى لە پشەى ئیمامێکى شەرعزان و رەفتار لەسەر سوننەتى پێغەمبەرەووە ﷺ بە جێی بێنى. جا با بزاین مەبەست لە «الصلاة الوسطى» کام نوێژە لەم پێنج فەرزە؟ زاناکان لە دیارى کردنى ئەم نوێژە دا دە وتاریان فەرمووە:

یە کەم: ئەو نوێژە نوێژى نیوەرۆیه لەبەر ئەووە وا لە ناوەراستى رۆژا. بێنا لەسەر ئەووە لە بەرەبەیانەووە حسیبى رۆژ بکەى ئەک لە هەتاو کەوتنەووە. وە زەیدى کورپى سابت و ئەبووسەعیدى خدرى و عەبدوللای کورپى عومەر و «أم المؤمنین» عائیشە رضی اللہ عنہا لەسەر ئەم بیرەن.

وە سەرپە کەیشى ئەمەیه کە نوێژى نیوەرۆ لە کاتى شیددەتى گەرمادا بوووە و زۆر گران بوووە لەسەر ئەسحابەکان؛ چونکى حەزەرەت رضی اللہ عنہ لە گەرمای نیوەرۆدا نوێژى نیوەرۆى ئەکرد و هیچ نوێژى ئەووەندە لەسەر شانیاں گران نەبوو. جا ئەم ئایەتە

هاته خواره وه: ﴿حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى﴾ الآية، وه ئیمامی مالیک له کتیبی «موطأ» دا ریوایه تی کردووه له زهیدی کوری سابت «الصلوة الوسطی صلوة الظهر». دووهم: ئەمەیه که نوێژی عەسرە؛ چونکی دوو نوێژی رۆژی له پیشایه و دوو نوێژی شهو، وه لهو کهسانهیه له سەر ئەم فەرموودهیه: عەلی و ئیبنوعەباس و ئەبووهورهیره. وه ئەم قسه ئیختیاری ئیمامی ئەبووحەنیفە و رقیقەکانیه تی. وه ئیمامی شافعی و زۆریه ی ئەهلی نەقل له سەر ئەم فەرمووده ن. بەلکوو جومهوور بیران وه هایه.

سیهەم: ئەمەیه که ئەو نوێژه نوێژی مەغریبه. وه ئیستیدلالیان کردووه بەمە که مەغریب له ژماره ی رکاته کائیا میانیه؛ نه که مه وه کوو نوێژی سبهینی، نه زۆریشه وه کوو نوێژی عیسا. وه له سه فەرا کورت ناکرێتە وه. وه حەزرت قەت له وهختی خۆی دوا ی نهخستوو، وه له پاش نوێژی مەغریب دوو نوێژی جەهری ههیه که عیسا و به یانییه و له پیشیه وه دوو نوێژی سپرپی ههیه وه کوو نوێژی نیوه پۆ و عەسر. چواره م: ئەمەیه ئەو نوێژه نوێژی عیسا؛ به دەلیلی ئەمە که وا له بهینی دوو نوێژا که قەسریان دروست نییه وه کوو مەغریب و به یانی، وه وهخته که ی وهختی نوستنه، وه له سەر شانی ئینسان گرانه. که وابێ زۆر مواناسبی تهئکیدە، بۆیه خودا به تاییه تی به «صلوة الوسطی» ناوی بردووه.

پنجەم: ئەمەیه ئەو نوێژه نوێژی سوېحه؛ چونکی له پیشیا دوو نوێژی شهو ههیه که مەغریب و عیسا و له پاشیه وه دوو نوێژی رۆژ ههیه که نیوه پۆ و عەسر، وه له بهر ئەوه که وهخته که ی وهختی نوستنه و ههستان لهو کاته دا له گەرما و سەرما دا زۆر له سەر شان گرانه. وه لهو کهسانهیه ئەم قسه یه فەرمووه: ئیمامی عەلی و عەبدوللای کوری عەباس، وه کوو مالیک ریوایه تی کردووه له «موطأ» دا به تەعبیری «بلاغ»، وه

ترمزی ریوایەتی کردوووە لە ئیبنو عومەر و ئیبنو عەباسەووە بە «تەعلیق»، واتە بێ سەنەد،
وہ ریوایەت کراوە لە جابیری کۆری عەبدوللّاوہ. وہ ئەمە فەرموودە ی مالیک وہ
رەفیقەکانیەتی، وہ مەیلی ئیمامی شافعییش لەسەر ئەمەییە، وہ کوو «قشیری» باسی
کردوووە، بەلام ریوایەتی راست لە ئیمامی عەلییەووە ئەمەییە کە عەسرە نەک بەیانی.
شەشەم: ئەمەییە کە نوێژی جومعەییە؛ لەبەر ئەووە جیا کراوەتەووە بەووە کە دوو
خوتبە ی تێدا هەییە و موسوڵمانانی زۆر بۆ گردنەبێتەووە و کراوە بە جەژنی موسوڵمانان
و دووای تێدا نزیکە لە قەبوول.

هەروا چەن قەولی تر لەم باسەدا هەییە کە گێڕانەووەیان ئەبێ بە هۆی درێژەدان
بە وتار، وہ فەرموودە ی بەهێز ئەمەییە کە نوێژی عەسرە بە دەلیلی چەن حەدیسی
ریوایەت کراون لەم باسەدا و رووناکتریان حەدیسی ئیبنو مەسعوودە کە حەزرت ﷺ
فەرموویەتی: «الصلاة الوسطى صلاة العصر». ئەمە ترمزی ریوایەتی کردوووە و فەرموویەتی:
«حدیث حسن صحیح».

وہ ریوایەت کراوە لە حەزرتی عەلییەووە ﷺ ئەلێ حەزرت ﷺ لە رۆژی
«ئەحزاب» دا فەرمووی: «شغلونا عن الصلاة الوسطى: صلاة العصر، ملأ الله بيوتهم وقبورهم
ناراً! ثم صلاها بين العشائين».

واتە: ئەو کافرانە ئیمپرو ئیمەیان مەنە کرد لە نوێژی «وسطی» کە نوێژی عەسرە،
خودا بە قاری خۆی خانوووەکانیان و گۆرەکانیان پڕ بکا لە ناگری دۆزەخ. جا نوێژی
عەسرەکە ی بەقەزا گێڕایەووە لە بەینی نوێژی مەغریب و نوێژی عیشادا. وہ ئەم
حەدیسه ئیمامی بوخاری و موسلیم و ئەبووداود و ترمزی و نەسائی ریوایەتیان
کردوووە لە کوتوبی خۆیان.

وہ ریوایەت کراوہ لە ئەبووبەسری غەفارییەوہ (رضی اللہ عنہ) ئەلئی: روژی حەزەرە (سەئید) نوژی عەسری لەگەڵ کردن لە «مخمص» دا - ناوی شویتیکە - جا فەرمووی: ئەم نوژە فەرزکرا لەسەر ئوممەتی لە پیش ئیوہدا، کەچی زایەیان کرد. واتە نەیان کرد. جا کەسێ موخافەزەئەم نوژە بکا ئەوہ ئەجری بۆ ئەنووسری، دوو جار: جاری لەبەر کردنەکەئەو، جاری لەبەر ئەوہ کە پیشیان زایەیان کردووە و ئەم کەسە بەجێ هیناوہ و ئیتر نوژ ناکرێ لە پاش ئەم نوژە هەتا روژئاوا بوون. ئەم فەرموودەئەو موسلیم و نەسائی ریوایەتیان کردووە. وە لەگەڵ وجودی ئەم فەرموودانە مەجالی ئەوہ نییە کەس ئەم نوژە بکا بە غەیری عەسر؛ بۆیە جومھووری ئەسحاب و تابعین و موحدیدیسن و فوqھە ئیختیاری ئەوہیان کردووە کە «الصلاة الوسطی» نوژی عەسرە.

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾

واتە ئەگەر ترسی گیانتان لێ بەیدا بوو بە ھۆی دوژمنی نابارەوہ یا بە ھۆی ھار و درندە و مارەوہ، بەم جۆرە کەوتبوونە شویتتان، یا بە ھۆی لافاوی بێ سامانەوہ یا ناگری بێ ئامانەوہ، ئەوہ نوژە کانتان بکەن: بە پیادە و، بە سواری و، بە بەرەو کابەئەو موبارەك یا پشەو کابە. خودا تەکلێف ناکا ئیلا بە قەئە حالی ئینسان.

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾

واتە: کاتی لەو ترس و بیمە هێمن بوونەوہ و گەشتە حالی عادەتی خۆتان ئەمجار نوژە کانتان بکەن بە یاسای دین وەکوو جارانی خوشحالی، وە سوپاسی خودایش بکەن لەبەر ئەوہ کە تەعلیمی ئەو شتانەئەو کردوون کە لەمە و پیش نەتائزانێوہ، وە کوو نوژ لە کاتی ترس و بیم و نوژ لە کاتی هێمنیدا.

له‌م ئایه‌ته‌وه ده‌رنه‌که‌وئ که به‌قه‌راری قه‌تعی دروست نییه بۆ موسولمان ته‌رکی نوێژ بکا له‌هیچ کاتی وه‌هیچ شوێنی و له‌هیچ حالێکا، وه‌واجبه‌له‌سه‌ری به‌هه‌ر جوړی بووه له‌جێدا یا له‌رێدا به‌پێوه یا به‌دانێشته‌وه یا راکشانه‌وه نوێژه‌کانی بکا مادام هۆشی هه‌یه به‌خۆیه‌وه.

وه‌ئهو که‌سه ته‌رکی نوێژ بکا ئه‌گه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌یه که باوه‌ری نییه به‌وه که نوێژ واجبه‌ئوه کافره. وه‌ئه‌گه‌ر له‌به‌ر ته‌مه‌لی بێ ئه‌وه له‌سه‌ر مه‌زه‌به‌ی ئیمامی شافعی پاش ته‌رکی نوێژ له‌وانه که گرد ئه‌کرێته‌وه به‌یاسای حه‌ددی شه‌رعی ئه‌کوژری و له‌گو‌رستانی موسولمانانا ئه‌نیژی. وه‌له‌لای بازی له‌ئیمامه‌کان حه‌بس ئه‌کری هه‌تا تۆبه ئه‌کاو ئه‌گه‌ر پێته‌وه بۆ نوێژ کردن، وه‌یا ئه‌مری.

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا﴾

ئهو که‌سانه که ئه‌مرن له‌ئێوه و له‌پاش خۆیان ژنه‌کانیان به‌جێ ئه‌هێلن.

﴿وَصِيَّةٌ لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَعًا إِلَى الْحوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾

فه‌رزمان کردووه له‌سه‌ریان که له‌کاتی پێش مردنیا و هه‌سیه‌ت بکه‌ن بۆ ژنه‌کانیان به‌ژياندنیا و مه‌سرووف بۆ کردنیا له‌سه‌ر میراتی خۆیان هه‌تا ماوه‌ی سالی ته‌واو ئه‌بێ به‌بێ ده‌رکردنیا به‌زۆر.

﴿فَإِنْ خَرَجَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْتُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ مِنْ مَّعْرُوفٍ﴾

جا ئه‌گه‌ر ژنه‌کان به‌خواستی خۆیان ده‌رچوون له‌و ماله‌ ئه‌وه گوناخ له‌سه‌ر ئێوه نییه له‌هه‌ر کرده‌وه‌ی بیکه‌ن مادام خیلافی یاسای دین نه‌بێ.

﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

خودا بە راستی غالبە و زالە بەسەر بەجێ هێنانی خواستی خۆیا و خاوەن حیکمەتە لەوەدا کە مۆلەتی گوناچار ئەدا، وە تا ماوەی حەقی لێ ناسی.

قورتوبی لە تەفسیرە کە یا ئەفرموی: کۆمەلێ لە موفەسسیرەکان لە مەعنای ئەم نایەتەدا فرموویانە: ئەو ژنە کە مێردە کە ی ئەمرد لە خانووی مێردە کە یا دائەنیشت هەتا سالت، وە مەسرهفی بۆ ئەکرا لە مالتی مێردە مردوووە کە ی مادام لەو خانوووە دەر نەچوایی. وە ئەگەر دائەنیشتایی ئیتر لەسەر میرات بەری کابرا تاوان نەدەما لەوەدا کە مەسرهفی بۆ نەکن.

بەلام لە پاشان ئەم مانەوی سالتە نەسخ کرایە وە بە ماوەی چوارمانگ و دە شەو و رۆژ بۆ عیددە، وە مەسرهفی سالتە کە ییش کە وەسییەتی بۆ کرابوو نەسخ کرایە وە بە وەرگرتنی هەشتیک یا چواریک لە مالتی مێردە کە ی. وە لە ماوا و مەنزلیا خیلاف هەیه لە بەینی ئیمامە موحتەهیدەکانا.

بوخاری رحمە ریاوەتی کردوو لە عەبدوللای کورپی زوبەیرە وە ئەلێ: وتم بە عوسمان: ئەم نایەتە نەسخ بووەتە وە بە نایەتە کە یتر کە ئیعتیباری چوار مانگ و دە شەو ئەکا لە عیددەدا، ئیتر بۆچی ئەینووسی؟ ئەویش وتی: ئەی برازام! هەر نایەتی لە شوێنیکدا نووسرابن من لای نابەم و نایگۆرم.

واتە ئەم نایەتە هەرچەن حوکمە کە ی نەماوە و مەنسوخە، بەلام تیلاوەت و خوێندنەوی ماوەتە وە.

لە هۆی هاتنەخوارەوی ئەم نایەتەدا ریاوەت کراوە لە «موقاتل» ی کورپی حەییانە وە: کە پیاوی لە «طائف» وە هات بۆ مەدینە ی مۆنەووە و چەن ئەولادی بوون لە کور و کچ، وە باوک و دایکی لەگەڵا بوون و ژنیشی بوو، جا کابرا لە مەدینەدا مرد و مەوزووعی میرات و حسیبی مالت و ژنە کە ی عەرزی حەزەرە رحمە کرا، ئەویش

بە شێوەیەکی مناسب بەشی باوك و دایكەكەى دانا، وە بەشی ئەولادەكانیشی دانا، بەلام بەشی بۆ ژنەكەى دانهنا، بەس فەرمانی دا هەتا ماوەى سالى لە میراتی مێردەكەى مەسڕەف بۆ ئەو ژنە بکری. وە لەم قەزییەدا ئەو ئایەتە نازل بوو. بەلام پێویستە بزانی کە ئەم ئایەتە نەسخ بووەتەووە بە ئایەتی پێشوو ئەگەرچی لە کیتابەتی موسحەفی شەریفدا وا لە پێشەووە. لە واقعیە لە پێش ئەم ئایەتەووە هاتوووەتە خوارەووە.

﴿وَالْمُطَلَّقَاتِ مَتَعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾

بۆ ئەو ژنانە کە تەلاق دراوان حەقی تەمەتتووع هەیه بە شێوەیێ کە مۆناسبی حال و شانی کابرای ژن تەلاقدەر بێ.

﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ (٢٤١)

وە ئەم حەقەم ئێسببات کردوووە لەسەر ئەوانە کە ئێمانیان هەیه بە خودا و لە خودا ئەترسن. ئەگەرنا کافر موبالات ناکا.

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءَايَتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (٢٤٢)

وە بەم جۆرە کە رابوووا لەمەوپێش خودای تەعالا فەرمانەکانی خۆی رووناک ئەکاتەووە بۆتان بە رجای ئەو فامیان بکەن و رەفتاریان پێبکەن.

خودای تەعالا لە ئایەتی پێشوودا ئێسبباتی حەقی مۆتەعی کرد بۆ هەموو ژنیکی تەلاقدراو، پاش ئەو کە لە ئایەتە پێشووەکاندا بریاری حەقی مۆتەعی دا بۆ یەک بەشیان، وە دیارە باسکردنی تاقە فەردی لە ئەفرا دی عام تەخسیسی عامە کە ناکا بەو تاقە فەردە. واتە ئێمە لێرەدا وەرمان گرت کە حەقی مۆتەعی بۆ هەموو ژنیکی تەلاقدراو هەیه، وە لە پێشەووە بەس بۆ ئەو ژنەى دانا کە تەلاق بدری بە بێ ئەووە بچیتە لای و مارەییشی بۆ ناوێنەبرایی. بەلام ئەم بەیانی عام و خاسە نابێ بە هۆی

ئەو ئەم عامە بېرىن بەسەر تاقە بەشە پیشووە کەدا، بەلکوو ئەو بەشە حوکمەکی رابوورا کە حەقی موتەعی ھەبە. وە لێرەشدا بۆ باقی ژنانی تەلاقدرار و ھەر حەقی موتەعە دائەننن لەسەر زاھیری ئەم ئایەتە عامە، وە بە قەتعی ئەم زاھیرە لە دەس بەرنادەن ئیلا لە تاقە مادەبە کەدا کە جیا کراوەتەو بە ئایەت وەکوو ئەو ژنە کە تەلاقدرار لە پیش چوونەلایا و مارەبیشی بۆ ناوبراو، ھەر نیوہ مارەبی ئەکەوئ و بەس.

وہ بازئ ئەلین: ھەلئەگرئ کە لامی تەعریفی «وللمطلقات» بۆ ئیشارە بیت بۆ لای ئەفرادی ئەو قیسمە کە لە ئایەتە کەدا باسی ئیستیحقاقی حەقی موتەعی کرد، وە «لام» کە عوموم نەبێ، کەوابێ ئەم ئایەتە وەکوو تەئکیدێ بێ بۆ ئەو ئایەتە پیشووە.

وہ بازئ کەس تەئویلی ئەم ئایەتە کردووە بەو کە ئەم حەقی موتەعە واجبە ھەبە وەکوو ئەو لە ئایەتە پیشووە کەدا باس کرا. وە سوننەتیشی ھەبە وەکوو باقی ئەقسامی ژنی تەلاقدرار، واتە قەی ناکا با حەقی موتەعە بۆ ھەموو لاین بێ، بەلام بۆ تاقە بەشیکیان واجبە، وە بۆ ئەو بەشەکان سوننەتە.

وہ بازئ وتووایە: مەبەست لە حەقی مەتاع لەم ئایەتەدا نەفەقە عێدەبە بەو شەرتە ژنە کە مۆتەللە قەی رێجعیبە بێ یا سکی بێ.

ریوایەت کراوە لە زەیدێ کورپی ئەسەلم ئەلئ: کاتئ ئایەتی: ﴿ومتعوهن علی الموسع قدره﴾ ھاتەخوارەو وە حالی بوو کە ئەم حەقی موتەعە حەقیکی ئیختیارییە وتی: «إن شئت أن أحسن فعلت و إن لم أرد لم أفعل» جا ئەم ئایەتە ھاتەخوارەو: ﴿وللمطلقات متاع بالمعروف﴾ واتە ئەم حەقی مۆتەللە قانە واجبە. «أخرجه ابن جریر».

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ
فَقَالَ لَهُمْ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَخْيَبَهُمْ﴾

به یاسای باری تهعالا له نازلکردنی قورئانی پیروزا لهسهر موناسه بهی بیدار
کردنه وهی موسولمانان له بئ ناگایی و فهراموشکردنی گه ورهیی خودا ههر له ناو
چهن ئایه تدا ئایه تی یا زیاتر نازل نه کا بۆ ئهم مه بهسته.

جا خودای تهعالا نه فهرمویت. ئهی پینغه مبهری خووشه ویست ته ماشای وه زعی
ئه و کۆمه له ئاده میزاده ناکه ی که له ولاتی خویمان ده رچوون له ترسی مردن، وه
ئه وانیش چهن هه زار که سی بوون ئه بوا له ناو ئه واندا چهند پیاویکی ژیر ببوایه و
ناموژگاری باقیه کانیاں بکردایه که راکردن له ترسی مردن مه عقوول نییه. جا خودای
تهعالا بۆ ده رب پرینی قودرهت و ته وانایی خوئی فهرمانی فهرموو: بمرن. واته به ئهمری
«ته کوینی» بریاری دا بمرن، وه ئه وانیش به بئ ئیختیار هه موو مردن، وه له پاشان
خودای تهعالا زیندووی کردنه وه بۆ ئه وه خویمان له ته وانایی خودا حالی بین، وه
ئه و رووداویش ببی به هوئی عیبرهت بۆ باقی ئاده میزاد.

﴿إِنِ اللَّهُ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾

به راستی خودای تهعالا خواهن که ره مه له سه ریان.

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾

به لام زۆریه ی ئاده میزاد دان نانتین به م که ره م و فه زلی خودادا و سوپاسی خودا
ناکه ن له سه ر نیعمه ته کانی.

ئه گێرنه وه که له چه رخی له چه رখে کانی پینش ئیسلاما نه خووشینی «تاعوون»
داکهوت له قه سه بهی «داوهردان» له نزیککی «واسط» له بهینی به غدا و به سه ردا، جا
له ترسی ئه وه گیرۆده بن به و تاعوونه خه لکی ئه و شوینه هه موو رایان کرد. وه

خودای تەعالا، کاتێ لە ولاتەکیان دەرچوون، هەمووی مراندن. وە لە پاش ماوەیی زیندووی کردنەوێ بۆ ئیستاتی هیزی تەوانایی خۆی.

وە بازی ئەلێن: ئەوانە کۆمەڵی بوون لە بەنی ئیسرائیل گەورەکیان بانگی کردن بۆ غەزاکردن لە گەڵ کافران ئەوانیش ئیتاعەیان نەکرد، وە لەو ولاتە دەرچوون لەبەر ئەوە نەکا بمرن بە هۆی جیهاد و غەزا کردنەوێ، جا خودای تەعالا مراندنی تا هەشت رۆژ، وە لە پاش ئەوە زیندووی کردنەوێ.

وە بە هەر حال ئەگەر حیکایەتی یەكەم بێ یا دووهم بێ مانع نییە و مەعنای ئایەتەکی وەها یە کە پێویستە ئینسان پال و پستی لەسەر کەرەمی خودا بێ و باوەری وەها بێ کە ژیان و مردنی هەرکەسێ و لە دەستی خودادا و ئینسان بە راکردن لە دەستی تاعوون لە مردن رزگار نابێ. وە بە پارێز لە جەنگی دوزمن عومری درێژ نابێ، وە مردن و ژیان هەموویان بەسراون بە قەزای خوداوە، وە هەرچی خودا برپاری دایێ ئەبێ هەر بێ.

جا کە خودای تەعالا ئەم رووداوەی بۆ حەزەرەت و موسوڵمانان گێڕایەوێ و بۆی بەیان کردن کە راکردن لە مردن سوودی نییە و ئەبێ ئینسان پشت ئەستور بێ بە خودا، فەرمووی بە حەزەرەت:

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

ئەو رەهەبری نازار و ئەو پەڕەوانی بە ئیعتیار! جەنگ بکەن لە گەڵ دوزمنانی دیندا لە رینگەفی خودادا و لە بەر بەرزکردنەوێ ئالای ئیسلام.

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

وە یەقین و باوەرتان بێ کە خودای تەعالا قسە ی ئێوە ئەبێ و بە راز و نیازی ئێوە ئەزانێ و هەرکەسێ هەرچاکە بێ بکا جەزای ئەداتەوێ بە چەن قات.

وہ لەبەر ئەوہ کە جەنگ کردن پتووستی ھەبە بە سەرفی مآل و دارایی بۆ ژێوار و خواردەمەنی جەنگکەرەن، ھەر و پتووستی ھەبە بە سەرفی دارایی بۆ چەك و ئەسبابی جەنگ، خودای تەعالا بۆ تەرغیبی موسوڵمانان لەسەر سەرفی مآل لەم رینگەدا فەرمووی:

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضْعِفُهُ لَهُ أَمْضَاعًا كَثِيرَةً﴾

ئەو کێیە ئەو بەختیارە شیرین کردارە کە مآلی خۆی ئەدا بە قەرز بەلام بە قەرزیکی جوان و شیرین بەم رەنگە ئەو مآلە بە مآلی خۆی نازانی ھەتا ناز و نیازێ بکا لەسەری و منەتی دابنێ لەسەر خودا، بە مآلی خودای دانەنی و بە ئەمانەت لەلای ئەم دایناوە. وە لە لایەکی ترەوہ باسی ئەو سەرفە ناکا لەناو خەلکدا ھەتا بێی بە ئیحسانی بەرچاوی، بەلکوو پیشکەشی ئەکا بە کار بە دەستی ئیسلام ھەتا بە دلخوازی خۆی لەسەر راویژی موسوڵمانانی ھۆشیار سەرفی بکا، ھەتا خودای تەعالا لەکاتی دانەوہی جەزادا بە چەن قاتی زۆر جەزای ئەو کەسە تەکرار بکاتەوہ بە نەوعی لە ژمارە ی حەوسەدو ھەزارو ھەزاران دەرچن.

﴿وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

وہ ئەو موسوڵمانان بزانن کە خودا رزق و دارایی ئەگریتەوہ لە ھەرکەسێ خواستی بێ، وە زۆری ئەکا و بلاوی ئەکاتەوہ بۆ ھەرکەسێ خواستی لەسەر بێ. وە قەت و مەزانن ئەگەر مآلی خۆتان لە رینگە خودادا سەرف بکەن ئیتر مآلتان دەست ناکەوێتەوہ، وایە بەلکوو خودا ئەتوانی بە عینایەتی خۆی ئەو نەندەتان دارایی بۆ زیاد بکا گیر بخۆن بە دەستیوہ. ئەمە بۆ دنیاتان، وە لەولایشەوہ ئێوہ ئەگریتەوہ بۆ لای خودای تەعالا بۆ ماوہیەکی نەپراوہ. وە موحتاجن بە خودایی کە ھەموو سوود

و زیانی و لە دەستی ئەودا، کەوابێ هەمیشە ئومیدتان بەو دارایە زۆرتر بێ و پیرۆزی و بەختیاری خۆتان لەو پەرورەدگەر داراوە بزانی ئەک لە دراو و دارایی خۆتان. جا لەم شوێنەدا بە مۆناسەبەیی زەمی دەرچوونی ئەو قەومە لە ولاتی خۆیان لە بیمی تاعوون، چەن شتی هەیه ئەیخەمە پیش چاوتان هەتا بیان کەن بە سەرەشتی بۆ ژیان و بۆ پیرۆزی و بەختیاریتان هەتا هەتایە.

یەكەم: بێر و باوەری موسوڵمان لەسەر ئەوێهە کە خودای تەعالا پەرورەدگاری عەلەمە و لە هەموو کائیناتا کەم و زۆر هەرچی بوو و هەیه و ئەبێ هەمووی بەهیزی ئەو وە لەسەر خواستی ئەو، وە ئەگەر خواستی ئەبێ هیچ شتی، لە سوود و زیان، لە عەلەما روونادا.

دووهم: وەکوو خودای تەعالا خالیقی هەموو شتیکە وەها یاسایەکی راستی دامەزراندووە کە ئەو یاسایە بە کاردی هەتا هەتایە، واتە بۆ هەر شتی رووبدا ھۆیک و شتیکی داناو، ئەو ھۆیە بێی ئەو شتە ئەبێ، وە نەبوو نابێ: باران ئەبارینی گیای پێ ئەروینی، گەرما ئەخاتە ھەواوە ھەتا میوہ و کشتوکالی پێ پێئەگەینێ. زانست و پیشەسازی داناو بۆ ئەو ھەركەسی بوو بە خواوەنیان بێی بە خواوەنی دەسەلات لە جیھانا.

وە تەماشای پاکی خۆراك و بەرگ و پۆشاك و ھەوای پاك بوون بە ھۆی تەندروستی، وە پێچەوانەیی ئەمانە بوون بە ھۆی بیماری و دەرد و بەلا، وە دەرمانکردنی نەخۆشی و فەرمان وەرگرتن لە دوکتۆری زانا بوو بە ھۆی چارکردنی نەخۆشی.

تەماشای ئەکەیی داری بە داریکی تر پێوھند ئەکری مێوہکەیی ئەگۆرێ، وە تۆمی لە عەرزا یا تۆمی لە حەییواناندا ئەگۆرێ، زەراعتەکە یا حەییوانەکە ئەگۆرێ. وە لە ئاوی نەخۆشی ئاوە مندالی ئەکوئن ئاوە ئەگری.

ئەمانە ھەموو وان لەبەر دەستووری سوننەتی خودا و یاسای پەروەردگارا لە
عالمە، وە خودا فەرموویەتی لە باسی «ذو القرنین» دا: ﴿وَأَتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾^(٨٤)
فَاتَّبَعَ سَبَبًا﴾^(٨٥).

سێهەم: وەکوو خودا ئەم ئەسبابانەی داناوە یاسایەکی تریش ھەیە کە ئیمە تا
ئێستە نەمانتوانیوە کەشفی بکەین و سەرپرەکەی بزاین کە بە شیوەی گشتی پێی
ئەلین: «خرق العادة»، ئەوەتە حەزەرەتی ئادەمی بە بێ باوک و دایک دروست کردووە،
وە وشتی حەزەرەتی سالحی لە بەرد ھێناوەتە دەرەووە، وە ئاگری سارد کردووە
لەسەر حەزەرەتی ئیبراھیم و بە ساغی لەو ئاگرە دەرچوو، وە داری عاسای ئەکرد
بە مار و ئەژدەھا بۆ حەزەرەتی موسا، وە عیسا بە بێ باوک دروست کرد و ھێزیکی
رۆحی وای پێدا کە کوێری سکومای خۆش ئەکردووە و بەلەکی چاک ئەکردووە و
چەند مردووی زیندوو کردووەتەووە. وە قورئانی نارد بۆ پیغەمبەر کەس نەیتوانی
کەلامی وەھا دابنێ و ئەو ئوممەتە نەزانەی پێ بەرزکردووە و کردی بە پیرۆزی بۆ
ھەموو عالم و کافر و موسوڵمان لە زانست و مەعلووماتی قورئان سوودیان وەرگرت.
(ئەم باسە بۆ کەسێکە باوەری بە پیغەمبەرەکان و رەھبەرەکان بێ).

وە بۆ ئەو کەسانەش کە باوەریان بەوان نەبێ؛ ئەگەر باش تەماشای بکا ئەزانن
گەلێ قانونی عیلمی کەشف کراوە کە تا ئێستە کەس ئاگای نەبووە لێیان و گەلێ
شتی وا ھەیە کە تا ئێستە سەرپرەکەی نەزانراوە؛ وەکوو چلۆنی ھەلسوورپانی ئەم
ئەستێرانە لە عالمە و بناغەی ئەم ھەلسوورپانە و ئەنجامی ئەم ھەلسوورپانە و ھیزی
جازییە لەناو ئەم شتانەدا کە ھەلئەسوورپین.

جا لەمانەو دەركەوت كە ئایینی بەرزى ئىسلام وەكوو باقى مەعلووماتى عىلمى دائىما لەگەڵ حەقىقەت و راستیدا نەروا و چاوبەست و فرۆفێلى تیدا نیه و ھەر شتى عىلمى بن ئىسلام وەرى نەگرێ.

كەوابى واجبە بە دینی ئىسلام لەسەر یاسای سوننەتى پەروەردگار ھەر موسوڵمانى پارێز بکا لە بلاوہبوونی نەخۆشى و تىبکۆشى بۆ ئەسبابى تەندروستى و ھەر شتى لە عىلم و پيشە و کردەوہ كە بىي بە ھۆى بەرزەوہ بوونی فەرد یا کۆمەل سەعى بۆ بکا و قەتەن بە خەيالآت بابى نەبێ.

كەوابى ئەگەر لە ناگر رابکا و لە لافاو خۆى پارێزى چۆن مەعقوولە، ئەگەر لە نەخۆشى و لە دەرد و ئيش خۆى پارێزى مەعقوولە. ئەوہ تە وەكوو لە بوخارى شەریفدا ھەيە حەزەرەت فەرموویەتى: «پابكەن لە گول وەكوو رائەكەن لە شىر». ھەر لە شەرحى بوخارىدا گولێ لە ناو كۆمەلێ عەرەبدا ھات حەزەرەت عليه السلام فەرمووی: ئیمە لەباتى تۆ موبايەعەى ئىسلامیەتمان بۆ کردووی ئیتر خودا حافیزت بى ئىجاب بە زەحمەت كیشانى تۆ ناکا.

وہ فەرموویەتى: ئەگەر بیستان «وہبا» كەوتووەتە ولاتیکەوہ مەرۆن بۆ ئەو ولاتە، بەلام ئەگەر وان لە ولاتەكەدا دەرەچن، ئەویش ھەر لە یاسای پارێزە؛ چونكى ئەھلى ئەو ولاتە با زاھیرەن ساغ بن بەلام قابیلە مادەى ئەو نەخۆشیەیان وەرگرتبن. وە زیاد لەمە ھۆى دەرچوونیان ئەبى بە ھۆى دل شكانى ئەو بى دەستانە وان لەو ولاتەدا و ناتوانن دەرچن، وە ئەبى بە ھۆى برىنى رشتەى رەحم لە بەینى خزم و خورشانا.

وہ ئەوہى كە لە حەزەرەتوہ عليه السلام رىوایەت كراوہ فەرموویەتى: «لا عدوى ولا طيرة ولا هامة ولا صفر» ئەمە ھەمووى ئینكارى ئەو نەوعە تەئسىرە بووہ كە لە زەمانى جاھیلیەتا ئیعتیقادیان [پى] كردووە. واتە: ئەو جاھیلانە وایان زانیوہ ئەم دەرد و

بەلا و نهخۆشییه بهحهتمی به تهبیعت تهئسیر نهکەن و عهلاقهیان به خواستی خوداوه نییه «العیاذ باللّٰه» جاحه زهرت و یستووویه تی ئه و باوهره ههلهیه له دهماغیان ههڵدا، وه دهماغیان پر بکا له باوهر به خودای تهعالا ههتا ئیمان بین به وه که ههر خودا خالقی و پهروهردگاره بۆ ههموو شتی، وه ههر خودا «مسبب الأسباب»، واته نهسبابی داناه و کردوو به هۆی «مسبب» نهگهرنا نهسباب به بی خواستی خودا شتی لی پهیدا نابێ.

وه یهکنی بیهوی به درێژی ئهم باسه تی بگا تهماشای «فتح الباری» شهرحی بوخاری بکا له بابی «لا عدوی» دا له کیتابی «طب» له بهرگی دهههمدا.
جانه و نایه ته پیرۆزه که زهمی ئه و کۆمهله نهکا که له ترسی نهخۆشی له دیکهیان دهرحوون له بهر نهوهیه که نهوانه وایان نهزانی ئه و نهخۆشین به قهراری قهتعی پێیان نهگا و نهیانکوژی و لایان به لای خودا نهدهکردهوه.

وه نهگهر له سهر ریوایهتی سانی بی نهوه تهبعه له بهر نهوه بوو که راکردن له جیهاد راکردنه بۆ فساد و لالت و نهمانی یاسا و نیاز و رازی بوون به ملکهچی بۆ کافران ئهمهیش دیاره که کاریکی نابار و ناههمواره.

پاش ئهمانه بزانی که قهرزدان عیبارته له وه که میقداری له مالی خۆت، له ئالتوون و زیو یا له ئهوراقتی رهواجی رۆژ، وه یا له و شتانه که وینهی شهرعیان ههیه وه کوو گهنم و جۆ و خورما و میوژ و باقی خواردمهنی که تیکهڵ نهبن له نهجزای جیاجیا بیدهی به داماوێ داوای بکا لیت له سهر نهسانی ئهمه که له کاتیکا ئیمکانی بی وینهی ئه و ماله بداته وه به خاوهن قهرزه که.

قهرز کردن له لایهنی موحتاجه وه ئه حکامی خهمسهی به سهرا دی، ههروا له لایهنی قهرزده ریشه وه: «حرام» و «واجب» و «مه کرووه» و «مهندوب» و «موباح» نهبن، وه کوو له کتییی شهریعه تا باس کراوه. وه قهرزدان به داماو گهلی ئیحسانه.

ریوایەت کراوە کاتێ ئابەتی: ﴿من ذا الذي يقرض الله قرضاً حسناً﴾ نازل بوو یە کێ له ئەسحابەکان ئەبوو «دحداح» ناو هات بۆ خزمەتی حەزەرەت ﷺ عەرزی کرد: یا رەسوولەللا راستە خودای تەعالا داوای قەرز لە ئیمە ئەکا؟ فەرمووی: بەلێ. عەرزی کرد: دەستی خۆتم بدەری! ئەویش دەستی بۆ راکێشا، جا عەرزی کرد: یا رەسوولەللا وا من باغیکم هه‌یه شه‌شسه‌د دار خورمای تێدایه دام به قەرز به خودا، ئەمجار رویشت بۆ باخەکی بانگی کرد لە ژنەکی: دایکی دەدحاح دەرچن لە باخەکی به خۆت و مندالەکانەوه، من ئەم باخەم داوه به قەرز به خودای تەعالا، ئەویش به فەوری لەگەڵ مندالەکانیا دەرچوون لەو باخە و چوون بۆ شویتیکی تر.

وه به ئیتیفاقی هەموو ئیمامانی دین دروست نییه لەسەر هیچ نەوعە قەرزی: نەکەم و، نە زۆر زیاد لە ماله‌کی خۆی قازانج وەرگیری، بەلێ ئەگەر قەرزارەکی خۆی به پیاوێتی شتیک لە زیاده‌ی دا به خاوەن مال ئەوه بۆی دروسته وەری بگری؛ چونکه حەزەرەت فەرموویه‌تی به ریوایەتی ئەبووهوریره: «إن خياركم أحسنكم قضاء». «رواه البخاری و مسلم و غیرهما» وه حەزەرەت ﷺ تاریفی ئەو کەسانە‌ی کردوه که قەرز باش ئەدەنەوه، واتە له وهختی دەس رویشتنا به بێ تەفرە و به روویه‌کی خۆشه‌وه به‌زیاده‌وه وێنە‌ی ئەو ماله‌ بیاتەوه بۆ خاوەنە‌کی.

وه حەزەرەت ﷺ وشتریکی یه‌ك ساله‌ی قەرز کرد دوایی وشتریکی چوارسالانه‌ی نارد بۆ خاوەن ماله‌کی. وه ئەم حەدیسە دە‌لیلە لەسەر ئەمه که قەرز کردن له حیواناتا دروسته، وه ئەمه مەزه‌بی جومهوره ئیلامی ئەبووحەنیفه‌ ﷺ وه‌کوو له جیگه‌ی خۆیا باس کراوه.

وه پاش ئەوه که خودای تەعالا فەرمانی دا به جیهاد لەبەر بەرز کردنە‌وه‌ی کە‌لیمه‌ی خودا و تەرغیبی دان لەسەر سەرفکردنی مال له‌ ریگه‌ی خودادا رووداوێکی ناو به‌نی ئیسرائیلیشی بۆ گیرانه‌وه که به ئەمری خودا جیهادیان کردوه،

وه فهرمووی:

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ
لَهُمْ أَتَيْتْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

واته: ئایا نابینی و ته ماشای نه و کومه له ناکه ی له پیاوه گه وره کانی به نی ئیسرائیل
له بهر نه وه فامیان کرد به دامای و بی شانی و بی ناوی خو یان له سهر ته رک ی جیهاد
عه رزی نه و پیغه مبه ره ی ناو خو یان کرد - دوا ی حه زره تی مووسا - که ناوی
«نه شمه ویل» ﷺ بوو: پادشایه کمان بو راپه رینه و بومان دیاری بکه هه تا فهرمانداریمان
بکا و ئیمه یش جهنگ بکه ین له گه ل دوژمنانی دینی خو مان له ریگه ی خودادا؟

﴿قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾
نه ویش فهرمووی: ئایا چاوه پروان نه کری غه زا کردن فهرزبکری له سهرتان نه مه
که ئیوه خو تان دوا بخه ن له جهنگ و جهنگ نه که ن!

﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ
دِيَارِنَا وَأَبْنَاءِنَا﴾

نه وانیش جوابیان دایه وه و عه رزیان کرد: ئایا ئیمه چ سوودی کمان بو نه بی له وه دا
که جهنگ نه که ین له ریگه ی خودا، وه لحال بیجگه له وه ی که جیهاد له زاتی خو یا
ئیحسانه ئیمه ده رکراوین له لایه نی نه و دوژمنانه وه له خانوو و نیشتمانی خو مان و
دووریش خراوینه وه له نه ولاده کانمان؟ چونکه نه وان مه به ستیان جهنگ کردن بوو
له گه ل عه مال یقه دا که ئوممه تی بوون له قه راخی ده ریای رۆمدا له به ینی فه له ستین و
میسردا دانیشتبوون، وه نه و شوینه که تیایا بوون وه ختی خو ی شوینی به نی ئیسرائیلی
بوو، به لام نه وان هاتن له و شوینانه ده ریان کردن و مندا له کانیان به دیل بردن.

﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾

جا له کاتیکا جهنگ کردن و غزا فهرز کرا له‌سهریان له‌لایه‌نی خوداوه هه‌موو پشتیان هه‌لکرد له جهنگ کردن ئیلا که‌می نه‌بی له‌وانه که به دل ئیماندار بوون.

﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

وه به راستی خودای ته‌عالا زانایه به‌وانه که سته‌مکارن و حه‌قیان لی نه‌سستیته‌وه.

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾

نه‌شمه‌ویل ^(ع‌ی‌ل) له خودای ته‌عالا پاراپه‌وه که پاشایه‌کیان پی بدا، وه «بالفعل» خودا‌ئه‌مری فهرموو: که «طالوت» دیاری بکا، جا‌ئه‌ویش فهرمووی به‌به‌نی ئیسرائیلیه‌کان: خودای ته‌عالا تالووتی ره‌وانه کردووه بۆتان بی به پاشاتان. وه تالووت ئینسانیکی خاوه‌ن سهر و سیمای جوان و قه‌واره‌ی به‌هه‌یته و به‌هه‌یه‌ت بوو، به‌لام دارایی نه‌بوو، وه له نه‌ولادی بنیامین بوو.

﴿قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ﴾

ئه‌وانیش وتیان: چلۆن پاشایه‌تی ده‌س نه‌دا بۆ تالووت له‌سهر ئیمه وه‌لحال ئیمه شیاوتر و مونا‌سبترین بۆ ریاسه‌ت؟

چونکی ئه‌و له نه‌ته‌وه‌ی بنیامینه که به یاسای به‌نی ئیسرائیل دوور بوون له ریاسه‌ت و نوبووه‌ت؛ چونکی ریاسه‌ت له نه‌ته‌وه‌ی یه‌هووزا بوو و نوبووه‌ت له نه‌ته‌وه‌ی لاوی کوری یه‌عقوب بوو.

﴿وَلَمْ يُوْتِ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ﴾

وه عه‌لاوه‌ی نه‌وه گو‌شادی و فهراوانی نییه و پی نه‌دراوه له مال و داراییدا.

﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾

ئەشمەویل فەرمووی: خودای تەعالا کردوویەتی بە پاشا لەسەرتان لەبەر چەن شت؛ یەكەم: خودا بازی سیفاتی نەفسی وەهای پێداوە کە لایەقی ریاسەت بێ وەکوو عەفو و چاوپۆشی لە بازی کەس و ئیدارە و دامرکەندنی بازەکەسی و بەرزە لەخوو و رەوشتا. وە لە لەشدا قەوارەدار و بەهەییەتە، وە لە زانستە خاوەن عیلم و خاوەن مەعلووماتە.

﴿وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ﴾

بێجگە لەمانە خودای تەعالا خاوەن خواستە لە هەموو شتیكا چی بکا ئەیکا، وە مۆلك و ریاسەت کە عائییدی ئەو بە هەرکەسی بدا ئەیدا و کەس ناتوانی مەنە بکا.

﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

خودا زانستی گۆشادە و دانای راز و نیازە و حیکمەت هەیە لە کار و باریا، وە ئیمە نەزانین و ئەنجامی کار نازانین، وە خودا بە دەوام ئەم زانستە هەیە، بەلام ئیمە جارجار پرتەوێ لە زانست لەلای ئەو وە لێمان ئەدا وە جار بە جار بێ بارەین. جا لەبەر ئەو کە بەنی ئیسرائیلیەکان هەر ملیان پێچ ئەدا و لە ئەنجاما وتیان: ئەگر حوجەت و بورهانیکت ببێ لەسەر پاشایەتی تالوت قەبوولی ئەکەین بە پاشا، وە ئەشمەویل لە خودا پارایەو بە بۆ بورهانی کە ئیقناعیان بکا خودای تەعالا فەرمووی: بورهانیان ئەو هەیە ئەو تابووتە کە هۆی نەسەرەتیان بوو لەسەر دۆژمن، وە ئیستە لای دۆژمنەکانە ئەیتیرمەو بە بۆیان. ئەشمەویل ئەم فەرموودە خودایە بۆ گێڕانەو وەکوو خودا ئەفەرمووت:

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ﴾

پێغه مبه ره كه يان كه نه شمه ويل بوو فهرمووی پێيان: نيشانهی رياسته و پاشايه تی تالووت ئەمه يه: ئەو سندووقه كه له لای حەزره تی موسا بوو و دۆژمنه كان و هەريان گرت ليتان لهم رۆژانەدا بێتەوه بۆ لاتان كه لهو سندووقه دا ههيه ئارامی دل و گيانی ئیوه له بهر ئەو یومن و پیروزییه كه له لایه نی خودای ئیوه وه ههيه له گه‌ل ئەو سندووقه دا. وه لهو سندووقه دا ههيه بازێ پاشماوه و ئاساری پیروزیی وا كه ئالی موسا پاش خۆیان به جێیان هێشتوه، وه کوو عاسا و بهرگ و پۆشاك، وه دوو لوح له ته وراتی حەزره تی موسا، وه عاسای هاروون و بهرگ و پۆشاکي ئه ویش، وه ئەم تابووته مه‌لائیکه هه‌لی ئە گریت له‌ناو دۆژمنه كان و ئەوان پێی نازان.

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

وه لهم کاره گه‌وره‌دا كه روونه‌دا نيشانه‌یه‌کی زۆر گه‌وره هه‌يه له‌سه‌ر ته‌وانایی خودا و پیروزی پێغه‌مبه‌ره‌کانی و پاشایه‌تی تالووت ئە گه‌ر ئیوه ئیمان و باوه‌رتان بێی. بزانی! لهم تابووته‌دا زاناكان گه‌لی قسه‌یان کردوه، نزیکه‌كه‌یان ئەمه‌یه: كه سندووقیکی تایبه‌تی حەزره‌تی موسا بووه، وه‌ختی خۆی حەزره‌تی موسا ته‌وراتی داناوه له‌ناویا، وه پاش وه‌فاتی حەزره‌تی موسا بازێ ئاساری حەزره‌تی موسایشیان داناوه له‌ناویا؛ وه‌کوو: عاسا و، عه‌مامه و، پۆشاکي خۆی، هه‌روا عاسای حەزره‌تی هاروون و بازێ به‌رگی ئه‌ویشی تیا بووه. به‌هه‌رحال ئەم سندووقه شتیکی نایاب و پیروزی بووه له‌ناو به‌نی ئیسرائیلیه‌کاندا.

ئەگێرئەووە لەپاش ھەزرەتی موسا، واتە لە زەمانی «یوشع»ەووە لە پاش ئەو ھەرکاتی بەنی ئیسرائیل شەریان بکردایە لە گەڵ دۆژمنەکانیان ئەو سندووقەیان ئەھینا لە پیشی سوپاکەووە ئەیان برد، وەکوو ئالای ئیمڕۆ، وە کاتی کہ بەنی ئیسرائیلیەکان ئەیان بینی سەکینە و ئارامیکی رۆحی بەسەریان ئەھات، بە نەوعی کہ گیانی خۆیان لە بیر ئەچوووە و ئەکەوتنە جەنگەووە، وە خودایش نەسرەتی ئەدان بەسەر دۆژمنەکانیان. ئەم وەزەعە دەوامی کرد تا دەوری ئاخری حکوومەتی لە حکوومەتەکانیان و خەڵکی گێڕۆدە ی گوناھ و تاوان بوون ئەمجار ئەو بەرەکات و ئاسارە قەدیمە ی سندووقە کہ نەما رۆژی لە جەنگی ئیسرائیلی لە گەڵ عەمالیقەدا دۆژمنەکان ھاتن ئەو سندووقەیان گرت و بەتالان بردیان، وە لەلای ئەوان مایەووە، وە ئیسرائیلیەکان کەوتنە پاشەووە، تا خودا ئەشمەویلی نارد کردی بە پیغەمبەر لەسەریان، وە بازئ پیرۆزی و بەرەکاتی ئەویان بینی، جا داویان لی کرد کہ داوا بکا لە خودا پاشایەکیان بۆ رەوانە بکا ھەتا وەکوو جاری جارێ جیھاد بکەن، وە لە ئەنجامی پارانەووە ی ھەزرەتی ئەشمەویلدە خودا ئەمری پێ کرد کہ تالوت بکا بە پاشایان، کہ ئەشمەویل ئەم باسە ی کرد ئەوانە کەوتنە مل بادان داوی بورھانیان کرد لە ئەشمەویل، ئەویش خودا وەحی بۆ کرد کہ نیشانەیان ئەوہیہ: ئەو سندووقە وا لەناو دۆژمنەکانا خودا ئەمر ئەکا بە مەلایکە ھەلی بگرن و بیھێننەووە و لەناو بەنی ئیسرائیلدا داویتن. وە فیعلەن ئەلئ: بەنی ئیسرائیلیەکان چاویان لیوہ بوو کہ ئەو سندووقە لە ئاسمانەووە ئەھاتەخوارەووە ھەتا داکەوت لە ناویانا، واتە مەلایکە بە ئەمری خودا ھێنایانەووە بۆیان. جا لە بازئ ریوایەتا فریشتەکان ئەو سندووقەیان بەرز کردووەتەووە بۆ ھەو وە لەوێوہ دایان بەزانەووە بۆ عەرز و لە ناویاندا دایان ناوہ.

وە بازئ ریوایەت ئەلئیت: شەوئ نوستیوون کہ سبەینی رۆژیان لی بوووەوہ تەماشایان کرد ئەو سندووقە لە مەعبەدەکیاندا دانراوہ.

وه له بازي ريوایه تا نه‌لن: نه‌و قه‌ومه که سندووقه‌که‌یان لابوو گیرۆده بوون به گه‌لن ناساگی و نابوودی و بریاریان دا نه‌و ده‌ردانه‌یان له شوومی داگیر کردنی نه‌و سندووقه‌یه، جا عاره‌بان‌یه‌کیان به‌ست به جووتی گاوه و سندووقه‌که‌یان هاوێته ناوی و نه‌مریان کرد به دوو مه‌ئموور، نه‌و جووته گاوه عاره‌بان‌یه‌یان برده‌وه هه‌تا نزیکي ئاوه‌داننی به‌نی ئیسرائیلیه‌کان و له‌وئ خۆیان گه‌رانه‌وه و خه‌لکی ئاگادار بوون له عه‌ربه و گاكان و بردنیانه‌وه بۆ ناو ئاوه‌دانیه‌که‌یان.

به هه‌رحال له کاتی ئهم پرسیار و جوابی به‌ینی به‌نی ئیسرائیل و ئه‌شمه‌ویل دا‌ع‌ا‌ی‌ل‌ا نه‌و سندووقه‌گه‌شته‌وه ده‌ستیان و دڵ موتمه‌ئین بوون و دانیان نا به پاشایی تالووتدا. وه ده‌رکه‌وت لهم به‌یان‌ه‌وه که سه‌کینه که بریتی بووه له‌و رۆح و دڵ‌گه‌رمییه که به‌سه‌ر به‌نی ئیسرائیلیه‌کانا هاتوو له کاتی چاوپێکه‌وتنی نه‌و سندووقه‌دا وه‌کوو هه‌ر قه‌ومی که ئاسار و موخه‌له‌فاتی گه‌وره‌ی خۆی ببینی دلی گه‌رم نه‌بی و حالی نه‌گۆڕی و خۆی له‌بیر نه‌چیته‌وه. وه‌کوو له هه‌موومان‌ه‌وه دیاره.

جا پاش ئیعتیراف کردن به پاشایی تالووت سوپایه‌کیان رێک خست به ریاسه‌ت و قیاده‌ی تالووت و هاتن بۆ سه‌ر عه‌مالیقه، که قه‌ومی بوون له نزیکي ده‌ریای نه‌حه‌مر و خه‌لیجی عه‌قه‌به‌دا، که له‌و کاته‌دا نه‌وان له‌و ولاته‌دا فه‌رمانه‌وا بوون، وه وه‌ختی خۆی ولاتی به‌نی ئیسرائیل بووبوو و نه‌مانه‌ داگیریان کردبوو. جا به ته‌بیعه‌تی حال پێویست بوو که له نه‌هری نه‌رده‌ن بپه‌رینه‌وه و رووبه‌رووی نه‌و قه‌ومه دوژمنه برۆن بۆ جه‌نگ، وه کاتی سوپاکه رێکه‌وت، نه‌گیرنه‌وه که تالووت چاوی که‌وت به «داوود» که کوپێکی به‌ نیشات و خاوه‌ن هیز بوو نه‌مری کرد ئه‌ویش بکه‌وێته ناو سوپاکه و له‌گه‌ڵ ئانا بیت. وه له‌ریوایه‌تیکا نه‌لن: «نیشا» باوکی هه‌زه‌رتی داوود له ناو سوپاکه‌دا بوو له‌گه‌ڵ شه‌ش که‌س له کوپه‌کانیدا، وه داوود شوانی مه‌ر و مالات بوو، وه نه‌هاتبوو له‌گه‌ڵیا و خودا وه‌حی کرد بۆ ئه‌شمه‌ویل نه‌مر بکا به

تالوت که داوود له گه‌ل خویا بیا بۆ ئەو شەپه، جا تالوت ئەمری کرد و هینایان له گه‌ل خویانا.

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ﴾

جا کاتێ تالوت به سوپاکه‌یه‌وه ده‌رچوو له ولاتی خۆی و رووی کرده ولاتی دوژمن فەرمووی به ئەفرا‌دی سوپاکه‌ی: که خودای ته‌ع‌الا به‌راوردی ئیخلا‌س و ساغی ئیوه ئەکا به‌ ناوی رووباری که وا له‌ ریگه‌مانا. «قه‌تاده» ئەلێ: ئەو رووباره رووباری بووه له‌ ناو به‌ینی ولاتی به‌نی ئیسرائیل و نه‌هری نه‌رده‌ندا، وه‌ با‌زی ئەلێ هه‌ر رووباری نه‌رده‌ن بوو.

﴿فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ

أَعْرَفَ عُرْفَةً بِيَدِهِ﴾

واته: هه‌رکه‌سێ له‌ ناوی ئەو رووباره‌ بخواته‌وه‌ ئەوه‌ له‌ گه‌ل مندا نییه، وه‌ هه‌رکه‌سێ لێی نه‌خواته‌وه‌ ئەوه‌ له‌ گه‌ل مندا یه‌ ئیلا که‌سێ که‌ لاله‌ویجێ به‌ ده‌ستی خۆی هه‌لبگرێ و ده‌می پێ ته‌ر بکا.

﴿فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾

که‌ چێ له‌ گه‌ل ئەم فەرمانه‌ یشدا هه‌موو لایاندا له‌ فەرمان و له‌ ناوی رووباره‌ که‌یان خواردوه‌ ئیلا چهن که‌ سێکی که‌م نه‌بێ له‌و سوپایه‌.

﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا

الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾

جا کاتێ که‌ رابورد له‌ رووباری ناوبراو تالوت و ئەوانه‌ له‌سه‌ر بیر و باوه‌ری نه‌بوون و موخاله‌فیان نه‌کرد بوو که‌ ژماره‌یه‌کی که‌م بوون له‌ کۆمه‌له‌ی سوپاکه‌ی

تالووت وتیان: ئیمړۆ ئیمه تاقهت و ته‌وانای جه‌نگمان نییه له‌گه‌ل جالووت و سوپاکه‌یا له‌به‌ر زۆری ته‌وان و زۆری ته‌سابی جه‌نگیان و که‌می خۆیان.

ریوایه‌ت کراوه که سوپای تالووت، ته‌وه‌ی که له‌سه‌ر فه‌رمانی تالووت بوون، سی‌هه‌زار که‌س بوون و سوپای دوژمنه‌کان له ده‌وری سه‌ده‌ه‌زار که‌سا بوون.

﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَم مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ
غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

وتیان ته‌و کۆمه‌له‌ موسولمانه که باوه‌ری به‌هیزیان له‌سه‌ر ته‌وه بوو که قیامه‌ت هه‌یه و ته‌وانیش به‌ حوزووری خودا نه‌گه‌ن: زۆر سوپای که‌م زāl بوون به‌سه‌ر سوپای زۆرا به‌ یارمه‌تی خودا.

﴿وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

وه خودای ته‌عالا له‌گه‌ل ته‌وانه‌دایه که خۆگرن و سه‌بر ته‌که‌ن له‌به‌ر فه‌رمانی خودا و ئازار و ته‌قداری ته‌وا.

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾

جا کاتێ که ده‌رکه‌وتن له‌به‌ر چاوی جالووت و سوپا زۆره‌که‌یا.

﴿قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾

وتیان: ته‌ی په‌روه‌ردگاری زانای ته‌وانای ئیمه! سه‌بر و خۆگرتن و ئازامی له‌ ناسمانی که‌ره‌می خۆته‌وه‌ بیارینه‌ به‌سه‌ر دلمانا.

﴿وَكَيْتَ أَقْدَامَنَا﴾

وه پیمان دامه‌زراو بکه له‌ شوینی خۆیا هه‌تا رانه‌که‌ین.

﴿وَأَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾

وه زالمآن بکه بهسەر ئهو کۆمه له کافره دا.

﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

جا سوپاکه ی تالووت سوپای جالووتیان شکاند به یارمه تی خودا.

﴿وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ﴾

وه داوودی کورپی نیشا جالووتی پاشای عه مالیه ی کوشت.

﴿وَأَتَتْهُ اللَّهُ الْمَلِكَ وَالْحِكْمَةَ﴾

وه خودا پاشایی بهنی ئیسرائیل و حیکمهت و ماریفهت له که شفی ئومووری موهممه دا به خشینیی به داوود. وه بازی ئه لێن مه بهست له حیکمهت پایه ی نوبووهت و ریساله ته.

له واقیعا وه ختی خۆی پایه ی پاشایه تی له نه ته وه ی «یه هووزا» ی کورپی یه عقووب و پیغه مبه رایه تی له نه ته وه ی «لاوی» کورپی یه عقووبدا بوو، وه له م ئاخردها پایه ی پاشایی و مایه ی پیغه مبه رایه تی ههردوو یانی دا به حه زره تی داوود که له نه ته وه ی یه هوودا بوو.

﴿وَعَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ﴾

وه له هه رچی نه وعه فه ننێ که خۆی ویستی تالیمی داوودی کرد و پێی زانان، وه کوو فه ننێ زرێ و تاس و کلاو دروست کردن و غه یری نه وانه.

﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾

وه نه گهر ئه وه نه بوایه که خوای تهعالا چاری بازی ستهمکار به بازی کهس بکات عهرز وا به فه سادا نه رۆیی قابیلیه تی هیهی تێدا نه مینێ.

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

به‌لام خوای ته‌عالا فه‌زَل و ره‌حمه‌تی زۆره به‌سه‌ر عاله‌مدا، مه‌جالى ئه‌وه نادا که عاله‌م هه‌مووی به‌فه‌سادا بر‌وات.

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ

الْمُرْسَلِينَ﴾

ئه‌وه‌ی که ناردنمانه خواره‌وه له‌بۆ تۆ هه‌موو ئایاتی خودا بوون، وه ئه‌یان خوینینه‌وه به‌سه‌ر ئیوه‌دا له‌سه‌ر زمانی جوهره‌ئیل عليه السلام به‌شپوه‌یین که راست بێ و موافیقی واقع بێ، وه به‌راستی تۆیش بزانه که تۆ له‌و ره‌هه‌رانه‌ی که ره‌وانه‌ کر‌اوی بۆ سه‌ر هه‌موو جین و ئاده‌میزاد، بۆ ئیرشاد کردنیان و شاره‌زاکردنیان بۆ ریگه‌ی خودا به‌یه‌کناسین و پایه‌داری له‌سه‌ر کرده‌وه‌ی پاک و له‌سه‌ر خوو و ره‌وشتی چاک، وه هه‌رکه‌سی ئه‌م ریگه‌یه وه‌رگرتبێ به‌سه‌لامه‌تی و ئارام نه‌پوا به‌ریدا هه‌تا ئه‌گاته ئه‌نجامی پیروزی هه‌تا هه‌تایه.

جا له‌م باسه‌دا چه‌ن قسه‌یین هه‌یه:

[قسه‌ی] یه‌که‌م: له‌حیکمه‌تی ئه‌و مه‌نعی ئاو خواردنه‌وه‌ی ئه‌فرا‌دی سوپایه‌ له‌جانییی تالووته‌وه‌ فه‌رموویانه: خه‌لکه‌که‌ زۆر له‌ حاله‌تی نابار و روژێکی گه‌رما بوون، وه ئه‌گه‌ر مه‌یدانی ئاسایش و ئاو خواردنه‌وه‌یان ببواییه‌ بلاوه‌یان ئه‌کرد به‌و قه‌راخی رووباره‌دا و له‌وانه‌ بوو که دوژمن هه‌رش بێنیتته‌ سه‌ریان و بیان فه‌وتین. وه یاخود ئاوی ئه‌و رووباره‌ ئاوێکی قورس و سوێر بووه‌ ئه‌گه‌ر زۆریان بخواردایه‌ ته‌وه‌ له‌وانه‌ بوو زۆر که‌سیان گیرۆده‌ی ناسا‌گی ميعده‌ بین و هه‌م بێ به‌هۆی زالبوونی دوژمن.

به لّام بازی فهرموویانه: راسته که ی نه مه یه که نه فرادی سوپا تا به تهواوی نه پونه ژیر فهرمانه وه و خوین ته سلیم نه کهن به فهرمانده ی سوپا جهنگیان پی نا کرئ و زال نابن به سهر دوزمندا، وه له و کاته دا بوو نه و سوپایه ئاو به کارهیتان له گه وره ئاره زوویان بوو. جا تالووت ویستی ساغی و فهرمانبهری سوپاکه ی به وه به راورد بکا که مه نعی نه و ئاوه یان لی بکا، وه فیعلهن ده رکه وت که عه ده دی که میان نه بی کهس ئیتاعه ی نه کرد و له وانه بوو نه گهر یارمه تی خودا نه بویه دوزمنه که زال نه بوو به سهر یانا و له ناوی نه بردن.

وه عه لاوه ی نه مانه زالبوونی سوپا به زوری ژماره نییه، به لکوو به هیزی دل و ئیخلاص و جهنگی بیر و باوه ره. به راورد کراوه هر کومه لی له سهر بیر و باوه ره چوو بیته مه یدانه وه زال بووه مه گهر له بهر خه تاین له یاسای جهنگه که یانا یا کهم و کووری له چه کیانا، که وابی هه زار کهسی خاوه ن باوه ره له ده هه زار کهسی بی باوه ره به سوود تره، وه فیعلهن وه هایش بوو به و ژماره که مه وه نه وان له شه ری عه مال یقه دا غالب بوون. وه نه سحابی جه زرهت ﷺ له واقعیه ی به در زال بوون به سهر دوزمنه که یانا. قسه ی دووه م: باسی داووده، بازی نه لئین: له سهر فهرمانی نه شمه ویل تالووت داوودی برد بو جهنگ و پتی وتبوو که جالووت نه کوژی و توش نه بی کچی خوئی پی بده ی؛ چونکه پیای وا بو فهرمانداری سوپا نه شی و له نه نجاما نه بی فهرمانداری نه و سوپای تویه بی.

وه بازی و توویه: هر تالووت خوئی نه مری کرد جار یان دا به سوپاکه دا هه رکه سی جالووت بکوژی کچی خوئی پی نه دم و نه یکه م به فهرمانداری سوپا. به هه رحال کاتی که داوود علیّه جالووتی کوشت، داوود مه شهوور بوو له ولاتا و تالووت کچی خوئی پی دا، به لّام له نه نجاما که وته به دگومانی له داوود و فهرمانی بی جی کردن

هه‌تا تالووت عه‌زل کرا یا خوئی نیستیقاله‌ی کرد، وه داوودیان له‌جینگه‌دا دانا له‌به‌ر که‌رامه‌ت و نه‌خلاقی به‌رز و خودایش ریساله‌تی پئیدا و بوو به‌گه‌وره‌ی دین و دنیا. ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾^۱.

جا پاش نه‌وه خودای ته‌عالا باسی چه‌زره‌تی داوودی کرد و به‌مونه‌به‌ی نه‌وه‌وه باسی مووسا و هاروونیش هاته‌پیشه‌وه، خودا بو ئیشه‌ره بو لای جه‌ماعه‌تی نه‌و پیغه‌مبه‌رانه‌فه‌رمووی:

﴿تِلْكَ الْأَرْسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾

نه‌وه جه‌ماعه‌تی پیغه‌مبه‌رانه‌بازیکیانمان ته‌فزیل داوه‌به‌سه‌ر بازیکیانا.

﴿مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ﴾

له‌و پیغه‌مبه‌رانه‌یه‌که‌سی که‌خوا قسه‌ی له‌گه‌ل کردووه به‌بن واسیته‌ی فریشه‌، وه‌کوو چه‌زره‌تی مووسا له‌کیوی «توور» دا و، چه‌زره‌تی «محمد‌المصطفی» له‌شه‌وی میعراجا.

﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾

وه‌بازیکیانی به‌رز کردووه‌ته‌وه‌به‌سه‌ر باقیه‌کانا به‌چه‌ن پله‌و پایه‌وه‌کوو چه‌زره‌تی موحه‌مه‌د له‌پایه‌کانی ده‌عوته‌و عوموومی ده‌عوته‌و ده‌وامی دین و ده‌ره‌جاتی میعراجا خودا به‌رزی کرده‌وه.

﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾

وه‌داومانه‌به‌عیسای کورپی مریه‌م چه‌ن موعجیزه‌ی گه‌وره‌ی وه‌ها که‌نه‌بن به‌شاهید له‌سه‌ر نه‌وه پیغه‌مبه‌ری خودایه: وه‌کوو قسه‌کردنی له‌بی‌شکه‌دا و خو‌شه‌وه‌کردنی

وه ئیمامی نه وه وی له شهرحی موسلیمدا فهرموویه تی: جومهور ئیستیدلالیان کردووه به ئایه تی: ﴿ومن يتعد حدود الله فقد ظلم نفسه لا تدري لعل الله يحدث بعد ذلك أمراً﴾. ئایه تی یه كه له سووره ی ته لاق. فهرموویانه: مه عنای وایه كه ژن ته لاقدهر وا نه بی په شیمان نه بیته وه و مومکینیش نابی ته داره کی ئیشه که ی بکا و ژنه که ی بهیئته وه، جا نه گهر سی ته لاقه نه که وتایه ئیلا به ته لاقیکی ریجعی کابرا په شیمان نه ده بووه وه له بهر نه وه که مه جالی ریجعه ی نه بوو.

خاوه نی تهفسیری «أضواء البيان» ﷺ نه لی: وه له وانه یه که ته ئیدی نه م ئیستیدلاله قورئانییه نه کا نه وه ی که نه بووداوود به ئیسنادیکی سه حیح له ریگی موجهیده وه ریوایه تی کردووه که فهرموویه تی: له حوزووری ئینوعه باسا بووم ﷺ پیاوی هات بو لای وتی: «یا ابن عباس طلقت امرأتی ثلاثاً». له ویا ئینوعه باس جوابی نه دایه وه هه تا گومانم برد که ژنه که ی پین نه داته وه، جا فهرمووی: «ينطلق أحدكم فیركب الأحمقة، ثم يقول: یا ابن عباس. إن الله قال: ﴿ومن يتق الله يجعل له مخرجاً﴾ وإنك لم تتق الله، فلا أجد لك مخرجاً: عصيت ربك و بانت منك امرأتك».

واته یه کیکتان نه چی سواری سه فاهه ت نه بی له پاشا نه لی: «یا ابن عباس! خودا فهرموویه تی: هه رکه سی له خودا بترسی خودا له تنگانه دا دهرووی بو نه کاته وه. وه به راستی تو له خودا نه ترسای و من هیچ دهرووی بو تو نابینم: نافهرمانی خودای خوئت کردووه له وه دا ژنه که ت به سی ته لاقه ته لاق داوه، وه ژنه که ت جیا بووه ته وه لیت به جیا بوونه وه ی به ینوونه.

وه نه بووداوود له ئینوعه باسه وه ﷺ چهن «موتابه عاتی» واته چهن ریوایه تیکی مونسبی نه م ریوایه تی گیراوه ته وه. وه نه م عیاره تی ئینوعه باسه تهفسیره بو ئایه تی:

«ومن يتعد حدود الله فقد ظلم نفسه»: وه هه‌رکه‌سی ته‌قوای خودا بکا و سی ته‌لاقه‌کانی له‌یه‌ک که‌لیمه‌دا گرد نه‌کاته‌وه نه‌وه خودا ده‌رووی نه‌داتی به‌هۆی گیرانه‌وه‌ی ژنه‌که‌ی تا دوو جار، وه هه‌رکه‌سی ته‌قوای خودا نه‌کا ده‌رووی نییه؛ چونکی ژنه‌که‌ی باینه نه‌بیته‌وه به‌به‌ینوونه‌ی کوبرا.

ئه‌مه‌یه مه‌عنای که‌لامه‌که‌ی ئیبنوعه‌باس به‌نه‌وعنی که ئیحتیمالی غه‌یری ئه‌مه‌ی نییه. وه ئه‌م ته‌فسیر و به‌یانه زۆر به‌هێزه بۆ ئه‌م مه‌حه‌للی نيزاعه؛ چونکی ئیبنوعه‌باس موفه‌سسیری قورئانه و حه‌زرت ﷺ فه‌رموویه‌تی: «اللهم علمه التأویل» وه له‌سه‌ر ئه‌م بیر و باوه‌رپه‌یه که سی ته‌لاقه به‌یه‌ک که‌لیمه سی ته‌لاقه‌که واقیع نه‌کا. وه زۆربه‌ی ئه‌سحاب و زۆربه‌ی عوله‌مای موجته‌هیدین، که چوار ئیمامه‌ن، له‌وانه‌ن و خه‌لکیکی زۆر نه‌قلی ئیجماعیان کردووه له ئه‌سحابه‌وه له‌سه‌ر ئه‌مه؛ چونکی کاتی حه‌زرتی عومه‌ر حوکه‌می کرد به‌م قه‌زیه ئه‌کابیری ئه‌سحابه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌کوو عوسمان و عه‌لی و گه‌وره‌کانی موهاجیرین و ئه‌نسار ئاگادار بوون و که‌س نه‌بوو که موخاله‌فه‌ی عومه‌ر ده‌ربیری له‌م مه‌سه‌له‌دا، وه ئه‌وانیش ئه‌وانه‌ن که موباشه‌ره‌ته‌ن خیتابیان لێ‌کراوه له‌لایه‌نی خوداوه به (خیر الأمة) و به‌عینوانی موهاجیر و ئه‌نسار خودا ئیعلانی ره‌زامه‌ندی خۆی لێ کردوون و حه‌زرت ﷺ فه‌رموویه‌تی: «وإن من یعش منکم فسیری اختلافاً کثیراً، فعلیکم بسنتي و سنة الخلفاء الراشدين المهديين، عضوا علیها بالنواذج». وه به‌ده‌لیلی ئه‌و حه‌دیه‌سه که ئه‌بووداوود به ئیسنادی سه‌حیح ریاویه‌تی کرد ئیبنوعه‌باسیش ﷺ له‌که‌وتنی سی ته‌لاقه به‌یه‌ک که‌لیمه موافیقی حه‌زرتی عومه‌ر بووه، وه ئه‌م قه‌زیه بووه به «ئیجماعی سکوتی»؛ چونکی هه‌یج سه‌حابه‌یه‌ک ئیزهاری موخاله‌فه‌ی نه‌کردووه و موخاله‌فه‌ی ئه‌وان موخاله‌فه‌ی ئیجماعه.

وه حاسلی خۆلاسه‌ی ئه‌م مه‌سه‌له ئه‌مه‌یه که قسه لێ‌رده‌ا له سی جانیبه‌وه‌یه:

یەكەم: جانیبی نهسی قهولی یا فیعلی سه‌ریح له‌لایه‌نی چه‌زره‌ته‌وه ﷺ. دووهم: به‌سیناعه‌ی عیلمی چه‌دیس. سیه‌هم: فهرمووده‌ی نه‌هلی عیلم و ئیجتیهاده.

ئه‌مما جانیبی نه‌س له‌لایه‌نی چه‌زره‌ته‌وه ﷺ: به‌قه‌تی سابت نه‌بووه نه له فهرمووده و نه له کرده‌وه‌ی چه‌زرت که برپاری دا‌بن له ماده‌یه‌کدا س‌ن ته‌لاقه به یه‌ك حسیب بکا، وه به‌ه‌یزترین رووداو قه‌زییه‌ی ره‌کانه بوو که ده‌رکه‌وت به له‌فزی «ألبته» بووه و چه‌زرت ﷺ سو‌ئندی دا که له‌یه‌ك ته‌لاق زیاتری قه‌سد نه‌کردووه، ئه‌گه‌ر له یه‌ك ته‌لاق زیاتر نه‌که‌وتایه چلۆن چه‌زرت ﷺ سو‌ئندی ئه‌دا؟ وه سوودی ئه‌و سو‌ئنده چی ئه‌بوو؟ وه ئه‌گه‌ر فهرمووده‌یی یا حوکمی ببوایه له‌سه‌ر دا‌وای موخالیف چۆن چه‌زرتی عومه‌ر به‌ بن ده‌لیلی شه‌رعی موخاله‌فه‌ی چه‌زرتی ئه‌کرد؟ وه یا چۆن له ناو کۆری گه‌وره‌کانی موهاجیرین و ئه‌نساردا ئه‌توانی موخاله‌فه بکا؟ وه چلۆن ل‌یی قه‌بوول ئه‌کر‌ئ له ناو ئه‌و ئه‌سحابه‌ عالمانه و له ناو ئه‌و کۆمه‌له‌ پاکانه وه له ناو ئه‌و پ‌اله‌وانانی دینه که رۆح و م‌ال‌یان سه‌رف کرد بۆ ئیسلام!

وه ئه‌مما له جانیبی بیر و با‌وه‌ری ئیمامانی موخته‌هیدینه‌وه: ئه‌وه به ئیتتیفاق له پیش ده‌رکه‌وتنی ئه‌هوای نه‌فس و بیدعه‌تا هه‌موو به ئیتتیفاق حوکمیان کردووه به که‌وتنی س‌ن ته‌لاقه. مالیک و ئه‌بو‌وحه‌نیفه و شافعی و ئه‌حمه‌د ﷺ. جا پاش دامه‌زرانی ئیتتیفاق ئیتر موخاله‌فه‌ی که‌س زیان نادا.

وه ئه‌مما له جانیبی عیلمی چه‌دیس و ریعایه‌تی ئوسوول: به‌ه‌یزترینی ئه‌حادیس له‌وانه که موخالیف ئیستیدلالی پ‌ن کردوون چه‌دیس‌ی تا‌وس بوو له ئیبنوعه‌باسه‌وه ﷺ وه باش ته‌ماشای ئه‌و جوابانه‌تان کرد که موحه‌ددیسین ره‌د‌دی ئیستیدلاله‌که‌یان پ‌ن کردووه ته‌وه.

که‌وابن حق هه‌ر نه‌ویه که‌نومه‌تی نیسلام و عوله‌مای نه‌علام ده‌وامیان له‌سه‌ر کردووه، وه‌ واجبه له‌سه‌ر ئیمه‌یش بکه‌وینه شوین نه‌وان. «فإن الاقتداء بالکرام کرامة. و خیر الکرامة فی الاستقامة. نسأل الله الاستقامة علی الحق إلی أن نلقى رب العالمین».

﴿وَلَا یَحِلُّ لَکُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا ءَاتَیْتُمُوهُنَّ شَیْئًا﴾

واته: نه‌ی موسولمانانی خاوه‌ن ژن ره‌وانییه و دروست نییه له‌ده‌ستووری نیسلاما بو‌ئیه که‌وه‌ر بگرن له‌ژنه‌کانتان نه‌ندازه‌یی له‌وه‌ی پیتان داو‌ن له‌ماره‌یی و مالی دنیا، له‌به‌ر نه‌وه نه‌وه‌ی پیتان داو‌ن به‌بخشش بووه و بووه به‌مالی نه‌وان و نه‌واماره‌یه که‌وه‌ریانگرتووه لیتان له‌بری له‌زه‌ت وه‌رگرتنی ئیه‌بووه له‌چوونه‌لایان و هه‌ر وه‌کوو ئیه‌بوون به‌خاوه‌ن باره و له‌زه‌تتان وه‌رگرتووه له‌وان نه‌وانیش بوون به‌خاوه‌نی نه‌واماله.

﴿إِلَّا أَنْ یَخَافَا أَلَّا یُقِیْمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

مه‌گه‌ر کاتن که‌ترسی نه‌وه‌تان ببی که‌حقوقی خودا به‌جی نه‌یه‌نن به‌راه‌به‌یه‌ک، واته ژنه‌کان ئاره‌زوویان له‌مانه‌وه له‌گه‌لتانا نه‌بی و به‌م هه‌وه ده‌ست بکه‌ن به‌نافه‌رمانی و لادان له‌یاسای شه‌رع له‌ژن و میردیدا.

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا یُقِیْمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

جا نه‌گه‌ر ترستان بوو له‌وه که‌حقوقی خودا به‌جی نه‌هینن له‌کاتیکا به‌یه‌که‌وه بن.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَیْهِمَا فِیْمَا أَفْدَتْ بِهٖ﴾

نه‌وه له‌وکاته‌دا گوناح نییه له‌سه‌ر کابرای خاوه‌ن ژن له‌وه‌رگرتنی نه‌واماله‌دا که‌ژنه‌که‌ی نه‌یدا پنی له‌باتی به‌ره‌للا کردنیا. وه‌ گوناحیش نییه له‌سه‌ر ژنه‌که‌ نه‌واماله‌ بدا به‌میرده‌که‌ی هه‌تا زیاتر گیرۆده‌ی نافه‌رمانی خودا نه‌بن.

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾

ئەم فەرمانانە باسەم کردن بۆتان فەرمانی خودای تەعالان لە سنووری ئەوانە لانه دەن و لە خەتیان دەر نەچن.

﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

و هەرکەسێ لە سنووری فەرمانەکانی خودا لابدا و موخاڵەفەیان بکا ئەو بە راستی ئەو کەسانە غەدار و ناپەسەندن لە لای خودا.

لێره دا چەن قسە بێی هەیه:

یەكەم: بە زاهیری ئەم ئایەتە دروست نییە تۆڵە وەرگرنتی پیاو لە ژن و مالدانی ژنیش لەم هۆو مەگەر لە کاتی بیمی لادان لە حقوقی خودا و فەرموودەی حەزەرەتیش تەئیدی ئەمە ئەکا، کە فەرموویەتی: هەر ژنی داوای تەلاق بکا لە مێژدەکە بە بێ بەهانه یەکی شەری راست ئەو بێنی بەهەشت ناکا.

بەلام جومهووری زاناکان ئەو جیا بوونەوه یانە بە «مەکرووه» داناو ئەک بە حەرام، و ئەگەر رووی دا تەنغیزیان کردووه؛ چونکە مەنع و نەهی لە عەقد دەلالەت ناکا لەسەر فەسادێ ئەو عەقدە. «مع العلم» هەرچەن ئەو جۆرە بەهانه شەهەبێ بۆ جیا بوونەوه یان لەیەك ئەگەر ئەو جیا بوونەوه بێی بە هۆی زیاندان لە ژبانی مندالیان، وە یا بێی بە هۆی ئاشووب لە ناودا ئەو ئەبێ بە هۆی تاوانباری بۆ ژن و پیاو، بە تاییەتی بۆ ئەو یان کە زۆرتر ئەبێ بە هۆی جیا بوونەوه کە.

و بەزێ لە زاناکان ئەلین: لەبەر ئەو ئەم ئایەتە هاتووە تەخوارەو لە شانی حەبیبە کچی سەهلی ئەنساری و سابیتی کوری قەیسدا، وە حەبیبە ئەو نەدە رقی لە سابت بوو ترسی ئەو هەبوو لە مانەو یا لەلای گیرۆدەتی تاوان بێی. ئەم ئایەتە مەفهومی

موخاله‌فهی نییه. واته نه‌وه ناگه‌یه‌نئی نه‌گه‌ر ترسی نافه‌رمانی خودایان نه‌بوو نه‌وه جیابوونه‌وه که گوناخه، وه به هه‌رحال که هه‌ردوولایان بریاری جیابوونه‌ویان دا له به‌رانبه‌ری ماله‌وه دروسته بۆیان.

دوووهم: نه‌م نه‌وعه جیابوونه‌ویه مه‌شهووره به «خولع» واته جیابوونه‌وی ژن و می‌رد به عیوه‌ز. وه له زاهیری ثایه‌ته‌که‌دا له‌سه‌ر هه‌ر نه‌ندازه‌یین له مال بێ به دل‌خوازی هه‌ردوولایان دروسته، هه‌رچه‌ند له که‌رامه‌تی خوئی کابرایه که می‌قداری ماره‌یی ژنه‌که‌ی زیاتر نه‌بێ.

سیههم: له‌سه‌ر نه‌و مه‌عنایه به‌یانمان کرد خیتابی ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ﴾ بۆ نه‌و می‌ردانه‌یه که ژن ته‌لاق نه‌ده‌ن، وه لادان له خیتابه‌وه بۆ غائب له جومله‌ی ﴿إِلَّا أَنْ يَخَافَ﴾، وه له غائیه‌وه بۆ موخاته‌ب له جومله‌ی ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ﴾ دا له‌سه‌ر یاسای ئیلتیفاته وه ته‌عبیر به‌جهمع و به ته‌سنیه له‌به‌ر ته‌ماشاکردنی دامه‌زراندنی یاسا، وه ته‌ماشای نه‌و دوو که‌سه‌یه که خولعه‌که به‌جی دینن، واته له ته‌ماشاکردنی یاسای خولع له ناو موسولمانانا به سیغه‌ی جهمع خیتاب نه‌کا، وه له ته‌ماشاکردنی نه‌و دوو که‌سه‌دا که خولعه‌که به‌جی دینن به شیوه‌ی ته‌سنیه ته‌عبیر نه‌داته‌وه.

جا پاش باسکردنی ته‌لاقی ژن له موقابیلی ماله‌وه بۆ ئیفاده‌ی نه‌وه که ته‌لاق وه‌کوو به‌خو‌رایی و له موقابیلی مالیشه‌وه نه‌بێ خودای ته‌عالا رووی کرده‌وه به‌یانی ژماره‌ی ته‌لاق و فره‌مووی:

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾

واته نه‌گه‌ر له پاش نه‌و دوو ته‌لاقه که باسمان کردن نه‌گه‌ر می‌ردی ژنه‌که جارێکی سیههم ژنه‌که‌ی ته‌لاق دا - خواه به‌خو‌رایی بێ یا له‌سه‌ر مال بێ - نه‌وه ئیتر نه‌و ژنه‌که‌ی ته‌لاق نه‌بێته‌وه بۆ نه‌و که‌سه‌و دروست نییه بگه‌رپه‌ته‌وه بۆ لای هه‌تا شوو نه‌کا

به میړدیکي تر غهیری میړدی پیشووی و نهو میړده دووهمه نه پراته لای ژنه که و له زهت له یه که و نه گرن.

وه سپړی نهو وه زعه نه مه یه که نایینی ئیسلام داوای نهو نه کا ژن و میړد به یه که وه به خوښی و به حورمه ته وه به بی ناژاوه بژین هه تا نه گهر نه ته وه یی لهو پیاو و ژنه په یدابوو له ناو خانه دانیکي به خوښی و ناوهدانا بژین و فیری زانست و خوړ و رهوشتی بهرز ببن، وه بو ریخستنی خانه دانی وها خودا رازی نییه هه تا هه تایه کابرا ژنه که ی ته لاق بدا و بیه ییته وه و هه روا ناژاوه دهوام بکا، به لکوو نهو ناژاوه تا دوو جار چاوپوښی لی نه کړی و له جاری سیهه ما نهو ژنه ی لی حهرام نه کړی هه تا نه بی به ژنی پیاوړی تر و حورمه تی نهو میړده پیشووه نه شکي بو نه وه عبیرهت بگری و جاریکی تر نهو ناشووبه تازه نه بیته وه.

نه گهر که سنی بلن: له پیشه وه باسی ته لاقی سیهه م له که لیمه ی ﴿أو تسرح بإحسان﴾ دا کرا. «بناء علیه»، ﴿فإن طلقها﴾ نه بی به ته لاقی چواره م، نه مه یش مه ردووده! له وه لاما نه لیین: که لیمه ی ﴿أو تسرح بإحسان﴾ بو به ره لاکردنی ژنه که بوو به ته لاقی دووهم، وه کوو باسمان کرد. وه نه گهر مه به ست له وه ته لاقی سیهه م بی نهو ته لاقی سیهه مه له ته قدیرا و ته سویرا، وه جومله ی: ﴿فإن طلقها﴾ بو به یانی ته لاقی سیهه مه له ته حقیق و به جی هینان. واته: مه عنای نایه ته که وا نه بی که: ته لاقی گه رانه وه ی له پاشه وه بیی دوو جاره، ئیتر پاش نهو دوو جاره ته لاقه یا: راگرتیکی پیاوانه ی بو هه یه، وه یا ته لاقیکی سیهه می بو هه یه بیدا.

جا نه گهر نهو ته لاقه سیهه مه ی ته حقیق کرد و هیئایه جی، یانی ته لاقه که ی له جاری سیهه ما دا ئیتر نهو ژنه ی بو حه لال نابن هه تا شوو نه کا به میړدیکي تر. وه بهم ته تقریره ته لاق هه ر سنی جار نه بی و نابن به چوار. وه جومله ی: ﴿فإن خفم ألا یقیا حدود الله﴾ بو به یانی نهو هه یه نهو ته لاقانه که به دهستی پیاون و به جیگه یان

دینی، وەکوو ئەتوانی بەخۆراپی بە جینگەیان بێنی ئەشتوانی لەسەر مال بێ و نێتر
عەلاقە ی بە زیاد کردنی تەلاقەووە نییە.

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا﴾

جا ئەگەر ئەم میردی دووهەمە لە پاش ئەووە که ئەو ژنە ی بە مارەبڕینیکی شەرعی
مارەکرد و رووشتەلای هات و بە ئارەزووی خۆی ئەو ژنە ی تەلاق دا بە تەلاق
بائین لە موقابیلی مالهووە، وە یا بە تەلاق خۆراپی، وە ئەو ژنە ماوەی عیددە ی لەم
تەلاقەووە بەسەردا رابورد، ئەووە گوناح و تاوان ناکەوێتە سەریان لەووەدا بکەوێتەووە یەك
و میردی یەكەم ئەو ژنە مارەبکاتەووە.

﴿إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

ئەگەر باوەری بەهێزیان وابوو که پاش ئەم یەك گرتنەیان یاسای فەرمانی خودا
لە ژن و میردیدا بەجێ دێنن و بە یاسای شەرع بە یەكەووە رانەبوێرن. وە ئەگەر
باوەریان وابوو که پاش ئەم جارەیش هەر ناشووب و فیتنە ئەنێنەووە ئەو لە ئیقدامیان
لەسەر ئەم مارەبڕینە تازە یە تاوانبار ئەبن هەرچەن نیکاحەکە بە زاهیری شەرع
دروست بێ؛ چونکی ئینسان هەر ئیشی بکا لەسەر باوەری پەیدا بوونی رووداوی
نابار، ئەووە تاوانبار ئەبن.

﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

ئەم ئەحکامە که بەیانمان کردن یاسای دینی خودان.

﴿يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾

خودا رووشنیان ئەکاتەووە بۆ کۆمەلە ئینسانی که لە یاسای خودا تێبگەن و رەفتاری
بێبکەن.

جا لەبەر ئەوێ که ئینسانی ئەو چەرخی خویان گرتبوو بەوێوە که بەدریژی روژگار هەركاتی رقیان داهاات لە ژنەکانیان تەلاقیان بدەن و لە پیش تەواو بوونی ماوێ عیددەیانا بیانەیننەوێ و ئەم خوێو ناشیرینە لە دەماخیانا دامەزرابوو و بە ئاسانی لەسەریان دەرنەدەچوو، خودای تەعالا بۆ تەئکیدێ فەرمانە پیشووەکەێ دووبارە فەرمووی:

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعَنَ أَجَلَهُنَّ﴾

کاتی ژنەکانتان تەلاق دا و نزیك بوونەوێ لە ئاخیری ماوێ عیددەیان.

﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

ئەو ژنانە بەیننەوێ بۆ لای خۆتان و رایان بگرن لەسەر یاسای ناسراوێ ئایینی ئیسلام.

﴿أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

یا وەکوو بەرەلاتان کردوون با برۆن، بەلام بە شیوێهکی پەسەند و حوقوقیان هەرچی هەیه پێیان بدەن.

﴿وَلَا تُنْسِكُوهُنَّ ضَرَارًا لِنَعْتَدُوا﴾

ئێتر مەیانەیننەوێ بۆ لای خۆتان لەسەر خواستی ئەوێ که زیانیان پێ بگەیهنن هەتا لەسەر ئەو خواستە بکەوێ سەمکردن لێیان و بەدخوویی و کاری ناشیرینیان لەگەڵ بکەن.

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

هەرکەسێ ئەو سەمە و ئەو کارە نابارانە بکا لەگەڵ ئەو ژنە داماوێدا که هێناوێتێوێ بۆ لای خۆی، ئەوێ لە راستیدا سەمی لە نەفسی خۆی کردوێ؛ چونکی خۆی ئامادەکردوێ بۆ عیقابی خودا لە دنیا و قیامەتا.

﴿وَلَا تَتَّخِذُوا ءَايَتِ اللَّهِ هُزُوًا﴾

ئه‌ی موسولمانه‌کان ئه‌م ئایه‌تی خودایه و ئه‌م ئه‌مرو نه‌هیی خودا که دینه‌ی سهرتان به‌گالته و گه‌پی بی‌شوعوورانه رایان مه‌بویرن و ئیهمالیان مه‌که‌ن و ره‌فتاریان پی‌بکه‌ن. وه‌ یاخود ئه‌و حهل و عه‌قده که خودا دایان و بۆتان به‌گالته‌یان دامه‌نین. نه‌لین به‌و ته‌لاقه که به‌ده‌متانا هاتوو: گالته‌مان کردوو و دانامه‌زرئ! ئه‌مه‌ گونا‌حیککی پووچه؛ چونکی خودا له‌سهرتان ئه‌ژمیرئ. وه‌ فهرمووده‌ی پیغه‌مبه‌ره: سی‌شت هه‌ن به‌دنیایی بیانکه‌ی ساغن و به‌گالته‌یش بیانکه‌ی ههر ساغن: ژن ماره‌کردن و، ژن ته‌لاقدان و، به‌نده‌نازاد کردن.

وه‌ زانا‌کان فهرموویانه‌ چه‌زهرت ئه‌م سیانه‌ی له‌به‌ر ئیته‌یمام جیا کردوو‌ته‌وه‌ ئه‌نا هه‌موو حهل و عه‌قدئ ههر وه‌هایه، یانی که بریاردران و به‌ده‌ما هاتن ئه‌وه‌ ههرچۆن بی‌به‌ته‌واو ئه‌ژمیررین.

﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾

ناوی نیه‌مه‌ته‌کانی خودا بیه‌ن که پی‌ی داو و بۆ ئه‌وه‌ که سوپاسی خودا بکه‌ن له‌سهریان. وه‌ ئه‌و نیه‌مه‌تانه‌ وه‌کوو له‌ش‌ساغی و، هۆشیاری و، رزق و رۆزی و، رزگاربیون له‌ تاریکستانی خودانه‌ناسی و بت‌په‌رستی. وه‌ یاخود باسی ئه‌و نیه‌مه‌ته‌ گه‌وره‌ی خودایه‌ بکه‌ن که دیاره‌ له‌لاتان وه‌کوو ره‌وانه‌ کردنی چه‌زهرته‌ی موحه‌مه‌د ﷺ و کردنی به‌هۆی ره‌حمه‌ت بۆتان.

﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾

وه‌ باسی ئه‌وه‌ بکه‌ن که خودا ناردوو‌یه‌ته‌ خواره‌وه‌ بۆ سهرتان له‌ ئایاتی قورئانی پی‌رۆز و فهرمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ری نازدار که بوون به‌هۆی ئه‌وه‌ له‌ تاریکستانی

نه‌زانیڼ دهرچن بۆ رووناکی زانست و بیر و باوه‌پی راست و ره‌وان و پیروزی
هه‌ردوو دنیا‌یان یخ و هه‌ربگرڼ.

﴿يَعْظُمُ بِهِ﴾

خودا ئاموزگاريتان ئەكا بەقورئان و فەرمودەي رەھبەرە.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾

له خودا بترسن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

وہ بزائن کہ خودای ته‌عالا به هموو وتار و کرده‌وه و خه‌یالاتیکی ده‌روونتان زانایه و هیچی لی ون نابیی.

زاناکان فەرموویانە: ئەمە که قورئان ھاتوو تە خوازەو ە دیارە، و ە ئەمەیش که بڵێن فەرموودە ی پیغەمبەریش ﷺ ھاتوو تە خوازەو ە لەبەر ئەو یە که لەسەر فەرمانی خودا پێویستە بکەوینە دووی بەیاناتی ھەزرەت و رەفتاریان پێ بکەین.

فہر موودہی خودای تہعالا: ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ﴾ الآية.

ریوایهت کراوه له مه عقله لی کوږی یه سار، یا کوږی سینان، که خوشکیکی بوو
ماره ی بری بو ئاموزایه کی خوی و له پاشان ته لاقی دا و باسی نه کرد هه تا عیدده ی
ته واو بوو، جا خه لکی داوایان کرد ماره ی بکه ن و میړده که یشی په شیمانوه بوو له
ته لاقه که ی و داوای کرد ماره ی بکاته وه و مه عقل سویندی خوارد جاریکی تر بو ی
ماره نه کاته وه له گه ل نه وه شا ژنه که ی حهزی نه کرد بگه پښته وه بو لای، جا ئه م نایه ته
نازل بوو فهرمووی:

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُنْفَاكِهِنَّ﴾

کاتی ژنه‌کانتان ته‌لاق دا و مانه‌وه هه‌تا گه‌یشتن به‌دوایی ماوه‌ی عیدده‌یان.

﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ﴾

مه‌نعیان مه‌که‌ن - نه‌ی حه‌قداران‌ی نه‌و ژنانه - له‌وه که‌شووبکه‌نه‌وه به‌میترده‌کانیان.

﴿إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ﴾

کاتی که‌له‌یه‌ک رازی بین به‌یاسای دین.

﴿ذَلِكَ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

نهم فه‌رمانه‌ ناموژگاری نه‌و که‌سانه‌ی پی‌ نه‌کری له‌ ئیوه که‌ ئیمان‌یان هه‌یه به‌خودا و به‌ روژی قیامه‌ت؛ چونکی که‌سه‌ی که‌ باوه‌ری نه‌بی به‌ فه‌رمان‌ی و به‌ نه‌نجامی نه‌و فه‌رمانه‌ ناموژگاری کردنی بی‌سووده.

﴿ذَلِكَ أَرْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾

نهم یاسایه به‌ سوودتره‌ بو ئیوه و پاکتره له‌ چلکی تاوانباری.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

خودای ته‌عالا زانایه به‌وه‌ی که‌ سوودی دنیا و قیامه‌تی تیدایه و ئیوه زانا نین. وه پیویسته بو نه‌زان له‌سه‌ر فه‌رمان‌ی زانا ره‌فتار بکا.

جا کاتی که‌ مه‌عقل نهم ئایه‌ته‌ی بیست وتی: «سمعا لربي وطاعة» وه وتی به‌ ناموژاکه‌ی: خوشکه‌که‌م ماره‌نه‌که‌مه‌وه بو‌ت و ئیکرامیشت نه‌گرم. مه‌عقل نه‌لی: نهم ئایه‌ته له‌ شانی مندا نازل بوو، وه که‌فاره‌تی سوینده‌که‌م دا و بو‌م ماره‌ کرده‌وه. نه‌مه ئیمامی بوخاری و نه‌بووداوود و ترمزی ریوایه‌تیان کردووه.

بزانن! له سهر نه م ته قريره خيتابی ﴿فلا تعضلوهن﴾ بؤ حه قداری ژنه کانه و هه لئه گری
 نهو خيتابه بؤ نه فسی ميره کان بئ که ته لاقی ژنه کانين داوه. وه له بهر نهوه که
 خاوه ن ده ست بوون مه نعی ژنه ته لاق دراوه کانين کردووه لهوه که شوو بکه ن بهو
 که سانه نه يانه وئین.

جا خودای ته عالا نه فهرمویت: نه م غه دره مه که ن! مادام ته لاق تان داوون و عید ده يان
 ته و او بووه و له ناو خو تانا ناکه ونه وه يه ک مه نعيان مه که ن لهوه که شوو بکه ن بهو
 که سانه نه يانه وئ شوويان بئ بکه ن.

وه له پاش باسی نه حکامی ته لاق باسی حوکمی نهو ژنه ته لاق دراوانه نه کا که
 له ميره ديان جيا بوونه ته وه و مندالیشان لهو ميره دانه هه يه و گومانی نهوه نه برئ نهو
 ژنانه له بهر دوژمنایه تی ميره کانين منداله کان ته رک بکه ن و شیريان بئ نه دهن. وه
 نه فهرمویت:

﴿وَالْوِلْدَاتُ يُرْضَعْنَ حَوْلَیْنِ كَامِلَیْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ﴾

نهو ژنانه که دایکی مندالن و ته لاق دراوون واجبه له سهر يان شیر بده ن به منداله کانين
 نه گهر که س نه بئ شیريان بئ بدا، وه يا منداله کان مه مکي ژنی تر نه گرن، يا خود
 ژنی تر بئ به لام گومانی زایه بوونی منداله کانين لی بکری، وه يا خود له کاتيکا باوک
 و حه قداری منداله کان لات بن و ته وانا يان نه بئ دایه نيکی تر بگرن بؤ منداله کانين.
 نه م ته فسیره له سهر نه ساسی نهوه که نه م جومله ئیخباریه له جینگه ی جومله ی
 ئینشاییه دا بئ و نه م بئ به دایکه کانين شیريان بئ بده ن. وه نه گهر ههر له سهر
 ئیخبار بئ نهوه نه بئ به ئیخبار له ژنه کان به وه که شیر نه دهن به منداله کانين هه رچه ن
 وجووب رووبکاته باوکی منداله کان له کاتيکا دایکه که يان به خوړایی شیریدا، وه يا
 به که متر له ئو جره ی عاده تی رازی بئ، وه يا ههر داوای ئو جره ی عاده تی بکا، وه

غەیری ئەو بەو ئوجرە رازی ببێ یا داوای زیاتر لە ئوجرە عادیەتی بکا بۆ ئەوێ
 مندالەکان بەدەن بە دایکیان. وە ئەمما بریاری ماوێ شیردانەکیان بە دوو سالت ئەو
 لەسەر شیوێ و جوبوب نییە لەبەر دوو شت:

یەكەم: لەبەر جوملەیی: ﴿لَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَتِمَّ الرِّضَاعَةَ﴾ واتە ئەم دوو سالت بۆ ئەو
 باوکانەییە یا بۆ ئەو باوک و دایکانەییە خواستیان لەسەر تەواو کردنی ماوێ شیردانە
 بە مندال. لەبەر ئەوێ کە واجب بوون نابەستری بە خواستەوێ.

دووهم: لەبەر نایەتی: ﴿وَإِنْ أَرَادَا فَصْلًا عَنْ تَرَاضٍ﴾ کە زاهیرە لەویدا مادام ئەو
 دایک و باوکە ویستیان لە کەمتر لە دوو سالت مندالەکە لە شیر بپرێ ئەوێ دروستە
 بۆیان. کە وابوو غایە لە ناوبردنی دوو سالتدا قەتعی نیزاعە. واتە ئەگەر ژنەکە و پیاوێ
 لە ماوێ شیرپێدانی مندالەکەدا نەکەوتنە یەک ئەوێ شەرع ئەو نیزاعە ئەبڕیتەوێ بە
 ئیعتباری ماوێ دوو سالت.

﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

وێ واجبە لەسەر ئەو باوکە کە مندالەکە بۆ قازانجی ئەو لە دایک بوو، رزق و
 رۆزی ئەو ژنە شیردەرە و بەرگ و پۆشاکیان پێ بەدەن بە یاسای شەرعی و لەسەر
 عادەتی موسوڵمانانی ئەو شوێنە بۆ ئەوێ کە ببێ بە ئوجرە ئەو ژنە تەلاق دراوانە
 هەتا بە تیری و پۆشتەیی و خاوەن شیریی بتوانن شیر بەدەن بە مندالەکانیان. بە کورتی
 وەکوو زەمانی پێشوو کە لەژێر نیکاحی پیاوێکاندا بوون وەها نەفەقە وەرەگرن تا
 مندالەکان بە خۆشی بەختو بکەن، وە ئەگەر وا هەلکەوت ئوجرە زیاتر بوو لە ئەندازی
 نەفەقە یا کەمتر بوو ئەوێ ئەو قەزییە حەوالە ئەکری بە ئیتتیفاقی خۆیان، وە ئەگەر
 نیزاعیان کەوتەناو قازی دەفعی ئەکا بە نەوعی کە ئەو پیاو و ژنە کەسیان مەغدوور
 نەبن مندالەکانیش باش پەرەدە ببن.

﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا﴾

لە لایەنی خودای تەعالاوە داوا ناکرێ لە هیچ نەفسی ئیلا ئەو ئەندازەیە کە وا لە تەوانایا؛ دەوڵەمەند بە پێی خۆی و گەدا بە پێی خۆی.

﴿لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾

قیراڵەتی «حەفس» لەسەر فەتەحی «ر» کە یە لە گەڵ گرتنیا، جا لەسەر ئەم قیراڵەتە ئینشایە یانی: با زیان نەدرێ لە دایکی ئەو مندالانە بە هۆی مندالەکانیانەوه، بەم نەوعە زۆریان لێ بکری لە خزمەتکردنی خاریج لە عادت. وە زیان نەدرێ لە باوکی مندالەکە بە هۆی ئەو مندالەوه، بەم شێوە ژەکان داوای زیادەمەسرفیان لێ بکەن. وە خوێنراویشەتەوه بە بۆری «ر» کە لە گەڵ تەشیددا، وە لەسەر ئەم قیراڵەتە ئیخبارە. واتە: دایکی مندالەکە زیان ناگەیهێنی بە مندالەکە ی لە شیرپێدان و خزمەتکردنیا، وە باوکی مندالەکەیش زیان نادا لە مندالەکە ی بە ئیهمال کردنی خزمەتی دایکەکە ی، وە یا بە نەدانی مەسرفی مندالەکە.

﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ﴾

وە واجبە لەسەر میراتبەری ئەو خاوەن مندالە، وەکوو باوکی باوکی، یا کۆری ئەو باوکه، وێنە ی ئەو کە واجبە لەسەر باوکهکە. وە بازێ فەرموویانە: مەبەست لە واریسی خاوەن مندالەکە نەفسی مندالەکە خۆیەتی، وە مەعنای وایە ئەگەر خۆی مائی هەبوو لە مائی خۆی مەسرف ئەکری بۆ خۆی و بۆ دایکەکە ی کە شیری پێ ئەدا. وە بازێ ئەلێن: مەبەست لە واریس ئەو کەسە یە لە پاش باوک و دایکەکە ئەمێنن. واتە ئەگەر باوکهکە مرد لەسەر دایکە مەسرفی مندالەکە، وە ئەگەر دایکەکە نەما واجبە لەسەر باوکهکە دایەن بگری بۆ مندالەکە.

﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾

ئه‌گه‌ر باوکی مندال و دایکه‌که‌ی ویستیان له پیش ته‌واو بوونی دوو ساله‌که‌دا منداله‌که له شیر بپرئه‌وه به دلخوازی هه‌ردوو لایان له‌سه‌ر ئه‌ساسی راویژ و خیرخواهی ئه‌وه تاوانیان له‌سه‌ر نییه، مادام زیانی منداله‌که‌ی تیا نییه.

﴿وَلِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ نَسْتَرْضِعَوا أَوْلَادَكُمْ﴾

وه ئه‌گه‌ر ویستتان که دایه‌ن بگرن بۆ منداله‌کانتان.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَاءً أُنْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾

ئه‌وه گوناختان له‌سه‌ر نییه کاتی ئه‌و ئوجره‌ی دایه‌نه که ئه‌تانه‌وی پتی بده‌ن له وه‌ختی خۆیا ته‌سلیمی بکه‌ن به شتویه‌کی جوان به نه‌وعی ئه‌و دایه‌نه ئومیده‌وار ببن به پیاوه‌تی ئیوه و خزمه‌تی منداله‌که‌تان به دل به‌جی بینن.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

جا له خودا بترسن له به‌جی هینانی ئه‌م یاسادا که باسما‌ن کرد، وه باوه‌رتان وا ببن که خودای ته‌عالا‌ چاوی وا له کرده‌وه‌کانتانه‌وه.

بزانن له‌م شوینه‌دا چه‌ن باسن هه‌یه:

[باسی] یه‌که‌م: موفه‌سیره‌کان به زۆری بیریان له‌سه‌ر ئه‌وه‌یه مه‌به‌ست له: «والدات» له‌ئایه‌تی: «والوالدات یرضعن» دا عامه بۆ دایکێ که ته‌لاق درابن و دایکێ له ژیر نیکا‌حی باوکی منداله‌که‌دا مابن. ئه‌م مه‌عنایه ئه‌گه‌رچی به نیسه‌به‌تی ژنی ته‌لاق‌دراوه‌وه روناک ببن، بۆ ژنێ که ته‌لاق نه‌درابن تاریکه؛ چونکی ئه‌و ژنانه شیریش نه‌ده‌ن به منداله‌کانیان نه‌فه‌قه‌یان به هه‌موو جزۆی واجبه له‌سه‌ر می‌رده‌کانیان، که‌وابی ئه‌و

رزق و کیسووەتە ئەگەر ئەیکە ی بە ئوجرە ی شیرپێدانان مەعقوول نییە؛ چونکی بە بێ شیرپێدان واجبە، وە ئەگەر نایکە ی بە ئوجرە ئەوە باسی ئوجرە ی دایکەکان نییە لە ئایەتەکاندا.

بۆیە قورتوبی لە تەفسیرەکاندا، گەلێ لە ئەهلی تەفسیر لەسەر ئەوەن کە مەبەست لە «والدات» تەلاقدراوەکانە. وە دەلیلیان هێناوەتەو بە چەن دەلیل و حوجەتی مەعقوول: یە کەم: ئایەتە پیشوووەکان باسی ژنی تەلاقدراو و ئەحکامی تەلایان ئەکەن. کەوابێ مۆناسب وایە ئەم والداتەیش لە تەلاقدراوەکان بن.

دووهم: خودا بە هۆی شیردانان بە مندالەکان واجبی کردووە کە پیاووەکان رزق و پۆشاکیان پێ بدن، وە ئەمە هەر بۆژنی تەلاقدراو دەست ئەدا؛ چونکی ژنی کە لە ژێر نیکاح و عیسەمتی کابرادا بێ شیر بدا و نەیدا نەفەقە ی هەر واجبە.

سێهەم: ئەمە کە ژنی تەلاقدراو گومان ئەبرێ موبالات بە مندالەکی نەکات لە داخی کابرای مێردی کە تەلاق ی داوێ. جا خودای تەعالا ئەفەرموێت: نابێ ئەو ژنە وەهابێ و پێویستە ئاوێ بداتەو بەلای مندالەکی و شیر ی پێ بدا، هەروا واجبە باوکی ئەو مندالەیش نەفەقە ی ژنە کە بدات وەکوو سابێق لە ئوجرە ی ئەم شیرپێدان و خزمەتی مندالەدا.

چوارەم: لە عیبارەتی: ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ﴾ وە دەرئەکەوێ کە ئەم ژنانە تەلاقدراوێکان؛ چونکی - ئەگەرچی نەسەب بەسراوێ بە باوکهو و بۆ دایک نییە - ئەگەر باوک و دایک بەیەکهو بن و مندال لای خۆیان بێ ئەو مندالە کە بۆ هەردوولایانە، بەلام ئەگەر دایکی مندال جیابوووە لە باوکهکی ئەو لە ئەنجاما کۆرە کە یا کچە کە ئەگێر پێتەو بۆ لای باوکهکی و قازانجی هەر بۆ ئەو ئەبێ و خێری بۆ دایکەکی یا نابێ یا زۆر کەم ئەبێ.

پێنجەم: عیبارەتی: ﴿لَا تَضَارْ وَالِدَةَ بَوْلَهَا وَلَا مَوْلُودَ لَهُ بَوْلَهُ﴾ مۆناسبی پیاو و ژنیکە کە عەلاقە ی ژن و مێردیان لە بەینا نەمايێ؛ چونکی ئەو زیانگە یانندن بە یەكترە، وە یا ئەو زیانگە یانندن بە منداڵە لە کاتی دۆستی و رێکی باوک و دایکە کە دا زۆر دوورە، بە لکۆو هەر بۆ کاتی جیا بونە وە یانە بە تەلاق، وە لەو کاتایا کابرا زیان بدا لە ژنە کە یا لە منداڵە کە، وە یا ژنە کە زیان بدا لە کابرا یا لە منداڵە کە ی، وە کۆو دیارە بۆ یە کێ بە ئینساف بڕوانی.

جا ئەگەر یە کێ بلیت: کە وایی حوکمی شیردانی ژنی کە تەلاق نە درایی لە ئایە تا نامینی و ئەو ویش پێویستە، ئە ئیم: مادام خودا حوکمی ژنی تەلاق دراوی باس کرد لە هۆی شیردان بە منداڵە کە یە وە لە گەڵ دۆژمانیە تی لە گەڵ مێردە پێشووە کە یا و بڕیاری دا پێویستە شیریان پێ بدن، حوکمی ژنی تەلاق نە دراو لە گەڵ مێردە کە یا بە رابەر بە منداڵە کە مە علوم ئە بێ بە «قیاس الأولى»؛ چونکی لە جینگە یی واجب بێ کە ژنی تەلاق دراو ئیهمالی منداڵە کە ی نە کاو شیر ی پێ بدا و کابرایش نە فەقە ی پێ بدا، دەرئە کە وێ واجبە لە سەر پیاو و ژنی رێک بن و پێکە وە بن کە ئیهمالی تە ربیبە ی منداڵە کە یان نە کەن؛ خواھ دایکی منداڵە کە بە خۆ رایی شیر بدا بە منداڵە کە ی یا خود بە ئوجرە بێ. وە کۆو ئیمامی شافعی ره وای داوہ ئوجرە بدری بە دایکی منداڵە کە بۆ شیر پێدانی.

باسی دووہم ئە مە یە: لە م ئایە تە وە دەرئە کە وێ کە حە قی حە زانە (حَضَانَة) و تە ربیبە کردنی منداڵ بۆ دایکە کە یە تی، هەر چە ن تە لاقیش درایی، مادام شوو نە کا بە بێگانە وە کۆو لە دە لیلی تر دەرئە کە وێ. وە ئە م حە قی حە زانە یە لە مە زهە بی شافعی دا ئە وە نە دە یە هە تا منداڵە کە ئە گاتە کاتی تە مییز و زانستی سوود و زیانی خۆی، لە و کاتە دا خاترخۆ ئە کرێ ناخۆ کامیان ئیختیار ئە کا لە باوک و دایک، وە لە سەر ئیختیاری

خۆی موغامەلە ی لە گەڵدا ئە کرێ و حەقی حەزانه بۆ ژنان مونا سبتەرە؛ چونکی ئەوان باش ئەزانن و ئەتوانن مندالی بێ تەمیز بەخێو بکەن.

جا باشتریان دایکی مندالە کە یە، ئەمجار دایکەکانی ئەو دایکە کە بە هۆی ژنە کەووە بگەن پێی، نزیك لە پێش دوورەووە، وە (هکذا). پاش ئەوان دایکی باوک، جا ئەو دایکانهی کە بە هۆی ژنەووە پێی ئەگەن، جا دایکی باوکی دایک. جا دایکی باوکی باپیرە. وە خوشک پێش ئەخری لە پووری لە دایکەووە بێ، ئەم پوورە پێش ئەخری لە سەر کچی براو کچی خوشک، وە برازاو خوشکەزایی کچ بن پێش ئەخرین لە سەر پوور لە لایەنی باوکەووە. وە خوشکی باوک و دایکی لە سەر خوشکی کە لە یەك لاوە بێ، وە خوشکی باوکی پێش ئەخری لە سەر خوشکی دایکی.

وە هەرچۆن حەقی حەزانه بۆ ژنان هە یە بۆ پیاوانیش هە یە؛ جا ئەگەر ژن و پیاو کەوتنە یەك ئەووە لە پێشدا حەق بۆ دایکی مندالە کە یە ئەمجار بۆ دایکی دایکی. پاش ئەوان بۆ باوکی مندالە کە یە.

ئەگەر ئەسل و حاشیە کەوتنە یەك ئەووە ئەسل وە کوو باوکی مندالە کە یا وە کوو دایکی پێش ئەخری لە سەر خزمی حاشیە و تەنیش وە کوو براو خوشکی ئەو مندالە. ئەگەر ئەسل لە مەیداندا نەبوو ئەو جار خزمی تەنیش ئەبێ بە پەرەردە کەری ئەو مندالە، وە نزیك پێش دوور ئەکەوێ. وە ئامۆزایش حەقی حەزانهی هە یە، بەلام کچی لە پایە ی ئارەزوودا بێ نادری بە خۆی بە لکوو ئەدری تە دەستی ژنیکی متمانە پێ کراو کە ئەو هەلی بژێری.

جا پاش ئەووە کە خودای تەعالا باسی عیددە ی تە لاقی کرد و بە شوین ئەوا باسی شیردانی مندالی کرد، هات باسی عیددە ی ژنی میژمردووی کرد، مەبادا کەسێ گومان ببا کە عیددە ی ئەمیش وە کوو عیددە ی تە لاق وایە و فەرمووی:

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا﴾

ئه‌و پیاوه موسولمانانه که ئه‌مرن و ژنه‌کانیان له پاش خۆیان به‌جی ئه‌هیلن.

﴿يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾

واجبه ئه‌و ژنانه خۆیان رابگرن له شوو کردن له پاش مردنی میرده‌کانیان تا ماوه‌ی چوار مانگ و ده شه‌و.

وه هۆی ئه‌م ته‌قدیره ئه‌مه‌یه که: منداڵ له سکی ژنا له ئاخری سێ مانگدا ئه‌جوولنی ئه‌گه‌ر نیرینه بێ، وه له ئاخری چوار مانگدا ئه‌گه‌ر مێینه بێ، جا ئیعتیاری ماوه زۆره‌که‌یان کراوه له‌به‌ر ریعایه‌تی هه‌ردوو سینفه‌که‌، وه ده شه‌وی تریش عه‌لاوه کراوه له‌به‌ر ئیحتیات؛ چونکی وا ئه‌بێ له پاش ئه‌و ماوه به‌ گورجی منداڵه‌که‌ ناجوولنی هه‌تا چه‌ن روژێ.

وه ئه‌م ئایه‌ته به‌زاهیر عامه بو ژنی که سکی نه‌بێ و ژنی سکی بێ، به‌لام ژنی سکی بێ ده‌رکراوه له عوموموی ئه‌م ئایه‌ته به‌ ئایه‌تی: ﴿وَأُولَاتِ الْأَحْصَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾^۱ واته: ئه‌و ژنانه که خاوه‌ن حه‌ملن عیدده‌یان به‌مه‌یه که سکه‌که‌یان دابیتن.

﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

واته: جا کاتی ئه‌و ژنانه گه‌یشتن به‌ دوا‌یی ماوه‌ی عیدده‌که‌یان ئه‌وه له‌و کاته‌دا گوناح نییه له‌سه‌ر ئێوه - ئه‌ی خاوه‌ن فه‌رمانه‌کان - که واز بێنن له‌و ژنانه له‌ کردنی

هر شتیكا بو خویان نه یکه نه له وانه که له ماوهی عیددهدا منع کراوه لیان بهم شهرته به یاسای شهرع بی و له دهستووری دامهزراو دهرنه چن.

واته: نهو ژنانه له ماوهی عیددهدا نابی به بی عوزر خانووی نیشتمانی خویان به جی بیلن، وه واجبه له سهریان ته رکي هه موو زینه تکاری و خوجوانکردن بکه نه له ماوهی عیددهدا له پوژشاکا، وه به کارهینانی بین خووشی و خشلی جوانی ژنانه و سهر و موو له خه نه گرتن. له بهر نه وه نه م جوړه وه زعانه نه بن به هوی بانگکردنی نه وانه ی تالیبی خوازینی، جا مه نه کراوه له مانه له بهر مه نهی وه سیله ی فیتنه ی دینی و ناشووبی کومه لایه تی.

وه له بوخاری و موسلیمدا ریوایهت کراوه له «أم عطية» وه که: هه زهت ﷺ فرموویه تی: دروست نییه هیچ ژنی ته عزیه بگری له سهر مردوو له سی روژ زیاتر ئیلا له سهر میردی خوی، نه وه ته عزیه نه گری و خوی دوور نه خاته وه له زینه ت و له خوجوانکردن له ماوهی چوار مانگ و ده شه و روژدا.

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (٢٣٤)

واته: خودا به راستی ناگاداری نه وه یه ئیوه نه یکه نه. نه م جومله هه په شهیه بو نهو فرماندارانه که له چاودیری نه حکامی دینا بی موبالاتی نه که نه و واجبی خویان به جی نایه نن.

بزانن! عیددهی نهو ژنه که له پیش مردنی میرده که یا ته لاق دراوه به ته لاقی ریجعی وه کوو نهو ژنه یه که له نیکاحی میرده که یا بووه. واته: نه گهر حامله بی به دانانی حهمله که یه تی، نه گهر نا چوار مانگ و ده شه و روژه. به لام نه گهر ته لاقه که ی باین بی نه وه له سهر عیددهی ته لاقه که ی نه روا به سی «توهر»، وه یا نه گهر حهیز و پاکی نه بوو به سی مانگه و بهس.

وہ عیددہی مردنی میردی ژن واجبہ لەسەر ژنی کہ نا بالغ بێ، وہ یا بالغ بێ و
 حەیزی پیا نہ ہاتبی، یا حەیزی پیا ہاتبی و لە کاتی مردنی میردە کہ یا حەیزی بەسەرا
 بێ، یا خود گەیشتبێ بە تەمەنی بێ حەیزی. عیددہی ھەموو ئەمانە، مادام حەملیان
 نہبێ، چوار مانگ و دە رۆژە و ھەموویان تەواوی مارەیی و میرات لە مالی میردە کہ یان
 وەرئەگرن.

بەلێ عیددہی جارییە میرد مردوو دوو مانگ و پینج رۆژە، بەلام لەم زەمانەدا
 جارییە نہماوە بە تاییبەتی لە ولاتی ئیمەدا.

﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ﴾

واتە: ئەو موسوڵمانانی کہ خواستی ئەوەتان ھەیە ژنی میرد مردوو مارە بکەن
 ھیچ گوناح و تاوان نییە لەسەر تان لەو خوازیینیە کہ بە شیوەی تەعریز بێ، واتە بە
 شیوەی بێ بە ھۆی موانسەبەیی رۆژەوہ لێی دەر بکەوێ مانای خوازیینیە، وەکوو
 ئەو بە ژنە کہ بلی: تۆ ژنیکی باش و بەشەرمی و، تۆ دانامینی و، تۆ لە ھەر خانەدانیکا
 ببی ئاوەدانی ئەکەیتەوہ. بەلام بە قەراری راستی دروست نییە بە رووناکی خوازیینی
 بکەن، وەکوو ئەوہ بلیت، من خواستم ھەیە تۆ مارە بکەم ئەگەر تۆ مەیلت ببێ.

﴿أَوْ أَكَنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ﴾

ھەروا گوناحتان لەسەر نییە لەوەدا کہ لە دلی خۆتانای بپوشن، واتە لە دلتان
 ھەبێ مادام خودا بۆتان رێک بخا ئەو ژنە مارە بکەن.

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ﴾

خو ئەزانێ کہ ئیوہ ناوی ئەو ژنانە ئەبەن و باسی ئەوہ ئەکەن کہ ئیوہ دلخوازانە
 ئەو ژنە مارە بکەن کہ وابوو ئەگەر بە شیوەی شەرعی قسە بکەن لە گەلیان بە تەعریز
 قەی ناکا.

﴿وَلَكِنْ لَا تَوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا﴾

به لام باسی ماره کردن و چوونه لا نه کهن له گه لیانا.

﴿إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾

به لی مانع نییه که له گه لیانا قسه یه کی عاده تی شهرعی بکهن.

﴿وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ﴾

وه به قه تعی عهزم نه کهن له سهه ماره برین و نیکاح کردنیان هه تا نهو ماوهی عیدده واجبه نه گاته ناخری و ته واو نه بی؛ چونکی نهو عهزمه بی سووده و موخالیفی شهرعه، وه بازی جاریش نهو عهزمه هه لتان نه نی بو ماره کردنی نهو ژنه له پیش ته واو بوونی عیدده دا، وه نه م عه قده ناشه رعیه نه بی به هوی گومانی خراب به ئیوه و به ژنه کان و نه بی به هوی ناشووب له ناو موسولمانانا و، له عهینی کاتا عه قده کیش به تاله.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ﴾

بزانن که خودای تهعالا نه زانی بهو عهزمه نابارانه کهوا له دلتانا، جا خو تان بیاریزن لئی و نهو عهزمه مه کهن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُوٌّ حَلِيمٌ﴾

وه بزانن که خودای تهعالا تاوان بهخش و گوناھ پوش و به مؤلت و نارامه، نه گه رنا گه لی کهس گیروده نه بوون.

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾

واته: هیچ داوای مال و ماره یی نییه له سهه ئیوه بو ژنه کانتان نه گه ته لافتان دان، مادام نه چووبنه لایان، یانی جیماعتان له گه ل نه کردبن، یاخود ماره بیتان بو بریار نه دابن.

﴿وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَىٰ التَّوَسُّعِ قَدْرَهُ وَعَلَىٰ الْمَقْتِرِ قَدْرَهُ مَتَّعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَىٰ الْمُحْسِنِينَ﴾

بەلام ئەو ژنانە ئەندازەیی مالیان یی بدن لەبەر چاری ئەو دڵنازاری جیا بوونە وەیانە، وە ئەم ماله واجبە لەسەر دەولەمەند بە ئەندازە ی مونا سببى خۆی، وە لە گەل ریعایە تی وەختا، وە لەسەر نەدارایش بە قە ی شانی خۆی بە شیوەیەك شایانی پیاوە تی کابرا و شانی ژنە کە یی، وە ئەم حەقە بپاردراوە لەسەر ئەو موسولمانانە کە شوعووریان هە یە بە چاکە کردن لە گەل نەفسی خۆیانا بۆ ئەو تەوانبار نەبن، وە لە گەل غەیری خۆیانا بۆ ئەو بە واتە ی نابار بریندار نەبن.

﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾

وە ئەگەر ژنە کانتان تەلاق بدن لە پیش ئەو دا کە بپۆنە لایان و جیماعیان لە گەل بکەن وە لە حال لە پیشدا مارە بیتان بۆ بپار دابوون: خوا هە لە عەقدی نیکاحە کە دا یا لە پاش ئەو نیکاحە دا - وەك نیکاحی موفەو وەزە - ئەو وە واجبە لە سەرتان نیو ی ئەو ماله یان بدەنن کە بۆتان بپارداون ئیتر حەقی مۆتەعیان نییە.

﴿إِلَّا أَنْ يَعْفُوا أَوْ يَعْفُوا الَّذِي يَدْرُهُ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾

مەگەر کاتی ژنە کان ئیو هە فو بکەن لەو نیو هەرییە و هیچ وەر نە گرن، وە یاخود ئەو پیاو هە عوقدە ی نیکاحە کە ی بە دەستە وە یە - کە میردە کە یە تی - ئەو ژنە عە فو بکا لە نیو هەریی باقی کە حەقی خۆ یە تی. واتە هە موو مارە ییە کە ی یی بدا، ئەو کاتە هە موو مارە ییە کە وەر نە گرن.

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾

وہ بزائن عەفو کردنی ئیوہ لە بەشەکە ی خۆتان و تەسلیمی ھەموو مارەییەکە بەو ژنانە نزیکترە بە کەرەمەت و تەقوا و مونا سبترە بۆ خوو و رەوشتی پیاوی باش.

﴿وَلَا تَنسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾

ھەرگیز کەرەمەت و بەخشش لە بەینی خۆتانا فەرامۆش مەکەن و ھەمیشە خواستی دڵتان وابن کە بەخششتان بێن بە موسوڵمانان.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

بە راستی خودای تەعالا بینایە بەو شتانە کە ئیوہ ئەیکەن و چاوی لێیانەوہیە. درێژە ی ئەم باسە ئەمە یە ئەو ژنە کە جیا ئەبێتەوہ لە مێردەکە ی بە ھۆی مردنی یەکن لەوانەوہ ھەموو مارەییەکە ی ئەکەوئ. وە ئەگەر بە ھۆی تەلاقەوہ بێ ئەوہ ئەگەر ناوی مارەیی بۆ براوہ و کابرا چووہ تە لای ژنەکە ی ئەوہ ھەموو مارییەکە ی ئەکەوئ ئەگەر مارەییەکە ی شەرعی بێ، وە ھەموو «مەر المثل» ی ئەکەوئ ئەگەر مارەییەکە ی ناشەرعی بووبن بەم جۆرە مالتیکی حەرام یا مالتیکی نامەعلوم بووبن مەسەلا. وە ئەگەر کابرا نەچووہ تە لای ئەوہ نیوہ مارەیی یا نیوہ «مەر المثل» ی ئەکەوئ، وە ئەگەر ناوی مارەیی بۆ نەبراوہ و لە پیش چوونەلایا لە بەینی خۆیانا برباری شتیکیان داوہ ئەوہ یش ئەگەر مالتیکی شەرعی بێ نیوہ ی ئەکەوئ، وە ئەگەر ناشەرعی بێ نیوہ «مەر المثل» ی ئەکەوئ. ئەگەر ناوی مارەیی بۆ نەبراوہ و لە پیش چوونەلایا یشا ھیچیان بربار نەداوہ ئەوہ ئەگەر کابرا رویشتە لای ژنەکە ی تەواوی «مەر المثل» ی ئەکەوئ، وە ئەگەر نەچوو بیتە لای - وەکوو سوورەتی ئەم نایە تە پیرۆزە - ئەوہ بەس حەقی مەتاع ئەکەو بیتە سەر کابرا؛ چونکی نە مارەیی بۆ دانراوہ لە عەقدی نیکاحە کەدا و نە بۆی فەرز کراوہ لە پاش عەقدە کە و کابرایش نەچووہ تە لای و نیستیفادە ی لێ نەکردووە. کەوا بێ ھەر حەقی مۆتەعی ھە یە.

وہ لە مەزھەبی ئیمامی شافعیەدا ﷺ ھەموو بەشەکانی ژنی تەلاقدار و حەقی مۆتەیان ھەبە، ئیلا ئەو بەشە نەبێ کە کابرا نەچوووە تە لای ژنە کە لە گەڵ ئەووەدا ژنە کە نیوہ ماریی ھەبە، ئەمە غەیری ئەو نیوہ مارییە حەقی نییە وە کوو باسماں کرد. وە سیرپی پۆیستی حەقی مۆتە دەفعی وە حشەت و دڵ ئازاری ژنە کە یە لە جیاوہ بوونا. وە ئەم حەقە سوننەتە لە (٣٠) درەم کە مەتر نەبێ، وە ئەگەر ژنە کە بەوہ رازی نەبوو ئەبێ قازی بە قەی شان و مالی بۆی دا بنی.

جا لە بەر ئەوہ کە خوای تەعالا گەلی ئایاتی ئەحکامی نیکاح و تەلاق و، شیردان بە مندال و، عیددە ی باس کرد لەم کاتەدا گەراپەوہ بۆ سەر باسی نوێژ لە بەر بیدار کردنەوہ ی موسوڵمانان بۆ گەراپەوہ بۆ لای خودای تەعالا و فەرمووی:

﴿حَفِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَنِتِينَ

وہ ریاوەت کراوہ لە زەیدی کۆری ئەرقەم ﷺ فەرموویەتی: ئیمە لە زەمانی حەزەرە تا ﷺ نوێژمان ئەکرد و لە ناو نوێژە کەدا قسەمان لە گەڵ یە کتراً ئەکرد. جا ئەم ئایەتە نازل بوو، وە خودا بە ھۆی ئەمر بە موخافەزە ی نوێژە کەنەوہ و ئەمر بەوہ کە راوہستین لە گەڵ دەوامی عیادە تا مەنعی کردین لە قسە کردن لە نوێژا. «ئەم باسە بوخاری و موسلیم و غەیری ئەوانیش ریاوەتیان کردووە».

واتە: ئەی موسوڵمانەکان ئاگاداری ھەموو نوێژە فەرزە کانتان بکەن، بە تایبەتی نوێژی مەشھوور بە «الصلاة الوسطی» کە نوێژی عەسرە، وە راوہستن لە نوێژە کانتانا لە گەڵ عیادەت و زیکری خودادا و باسی تر مەخەنە ناو نوێژە کانتان.

بزانن! ئاگاداری کردنی نوێژ ئەمە یە: موسوڵمان مۆلا حەزە بکا کە ی نوێژی لە سەر واجب ئەبێ، و، شورووتی راستی نوێژە کان و، ئەرکانەکانی چەندن و، بە چی بە تال

ئه بیته وه و، سوننه ته کانی نوێژ چه ندیکن و، به چی نوێژ نه گا به پایهی گه وری
خوی و خاوه نه که ی سوودی دهست نه که وی و، له چ کاتیکا و، له چ شویتیکا و،
له گه ل کیدا نوێژ بکا. وه «بالفعل» نه مانه به جی بیتی.

جا یزانن شهرتی واجب بوونی نوێژ سی شته: ئیسلامیهت و، بلووغ و، عقل.
نه مانه هدی ته کلیفی خودان.

وه شرووتی نوێژ پینجن: پاکی له شی نینسان له پیسی و بی ده سنوێژی و له شپیی،
وه داپۆشینێ عه ورت - واته: بهینی ناوک و نه ژنوی نیرینه و هه موو له شی مێینه
ئیللا هه ردوو دهست و روخساری - به پۆشاکتیکی پاکی وا که عه ورت ته که ی پی
ون بیی له بهر چاودا، وه راوهستان له سه ر شویتیکی پاک، وه باوه ر کردن به هاتنی
کاتی کردنی نوێژه کان، وه رووکردن له «کعبه الله» له هه موو نوێژه که دا.

وه نه رکانی نوێژ هه ژدهیه: نهت هینان به دل بو کردنی فه رزی نوێژی نه و وه خته
له کاتی «الله اکبر» کردنی دابه ستنی نوێژه که به ره ورووی کابه ی پیرو و له گه ل
راوهستان بو یه کێ ته وانا ی هه بی هه تا سوورته ی فاتحه ته وا و نه کا له «بسم الله
الرحمن الرحیم» وه هه تا «ئامین». وه روکووع بردن وه ها هه ردوو به ری دهستی بگه نه
نه ژنوکانی له گه ل ئارامگرتنی له شیا، وه ئیعتیدال، یانی به رزه وه بوون بو راوهستان
له گه ل ئارامگرتنی له شیا. وه دوو سوچده له سه ر جهوت نه عزای له شی: هه ردوو
نه ژنوی به داپۆشراوی و، ته ویلی به رووتی، هه ردوو به ری دهستی و، سنگی هه ردوو
پینکانی و بازی له په نجه کانی؛ خواه نه مانه رووت بن یا داپۆشراو بن. وه ئارامگرتن
له م دوو سوچده دا و دانیشان له بهینی نه م دوو سوچده دا له گه ل ئارامگرتنی له شیا.
وه خویندنی ته حیاتی ئاخیری نوێژ به دانیشان وه و سه لاوات دان له هه زره ت ﷺ
وه ریزی نه م نه رکانانه که باسما ن کردن. وه سه لام دانه وه ی یه که م.

وہ ئەو شتانەیش کە نوێژ بە تال ئەکەنەوہ یازدەن: قسە کردن بە قەستی. وہ کردەوہی زۆر، یانی سێ جار جوولانەوہی تەواوی دەست (مەسەلا). وہ روودانی بێ دەسنوێژی یا لەشپەسی. یا هاتنی پیسییەک کە عەفوی لێ نەدرابێ بۆ سەر لەشت یا پۆشاکت. وہ دەرکەوتنی عەورەت و مانەوہی بەو حالە. وہ خواردن و خواردنەوہ و پێکەنین بە شێوہی «قافا». وہ پشت کردن لە قبیلە و. لە دین وەرگەرانیوہ - پەنا بە خودا - .

وہ سوننەتەکانی نوێژ لە پیش نوێژەکەدا: بانگ دان، وہ قامەت کردن، وہ سیواک کردن. وہ لە پاش دابەستنی نوێژەکە: «توجە» کردن؛ یانی خویندنی «وجەت و جەہی» تا ئاخری وەکوە مەشھوورە، وہ «تەعەووز» کردن، یانی خویندنی «أعوذ باللہ من الشیطان الرجیم» لە پیش فاتیحەدا. دانانی دەستی راست لەسەر دەستی چەپ لە ژیری سینەوہ لە ژوور ناوکەوہ. وہ خویندنی سوورەتی لە پاش فاتیحە. وہ ئامین کردن لە پاش فاتیحە. وہ خویندنی «قونووت» لە ئیعتیدالی رکاتی دووہەمی نوێژی سبەیتدا بە دەوام و لە ئیعتیدالی رکاتی ئاخری نوێژی «وہتر»دا لە نیوہی دوایی مانگی رەمەزاند. وہ خویندنی تەحیاتی ئەووەڵ لەو نوێژانەدا کە دوو تەحیاتیان تیا ھەیە. وہ سەلاوات دان لەسەر حەزرت ﷺ لە ئاخری قونووت و ئاخری ئەم تەحیاتەدا. وہ «اللہ اکبر» کردن لە کاتی دانەویندا بۆ روکووع و بۆ سوجدەکان و کاتی سەر بەرز کردنەوہ لە سوجدەکاندا. وہ تەسبیحات لە روکووعدا و لە سوجدەکانا.

وہ «سمع اللہ لمن حمدہ» لە ئیعتیدالا، وہ سەلامدانەوہی دووہم و بەرز کردنەوہی ھەردوو دەست بۆ موقابیلی سەر شان لە کاتی «اللہ اکبر» کردنی ئەووەڵ و دانەوین بۆ روکووع و سوجدەکان و کاتی بەرزەوہ بوون لەوانا، وہ سەلاوات لەسەر ئال لە تەحیاتی ئاخرا. وہ دانانی ھەردوو دەست لەسەر ھەردوو ران لە دانیشتنا بۆ خویندنی «تہیات»، بەلام دەستی چەپی بکاتەوہ و دەستی راستی بقونجینی ئیلا پەنجە

شاده ت نه وه له کاتی «لا إله إلا الله» دا به رزی بکاته وه ئیتر نه یجوولئینی و سه ری نه و په نجه یه رووبکاته رانی له پاش ته واو کردنی شاده ته که ی. وه له هه موو دانیشه کانی نوێژا ئیفتراش بکا؛ به م جوړه دابنیشی له سه ر پښی چه پی و پستی نه و پښه روو له عه رز بی و پی راستی هه لښی و سه ری په نجه کانی به ره و قیله بن. به لام له دانیشه نی ناخرا «ته وه روک» بکا؛ واته له سه ر ولمه ی رانی دابنیشی و پی چه پی له لای راسته وه ده ربکا و سه لامی دووه میش بداته وه. وه دریزه ی نادابی نوێژ پتویسته به پرسیار له زانای ناو موسولمانان.

وه سوودی نوێژ وا له وه دا ئینسان به خوشووع و حوزووره وه نوێژ بکا، واته هه موو نه عزای له شی نارام بن و دلّی له لای مه عنای نوێژه که ی بی و باوه پی وابی که له حوزووری خودادایه. وه کاتی گه وریه یی نوێژ نه ووه لّی وه خته پاش نه وه که به راستی کاتی نوێژ داهات. وه نوێژه که ی له مزگه وتا بکا، وه به جه ماعه ت بی له پستی ئیمامیکی شه ر عزان و ره فتار له سه ر سونه تی پیغه مبه ره وه ﷺ به جیی بی نی. جا با بزاین مه به ست له «الصلاة الوسطی» کام نوێژه له م پینج فره زه؟ زاناکان له دیاری کردنی نه م نوێژه دا ده وتاریان فره مووه:

یه که م: نه و نوێژه نوێژی نیوه پویه له به ر نه وه وا له ناوه راستی روژا. بی نا له سه ر نه وه له به ره بیانه وه حسیبی روژ بکه ی نه ک له هه تاو که و تنه وه. وه زهیدی کوپی سابت و نه بوو سه عیدی خدری و عه بدوللای کوپی عومه ر و «أم المؤمنین» عائشه ؓ له سه ر نه م بیرن.

وه سپر په که شی نه مه یه که نوێژی نیوه پو له کاتی شیده تی گه رمادا بووه و زوړ گران بووه له سه ر نه سحابه کان؛ چونکی حه زره ت ﷺ له گه رمای نیوه پو دا نوێژی نیوه پوی نه کرد و هیچ نوێژی نه وهنده له سه ر شانیا ن گران نه بوو. جا نه م نایه ته

هاتەخوارەو: ﴿حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى﴾ الآية، وه ئیمامی مالیک له کتییی «موطأ» دا ریوایەتی کردووه له زەیدی کوری سابت «الصلوة الوسطی صلوة الظهر». دووهەم: ئەمەیه که نوێژی عەسرە؛ چونکی دوو نوێژی رۆژی له پیشایە و دوو نوێژی شەو، وه لهو کەسانەیه لەسەر ئەم فەرموودەیه: عەلی و ئیبنوعەباس و ئەبووهورەیره. وه ئەم قسە ئیختیاری ئیمامی ئەبووحەنیفە و رفیقەکانیەتی. وه ئیمامی شافعی و زۆری ئەهلی نەقل لەسەر ئەم فەرموودەن. بەلکوو جومهوور بیریان وهه‌ایه.

سیهەم: ئەمەیه که ئەو نوێژە نوێژی مەغریبە. وه ئیستیدالایان کردووه بەمە که مەغریب له ژمارە ی رکاتەکانیا میانەیه؛ نه کهمه وهکوو نوێژی سبەینی، نه زۆریشە وهکوو نوێژی عیشا. وه له سەفەرا کورت ناکرێتەوه. وه حەزرت قەت له وهختی خۆی دواى نه‌خستوو، وه له پاش نوێژی مەغریب دوو نوێژی جەهری هەیه که عیشا و بەیانیه و له پیشیهوه دوو نوێژی سپرپی هەیه وهکوو نوێژی نیوهرۆ و عەسر. چوارەم: ئەمەیه ئەو نوێژە نوێژی عیشایە؛ به دەلیلی ئەمە که وا له بەینی دوو نوێژا که قەسریان دروست نییه وهکوو مەغریب و بەیانی، وه وهخته‌که‌ی وهختی نوستنە، وه لەسەر شانی ئینسان گرانه. کهوابێ زۆر مونسایی ته‌ئکیدە، بۆیه خودا به تاییه‌تی به «صلوة الوسطی» ناوی بردووه.

پنجەم: ئەمەیه ئەو نوێژە نوێژی سوبحە؛ چونکی له پیشیا دوو نوێژی شەو هەیه که مەغریب و عیشایە و له پاشیهوه دوو نوێژی رۆژ هەیه که نیوهرۆ و عەسرە، وه له‌بەر ئەوه که وهخته‌که‌ی وهختی نوستنە و هەستان لهو کاتەدا له گەرما و سەرمادا زۆر لەسەر شان گرانه. وه لهو کەسانەیه ئەم قسەیه فەرمووه: ئیمامی عەلی و عەبدوللای کوری عەباس، وهکوو مالیک ریوایەتی کردووه له «موطأ» دا به تەعبیری «بلاغ»، وه

ترمزی ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەر و ئیبنو عەباسە و بە «تەعلیق»، واتە بێ سەنەد، وە ریوایەت کراوە لە جابیری کۆری عەبدوللّاه. وە ئەمە فەرموودەی مالیک وە رەفیعە کانیەتی، وە مەیلی ئیمامی شافیعیش لەسەر ئەمەیه، وە کوو «قشیری» باسی کردوو، بەلام ریوایەتی راست لە ئیمامی عەلییە وە ئەمەیه کە عەسرە نەک بەیانی. شەشەم: ئەمەیه کە نوێژی جومعهیه؛ لەبەر ئەوە جیا کراوەتەو بەو کە دوو خۆتەبی تێدا هەیه و موسوڵمانانی زۆر بۆ گردنەبیتەو و کراوە بە جەزنی موسوڵمانان و دوای تێدا نزیکە لە قەبوول.

هەروا چەن قەولی تر لەم باسەدا هەیه کە گێڕانەویان ئەبێ بە هۆی درێژەدان بە وتار، وە فەرموودەی بەهێز ئەمەیه کە نوێژی عەسرە بە دەلیلی چەن حەدیسێ ریوایەت کراون لەم باسەدا و رووناکریان حەدیسێ ئیبنو مەسعوودە کە حەزرت ﷺ فەرموویەتی: «الصلاة الوسطى صلاة العصر». ئەمە ترمزی ریوایەتی کردوو و فەرموویەتی: «حدیث حسن صحیح».

وە ریوایەت کراوە لە حەزرتی عەلییە وە ﷺ ئەلێ حەزرت ﷺ لە روژی «ئەحزاب» دا فەرمووی: «شغلونا عن الصلاة الوسطى: صلاة العصر، ملأ الله بيوتهم وقبورهم نارا! ثم صلاها بين العشائين».

واتە: ئەو کافرانە ئیمڕۆ ئێمەیان مەنە کرد لە نوێژی «وسطی» کە نوێژی عەسرە، خودا بە قاری خۆی خانوو کانیان و گۆرەکانیان پڕ بکا لە ناگری دۆزەخ. جا نوێژی عەسرە کە ی بەقەزا گێڕایەو لە بەینی نوێژی مەغریب و نوێژی عیشادا. وە ئەم حەدیسە ئیمامی بوخاری و موسلیم و ئەبووداود و ترمزی و نەسائی ریوایەتیان کردوو لە کوتوبی خۆیان.

وه ریوایه‌ت کراوه له نه‌بوویه‌سره‌ی غه‌فارییه‌وه نه‌لن: روژی حه‌زرت نو‌یژی عه‌سری له‌گه‌ل کردن له «مخمص» دا - ناوی شو‌یتیکه - جا فه‌رمووی: ئەم نو‌یژه فه‌رزکرا له‌سه‌ر ئوممه‌تی له پێش ئیوه‌دا، که‌چی زایه‌یان کرد. واته نه‌یان کرد. جا که‌سێ موخافه‌زه‌ی ئەم نو‌یژه بکا ئەوه ئەجری بو ئەنووسری، دوو جار: جارێ له‌به‌ر کردنه‌که‌ی و، جارێ له‌به‌ر ئەوه که پێشیان زایه‌یان کردووه و ئەم که‌سه به‌جنی هیناوه و ئیتر نو‌یژ نا‌کری له پاش ئەم نو‌یژه هه‌تا روژئاوا بوون. ئەم فه‌رمووده‌یه موس‌لیم و نه‌سائی ریوایه‌ت‌یان کردووه. وه له‌گه‌ل وجودی ئەم فه‌رموودانه مه‌جالی ئەوه نییه که‌س ئەم نو‌یژه بکا به‌غیره‌ی عه‌سر؛ بۆیه جومه‌ووری ئەسحاب و تاب‌عیین و موحه‌ددیسین و فو‌قه‌ها ئیختیاری ئەوه‌یان کردووه که «الصلاة الوسطی» نو‌یژی عه‌سره.

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فِرْجَآلًا أَوْ رُكْبَانًا﴾

واته ئەگه‌ر ترسی گیانتان لێ په‌یدا بوو به‌هۆی دوژمنی ناباره‌وه یا به‌هۆی هار و درنده و ماره‌وه، به‌م جو‌ره که‌وتبوونه شو‌یتان، یا به‌هۆی لافاوی بی‌سامانه‌وه یا ناگری بی‌ئامانه‌وه، ئەوه نو‌یژه‌کانتان بکه‌ن: به‌پیاده و، به‌سواری و، به‌به‌ره و کابه‌ی موباره‌ک یا پشته‌و کابه. خودا ته‌کلیف نا‌کا ئیلا به‌قه‌ی حا‌لی ئینسان.

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾

واته: کاتی له‌و ترس و بیمه هێمن بوونه‌وه و گه‌یشتنه حا‌لی عاده‌تی خو‌تان نه‌مجار نو‌یژه‌کانتان بکه‌ن به‌یاسای دین وه‌کوو جارانی خو‌شحا‌لی، وه سوپاسی خودایش بکه‌ن له‌به‌ر ئەوه که ته‌علیمی ئەو شتانه‌ی کردوون که له‌مه‌وپێش نه‌تانزانیه‌وه، وه کوو نو‌یژ له‌کاتی ترس و بیم و نو‌یژ له‌کاتی هێمنیدا.

لەم نایەتەو دەرنەکەوئێ که بە قەراری قەتعی دروست نییە بۆ موسولمان تەرکی نوێژ بکا لە هیچ کاتێ وە هیچ شوێنێ و لە هیچ حالێکا، وە واجبە لەسەری بە ھەر جۆرێ بوو لە جێدا یا لە رێدا بە پێوە یا بە دانیشتنەو یا راکشانەو نوێژەکانی بکا مادام ھۆشی ھەبە بە خۆیەو.

وہ ئەو کەسە تەرکی نوێژ بکا ئەگەر لەبەر ئەوەیە کە باوەری نییە بەو کە نوێژ واجبە ئەو کافرە. وە ئەگەر لەبەر تەمەلی بێ ئەو لەسەر مەزھەبی ئیمامی شافعی پاش تەرکی نوێژ لەوانە کە گرد ئەکرێتەو بە یاسای ھەددی شەری ئەکوژرێ و لە گۆرستانی موسولمانان ئەنێژرێ. وە لەلای بازێ لە ئیمامەکان ھەبێ ئەکرێ ھەتا تۆبە ئەکاو ئەگەر پێتەو بۆ نوێژ کردن، وە یا ئەمرێ.

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا﴾

ئەو کەسانە کە ئەمرن لە ئێوە و لە پاش خۆیان ژنەکانیان بەجێ ئەھێلن.

﴿وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ مَّتَعًا إِلَى الْحوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾

فەرمان کردوو لەسەریان کە لە کاتی پێش مردنیا وەسییەت بکەن بۆ ژنەکانیان بە ژياندنیا و مەسرووف بۆ کردنیا لەسەر میراتی خۆیان ھەتا ماوەی سالی تەواو ئەبێ بە بێ دەرکردنیا بەزۆر.

﴿فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ﴾

جا ئەگەر ژنەکان بە خواستی خۆیان دەرچوون لەو مالە ئەو گوناح لەسەر ئێوە نییە لە ھەر کردەوێ بیکەن مادام خیلافی یاسای دین نەبێ.

﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

خودا بە راستی غالبە و زالە بە سەر بە جی هینانی خواستی خۆیا و خاوەن حیکمەتە
لەویدا کە مۆلەتی گوناحبار ئەدا، وە تا ماوەی حەقی لی ناستی.

قورتوبی لە تەفسیرە کە یا ئەفەرمویت: کۆمەلێ لە موفەسسیرەکان لە مەعنای ئەم
ئایەتەدا فەرموویانە: ئەو ژنە کە مێردە کە ی ئەمرد لە خانووی مێردە کە یا دائەنیشست
هەتا سالی، وە مەسرهفی بۆ ئەکرا لە مالی مێردە مردوووە کە ی مادام لەو خانوووە دەر
نەچوایی. وە ئەگەر دائەنیشتایی ئیتر لەسەر میرات بەری کابرا تاوان نەدەما لەویدا
کە مەسرهفی بۆ نەکەن.

بەلام لە پاشان ئەم مانەوێ سالی نەسخ کرایە وە بە ماوەی چوارمانگ و دە شەو
و رۆژ بۆ عیددە، وە مەسرهفی سالی کەیش کە وەسییەتی بۆ کرابوو نەسخ کرایە وە
بە وەرگرتنی هەشتیهک یا چواریهک لە مالی مێردە کە ی. وە لە ماوا و مەنزلیا خیلاف
هەیه لە بەینی ئیمامە موحتههیدەکانا.

بوخاری رحمە ریوایەتی کردوووە لە عەبدوللای کوری زوبەیرەو ئەلی: وتم بە
عوسمان: ئەم ئایەتە نەسخ بوووەتە وە بە ئایەتە کە ی تر کە ئیعتیباری چوار مانگ و
دە شەو ئەکا لە عیددەدا، ئیتر بۆچی ئەینووسی؟ ئەویش وتی: ئەی برازام! هەر
ئایەتی لە شویتیکدا نووسرابی من لای نابەم و نایگۆرم.

واتە ئەم ئایەتە هەرچەن حوکمە کە ی نەماوە و مەنسوخە، بەلام تیلاوت و
خویندەنەوێ ماوەتە وە.

لە هۆی هاتەنەخوارەوێ ئەم ئایەتەدا ریوایەت کراوە لە «موقاتل» ی کوری حەییانەو:
کە پیاوی لە «طائف» وە هات بۆ مەدینە ی مۆنەووەرە و چەن ئەولادی بوون لە
کور و کج، وە باوک و دایکی لەگەڵا بوون و ژینشی بوو، جا کابرا لە مەدینەدا مرد
و مەوزووعی میرات و حسیبی مال و ژنە کە ی عەرز ی حەزەرە رحمە کرا، ئەویش

به شیوه‌یه‌کی مناسب به‌شی باوک و دایکه‌که‌ی دانا، وه به‌شی نه‌ولاده‌کانیشی دانا، به‌لام به‌شی بۆ ژنه‌که‌ی دانه‌نا، به‌س فهرمانی دا هه‌تا ماوه‌ی سالی له میراتی میرده‌که‌ی مه‌سره‌ف بۆ نه‌و ژنه‌بکری. وه له‌م قه‌زییه‌دا نه‌و نایه‌ته‌نازل بوو. به‌لام پتویسته‌بزانن که ئه‌م نایه‌ته‌نه‌سخ بووه‌ته‌وه به‌ نایه‌تی پیشوو نه‌گه‌رچی له کیتابه‌تی موسحه‌فی شه‌ریفدا وا له پیشه‌وه. له واقیعا له پیش ئه‌م نایه‌ته‌وه هاتووته‌خواره‌وه.

﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ مَتَّعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾

بۆ نه‌و ژنانه که ته‌لاق‌دراون حه‌قی ته‌مه‌تتوع هه‌یه به‌ شیوه‌یی که مونسایی حال و شانی کابرای ژن ته‌لاق‌ده‌ر بێ.

﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ (٢٤١)

وه ئه‌م حه‌قه‌م ئیسه‌بات کردوو له‌سه‌ر نه‌وانه که ئیمانیان هه‌یه به‌ خودا و له خودا نه‌ترسن. نه‌گه‌رنا کافر موبالات ناکا.

﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءَايَاتِهِ ۚ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (٢٤٢)

وه به‌م جۆره که رابوو‌را له‌مه‌وپیش خودای ته‌عالا فهرمانه‌کانی خۆی رووناک نه‌کاته‌وه بۆتان به‌ رجای نه‌وه فامیان بکه‌ن و ره‌فتاریان پێ‌بکه‌ن.

خودای ته‌عالا له‌ نایه‌تی پیشوودا ئیسه‌باتی حه‌قی موعه‌ی کرد بۆ هه‌موو ژنیکی ته‌لاق‌دراو، پاش نه‌وه که له‌ نایه‌ته‌پیشووه‌کاندا بریاری حه‌قی موعه‌ی دا بۆ یه‌ک به‌شیان، وه دیاره‌باسکردنی تاقه‌فهردی له‌ نه‌فردی عام ته‌خسیسی عامه‌که ناکا به‌و تاقه‌فهرده. واته‌ ئیمه‌ لیره‌دا وه‌رمان گرت که حه‌قی موعه‌ بۆ هه‌موو ژنیکی ته‌لاق‌دراو هه‌یه، وه له‌ پیشه‌وه به‌س بۆ نه‌و ژنه‌ی دانا که ته‌لاق‌ بدری به‌ بێ نه‌وه بچیته‌ لای و ماره‌ییشی بۆ ناونه‌برایی. به‌لام ئه‌م به‌یانی عام و خاسه‌ نابێ به‌ هۆی

ئەووە کە ئەم عامە بېرپین بەسەر تاقە بەشە پیشووە کەدا، بەلکوو ئەو بەشە حوکمەکی رابوو را کە حەقی مۆتەعی هەیه. وە لێرەشدا بۆ باقی ژنانی تەلاقدراو هەر حەقی مۆتەعە دانەنێین لەسەر زاهیری ئەم نایە تە عامە، وە بە قەتعی ئەم زاهیرە لە دەس بەرنادەین ئیلا لە تاقە مادەیه کدا کە جیا کراوە تەو بە نایەت وەکوو ئەو ژنە کە تەلاقدراو لە پیش چوونە لایا و مارەیشی بۆ ناوبراو، هەر نیووە مارەیی ئەو کەوئ و بەس.

وە بازئ ئەلێن: هەلە گرئ کە لامی تەعریفی «وللمطلقات» بۆ ئیشارە بیت بۆ لای ئەفرادی ئەو قیسە کە لە نایە تە کدا باسی ئیستیحقاقی حەقی مۆتەعی کرد، وە «لام» کە عوموم نەبێ، کەوابن ئەم نایە تە وەکوو تە نکیدی پێ دئ بۆ ئەو نایە تە پیشووە.

وە بازئ کەس تەئویلی ئەم نایە تە ی کردوو بەو کە ئەم حەقی مۆتەعە واجبی هەیه وەکوو ئەو لە نایە تە پیشووە کدا باس کرا. وە سوننە تیشی هەیه وەکوو باقی ئەقسامی ژنی تەلاقدراو، واتە قەی ناکا با حەقی مۆتەعە بۆ هەموو لاین بێ، بەلام بۆ تاقە بەشیکیان واجبه، وە بۆ ئەو بەشە کان سوننە تە.

وە بازئ وتووێانە: مەبەست لە حەقی مەتاع لەم نایە تە دا نەفە قەی عیددەیه بەو شەر تە ژنە کە مۆتەللە قەی رییجعیە بێ یا سکی بێ.

ریوایەت کراوە لە زەیدی کورپی ئەسەلم ئەلئ: کاتن نایە تی: «ومتعوهن علی الموسع قدره» هاتە خوارە وە وا حالئ بوو کە ئەم حەقی مۆتەعە حەقیکی ئیختیارییە وتی: «إن شئت أن أحسن فعلت و إن لم أرد لم أفعل» جا ئەم نایە تە هاتە خوارە وە: «وللمطلقات متاع بالمعروف» واتە ئەم حەقی مۆتەللە قانە واجبه. «أخرج ابن جریر».

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾

بە یاسای باری تەعالا لە نازلکردنی قورئانی پیرۆزا لەسەر مواناسەبەیی بێدار کردنەوێ موسوڵمانان لە بێ ناگایی و فەرامۆشکردنی گەورەیی خودا هەر لە ناو چەن ئایەتدا ئایەتی یا زیاتر نازل ئەکا بۆ ئەم مەبەستە.

جا خودای تەعالا ئەفەرمویت. ئەی پێغەمبەری خوێشەویست تەماشای وەزعی ئەو کۆمەڵە ئادەمیزادە ناکەیی که لە ولاتی خۆیان دەرچوون لە ترسی مردن، وە ئەوانەیش چەن هەزار کەسی بوون ئەبوا لە ناو ئەواندا چەند پیاویکی ژیر ببوایە و نامۆژگاری باقیەکانیان بکردایە که راکردن لە ترسی مردن مەعقوول نییە. جا خودای تەعالا بۆ دەرپرینی قودرەت و تەوانایی خۆی فەرمانی فەرموو: بمرن. واتە بە ئەمری «تەکوینی» بریاری دا بمرن، وە ئەوانیش بە بێ ئیختیار هەموو مردن، وە لە پاشان خودای تەعالا زیندووێ کردنەوێ بۆ ئەو خۆیان لە تەوانایی خودا حالی بین، وە ئەو رووداوەیش بێ بە هۆی عیبرەت بۆ باقی ئادەمیزاد.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾

بە راستی خودای تەعالا خاوەن کەرەمە لەسەریان.

﴿وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾

بەلام زۆربەی ئادەمیزاد دان نائین بەم کەرەم و فەزلی خودادا و سوپاسی خودا ناکەن لەسەر نیعمەتەکانی.

ئەگێرنەوێ که لە چەرخێ لە چەرخەکانی پێش ئیسلاما نەخۆشینی «تاعوون» داکەوت لە قەسەبەیی «داوەردان» لە نزیکیی «واسط» لە بەینی بەغدا و بەسەردا، جا لە ترسی ئەوێ گێڕۆدە بن بەو تاعوونە خەلکی ئەو شوێنە هەموو رایان کرد. وە

خودای ته‌عالا، کاتی له ولاته‌که‌یان ده‌رچوون، هه‌مووی مراندن. وه له پاش ماوه‌یی زیندووی کردنه‌وه بۆ نیسباتی هیزی ته‌وانایی خۆی.

وه بازی نه‌لێن: نه‌وانه کۆمه‌لێ بوون له به‌نی ئیسرائیل گه‌وره‌که‌یان بانگی کردن بۆ غه‌زاکردن له‌گه‌ڵ کافرانا نه‌وانیش ئیتاعه‌یان نه‌کرد، وه له‌و ولاته ده‌رچوون له‌به‌ر نه‌وه نه‌کا بمرن به‌ هۆی جیهاد و غه‌زا کردنه‌وه، جا خودای ته‌عالا مراندنی تا هه‌شت رۆژ، وه له پاش نه‌وه زیندووی کردنه‌وه.

وه به‌ هه‌رحال نه‌گه‌ر حیکایه‌تی یه‌که‌م بی یا دووهم بی مانع نییه و مه‌عنای نایه‌ته‌که وه‌هایه که پتویسته ئینسان پال و پشتی له‌سه‌ر که‌ره‌می خودا بی و باوه‌ری وه‌هایی که ژیان و مردنی هه‌رکه‌سی و له‌ده‌ستی خودادا و ئینسان به‌راکردن له‌ده‌ستی تاعوون له‌مردن رزگار نابێ. وه به‌پاریز له‌جه‌نگی دوژمن عومری درێژ نابێ، وه مردن و ژیان هه‌موویان به‌سراون به‌قه‌زای خوداوه، وه هه‌رچی خودا بریاری دا بی نه‌بی هه‌ر بی.

جا که خودای ته‌عالا ئه‌م رووداوه‌ی بۆ چه‌زهره‌ت و موسوڵمانان گێڕایه‌وه و بۆی به‌یان کردن که راکردن له‌مردن سوودی نییه و نه‌بی ئینسان پشت نه‌ستوو بی به‌خودا، فه‌رمووی به‌چه‌زهره‌ت:

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

ئه‌ی ره‌هبه‌ری نازار و ئه‌ی په‌په‌وانی به‌ئیعتییار! جه‌نگ بکه‌ن له‌گه‌ڵ دوژمنانی دیندا له‌ریگه‌ی خودادا و له‌به‌ر به‌رزکردنه‌وه‌ی ئالای ئیسلام.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

وه یه‌قین و باوه‌رتان بی که خودای ته‌عالا قسه‌ی ئیوه‌ نه‌بی و به‌راز و نیازی ئیوه‌ نه‌زانێ و هه‌رکه‌سی هه‌رچا که‌بی بکا جه‌زای نه‌داته‌وه به‌چه‌ن قات.

و ە لەبەر ئەوە کە جەنگ کردن پێویستی ھەیە بە سەرفی مāl و دارایی بۆ ژیاور و خواردەمەنی جەنگکەرەن، ھەر و پێویستی ھەیە بە سەرفی دارایی بۆ چەك و ئەسبابی جەنگ، خودای تەعالا بۆ تەرغیبی موسوڵمانان لەسەر سەرفی مāl لەم رێگەدا فەرمووی:

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضْعِفُهُ لَهُ أَمْضَاعًا كَثِيرَةً﴾

ئەو کێیە ئەو بەختیارە شیرین کردارە کە مālێ خۆی ئەدا بە قەرز بەلام بە قەرزیکی جوان و شیرین بەم رەنگە ئەو مālە بە مālێ خۆی نازانی ھەتا ناز و نیازی بکا لەسەری و مەنتی دابنێ لەسەر خودا، بە مālێ خودای دانەنێ و بە ئەمانەت لەلای ئەم دایناوە. وە لە لایەکی ترەو بەسی ئەو سەرفە ناکا لەناو خەڵکدا ھەتا ببێ بە ئیحسانێ بەرچاوی، بەلکوو پێشکەشی ئەکا بە کار بە دەستی ئیسلام ھەتا بە دلخوازی خۆی لەسەر راویژی موسوڵمانانی ھۆشیار سەرفی بکا، ھەتا خودای تەعالا لەکاتی دانەوێ جەزادا بە چەن قاتی زۆر جەزای ئەو کەسە تەکرار بکاتەو بە نەوێ لە ژمارە یەوسەدو ھەزارو ھەزاران دەرچێ.

﴿وَاللَّهُ يَقِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

و ئەو ئەی موسوڵمانان بزانی کە خودا رزق و دارایی ئەگرێتەو لە ھەرکەسێ خواستی ببێ، وە زۆری ئەکا و بلاوی ئەکاتەو بۆ ھەرکەسێ خواستی لەسەر بێ. وە قەت و مەزانی ئەگەر مālێ خۆتان لە رێگەی خودادا سەرف بکەن ئێتر مالتان دەست ناکەوێتەو، وایە بەلکوو خودا ئەتوانێ بە عینایەتی خۆی ئەوەندەتان دارایی بۆ زیاد بکا گیر بخۆن بە دەستیو. ئەمە بۆ دنیاتان، وە لەو لایەشەو ئێوە ئەگرێتەو بۆ لای خودای تەعالا بۆ ماوێکی نەبڕاوە. وە موحتاجن بە خودایی کە ھەموو سوود

و زىيانى والە دەستى ئەودا، كەوابى ھەمىشە ئومىدتان بەۋ دارايە زۆرتر بى و پىرۋى و بەختىيارى خۇتان لەۋ پەرۋەردگارە داراۋە بزانن نەك لە دراۋ و دارايى خۇتان. جا لەم شۈيئەدا بە مۇناسىبەت زەمى دەرچوۋنى ئەۋ قەۋمە لە ۋلاتى خۇيان لە بىمى تاعوون، چەن شتى ھەيە ئەيخەمە پىش چاۋتان ھەتا بىيان كەن بە سەرمەشق بۇ ژيان و بۇ پىرۋى و بەختىيارىتان ھەتا ھەتايە.

يەكەم: بىر و باۋەرى مۇسۇلمان لەسەر ئەۋەيە كە خۇداي تەعالا پەرۋەردگارى عالمە و لە ھەموو كائىناتا كەم و زۆر ھەرچى بوۋە ھەيە و ئەبى ھەموۋى بە ھىزى ئەۋ ۋە لەسەر خواستى ئەۋە، ۋە ئەگەر خواستى نەبى ھىچ شتى، لە سوود و زىيان، لە عالمە ما روونادا.

دوۋەم: ۋە كۈۋ خۇداي تەعالا خالىقى ھەموو شتىكە ۋە ھەا ياسايەكى راستى دامەزراندۋە كە ئەۋ ياسايە بە كاردى ھەتا ھەتايە، واتە بۇ ھەر شتى روۋىدا ھۆيەك و شتىكى دانائە، ئەۋ ھۆيە بىي ئەۋ شتە ئەبى، ۋە نەبوۋ نابى: باران ئەبارىنن گىيى بى ئەۋرىنن، گەرما ئەخاتە ھەۋاۋە ھەتا مېۋە و كشتوكالى بى پىئەگەيەنن. زانست و پىشەسازى دانائە بۇ ئەۋە ھەركەسى بوۋ بە خاۋەنيان بىي بە خاۋەنى دەسلەت لە جىھانا.

ۋە تەماشى پاكى خۇراك و بەرگ و پۇشاك و ھەۋاى پاك بوۋن بە ھۆى تەندروستى، ۋە پىنچەۋانەى ئەمانە بوۋن بە ھۆى بىمارى و دەرد و بەلا، ۋە دەرمانكردنى نەخۇشى و فەرمان ۋەرگرتن لە دوكتورى زانا بوۋە بە ھۆى چاركردنى نەخۇشى.

تەماشى ئەكەى دارى بە دارىكى تر پىئەند ئەكرى مېۋەكەى ئەگۈرى، ۋە تۆمى لە عەرزا يا تۆمى لە حەيواناتدا ئەگۈرى، زەرەتەكە يا حەيوانەكە ئەگۈرى. ۋە لە ناۋى نەخۇشى ئاۋلە مىندالى ئەكۈتن ئاۋلە ئەگرى.

ئەمانە ھەموو وان لەبەر دەستووری سوننەتی خودا و یاسای پەرورەدگاردان لە
عالمەدا، وە خودا فرمویوەتی لە باسی «ذو القرنین» دا: ﴿وَأَتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباً﴾^(٨٤)
فَاتَّبَعَ سَبَباً^(٨٥) ١.

سێھەم: وەکوو خودا ئەم ئەسبابانەی داناوە یاسایەکی تریش ھەیە کە ئیمە تا
ئێستە نەمانتوانیوە کە شەفی بکەین و سەرپرەکەی بزاین کە بە شیوەی گشتی پێی
ئەلێن: «خرق العادة»، ئەوەتە ھەزرەتی ئادەمی بە بێ باوک و دایک دروست کردووە،
و وشتەری ھەزرەتی سالحی لە بەرد ھێناوەتە دەرەوە، وە ئاگری سارد کردووە
لەسەر ھەزرەتی ئیبراھیم و بە ساغی لەو ئاگرە دەرچوو، وە داری عاسای ئەکرد
بە مار و ئەژدەھا بۆ ھەزرەتی موسا، وە عیساى بە بێ باوک دروست کرد و ھێژیکێ
رۆحی وای پێدا کە کوێری سکوماى خوێش ئەکرەو و بەلەکی چاک ئەکرەو و
چەند مردووی زیندوو کردووەتەو. وە قورئانی نارد بۆ پێغەمبەر کەس نەیتوانی
کەلامی وەھا داوێ و ئەو ئوممەتە نەزانە پێ بەرزکرەو و کردی بە پیرۆزی بۆ
ھەموو عالم و کافر و موسوڵمان لە زانست و مەعلووماتی قورئان سوودیان وەرگرت.
(ئەم باسە بۆ کەسێکە باوەڕی بە پێغەمبەران و رەھبەران بێ).

وە بۆ ئەو کەسانەیش کە باوەڕیان بەوان نەبێ؛ ئەگەر باش تەماشای بکا ئەزانن
کەلێ قانونی عیلمی کە شەف کراوە کە تا ئێستە کەس ئاگای نەبووە لێیان و گەلێ
شتی وا ھەیە کە تا ئێستە سەرپرەکەی نەزانراوە؛ وەکوو چلۆنی ھەلسوورپانی ئەم
ئەستێرانە لە عالمەدا و بناغەتی ئەم ھەلسوورپانە و ئەنجامی ئەم ھەلسوورپانە و ھێزی
جازیبە لەناو ئەم شتانەدا کە ھەلئەسوورپێن.

جا لەمانەو دەركەوت كە ئایینی بەرزى ئىسلام وەكوو باقى مەعلووماتى عىلمى دائىما لەگەڵ حەقىقەت و راستیدا نەروا و چاوبەست و فروفیلى تیدا نیه و ھەر شتى عىلمى بى ئىسلام وەرى نەگرئ.

كەوابى واجبە بە دینی ئىسلام لەسەر یاسای سوننەتى پەرەردگار ھەر موسوڵمانى پارێز بکا لە بلاوہبوونی نەخۆشى و تىیکۆشى بۆ ئەسبابى تەندروستى و ھەر شتى لە عىلم و پىشە و کردەوہ كە بىي بە ھۆى بەرزوہ بوونی فەرد یا کۆمەڵ سەعى بۆ بکا و قەتەن بە خەيالآت بايى نەبى.

كەوابى نەگەر لە ناگر رابکا و لە لافاو خۆى پياريزى چۆن مەعقوولە، نەگەر لە نەخۆشى و لە دەرد و ئىش خۆى پياريزى مەعقوولە. ئەوہ تە وەكوو لە بوخارى شەریفدا ھەيە حەزەرەت فەرموویەتى: «پاکەن لە گول وەكوو رائەكەن لە شیر». ھەر لە شەرحى بوخاریدا گولن لە ناو کۆمەلنى عەرەبدا ھات حەزەرەت ﷺ فەرمووی: ئیمە لەباتى تۆ موبایەعەى ئىسلامیەتمان بۆ کردووی ئیتر خودا حافیزت بى ئىجاب بە زەحمەت کیشانى تۆ ناكا.

وہ فەرموویەتى: ئەگەر بیستتان «وہبا» کەوتووہ تە ولاتیکەوہ مەرۆن بۆ ئەو ولاتە، بەلام ئەگەر وان لە ولاتەکەدا دەرەمچن، ئەویش ھەر لە یاسای پارێزە؛ چونکی ئەھلى ئەو ولاتە با زاھیرەن ساغ بن بەلام قابیلە مادەى ئەو نەخۆشیەیان وەرگرتى. وە زیاد لەمە ھۆى دەرچوونیان ئەبى بە ھۆى دل شکانى ئەو بى دەستانە وان لەو ولاتەدا و ناتوانن دەرچن، وە ئەبى بە ھۆى برىنى رشتەى رەحم لە بەینى خزم و خویشانا.

وہ ئەوہى کە لە حەزەرەتوہ ﷺ رىوایەت کراوہ فەرموویەتى: «لا عدوى ولا طيرة ولا هامة ولا صفر» ئەمە ھەمووى ئىنکاری ئەو نەوعە تەئسىرە بووہ کە لە زەمانى جاھیلییەتا ئىعتقادیان [بى] کردووہ. واتە: ئەو جاھیلانە وایان زانیوہ ئەم دەرد و

بەلّا و نەخۆشییە بەحەتەمی بە تەبیەت تەئسیر ئەکەن و عەلاقەیان بە خواستی خوداوە نییە «العیاذ باللّٰه» جا حەزەرەت ویستووێتەتی ئەو باوەرە هەڵەیه لە دەماغیان هەڵدا، وە دەماغیان پەر بکا لە باوەر بە خودای تەعالا هەتا ئیمان بینن بەو کە هەر خودا خالێق و پەروەردگەر بۆ هەموو شتێ، وە هەر خودا «مسبب الأسباب»، واته نەسبابی داناو و کردووێ بە هۆی «مسبب» ئەگەرنا نەسباب بە بێ خواستی خودا شتی لێ پەیدا نابێ.

وە یەکنێ بیهوی بە درێژی ئەم باسە تێ بگا تەماشای «فتح الباری» شەرعی بوخاری بکا لە بابی «لا عدوی» دا لە کیتابی «طب» لە بەرگی دەهەمدا. جا ئەو نایە تە پیرۆزە کە زەمی ئەو کۆمەڵە ئەکا کە لە ترسی نەخۆشی لە دیکەیان دەرجوون لەبەر ئەوێ کە ئەوانە وایان ئەزانی ئەو نەخۆشینە بەقەراری قەتعی پێیان ئەگا و ئەیانکۆژی و لایان بەلای خوادا نەدەکردەو.

و ئەگەر لەسەر رێوایەتی سانی بێ ئەو تەبعەن لەبەر ئەو بوو کە راکردن لە جیهاد راکردنە بۆ فەساد و لایەت و نەمانی یاسا و نیاز و رازی بوون بە ملکەچی بۆ کافران ئەمەیش دیارە کە کاریکی نابار و ناھەموارە.

پاش ئەمانە بزانی کە قەرزەدان عیبارە تە لەو کە میقداری لە مائی خۆت، لە ئالتوون و زیو یا لە ئەوراقی رەواچی روژ، وە یا لەو شتانە کە وێنە شەرعیان هەیه وەکوو گەنم و جۆ و خورما و میوژ و باقی خواردەمەنی کە تیکەڵ نەبێ لە ئەجزای جیا جیا بیدە ی بە داماوێ داوای بکا لێت لەسەر ئەساسی ئەمە کە لە کاتیکا ئیمکانی بێ وێنە ئەو ماله بداتەو بە خاوەن قەرزە کە.

قەرز کردن لەلایەنی موحتاجەو ئەحکامی خەمسە بەسەرا دی، هەروا لەلایەنی قەرزەدریشەو: «حەرام» و «واجب» و «مەکروو» و «مەندووب» و «موباح» ئەبێ، وەکوو لە کتیی شەرعیەتا باس کراو. وە قەرزەدان بە داماو گەلێ ئیحسانە.

ریوایەت کراوە کاتێ ئایەتی: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ نازل بوو یەکنێ لە ئەسحابەکان ئەبوو «دحاح» ناو هات بۆ خزمەتی حەزەرە رضی اللہ عنہ عەرزی کرد: یا رەسوولەللا راستە خودای تەعالا داوای قەرزی لە ئیمە ئەکا؟ فەرمووی: بەئێ. عەرزی کرد: دەستی خۆتەم بدەرئ! ئەویش دەستی بۆ راکێشا، جا عەرزی کرد: یا رەسوولەللا وا من باغیتکم هەیه شەشسەد دار خورمای تێدا یە دام بە قەرزی بە خودا، ئەمجار روشت بۆ باخەکی بانگی کرد لە ژنەکی: دایکی دەحاح دەرچن لە باخەکی بە خۆت و مندالەکانەوه، من ئەم باخەم داوه بە قەرزی بە خودای تەعالا، ئەویش بە فەوری لە گەڵ مندالەکانیا دەرچوون لەو باخە و چوون بۆ شوینیکی تر.

و بە ئیتیفاقی هەموو ئیمامانی دین دروست نییە لەسەر هیچ نەوعە قەرزی: نەکم و، نە زۆر زیاد لە مالهەکی خۆی قازانج وەر بگرئ، بەئێ ئەگەر قەرزارەکی خۆی بە پیاوێ شتیک لە زیادەیدا بە خواوەن مأل ئەوه بۆی دروستە وەری بگرئ؛ چونکە حەزەرە فەرموویەتی بە ریوایەتی ئەبووهوریرە: «إن خيارکم أحسنکم قضاء». «رواه البخاری و مسلم و غیرهما» وە حەزەرە رضی اللہ عنہ تاریفی ئەو کەسانە کردووە کە قەرزی باش ئەدەنەوه، واتە لە وەختی دەس روشتنا بە بێ تەفرە و بە روویەکی خۆشەوه بەزێادەوه وێنە ی ئەو مالهە بباتەوه بۆ خواوەنەکی.

وە حەزەرە رضی اللہ عنہ وشتێکی یەك سألە قەرزی کرد دوا بۆ وشتێکی چوارسالانە ی نارد بۆ خواوەن مالهە. وە ئەم حەدیسە دەلیلە لەسەر ئەمە کە قەرزی کردن لە حیواناندا دروستە، وە ئەمە مەزھەبی جومھوورە ئیلا ئیمامی ئەبوو حەنیفە رضی اللہ عنہ وە کوو لە جینگە ی خۆیا باس کراوە.

وە پاش ئەوه کە خودای تەعالا فەرمانی دا بە جیھاد لەبەر بەرز کردنەوهی کەلیمە ی خودا و تەرغیبی دان لەسەر سەرفکردنی مأل لە ریگە ی خودادا رووداویکی ناو بەنی ئیسرائیلیشی بۆ گێرانەوه کە بە ئەمری خودا جیھادیان کردووە،

وہ فرمووی:

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ
لَهُمْ أَعِثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

واتە: ئایا نابینی و تەماشای ئەو کۆمەڵە ناکەیی لە پیاوێگەرەکانی بەنی ئیسرائیل
لەبەر ئەوە فامیان کرد بە داماوێ و بنی شانی و بنی ناوی خۆیان لەسەر تەرکی جیهاد
عەرزی ئەو پێغەمبەرە ناو خۆیان کرد - دواي حەزەرەتی موسا - کە ناوی
«ئەشمەویل» عليه السلام بوو: پادشایە کەمان بۆ راپەرێنەو بۆمان دیاری بکە هەتا فەرمانداریمان
بکا و ئێمەیش جەنگ بکەین لەگەڵ دوژمنانی دینی خۆمان لە رێگەیی خودادا؟

﴿قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾
ئەویش فرمووی: ئایا چاوەڕوان ئەکرێ غەزا کردن فەرزی بکەیت لەسەرتان ئەمە
کە ئێوە خۆتان دوا بخەن لە جەنگ و جەنگ نەکەن!

﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ
دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا﴾

ئەوانیش جوابیان دایەووە و عەرزیان کرد: ئایا ئێمە چ سوودی بکەمان بۆ ئەبێ لەوێدا
کە جەنگ نەکەین لە رێگەیی خودادا، وە لەحال بێجگە لەوێ کە جیهاد لە زاتی خۆیا
ئێحسانە ئێمە دەرکراوین لە لایەنی ئەو دوژمنانەو لە خانوو و نیشتمانی خۆمان و
دووڕیش خراوینەو لە ئەولادەکانمان؟ چونکە ئەوان مەبەستیان جەنگ کردن بوو
لەگەڵ ئەمالیقەدا کە ئوممەتی بوون لە قەراخی دەریای رۆمدا لە بەینی فەلەستین و
میسردا دانیشتبوون، وە ئەو شوێنە کە تیا یا بوون وەختی خۆی شوێنی بەنی ئیسرائیلی
بوو، بەلام ئەوان هاتن لەو شوێنانە دەریان کردن و منداڵەکانیان بە دیل بردن.

﴿فَلَمَّا كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾

جا له کاتیکا جه‌نگ کردن و غه‌زا فهرز کرا له‌سه‌ریان له‌لایه‌نی خوداوه هه‌موو پشتیان هه‌لکرد له جه‌نگ کردن ئیلا که‌می نه‌بی له‌وانه که به دَل ئیماندار بوون.

﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

وه به راستی خودای ته‌عالا زانایه به‌وانه که سته‌مکارن و حه‌قیان لئ ته‌ستیته‌وه.

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾

ته‌شمه‌ویل ^{عليه‌السلام} له خودای ته‌عالا پارایه‌وه که پاشایه‌کیان پی بدا، وه «بالفعل» خودا نه‌مری فهرموو: که «طالوت» دیاری بکا، جا نه‌ویش فهرمووی به به‌نی ئیسرائیلیه‌کان: خودای ته‌عالا تالوتی ره‌وانه کردووو بۆتان بین به پاشاتان. وه تالوت ئینسانیکی خاوه‌ن سهر و سیمای جوان و قه‌واره‌ی به هه‌ینه‌ت و به هه‌یه‌ت بوو، به‌لام دارایی نه‌بوو، وه له ته‌ولادی بنیامین بوو.

﴿قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ﴾

ته‌وانیش وتیان: چلۆن پاشایه‌تی ده‌س نه‌دا بۆ تالوت له‌سهر ئیمه وه‌لحال ئیمه شیاوتر و مونا‌سبترین بۆ ریاسه‌ت؟

چونکی نه‌و له نه‌ته‌وه‌ی بنیامینه که به یاسای به‌نی ئیسرائیل دوور بوون له ریاسه‌ت و نوبوو‌هت؛ چونکی ریاسه‌ت له نه‌ته‌وه‌ی یه‌هووزا بوو و نوبوو‌هت له نه‌ته‌وه‌ی لاوی کورپی یه‌عقوب بوو.

﴿وَلَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾

وه عه‌لاوه‌ی نه‌وه گو‌شادی و فهراوانی نییه و پی نه‌دراوه له مال و داراییدا.

﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾

ئەشمەویل فەرمووی: خودای تەعالا کردووێتی بە پاشا لەسەرتان لەبەر چەن شت؛ یەكەم: خودا بازێ سیفاتی نەفسی وەهای پێداوە کە لایەقی ریاسەت بێ وەکوو عەفو و چاوپۆشی لە بازێ کەس و ئێدارە و دامرکەندنی بازەکەسی و بەرزێ لەخو و رەوشتا. وە لە لەشدا قەوارەدار و بەهەییەتە، وە لە زانستێ خواوەن عیلم و خواوەن مەعلووماتە.

﴿وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ﴾

بێجگە لەمانە خودای تەعالا خواستە لە هەموو شتێکا چێ بکا ئەیکا، وە مۆلك و ریاسەت کە عائییدی ئەو بە هەرکەسی بدا ئەیدا و کەس ناتوانێ مەنعی بکا.

﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

خودا زانستی گۆشادە و دانای راز و نیازە و حیکمەت هەبە لە کار و باریا، وە ئێمە نەزانین و ئەنجامی کار نازانین، وە خودا بە دەوام ئەم زانستە هەبە، بەلام ئێمە جارجار پڕتەوێ لە زانست لەلای ئەو وە لێمان ئەدا وە جار بە جار بێ بارەین. جا لەبەر ئەو کە بەنی ئیسرائیلیەکان هەر ملیان پێچ ئەدا و لە ئەنجاما وتیان: ئەگر حوجەت و بورهانیکت بێ لەسەر پاشایەتی تالووت قەبوولی ئەکەین بە پاشا، وە ئەشمەویل لە خودا پاراپیوە بۆ بورهانی کە ئیقناعیان بکا خودای تەعالا فەرمووی: بورهانیان ئەوێ ئەو تەبووتە کە هۆی نەسەرەتیان بوو لەسەر دۆژمن، وە ئێستە لای دۆژمنەکانە ئەنێرمەووە بۆیان. ئەشمەویل ئەم فەرموودە خودایە بۆ گێڕانەو وەکوو خودا ئەفەرمویت:

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ﴾

پیغەمبەرەکیان کە ئەشمەویل بوو فەرمووی پێیان: نیشانی ریاسەت و پاشایەتی تالووت ئەمەیه: ئەو سندووقە کە لەلای حەزرەتی موسا بوو و دوژمنەکان وەریان گرت لێتان لەم رۆژانەدا بێتەووە بۆ لاتان کە لەو سندووقەدا هەیە ئارامی دڵ و گیانی ئێوە لەبەر ئەو یومن و پیروزییە کە لەلایەنی خودای ئێوەوە هەیە لەگەڵ ئەو سندووقەدا. وە لەو سندووقەدا هەیە بازي پاشماوە و ناساری پیروزیی واکە ئالی موسا پاش خویان بەجێیان هێشتوو، وەکوو عاسا و بەرگ و پۆشاک، وە دوو لەوح لە تەوراتی حەزرەتی موسا، وە عاسای هاروون و بەرگ و پۆشاکێ ئەویش، وە ئەم تابووتە مەلایکە هەڵی ئەگریت لەناو دوژمنەکان و ئەوان پێی نازانن.

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

وە لەم کارە گەورەدا کە رووئەدا نیشانیەکی زۆر گەورە هەیە لەسەر تەوانایی خودا و پیروزی پیغەمبەرەکانی و پاشایەتی تالووت ئەگەر ئێوە ئیمان و باوەڕتان بێ. بزائن! لەم تابووتەدا زاناکان گەلێ قسەیان کردوو، نزیکەکیان ئەمەیه: کە سندووقێکی تایبەتی حەزرەتی موسا بوو، وەختی خۆی حەزرەتی موسا تەوراتی داناوە لەناویا، وە پاش وەفاتی حەزرەتی موسا بازي ناساری حەزرەتی موسایشیان داناوە لەناویا؛ وەکوو: عاسا و، عەمامە و، پۆشاکێ خۆی، هەروا عاسای حەزرەتی هاروون و بازي بەرگی ئەویشی تیا بوو. بە هەرحال ئەم سندووقە شتیکی نایاب و پیروز بوو لەناو بەنی ئیسرائیلیەکاندا.

ئەگىرنەۋە لەپاش ھەزرەتى موسا، واتە لە زەمانى «يوشع» ەۋە لە پاش ئەۋە
ھەركاتى بەنى ئيسرائيل شەريان بىكردايە لەگەل دۆژمنەكانيانا ئەۋ سندووقەيان ئەھيتا
لە پىشى سوپاكەۋە ئەيان برد، ۋەكوو ئالاي ئيمرو، ۋە كاتى كە بەنى ئيسرائيلەكان
ئەيان بىنى سەكىنە ۋ ئارامىكى رۇحى بەسەريان ئەھات، بە نەوعى كە گيانى خويان
لە بىر ئەچۈۋەۋە ۋ ئەكەۋتە جەنگەۋە، ۋە خودايش نەسرەتى ئەدان بەسەر دۆژمنەكانيانا.
ئەم ۋەزە دەۋامى كرد تا دەۋرى ئاخىرى ھكۈمەتى لە ھكۈمەتەكانيانا ۋ
خەلكى گىرۋەدى گوناھ ۋ تاوان بوون ئەمجار ئەۋ بەرەكات ۋ ئاسارە قەدىمەى
سندووقەكە نەما رۆژى لە جەنگى ئيسرائىلى لەگەل ەمالىقەدا دۆژمنەكان ھاتن
ئەۋ سندووقەيان گرت ۋ بەتالان برديان، ۋە لەلای ئەۋان مايەۋە، ۋە ئيسرائيلەكان
كەۋتە پاشەۋە، تا خودا ئەشمەۋىلى نارد كرى بە پىغەمبەر لەسەريان، ۋە بازى
پىرۋزى ۋ بەرەكاتى ئەۋيان بىنى، جا داۋايان لى كرد كە داۋا بكا لە خودا پاشايەكيان
بۆ رەۋانە بكا ھەتا ۋەكوو جارى جازان جىھاد بكن، ۋە لە ئەنجامى پارانەۋەى
ھەزرەتى ئەشمەۋىلدا خودا ئەمرى پى كرد كە تالۋوت بكا بە پاشايان، كە ئەشمەۋىل
ئەم باسەى كرد ئەۋانە كەۋتە مل بادان داۋاي بورھانيان كرد لە ئەشمەۋىل، ئەۋىش
خودا ۋەحى بۆ كرد كە نىشانەيان ئەۋەيە: ئەۋ سندووقە ۋا لەناۋ دۆژمنەكانا خودا
ئەمر ئەكا بە مەلائىكە ھەلى بگرن ۋ بېھىننەۋە ۋ لەناۋ بەنى ئيسرائىلدا دايتىن. ۋە
فيعلەن ئەلى: بەنى ئيسرائيلەكان چاۋيان لىۋە بوو كە ئەۋ سندووقە لە ئاسمانەۋە
ئەھاتەخوارەۋە ھەتا داكەوت لە ناويانا، واتە مەلائىكە بە ئەمرى خودا ھىتايانەۋە
بۆيان. جا لە بازى رىۋايەتا فرىشتەكان ئەۋ سندووقەيان بەرز كىرۋەتەۋە بۆ ھەۋا
ۋە لەۋتە داۋان بەزانەۋە بۆ ەرز ۋ لە ناوياندا داۋان ناۋە.

وه بازی ریوایت ئەلێت: شەوێ نۆستبۆون کە سبەینی رۆژیان لێ بوووه
تەماشایان کرد ئەو سندووقە لە مەعبەدە کە یانا دانراوه.

وہ لہ بازی ریوایہ تا ئہ لئی: ئہو قہومہ کہ سندووقہ کیان لابیو گیرؤدہ بوون بہ گہ لئی ناساخی و نابوودی و برپاریان دا ئہو دہردانہ یان لہ شوومی داگیر کردنی ئہو سندووقہ یہ، جا عارہ بانہ یہ کیان بہ ست بہ جووتی گاوه و سندووقہ کیان ہاویتہ ناوی و ئہمریان کرد بہ دوو مہ ئموور، ئہو جووتہ گاو عارہ بانہ یان بردہوہ ہہ تا نزیکی ئاوہ دانی بہ نی ئیسرائیلیہ کان و لہوئی خوئیان گہرہانہوہ و خہ لکی ناگادار بوون لہ عہرہ بہ و گاکان و بردنیانہوہ بۆ ناو ئاوہ دانیہ کیان.

بہ ہہر حال لہ کاتی ئہم پرسیار و جوابی بہینی بہ نی ئیسرائیل و ئہ شمشہ ویل دا عا لئی و ئہو سندووقہ گہ شتہوہ دہستیان و دل موتہ ئین بوون و دانیان نابہ پاشایی تالووتدا. وہ دہرکہوت لہم بہ یانہوہ کہ سہ کینہ کہ بریتی بووہ لہو روح و دل گہرمیہ کہ بہ سہر بہ نی ئیسرائیلیہ کانا ہاتوہ لہ کاتی چاوپیکہ و تنی ئہو سندووقہ دا وہ کوو ہہر قہومی کہ ئاسار و موخہ لہ فاتی گہورہ ی خوئی بینی دل گہرم ئہ بی و حالی ئہ گورئی و خزی لہ بیر ئہ چیتہوہ. وہ کوو لہ ہہ موومانہوہ دیارہ.

جا پاش ئیعتیراف کردن بہ پاشایی تالووت سوپاہ کیان ریک خست بہ ریاسہت و قیادہ ی تالووت و ہاتن بۆ سہر عہ مالیقہ، کہ قہومی بوون لہ نزیکی دہریای ئہ حمہر و خہ لیجی عہ قہبہ دا، کہ لہو کاتہ دا ئہوان لہو ولاتہ دا فہرمانرہ وا بوون، وہ وختی خوئی ولاتی بہ نی ئیسرائیل بووبوو و ئہ مانہ داگیران کردبوو. جا بہ تہ بیعہ تی حال پیویست بوو کہ لہ نہ ہری ئہردہن بیہرینہوہ و رووبہ پرووی ئہو قہومہ دوژمنہ برؤن بۆ جہنگ، وہ کاتی سوپاکہ ریکہوت، ئہ گپرنہوہ کہ تالووت چاوی کہوت بہ «داوود» کہ کورپیکی بہ نیشات و خاودن ہیژ بوو ئہ مری کرد ئہویش بکہویتہ ناو سوپاکہ و لہ گہ لیانا بیت. وہ لہ ریوایہ تیکا ئہ لئین: «ئیشا» باوکی حہزرتی داوود لہ ناو سوپاکہ دا بوو لہ گہ ل شہش کہس لہ کورہ کانیدا، وہ داوود شوانی مہر و مالات بوو، وہ نہ ہاتبوو لہ گہ لیا و خودا وہ حی کرد بۆ ئہ شمشہ ویل ئہ مر بکا بہ

تالووت کہ داوود لہ گہل خویا بیا بؤ نہو شہرہ، جا تالووت نہمری کرد و ہتیاان لہ گہل خویانا.

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ﴾

جا کاتن تالووت بہ سوپاکہ یوہ دہرچو و ولاتی خوی و رووی کردہ ولاتی دوژمن فہرمووی بہ نہفرادی سوپاکہی: کہ خودای تہعلا بہراوردی نیخلاص و ساغی ئیوہ نہکا بہ ناوی رووباری کہ وا لہ ریگہ مانا. «قہ تادہ» ئہلن: نہو رووبارہ رووباری بووہ لہ ناو بہینی ولاتی بہنی ئیسرائیل و نہہری نہردہندا، وہ بازی نہلن ہہر رووباری نہردہن بوو.

﴿فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ

أَعْرَفَ عُرْفَةً بِيَدِهِ﴾

واتہ: ہہرکہ سنی لہ ناوی نہو رووبارہ بخواتہوہ نہوہ لہ گہل مندانیہ، وہ ہہرکہ سنی لئی نہخواتہوہ نہوہ لہ گہل مندایہ ئیلا کہ سنی کہ لالہ ویچی بہ دہستی خوی ہہلگری و دہمی ہن تہر بکا.

﴿فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾

کہچی لہ گہل نہم فہرمانہ یشدا ہہموو لایاندا لہ فہرمان و لہ ناوی رووبارہ کہیان خواردہوہ ئیلا چہن کہ سیکی کہم نہہن لہو سوپاہ.

﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا

الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾

جا کاتن کہ رابورد لہ رووباری ناوبراو تالووت و نہوانہ لہسہر بیر و باوہری نہوبوون و موخالہ فہیان نہکرد بوو کہ ژمارہ یکی کہم بوون لہ کومہلہی سوپاکہی

تالووت و تیان: نیم‌رۆ ئیمه تاقه‌ت و ته‌وانای جه‌نگمان نییه له‌گه‌ڵ جالووت و سوپاکه‌یا له‌به‌ر زۆری ته‌وان و زۆری ته‌سبابی جه‌نگیان و که‌می خۆیان.

ریوایه‌ت کراوه که سوپای تالووت، ته‌وه‌ی که له‌سه‌ر فه‌رمانی تالووت بوون، سێ‌هه‌زار که‌س بوون و سوپای دوژمنه‌کان له‌ ده‌وری سه‌ده‌هه‌زار که‌سا بوون.

﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمْ مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةُ كَثِيرَةٍ ۖ يٰأَذْنُ اللَّهِ﴾

وتیان ته‌و کۆمه‌له‌ موسوڵمانه که باوه‌ری به‌هێزیان له‌سه‌ر ته‌وه‌ بوو که قیامه‌ت هه‌یه و ته‌وانیش به‌ حوزووری خودا ته‌گه‌ن: زۆر سوپای که‌م زāl بوون به‌سه‌ر سوپای زۆرا به‌ یارمه‌تی خودا.

﴿وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

وه خودای ته‌عالا له‌گه‌ڵ ته‌وانه‌دایه که خۆگرن و سه‌بر ته‌که‌ن له‌به‌ر فه‌رمانی خودا و ئازار و ته‌قداری ته‌وا.

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾

جا کاتێ که ده‌رکه‌وتن له‌به‌ر چاوی جالووت و سوپا زۆره‌که‌یا.

﴿قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾

وتیان: ته‌ی په‌روه‌ردگاری زانای ته‌وانای ئیمه! سه‌بر و خۆگرتن و ئارامی له‌ ئاسمانی که‌ره‌می خۆته‌وه‌ بیاریته به‌سه‌ر دڵمانا.

﴿وَكَيْتَ أَقْدَامَنَا﴾

وه پێمان دامه‌زراو بکه له‌ شوێنی خۆیا هه‌تا رانه‌که‌ین.

﴿وَأَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾

وێ زالمەن بکە بەسەر ئەو کۆمەڵە کافەرەدا.

﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

جا سوپاکە ی تالووت سوپای جالووتیان شکاند بە یارمەتی خودا.

﴿وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ﴾

وێ داوودی کۆری ئیشا جالووتی پاشای عەمالیقە ی کوشت.

﴿وَعَاتَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ﴾

وێ خودا پاشایی بەنی ئیسرائیل و حیکمەت و ماریفەت لە کەشفی ئومووری موھیمەدا بەخشینی بە داوود. وێ بازێ ئەلێن مەبەست لە حیکمەت پایە ی نوبووەت و ریسالەتە.

لە واقیعا وەختی خۆی پایە ی پاشایەتی لە نەتەوێ «یەھووزا» ی کۆری یەعقووب و پێغەمبەراییەتی لە نەتەوێ «لاوی» کۆری یەعقووبدا بوو، وێ لەم ناخەردا پایە ی پاشایی و مایە ی پێغەمبەراییەتی ھەردوو یانی دا بە ھەزرەتی داوود کە لە نەتەوێ یەھوودا بوو.

﴿وَعَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ﴾

وێ لە ھەرچی نەوێ فەننێ کە خۆی ویستی تالیمی داوودی کرد و پێی زانان، وێ کوو فەننی زرێ و تاس و کلاو دروست کردن و غیری ئەوانە.

﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾

وێ ئەگەر ئەو نەبایە کە خوا ی تەعالا چاری بازێ ستەمکار بە بازێ کەس بکات عەرز و بە فەسادا ئەرۆیی قابیلیەتی ھێچی تیدا نەمێنێ.

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمَكْلَمِينَ﴾

بەلام خوای تەعالا فەزڵ و رەحمەتی زۆرە بەسەر عالەمدا، مەجالێ ئەو نادا
کە عالەم هەمووی بەفەسادا بپروات.

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

ئەوێ کە ناردنمانە خواوە لەبۆ تۆ هەموو ئایاتی خودا بوون، وە ئەیان خوێنینه وە
بەسەر ئێوەدا لەسەر زمانی جوهرەئیل عليه السلام بە شێوەیەک کە راست بێ و موافیقی واقعی
بێ، وە بە راستی تۆیش بزانی کە تۆ لەو رەهەبەرانی کە رەوانە کراوی بۆ سەر هەموو
جین و ئادەمیزاد، بۆ ئیرشاد کردنیان و شارەزاکردنیان بۆ رێگەی خودا بەیەکناسین
و پایەداری لەسەر کردەوێ پاک و لەسەر خوو و رەوشتی چاک، وە هەرکەسێ ئەم
رێگەیە وەرگرتبێ بە سەلامەتی و ئارام ئەپوا بە رێدا هەتا ئەگاتە ئەنجامی پێرۆزی
هەتا هەتایە.

جا لەم باسەدا چەن قسەیی هەیە:

[قسە ١] یە کەم: لە حیکمەتی ئەو مەنە ئاو خواردنەوێ ئەفرادی سوپایە لە
جانیی تالووتەو فەرموویانە: خەڵکە کە زۆر لە حالەتی نابار و روژیکێ گەرما بوون،
وە ئەگەر مەیدانی ئاسایش و ئاو خواردنەوێ بپوێن بڵاویان ئەکرد بەو قەراخی
رووبارەدا و لەوانە بوو کە دوژمن هێرش بێنێتە سەریان و بیان فەوتێنێ. وە یاخود
ئاوی ئەو رووبارە ئاوێکی قورس و سوێر بوو ئەگەر زۆریان بخواردایەتەو لەوانە
بوو زۆر کەسیان گیرۆدە ناساگی مێعەدە بێ و هەم بێ بە هۆی زالبوونی دوژمن.

به لَام بازیِ فرمویانہ: راستہ کی تہمہ یہ کہ تہفرادی سوپا تا بہ تہواوی نہرؤنہ ژیر فرمانہ وہ و خوئیان تہسلیم نہ کن بہ فرماندہی سوپا جہنگیان بئی ناکری و زال نابن بہ سہر دوژمند، وہ لہو کاتہدا بوو تہو سوپایہ تاو بہ کارہیتان لہ گہورہ ٹارہزوویان بوو۔ جا تالووت ویستی ساغی و فرمانبہری سوپاکہی بہ وہ بہراورد بکا کہ مہنہی تہو ٹاویان لی بکا، وہ فیعلہن دہرکہوت کہ عہدہدی کہ میان نہ بئی کہس نیتاعہی نہ کرد و لہوانہ بوو تہ گہر یارمہتی خودا نہ بواہیہ دوژمنہ کہ زال تہ بوو بہ سہریانا و لہناوی تہ بردن۔

وہ عہلاوی تہمانہ زالبوونی سوپا بہ زوری ژمارہ نیہ، بہ لککو بہ ہیزی دل و ٹیخلاس و جہنگی بیر و باوہرہ۔ بہراورد کراوہ ہہر کؤمہ لئی لہ سہر بیر و باوہر چووبیتہ مہیدانہ وہ زال بووہ مہ گہر لہ بہر خہتایی لہ یاسای جہنگہ کہ یانا یا کہم و کووری لہ چہ کیانا، کہوابی ہہزار کہسی خاوہن باوہر لہ دہ ہہزار کہسی بئی باوہر بہ سوودترہ، وہ فیعلہن وہ ہایش بوو بہو ژمارہ کہ مہوہ تہوان لہ شہری عہمالیقہدا غالب بوون۔ وہ تہ سحابی حہزرت ﷺ لہ واقعہی بہ درا زال بوون بہ سہر دوژمنہ کہ یانا۔ قسہی دووہم: باسی داوودہ، بازی تہ لئین: لہ سہر فرمانی تہ شمشہ ویل تالووت داوودی برد بو جہنگ و پئی وتبوو کہ جالووت تہ کوژی و توش تہ بئی کچی خوتی پئی بدہی؛ چونکہ پیای وا بو فرمانداری سوپا تہ شئی و لہ تہنجاما تہ بئی فرمانداری تہو سوپای تویہ بئی۔

وہ بازی وتوویہ: ہہر تالووت خوی تہ مری کرد جاپریان دا بہ سوپاکہدا ہہر کہس جالووت بکوژی کچی خومی بئی تہ دہم و تہیکہم بہ فرمانداری سوپا۔ بہ ہہر حال کاتی کہ داوود علیہ السلام جالووتی کوشت، داوود مہ شہور بوو لہ ولاتا و تالووت کچی خوی پئی دا، بہ لَام لہ تہنجاما کہوتہ بہ دگومانی لہ داوود و فرمانی بئی جئی کردن

هه‌تا تالووت عه‌زل کرا یا خۆی ئیستیقاله‌ی کرد، وه داوودیان له جیگه‌دا دانا له‌به‌ر که‌رامه‌ت و نه‌خلاق‌ی به‌رز و خودایش ریساله‌تی پێدا و بوو به‌گه‌وره‌ی دین و دونیا. ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾^۱.

جا پاش نه‌وه خودای ته‌عالا باسی چه‌زهره‌تی داوودی کرد و به‌مونه‌به‌ی نه‌وه‌وه باسی موسا و هاروونیش هاته‌پیشه‌وه، خودا بۆ ئیشاره‌ بۆ لای جه‌ماعه‌تی نه‌وه پیغه‌مبه‌رانه‌ فهرمووی:

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾

نه‌وه جه‌ماعه‌تی پیغه‌مبه‌رانه‌ بازیکیانمان ته‌فزیل داوه‌ به‌سه‌ر بازیکیانان.

﴿مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ﴾

له‌و پیغه‌مبه‌رانه‌یه‌ که‌سێ که‌ خوا قسه‌ی له‌گه‌ل کردووه‌ به‌ بێ واسیته‌ی فریشته‌، وه‌کوو چه‌زهره‌تی موسا له‌ کتوبی «توور» دا و، چه‌زهره‌تی «محمد المصطفی» له‌شه‌وی میعراجا.

﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾

وه‌ بازیکیانێ به‌رز کردووه‌ ته‌وه‌ به‌سه‌ر باقیه‌کانا به‌چه‌ن پله‌ و پایه‌ وه‌کوو چه‌زهره‌تی موحه‌مه‌د له‌ پایه‌کانی ده‌عه‌وت و عوموموی ده‌عه‌وت و ده‌وامی دین و ده‌ره‌جاتی میعراجا خودا به‌رزێ کردووه‌.

﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْنَتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾

وه‌ داومانه‌ به‌ عیسای کورێ مریه‌م چه‌ن موعجیزه‌ی گه‌وره‌ی وه‌ها که‌ نه‌بن به‌ شاهید له‌سه‌ر نه‌وه‌ پیغه‌مبه‌ری خودایه‌: وه‌کوو قسه‌کردنی له‌ بی‌شکه‌دا و خۆشه‌وه‌کردنی

کویری سکوما و ئینسانی به‌لەك و زیندوو کردنه‌وه‌ی مردوو، وه هیزمان پێدا به‌هۆی جویره‌ئێله‌وه‌^{ع‌ا‌ی‌ل‌ا} وه ئەم پێغه‌مبه‌رانه هه‌موو تیکۆشین بۆ ته‌مێ و ته‌ربیه‌تی ئاده‌میزاد و ته‌وجیهیان بۆ ته‌وحیدی خودا و عیبادت کردن به‌ ئیخلاص به‌هۆی ئەو مو‌ع‌ج‌یزاته‌وه که چاویان پێی که‌وت و حه‌قیان وابوو له‌سه‌ر یه‌کێتی و پاکی دڵ بمێننه‌وه، که‌چی پاش ئەوان ده‌ستیان کرد به‌ ئاشووب له‌ به‌ینی خۆیان.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلْنَا الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ
الْبَيِّنَاتُ﴾

وه ئە‌گه‌ر خودا ئیراده‌ی بک‌ردایه که ئارام بن ئە‌وان جه‌نگیان نه‌ده‌کرد پاش نه‌مانی پێغه‌مبه‌ره‌کان له‌ناویانا له‌ پاش ئە‌وه که مو‌ع‌ج‌یزاتیان بۆ هات.

﴿وَلَكِنْ اٰخْتَلَفُوا﴾

به‌لام ئیختیلافیان تیکه‌وت له‌ بیر و باوه‌ردا.

﴿فَمِنْهُمْ مَنْ ءَامَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ﴾

بازیکیان هه‌ر ده‌وامیان کرد له‌سه‌ر ئیمان، وه بازیکیان وه‌رگه‌رانه‌وه له‌ دین، یاخود بازی له‌وانه که پاش پێغه‌مبه‌ره‌کان په‌یدا بوون، ئیمانیان هێنا به‌و پێغه‌مبه‌رانه که باوک و باپیره‌یان ئیمانیان پێ هێنا بوون، وه بازیکیان ئیمانیان نه‌هێنا.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلُوا﴾

وه ئە‌گه‌ر خودا مه‌یلی ببوایه که هه‌موو دۆستی یه‌ك بن ئە‌یتوانی وایان لێ بکا شه‌ر نه‌که‌ن.

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾

به‌لام خودا هه‌رچی ویست ئە‌وه ئە‌کا.

له‌م جینگه‌دا چهن باسیک هه‌یه:

[باسی] یه‌که‌م: ئەم ئایه‌ته‌ نه‌سه‌ له‌وه‌دا که خودای ته‌عالا بازی له‌ پیغه‌مبه‌رانی
فه‌زله‌ داوه‌ به‌سه‌ر بازیکیانا، وه‌ ئیشاره‌تی کردووه‌ بۆ هۆی ئەو فه‌زله‌ به‌ بازی شت،
وه‌ کوو ئەوه‌ که خودای ته‌عالا به‌ بێ هۆی فریشته‌ قسه‌ی له‌ گه‌له‌ بازیکیانا کردووه‌،
وه‌ بازی پایه‌ی پێداون، وه‌ موعجیزاتی به‌ عیسای کو‌ری مه‌ریه‌م داوه‌. بۆ ئەوه‌ که
بزانن پیغه‌مبه‌ره‌کان - سه‌لامی خویان له‌سه‌ر بێ - له‌ حه‌قیقه‌تی نوبووه‌ت و ریساله‌تا
فه‌رقیان نییه‌ و فه‌رق و جیاوازی له‌ ئەحواله‌ و سیفاتایه‌. چونکی مه‌عنای نوبووه‌ت
ئەوه‌یه‌ که ئەو زاتانه‌ خه‌به‌ردار بێن له‌ ئه‌مر و نه‌هی خودا و ئاداب و فه‌رمانیان له‌لای
خوداوه‌ بۆ بێ؛ خواه‌ ئه‌مریان پێ کرابێ ئەو ئادابه‌ بگه‌یه‌نن به‌ خه‌لک یا ئه‌مریان
پێ نه‌کرابێ. وه‌ له‌م مه‌عنادا کۆمه‌له‌ی ئەنبیا هیچ فه‌رقیان نییه‌.

هه‌روا ریساله‌ت ئەوه‌یه‌ که خودای ته‌عالا ئینسانێ هه‌له‌بژێری له‌ ناو ئاده‌میزادا
له‌ پیاوانی ئازاد و خاوه‌ن خوو و ره‌وشتی باش بۆ ئەوه‌ که ئادابی بۆ ره‌وانه‌ بکا، وه‌
کتیبی بۆ نازله‌ بکا و ئه‌مریشی پێ بکا که ئەو ئادابه‌ بگه‌یه‌نێ به‌ باقی ئاده‌میزاد، وه‌
له‌م مه‌عنای ریساله‌ته‌ی‌شا فه‌رقی ره‌سووله‌ فرستاده‌کان نییه‌، وه‌ فه‌رقی که بێی له‌
بازی سیفاتایه‌ وه‌ کوو باسی ئەکه‌ین.

مه‌سه‌لا مه‌شه‌هووره‌ که فرستاده‌کان واته‌: ئەو ره‌هه‌برانه‌ که ره‌وانه‌کراون بۆ سه‌ر
ئاده‌میزاد و فه‌رمانیان پێ دراوه‌ به‌ ته‌بلیغات، گه‌وره‌ترن له‌و که‌سانه‌ که ئادابه‌که‌
هه‌ر بۆ خۆیان بووه‌ و ئه‌مریان پێ نه‌کراوه‌ به‌ ته‌بلیغات له‌به‌ر ئەوه‌ ئه‌مانه‌ به‌ هۆی
ته‌بلیغات و راگه‌یاندنی ئەحکامه‌وه‌ زه‌حمه‌تیان زۆر کێشاه‌ و سوودیان بۆ ئاده‌میزاد
زۆر بووه‌.

وه له ناو ئەم فرستادانه‌دا ئەوانەیان کە زەحمەتیان زۆرتر بوو کە ناسراون بە «أولو العزم» گەورەترین لەوانە کە زەحمەتیان بەو پایە نەبوو، ئەمانە پێنج کەسن: نوح، ئیبراهیم، موسا، عیسا، «محمد المصطفی»، سەلامی خوایان لێ بێ، هەتا هەتایە. وه له ناو ئەم پێنج کەسە «أولو العزم» هەدا حەزەرەتی «محمد المصطفی» لە هەمووان گەورەترە لەبەر چەن دەلیل:

یەکەم: خودا فەرموویەتی بە حەزەرەتی موحەممەد ﷺ: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾. ۱. وه مادام کە هۆی رەحمەت و میهرەبانی خودا بێ بۆ هەموو عەالم پێویستە کە لە هەموو عەالم گەورەتر بێ.

دوووەم: ناوی حەزەرەتی شی کردوووە بە رەفیقی ناوی خۆی لە دوو کەلیمەیی شەهادەت و ئیمان و لە بانگدانا و لە تەحیاتا، وه باقی پێغەمبەران و نەبوون.

سێهەم: ئیتاعەتی پێغەمبەری کردوووە بە ئیتاعەتی خۆی و فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَطْعِ الرِّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾. ۲. وه بەیعت کردن بە حەزەرەتی کردوووە بە بەیعت کردن بە خۆی و فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يَبَايِعُونَ اللَّهَ﴾. ۳. وه رەزای کردوووە بە رەزای خۆی و فەرموویەتی: ﴿وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ﴾. ۴. وه خودا و پێغەمبەری خودا شیاوترن لە هەموو کەس بۆ ئەوە کە رازیان بکەن لە خۆیان. وه ئیستیعجابه و فەرمانبەرداری پێغەمبەری کردوووە بە ئیستیعجابه و فەرمانبەرداری بۆ خودا و فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ﴾. ۵.

۱. الأنبياء؛ ۱۰۷. ۲. النساء؛ ۸۰.

۳. الفتح؛ ۱۰. ۴. التوبة؛ ۶۲.

۵. الأنفال؛ ۲۴.

چوارەم: موعجیزەى حەزەرەت ﷺ وە کوو قورئان بى ئەمىنەتە وە تا دەوامى دنیا، وە موعجیزاتى باقى پىغەمبەرەن ﷺ لە پاش خویان نەماوەتە وە. وە «بالطبع» ھەرکەسى دەللى ریسالەتى دەوامدارتر بى ئەو پايەى بەرزترە.

پىنجەم: مادام ئەندازەى سوورەتى کەوسەر کە سى ئایەتە بە موعجیزەىك ئەژمىرى ئەبى ھەموو قورئانى پىرۆز بگات بە ئەندازەى دوو ھەزار موعجیزە و شتى زیاتر؛ چونكى قورئان شەش ھەزارو کوسوور ئایەتە.

شەشەم: ئەمەىە حەزەرەت ﷺ رەوانە کراوہ بۆ سەر ھەموو ئادەمیزاد و پەرى، وە ئەمە مووجیبى ئەوہىە کە مەشەقەت و ئازارى زۆر بووبى، وە ھەرکەس کە مەشەقەتى زۆر بى ئەجر و سەوابى زۆرتەرە و فەزلى زۆرتەرە.

حەوتەم: ئەمەىە کە ئوممەتەکەى لە ھەموو ئوممەتێ گەورەترە بە نەسى ئایەتى: ﴿کنتم خیر أمة أخرجت للناس﴾^۱، وە گەورەىی ئوممەت باعیسە، وە یا دەلیلە لەسەر گەورەىی خاوەن ئوممەتەکە؛ کەمالى تابعى فەرعى کەمالى مەتبووعە.

ھەشتەم: کە موحاممەد رىوایەتى کردووە لە حەزەرەتەوہ ﷺ کە فەرموویەتى: پىنج شتم بى دراوہ کە نەدراون بە ھىچ کەسى لە پىش مندا و فەخریش ناکەم: (۱) رەوانە کراوم بۆ سەر رەش و سوور و لە پىش مندا ھەر پىغەمبەرێ بۆ کۆمەلنى رەوانەکراوہ. (۲) عەرز ھەموو کراوہ بە مزگەوت بۆ من و گلەکەى کراوہ بە ھۆى تەیەموم و باعیسى تەھارەت. (۳) یارمەتیم دراوہ بەوہ کە لە ماوہى یەك مانگەرینگە دوژمن لىم ئەترسى. (۴) ھەر تالانى کە بىگرىن لە کافرەکان حەلال کراوہ بۆ ئوممەتەکەم، بەلام ئەم تالانە حەلال نەکراوہ بۆ غەیری ئىمە لە ئوممەتى عالەم. (۵) شەفاعەتم

پې دراوه، واته تکا کردن له روژی قیامتو بؤ تاوانباران. وه من ئهو شه فاعه تهم هه لگرتووه بؤ ئوممه ته کهم و (إن شاء الله) ئه بې به نه سېبی هه رکه سې که شه ریکی بؤ خودا بریارنه دا بې. ئه م ده لیلانه و گه لې ده لیلی تریش ئه بن به هو ی ئه وه که حه زره ت ﷺ له هه موو پیغه مبه ره کان گه وره تر بې. به تایبه تی ده وامی به جې هینانی ئادابی ئیسلام له ئه ترافی عالهمی ئیسلاما له هه موو مزگه وت و جامیعی، وه له هه موو خانوو و نیشتمانی، وه له هه موو چۆل و ئاو هه دانییه کدا له هه موو کاتیکدا له سه رماو له گه رمادا له خو شی و له ناخو شیدا، وه ده وامی ئه مر به مه عرووف و نه هی له مونکه ر به قه ی ته وانی زانا کان و ده وامی خو یندنه وه ی ئه و کتیبه که خودا کردوویه تی به سه رچاوه ی ئیسلام وه کوو قورئانی که ریم. ئه مه گه وره تر [ین] ده لیله بؤ ئیسانی به ئیسف که ساحیبی ئه م دینه و پیغه مبه ری ئه م په یغامه له باقیه کان گه وره تره.

جا پاش ئه وه به ئایه تی قورئان ده رکه وت که بازی له م پیغه مبه رانه گه وره ترن له باقی پیغه مبه ران و به ئه دیللله ی نه قلییه و عه قلییه ده رکه وت که حه زره تی موحه ممه د ﷺ له باقی پیغه مبه ران گه وره تره ئیتر واجبه ئه و حه دیسانه که مه نع ی فره قیان کردووه له به ینی پیغه مبه رانا و ئه و ئایه تانه یش که مه نعمان ئه که ن له فره ق خستن، مه عناکه یان به خریته سه ر مه نع ی فره قکردن له ناویانا له حه قیقه تی نوبوو هت و ریساله تا؛ چونکی له م حه قیقه ته دا، ئه به دا، فره قیان نییه هه رچه ن له سیفاتا و له پایه ی کرده وه و خزمه تکردنی ئاده میزادا، وه یا له گه وره بی و ده وامی مو عجیزه کاندای فره قیان بې.

مه سه لا مو عجیزه ی وه کوو قورئان که تا روژی قیامت دیاره و کهس ناتوانی و ینه ی ئینشا بکا و عوموومی ده عوه تی پیغه مبه ر ﷺ بؤ ئه فرادی خاوه ن هو ش له جیهانا، ئه مه گومان نایه لې له دلی هو شیارا که «محمد المصطفی» ئه شه رفی پیغه مبه رانی جیهانه.

وہ یا مەعنای ئەو مەنەعی فەرەقە ئەوہیە کە ئینسان دەستی کرد بە فەزڵدانى پێغەمبەرى بەسەر باقیەکانا جار بە جار ئینسان گیرۆدەى بى ئەدەبى ئەبى لە گەڵ بازى لەوان و ئەمەیش - پەنا بە خودا - ئینسان رائە کیشى بۆ کوفرى رووت.

باسى دووہم: لە عورفى دینا «نەبى» و «رەسول» واریدن و ئەبى مەعنایان بزانی. جا فەرموویانە: نەبى پیاویکی ئازادى ھۆشیارە لە ئادەمیزاد کە شەریعەتى بۆ ھاتبى لەلای خوداوە، خواھ فەرمانى پى درابى بە گەیاندى بە عالەمدا یا نە. وە رەسول پیاویکی ئازادى ھۆشیارە لە ئادەمیزادا کە کیتابى ھەبى لەلای خوداوە و فەرمانیشى پى درابى بە گەیاندى بە عالەما، خواھ ئەو کیتابە سەر بەخۆ بۆ خۆى ھاتبى وەکوو تەورات بۆ موسا و ئینجیل بۆ عیسا و قورئان بۆ موحەممەد ﷺ، وە یاخود بۆ پێغەمبەرى پێشوو ھاتبى بەلام نەمر کرابى کە ئەویش بەو کیتابە رەفتار بکا، وەکوو تەورات بە نىسبەت پێغەمبەرەکانى بەنى ئیسرائیل کە لە بەینى موسا و عیسادا ھاتوون.

ژمارەى ئەنبیا و مۆرسەلین: بە رىوایەتى دوو سەد و بیست و چوار ھەزار، وە بە رىوایەتى سەد و بیست و چوار ھەزار، بەلام لەبەر ئەوە کە نەسى قەتەى نییە بۆ تەحەدیدی عەدەد ئیمە باسى ئەوەنە ئەکەین. وە مەشھوور وایە کە مۆرسەلین سیسەد و سیازدە کەسن، بەلام زاھیری ئایەتى قورئان ﴿منہم من قصصنا علیک و منہم من لم نقص﴾^١ واتە: لەو پێغەمبەرەکانە کە سى کە باسمان کردووە بۆ تۆ، وە لەوانەى کە سى کە باسمان نەکردووە. ئەمەى کە بوو لەو پێغەمبەرەکانە کە ناو نەبراو و باس نەکراو بۆ پێغەمبەر ﷺ؛ چونکی ئەم جیھانە گەلى گەلى پیرە و دنیا گەلى گۆران و ژیر و بان و تەر و وشکی بەسەرا ھاتووە، وە [بۆ] ھەموو پێغەمبەرانی ئەم جیھانە چەن

کتیبی پتویسته. وه نه‌وهی که پتویسته باسی نه‌و پیغه‌مبه‌رانه‌یه که مه‌شهوور بوون و ولاتیشیان نزیک بوون له مه‌ککه‌و مه‌دینه‌وه، وه‌کوو نه‌وانه خودا له قورئاندا باسی کردوون.

هه‌روا تابه‌تی: ﴿وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾^۱ زاهیره له‌وه‌دا که هیچ کومه‌له ناده‌میزادی نه‌بووه له جیهانا له تازه و له کونه، وه له چوار گۆشه‌ی جیهانا و له ناو کرۆکه‌یا ئیلا خودای ته‌عالا پیغه‌مبه‌ریکی ناردوووه بۆ سه‌ریان که موژده‌یان پێ بدا به به‌هه‌شت و بیان ترسینێ له ناگری دۆزه‌خ، وه ژماره‌ی نه‌مانه‌ و له عیلمی زاتی خوای زانای خه‌بیر و به‌سیرا.

وه له‌و حه‌دیه‌سه که له «ریاض الصالحین» دا ریوایه‌تی نه‌کا له ئیبنوعه‌باسه‌وه (رضی‌الله‌عنهما) که حه‌زرت (رضی‌الله‌عنهما) فرموویه‌تی: «عرضت علی الأمم فرأيت النبي ومعه الرهيط، والنبي ومعه الرجل و الرجلان، والنبي وليس معه أحد. إذ رفع لي سواد عظيم، فظننت أنهم أمي، فقل لي: هذا موسى وقومه، ولكن انظر إلى الأفق، فنظرت فإذا سواد عظيم، فقل لي: انظر إلى الأفق الآخر، فإذا سواد عظيم، فقل: هذه أمك و معهم سبعون ألفاً يدخلون الجنة بغير حساب ولا عذاب». «الحديث. متفق عليه» له‌م حه‌دیه‌سه‌وه ده‌رئه‌که‌وئ که ژماره‌ی پیغه‌مبه‌ره‌کان زۆر بوون به‌لام په‌یره‌وانیان که‌م بوون. به هه‌ر حال ته‌م پیغه‌مبه‌رانه هه‌رچه‌ن بن خودا نه‌یزانی، وه پیغه‌مبه‌ری ئیمه که حه‌زرتی «محمد المصطفی» به‌خاته‌م و ناخه‌ر فه‌ردی ره‌هه‌رانه و له پاش نه‌و ره‌هه‌ر نابێ؛ چونکی مه‌به‌ده‌ئی دینه‌که‌ی که قورئان و فه‌رموو‌ده‌کانی خۆیه‌تی له‌گه‌ڵ ئیزن و ئیجازه‌ی ئیجتیهادی زانایانی به‌رزی دین به‌سه بۆ راگرتنی ته‌م دینه و بۆ ئیداره‌کردنی ئوممه‌ت هه‌تا هه‌تایه.

وہ مەعلوومە کہ پېغەمبەرەکان یانی: خواوەن کیتاب و خواوەن تەبلیغاتەکان، خواھ ژمارەیان سێسەد و سیازدە بێ یا زیاتر - لەو رەھبەرانە کہ تەبلیغاتیان نەبوو (بە ھۆی ئەجری تەبلیغاتەوہ). وە لەناو موبەلیغەکان پێنج کەسە ی «أولو العزم» (کە نوح و، ئیبراھیم و، موسا و، عیسا و، موحەممەد) لە باقی پېغەمبەران گەورەترن و لەناو ئەمانا حەزرەتی موحەممەد بە دەلیلی نەقلی و عەقلی گەورەترە. وە ناو و ژمارە ی رەھبەران کہ لە قورئان و حەدیس ناوبراون ئەمانەن: ئادەم، شیس، ئیدریس، نوح، ھوود، سالح، ئیبراھیم، لوت، ئیسماعیل، ئیسرائیل، یەعقوب، یوسف، ئەییوب، شوعیب، موسا، ھارون، یوشع، ئیلیاس، ئەلیسە، زولکیفل، شەمعون، ئەشمەویل، یونس، داوود، سولەیمان، زەکەریا، یەحیا، عوزەیر، عیسا، موحەممەد، ﷺ وە ئەو کتیبانە کہ ھاتوون بۆ پېغەمبەرەکان سەد و چوارن: دە بۆ حەزرەتی ئادەم، پەنجا بۆ شیس، سی (۳۰) بۆ ئیدریس، دە بۆ ئیبراھیم، ئەمە سەد. ئەم سەدە بە سوحو ف ناو ئەبرێن. وە تەورات بۆ موسا و، زەبور بۆ داوود و، ئینجیل بۆ عیسا و، قورئان بۆ «محمد المصطفی» ﷺ.

وہ باز ئ لەم کتیبانە کہ ھاتوونەتە خوار بۆ یەکی لەو پېغەمبەرانە ھەر ئەو کتیبە بەجێ ماوہ بۆ ئەو پېغەمبەرانە کہ لە پاش ئەویش بوون بە پېغەمبەر، وە کوو تەورات نازل بووہ بۆ موسا بەلام لە دینی یوشع و شەمعون و ئەشمەویل و باز ئ تر لە پېغەمبەرانی بەنی ئیسرائیلدا ھەر رەفتاری پێ کراوہ. لەسەر ئەم یاسایە ئەو سەد و چوار کتیبە لە ناو ئەو پېغەمبەرانەدا بەشی کردوون.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفْعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

بزانن گرانترینی شت له سهر دلّی ناده میزادا نه مه یه که نه فسی خوۍ بکا به قوربانی
له جهنگی کافران، وه یا مالّی خوۍ سهرف بکا له بؤ خه لکی. جا خودای ته عالا
له پیشا فهرمانی دا به جهنگ کردن له ریگهی خودادا، وه پاش نه وه نه مری کرد به
سهرفی مالّ و قهرزدان به خودا، وه پاش نه وانه ته نکیدی نه م باسه ی کرده وه و
فهرمووی: نه ی که سانی ئیمان و باوه پتان هه یه به خودا! له و مالّی که من کردوومه
به مالّی ئیوه و به رزق و رۆزیتان، سهرف بکه ن چ به شیوه ی به جی هینانی واجبی
زه کات یا به جی هینانی سوننه ت، وه زه کاتی مالّی خوۍ تان بدن به وانه که خاوه ن
حه قن، وه به و که سانه که هیچیان نییه و مالیان به دهسته وه نییه له پیش هانتی نه و
رۆژده (رۆژی قیامه ت) که نه به یع و مامه له ی تیدا هه یه، وه نه دۆستی به کار دئ،
وه نه تکا کردنی که سئ بؤ که سئ، واته غه یری ره فتاری خوۍ ت هیچ شتی به کار نایئ
ئیللا ره حمی خودا نه بئ؛ چونکی ئیستیفاده کردن له که سئ یا به هوۍ موعامه له و
موباده له و گۆرینه وه ی شتی که به شتی که له نه موال، وه یا به هوۍ دۆستی کردنه
له گه ل یه کیکدا، وه یا به هوۍ تکا کردنه وه. له رۆژی قیامه تا له بهر هی رشی قاری خودا
دۆست سهری دۆستی ناپه رژی و که سیش مه یدانی تکا کردنی نییه، وه رۆژی سهرفی
مالّ و ماده یش نییه هه تا موعامه له بکری. وه نه م قاره یش له رووی نه وه وه نییه که
خودا سته م بکا له که سئ یا له قه ومی، به لکو و کافره کان و نامهرده کان نه وان خوۍ تان
زولمیان له خوۍ تان کردووه. عه تا فهرموویه تی: حه مد بؤ نه و خودا که فهرموویه تی:
﴿والکافرون هم الظالمون﴾ وه نه یه فهرمووه: «والظالمون هم الکافرون».

ئیمام فخره دینی رازی له ته فسیره که یا فهرموویه تی: یاسای خودای ته عالا له
قورنانی که ریمدا وایه که عیلمی ته وحید و عیلمی نه حکام و عیلمی قه سه س تیکه ل
نه کا، وه غایه له باسی قه سه س عیبره ت گرته هه تا به و جوړه عیبره ته، عه قیده و
بیر و باوه پری ناده میزاد دامه زرئ، وه یا خود به دلّ نه حکامی خودا به جی بیئ.

جا له‌بهر ئه‌وه له‌مه‌وپیش خودای ته‌عالا گهلێ باسی ئه‌حکامی کرد و بازی
قه‌سه‌سی به‌نی‌ئیسرائیلیشی نازل کرد ئیسته کاتی ئه‌وه هاتوو که باسی ته‌وحیدی
خودا و سیفاتی زاتی و سیفاتی ئه‌فعالی خودا بکا، وه فهرمووی:

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾

واته: ئه‌و زاته که ناوی «الله» یه هیچ که‌سی نییه عیاده‌تی بۆ بکری به راستی
ئیلا ئه‌و نه‌بێ، وه ئه‌و زاته زیندوو به زاتی خۆی، وه قه‌یوومه و به ده‌وام ته‌دبیری
مه‌خلوقات ئه‌کات و نه‌یان پاریزی و.

﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾

قه‌ت نه‌خه‌وه‌نووچکه ئه‌یگری و نه‌نوستنی عاده‌تی، واته: به‌که‌م یا به‌زۆر
فه‌رامۆشی به‌سه‌را نایێ.

﴿لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾

وه مولکی ئه‌وه ئه‌وه‌ی وا له‌جانیی به‌رزیه‌وه له‌ئسته‌یره‌کان و عه‌جایی
مه‌خلوقات، وه ئه‌وه‌ی وا له‌جانیی نزمیه‌وه له‌مه‌عادیی و نه‌بات و حه‌یوان، واته
له‌کان و گیا و گیانه‌به‌ران.

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾

ئه‌وه کتیه ئه‌و که‌سه که بتوانی تکا بکا به‌لای ئه‌وه‌وه له‌بۆ تاوانباری یا خاوه‌ن
نازاری یا نگونساری ئیلا به‌ئیجازه و ئیزنی خۆی نه‌بێ؟

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾

خودای ته‌عالا ئه‌زانی و زانایه‌به‌و شتانه که وان له‌به‌رده‌می ئه‌م جین و ئیسه‌دا
وه ئه‌وه‌یش که وان له‌پشتیانه‌وه، واته ئه‌و شتانه‌ی که له‌مه‌ولا له‌قیامه‌تا ئاگادار نه‌بن
به‌سه‌ریانا.

﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾

وه هم جین و ئینسه ئیحاته نادهن به شتی له عیلم و زانستی خودادا یا به مه علومات و زانیاری نه ودا ئیلا به و نه ندازه به که خواستی وایه ئیحاته ی پېدا بدهن.

﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾

وه گوشاده کورسی خودای ته عالا بۆ هه موو ئاسمان و عهرز. خو لاسه: عالمی کورسی هه موو ئاسمانه کان و عهرز به وشک و تهرپه وه نه گری به ته وای.

﴿وَلَا يَؤُودُهُ حِفْظُهُمَا﴾

وه شانی عهزه مه تی خودا قورس ناکا پاراستنی هم دوو عالمی ئاسمان و عهرزه.

﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾

وه به راستی خودای ته عالا نه وه پایه به رزی وه ها که دهستی که سی پې ناگا و خاوهن گه وره یی و خاوهن شکوی وه ها که هه رچی غه یری نه وه به نیسبه ت بۆ لای نه وه وه حه قیره و بې شان و بې نیشانه به نیسبه تی گه وره یی نه وه وه.

موسلیم و ئیننوماجه ریوایه تیان کردووه له کیتابی ئیماننا له نه بوو موسای نه شعهریه وه ﷺ: «قام فینا رسول الله بخمس كلمات، فقال: إن الله عزوجل لا ینام و لا ینغی له أن ینام، یخفz القسط و یرفعه، یرفع إلیه عمل اللیل قبل عمل النهار، و عمل النهار قبل عمل اللیل، حجابہ النور، لو کشفه لأحرقت سبحات وجهه ما انتهى إلیه بصره من خلقه»
هم ریوایه ته وه کوو تفسیری ثایه تی کورسییه، واته، خودا نانوی و شیاوی زاتی نه و نییه بنوی، ترازوو به رز نه کاته وه و دای نه نه ویتنی، واته بۆ هه رکه سی خواستی بېی رزقی زۆر نه کا و هه رکه سی خواستی بېی رزقی کهم نه کا، وه کرده وه ی ناده میزاد له روژا به رز نه کاته وه بۆ لای خو ی به ر له کرده وه ی شهوی دواپی، وه کرده وه ی

شه‌وی به‌رز نه‌کاته‌وه به‌ر له کرده‌وه‌ی رۆژی دوایی، وه‌ نه‌و په‌رده‌یه‌ وا له‌ به‌ینی خودا و عیادا له‌ نووره، نه‌گهر نه‌و نووره‌ ده‌ربخا نووره‌کانی جه‌مال و جه‌لالی خودا هه‌تا چاوی کار بکا مه‌خلووق نه‌سووتینی.

بزانی! نه‌م نایه‌ته‌ مه‌شه‌ووره‌ به‌ نایه‌تی کورسی له‌به‌ر نه‌وه‌ که‌ ناوی کورسی تیدایه، وه‌ موفه‌سسیری مه‌شه‌وور به‌یزاوی نه‌فه‌رمویتی: نه‌م نایه‌ته‌ هه‌موو بیر و باوه‌پی به‌ نرخ‌ی باب‌ه‌تی خودا و سیفاتی خودای تیدایه؛ چونکه‌ نه‌وه‌ نه‌لنی که‌ په‌روه‌ردگاری عالم‌ هه‌یه‌ و ته‌نهایه‌ له‌ خودایه‌تی خۆیدا و هاو‌پیی و هاوکارو هاو عیاده‌تی نییه‌ و وجودی واجبه‌ و له‌وه‌ویه‌ ته‌ئسیر و ته‌دبیر له‌ هه‌ردوو عالم‌ا و خواوه‌نی سیفاتی که‌ماله‌ و دووره‌ له‌ هه‌موو عه‌بی و دووره‌ له‌ فه‌وتان و تیکه‌ل بوون به‌ شتی له‌م جیهانه‌دا، وه‌ نه‌وه‌ی دیت به‌سه‌ر مه‌وجوداتا و نه‌یگۆپی نه‌و له‌وانه‌وه‌ دووره، وه‌ خواوه‌ن ته‌سه‌رپوف و هه‌بیته‌ و ته‌وانایی ره‌سایه، هه‌رچی خواستی بی هه‌ر نه‌وه‌ نه‌بی و هه‌رچی خواستی لی نه‌بی نابنی، وه‌ شتی نییه‌ له‌ عالم‌ا که‌ به‌رانگاری نه‌و بی و مه‌نعی بکا له‌ خواستی، وه‌ که‌س تکا و رجای پی‌ناکری بۆ که‌س به‌ خواستی نه‌و نه‌بی، وه‌ به‌ هه‌موو شتی نه‌زانی، وه‌ نه‌و شته‌ نه‌پنانه‌ نه‌و نه‌یزانی که‌س نییه‌ لیان بزانی هه‌تا خۆی ناگاداریان نه‌کا و هه‌ر نه‌وه‌ خواوه‌ن پایه‌ی گه‌وره‌ و پایه‌دار له‌ هه‌موو ده‌وریکا.

وه‌ له‌م شوینه‌دا پرسیارئ هه‌یه: ئایا فه‌رق هه‌یه‌ له‌ به‌ینی نایه‌ته‌کانی قورثانی پی‌رۆزا له‌ پایه‌ و مه‌قاما؟ وه‌ سپ‌ری نه‌و فه‌رقه‌ چیه‌ له‌گه‌ل نه‌وه‌دا که‌ هه‌موویان که‌لامی خودان، وه‌ خودا ناردوونی بۆ پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ؟

وه‌لامی نه‌م پرسیاره‌ نه‌مه‌یه: به‌لنی فه‌رق هه‌یه‌ له‌ به‌ینی نایه‌تانه‌دا. وه‌ نه‌مه‌ بیر و باوه‌پی زانا به‌رزه‌کانه‌ له‌ نه‌هلی که‌لام، وه‌ باوه‌پی قازی نه‌بووبه‌کری ئیبنولعه‌ره‌بی له‌سه‌ر نه‌مه‌یه، وه‌ نه‌و زاناگه‌وره‌ به‌قه‌درانه‌ که‌ فه‌رموویانه‌ فه‌رقیان نییه‌ مه‌به‌ست نه‌وه‌

بووہ کہ ہم موو کہ لامی خودان و مہ بادا لہ نیسبہ تی گہ ورہ بی بو بازی ثایت گومانی بی پایہ بی بیرئ بہ بازی ثایت و نہمیش دوورہ لہ نہدہب.

وہ قازی فہرموویہ تی: سیرپی نهم تہ شریفہ نہمہیہ شہرہ فی دال بہ شہرہ فی مہدلولوہ، وہ گومان نیہ لہ وہدا کہ نہ شہرہ فی مہدلولات ذاتی باری تہعلا و سیفاتی نہوہ، وہ نہ شہرہ فی عولووم عولوومی ئیلاہییہ کہ باسی ذات و سیفاتی خودا نہ کاچ سیفاتی سبووتییہی، وہ کوو حہوت سیفہ تہکانی: حہیات و عیلم و ئیرادہ و قودرہت و سہمع و بہ سہر و کہلام. کہ ئیشارہیان بو نہ کرئ بہ حورووفی «أحق سبعك». وہ چ سیفاتی سہلبییہی وہ کوو: قیدہم و بہقا و وہ حدہت و موخالہفہی حہوادیس و قیامی بیلزات، یانی عہدہمی ئیحتیاج بہ غہیر. وہ لہ نہسی ثایہ تا تہ شریفی سوورہ تی فاتیحہ کراوہ بہ جوملہی جہمیلہی: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾^۱ واتہ: بہ راستی لہ گہل قورٹانا حہوت ثایہ تمان بہ خشیوہ بہ تو کہ بہ دہوام لہ لایہنی موسولمانانہوہ لہ نوٹزا دووبارہ نہ کرئتہوہ.

وہ بوخاری و موسلیم ریوایہ تیان کردوہ حہزرت ﷺ فہرمووی بہ ثوبہ بی کورپی کہعب: نہی ثوبہی کامہ ثایت لہ قورٹانا لہلای تویہ کہ گہورہ تر بن لہ باقی ثایہ تہکان؟ نہویش عہرزی کرد: ﴿إِلَهُ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ جا حہزرت دہستی دا بہ سینہما و فہرمووی: نهم زانستہت پیروز بی. وہ ترمزی ریوایہ تی کردوہ لہ ثوبہ بی کورپی کہعبوہ نہلی: حہزرت ﷺ فہرمووی: «ما أنزل الله في التوراة ولا في الإنجيل مثل أم القرآن وهي السبع المثاني، وهي مقسومة بيني وبين عبيد ولعبيد ما سأل. أي وقال الله - تعالى - هي مقسومة». وہ نہبوو عہمری دانی لہ کتیبی «بہیان» دا بہ ئیسناد ریوایہ تی کردوہ لہ علی کورپی نہبی تالییہوہ ﷺ کہ حہزرت ﷺ فہرمووی:

«فاتحة الكتاب، وآية الكرسي، وشهد الله أنه لا إله إلا هو، وقل اللهم مالك الملك. هذه الآيات معلقة بالعرش ليس بينهن وبين الله حجاب»، واته: سوورەتی فاتیحە و ئایەتە لکوری و ئایەتی: ﴿شَهِدَ اللَّهُ﴾^۱ تا ئاخەر و ئایەتی: ﴿قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمَلِكِ﴾^۲ تا ئاخەر ئەم ئایەتانە لە عەرشنا نووسراون لە بەینی ئەوان و خودادا پەردە نییە، واته: هەركەسێ ئەم ئایەتانە بخوێنێتەوە بێ گومان ئەجرەكەى بۆ ئەنووسى.

وہ لە ھەدیسا سابتە کە سوورەتی ئیخلاص وەکوو سێھەکی قورئان ئەجری ھەبە لە خوێندنەویدا، وە رىوایەت کراوە لە ئەبوونوعمامەوہ بە ئیسنادى سەحیح کە ھەزرت عليه السلام فەرموویەتی: «اسم الله الأعظم الذي دعي به أجاب في ثلاث سور من القرآن: في البقرة، وآل عمران، وطه».

وہ رىوایەت کراوە لە ئەسماوہ ھەزرت عليه السلام فەرموویەتی: «اسم الله الأعظم في هاتين الآيتين: ﴿وإلهكم إله واحد لا إله إلا هو الرحمن الرحيم﴾^۳ وفاتحة آل عمران: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾^۴.

وہ رىوایەت کراوە لە ئیمامى عەلى كورى ئەبى تالب عليه السلام ئەلێ: بێستوو مە لە ھەزرت عليه السلام لە کاتی کە راوہ ستاوہ لە سەر دارى مینبەر ئەیفەر موو: «من قرأ آية الكرسي دبر كل صلاة لم ينعه من دخول الجنة إلا الموت ولا يواظب عليها إلا صديق أو عابد. ومن قرأها إذا أخذ مضجعه آمنه الله على نفسه وجاره وجار جاره والآيات حوله».

رىوایەت کراوە کاتى عەبدوڕەحمانى كورى عەوف ئەروێشتە خانووەكەى ئایەتە لکورسى ئەخوێند بە ھەر چوار گۆشەى خانووەكەیا.

۱. آل عمران: ۱۸.

۲. آل عمران: ۲۶.

۳. البقرة: ۱۶۳.

جا لەم ئایەت و ئەحادیسهوه دەرنەکهوئ، هەرچەند ئایاتی قورئان هەموو کەلامی خودان، وە ناوەکانی خودا هەموو ناوی خودان. بەلام لەسەر دەلالەتی ئەوانە لەسەر زاتی خودا و سیفاتهکانی و تەقدیسی خودا و تەعزیمی خودا فەرق و پایەیان ئەگۆڕئ، واتە هەموو لە حەقیقەتی نەوعییەدا یەکن، بەلام لە سیفاتی فەردیدا فەرقیان هەیە. وە هەروا ئەسحابەکانی پێغەمبەر هەموو ئەسحابەن و شەرەفی سوحبەتیان هەیە، بەلام لە سیفاتی شەخسیدا، لە ئیخلاسا، لە زانستا، لە تاعەتکردنا، لە خزمەتی دینی ئیسلاما فەرقیان زۆرە، وە سابتە بە نەقل و عەقل هەروا هەموو ئەفرادی ئوممەتی پێغەمبەر ﷺ بێ فەرقن لەوەدا کە ئوممەتی پێغەمبەرن، بەلام لە پایەیی عیلم و عەمەلدا فەرقیان دیارە.

فەرموودەیی خودا: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾

لە مەوڕیدی نوزوولی ئەم ئایەتەدا زەیدی کوڕی ئەسلەم رێوایەتی کردووە لە باوکیەوه ئەلئ: گویم لئ بوو کە عومەری کوڕی خەتاب ﷺ فەرمووی بە پیرەژنیکی گاور: وەرە موسوڵمان ببە با رزگار ببی لە عەزابی قیامەت؛ چونکی خودای تەعالا پێغەمبەری بە حەق رەوانە کردووە. ئەویش عەرزێ کرد: من پیرەژنیکی گەورم و مردنم نزیک بوو، تەو وە وازم لئ بێنە تا لەسەر دینی خۆم بمرم، لەویدا عومەر فەرمووی: «اللهم اشهد» وە ئەم ئایەتەیی خوێندەوه: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ مەعنای وایە ئەم ئایەتە وەختی خۆی هاتوو تە خوارەوه بۆ باسی ئەو کە زۆر کردن نییە لەسەر ئەهلی کیتاب بۆ ئەو دینی خۆیان تەرك بکەن و موسوڵمان ببن.

وە «سودە»، لە تابیعین، فەرموویەتی: ئەم ئایەتە هاتەخوارەوه لە شانێ پیاوئ لە ئەنسار ناوی «أبو حصین» بوو، دوو کوڕی بوو رۆیشتبوون بۆ تیجارەت بۆ شام

و له‌وی بوو بوون به‌گاور. جا باوکه‌کیان هات بو خزمه‌تی حه‌زرت و داوای نه‌وه‌ی نه‌کرد که حه‌زرت بئیرئ به‌شوئینانا و بیان هیئتیه‌وه و سه‌عی بکا بو نه‌وه بگه‌رینه‌وه بو دینی نیسلام. وه له‌و کاته‌دا فره‌مانی خودا نه‌هاتبوو بو جه‌نگ کردن له‌گه‌ل نه‌هلی کیتابا، وه حه‌زرت فره‌مووی: بلیم چی خودا دووری خستونه‌ته‌وه له‌دین و بوون به‌نه‌وه‌ل کافر له‌م کۆمه‌لی نه‌نساره‌دا! جا ئه‌م ئایه‌ته‌ نازل بوو.

بینا له‌سه‌ر ئه‌م ته‌قریره‌ ئه‌م ئایه‌ته‌ مه‌نسوخ نییه‌ و له‌ موحه‌کمه‌ته؛ چونکی باسی نه‌وه‌ نه‌کا که زۆر ناکرئ له‌ نه‌هلی کیتاب له‌ یه‌هوود و له‌ نه‌سارا موسوڵمان بین، هه‌رچه‌ند زۆر بکرئ له‌ نه‌هلی ئیشارک له‌ عه‌ره‌ب و له‌ مه‌جووس و له‌ بووزیه‌کان و له‌ غه‌یری نه‌وانیش.

وه‌له‌حاسل نه‌و که‌سه‌ که‌ موسوڵمان نه‌بن، یا له‌ نه‌هلی کیتابه‌ که‌ یه‌هوود و نه‌سارایه‌، یاخود موشریکه‌، جا نه‌وه‌ی کیتابییه‌ داوای نه‌وه‌ی لی نه‌کرئ یا موسوڵمان ببی، وه‌ یاخود جیزیه‌ بداو بمیئتیه‌وه‌ و زۆری لی ناکرئ له‌سه‌ر موسوڵمان بوون. وه‌ نه‌و که‌سه‌ که‌ موشریکه‌ یا نه‌بی موسوڵمان ببی یا شه‌ری له‌گه‌لدا نه‌کرئ هه‌تا نه‌کوژرئ. به‌لام حه‌زرت ﷺ نیسبه‌ت به‌ مه‌جووسییه‌کان نه‌مری کردوه‌ که‌ موعامه‌له‌یان له‌گه‌لدا بکرئ وه‌کوو موعامه‌له‌ی نه‌هلی کیتاب، واته‌: به‌ جیزیه‌دان رازی بین لێیان و زۆریان لی نه‌که‌ین له‌سه‌ر نیسلام بوون؛ به‌س ژنیان ماره‌ ناکرئ و گوشتی حه‌یوانی نه‌وان سه‌ری برن ناخورئ.

وه‌ بازی فره‌موویانه‌: ئه‌م ئایه‌ته‌ ئیخباره‌ له‌ واقع که‌ به‌ قه‌عی ئیکراه و زۆر کردن نییه‌ له‌ که‌س بو موسوڵمان بوون؛ چونکی ئیکراه و زۆر کردن له‌سه‌ر شتیک نه‌بن که‌ نه‌و که‌سه‌ پتی رازی نه‌بن، به‌لام دینی نیسلام هه‌رکه‌سی تیی بگا چیه‌، به‌ دل وه‌ری نه‌گرئ و پئویستی به‌ داوای که‌س نییه‌.

جا خودا ئہ فہرمویت:

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾

واتہ: زور کردن ره وانیہ له وەرگرتنی دنیا له سەر گاور و جووله که، وه به راستی ریگهی راست و لار دەرکه وتوون و جیا بوونه ته وه له یه ک به ته وای.

﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا﴾

دهی هه رکه سنی ئینکاری شهیتان و ئومووراتی ناشیرین بکا و ئیمان یێنی به زاتی خودای تهعالا و ئیلتزامی ئه حکامی ئیسلام بکا ئه وه به راستی دهستی گرتووه به دهسته به ندیکی ئه ستوور که به قه تعی پساندنی نیه.

﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (٢٥٦)

وه خودای تهعالا بیسه ره بو و تار و زانیه به ئه سرار و راز و نیازتان. مادام وایه پیویسته ئینسان ناگادار بن له بیر و باوه و و تار و کرده وهی ناشکرا و په نامه کی خوی.

﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾

خودای تهعالا دوستی ئه وانه یه که ئیمانیا ن هه یه به و و به دینی ئه و.

﴿يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾

وه به هوی ئه و ئیمان ه وه دهریان نه کا له تاریکی بیر و باوه پی نابار و کرده وهی ناهه موار و له ره وشتی ناشیرین و ئه یان خاته ناو بو ته ی ته سفیه وه و روویان نه کاته حه ق و ئه یان خاته ناو رووناکی بیر و باوه و کرده وه و وتاری راست و به سوود.

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوَّلِيَّاءُهُمُ الطَّاغُوتُ﴾

وہ نہ وہ کہ سانہ کہ کوفری خودا نہ کہن دوستی نہ وان شہ یتانہ.

﴿يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ﴾

ئەو كەسانە دەرئەكالا نوورى عەقلەو و لە نووریكەو كە نزیكە دەستی بكەوئ
بە هوئ ئیسلامیەتەو بۆ لای تاریکیەكانی عەقیدە و عیلم و عەمەل. واتە: یەكئ
بكەوئتە دووی شەیتان عەقیدە و بیر و باوەرپی تاریكە؛ چونكى رووی لە روژی
بەرزی ئیسلامەو نییە، وە ئەكەوئتە ناو تاریكى كردهو؛ چونكى كردهوئ لەسەر
هەوايە و هەواى ئینسانی بئەیدایەت تاریكە. وە ئەكەوئتە ناو تاریكى وتارەو؛
چونكى وتار بە زمانە و زمان تەرجومانى دلە. وە مادام دل بە گومراهی تاریك بئ
وتاری زمانیش رووناك نابێ.

﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

وہ نہ و کہسانہ کہ شہیتان گہ و رەیانہ و دوستی ئەوانہ، مولازیمی ناگری دۆزەخن
و ئەوان لەو ناگرەدا دەوام دارن هەتا هەتایە.

جا له پاش نه وه خودای ته عالا به یانی میهره بانی و که ره می خوئی کرد له گهل
نه هلی نیمانا باسی ریگهی خاوه ن قیمه تی نه هلی نیمانی کرد که عیاره ته له عیلم
به وجودی خودای «واجب الوجود» و عیلم به زیندوو بوونه وهی پاش مردن له
قالبی سن رووداوی گه وره دا، یه که م: شوړش و ئاشووبی «نه مروود» ی کوړی کوووشی
کوړی که نغانی کوړی سامی کوړی نوح که پادشای خاوه ن کیریای ولاتی بابل
بوو و بت په رستی نه کرد. ئه م نامه رده به شیوه ی ئاشکرا بت په رست بوو به لام به
راستییه که ی خو په رست بوو و ده ماره که ی نه وه نده ئه ستوور بوو له هر شوئیتیکا
که سنی بیوايه که شه خسیه ټیکي بیواين سه ری یان نه کرده وه.

وه حه‌زهره‌تی ئیبراهیم علیه‌السلام که خودای ته‌عالا‌هیدایه‌تی پئیدا و چاو و دلی کرده‌وه
 بۆ ته‌ماشاکردنی ئافاق و نه‌نفوس و کردی به‌ره‌ه‌به‌ر و پئی گه‌یاند و تینی‌گه‌یاند
 نه‌ویش هه‌رچه‌ند نه‌مروود خو‌په‌رست بوو ئهم هه‌زارقات خودا په‌رست بوو. هه‌رچه‌ند
 ناگری ده‌ماری نه‌و به‌رزنه‌بووه‌وه ئه‌میش نووری ئیمانی پرت‌ه‌وی نه‌دایه‌وه و به‌هیچ
 نه‌وعی سهری بۆ شو‌ر نه‌کرد. وه هه‌رکاتی جیدالی نه‌کرد له‌گه‌ل حه‌زهره‌تی ئیبراهیم‌دا
 ئهم به‌هیزی ئیستیدلالی بوره‌انی ده‌مکو‌تی نه‌کرد، وه یه‌کن له‌جیداله‌کانی ئه‌مه‌یه
 که خودا نه‌یگپرت‌ه‌وه بۆ حه‌زهره‌ت علیه‌السلام وه له‌سه‌ر یاسای مه‌شه‌وور فه‌رمو‌ی:

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾

واته: ئایا ته‌ماشانا‌که‌ی و نابینی نه‌و کافره‌ی وه‌ها که موحاده‌له‌ی کرد له‌گه‌ل
 ئیبراهیم‌دا نه‌ک له‌به‌ر حه‌قیقه‌تخواهی و بیه‌وی رینگه‌ی حه‌قیقه‌ت بد‌و‌زیت‌ه‌وه به‌ل‌کو‌و
 له‌به‌ر ده‌مار و توغیان له‌مه‌وه که خودا گه‌وره‌یی و سه‌ربه‌رزی پئیداوه و له‌باتی نه‌وه
 که سوپاسی خودای بکردایه له‌سه‌ر ئهم نعیمه‌ته‌وه به‌پنجه‌وانه‌ی سوپاس کوفری
 خودای کرد.

﴿إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾

ئهو موحاده‌له‌یش له‌و کاته‌دا بوو که پرسی له‌ ئیبراهیم: خودای تو کییه که
 ئاده‌میزاد بانگ نه‌که‌ی بۆ په‌رستیا‌ری؟ نه‌ویش فه‌رمو‌ی: خودای من خودایه‌که
 قادر و ته‌وانایه به‌سه‌ر هه‌موو شتی‌کا، وه خودایه‌که گیان نه‌دا به‌بن‌گیان و پاش نه‌وه
 نه‌یمرنی و گیانه‌که‌ی لێ وه‌ر نه‌گریته‌وه، وه که‌سی نه‌م هیزه به‌رزه‌ی هه‌بی شی‌اوه
 به‌ په‌رستیا‌ری نه‌ک دار و به‌ردی به‌ده‌س تاشراو.

﴿قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ﴾

وتی: منیش ئەتوانم گیان بدهم بە خەڵک بە ھۆی چا و پۆشی لەوانە ھوكمی
 كوشتنیان دراوه، وە گیانداریش ئەمرینم بە ھۆی بەجئ ھینانی ھوكمی ئیعدام بەسەر
 بازە كەسیكدا. وە فیعلەن ناردی دوو كەسیان لە زیندانەو ھینا بۆ لای و یەكئ
 لەوانی بەرەللا كرد و فەرمانی دا ئەویان كوشت.

جا کاتی ئیبراهیم تیگەشت کابرا رووكەشی ئەكا و بەجئ ھینانی ھۆی عادی
 زیندوو بوون و مردن بە ئیبداعی رۆح و دەرکردنی رۆح دانەنی، لایدا لەو دەلیله
 بۆ لای ئەم دەلیله كە ریگە ی ئەو رووكەشی تیا نییه.

﴿قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ
 الْمَغْرِبِ﴾

دە ی مادام ھەرچی خودا بیکا تۆش پیت ئەکری، ئەو ھە پیت زەمانی تۆ ھە
 ئیستە خودای تەعالا رۆژ لە خۆرھەلانەو ھە ئەکا، دە ی تۆ یاساکە ی بگۆرە و رۆژ
 لە خۆرنشینەو ھە پیت بە ئاسمانا تا ئاوا نەبی.

﴿فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾

جا ئەو نەمرودە كە كوفری خودای عالەمی ئەكرد مەبھوت بوو و ھەناسە ی
 لئ چنرا.

و ھە ھە ئەو ھالی بوو كە بورھانی ئیبراهیم بەر و بەھانە ی ئەم تیکناچئ
 فەرمانی دەرکرد ناگری قەبە بکەنەو ھە و ئیبراهیم بە «مەنجەنیق» فرەبدەن بۆ ناوی
 ھەتا ھەا بسووتئ كە تۆزی لەشی سووتاویشی لە ئارادا نەمیتئ چ جای گورخانە
 كە بکری بە رەمزی پاشەپۆژ و بە ماوا ی یادگاری پەیرەو ھەکانی؛ كەچی چونکی
 لەسەر ھەواو خوپری بوو ھەرچی رست ھەر خوری بوو.

﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

وہ خودای تەعالا سەمکارەکان شارەزا ناکا بۆ کارئ کە نیشانە ی دینی خودایی لەسەر عەرز لا بیا.

پاش ئەووە کە بە نیشاناندانی ئەم رووداووە دلی ھۆشیار و ئاگادار بوو بۆ عیلم و ناسین بە زاتی پەرورەدگاری راستەقینە ی بە ئیعتیار، خودای تەعالا رووداوئیکی گێڕایەووە کە ئەبێ بە ھۆی عیلم و زانیاری ئەووە کە وەکوو ئەتوانن خەو بێنن بەسەر بێدارئیکا بە بێ ئیختیار ھەتا ئەو کاتە خواستی ھەیە ئەوسا ئاگاداری بکاتەووە بە نەوعی ئەگەر کابرا میقیاسئیکی لەلا ئەبێ نازانی چەند کات نووستووہ. وەھا خودا ئەتوانن زیندووین بە بێ ئیختیاری خۆی بمرئینن تا ھەر زەمانی ئیرادە ی کردووہ ئەوسا زیندوو ی بکاتەووە، وە ئەگەر خودا پێی نەلێ خۆی نەزانی چەندئیکە مردووہ، وە فەرمووی:

﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾

یا ئە ی رەھبەری نازار تەماشای وێنە ی ئەو کەسە ناکە ی وەکوو «عوزەیر» پێغەمبەری بەنی ئیسرائیلیەکان کە لە پاش رزگار بوونی لە دیلی بەختەننەسری فەرمانداری بابل رابورد بە لای دێیەك لە دئی ئاوەدانەکانی خۆیان (شاری قودس) یا شوئینئیکی تر لە کاتئ و بە حالئ کە ئەو دێیە کەوتبوو بەسەر سەرمیچی خانووہکانیا؟ چونکی خانوو لە پیشا بانەکە ی بە باو باران ئەکەوئتە سەر عەرز ئەوسا بە توولی زەمان دیوارەکانی ئەترافی ئەکەون بەسەر ئەو بانەدا کە کەوتووہ تە سەر عەرز.

جا حەزەرەتی عوزەیر کە تەماشای ئەو خانووہ ئەستورانە ی کرد وەھا وێران بوون سەری سوپما و فەرمووی: ئەبێ چ کاتئ و بە چ ھۆی خۆدا ئەم ولاتە خاپوورە

ئاوەدان بکاتەووە وەکۆو جارانی؟! جا خودای تەعالا بە شیوەی عیتاب لەم رەهبەرە کە چلۆن دانه مینێ لە ئاساری هیزی خودا و بە شیوەی میهرەبانی لە گەلیا هەتا تەوانایی خۆی نیشان بدا، وە بە شیوەی میهرەبانی لە گەڵ ئادەمیزادی خاوەن شوعوورا بۆ ئەوێ عیبرەت بگرن و چاو بکەنەووە.

﴿فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ﴾

خودا بۆ ماوەی سەد سالی عوزەیری مران لەو شوینەدا و پاش سەد سالی زیندووی کردەووە لە عەینی ئەو شوینەدا کە مردبوو تیا یا.

﴿قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾

واتە کاتی کە خودا زیندووی کردەووە بە وینە یەکی لە خەو خەبەری بیتەووە خودا بانگی کرد و فەرمووی: چەندێکە ماوێتەووە لەم شوینەدا؟ ئەویش لە پیش ئەویدا بڕوانی بۆ رۆژ کە ئاوا نەبوو وای زانی رۆژ وا لە ئاوابوونا و ئەو رۆژیکە وا لەو شوینەدا؛ چونکی کاتی ئەووەلی مردنەکی ئەووەلی هەتاوکەوتن بوو، وە پاش ئەو کە تەماشای رۆژی کرد کە هێشتا ئاوا نەبوو لە قسە پیشووەکی لای دا و وتی: بەلکوو بازیکە لە رۆژی.

﴿قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ﴾

خودا فەرمووی: ماوەی سەد سالی لێرەدا ماوێتەووە و تۆ نەنوستووی بەلکوو مردبووی.

﴿فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾

دە ی بۆ ئەو کە لە تەوانای ئیمە حالی بیی بڕوانە بۆ خواردەمەنییە کەت لە: رەوان و ناپەوان، لە تەر و وشک نەگۆراوە لە گەڵ ئەویدا خواردەمەنی هەرچۆن بی لە ماوەی چەن سعاتیکا نەگۆری.

﴿وَأَنْظِرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ﴾

وه بروانه بۆ ولاخه سواریه‌که‌ت چۆن رزیوه و پارچه ئیسقانه‌کانی چۆن بلاو و پرژ بوونه‌ته‌وه.

﴿وَلِنَجْعَلَكَ ءَايَةً لِلنَّاسِ﴾

وه ئه‌م حاله‌مان هینا به‌سه‌ر تۆدا و به‌سه‌ر ولاخه‌که‌تا هه‌تا باش له‌ ته‌وانایی ئیمه‌ تی‌بگه‌ی، ئه‌و جار له‌ناو عاله‌ما ده‌رکه‌وی و باسی خۆت و خوارده‌مه‌نییه‌که‌ و حه‌یوانه‌که‌ت بگێریته‌وه و ببی به‌ نیشانه‌یه‌کی گه‌وره‌یی ئیمه‌ له‌ بۆ ئه‌و ئاده‌میزادانه‌ که‌ عیبه‌رت له‌ کاره‌سات ئه‌گرن.

﴿وَأَنْظِرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِرُهَا﴾

وه بروانه بۆ ئیسکه‌کانی حه‌یوانه‌که‌ت چۆن ئه‌یان جوولینین و به‌رزیاں ئه‌که‌ینه‌وه و ئه‌یان گه‌یه‌نین به‌یه‌ک.

﴿ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا﴾

وه له‌ پاشا به‌ به‌رگی گوشت و ره‌گ و پیست دایان ئه‌پۆشین وه‌کوو جاری جاران گیانی ئه‌که‌ینه‌وه به‌به‌را و راست ئه‌بیته‌وه.

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ، قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

جا کاتێ باش ته‌ماشای کرد و حه‌قیقه‌تی حاله‌که‌ی بۆ ده‌رکه‌وت ئه‌مجار عوزه‌یر علی‌ه‌ السلام فه‌رمووی: ئیمان و باوه‌رم هه‌یه‌ که‌ خودا ته‌وانایه‌ به‌سه‌ر هه‌موو شتی‌کا و پاراستنی هه‌موو شتی‌کی لاوازی پێ ئه‌کری و زیندوو کردنه‌وی هه‌موو مردووین لای ئه‌و ئاسانه‌.

ریوایه‌ت کراوه‌ کاتێ عوزه‌یر سواری حه‌یوانه‌که‌ی بوو و رو‌یشته‌وه بۆ ناو به‌نی ئیسرائیل له‌به‌ر ئه‌وه‌، که‌ به‌ تاق و ته‌را نه‌بی، هاوته‌مه‌نی نه‌ما‌بوو نه‌یانناسی، وه‌

﴿قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ﴾

خودا فەرمووی: دەی برۆ چوار پەلەوەر بگرە و بیانەیتەو لەلای خۆت رایان بگرە ماوەیەك هەتا باش شیوەی لەش و پەرۆ بالیان و خەت و خالیان لەلای تو دیاری بدا و بیانناسی.

﴿ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا﴾

لە پاشان سەریان بپرە و پارچە پارچەیان بکە و تیکەلیان بکە بەیەكدا، ئەمجار بیان کە بە چەن بەشەو و لەسەر هەر بەرزییەك بەشی لەوانە دابنێ.

﴿ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا﴾

جا بانگ بکە لەو پەلەوەرانە کە ناسیوتن هەركام بە ناو و نیشانی خۆی پاش ئەو بانگی تۆیە بۆت دەرئەكەوێ ئەوانە چۆن ئەجزای هەركامیان وەكوو پەپوولە ئەكەوێتە هەوا و ئەرۆن بۆ لای باقی ئەجزاکان و چۆن بە پەلە و ئازانە دێن بۆ لات!

﴿وَأَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

جا لەم رووداوێ بەرچاوی خۆتەو بۆت دەرئەكەوێ کە خودا غالبە و تەوانایە بەسەر گرد کردنەوێ ئەجزای مردوودا لەهەر زەمانێکا و لەهەر شوێنێکا بین؛ چونکی ئەو ئەجزایانە هەن و مەوجودن و خودایش مەقسوودی لەسەر ئەوێ بە گەردیان بکاتەو، بەلام حیکمەتی زۆرە کە نیشانی هەموو کەسی نادا.

بزانی لەم مەقامەدا چەن باسی هەیە:

[باسی] یەكەم: حەزەرەتی ئیبراھیم عليه السلام بۆچی ئەو پرسیارە کردووە؟ لەم ھۆو موفەسسیرەکان گەلی قسەیان کردووە و مونا سبترین لەوانە ئەمە: کە پێغەمبەرەکان موھیمە زۆر گەورەیان هەیە؛ یەكەم: ھەلسوورانانی ئادەمیزاد بۆ ئەو کە خودا

بە یەكئ بزانن. دووهم ئەوێه یە كە ئیمان و باوەریان بێن بە مەسئولیەت و حیسابی
 رۆژی قیامەت، واتە باوەر بە زیندوو بوونەوێ مردوو، وە حیسابکردنی ئەعمال
 لەگەڵیان. سیئەم: ئیتاعە کردنی پێغەمبەران لە بەجێ هێنانی ئاداب و ئەحکامی دینا.
 جا لەبەر ئەوێ لەو رۆژەدا كە خودا ئیبراھیمی رەوانە کرد مەسەلە ی زیندوو
 بوونەوێ مردوو زۆر دوور بوو لە دەماخی خەلک و حەزەرەتی ئیبراھیمیش زۆر
 سەعی و تەلاشی ئەکرد لەو بابەتەوێ، ویستی خۆی لە پایە ی «علم الیقین» بە زیندوو
 بوونەوێ بەرز بێتەوێ بۆ «عین الیقین» هەتا نیشاتی لە موھیمەكە ی خۆیا بە ھێزبێ؛
 چونکی ھەتا مامۆستا لە دەرسی شاگردەكانا بەرزتر بێ ئیفاعە ی زۆرتەر.

باسی دووهم: لە نەسی ئایەتەكەوێ كە خودا فەرمووی: ﴿أولم تؤمن قال بلی ولكن
 لیطمئن قلبی﴾ وە دەرئەكەوێ كە حەزەرەتی ئیبراھیم بە قەتعی دوودلی نەبووێ لەو
 مەوزووعەدا؛ چونکی ئایەتەكە ئەفەرمویت: ﴿قال بلی ولكن لیطمئن قلبی﴾. بەلام پایە ی
 ئینسان ھەرچەن بەرزبێ دل لە ئیلقای وەساویسی ئیبلیس رزگار نابێ ھەتا ئەگا بە
 پایە ی ئیتمینان، كە گەشت بەم پایە لەو ئیلقا نەپاریزێ؛ چونکی ئیتمینانی دل
 وەكوو ئەوێ وایە بە دەوام كووڕەیی بێ لە ناگر و ئەو ناگرە گرە ی برۆا بە ئەترافا،
 جا چۆن گیانلەبەر ناتوانی نزیک ی ئەو تەنووڕە و ئەو كووڕە یە بكەوێتەوێ وەھا
 شەیاتین دوور ئەكەونەوێ لە دلی كە نووری ئیتمینانی تیدا بێ.

وە حەزەرەتی موھەممەد ﷺ لە حەدیسە بیانی کردووە كە خودا بۆ سەر ھەر
 دلی شەیتانیکی موسەخەر کردووە، بەلام ئەو شەیتانە رەوانەكراوێ بۆ سەر دلی ئەو،
 موسولمان بووێ و ئیلقای وەسوەسە ناکا. واتە گەشتووێتە پایە ی ئیتمینان.

وە ئەو فەرمووێ وەكوو بوخاری ریوایەتی کردووە كە فەرموویەتی: «نحن أحق
 بالشك من إبراھیم إذ قال رب أرني كيف تحي الموتی؟ قال: بلی ولكن لیطمئن قلبی». ئەوێ
 بازی لە زاناکان فەرموویانە ئەو فەرمووێ لەسەر مەعنای تەعلیقە، واتە ئەگەر ئەو

داواکردنی ئیتمینانه به شك دابنری ئیمه لایه قترین به داوا کردنی نهوه؛ چونکی له جیهانا روژ به روژ و چهرخ به چهرخ ئاده میزاد موشکیلاتی زووتر نهی. جا نهو ره هبه رانه که ئاده میزاد بانگ نه کهن بو دین زووتر پیوستان ههیه به ئیتمینان و دل نهستووری. وه بازی فرموویانه نهو له فزی شه که لهو فرمووده مه به ست دوودلی نییه به لکوو مه به ست وه سواسه یه که بو هه موو که سی ههیه گه وره و بچووک له ره هبه ران و پیغه مه ران و باقی ئاده میزاد. وه دهلیل له سه ر نه مه نه وه یه که حه زره ت ﷺ له باسی نهو حاله تی حه زره تی ئیبراهیم فرموویه تی: «ذلك محض الإیمان»، واته نهو حاله ته ی که حه زره تی ئیبراهیم تیا بووه له کاتی داوای ئیتمینانا، نهو حاله ته ئیمان و باوه ری سیره؛ چونکی ئینسان هه تا ئیمانی دانه مه زری پله و پایه کانی ئیمان تی ناگا و داوای پله و پایه ی بهرز ناکا.

[باسی] سېهم: سپرپی نهوه که خودا نه مری فرمووه به وه بالدار بیئی بو لای خوئی نه وه یه: که په له وهر زووتر له کاتی بانگ کردنیا نه گات به ئینسان و مه به ستی زاتی باری نهوه بووه که به که مترین کات نهو په له وهرانه بگه نه لای ئیبراهیم و گومانی نهوه نه بری که نه مانه گیانله به ریکی ترن وه یاروی پیشوو نین.

[باسی] چواره م: سپرپی نهوه که چوار په له وهر بوون نه مه یه: بو هه موو شاخیسئ شه ش جیهه ت هه یه: فوق، ته حت، یه مین، یه سار، خه له ف، نه مام. دیاره نهو په له وهره له پاش پارچه پارچه کردن له سه ره وه له هه وادا دانانریت وه له خواره وه له ژیر پندا نابی، که وایی چوار جیهه ت نه مینیتته وه، جا له هه ر کام له م چوار جیهه ته بازی لهو نه جزای په له وهرانه دابنریت ئینسان باش نه توانی چاودیریان بکات و ناگای لیان بیت هه تا گرد نه به نه وه و نه به نه وه به یاروی سابق و دینه وه بو لای نهو که سه که بانگیان نه کا.

فه‌رمووده‌ی باری ته‌عالا ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ الآية.

که‌لبی فه‌رموویه‌تی: ئەم ئایه‌ته هاته‌خواره‌وه له شانی عه‌بدوپه‌رحمانی کو‌پی عه‌وف و عوسمانی کو‌پی عه‌فاندا (ﷺ). ئەمما عه‌بدوپه‌رحمان ئەوه هات بۆ خزمه‌تی چه‌زرت (ﷺ) و چوار هه‌زار دره‌مه‌ی زیوی هه‌تا بوو و عهرزی چه‌زرتی کرد: هه‌شت هه‌زار دره‌مه‌م له لای بوو، و چوار هه‌زارم هه‌تا بۆ خزمه‌تی تۆ سه‌رفی بکه‌و چوار هه‌زاریشم له‌لای خو‌ما راگرت بۆ خو‌م و عائیله‌که‌م. جا چه‌زرت (ﷺ) فه‌رمووی: «بارک الله لك في ما أمسكت وفي ما أعطيت». وه ئەمما چه‌زرتی عوسمان (ﷺ)، ئەویش له کاتی ریخستنی «جيش العسرة» له غه‌زای ته‌بووک‌دا هه‌زار وشتی هه‌تا به‌هه‌موو ئەسباییکیانه‌وه و هه‌زار دینار ئالتوونیشی هه‌تا هه‌لی رزاند له کۆشی چه‌زرتا (ﷺ). جا ئەبووسه‌عیدی خدری ئەلئ: چاوم لئ بوو چه‌زرت (ﷺ) هه‌ردوو ده‌ستی به‌رزه‌وه‌کرد بۆ ئاسمان و دو‌عای خه‌یری بۆ عوسمان ئەکرد و فه‌رمووی: «ما رازی بووم له عوسمان کو‌پی عه‌فان تو‌یش لئی رازی به‌. له پاشان فه‌رمووی: «ما ضر ابن عفان ما فعل بعد اليوم». جا ئەم ئایه‌ته نازل بوو:

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

واته: قسه و شانی ئەو که‌سانه که مالی خو‌یان سه‌رف ئەکه‌ن له ریگه‌ی خودادا.

﴿كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ﴾

وه‌کوو قسه و شانی خاوه‌ن کشتیکه که یه‌ک دانه بخاته عهرز و ئەو دانه چه‌وت

گۆل بروینئ و له هه‌ر گۆلیک‌دا سه‌د دانه‌ی تیابئ.

﴿وَاللَّهُ يُضَعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾

وه خودای ته‌عالا زیاد نه‌کا له‌سهر نه‌و ژماره‌یه بۆ هه‌رکه‌سی گۆشاده به‌نه‌وعی که نه‌توانی له‌سهر به‌خشینی شتیکی که‌م نه‌ندازه‌یه‌کی زۆر بدا و نه‌یشزانی به‌نیه‌ت و مه‌به‌ستی نه‌و که‌سانه که مالی خۆیان سه‌رف نه‌که‌ن و زانایه به‌وه که شانی کێ نه‌و زیاده هه‌له‌گری.

﴿وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (۳۱)

وه خودای ته‌عالا «واسع‌القدر» واته ته‌وانایی نه‌و خواستی هه‌بێ. جا له‌کاتی‌کا له‌م نایه‌ته‌دا باسی نه‌وه کرا که سه‌رفی مال له‌ریگی خودادا نه‌وه‌نده سه‌وابی هه‌یه خودای ته‌عالا مه‌رجیکی دانا بۆ نه‌و سه‌وابه که بریتییه له‌وه کابرا به‌شویتی نه‌و سه‌رفه‌دا نه‌یکا منه‌ت دانه‌نی به‌سهر نه‌و که‌سه‌دا که مال‌که‌ی پێ نه‌دا، وه به‌قسه و واته‌ی نابار نازاری دلی نه‌دا و فهرمووی:

﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى﴾

نه‌و که‌سانه که مالی خۆیان سه‌رف نه‌که‌ن له‌ریگی خودادا و له‌پاشان منه‌ت نانێن به‌سهر نه‌و که‌سانه‌دا که خه‌یره‌که‌یان پێ کردوون و به‌وتاری ناشیرین نازاریان نه‌ده‌ن.

﴿لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

نه‌وه نه‌و که‌سانه تو‌له‌ی چا‌ک و سه‌وابیان بۆ هه‌یه له‌لای خودای خۆیان.

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (۳۲)

وه پاش مردنیان ترسیان له‌سهر نییه بۆ موسته‌قبه‌ل و زویریشیان نابێ له‌سهر نه‌و دونیایه که رابوردووه.

﴿قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذَىٰ﴾

وتاریکی باش له گهل داماوا و چاو پۆشی و سهرفی نه زهر له واتهی زبری یارۆی گه دا چاتره له و سه ده قه و خیراته که نازاردانی نه و داماوهی به شویندا بئ.

﴿وَاللَّهُ غَفِيْرٌ حَلِيْمٌ﴾

خودا بئ ئیحتیاجه له و سه ده قه یه که منهت دانان و نازاردانی به شوینا بئ و هه وه له ی زوره نه گه رنا زوو نازاری نه و که سانهی نه دا که نازاری داماو نه ده ن.

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا يُبْطِلُوا صَدَقَتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ﴾

نه ی که سانی که ئیماننان هیناوه به خودا و پیغه مبهری خودا سه ده قات و خیراتی خوژان به تال مه که نه وه به منهت دانان له سه ر گه دا کان و ژماردنی خیراته کان له سه ریان و به نازاردانیان.

﴿كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ﴾

وه کوو نه و که سه که مالی خو ی سه رف نه کا بۆ ریایی و چاو پیکه وتنی خه لک.

﴿وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

وه باوه ری نییه به خودا و به گه یشتن به روژی پاشه پوژ و جهزای کرده وه.

﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا﴾

واته حال و شانی نه و که سه که مالی خو ی سه رف نه کا له بهر دیمه ن و دیتنی خه لک، وه لحال ئیمان و باوه ری نییه به خودا و به روژی قیامهت، وه کوو حال و شانی به ردیکی ساف وایه که بازی گلی به سه ره وه بئ و بارانیکی قه تره گه وه ری به هیز بیاری به سه ریا و گله که هه موو بشو ریتته وه و به جینی بیلی به پاک ی و سافی له و گله.

ئەم تەشبییه بە زاهیر تەشبییهی موره کەبەو ئەو هەیه تە کە وەرئەگیرئ لە ئینسانیکى
بئ ئیمان و بئ ئیخلاص کە مالى خوی سەرف بکا و ئەو ماله و زایەبوونی بە هوی
ئەو کە کابرا هەر دیمەنی ئەوئ. تەشبییه کراوە بە هەیه تە وەرئەگیرئ لە بەردیکى
سافی بئ گری و لە گلی بە سەریه وە بئ و بارانیکى قەترەگەرە کە ببارئ لە سەرەو
بە خۆرپرەم چۆن لەم «مُشَبَّه» یەدا ئاسارى ئەو گلە نامینئ وەها لەو کابرایشا ئاسارى
پیرۆزى لەو مەسرەفەیا نابینئ.

جا خودا بە شیوهی ئیستیناف ئەفەرموئ: ئەگەر ئەلئیت: بۆچی شانی ئەو کابرا
وەکوو ئەو بەردە وایە؟ چونکی ئەم ئینسانانە کە خوویان وایە و مالى خویناواوەها
سەرف ئەکەن،

﴿لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا﴾

تەوانایان نییه لەسەر سوود وەرگرتن لەو زەحمەتە کیشاویانە بۆ پەیداکردنی
مالەکیان و سەرفکردنی لە خەلکا لەبەر دیمەن، وەلحال ئەوانە ئیمانیشان نییه بە
خودا؛ چونکی ئەگەر ئیمانیان ببوای قایل بوو بە قەى ریا و دیمەنکارییهکیان
گوناحیان ببوای و بەقەى سووسەى نیەتى خیرئ لە ئیمانەکەو پەیدا ببئ خیریان
دەس بکەوتایە. بەلام ئەوانە کافرن.

﴿وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾

و خودایش کافران شارەزا ناکا بۆ سوود لە کردەویان.

جا پاش ئەو کە خودا حالئ ئەوانەى باس کرد کە بئ ئیمان و مالى خوینان
سەرف ئەکەن لەبەر دیمەن و بەرچاوتنی، هات باسى ئەوانەیشی کرد کە موسولمانان
و مالى خوینان سەرف ئەکەن لە ریگەى خودادا و فەرموئ:

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا
مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾

وه قسه و شانی نهو موسولمانانه‌یش که مالی خوْیان سهرف نه‌کن له‌بهر داواکردنی
ره‌زاهمندی خودا و له‌بهر دامه‌زراندنی جوزئی له‌گیانی خوْیان و فیداکردنی بۆ خودا
چونکی مالی نینسان وا له‌گه‌ل گیانیا.

﴿كَمَثَلِ جَنَّتٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَتَأْتَتْ أَكْطُلَهَا ضِعْفَيْنِ
فَإِنْ لَمْ يُمْصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ﴾

وه‌کوو شانی که‌سکه‌خواه‌نی باخی بئ پر بئ له‌داری باره‌مه‌ند به‌سه‌ر ته‌پۆلکه‌یه‌که‌وه
هه‌میشه‌هه‌وای ساف وه‌ربگری، وه‌له‌کاتی باران باریندا بارانیککی قه‌تره‌گه‌وره‌ی
به‌سه‌را بیاری، جا نه‌و باخه‌دوووقاتی وینه‌ی خوْی - له‌غه‌یری شوینا - به‌ر بدا،
وه‌نه‌گه‌ر بازئ کات بارانی وه‌های لئ نه‌بارئ له‌بهر به‌رزی جیگه‌و سافی هه‌وا
شه‌ونمی لئ بیاری.

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

واته‌خودای ته‌عالا بینایه‌به‌کار و کرده‌وه‌تان و له‌سه‌ر نیه‌ت و مه‌به‌ستان
جه‌زاتان نه‌داته‌وه.

جا نه‌م ته‌شیه‌ه‌یش هه‌م «ته‌شیه‌ی موره‌که‌به»: هه‌یه‌تی کابرای خیرۆمه‌ند و
نه‌و مالی دنیا‌یه‌که‌ئه‌یه‌خشی وه‌نه‌و نیه‌ت و نیازه‌پاکه‌ی هه‌یه‌تی ته‌شیه‌کراوه
به‌هه‌یه‌تی که‌سئ باخیککی هه‌بئ و له‌و یاخه‌دا داری خاوه‌ن به‌ر زۆر بئ و هه‌میشه
له‌کاتی پیوستا یا بارانی ریژنده‌ی به‌سه‌را بیاری وه‌یاخود شه‌ونم وه‌ربگری؛ چونکی
به‌خشیش و مالی به‌خشاو باخی سه‌مه‌رداره‌و نیه‌تی ره‌زای خودا بارانی ئاسمانه

و جه‌زای ته‌و ماله به‌خسراوه سه‌مه‌ر و به‌ری داری باخه‌که‌یه. جا مادام زاهیری عیبارت موساعده‌ی ته‌شیهاتی موته‌عه‌ددیده ناکا ته‌توانی له ته‌ره‌فه‌ینی - «مُشَبَّه و مُشَبَّه» - هه‌یئت ئیعتیار بکه‌ی.

جا خودای ته‌عالا بۆ دۆورخستنه‌وه‌ی ئاده‌میزادی خاوه‌ن دین له ره‌زیله‌ی ریا و دیمه‌نکاری فه‌رموو‌یه‌تی:

﴿أَيُّدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾

ئایا یه‌کێ له‌ ئیوه - ته‌ی موسولمانه‌کان - هه‌زنه‌کا به‌وه که باخیکی باشی بی له‌ داری خورما و داری میو و باخه‌که‌یشی چه‌ن جۆبار له‌ناویا ره‌وان بی و هه‌رکاتی پتویستی بوو ئاوی باخه‌که‌ی بدا.

﴿لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾

وه بۆ کابرا هه‌بی له‌و باخه‌دا له‌ هه‌موو داریکی خاوه‌ن به‌ر وه‌کوو پرته‌قال و هه‌نجیر و مۆز و ورده‌ داری تر.

﴿وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ﴾

وه کابرا پیری به‌سه‌را هاتبی و بی‌هتیز که‌وتبی و له‌و حاله‌دا چه‌ن منالی وردی بی‌هتیزی بی و غه‌یری ته‌و باخه‌یش هۆی ژیا‌نی ته‌و مندا‌له‌ وردانه‌ی نه‌بی.

﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ﴾

وه کوتوپر گێژه‌لووکه‌یه‌کی پر ناگر بدا له‌و باخه‌ و بیسووتینی، ته‌بعه‌ن که‌س له‌ پیر و جوان رازی نییه‌ و هه‌ز ناکا به‌وه که ناگریکی و بدا له‌ باخه‌که‌ی و بیسووتینی و به‌ره‌که‌ی زایه‌ بی و مندا‌له‌ ورده‌کانی برۆن به‌ ده‌رگای خه‌لکا بۆ ژیا‌ری خۆیان.

دهی ئیوه، ئهی موسولمانه کان وه کور پیر وه ها به رابه ر به قهزای مردن بی دهست و ناچارن و باخه کان کرده وه کانتانه و ئیحتیاجیتان به جهزای کرده وه کان له قیامه تا زورتره له ئیحتیاجی مندالی ورد به ژیار، وه ریا و دهیمه نکاریتان گیزه لووکه ی ناگرینه که ئه و کرده وه و جهزایه زایه ئه کا و ئه یسووتینی. جا هز ئه که ن کرده وه کانتان بسووتی؟

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾

به وینه ی ئه م ته مسیل و ته شبیه خودای ته عالا ئایاتی ته رغیب له ئیخلاص و زهجر له ریا کردن رووناك ئه کاته وه بو ئیوه به ئومیدی ئه وه که ئیوه ورد فیکر بکه نه وه له خوتان و له کرده وه کانتانا و له هوی زیانتانا.

بوخاری رحمه الله ریوایه تی کردوه که عومهری کورپی خهتاب رحمه الله روژی فهرمووی به ئه سحابه کانی پیغه مبه ر رحمه الله ئه م ئایه ته به باوه رپی ئیوه له شانی کیندا هاتووه ته خواره وه؟ ئه وانیش وتیان: خودا ئه یزانی! عومهر دلگران بوو و فهرمووی: بلین ئه زانین یا نازانین. ئیبنوعه باس، که له ویدا حازر بوو، فهرمووی: له دلی مندا شتی هیه له م بابه ته وه، فهرمووی: ئهی برازام بلئی و نه فسی خوت به بچووک مه گره! بلئیت من قاییلی ئه وه نیم قسه بکه م له ئایه ت. جا ئیبنوعه باس فهرمووی: ئه م ئایه ته نازل بووه وه کور مه سه لی بو کرده وه یی. عومهر فهرمووی: بو کام کرده وه؟ ئه ویش وتی: بو کرده وه یی. جا عومهر فهرمووی: ئه م ئایه ته له شانی پیاویکی ده و له مه ندا هاتووه ته خواره وه که ئیتاعه ی خودا ئه کا و زور کرده وه ی باشی هیه، له پاشان شه یتان دپته سه ری و کابرا له کرده وه باشه کان وه رنه گیر پته وه هه تا ئه وه نده خراپه ئه کا که کرده وه باشه کانی دانه گری به تاوان.

جا پاش نه وه که خودای تهعالا ته رغیبی موسولمانانی داله سهر ساغی و ئیخلاص و زه جری کردن له ریابازی و ده عیه سازی، فرمانی دا به وه که نه و سهر فیه نه یکه نه مالی حه لال بئی و له باشه کانیشی بئی، وه فهرمووی:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾

نه ی کهسانی که ئیمانتان هیناوه به خودا و پیغه مبهری خودا! سهر فیه بکه نه له پاک و حه لالی نه وه که ده ردهستی نه که نه له کار و کاسبی دا. وه شتی حهرام سهر فیه مه که نه و له حه لال و زه لالی نه وه ی بۆتان ده رنه که مه له عهرز؛ خواه له کان بئی یا خود له بهری دار و گیا بئی، وه یا له دانه ویله ی کشتوکال بئی.

﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ﴾

وه ههرگیز قه سدی شتی پیس مه که نه بۆ نه وه که

﴿مِنْهُ تُنْفِقُونَ﴾

له وه خهرج بکه نه له ریگهی خودادا. وه نه م «خبیث» ه شتی حهرام و بئی نرخی و بئی به هایشی به رنه که وی.

﴿وَلَسْتُمْ بِأَخْذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾

وه له حال نه که ره که سئی بییت و له و شته خه بیسه بدا به ئیوه وه ری ناگرن مه که ره چاوی لئی بقونجینن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفِيءٌ حَمِيدٌ﴾

به راستی بزانش که خودای تهعالا ده و له مه نه ده و بئی ئیحتیاجه له خیراتی ئیوه و له بهر نه وه فرمان نه دا به خهرج کردن له لایه نی ئیوه وه له بهر سوودی خۆتان، وه

ئەگەر ھەر مەسرفە ئۆھ بیکەن ئەو قەبوولی بکا ئەو ستایشی ئەکری لەسەر ئەو قەبوول و ۆەرگرتنە.

ریوایەت کراوە لە «براء» رضی اللہ عنہ ئەلئی ئیمە (کۆمەلای ئەنسار) خواوەنی باخی خورما بووین، جا ھەرکەس بە گوێزەیی خۆی لە زۆر و کەم ھیشووی خورمای ئەھیتا و لە مرگەوتا ھەڵیانەووەست و ئەھلی «سوففە» کە خواردەمەنییان لەلادا نەبوو ھەركامیان کاتێ برسی نەبوو ئەپرویشت عاسایەکی ئەدا لەو ھیشووە خورما ھەلوەسراوە و چەن دانەییەکی لێ دانەکەوت و ئەیخوارد. ۆە بازئی تر لەو خواوەن باخانە کە زۆر ئارەزووی لە خێر کردن نەبوو ئەپرویشت ھیشوویەکی بێنرخنی ئەھیتا و دەنکە خورماکانی یا پووچەل بوون یا وشک و بێگوشت بوون یا بەر لە پێگەیشن شکا بوون. بە ھەر حال خورماکەیی باش نەبوو. جا ئەم ئایەتە نازل بوو، ۆە ھەزرەت فەرمووی: «لو أن أحدكم أهدى إليه مثل ما أعطاه لم يأخذ إلا على إغماض وحياء». جا ئەلئیت: پاش ئەمە یەکی لە ئیمە ئەگەر خورمای بھیتانی لە باشتەین خورمای ئەھیتا. «رواه الترمذي بسند صحيح».

﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ﴾

دیارە ئەمە کە ئۆھ شتی خراپ خەرج ئەکەن ۆە یا ھەر ھیچ ئیھسان ناکەن لەبەر ئیتاعەیی شەیتانە و شەیتان ئەتان ترستیێی لە خەرج لە رێگەیی خودا بە ھۆی ئەو کە وادەیی گەدایتان پێ ئەدا، ئەلئی پیتان: ئەگەر ئەم مالەتان سەرف بکەن ھیچتان بە دەستەووە نامیێی و لات ئەکەون. ھەروا فەرمانتان پێ ئەدا بە خەسلەتی زۆر ناشیرین کە رزددیە.

﴿وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا﴾

وه خودای ته علا له سهر خهرجه که تان واده ی عه فوی گونا هتان پی نه دا و واده ی زیاده ده ولّه مه ندیتان پی نه دا.

﴿وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ﴾

وه به راستی خودای ته علا که ره می گوشاده و زانایه به مه سره فی ئیوه و نه زانی چۆن جه زاتان نه داته وه.

ریوایه ت کراوه له عه بدوللاوه ﴿وَاللّٰهُ﴾ که جه زره ت ﴿وَاللّٰهُ﴾ فهرموویه تی: نه لی شه یتان خه یالات نه خاته دلی ئینسانه وه، جا خه یال و خه ته ره که ی شه یتان نه مه یه شتی ناپه سه ند نه هاویته ناو دلی ئینسانه وه و باوه نه کردن به حق، جا ههرکه سنی شتی باش که وته ناو دلّیه وه با بزانی نه وه له لایه نی خودا وه یه و همد و سه نای خوی له سهر بکا و ههرکه سنی خه یالاتی خرابی که وته ناو دلّیه وه نه وه با بلی «أَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ» جا پاش نه مانه جه زره ت خوئندیه وه: «الشَّيْطَانُ يَعْدَمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ، وَاللّٰهُ يَعْدَمُ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ». «رواه الترمذی بسند حسن».

جا له بهر نه وه که که سب و په یدا کردنی مال له ریگهی حه لال و شه رعیه وه و خهرج کردنیش له ریگهی مه شروعا به شیوه یی که سوودی لی وه ریگری بهر حکمه ت نه که وی؛ چونکی حکمه ت مانای زانستی راست و کرده وه ی راسته، خودا به م مونا سه به وه فهرمووی:

﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾

خودای ته علا حکمه ت نه دا به ههرکه سنی خواستی لی بی.

﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾

وه هه ركه سى حيكمه تى پى درابى نه وه خيړىكى زورى پى دراوه؛ چونكه به هوى
نهو حيكمه ته وه نه گاه به به ختيارى و پيروى دنيا و قيامت و پيروى پاشه پرور
نابريته وه.

﴿وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾

وه فيكر ناكاته وه له مه عنای نه م نايه تانه كه خودا ناردوونى بو ره هنومایى عام
مه گهر نهو كه سانه كه خاوهنى عهقل و هوشى خاليس و سافن.

بزانن! حيكمه له زمانى عه ره بيدا هاتوه به مانا: عيلم و زانست، وه به مانا
حيلم و هه وسه له، وه به مانا عه دل و راستكارى له وتار و كردارا. نه مه واتى
قاموسه، وه له تهفسيرى قورتوبى دا نه لى: «الحكمة مصدر من الأحكام وهو الإتقان
في قول أو فعل، انتهى». وه له م نايه ته دا به گه لى شت تهفسير كراوه ته وه.

ئينوعه باس فهرموويه تى: «الحكمة: المعرفة بالقرآن: فقهه، و نسخه، و محكمه،
ومتشابهه، وغريبه، ومقدمه، ومؤخره».

«و قال قتادة و مجاهد: الحكمة هي: الفقه في القرآن. وقال مجاهد أيضا: الإصابة
في القول و الفعل. إلى آخر ما ذكره».

وه له عورفى عيلمى كه لاما حيكمه عيبارته له زانينى نه حوالى هه قايق به قهى
تهواناى ئاده ميزاد. جا نه گهر نهو نه حواله له ئيختياري ئاده ميزادا نه بوو، واتى شتيكى
خارج له كار و كرده وهى ئاده مى بوو نه وه «حيكمه تى نه زه ريبه يه» وه كوو عيلم به
زاتى بارى تهعالا و به سيفاتى به قهى تاقت. وه عيلم به نه حوالى نه فلاك و نه ستيره كان
و سوورانه ويان و عيلم به نه حوالى نه جسم له مه عادين و گيا و گيانله به ران. وه
نه گهر نهو نه حواله له ئيختياري ئاده ميزادا بوو نه وه «حيكمه تى عه مه ليه يه» وه كوو
عيلمى «تهذيب الأخلاق» و «تدبير المنزل» و «سياسة المدن».

وه گه لی جار ته فسیری حیکمه ت نه که نه وه به شیوه یی که هر وه کوو عیلم به نه حوالی نه عیان بگریته وه به هر دوو به شه که یه وه ره فتار کردنیش به «ما هو الأسلم» بگریته وه بویه فهرموویانه: «الحكمة: هي القيام بما ينبغي علماً و عملاً أو هي خروج النفس من القوة إلى الفعل في كمالها العلمي و العملي» وه کوو زانا یانی دین فهرموویانه نه مه عنا به رزه دیتنه جیگه له پهیره وی حه زره تا ﷺ له عه قیده و بیر و باوه را، وه له وتارا و له کردارا.

جا من باوه رم وایه که حیکمه تی به مانا «عهدل» یانی راستی و راستکاری هه موو که مالا تیکی عیلمی و عه مه لی زانستی و کرده وه یی نه گریته وه و هر نه وعه مه عنا یه مه قسووده له م نایه ته که ریمه دا و نیستیلا حاتی نه ربابی عولووم هه رچه ند جو رجوره به گویره ی به حسی خو یان به لام هه موویان وان له ژیر حیکمه تی به مانا عه دلدا (والله اعلم).

پاش نه وه که خودای ته عالا تاریفی نه وانه ی کرد که مالی خو یان سهر ف نه که ن له ریگه ی خوادا به بی منه ت دانان و نازاردانی خه لک، وه باسی نه وه ی کرد هه رکه سی مالی خو ی به ریابازی و دیمه ن سازی سهر ف بکات نه وه بی جهزایه و پاش فرمان به سهر فی مالی باش و دوور که وتنه وه له سهر فی مالی بی نرخ به شیوه ی گشتی فهرمووی:

﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ﴾

هه رمالی خه رچی بکه ن که م بی یا زور به په نامه کی یا به ناشکرا له خیرا بی یا له شه را.

﴿أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ﴾

وه ههر مالی که به شیوه‌ی نهر له گهردن گرتن خهرجی بکه‌ن بۆ تاعه‌ت و ره‌زای خودا یا بۆ تاوانباری.

﴿فَاتَّ اللَّهُ يَعْلَمُهُ﴾

ئه‌وه به راستی خودا پیتی ئه‌زانێ و هه‌یچی لێ ون نابێ.

﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾

وه ئه‌و که‌سانه که مال سهرف ئه‌که‌ن له تاوانباریدا که‌س یارمه‌تیان نادا بۆ رزگار بوونیان له ئازاری قیامه‌ت؛ چونکی ئه‌و که‌سانه سته‌مکارن و سته‌مکاران یارمه‌تی‌ده‌ریان نییه له قیامه‌تا.

ئهم ئایه‌ته به‌رزه‌ واده‌ی به‌ جه‌زای خه‌یر ده‌رئه‌خا له هه‌موو خه‌رجه‌کا که له یاسای شه‌رعا بێ هه‌رچه‌ن ئه‌و خه‌رجه بۆ نه‌فسی خۆت یا بۆ ژن و مندالت و باوک و دایکت بیکه‌ی، وه به مه‌رجی نه‌یه‌تی تاعه‌ت له کاتی ئهم سهرف‌ده‌ا بێی خه‌یرات ئه‌نووسری بۆ خاوه‌نه‌که‌یان، بۆیه چه‌زهرت ﷺ فه‌رموو‌یه‌تی: «گه‌وره‌ترینی سه‌ده‌قه تیکه‌یه‌که بیخه‌یته ناوده‌می ژنی خۆته‌وه». هه‌روا مه‌سره‌ف بۆ میوان و بۆ دراوسێ و بۆ داماوان و بۆ ئه‌و که‌سانه که داوای شت ئه‌که‌ن له ئینسانێ، هه‌تا ئه‌گه‌ر که‌سی داوای مالی لێت ئه‌کرد که ئه‌گه‌ر شتی پێ نه‌ده‌ی ناوت به خراپ بیا مادام ئیمکانت بێی واجبه له‌سه‌رت بۆ پاراستنی نامووسی خۆت شتی پێ‌بده‌ی، به‌لام بۆ ئهم نه‌وعه که‌سه چه‌رامه وه‌ری بگرن. جا ئهم باسه وه‌کوو «مه‌ته‌له» وایه: چ مالیکه که واجبه له‌سه‌ر تو سه‌رفی بکه‌ی و له‌سه‌ر کابرا چه‌رامه که وه‌ری بگرن؟.

وه نه‌زر له زمانی عه‌ره‌با واده‌یه به‌ چاکه یا به خراپه. وه له شه‌رعا ئه‌مه‌یه: که ئینسان خه‌یری بگه‌رێته گه‌ردنی خۆی که زاته‌ن واجب نه‌بێ.

له سهر مه زه بهی نیمامی شافعی نه زر دوو به شه، یه کهم: نه زری له جاج، واته خوځستنه ناو رقه به رییه وه، وه کوو بلئی: نه گهر قسه بکه م له گهل باوکم یا له گهل فلان براده را دینار یکم له سهر بی، نه مه نه بی به هو ی که فاره تی سویندی، واته نیشه که بکا و که فاره تی سویندی بدا به داماوان. دووهم نه زری ته به پرور، واته خیر کردن وه کوو نه وه شتیکی خیر بگریته گهر دن، وه کوو نه وه بلئی: نه زری ت له سهرم دهرسی شهرع بلیم به فلانه «طالب العلم». نه مه نه گهر «مونه ز» وه کوو نه م میساله که مهرجی تیا نه بوو، یاخود «موعه لله» بی وه کوو نه وه بلئی: نه گهر خودا له م نه خویشینه رزگاری کردم نه زر بی له سهرم دهرس بلیم به فلان کهس یاخود کاوړی سهر برم له فلان کاتا و فلان شوینا و به شی بکه مه وه به ناو داماوانی نه شوینه دا، نه وه به و گویره که بریاری داوه به بی ته بدیل واجبه له سهری به جی بی، نه گهر نا تاوانبار نه بی.

به لام له لای نیمامی نه بوو حه نیفه ﷺ نه زر مونه جهز بی یا موعه له ق موخته س نییه به شوینه وه و به فقهیری نه شوینه وه، که وایی نه گهر یه کئی شتی نه زر بکا بو فقهیری، مه سه لا بلئی: نه گهر نه م نه خوځشهی شیفای بو هات سه د دینارم له سهر نه زر بی بو گه دای سلیمانی، دروسته پیدا به فقهیری به غدا. ههروه ها کاتیش ته ماشا ناکړی، که وایی نه گهر وتی: نه زر بی له سهرم ده دینار بدهم به فقهیرانی مزگه وتی فلان له روژی جومعه ی داهاتوودا، دروسته له روژی پینج شه ممه دا پینان بدا، یا له روژی شه ممه دا. به لام له نه زری موعه له قدا به قه تعی دروست نییه له پیش وجودی «معلق علیه» دا کابرای نازیر نه و مالله سهر ف بکا، که وایی یه کئی وتی: نه گهر خودا شیفای نه و نه خوځشهی دا نه زر بی له سهرم ده دینار بدهم به فقهیر و هه ژار، نه وه له پیش شیفای نه خوځشه که دا دروست نییه سهر فی بکا.

جا بۆ کاتی ناچاری یەکنی که شافعی مەزھەب بۆ ئەتوانی تەقلیدی حەزەرەتی
ئیمامی ئەعزەم بکا، وە ئەو شتە ی نەزری کردووە بۆ هەژاری شویتنی بیدا بە هەژاری
شوینیکی تر.

﴿إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَتِ فَنِعْمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّن سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

ئەگەر ئەو سەدەقە و خیراتە ئەیکەن دەری بخەن لە ناو خەڵکا و بە ئاشکرا
بیدەن بە داماوێ ئەو بەشە، وە ئەگەر بێشارنەو و بیدەن بە هەژاران ئەو زۆر باشترە
و بازی لە تاوانەکانیشتان دانەبۆشێ. وە بەهەر حال خودا خەبەردارە بە کردەوێ ئێو.
لە قورتوبیدا ئەفەرموێت: جومەووری موفەسسیرەکان بیریان وایە کە ئەم ئایەتە
باسی سەدەقە ی سوننەت ئەکا، واتە قسە لە زە کاتی فێترە نییە، لەبەر ئەمە کە فەرموویەتی
شاردنەوێ سەدەقە کە خیری زۆرترە لەو بە ئاشکرا بیکە ی، هەروا باقی عیبادەتەکان
ئەوێ سوننەت بێ بیان شاریتەو بەشترە لەو کە بە ئاشکرا بیانکە ی؛ چونکی دوور
ئەبن لە ریا بازی.

ئێبنوعەباس رضی اللہ عنہ فەرموویەتی: سەدەقاتی سوننەت بە پەنامەکی حەفتا قاتی
سەدەقە ی ئاشکرا خیری هەیە، وە سەدەقە ی فەرز وە کوو زە کات و فێترە بە ئاشکرا
بیست و پێنج قاتی هەیە بەسەر ئەوانەیان بە پەنامەکی بیانکە ی. جا قورتوبی
فەرموویەتی: ئەگەر ئێبنوعەباس نەیزانیای ئەمە فەرموودە ی حەزەرەت رضی اللہ عنہ ئەمە ی
نەدەفەرموو.

فەرموودە ی خودا - جل جلاله - : ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هَاهُم﴾ (الآية). ئێبنوعەباس
ریوایەتی کردووە کە کۆمەلێ لە ئەنسار خزم و دوستان بوو لە ناو «بەنی قورەیزە»

و «به نی نه زیر» دا و نه ساره کان خیراتیان پی نه نه دان بو نه وه که موحتاج بکهون و موسولمان بین. خودای تهعلا هم نایه تهی نازل کرد نه فهرمویت:

﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾

واته: هیدایه تی نه و کافرانه له سهر تو نییه و خودا خووی ویستی هیدایه تی ههرکه سی بدا هیدایه تی نه دا.

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِسْكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ﴾

واته نه و خیره ی سهر فی بکهن نه وه سه وابه که ی بو نه فسی خوژانه، له حالیکا که مه سهر ف نه کهن ئیلا له بهر داواکردنی ره زای خودا نه بی.

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوفَّ إِلَيْكُمْ﴾

وه ههر شتی که م یا زور سهر فی بکهن به ته واوی جه زا که ی نه دریتته وه پیتان.

﴿وَأَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ﴾

وه به قهراری قه تعی ئیوه سته متان لی ناکری و جه زای نه و که ره مه و نه و خهرجه تان ده ست نه که وئ.

﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

واته سهر فی مالی خوژان بکهن بو نه وه هزارانه که مهنع کراون له کاسبی له بهر جیهاد له ریگی خودا دا.

﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ﴾

ناتوانن برؤن به عهرزا بو که سبی ژبووار له بهر نه وه که مه شغوولی جیهادن.

﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾

پیاوی حال نه زان گومان نه با به وانه که ده وله مه نندن له بهر نه وه خو یان دور
نه خه نه وه له سوال کردن.

﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَتِهِمْ﴾

نه ی ره هبه ری خو شه ویست تو نه وه قیرانه نه ناسی به ناو چاویانا له بهر نیشانه ی
سوجه بردنی زور، وه یا له بهر شیوه ی بی بهرگی و نه دارایی.

﴿لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْحَقَّ﴾

وه داوای شت ناکه ن له خه لک به داوا کردنیکی به هیز وه ها که جیا نه بنه وه لئی.

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

وه نه وه ی سهرفی بکه ن له مالی دنیا له بهر ره زای خودا نه وه به راستی خودا پئی
نه زانی و جه زاتان نه داته وه.

سوددی و موجهید و غهیری نه وانیش فهرموویانه: مورد له م فوقه رایه له ثایه ی
﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا﴾ (الآیه). فه قیره کانی موهاجیرینن له قوره یش و غهیری قوره یش
وه به زاهیری عوموممه که یشی شامیله بو هه موو فه قیرئ له فوقه رای موسولمانان و
نه هلی زیممه.

وه نه وه فوقه رای موهاجیرینه ته قریبه ن چوارسه د که سینک بوون و نه مانه کاتی
هاتن بو خزمه تی پیغه مبه ر نه مال و نه نه هلیان نه بوو، وه نه مانه وه له سوفه دا، واته
له و سه کذا که حه زرت عليه السلام بو ی دیاری کرد بوون له مزگه وتی مه دینه ی مونه ووهره دا.
نه بووزه پی غه فاری عليه السلام نه لئ من له و که سانه بووم که له مزگه وتی حه زرتا
بووم و کاتی ئیواره مان لی نه هات گردنه بووینه وه له ده رگای مالی حه زرتا عليه السلام
نه ویش هه ریه کئی له ئیمه ی نه دایه ده ستی یه کئی له وانه که مالی هه یه و له و کومه لی

ته هلی سوفه ده کهس یا که متر ته مایه وه، وه کاتن که ته عامی ئیواره ته هات بو
 حه زره ت عزیز نانمان له گه لیا ته خوارد و له پاش نان خواردن ته یفه رموو پیمان:
 «ناموا فی المسجد» واته بنه ون له مزگه وتا.

﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْإِثْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
 فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

واته تهو موسولمانانه که دارایی خویان خه رج نه کهن به شهو و به روژ و به
 په نامه کی و ناشکرا ته وه سابه و دامه زراوه بو ته وان سه وایان له لای خوداوه، وه
 پاش مردن ترسیان نییه له موسته قبه لیان و دلگران و زویریش نابن له سه ر دنیای
 رابوردوویان.

ئینوسه عد له ته به قاتا فه رموو یه تی: ته م ئایه ته نازل بووه له شانی تهو موسولمانانه دا
 که سه رفی مالی خویان نه کهن له ئالف و ئالیکی ته سپ و ماینانا بو ته وه جهیادیان
 له سه ر بکه ن.

وه ریوایه ت کراوه له ئینوعه باس: ته م ئایه ته نازل بووه له شانی حه زره تی عه لیدا،
 جارئ چوار دره می هه بوو دره میکیان له شه و و، دره میکیان له روژا و، دره میکیان
 به په نامه کی و، دره میکیان به ناشکرا خه رجی کردن.

وه قه تاده فه رموو یه تی: ته م ئایه یه نازل بووه له وانه دا که خه رجی مالی خویان
 نه کهن به بن ته بزیر و ته قتیر، واته له سه رفی مالی خویانا شتی ناکهن ببی به ئیسراف
 و زیاده ره وی، وه رژدیش ناکهن وه ها مه شهوور ببین به له نامه ت.

جا له کاتیکا خودای ته عالا باسی تهو ئینسانه خاوه ن ئیحسانانه ی کرد که به
 خه رجی مالی حه لالی خویان به ختیار ی هه تا هه تایه وه ره گرن چونکی تهو ماله

ئەدەن لە رینگەى خودادا، ھات باسى ئەو ئىنسانە خواھن نوقسانانەيشى کرد که به کهمنى لە مالى خوڤيان گەلى مال و رەنجى شانى ئىنسانى داماو وەرئەگرن و خوڤيان ئەھاوئە ناو ھاوييەى بەدبەختيەوه، وه فەرمووى:

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ﴾

ئەو کەسانە که سوودی ناشەرعى ئەخۆن و دارایی ئادەمیزاد بە ناحەق وەرئەگرن راست نابنەوه لە گۆر لە کاتى زیندوو بوونەوهيان بۆ پرسیار و جەزای پاشەپوژ ئیلا بە حالیکى پەریشان و سەرلى شىواوييەوه وەکوو ئەو فیدارانە که شەیتان دەستیان لى ئەوهشیئى، چۆن ئەمان ئەپۆن بە ریدا و ئەکەون بەم لا و بەولادا ئەوانیش وا ئەپۆن بۆ مەیدانى حسیب.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾

ئەم سەرلى شىوانە و ئەم رەوت و رینگەى پەریشانەى روژى قیامەتیاں لەبەر ئەوهیە گوڤیاں ئەئەدا بە فەرمانى خودا که سوودخواردنى حەرام کردوو و ئەیانوت: ئال و ویری عادەتى ناو بازاری ئادەمیزاد وەکوو مامەلەى بەسوود وایە، ئەو ئال و ویرانە فەرقیان نییە و ھەردووین ^{حەلال}ن. بەلام نافامن، وه یا بیر ناکەنەوه که خودا بەیعی ^{حەلال} کردوو لەبەر ئەوه بە یاسای دین کەسیان مالى کەسیان بە بى تۆلە نەخواردوو، بەلام لە مامەلەى بەسوودا بەشى لە مالى سووددەرە که بە بى تۆلە وەرگراوه.

﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

دهی جا له م ته نریخه وه که سنی ناموژگارییه کی له لای خودای خوویه وه بو هات و نهویش دهست به رداری بوو له سوود نه وه داوای نه وهی لی ناکری که رابوردوه، با بو نهوین، وه نیشی نه ووا به لای خوداوه، به لام که سنی گالته بکا به م نه مره و موبالات نه کا به م زه جری خودایه و ههر وه کوو له مه و پیش دهست بکاته وه به سوودخواردن نه وه بزانی بن گومان له وانه که نه هلی ناگری دوزهخن و نه وان له و ناگره گر مه به تاوه دا نه مینه وه هه تا هه تایه.

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَتِ﴾

نه ی موسولمانه کان بزانی به راستی که خودای تهعلا به ره که ت و پیروزی له مالی وه رگریاو به سوودا وه نه گری و خیر ناداته وه بو خاوه نه که ی به لکوو گیروده ی زیانی نه کا، یا به زیان له مال و داراییه که ی، وه یا به هو ی دهر د و به لا و نه خو شی و ناسا غی خو ی و نه هلی خانه دانه که ی، وه یا به هو ی هیرشی لافاوی تالان و زیانی تیجاره ته وه، وه یا به هو ی دلته نگ ی و به گیان نه که وتنی نه و له زه تانه که وه ری نه گری؛ چونکی نه و که سه که نه چنی به گزی فه رمانی خودادا کافر نه بن له دینی خودادا و تاوانباریش نه بن به هو ی بن ره حمی و بن ویجدانی له گهل ئاده میزادی داماوا.

﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾

وه مه علوم که خودایش خو شی نایی له وانه که کافر و تاوانبارن.

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَءَاتَوْا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

﴿۱۷۷﴾

وه ههر وه کوو نه وانه که کافر و تاوانبارن وان له ناو ناگری به تاوی دوزهخا هه تا هه تایه، نه و که سانه ییش که ئیمان و باوه ریان هه یه به. خودای خو یان له سه ر

ئه‌و یاسا که پیغه‌مبه‌ری نازار تالیمی داون و کرده‌وهی باش ئه‌که‌ن له‌گه‌ل نه‌فسی خو‌یان و ئه‌وانه‌ی وان له‌به‌ر ده‌ستیا و له‌گه‌ل ئاده‌میزادا به‌ یاسای دین مو‌عامه‌له‌ نه‌کا و واجبات و مه‌ندوو‌باتی نو‌یژه‌کانیان به‌ راستی به‌جی دینن و زه‌کاتی مالی خو‌یان ئه‌ده‌ن به‌ دام‌وان، بۆ ئه‌وان هه‌یه‌ ئه‌جر و جه‌زای باش و ره‌زای خودا و پی‌روزی له‌لای خودای خو‌یان، وه‌ له‌ روژی پاشه‌پوژا ترس و بیمیان نییه‌ له‌ پیتشدا و دل‌گران و زویریش نین له‌ کرده‌وهی دنیا‌یان.

فه‌رمووده‌ی خودا: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾ الآية.

عه‌تا و عی‌کریمه‌ و تو‌ویانه‌: ئه‌م ئایه‌ته‌ نازل بو‌و له‌ شانی عه‌باسی کو‌ری عه‌بدولمو‌ته‌لیب و عوسمانی کو‌ری عه‌ففاندا: وه‌ختی خۆی سه‌له‌میان دادابوو له‌ خو‌رمادا جا کاتی خو‌رماب‌رین خوا‌ه‌نی خو‌رما‌که‌ پیتی وتن: ئه‌گه‌ر ئیوه‌ هه‌موو حه‌قه‌که‌تان وه‌رب‌گرن ئه‌وه‌نده‌م خو‌رما بۆ نامی‌تته‌وه‌ به‌شی عائیله‌که‌م بکا. جا ئیسته‌ نیوه‌ی حه‌قه‌که‌تان وه‌رب‌گرن و نیوه‌یشی بمینی تا سالی ئاینده‌ بۆتان ئه‌که‌م به‌ دو‌وقات ئه‌وانیش قه‌بو‌لیان کرد، له‌ سالی ئاینده‌دا دا‌وای زیاده‌که‌یان کرد و ئه‌م باسه‌ گه‌یشته‌ به‌ حه‌زرت ﷺ، وه‌ حه‌زرت ﷺ مه‌نعی کردن له‌م زیاده‌ و ئایه‌ت ها‌ته‌ خوا‌ره‌وه‌:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

واته‌: ئه‌ی که‌سانی که‌ ئیمان‌تان به‌ خودایه‌ له‌ خودا بترسن و ده‌سته‌به‌ردار بین له‌وه‌ی ما‌وه‌ته‌وه‌ له‌ سو‌وده‌که‌تان ئه‌گه‌ر ئیمان‌تان هه‌یه‌. وه‌ ئه‌وانیش وتیان: «سمعاً و‌طاعة» وه‌ ده‌سته‌به‌ردار بو‌ون.

وه بازي تر فېرموويانه: نه م ټايه هاته خواره وه له شاني چوار برا له هوزي «بنی ثقیف»
 كه سووديان وه نه گرت له هوزي «بنی مغیره» وه نه م هوزه سووديان نه دا به وان له
 زه ماني جاهيليه تا (پيش ئيسلامييه ت) کاتي ده وري ديني ئيسلام هات نه و چوار
 برا موسولمان بوون، له پاشان داواي حقه قی سووده که يان کرد له به ني موغيره؛
 چونکي به ياساي نه و چه رخه حقه قی مېشروع بوو. جا به ني موغيره کان وتیان:
 وه لا ئيمه له ده وري ئيسلامييه تا سوود ناده ين و خودا سوودي لابر دووه له سهر
 موسولمانان و نيزاعه که يان برد بو لای عوتابی کوري نوسه يد که له و روژه دا له
 لايه ني حه زره ته وه فېرمانداري شاري مه ککه ي موکه پر مه بوو، عوتاب نه م قه زييه ي
 نووسي بو حوزو وري حه زره ت ﷺ، وه سووده که يش ميقداري کي زور بوو. کاتي
 نامه که ي عوتاب گه يشت به حه زره ت ﷺ نه م ټايه ته نازل بوو حه زره ت ﷺ
 نووسي بو عوتاب و فېرمووي: نه گهر به ني سه قيف رازي بوون به حوکمي نه م
 ټايه ته باشه نه گهر نا خه به ريان پي بده که حازر بن بو حه رب له گه ل خودا و
 پيغه مبه را ﷺ.

عوتاب نه و نامه ي حه زره ته ي بو ناردن، نه وانيش وتیان: حازرين بو ئيتاعه ي
 فېرمانی خودا و پيغه مبه ري خودا و نه گه رپينه وه بو لای خودا و ئيمه رازين به
 نه سلې سه رمایه که ي خو مان و سوودمان ناوي.

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ
 رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ (۲۷۹)

نه گهر ده سبه ردار نه بن و واز له سوود خواردن نه هينن، خو تان ناماده بکه ن بو
 جه ننگيک له گه ل خودا دا. وه نه گهر واز بينن و بگه رپينه وه و توبه بکه ن نه وه سه رمایه ي

قهرزه‌که‌تان وه‌ریگرنه‌وه و واز له قهرزاره‌که بینن و نه ستمم نه‌کن له‌که‌س و نه سته‌متان لئی نه‌کری.

وه لهو سه‌رده‌مه‌دا به‌نی‌موغه‌یره مالیان به ده‌سته‌وه نه‌بوو و نه‌یان نه‌توانی که سه‌رمایه‌که‌یش بده‌نه‌وه و داوایان کرد له «بنی‌ثقیف» که مؤله‌تیا بدهن تا واریدات پئی نه‌گا. نه‌وانیش به‌مه‌رازی نه‌بوون و داوای سه‌رمایه‌که‌یان نه‌کرد. جا له‌سه‌ر نه‌م رووداوه نه‌م نایه‌ته هاته‌خواره‌وه:

﴿وَإِنْ كَانَتْ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ﴾

واته نه‌گهر قهرزاریکی نه‌دارا بوو که سه‌رمایه‌که‌یشی پئی نه‌ده‌درایه‌وه نه‌وه واجبه مؤله‌تیا بدهن هه‌تا کاتی ده‌وله‌مه‌ند نه‌بن.

﴿وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

وه به‌خشینی سه‌رمایه‌که‌یش بهو قهرزاره‌بئ مالّه و نازاد کردنی به ته‌واوی چاتره بۆ ئیوه له دنیا و قیامه‌تا: له دنیا‌دا بۆ ئیسه‌باتی پیاوه‌تی و شه‌رافه‌ت، وه بۆ نه‌وه که خه‌لکی تر چاوتان لئی بکا، وه بۆ سیله‌ی ره‌حم، نه‌گهر یارۆ خزم بوو، وه له قیامه‌تا بۆ وه‌رگرتنی که‌رم و پایه‌ی به‌رز له‌لایه‌نی خوداوه. نه‌گهر بزنان به‌مایه‌ی ناوی باش و پایه‌ی عه‌فوی خودای میه‌ره‌بان.

بزانن له‌م مه‌قامه‌دا چه‌ن باسی هه‌یه:

[باسی] یه‌که‌م: له‌فزی «ریا» له‌زمانی عه‌ره‌با: به‌مه‌عنا زیاده‌یه. وه له عورفی شه‌رعا: به‌مه‌عنا زیاده‌یه له‌تۆله‌ی مالّا له‌کاتی مامه‌له‌کردندا به‌مه‌رجی نه‌وعی مالّه‌کان یه‌ک بن. وه نه‌م ریبا دوو نه‌وعه؛ یه‌که‌م: «ریبای نه‌سیئه» وه‌کوو نه‌وه که ده‌دینار بده‌ی ئیمپۆ به‌ده‌دینار که‌سه‌ینی وه‌ری‌بگری، نه‌مه له‌م سووره‌ته‌دا ریبا وا

له پاش‌که‌وتنی تۆله له لایه‌که‌وه؛ چونکی مادام دینار ته‌فروشی به دینار نه‌بی بۆچی
 نه‌وه که تۆ نه‌یده‌ی به کابرا حازره و بۆچی نه‌و حازر نییه و نه‌که‌وێته سبه‌ینی؟
 دووهم: «ربا الفضل» وه‌کو وه‌و دیناری بفروشی به دوو دینار و فه‌وره‌ن وه‌ری‌بگری.
 وه‌ ریبیا له‌م سووره‌ته‌دا دیاره‌ نه‌وه‌یه له‌لایه‌که‌وه یه‌ک دینار نه‌دری و له‌ولاوه دوو
 دیناره و دیناریکیان موقابیلی هه‌یه و دیناریکیان موقابیلی نییه.

وه‌ نه‌وعه‌ ریبایی بووه که له‌ زه‌مانی جاهیلییه‌تدا باو بووه، نه‌وه‌یش نه‌مه‌یه یه‌کی
 نه‌ندازه‌ی سه‌د دیناری داوه به‌ که‌سی له‌سه‌ر ته‌م شیوه‌ هه‌موو مانگی میقداری پاره‌
 وه‌ربگری له‌و که‌سه‌و ته‌سلی سه‌د دیناره‌که‌یش هه‌ر بمینیته‌وه، جا نه‌گه‌ر له‌و کاته‌دا
 که‌ برپاریان داوه بۆ نه‌وه‌ سه‌رمایه‌که‌ی پێی بداته‌وه نه‌و سه‌رمایه‌یه پێدایه‌وه نه‌وه
 باشه، وه‌ نه‌گه‌ر نه‌یبوو و داوای کرد مۆله‌تی بدا تا سالتی - مه‌سه‌لا - نه‌وه‌ برپار بووه
 که‌ میقداری مانگانه‌که‌ زیاد بکا، یانی ته‌وسا مانگی دیناریکی ته‌دا ئیستا دوو دینار
 ته‌دا. وه‌ سه‌رمایه‌یش هه‌ر به‌ ساغی ته‌مایه‌وه!

جا ته‌م نه‌وعه‌ دروسته‌ پێی بلتین «ربا الفضل» چونکی نه‌و میقداره‌ که‌ داویه به‌
 کابرا هه‌ر ماوه‌ته‌وه له‌ گه‌ردنیا و له‌سه‌ری هه‌موو مانگیکیشا زیاده‌یه‌کی وه‌رگرتوه‌
 له‌و کابرا، وه‌ نه‌گه‌ر له‌ کاتی تایبه‌تیدا پاره‌که‌ی وه‌رنه‌گرتایه‌ته‌وه له‌ کابرا مانگانه‌که‌ی
 زیاد نه‌کرد له‌سه‌ری و سه‌رمایه‌یش هه‌ر سابت بوو. وه‌ دروسته‌ پێی بلتین «ربا
 النسیتة»؛ چونکی نه‌و زیاده‌ که‌ وه‌ری‌ته‌گری له‌ کابرا له‌ موقابیلی پاشخستنی ته‌سلیمی
 نه‌و نه‌ندازه‌ پاره‌یه‌ته‌ که‌ داویه به‌ کابرا. نه‌گه‌رنا نه‌گه‌ر پاش نه‌که‌وتایی نه‌و زیاده‌یه‌
 وه‌رنه‌ده‌گرت.

باسی دووهم: ریبیا به‌ هه‌ردوو به‌شه‌که‌یه‌وه حه‌رامه به‌ ده‌لیلی قورئان و فه‌رمووده‌ی
 پیغه‌مبه‌ر ﷺ و یه‌کگرتنی ئیمامانی موجته‌هیدین (ئیحجام).
 ده‌لیل له‌ کیتابا چوار ئایه‌ته؛

[نایه‌تی] یه‌که‌م: نایه‌تی سی و نوه‌می سووره‌تی «روم» که خودا فه‌رموویه‌تی: ﴿وما آتیتم من ربا لیربو فی أموال الناس فلا یربو عندالله، وما آتیتم من زکوة تریدون وجه الله فأولئک هم المضعفون﴾. واته نه‌وه‌ی ئیوه نه‌یده‌ن به خه‌لک له زیاده بۆ نه‌وه که مالی خه‌لکی بی زور بیی نه‌وه نه‌و مالی زیاد نابیی به‌لای خوداوه له‌سهر مالی کابرا، وه مالی کابرای بی زیاد نابیی به‌لک‌وو زور نزیکه مالی کابرای بی بفه‌وتی، وه نه‌م نایه‌ته مه‌ککیه، له مه‌ککه‌دا نازل بووه و به زاهیر بۆ ریبای «فه‌زل» و «نه‌سیئه» ده‌ست نه‌دا.

[نایه‌تی] دووه‌م: نایه‌تی (۱۳۰) له سووره‌تی ئالی‌عیمران که له مه‌دینه‌دا نازل بووه: ﴿یا ایها الذین آمنوا لا تأکلوا الربا أضعافاً مضاعفة واتقوا الله لعلکم تفلحون﴾، وه نه‌م نایه‌ته نه‌سه له ریبای فه‌زل‌دا به شیوه‌ی چه‌ن‌قات، وه ته‌بعه‌ن نه‌و نه‌وعه ریبایه له‌گه‌ل پاشکه‌وتنی ته‌سلیمی سه‌رمایه‌که‌دا بووه.

وه نایه‌تی سیئه‌م: نایه‌تی دووسه‌د و چه‌فتا و هه‌شته له سووره‌تی «به‌قهره» که له مه‌دینه‌ی مونه‌ووه‌ره‌دا نازل بووه له پاش فه‌تخی مه‌ککه‌ی موکه‌پرهمه له واقیعه‌ی داواکردنی «به‌نی‌سه‌قیف» بۆ سوودی مامه‌له‌که‌یان له «به‌نی‌موغه‌یره» له زه‌مانی فه‌رمانداری «عوتاب» له مه‌ککه‌دا، وه‌کوو باس‌مان کرد. ﴿یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله وذروا ما بقی من الربا إن کنتم مؤمنین﴾ نه‌مه‌یش به زاهیر ده‌ست نه‌دا بۆ هه‌ردوو نه‌وعه‌کی ریا که ریبای زیاده و ریبای نه‌سیئه‌یه.

نایه‌تی چواره‌م: نایه‌تی دووسه‌د و چه‌فتا و پینجه: ﴿الذین یأکلون الربا لا یقومون إلا کما یقوم الذی یتخبطه الشیطان من المس﴾ (الآیه). له سووره‌تی به‌قهره‌دا نه‌مه‌یش به زاهیر عامه و شامیله بۆ هه‌موو نه‌وعی له ریا.

وه حه‌ملکردنی نه‌م نایه‌تانه له سووره‌تی به‌قهره‌دا له‌سهر ریبای «أضعافاً مضاعفة» به‌قه‌تعی وه‌جه‌ی نییه؛ چونکی نه‌م دوو نایه‌تی سووره‌تی به‌قهره‌ی عامن و نایه‌تی

﴿أضعافاً مضاعفة﴾ خاسە، وە بە یاسای ئوسوول زیکری فەردی لە ئەفرادی عام نابێ بە هۆی تەخسیسی عامە کە بەو فەردەووە.

وە موخالەفە ی ئیبنوعەباس رضی اللہ عنہ لەسەر ئەم ئەساسە نییە کە ریبای بە مانا زیاده و هەموو زیاده یە کیش لە مامە ئەدا حەرام نییە، کە وابێ ئەبێ ریبای «أضعافاً مضاعفة» بێ. بەلکۆو موخالەفە کە ی ئەو لەبەر حەدیدی «لا ربا إلا في النسبة» بوو و ئەویش جوابی دراوە تەو بەووە کە ئەو حەدیسە شەریفە بۆ کاتی ئیختیلافی جینسەین بوووە لە بەیعی مالی ریبەویدا وەکوو بەیعی ئالتوون بە زیو یا بەیعی گەنم بە جۆ. عەلاوەی ئەمە ئیبنوعەباس پەشیمان بوووەوە لەو بیرى خۆیە، پاش ئەووە کە ئەبووسەعیدی خدری حەدیدی «الذهب بالذهب رباً...» یە تا ئاخىر گێڕایەووە بۆی.

وە ئەمما دەلیلی سوننەت ئەووە وەکوو ئەو حەدیسانە کە رىوایەت کراون لە حەرامی ریبادا. مین جوملە رىوایەت کراوە: کە حەزەرە رضی اللہ عنہ فەرموویەتی: «اجتنبوا السبع الموبقات، قيل: رسول الله وما هي؟ قال: الشرك بالله، والسحر، وقتل النفس التي حرم الله إلا بالحق، وأكل الربا، وأكل مال اليتيم، والتولي يوم الزحف، وقذف المحصنات المؤمنات الغافلات». هەروا رىوایەت کراوە لە حەزەرەتەو رضی اللہ عنہ «إنه لعن آكل الربا، وموكله، وشاهديه، وكاتبه.» (رواهما البخارى و مسلم).

وە ئەمما ئیجماع لەسەر حەرامی ریبای فەزڵ وەکوو ریبای نەسیئە ئەووەیە: کە لە کتیبە گەورەکانا ئەیگێڕیتەووە وەکوو مەجموعی ئیمامی نەووەی، موغنی ئیبنوقوددەمەى حەنبەلی و غەیری ئەمانە. وە هەرکەسێ موراجەعیان بکا باش حالێ ئەبێ.

وە خیلانی ئیبنوعەباس رضی اللہ عنہ ماوەی بوو، وە لە پاشا ئەبووسەعیدی خدری رضی اللہ عنہ و غەیری ئەو بۆیان رىوایەت کرد ئەو حەدیسانە کە ئەبن بە هۆی حەرامی ریبای فەزڵ، وەکوو دیارە بۆ کەسێ موراجەعی کۆتوب بکا.

وہ ئەگەر کەسێ بە دیقەت و وردبوونەو تەماشای بکا ئەزانێ سیرپری حارامکردنی مامەلەیی سوود (ریبا) ھەر ئەو زیادە مائەیە کە کابرای سوودخۆر وەری ئەگرێ بە ناحەق و بە بێ موقابیل: خواھ ئەو زیادە تەکرار بێتەو ھەتا ئەگا بە پایە «أضعافاً مضاعفة» یا نەگاتە ئەو پایە وەکوو ئەو یەکنێ بازینیک یا خلخالێ دە مسقالی بدا بە دوازدە مسقال ئالتوون، یان کابرای خواھن پارە دوو مسقال ئالتوونی خۆی بدا بە دوو مسقال بەلام حازر نەبێ و پاش روژێ بیداتەو؛ چونکی خواھن مائە کە مادام پارەکە ی بە قەرزی پێ نەداو ھەتا ئیحسانیکێ بو حسیب بکری بەلکوو بە فروشتن داویە بە کابرا مەعنای نییە مائی یەکیکیان بە نەخت وەربگیری و ئەویان پاش ماوین تەسلیمی بکا ئەو وای لێ دێ «کأنه» پارە یە کەم ئینسان لە نرخا کەم بوو لە کابرای دووھم.

ھەروا یەکنێ تەفەکور بکا لە مەعنای ئایەتی: ﴿وإن تبتم فلکم رؤس أموالکم لا تظلمون ولا تظلمون﴾ حالی ئەبێ ھەرکەسێ زیاد لە مائی خۆی و زیاد لە نەختی خۆی ھەرچەند وەربگری ئەو ئەبێ بە «ربا الفضل» و حرامە.

وہ بەم تەقریرە ريبا لە جوملە ی «و حرم الربوا» ئیجمالی تیدا نامینێ؛ چونکی ھەر مامەلەیکە زیادە ی یەکنێ لە «مماثلین» ھاتە جێگە تیایا ئەو ھەرامە: خواھ بگات بە ئەزعاف یا نە، وە خواھ لەگەڵ دواکەوتنی تەسلیمی یەکنێ لە بەدەلەکان بێ یا نە.

وہ ھەزەرەت ﷺ بۆیە باسی ئەو شەش نەوعە مائە ی کردووە ھەتا یەکنێ تەوھوم نەکا کە ريبا ھەر لە ئالتوون و زیوا ھەبە، نەك لە باقی ئەشیای مەتعوومەدا، وە ھەر ريبا بە ھۆی دواکەوتنی یەکنێ لەو دوو بەدەلەدا ئەبێ، وە تا ھەموو موسولمانان بزانی کە ريبا لە ئالتوون و زیوا و لە خواردەمەنی کە خەلک پێویستیان بێ دیتەجی؛

چونکي موخالیفی عهده‌آلتهی ئیسلامه له موعامه‌له‌دا که له دوو شتی مه‌تعوومی هاووینه‌دا یه‌کئی له تهره‌فه‌ین به بئی موقابیل زیاده وه‌ربگری.

وه به تاییه‌تی حه‌زرت علیه‌السلام ئەم شەش مەدە ی ژمارد؛ چونکي له شاری مه‌دینه‌ی مونه‌ووهره‌دا به شێوه‌ی سوود موعامه‌له‌یان تیدا ئەکرد و حه‌زرت مه‌به‌ستی ئەوه بوو ئەو موعامه‌له‌یشه نه‌میئێ و ئیلا هه‌رچی خواره‌مه‌نی بوو له کاتی موعامه‌له‌ی دوو هاووینه موساوات واجبه له ناویانا.

وه ئەو شەش مەدە یه که حه‌زرت علیه‌السلام فەرمووی: سوودیان تیدایه له گه‌لێ ریاویه‌تا هه‌ن. «وروی مسلم عن أبي هريرة - رضی اللہ تعالیٰ عنہ - قال: قال - علیه‌السلام - : الذهب بالذهب وزناً بوزن مثلاً بمثل، والفضة بالفضة وزناً بوزن مثلاً بمثل، فمن زاد أو استزاد فقد أربى. وروی مسلم عن عبادة بن الصامت قال: قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: الذهب بالذهب، والفضة بالفضة، والبر بالبر، والشعير بالشعير، والتمر بالتمر، والملح بالملح مثلاً بمثل سواء بسواء يداً بيد، فإذا اختلفت هذه الأصناف فبيعوا كيف شئتم إذا كان يداً بيد».

وه دیاره له‌لای ئەوانه له سیره‌تی حه‌زرت علیه‌السلام ئاگادارن که حه‌زرت علیه‌السلام له خوتبه مه‌شه‌ووهره‌که‌ی «حجة الوداع» دا به ئاشکرا فەرمووی به‌عالم: «كل ربا في الجاهلية موضوع، لكم رؤس أموالكم لا تظلمون ولا تظلمون».

وه له‌لای خه‌واسی دین ده‌رکه‌وت ریا - به هه‌ردوو نه‌وعه‌که‌یه‌وه - حه‌رامه به بئ‌گومان. وه ئەو شوبه‌ه که بازئ که‌س ده‌ری ئەبرن و ئەلێن: حه‌زرتی عومه‌ری کو‌ری خه‌تاب فەرموویه‌تی: «أيها الناس ثلاث وددت أن رسول الله كان عهد إلينا فيهن عهداً تنتهي إليه: الجدة، والكلالة، وأبواب الربا» مه‌به‌ست له‌و فەرمووده‌یه له‌خوسووسی سووده‌وه ئەمه‌یه: که حه‌زرت علیه‌السلام غه‌یری «ئه‌شیای سیتته»: (ئالتون و، زیوو، گه‌نم و، جۆو، خورما و، خوئ) باسی خواره‌مه‌نی‌تری نه‌کردوه، پێمان خۆش

بوو که پرسپاری لئی بکه‌ین. واقعەن غەیری ئەم شەش شتە «زاهیری» یەکان ئەلێن سوودیان تێدا نییە و باقی نێمامەکان ئەلێن: عیللەت لە حورمەتی ریبادا ئەگەر پێوانە و کێشانە بێ یا تام و خواردن بێ، وە یا قووت و ژێوار پێ کردن بێ لە هەرشتیکا بێتەجینگە ئەوەیش هەر سوودی تێدا هەیە و بە قەتعی حەزەرەتی عومەر مەبەستی «ربا الفضل» ه «ربا النسیئە» نەبوو؛ چونکی ئایەتی سوورەتی رۆم لە مەککەدا هاتوووە خوار و ئایەتی سوورەتی به‌قهره: (۲۷۸)، «یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله وذروا ما بقی من الربا إن کنتم مؤمنین» چەن سأل لە پیش وەفاتێ حەزەرەتا نازل بوو و ئایەتی [۱۳۰] سوورەتی ئالی عیمران: «یا ایها الذین آمنوا لا تأکلوا الربا أضعافاً مضاعفة» لە پیش ئایەتی: «الیوم أكملت لکم دینکم و أتممت علیکم نعمتی»^۱ بە ماوە بێ نازل بوو، ئەگەر ئیشتیباھی لە «ربا الفضل» دا ببوایە عەرزیا نەکرد، بەلێ ئایەتی: «الذین یأکلون الربا لا یقومون إلا کما یقوم الذی یتخبطه الشیطان من المس» ناخر ئایەتیکە لە باسی ریبادا نازل بوو و بە سوورەتی عوموم هەموو ریبای حەرام کرد، وە لە پاش ئەو ئایەتی: «واتقوا یوماً ترجعون فیہ إلى الله ثم توفی کل نفس ما کسبت وهم لا یظلمون»^۲ هاتەخوار و بە ئیخباری جوهرەئیلی ئەمین لە ژمارە ی دووسەدو هەشتا و یەکا لە سوورەتی به‌قهره‌دا دانرا. وە حەزەرەت عليه السلام لە پاش ئەم ئایەتە بیست و یەک روژ ژیاو، کەوابێ وەحی تەواو بوو لە یازدەهەمی مانگی سەفەر لە سالی یازدە ی کۆچیدا. وە قسە ی ئەو کەسانە کە وتووایانە: ناخر ئایەتی کە هاتوووە تەخوار ئایەتی ریبای بوو موسامەحە ی تیا یە، مومکینە مەبەستیان لە ئایاتی ئەحکامی موعامەلە بووبێ، وە مەعلومە کە ناخر سوورەتی نازل بووبێ ئەوەیش سوورەتی «نەسر» بوو بە بێ خیلاف. بە ریبوایەتی

۱. المائدة: ۳.

۲. آل عمران: ۱۶۱.

به بیه قی وه کوو له زهرقانی شهرحی مه واهی بی له دونیه دا له باسی «حجة الوداع»
 فهرموویه تی: نو له پاش ثایه تی «اليوم أكملت لكم» دا له ناوه راست «ایام التشریق» دا
 هاته خواره وه.

باسی سېهم: پیوسته بزائن ههر وه کوو سوود له ئالتوون و زیودا حهرامه ههروا
 له نه وراقی نه قدیه یشدا وه کوو نم کاغه زانه که ده ولته کان ره واجیان پیداون حهرامه
 و به قه تعی فهرق نییه له بهینی نه مانا له گه ل ئالتوون و زیودا؛ چونکی نم کاغه زانه
 وان له جینگهی پاره ی نه ختا و ره واجیان پین دراوه و مه به ست له مانه، چارکردنی
 نیحتیاجی ناده میزاده له خرید و فروشدا، وه نه گهر نه مانه به دهسته وه نه بن له م
 روژه دا که ده ولته کان ئالتوون و زیویان هه لگرتووه عالم نه فهوتی و ناده میزاد ژیوار
 ناکه ن، وه نه گهر نه مانه سوودیان تیدا نه بی له بهر نه وه که ئالتوون و زیو نین نه بی
 موغامه له یش به مانه به تال بئ و نه بی زه کاتیشیان تیدا نه که وی. وه نه مه نه بی به
 هو ی هه لگرتنی روکنی له پینج روکنه ی نیسلام. وه نم قسه که من له م مقامه دا
 نه یکم له سهر نه ساسی نه وه ته که به هیزی ده ولته نه مانه بوون به قیمه ت بؤ
 نه شیا له بازاره کانی دنیا دا و فهرقیان نییه له گه ل پاره ی نه ختا؛ چونکی مه دار له سهر
 ره واجی روژه، واته به قیاس له سهر پاره ی نه خت نیعتیار نه کرین.

وه بازی له زاناکان فهرموویانه: نم کاغه زانه وه کوو سه نه دی قهرز وانه؛ چونکی
 ههر تاجیرئ له ولاتی بیگانه وه بئ و ملیونی دینار مامه له ی هه بی نه توانی نه
 ملیونه دیناری ولاتی خو یه بیرئ به سهر نم ده ولته دا که تیجاره تی تیدا نه کا مادام
 حوکوممه ته که ی خو ی له بانگی عاله میدا «ره سید» ی هه یه، یانی نه ونه پاره ی هه یه
 که به قه ی نه وراق زور بئ. که واین به م قهراره نم کاغه زانه له لای ههرکه سی بین
 «کانه» به و حسییه پاره ی نه ختی له لایه.

وه بازی له زاناكان فهرموویانه و فه‌توایان داوه له پینج سه‌د سال له‌ومه‌پیشا که دروسته فلووس بدری به زه‌کاتا له باتی ئالتون و زیو، وه دیاره ئه‌مه ههر له‌سه‌ر ئه‌ساسی قیاسکردنی فلووس بووه له‌سه‌ر پاره‌ی نه‌خت له‌وه‌دا که به هوی فهرمانی ده‌وله‌ته‌وه مامه‌له‌یان پئ ئه‌کری.

ئه‌گهر که‌سێ بلیت: ئه‌و زانا که ئه‌م فتوای داوه موخته‌هید نه‌بووه تا ئه‌م قیاسه بکا! ئه‌وه دوو جوابی هه‌یه.

یه‌که‌م: ئه‌مه لازم ناکا ئه‌م فتوایه له‌سه‌ر قیاس بئ و ئه‌گونجی وه‌ری‌گرتبی له ئوسوولی ئیمامه موخته‌هیده‌که‌ی که خوی ته‌قلیدی کردوه.

دووه‌م: بێنا له‌سه‌ر ئه‌وه ئیجتیهاد قه‌بوولی ته‌جه‌ززی ئه‌کا قاییه له‌و زاته له‌م مه‌سه‌له‌ی مامه‌له‌دا ئیجتیهادی کردبێ؛ چونکی قیاسه‌که‌ی قیاسینکی «جه‌لی» یه و پتویست به‌ فکری ورد ناکا.

جا خودای ته‌عالا بۆ ته‌ئکید له‌سه‌ر ئه‌مر به‌ ده‌سه‌ردار بوونی موسولمانان له‌ خواردنی سوود فهرمووی:

﴿وَأَتَّقُوا يَوْمَ تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾

خۆتان پاریزن له‌ عه‌زاب و نازاری روژی که له‌و روژه‌دا ئه‌برینه‌وه بۆ لای خودا و مه‌جالی یارمه‌تی دۆست و خزم و هاو‌په‌یمان نییه.

﴿ثُمَّ تَوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ﴾

له‌ پاشان ئه‌درینه‌وه به‌ هه‌موو که‌سێ جه‌زای ئه‌و کرده‌وه‌یه له‌ دنیا‌دا کردوویه‌تی.

﴿وَهُمْ لَا يَظْلَمُونَ﴾ (٢٨١)

وه ئه‌و که‌سانه‌یش که ئه‌برینه‌وه بۆ لای خودا سه‌مه‌یان لئ ناکری.

موفه سسیره کان فهرموویانه: نهم نایه ته ناخر نایه تیکه هاتووه ته خوار؛ چونکی کاتنی که چه زهره ﷺ ته شریفی رویشت بو «حجة الوداع» نایه تی: ﴿وَيَسْتَفْتُونَكَ قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْكَلَالَةِ﴾^۱ نازل بوو، وه له عهره فاتا نایه تی: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾^۲ هاته خواره وه، وه له پاش نه وه هاته وه بو مه دینه ی مونه وهره نایه تی: ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾^۳ نازل بوو، وه له پاش نهم نایه ته چه زهره ﷺ وه فاتنی کرد و گه شت به پایه ی به رزی خوی.

جا پاش نهمه که باسی نه حکامی سهرف کردنی مالی کرد له ریگهی خودادا و مهنعی موسولمانانی کرد له موعامه له ی «ریبه ویه» و ههره شهی کرد له وانه نه و مامه له نه که ن، هات باسی موعامه له ی شهرعی و تیجارهت و نال و ویری کرد، ههتا هه موو که سنی بزانی که خودای ته عالا مه بهستی هه یه که موسولمان به هوی که سب و کاره وه و به هوی تیجارهت و شاره و شاره وه به مامه له کردن نانی خوی پهیدا بکا و زیواریکی باش ریک بخا و فهرمووی:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ﴾^۱ نه ی که سانی که ئیمانان هه یه به دینی ئیسلام! ههر کاتنی مالیکتان فروشت به پاره یی که حازر نه بی و قهرز بی له سهر کرپاره که ههتا واده یه کی دیاریکراو نه و قهرزه بنووسن. وه یا خود ههر کاتنی موعامه له ی سه له متان کرد و پاره تان دا به که سنی به شتیکی مه قسوودی خاوه ن سوودی مه زبووت و شته که حازر نه بوو و برپارتان دا که له واده یه کی مه علومدا نه و شته تان بو بیتن، نه وه نه و شته بنووسن با مامه له که تان دیاری بی و له پاشان نه بی به هوی ناشووب له ناوتانا.

۱. النساء؛ ۱۷۶.

۲. المائدة؛ ۳.

۳. آل عمران؛ ۱۶۱.

﴿وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾

وه با نووسه ری له بهینی ئیوه دا ئه و مامه له بنووسی به سووره تی راستی به بی زیاد و که م.

﴿وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ﴾

با مهنه نه کا ئه و نووسه ره له نووسینی ئه و مه قسه ده وه کوو خودا ته علیمی کردووه و پی نشان داوه.

﴿فَلْيَكْتُبْ﴾

دهی با ئه و نووسه ره بینووسی.

﴿وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾

با قسه دابنی بۆ نووسه ره که ئه و پیاوه که حقه که ی له سه ره.

﴿وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ﴾

با ئه و کابرایه له خودا بترسی ئه و حقه به ته واوی باس بکا بۆ کاتبه که هه تا بینووسی.

﴿وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا﴾

وه له و حقه وا به سه ریه وه هیچ که نه کا.

﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ

هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ﴾

جا نه گهر ئه و که سه که حقه که ی له سه ره بی عقل و بی روشد بوو یا منداڵ بوو یا پیریکی سه رلی تیکچوو بوو یا خود مه جالی ئه وه ی نه بوو قسه بکا بۆ کاتبه که

یا لەلایا حازر ببی یا زمانی نەدەزانی با ئەو کەسە کە خواوەنی کاری ئەو کەسە یە
وێکۆو وەلیی ئەمر یا قەیممی کە قازی دایەنن یا وێکیلی ئەو یا تەرجهمانی وتاری
ئەو، ئەو قسانە بکا بۆ کاتبە کە.

﴿وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾

وێ بەو نووسینە بە تەنیا قەناعەت مەکەن، بەلکۆو دوو شاهیدیش رابگرن لە
پیاوانی خۆتان لە موسولمانەکان بۆ ئەو کە لە پاشەرۆژا ئەگەر نێزاعی کەوتە ناویان
شاهیدی بدەن لەسەر ئەو حەقە.

﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ﴾

ئەگەر ئەو دوو شاهیدە کە مەقسوودن بۆ ئاگاداری دوو پیاو نەئەبوون.

﴿فَرَجُلٌ وَآمَرٌ أَتَاكَ﴾

با شاهیدەکان پیاویک و دوو ژن بن.

﴿مِمَّنْ رَضَوْْنَ مِنَ الشَّهَادَةِ﴾

جا ئەو دوو شاهیدانە کە پیاوێک و دوو ژنە لەوانە بن کە ئێوە رازین
لە کردەوێ و ئەخلاقیان بۆ ئەو بە ئەمانەت ئەو حەقە رابگرن و لە کاتی پێویستا
شەهادەت بدەن بۆ خواوەن حەقە کە.

﴿أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى﴾

بۆیە ئیعتیباری دوو ژنمان لە باتی پیاویکا کردووە لە هەلگرتنی شەهادەتا لەبەر
موراعاتی ئەو قایبلە یەکی لەو ژنانە ئەو واقعەیە لە بیر بجێتەوێ جا لەو کاتەدا
ئەو ژنەکیان ئەو واقعە ئەخاتەوێ بیری ئەوێیان کە لە بیری چووێ.

﴿وَلَا يَأْبَ الشَّهَادَةُ إِذَا مَا دُعُوا﴾

وه نابیی و دروست نییه که شاهیده‌کان مه‌نعی خۆیان بکه‌ن له ئەدای شه‌هادته کاتی که بانگ کران بۆ ئەدای شه‌هادته‌که‌یان، یاخود نابیی مه‌نعی خۆیان بکه‌ن له هه‌لگرتنی شه‌هادته له کاتی زه‌بتی واقیعه‌دا و له ئەدای شه‌هادته له کاتی داوای حه‌قه‌که‌دا.

جا خودا رووی کرده‌وه کاتب و نووسه‌ره‌کان و فه‌رمووی:

﴿وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِۦ﴾

واته مه‌للول و ته‌مه‌ل مه‌بن له‌وه که ئەو حه‌قه بنووسن، بچووک بئ یا گه‌وره، له‌گه‌ل نووسینی وه‌عه‌دی دانه‌وه‌یشیا. یاخود مه‌للول مه‌بن له نووسینی ئەو حه‌قه، بچووک بئ یا گه‌وره، هه‌ر وه‌ختی خاوه‌ن موعامه‌له‌کان داوای نووسینیان لی کردن هه‌تا رۆژی که وه‌عه‌دی دانه‌وه‌ی دئ. واته هه‌ر له کاتی روودانی موعامه‌له‌که‌دا پێیان وتن بینووسن یا له پاش ماوه‌یی هاتن داوای نووسینیان کرد هه‌ر بۆیان بنووسن هه‌تا ئەو رۆژه واده‌ی دانه‌وه‌ی حه‌قه‌که دیت.

﴿ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾

ئهم نووسینی حه‌قه عه‌داله‌ت و راستکاری زۆرت‌ره له‌وه که ته‌نها به شه‌هادته قه‌ناعت بکه‌ن.

﴿وَأَقُومُ لِلشَّهَادَةِ﴾

وه راسته‌وه‌که‌ریشه بۆ شه‌هادته‌دان.

﴿وَأَذِّنْ إِلَّا تَرَابًا﴾

وه نزیک‌تریشه له نه‌که‌وتنه گومان و شوبه‌ه‌وه له حه‌رامه‌که‌دا، وه هه‌موو کاتی شاهید رابگرن له‌سه‌ر موعامه‌له و بینووسن.

﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ﴾

مه گهر نهو موعامه له یه نه یکه ن تیجاره تی بی به موقایلی قیمة تی حازره وه که له ناوتانا ئیداره ی نه که ن و رای نه بوئرن.

﴿فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا﴾

نه وه لهو نه وعه تیجاره ته دا تاوانتان له سهر نییه له وه دا که نه ینووسن؛ چونکی موعامه له که به نه خت ته واو نه بی، وه یا به بی دواکه وتی موقایل نه برپته وه. وه مادام له نه نووسینی نهو تیجاره ته دا تاوانبار نابن له شاهیدنه گرتنا هم تاوانبار نابن؛ چونکی بیمی نيزاع نییه له موسته قبه لدا.

﴿وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾

به لام شاهید رابگرن کاتی که موعامه له تان به کرپن و فروشتن بوو مادام تیجاره تی به مالی حازر نه بی.

﴿وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾

با زیان نه دا نووسهر له نووسینی حه قه که دا نه به که م نه به زیاد نه له خاوه ن مال نه له مال ستن، هه روا با شاهیدیش زیان نه دا له کاتی نه دای شهاده تا له یه کن له ته ره فه ین.

﴿وَأِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ﴾

وه کردنی نه م کاره که زیاندانه له یه کن لهو دوو لایه نه ی کاتب و نه ی شاهید لادانه له دینی پاکی ئیسلام بو ئیوه.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ﴾

ئیوه خۆتان بیاریژن له لادان له فهرمانی خودای تهعالا و خودای تهعلایش
تهوهتان نشان ئه‌دا که چۆن به عیباره‌تی راست ته‌و رووداوانه بنووسن و به که‌لیماتی
موافیقی واقع ته‌و شه‌هاده‌ته‌ بدهن.

﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

ئاگاتان له خۆتان بی له جانیبی «مدعی» و «مدعی علیه» وه که‌س ته‌ئسیرتان
لێ ناکا نه‌ له شه‌هاده‌تا نه‌ له خوێندنه‌وه‌ی سه‌نه‌داتا؛ چونکی خودا به‌ هه‌موو شتی
ته‌زانێ.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَنْ مَّقْبُوضَةً﴾

وه ته‌گهر له کاتی موعامه‌له کردنتان - له‌سه‌ر قیমে‌تی که‌ حازر نه‌بوو - له‌ سه‌فه‌را
بوون کاتبان ده‌ست نه‌که‌وت ته‌وه مه‌سه‌له‌حه‌تی ئیوه گره‌وی و بارمه‌یه‌که وه‌ری بگرن
و له ده‌ستتان بیهیته‌وه هه‌تا حه‌قه‌که‌تان ته‌سلیم ته‌که‌ن، مادام ته‌مین نه‌بن له‌وانه
موعامه‌له‌یان له‌گه‌لا ته‌که‌ن.

﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فليُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اٰمَنَتَهُ وَلِيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ﴾

وه ته‌گهر بازیکتان ته‌مین بوون له‌ بازیکتان و بیمتان له‌ زایه‌بوونی حه‌قه‌که‌تان
نه‌بوو ته‌وه بارمه‌ پێویست نییه، وه له‌م کاته‌دا با ته‌و مال‌سینه‌ قهرزاره که‌ به‌ ته‌مین
دانراوه و ره‌نی لێ وه‌رنه‌گیراوه ته‌و حه‌قه که‌ به‌ ته‌مین حسیب کراوه له‌سه‌ری
بیداته‌وه به‌ خاوه‌نه‌که‌ی و له‌ خودای خۆی بترسێ و خه‌یانه‌ت نه‌کا له‌ باتی ته‌مانه‌ت.

﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ﴾

وه ئیوه‌بیش نه‌ی شاهیدانی موعامه‌لات شه‌هاده‌ته‌که‌تان مه‌شارنه‌وه له‌ کاتی پێویستا.

﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ اِذَا اٰثَمَ قَلْبُهُ﴾

وه هه‌رکه‌سێ شه‌هاده‌ت به‌شاریتته‌وه، نه‌و دلی تاوانباره؛ چونکی کرده‌وه و وتاری باش له‌دله‌وه دی که دل نه‌مری نه‌دا به‌چاکه‌نه‌وه نه‌و دله‌ ساغ نییه.

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾

وه خودا به‌هه‌موو شتی زانایه و له‌سه‌ر خه‌یر ته‌وانایه.

بزانن! له‌مه‌وریدی نوزوولی ته‌م ئایه‌تی ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ﴾ دا ئینبوعه‌باس ﷺ فه‌رموویه‌تی: ته‌م ئایه‌ته‌ نازل بووه له‌موعامه‌له‌ی سه‌له‌مدا کاتی که چه‌زهرت ﷺ ها‌ته مه‌دینه‌ی مونه‌ووهره ته‌ماشای کرد سه‌له‌میان نه‌کرد له‌خورمادا بو دوو سال و سێ سال. جا چه‌زهرت ﷺ فه‌رمووی: که‌سێ که سه‌له‌م نه‌کا با سه‌له‌م بکا له‌پتوانه‌یه‌کی مه‌علووما، یا له‌وه‌زنی مه‌علووما هه‌تا واده‌یین مه‌علووم. جا خودای ته‌عالا ریگه‌ی ئیحتیات و پاریزی نیشانی موسولمانان دا و فه‌رمووی: ﴿إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ﴾.

وه بازی و توویانه: ته‌م ئایه‌ته‌ له‌قه‌رزدا نه‌وه‌دا نازل بووه، واته‌ پاره‌ به‌قه‌رز بده‌ی یاخود خوارده‌مه‌نی وه‌کوو گه‌نم و هاوینه‌ی. به‌لام ته‌م قسه‌ راست نییه؛ چونکی به‌ئیتتیفاق له‌قه‌رزدا نا واده‌ موخته‌به‌ر نییه، یانی مادام ته‌و قه‌رز نه‌یده‌ی به‌موساعده‌یه: هه‌ر کاتی داوای بکا له‌قه‌رزاره‌که‌ دروسته، وه‌ واجبه‌ کابرا ته‌و قه‌رز به‌داته‌وه. وه‌ نه‌و ته‌ماشاکردنی واده‌ که‌ دائیره‌ له‌ ناو خه‌لکا هه‌ر له‌سه‌ر پیاوه‌تی خۆیانه، به‌لام له‌فرۆشتنی مالدایه‌ پاره‌ به‌قه‌رز تا واده‌ی سالتن - مه‌سه‌لا - ته‌و واده‌ واجب نه‌بین. هه‌روا له‌سه‌له‌م دادانا واده‌ واجب نه‌بین، واته‌ نه‌گه‌ر که‌سێ ده‌ دیناری به‌عه‌قدی سه‌له‌م دا به‌دوو ته‌نه‌که‌ روونی ساغ که‌ پاش چوار مانگ بیدا به‌خواه‌ن پاره‌که‌ نه‌وه تا ته‌و چوار مانگ ته‌واو نه‌بین کابرا حه‌قی نییه‌ داوای ته‌و دوو ته‌نه‌که‌ روونه‌ بکا.

که‌واوو وه‌کوو ئیمامی رازی فه‌رموویه‌تی موعامه‌له‌ یا عه‌ین به‌عه‌ین، یانی مالێ نه‌ده‌ی و موقابيله‌که‌ی وه‌رته‌گری، ته‌مه‌ مه‌جاللی باسی واده‌ نییه‌ تیا‌یا. وه‌ یا

دەین بە دەینە ئەمە موعامەلە یەکی پوچ و بەتالە لە دینا. ماوەتەووە ئەم دوو ئیحتیمالە
 کە موعامەلە بەیعی عەین یی بە دەین، واتە فرۆشتنی مالتی بە دە دینار بە وەعدە
 سالتی ئەووە راستە و وادەکەیش جینگە ی ئیعتیارە. وە ئەگەر دەین بە عەینە وەکوو
 ئەووە خواوەن رۆن دە کیلۆ رۆنی ساغی مەر ئەفرۆشی بە دە دیناری نەخت و دە
 دینارەکە وەر ئەگرێ و وادە دائەنن کە لە پاش چوار مانگ ئەو رۆنە تەسلیم بکا
 بە خواوەن پارەکە ئەمەیش راستە و وادەکە ی موعتەبەرە و ناوی عەقدی سەلەمە،
 کەوابوو ئەم ئایەتە بۆ ئەم دوو موعامەلە یە و بەس.

وە مادام ئەم ئایەتە پیرۆزە باسی «بەیع» و «سەلەم» و «رەهن» ی تیدا بوو بە
 کورتی ئەرکانی ئەم موعامەلانە تان بۆ بەیان ئەکەم:

ئەرکانی بەیع سیانە: عاقید، کە بائیع و موشتەرییە، مāl فرۆش و مāl سێن. وە
 «معقود علیه» ئەو شتە کە ئەفرۆشرێ. وە «صیغە» ئەو لەفزه کە ئەم موعامەلە ی یی
 ئەکری، کە ئیجاب لە لایەنی مāl فرۆشەووە قەبوولە لە لایەنی مāl سێنەووە. وە شەرتی
 عاقید ئەمە یە روشدی بیی. وە روشد بریتی یە لەووە ئەو کەسە لەو کاتەدا کە بالغ بوو
 مەسلەحەتی دین و دنیای خۆی بزانی و رەفتاری یی بکا. جا ئەگەر بەم جۆرە بالغ
 بوو، وە بەو شیووە دەوامی کرد ئەووە موعامەلە ی دروستە، وە ئەگەر تا ماوە یی رەشید
 بوو پاش ئەووە دەستی کرد بە کردەوێ ناشەرعی ئەووە ئەگەر قازی مەنعی نەکا لە
 موعامەلە دروستە موعامەلە بکا لەبەر ئەووە وەختی خۆی بە رەشیدی بالغ بوو. وە
 ئەگەر قازی مەنعی کرد لە موعامەلە ئەووە بە قەتعی موعامەلە ی دروست نییە و
 لەسەر ئەم یاسا ئەم هەرکەسێ بە رەشیدی بالغ نەبووبێ ئەووە «سەفیھ» و موعامەلە ی
 بەتالە، وە ئەم سەفیھە پێی ئەلین سەفیھی ئەسلی، وە ئەو کەسە کە بە رەشیدی بالغ
 نەبێ و لە پاشا لائەدا بۆ کاری ناپەسەند و ناشیرین بەلام قازی موبالاتی یی ناکا

ئه وه پیتی ئه لێن «سه فیهی موهمه ل» واته سه فیهی که قازی موبالاتی پی نه کردووه و حیجری نه خراوه ته سه ر.

وه بازی له زانایانی شافعی مه زههب فه رموویانه: روشد عیباره ته له وه ئینسان مه سه له حه تی دنیای خۆی بزانی هه رچه ن مه سه له حه تی دینی نه بی.

هه روا شه رتی عاقید ئه وه یه موختار بی و به ئیکراه و زۆرکاری موعامه له ی پی نه کرئ مه گه ر زۆر کردنه که شه رعی بی وه کوو زۆرکردن له که سی مالی خۆی بفروشی بۆ دانه وه ی حه قی حه قدار.

وه شه رتی «معقود علیه» ئه وه یه عه ینه که ی پاک بی و نه فعی تیدا بی و، قابیل بی ته سلیم بکرئ به موشته رییه که و له ژیر ته سه روفی عاقیده که دا بی. به م جوړه که مولکی خۆی بی، وه یا مولکی ئه و که سه بی که ئه و ی کردووه به وه کیل، وه ئه و ماله یش مه علوم بی، که وابی فروشتنی یه کن له دوو شت به بی ده ربړین و دیاری کردنی به تاله.

وه شه رتی سیغه ئه وه یه که ئیجاب و قه بووله که ته ردید و جه هاله تیان تیدا نه بی، وه قه بوولی موقابیل له سه ر گوێزه ی موجیب بی، وه توولی فه سل له به ینی ئیجاب و قه بوولدا نه بی که بریتییه له شش که لیمه ی عورفییه. ئه گه رنا ئه و به یعه به تاله. که وابوو ئه گه ر عه ینی هه بوو به پاره ی نهخت ئه فروشا به دیناری و به پاره ی واده دار (موجل) تا مانگی - مه سه لا- به دیناریک و سه د فلس، وه کابرای مال فروش له گه ل مال سین ریکه وت به نهخت فروشتی به دیناری و مال سین قه بوولی کرد ئه وه موعامه له که دروسته. هه روا ئه گه ر مال فروش له گه ل مال سین ریکه وت به واده ی مانگی پیتی فروشت به دیناریک و سه د فلس و کابرا قه بوولی کرد ئه مه یش دروسته چونکی له هه ردوو سووره ته که دا له فزی ئیجابه که دوودلی تیدا نه بووه.

به‌لام نه‌گهر مالّ فروشه‌که به یه‌ك عیباره‌ت وتی به مالّ سین: وا نه‌م عه‌ینه‌م بی
 فروشتی به نه‌خت به دیناری یا به واده به دیناریك و سه‌د فلس وه مالّ سین‌ه‌که
 قه‌بولی کرد نه‌وه نه‌و به‌یعه به‌تالّه؛ چونکی له‌فزی بائیع به عیباره‌تی ته‌ردید ئیجابه‌که‌ی
 کردووه. وه نه‌مه‌یه مه‌عنای نه‌وه که حه‌زرت ﷺ نه‌هی کردووه له دوو به‌یع له
 یه‌ك به‌یعا؛ چونکی نه‌و سیغه وارید نه‌بی به له‌فزی «یا» که وا له جیگه‌ی «أو» دا
 نه‌ویش به‌تالّه، نه‌ك له‌بر نه‌وه به نه‌خت قیمة‌تی که‌م بووه و به واده قیمة‌تی زور
 بووه؛ چونکی نه‌مه به قه‌تعی دروسته له‌بر نه‌وه به هو‌ی واده‌وه قیمة‌تی مالّ زور
 نه‌بی و زاناکان له ههر چوار مه‌زه‌با دانیان ناوه به‌مه‌دا.

وه بزائن سوود (ریبا) ههر له نه‌خت و خوارده‌مه‌نییایه. جا له موعامه‌له‌ی به‌یعدا
 مالّ له هه‌ردوو لادا ئالتوون بوو یا زیو بوو، یا یه‌ك خوارده‌مه‌نی بوو نه‌وه واجبه
 نه‌و دوو مالّه به قه‌ی یه‌ك بن و واده له موعامه‌له‌که‌دا نه‌بی بۆ هیچ‌کام له مالّه‌کان
 و ده‌ست به ده‌ست هه‌ردوو جانب قه‌بز و ئیقباز به‌جی بینن.

که‌وابی فروشتنی ده مسقالّ ئالتوون به ده مسقالّ و نیو، وه فروشتنی ده کیلو
 گه‌نم به ده کیلو و نیو گه‌نم به‌تالّه؛ چونکی موساوات نییه له به‌ینی مالّه‌کانا. به‌لام
 نه‌گهر مالّه‌کان جینسیان جیاواز بوو وه‌کوو ئالتوون به زیو یا گه‌نم به جوّ نه‌وه
 موساواتی هه‌ردوو مالّه‌که پتویست نییه و ههر نه‌وه‌نده واجبه که له موعامه‌له‌که‌دا
 واده نه‌بی و هه‌ردوو لاده‌ست به ده‌ست قه‌بز و ئیقباز به‌جی بینن، که جیا بوونه‌وه
 هیچ له به‌ینا نه‌میئن.

وه نه‌گهر له جانبیکه‌وه نه‌خت بوو (ئالتوون یا زیو) وه له‌ولاوه غه‌یری نه‌خت
 بوو نه‌وه موعامه‌له‌که دروسته چی موساوات له وه‌زنا - مه‌سه‌لا - بی یا نه‌بی، وه
 ده‌ست به ده‌ست بی یا نه‌بی، وه واده له موعامه‌له‌که‌دا بی یا نه‌بی، به‌لّی نه‌گهر
 واده بوو واجبه موعلووم بی.

وه عه‌قدی «سه‌له‌م» عیباره‌ته له فروشتنی شتیك كه له زیمه‌دا بی و مه‌وسووف بی به سیفاتی كه شته‌كه له نامه‌علوومی ده‌ربكا، وه ئه‌ركانی ئه‌م موعامه‌له چواره: سه‌له‌م‌داده‌ر (مسلم). سه‌له‌م له‌لادادراو (مسلم إلیه). ئه‌و ماله كه مه‌قسووده بو کابرای سه‌له‌م‌داده‌ر (مسلم فیه). واته ئه‌و نه‌خته یا ئه‌و شته كه ئه‌یدا به کابرای «مسلم إلیه» (رأس المال).

جا شه‌رتی عاقیده‌كان روشده وه‌كوو له پیشه‌وه باسماں کرد. وه شه‌رتی «مسلم فیه» ئه‌وه‌یه زه‌بت بکری به وه‌سفکردن، وه جینسی بی كه غه‌یری ئه‌و جینسه‌ی تیکه‌ل نه‌بی، وه ئاگر ته‌ئسیری تیدا نه‌کرد بی بو کولاندن یا برژاندن یا سووره‌وه‌کردن، وه ئه‌مما ته‌ئسیری ئاگر بو سافکردنی هه‌نگوین له میو، وه یا سافکردنی که‌ره له دووک قه‌ی ناکا.

وه ئه‌و «مسلم فیه» به نه‌خوی له‌به‌رچاوا بی نه‌جوزئی بی له شتیکی وا له‌به‌رچاوا بی؛ چونکی فروشتنی موعه‌یه‌ن و به‌رچاوی به‌یعه و سه‌له‌م نییه.

وه کاتی دروسته سه‌له‌م له‌و ماله‌دا کابراکان هه‌ردوو یان یا هه‌ر خاوه‌ن پاره‌که، وه یا ته‌نیا خاوه‌ن ماله‌که باسی جینسی ئه‌و «مسلم فیه» به بکا و باسی نه‌وعه‌که‌یشی بکا، وه باسی ئه‌و سیفه‌تانه‌ی بکا كه ئه‌بی به‌هوی زیادی قیমে‌ت، وه یا که‌می قیমে‌ت و باسی میقداره‌که‌ی بکری به‌جۆری كه به نامه‌علوومی نه‌می‌نیتته‌وه، وه ئه‌گه‌ر واده‌داریش بوو باسی واده‌ی ته‌سلیمی ماله‌که بکری، وه باسی شوینی ته‌سلیمی ئه‌و ماله‌یش بکری ئه‌گه‌ر سه‌له‌مه‌که له شوینی‌کدا درا كه گوێزانه‌وه‌ی ئه‌و ماله بو ئه‌و شوینه زه‌حمه‌تی بی. وه شه‌رتی «رأس المال» ئه‌وه‌یه مه‌علووم بی و له پیش ئه‌وه كه عاقیده‌كان له یه‌ك جیا‌بینه‌وه ئه‌و «رأس المال» به‌دری به‌ده‌ستی موقایله‌که‌یه‌وه. وه شه‌رتی «سیغه» که‌یش ئه‌مه‌یه كه ناجیز بی و قه‌ید و ته‌علیقی تیدا نه‌بی.

وہ ہر وہختی کہسی مالتیکی فروشت بہ کہسی و ئەو کہسہ پارہی نہختی
 نہبوو تەسلیمی بکا بہ خاوەن مالەکہ دروستە بۆ ئەو موشتەرییہ مالتی دابنی لەلای
 خاوەن مالە فروشاوہ کہ بۆ ئەوہ کہ لە کاتی هاتنی وەعدە ی تەسلیمی ئەو پارہی
 بەدەلی مالە فروشاوہ کہ ئەگەر کابرا پارہی نہبوو ئەو مەرھوونہ بفروشری و پارہی
 کابرای لی جی بہ جی بکری.

وہ ہر شتی دروست بی بفروشری دروستە دایش بنری لە رەھندا مادام ئەو
 حەقہ کہ مەرھوونہ کہی بۆ دائەنری دامەزرابی لە زیمەدا.

جا لەبەر ئەوہ کہ خودای تەعالا لەم سوورەتی بەقەرەدا گەلنی فائیدە ی دینی و
 دنیایی باس کردووە، وەکوو ئیمان بە زاتی خودا و بە سیفاتی خودا، بە پیغەمبەرانی ﷺ،
 ھەروا باسی نوێژ و رۆژوو و زەکات و حەج و قیساس و جیھاد و حەیزی ژن و
 تەلاق و عیددە و مارەیی ژن و حەقی تەمەتتووع و خولع و ئیلاء و شیرخواردن و بەیع
 و سوود خواردن (ریبا) و چلۆنیتی قەرزدان بە خەلک. کہ ئەمانە ھەموو پێویستن
 بۆ ئینسان بیانزانی و ریعایەتیان بکا، ھات ئاخری ئەم سوورەتە ی ھینا بە بەیانی
 ئەوہ کہ ئەم ئاسمان و عەرزە مولکی خودایە و کہس لە دەستی خودا دەرناچنی و
 خودا بە ھەموو شتی ئەزانی و تەوانای ھەیە لەسەر ھەموو جەزایەك بۆ ئەوہ کہ
 ئادەمیزاد باش بیتە ریزی ئەوانەوہ کہ بە پیروزی ژیاون و بە بەختیاری مردوون و
 فەرمووی:

﴿لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ﴾

واتە ھەر بۆ خودایە، بە دروستکردن و بە بەختیوکردن و ھێشتنەوہ و فەوتاندن و
 لەناو بردن، ھەموو ئەوہی وا لە ئاسمان و لە عەرزا بە وشکانیەوہ و بە دەریایەوہ.

﴿وَإِنْ تُبَدُّوْا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تَخَفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهٖ اللّٰهُ﴾

جا نه‌گهر ئیوه ده‌ربخه‌ن به‌ناشکرا به‌کرده‌وه ئه‌وه‌ی که وا له دلتانا یاخود به‌په‌نامه‌کی بیکه‌ن و خه‌لک پیی نه‌زانئ، وه یاخود نه‌گهر ئه‌وه‌ی عه‌زمتان له‌سه‌ر کردووه له دلتانا به‌کرده‌وه‌ی ده‌ره‌وه‌ی باش ده‌ری بخه‌ن، وه یا هه‌ر له دلتانا بمینیتته‌وه، ئه‌وه خودا موحاسه‌به‌تان له‌گه‌لدا نه‌کا له روژی قیامه‌تا.

﴿فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ﴾

ئه‌وسا له‌باش موحاسه‌به‌چاو پۆشی نه‌کا بۆ هه‌رکه‌سه‌ی خواستی له‌سه‌ر بی. وه‌نازار نه‌دا ئه‌و که‌سه‌یش که‌بیه‌وئ ئازاری بدا.

﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

وه خودا به‌سه‌ر هه‌موو شتی‌کا ته‌وانایه و که‌س ناتوانئ مه‌نعی بکا.

جا بزنان له‌سه‌ر ته‌فسیری یه‌که‌م بۆ فه‌رمووده‌ی خودا: ﴿وَإِن تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخْفَوْهُ﴾ که‌بوو به‌کردنی ئه‌وه‌ی عه‌زمی له‌سه‌ر کردووه بیکا به‌ناشکرا وا که‌خه‌لک بزنان، وه یا به‌په‌نامه‌کی به‌قه‌تعی ئیعتیراز نییه له‌ئارادا؛ چونکی هه‌ر کرده‌وه‌یی هۆشیار بیکا موحاسه‌به‌ی له‌سه‌ر نه‌کرئ: خواه خه‌لک پیی بزنان یا نه‌زانن.

هه‌روا له‌سه‌ر ته‌فسیری دووه‌م که‌مه‌به‌ست له «إبداء» کردنی مه‌عزوومات بوو به‌ره‌فتار، وه مه‌به‌ست له «إخفاء» له‌هه‌شته‌وه‌ی بوو له‌دلدا؛ چونکی ئه‌دیلله‌ی سه‌حیحه له‌کیتاب و له‌سوننه‌ت هه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه که‌ئینسان مه‌سئوله له‌عه‌زم و له‌سه‌رکردنی شتی حه‌رام با نه‌یشی‌کا، وه موحاسه‌به‌ی له‌سه‌ر نه‌کرئ، جا ئیتر خودا عه‌فوی بکا یا عه‌زابی بدا، وه‌کوو ئایه‌تی: ﴿لَا يَأْخُذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْبَانِكُمْ وَلَكِنْ يَأْخُذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾^۱ وه‌غه‌یری ئه‌مه‌یش، به‌لئ ئینسان مه‌سئول نییه له‌چوار مه‌رته‌به‌ی خاتیراتی نه‌فسی له‌پیش پایه‌ی عه‌زما، وه‌کوو ده‌رته‌که‌وئ له‌گه‌لئ

دهلیل. مین جومله له حه دیسی: «إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لَأُمِّي عَمَّا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ» وه ئه مهی که له نه فسا نه گه پئی ئه بی ئه وانه بن که نه گهن به پایه ی عهزم، نه گه رنا مه علوموه له لای هه موو هوشیاری که عهزم له سهر کوفر، با له دلدا بی، به کوفر نه ژمپیری، وه نیفاق وا له دلدا و ئینسان تاوانباره له سهری ورق هه لگرتن و کینه کاری له گه ل نه هلی خیرا گوناچه به بی گومان هه رچه ند گوناچه که یان له و کاته دا هه روا له دلدا که متر بی له و حاله که به کرده وه یش ئاساره کانیا ن بیتیته جی. وه داوای نه وه که ئایه تی: ﴿وَإِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخْفَوْهُ يَحْاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾ مه نسووخه به ئایه تی: ﴿لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ داوایه کی زه عیف و لاوازه له بهر چهن دهلیل:

یه کهم: په نابردن به نه سخ کاتی پتویسته که مه عنای ئایه تی «وَإِنْ تَبَدُّوا» بپری به سهر مو حاسه به ی ئینسان له سهر هه رشتی رابووری به دلدا خواه به ئیختیاری ئینسان بی یا نه، وه خواه لاواز بی یا هیزی بی ئه مه یش به تاله؛ چونکی به ئیتیفاق هه رشتی که له ئیختیاری ئینسانا نه بی مه سئول نییه له سهری. که وایی ئه بی مه عنای نه و ئایه ته بپری به سهر نه و شتانه دا که گه یشتون به پایه ی عهزم. وه کوو به یانم کرد بۆتان.

دووهم: کاتی ئیمه پتویستمان به نه سخ هه یه که بلتین نه و شتانه وان له دلدا ئه بن به هو ی عیقاب و جهزادانه وه، «مع أنه» خودا فهرموویه تی: مو حاسه به یان له سهره جا خودا کئی مه یلی بوو عه فوی نه کا کئی مه یلی بوو عیقابی نه کا، وه نه یفه رمووه که مو عاقبه نه کرین له سهر نه وه ی وا له دلدا.

سیهم: نه سخ روو ناکاته جومله ی ئیخباریه، وه ئایه تی پیشوو ئیخباره له له فزا و له مه عنادا، وه نه سخ هه ر روو له جومله ی ئینشائییه نه کا که نه مر بی یا نه می بی وه کوو موقه پرپه ره له ئوسوولی فیهدا.

جا له بهر نه وه که خدای ته عالا له نه وو له لی سووره تی به قهره وه مه دحی نه هلی ته قوای کرد نه وه هلی ته قوا که باوه پریان هه یه به غیب و نویژه کان نه کهن و له مالی خوین سهرف نه کهن له ریځگه ی خودادا، هات له ناخری نه وه سووره ته دا نه وه ی دهربری که نه وه که سانه له نه وو له لی سووره ته که وه مه دحم کردن عیاره تن له حه بیبی خوښه ویستم که پیغه مبه ره ﷺ و له نوممه ته که ی نه وه، که به راستی که وتوونه ته شوینی و فهرمووی:

﴿ءَاَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ﴾

واته ټیمان و باوه پری هه یه پیغه مبه ری خوښه ویست به و کتیبه که هینراوه ته خواړه وه بو لای له لایه نی خوداوه به ټیمانی که وا له پږه ی پله کانی ټیمانه وه به نه وعی که به ته نیا دانه نری له موقایلی ټیمانی هه موو نوممه ته که یه وه؛ چ له بابته تی ټیمان و باوه پری به خدای په روه ردگار به پیغه مبه ره کان و به و کتیبانه هاتوونه ته خوار بو لایان، وه چ له بابته تی ټیمان به ئوسووله کانی ټیمان.

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَاَمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكِتٰبِهِ وَرُسُلِهِ﴾

وه موسولمانه کان، واته نه وانه که ټیمانیان به پیغه مبه ری خوښه ویست هه یه و که وتوونه ته شوینی، هه موو یه کئی له وان ټیمانی هیناوه به خودا و به فریشته کانی و به و کتیبانه که ناردوویه ته خواړه وه بو پیغه مبه ره کانی و ټیمانی هیناوه به هه موو نه وه پیغه مبه رانی خودایه که خودا ناردوونی بو ته می و ته ربیه ی هوشیاران.

﴿لَا تُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ﴾

وه نه وانه نه لئین: ټیمه فهرق و جیاوازی ناکه یین له به ینی هیچ یه کئی له پیغه مبه ره کانی خودا و باوه پریان هه یه به وه که هه موو پیغه مبه ری خودان.

﴿وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا﴾

و ھەموو وتووێیانە ئەو خودای پەرورەدگار! فەرمانەکانی تۆمان بیست بە ھۆی
 پیغەمبەری خوشەویستەو و گەردن کەچ بووین بۆ ئەو فەرمانانەو داوای ئەو
 ئەکەین لە تۆ کە چاو پۆشی بکە لە تاوانەکانمان بە چاوپۆشییەک کە شیاوی
 میھرەبانی تۆ بێ ئەو پەرورەدگاری ئیمە.

﴿وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾

چۆن داوای چاوپۆشی لە تۆ ناکەین وەڵحال مەسیر و ئەنجامی ھەموومان بۆ
 لای تۆیە و تۆ ئەمان مریتی و لە پاش مردنمان زیندوومان ئەکەیتەو و پرسپاری
 بیر و باوەڕ و کردەو و وتارمان لێ ئەکە، ئەوجا بە خواستی خۆت رەفتارمان
 لەگەڵدا ئەکە بە جۆری کە لایەقی میھرەبانی خۆت بێ.

لەم ئایەتە پیرۆزەدا چەن باسی ھەیە:

[باسی] یە کەم: ئەم ئایەتە دەلالەت ئەکا لەسەر ئەو کە زانستی ئەم چوار مەرتەبە یە
 لە واجباتی ئیمانە. واتە: ئیمان بە خودا، ئیمان بە فریشتەکانی خودا، ئیمان بەو
 کتیبانە کە خوا ناردوونی بۆ پیغەمبەرەکان، ئیمان بە پیغەمبەرەکان. وە سپری ئەم تەرتیبە
 ئەمە یە ھەتا ئیسنان نەزانی کە ئەم عالەمە پەرورەدگارێکی وای ھەیە تەوانای ھەیە
 لەسەر ھەموو مومکینێ لە مومکینات و زانایە بە ھەموو مەعلوومات و بێ ئیحتیاجە
 بە ھەموو نەوعی لە ئیحتیاجات، ناتوانی باوەڕ بکا بە فریشتە و بەو کتیبانە کە فریشتە
 ئەپھێنن بۆ پیغەمبەر و باوەڕ بکا بە پیغەمبەرەکان. کە وابێ ئیمان بە خودای تەعالا و
 لە پیش ئیمان بە باقی ئەرکانەکانی ئیمانەو. وە ھەتا ئیمانی نەبێ بە فریشتە
 خودا ناتوانی ئیمان بێنی بە ھێنانی کەلامی خودا بۆ پیغەمبەرەکان، وە تا ئیمانی نەبێ
 بە کەلامی خودا ناتوانی ئیمانی بێی بەو کە پیغەمبەرەکان رەھبەرن لە لایەنی خوداوە
 بۆ تەمێ کردنی ئەوانە کە موکەللەفن وەکوو جینن و ئینس بێ.

باسی دووهم نهمه یه: ئیمان و باوه پ به خودا عیاره ته له وه که ئیمان بینین به وجودی خودا و به سیفاتی خودا و به نه فعال و کرده وهی خودا و به نه حکامی خودا و به ناوه کانی خودا.

جا ئیمان به خودا نهمه یه ئیمانت ببی به وه که له ماوه رای نهم عهرز و ئاو و دار و به رد و ههوا و ئاگر و ئاسمانان و نه ستیره و مانگ و رۆژه... زاتی ههیه له مانه نییه و له مانه ناچی و به ته نیا نهو زاته خوئی هه موو نهم عاله مهی له نه بوونه وه دروست کردووه.

وه ئیمان به سیفاتی خودا نهمه یه: ئیمانت ببی به وه که خودا زاتیکه دووره و پاکه له هه موو نو قسانی: نو قسانی نه بوون و، نو قسانی ئی حیتاج به غه یر و، نو قسانی مو شابه هه به غه یر و... به م شیوه باوه پرت نه ببی به وه که خودا قه دیمه و باقییه و ته نیایه و له هه یج شتی ناچی و مو حتاج نییه به هه یج.

هه روا ئیمانت ببی به وه که خودا خاوه ن حه یات و زانست و خواست و ته وانایی و بینایی و وتاره له گه ل ره هه رانا.

وه ئیمان به نه فعاله کانی نهمه یه: ئیمانت ببی به وه هه رچی غه یری خودایه هه مووی له نه بوون په یدابوو و خودا هه مووی دروست کردوون و دروستیان نه کا به خواستی خوئی.

وه ئیمان به نه حکامی خودا نهمه یه: هه رچی خودا کردوو یه تی له گه ل نه وه دا که حیکمه تیان تیدایه به لام به غه یری خواستی خودا هه یج عیله ت و هو یه کیان نییه. وه ئیمانت ببی به وه که مه قسوود له دامه زرانندی نه حکام سوودی عیاده، نه گه رنا خودا مو حتاج نییه به هه یج شتی. وه ئیمانت ببی به وه که خودا خاترخو یه له هه موو شتی کا و هه یج شتی واجب نییه له سه ری بو که س.

وہ ئیمان بہ ئەسما (ناوەکانی خودا) ئەوەیە: باوەرپت وایێ کە «اللّٰه» ناوی زاتی خودایە و باقی ناوەکانی خودا هەموو بۆ دەلالەت کردنە لەسەر سیفەت وەکوو کردەووەکانی خودا، وە ئەو ناوانە ئەوانەن کە لە قورئانا وارید یوون، وە یا هاتوون بەسەر زمانی پێغەمبەرانا، وەکوو: «فەرد» و «واجید» و «رەشید» و بازێ ناوی وا کە لە قورئانا نین.

وہ ئیمان بہ مەلائیکە ئەمەییە: باوەرپت بێی ئەو مەلائیکەتانە جیسمی ناسکەن و بە ئەمری خودا پەیدا ئەبن ئەک بە تەناسول، وە نێرو مێیان نییە و پاکەن لە تاوان: ﴿لَا یَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ وَیَفْعَلُونَ مَا یُؤْمَرُونَ﴾^۱، وە ئەم مەلائیکەتانە مەئمووری خودان لە کائیناتا، وە هەرکام لەوانە ئیشیکیان پێ سپێراوە، ئەک لەبەر ئەوە کە خودا موحتاجە بەوانە (معاد اللّٰه) بەلکوو لەسەر خواستی خۆی و لەسەر تەماشای یاسای خۆی لە جیهانا. وە لە جوملەیی ئەو ئیشانەییە کە مەلائیکە کردوویانە هێنانی کتیب لە لایەنی خوداوە بۆ لای پێغەمبەرانا ﷺ.

وہ ئیمان بە کتیب ئەمەییە: ئیمانێ بێی کەلامی خودان و لە بابەتی جادووگەری و کەهانەت نین و لە بابەتی ئیلقای شەیاتین و ئەرواحی خەبیسە نین و ئەم کتیبانە کە مەلائیکە هێناونی بۆ پێغەمبەرانا بە قەتعی شەیاتین بۆیان مومکین نەبووە کە شتی تیکەلی ئەم کتیبانە بکەن. وە ئەم قورئانە بە قەتعی نە ئایەتی نە جوملەیی نە کەلیمەییەکی لێ زیاد و کەم نە کراوە و نە گوراپاوە: ﴿إِنَّا غَنَّا الذِّکْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾^۲. وە ئەم قورئانە ئاخەر کتیبی ئاسمانییە و ئایاتی موحکەم (رووناک) و، مۆتەشابه (مەعنای زۆری تیا، وە ئەو مۆتەشابهانە بە هۆی موحکەمەکانەووە مەبەستیان لێ دەرنەکەوێ.

۱. التحريم: ۶.

۲. الحجر: ۹.

وہ ئیمان بہ پیغەمبەرەن (رُسُل) ئەمەیه: باوەرپت وایی ھەموویان مەعسوومن لە گوناھ و تاوانباری، وە باوەرپت وایی «نبی» لە غەیری ئەنبیا گەورەترە و، رەسوول لە نەبی گەورەترە و، لە ناو روسولدا «أولو العزم» لە غەیری «أولو العزم» گەورەترن، وە لە ئەسلی نوبووەت و ریسالەتا فەرقیان نییە و پیغەمبەری ئیمە کہ «محمد المصطفی» یە خاتەمی ھەموو رەھبەرەنە و دینی ئەو ناسیخی ھەموو ئەدیانە. وە ئەگەر کەسێ بلی: لە ئەرکانی ئوسوولدا باسی قەزا و قەدەر و باسی رۆژی قیامەت نەکراو! جوابەکی ئەوێ: ئیمان بە قەزا و قەدەر داخڵە لە ئیمان بە ئەفعالی خودادا، مادام تۆ باوەرپت بوو بەو ھەرچی لە جیھانا پەیدا ببی کاری خودایە ئەو مەعنای ئیمان بە قەزا و قەدەرە. وە ئیمان بە رۆژی ئاخیرەت داخڵە لە ئیمان بە ئەحکامی خودادا مادام تۆ ئیمانت بوو بەو ھەر کە خودای تەعالا ئەحکامی تەشریع کردووە بۆ ئەو عیبادی خۆی رەفتاری پێ بکەن مەعنای وایە رۆژی ھەبە بۆ جەزای کردووی عیباد کہ رۆژی قیامەتە.

جا خودای تەعالا ئەلێت: ھەرچەند کہ ئەو ھەوای و لە دلتانا خودا پێی ئەزانێ بەلام:

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

خودا (بەفعل) تەکلیف ناکا لە ھێچ نەفسێ ئیلا ئەو کردووانە کہ وان لە تاقەتیا و ئەتوانی بە جێیان بێنی یا تەرکیان بکا.

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾

ھەبە بۆ ھەرنەفسێ سوودی ئەو کردووە باشە کردوویەتی، وە لەسەری سابت ئەبێ عەزاب و تۆلە ھەر کردوویەکی ناھەموار کہ بە قەسدی خۆی بیکا.

وہ فەرموودەیی خودای تەعالا: ﴿رَبَّنَا لَا تَوَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا﴾. الآیە. لەسەر بیری بازی لە موفەسسیرین موقەدەرە بە حەزفی ئەمر بە قەول بۆ تەعلیمی دوعا و پارانەو لە خودا.

واتە: «قولوا: ربنا لا تؤاخذنا إن نسينا» وه له سەر فەرموودهی بازئ موفەسسیرینی تر: شرووعە له گێڕانەوهی باقی دووکانی موسولمانان له پاش ئەووە که خودا بە جوملەى موعتەرەزەى ﴿لا یكلف الله نفساً﴾ الخ. سیرپى تەکلیفی بەیان کرد. وه تەقدیری هەموو قسەکەیان ئەمەیه: ﴿وقالوا سمعنا و اطعنا غفرانك ربنا وإليك المصير﴾.

﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾

ئەى خودایە عەزابمان مەدە و عیقابمان مەکە ئەگەر غەفلەت و بێ موبالاتی و ئیهمالمان بوو بە هۆی ئەووە که بازئ له واجباتی خۆمانمان له بیر چوووە یا بە هەلەکاری ئەدامان کردن. یا بازئ کاری نابارمان بە هەلە کردبێ:

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾

ئەى پەرورەدگای ئیمە باری قورس مەهاوێرە سەر شانمان، وه کوو خۆکوشتن بۆ قەبوولی تەوبە و، ئیختیساسی نوێژ کردن بە مزگەوتەووە و، برینی هەر پارچە بەرگی که پێس بووبی.

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾

ئەى پەرورەدگاری ئیمە مەدە بەسەرمانا دەرد و بەلا و ناشووبیتی وهها که تەوانامان نەبێ لەسەر هەلگرتیان.

﴿وَأَعْفُ عَنَّا﴾

ئاساری گوناھەکانمان مەحو بکەرەووە و عەزابمان مەدە.

﴿وَأَغْفِرْ لَنَا﴾

عەیبەکانمان بپۆشە و کردەووەی باشمان دەربخە.

﴿وَأَرْحَمَنَّا﴾

میهره بانیمان له گه لا بکه به زیاده نیعمهت و زیاده تهوفیق له سهر تاعهت.

﴿أَنْتَ مَوْلَانَا﴾

هه ر تۆی سهرداری ئیمه و غهیری تۆ په نامان نییه.

﴿فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾

وه بیجگه له مانهیش یارمه تیمان بده بۆ جیهاد له ریگهی بهرزکردنه وهی دینا و زالمان بکه به سهر کۆمهلهی کافرهکانا، به تایبهتی ئهوانه که دوژمنایهتی ئهکهن له گه لمانا و جهنگمان له گه لا ئهکهن بۆ ئهوه که مهیدانی بلاو کردنه وهی دینی ئیسلام گوشادتر بیتهوه و دلمان به نووری تهوفیق و یارمهتیت بگه شیتتهوه.

له ههمدی خواوه رزگار بووم له نووسینی تەفسیری سوورەتی «بەقەرە» پاش نوێژی عیسا له شهوی جومعه، یهکی «ذو القعدة» له سالی ههزار و سێسه و نهوه و ههوتی کۆچی ریکهوتی سیازدهی تشرینی ئهوه و له سالی ههزار و نۆسه و ههفتا و ههوتی زایینی. له حوجرهی مهدرسه دا له جامیعی حهزرهتی شیخ عهبدولقادری گهیلانی - قدس سره - له شاری بهغدا. «و أنا الخادم للدين عبدالکریم محمد الكردي الشهرزوري - غفر الله له ولوالديه و لسائر المسلمين - و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين».

تەفسیری نامی - دانراوی مه لا عه بدولکه ریمی موده پرپس - یه که مین
تەفسیری کوردییە که لەم قەوارەدا تا ئیستا دانراوه.

ئەم تەفسیرە خاوەنی هەندیک تایبەتمەندییە که بوونەتە هۆی تاقانە
بوون و ناوبانگ دەر کردن و گەیانندی بە پلەیی بالانیشینی؛ چونکه ئەم
تەفسیرە مەکووی زیاتر لە بیست تەفسیری باوەر پیکراو و جیی متمانەیی
هەموو تاقم و گرووپە ئیسلامییەکانە و بە شیۆه یەکی زۆر جوان و تیر و
تەسەل لە سەر ئایەتەکان رۆیشتوو و بیر و رای زانیان و لیکۆلەرانی
کۆن و نوێی لە خۆ گرتوو که ئەتوانی تارا دەیه کی زۆر وەلامدەرەو هەی
پیداویستییه کانی ئەمڕۆی کۆمەلگای لاو و پیری موسوڵمانی
کوردەواری بیّت.

بۆ لە چاپدانەو هەی دووبارەیی ئەم تەفسیرە بە نرخە - که لە سەر ئیزنی
بنەمالەیی مامۆستا بوو - دەزگای چاپ و بڵاو کردنەو هەی کوردستان
ئەوپەری هەول و کۆششی خۆی خستوو تەگەر تا کوو نوسخە یەکی جوان
و شیاو ئاراستەیی خۆینەرانی بکات.

بڵاو کەرەو هە

انتشارات کردستان

Kurdistan Publication

سەندج - پاساژ عزتی - تەلەفۆن: ٢٢٤٥٣٨٢

شابک دورە

شابک جاری